

TEORETICKÁ VÝCHODISKA, SOUVISLOSTI, INSTITUCE

K udržitelnému rozvoji
České republiky:
vytváření podmínek

**K udržitelnému rozvoji
České republiky:
vytváření podmínek**

Svazek 2

Teoretická východiska, souvislosti, instituce

Univerzita Karlova v Praze
Centrum pro otázky životního prostředí

květen 2002

Vydáno v rámci projektu *K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek*.
Projekt byl koordinován Centrem Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí
v letech 1998-2001 a podporován Programem OSN pro rozvoj (UNDP)
a Ministerstvem zahraničních věcí České republiky.

Editori: Bedřich Moldan, Tomáš Hák, Hana Kolářová

© Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí, Praha 2002

ISBN 80-238-8378-X (soubor)

Sazba: Jiří Dlouhý

Tisk: Tiskárna Kleinwachter, Frýdek-Místek

Sborník z projektu

K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek

Obsah všech svazků

Svazek I: Zdroje a prostředí

- Úvod (Bedřich Moldan)
- Projekt K udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek (Tomáš Hák)
- Využití vědeckých poznatků k vypracování národního programu udržitelného rozvoje (Jana Vrbová, Jaroslav Macháček aj.)
- Ochrana a podpora lidského zdraví – shrnutí (Radim Šrám)
- Vývoj znečištění ovzduší v ČR (Helena Kazmarová)
- Vývoj úmrtnosti, její současný stav a perspektiva (František Kotěšovec, Jiří Skorkovský, Jitka Jelínková, Martin Braniš)
- Monitorování zátěže populace chemickými látkami z prostředí, rizikové skupiny (Milena Černá, Pavel Rössner)
- Ovlivnění reprodukčních funkcí životním prostředím (Jan Dejmek, Jiří Rubeš)
- Využití metod molekulární epidemiologie (Blanka Binková, Radim Šrám)
- Trvale udržitelný rozvoj z perspektivy výsledků programu Teplice II. – sociologické studie (Ivan Gabal)
- Rizikové faktory znečištěného životního prostředí (Richard Jelínek)
- Integrovaný přístup ke krajině se zaměřením na rurální prostor (Jaroslav Boháč)
- Udržitelný rozvoj lidských sídel (Jaroslav Macháček)
- Biodiverzita, udržitelný rozvoj horských oblastí (Jan Jeník aj.)
- Trvale udržitelné hospodaření s vodou – analýza a perspektivy (Milan Straškraba aj.)
- Nakládání s nebezpečnými odpady (Miroslav Punčochář)
- Komplexní funkce lesa – strategie pro trvale udržitelný rozvoj lesních ekosystémů (Vladimír Krečmer aj.)

Svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce

- Udržitelný rozvoj jako klíčový princip v rozvojových strategiích mezinárodního společenství (Jan Kára)
- Základná filozofia trvalej udržateľnosti (Mikuláš Huba)
- Alternatívne ekonomické teórie podporujúce smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju (Ivan Klinec)
- Definícia trvalo udržateľného stavu, resp. vývoja (Jan Topercer, Peter Mederly)
- Globální konference OSN (Petr Lebeda)
- Mezinárodní smlouvy (Robert Stojanov, Pavel Nováček)
- Mezinárodní organizace a udržitelný rozvoj (Lenka Dvořáková)
- Mezinárodní nevládní organizace a udržitelný rozvoj (Pavel Šremer, Jiří Dlouhý)
- Místní orgány (Pavel Šremer)
- Mezinárodní finanční instituce (Petr Lebeda)

- Mění se přístup OECD k problematice udržitelného rozvoje (Petr Halaxa, Zuzana Dudová)
- Evropská unie: Udržitelný rozvoj a rozvojová pomoc (Petr Halaxa, Zuzana Dudová)
- Hlavné globálne procesy a trendy súčasnosti a ich dosah na región Strednej Európy (Peter Mederly)
- Hľadanie stredoeurópskej dimenzie trvalo udržateľného rozvoja (Mikuláš Huba)
- Zapojení České republiky do činnosti mezinárodních organizací (Robert Stojanov, Pavel Nováček)
- Zahraniční rozvojová a humanitární pomoc České republiky 1995–2000 (Robert Stojanov, Pavel Nováček)
- Analýza dosavadního zapojení ČR do mezinárodního úsilí o prosazování udržitelného rozvoje (Pavel Nováček)
- Institucionální rámec k zajištění trvale udržitelného rozvoje v ČR jako kontext pro novou verzi státní politiky životního prostředí (Eva Kružíková, Václav Mezřický, Eva Tošovská)

Svazek III: Hospodářské sektory a environmentální integrace

- Energetická strategie České republiky (Jana Szomolányiová, Jaroslav Maroušek, Jiří Zeman)
- Výzva integrace požadavků ochrany prostředí do klíčových odvětví lidské činnosti – doprava (Jiří Dufek, Vladimír Adamec, Jan Palán)
- Udržitelný rozvoj a průmysl (Petr Horáček)
- Udržitelný rozvoj českého chemického průmyslu (Petr Horáček)
- Udržitelný rozvoj papírenského průmyslu v České republice (Josef Zbořil)
- Předpoklady udržitelného rozvoje zemědělství v ČR (Tomáš Gremlica, Karel Jech, Petra Kušková, Jaroslav Pražan, Tomáš Ratinger, Viktor Třebický)
- Cestovní ruch a životní prostředí (Daniel Mourek)
- Prognóza rozvoje cestovního ruchu v České republice (Daniel Mourek)
- Dokumentace rozvoje cestovního ruchu na příkladu NP Šumava (Martin Čihař, Viktor Třebický, Zdenka Tancošová)
- Ochrana přírody a přírodních zdrojů při turistice a cestovním ruchu (Eliška Nováková a další)
- Ekologické zásady výstavby a provozu hotelů a dalších ubytovacích a stravovacích zařízení (Vladimír Štětina, Magda Lambojová)
- Architektonické řešení sportovních a rekreačních zařízení pro cestovní ruch a turistiku vzhledem k prostředí (Arnošt Navrátil, Eduard Schleger)
- Cestovní ruch z hlediska nevládních organizací (Jaroslav Liberský)
- Metodika tvorby rozvojových produktů v oblasti šetrné turistiky (Rostislav Hošek)
- Sociální aspekty cestovního ruchu (Tomáš Doležal, Anna Hogenová, Jan Neuman, Daniel Mourek)
- Zásady trvale udržitelného rozvoje v cestovním ruchu (Tomáš Doležal, Rostislav Hošek, Eliška Nováková)
- Financování udržitelného rozvoje průmyslu – úloha bank a pojišťoven (Petr Horáček)
- Analýza možností působení bankovního sektoru v rámci koncepce trvale udržitelného rozvoje České republiky (Jiří Francek)

- Udržitelný rozvoj a zaměstnanost (Petr Horáček)

Svazek IV: Vzdělávání, informace, indikátory

- Ekologické vzdělávání v oblasti středních škol a přípravy dalšího vzdělávání učitelů (Danuše Kvasničková aj.)
- Fórum vysokoškolských učitelů (Jana Dlouhá)
- Knihovna a informační středisko o udržitelném rozvoji (Tomáš Hák, Jiří Dlouhý)
- Zapojování veřejnosti do rozhodování (Zuzana Drhová)
- Média v ČR (Ivan Gabal)
- Změny ve spotřebních vzorcích českých domácností 1990–1999 (Martin Lux)
- Alternativy k ukazateli HDP – zhodnocení předpokladů a využití indikátorů trvale udržitelného ekonomického blahobytu (ISEW) pro Českou republiku (Milan Ščasný, Ondřej Kopecký, Eva Cudlínová)
- Marginální oblasti – prostorový indikátor udržitelného rozvoje České republiky (Eva Cudlínová, Michael Bartoš, Drahomíra Kušová, Jan Těšitel)
- Vývoj a testování indikátorů hlavních změn krajinné pokrývky – případové studie z ČR, Litvy, Maďarska, Rumunska a Slovenska (Ján Feranec, Jan Kolář, Tomáš Hák)
- Soubor indikátorů udržitelného rozvoje České republiky – příloha k Národní strategii udržitelného rozvoje ČR (Jan Kovanda, Tomáš Hák, Milan Ščasný)

Svazek V: Národní strategie udržitelného rozvoje a regionální rozvoj

- Návrh národní strategie udržitelného rozvoje České republiky (Bedřich Moldan aj.)
- Regionální rozvoj (Tomáš Hák)
- Místní Agenda 21 (Petr Švec)
- Třebíč – Zdravé město podle metodiky Česká Brána 21 (Petr Švec aj.)
- Kladno – strategie udržitelnosti v průmyslovém městě (Viktor Třebický aj.)
- Český Krumlov – konec začátku Místní Agendy 21 (Hana Kolářová aj.)
- Město Vsetín a mikroregion Vsetínsko – začalo to od dětí (Iva Hlinská aj.)
- Děčínský region – proces bez časového omezení (Miloslava Tomiková aj.)
- Orlickoústecko – diskuse o udržitelném rozvoji (Renáta Frimlová)
- Zapojení občanských iniciativ do Strategie pro Brno (Martin Nawrath)

Obsah

UDRŽITELNÝ ROZVOJ JAKO KLÍČOVÝ PRINCIP V ROZVOJOVÝCH STRATEGIÍCH MEZINÁRODNÍHO SPOLEČENSTVÍ.....14

RNDr. Jan Kára

1. ÚVOD.....	15
2. NÁMLUVY.....	15
3. POČETÍ A ZRÁNÍ PLODU.....	16
4. ZROZENÍ A DĚTSTVÍ.....	20
5. ŠKOLNÍ LÉTA A ZKOUŠKA DOSPĚLOSTI.....	22
6. DOSPĚLOST A ZRÁNÍ.....	25
7. STÁRNUTÍ?.....	33
8. VÝBĚR POUŽITÉ LITERATURY A DOKUMENTACE.....	36

ZÁKLADNÁ FILOZOFIA TRVALEJ UDRŽATELNOSTI.....38

RNDr. Mikuláš Huba, CSc.

1. ÚVOD – HLAVNÝ ZMYSEL KONCEPCIE TRVALEJ UDRŽATELNOSTI.....	39
2. STRUČNÉ DEJINY TEORETICKÉHO SMEROVANIA K TRVALEJ UDRŽATELNOSTI.....	39
3. NIEKTORÉ ÚSKALIA CHÁPANIA KONCEPTU TRVALO UDRŽATELNÉHO ROZVOJA (ŽIVOTA).....	42
4. VZŤAH MEDZI PRODUKTIVITOU, STABILITOU A SUSTAINABILITOU.....	44
5. PRINCÍPY, KRITÉRIÁ A INDIKÁTORY TRVALEJ UDRŽATELNOSTI.....	45
6. PRINCÍPY PODĽA JEDNOTLIVÝCH DOKUMENTOV.....	46
7. KRITÉRIÁ VYPLÝVAJÚCE Z JEDNOTLIVÝCH PRINCÍPOV.....	48
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	49

ALTERNATÍVNE EKONOMICKÉ TEÓRIE PODPORUJÚCE SMEROVANIE K TRVALO UDRŽATELNÉMU ROZVOJU52

Ing. Ivan Klinec

ÚVOD.....	53
1. KRÍZA INDUSTRIALIZMU A POTREBA TRVALO UDRŽATELNÉHO ROZVOJA.....	53
2. PARADIGMÁLNE RÁMCE TRVALO UDRŽATELNÉHO ROZVOJA.....	56
3. EKONOMIKA, PRÍRODA A GLOBÁLNA KRÍZA SÚČASNEJ CIVILIZÁCIE.....	60
4. EKONÓMIA, DUALIZMUS A PRÍRODNÉ ZÁKONY.....	61
5. EKONÓMIA A ENTROPIA.....	62
6. POTREBA OBNOVENIA PÔVODNÉHO VÝZNAMU A FUNKCIE EKONÓMIE.....	63
7. EKONÓMIA, EKOLÓGIA, TECHNOLÓGIA A ZDROJE.....	64
8. EKONÓMIA, EKOLÓGIA A POTREBA HODNOTOVEJ REORIENTÁCIE SPOLOČNOSTI.....	66
9. ALTERNATÍVNE EKONOMICKÉ TEÓRIE – PREHLAD.....	67
10. ALTERNATÍVNE EKONOMICKÉ TEÓRIE PODPORUJÚCE SMEROVANIE K TRVALO UDRŽATELNÉMU ROZVOJU – ZÁKLADNÉ CHARAKTERISTIKY.....	68
11. ALTERNATÍVNE EKONOMICKÉ NÁSTROJE PODPORUJÚCE TRVALO UDRŽATELNÝ ROZVOJ.....	70
12. ENERGETICKÝ VÝKLAD SOCIÁLNYCH JAVOV A ENERGETICKÝ IMPERATÍV WILHELMA OSTWALDA.....	71

13. BIOEKONÓMIA NICHOLASA GEORGESCU-ROEGENA	73
14. MALÉ JE KRÁSNE ERNSTA SCHUMACHERA	74
15. BOD OBRATU A EKOLOGICKÁ GRAMOTNOSŤ FRITJOFA CAPRU	75
16. CESTA EDWARDA GOLDSMITHA	78
17. EKONÓMIA USTÁLENÉHO STAVU HERMANA DALYHO	79
18. EKOLOGICKÁ DAŇOVÁ REFORMA ERNSTA ULRICHA VON WEIZSÄCKERA	80
19. NEGAWATTOVÁ REVOLÚCIA AMORY B. LOVINSÁ	81
20. NOVÁ EKONÓMIA PATA CONATYHO A NADÁCIE PRE NOVÚ EKONÓMIU	82
21. ZELENÁ EKONÓMIA SARY PARKINOVEJ	84
22. ILÚZIA RASTU RICHARDA DOUTHWAITA	86
23. KONIEC PRÁCE A POSTTRHOVÁ ÉRA JEREMY RIFKINA	89
24. EKONOMICKÁ PASCA JAMESA GOLDSMITHA	90
25. GEONÓMIA PATRICKA CARSONA A JULIE MOULDENOVEJ	92
26. EKONOMIKA DARU GIFFORDA PINCHOTA	94
27. SLNEČNÁ STRATÉGIA HERMANNA SCHEERA.....	95
28. SVET, V KTOROM KAŽDÝ VYHRÁVA, HAZEL HENDERSONOVEJ.....	97
29. NAŠA SPOLOČNÁ BUDÚCNOSŤ GRO HARLEM BRUTLANDOVEJ A SVETOVEJ KOMISIE PRE ŽIVOTNÉ PROSTREDIE A ROZVOJ.....	100
30. ZMENA KURZU STEPHANA SCHMIDHEINYHO A PODNIKATELSKEJ RADY PRE TRVALO UDRŽATELNÝ ROZVOJ	103
31. GLOBÁLNY MARSHALLOV PLÁN A NOVÁ GLOBÁLNA EKONOMIKA ALBERTA GORA	105
ZÁVER	109
LITERATÚRA	113
DEFINÍCIA TRVALO UDRŽATELNÉHO STAVU, RESP. VÝVOJA.....	120
<i>Ing. Jan Topercer, CSc.</i>	
<i>RNDr. Peter Mederly</i>	
1. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ.....	121
2. TRVALO UDRŽATELNÝ ROZVOJ: NÁČRT TEORETICKÉHO RÁMCA	124
3. SPOLOČNÉ OBSAHOVÉ ELEMENTY DEFINÍCIÍ	130
4. NAVRHOVANÉ MODIFIKÁCIE DEFINÍCIÍ	131
LITERATÚRA.....	131
GLOBÁLNI KONFERENCA OSN	135
<i>Ing. Petr Lebeda</i>	
1. OBECNÝ ÚVOD.....	136
2. JEDNOTLIVÉ KONFERENCA	136
3. HODNOCENÍ VE VZTAHU KE KONCEPCI UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	140
MEZINÁRODNÍ SMLOUVY	142
<i>Mgr. Robert Stojanov</i>	
<i>RNDr. Pavel Nováček, CSc.</i>	
1. MEZINÁRODNÍ MNOHOSTRANNÉ ÚMLUVY	143
2. MEZINÁRODNÍ BILATERÁLNÍ ÚMLUVY	156
3. TROJSTRANNÉ MEZINÁRODNÍ SMLOUVY	162
MEZINÁRODNÍ ORGANIZACE A UDRŽITELNÝ ROZVOJ	163
<i>Mgr. Lenka Dvořáková</i>	

1. KOMISE OSN PRO TRVALE UDRŽITELNÝ ROZVOJ.....	164
2. PROGRAM OSN PRO ROZVOJ.....	167
3. PROGRAM OSN PRO ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ.....	169
4. ORGANIZACE OSN PRO VZDĚLÁVÁNÍ, VĚDU A KULTURU	171
5. ORGANIZACE PRO VÝŽIVU A ZEMĚDĚLSTVÍ	172
6. SVĚTOVÁ METEOROLOGICKÁ ORGANIZACE	174
7. ORGANIZACE OSN PRO PRŮMYSLUVÝ ROZVOJ.....	175
8. MEZINÁRODNÍ AGENTURA PRO ATOMOVOU ENERGII	177
9. MEZINÁRODNÍ NÁMOŘNÍ ORGANIZACE.....	178
MEZINÁRODNÍ NEVLÁDNÍ ORGANIZACE A UDRŽITELNÝ ROZVOJ	179
<i>Prom. biol. Pavel Šremer</i>	
<i>Ing. Jiří Dlouhý</i>	
1. MEZINÁRODNÍ NEVLÁDNÍ ORGANIZACE.....	180
2. NEVLÁDNÍ ORGANIZACE PŘED, BĚHEM A PO SUMMITU ZEMĚ.....	182
3. PŘÍPADOVÁ STUDIE NEVLÁDNÍ ORGANIZACE: GREENPEACE	196
MÍSTNÍ ORGÁNY	197
<i>Prom. biol. Pavel Šremer</i>	
MEZINÁRODNÍ FINANČNÍ INSTITUCE.....	201
<i>Ing. Petr Lebeda</i>	
1. MEZINÁRODNÍ MĚNOVÝ FOND	202
2. MULTILATERÁLNÍ ROZVOJOVÉ BANKY	204
3. SVĚTOVÁ BANKA	208
MĚNÍCÍ SE PŘÍSTUP OECD K PROBLEMATICE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE.....	211
<i>Mgr. Petr Halaxa</i>	
<i>Bc. Zuzana Dudová</i>	
1. ÚVOD.....	212
2. ZPRÁVA PORADNÍ SKUPINY PRO ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ PŘI OECD.....	212
3. PROHLÁŠENÍ OECD U PŘÍLEŽITOSTI 6. ZASEDÁNÍ UNCSD	213
4. VZTAHY OECD S NEČLENSKÝMI ZEMĚMI.....	214
5. ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCE ZEMÍ OECD A UDRŽITELNÝ ROZVOJ	216
6. INDIKÁTORY UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	217
7. PŘÍKLAD AKTIVITY OECD PŘI DOSAHOVÁNÍ UDRŽITELNÉHO ROZVOJE OECD A HROZBA GLOBÁLNÍHO OTEPLOVÁNÍ	218
EVROPSKÁ UNIE: UDRŽITELNÝ ROZVOJ A ROZVOJOVÁ POMOC	219
<i>Mgr. Petr Halaxa</i>	
<i>Bc. Zuzana Dudová</i>	
1. ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ, UDRŽITELNÝ ROZVOJ A EVROPSKÁ INTEGRACE	220
2. PROSAZOVÁNÍ KONCEPTU UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	222
3. PROSAZOVÁNÍ STRATEGIE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE V POLITICE ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE EU	227
HLAVNÉ GLOBÁLNÉ PROCESY A TRENDY SÚČASNOSTI A ICH DOSAH NA REGIÓN STREDNEJ EURÓPY.....	235

<i>RNDr. Peter Mederly</i>	
1. ÚVOD.....	236
2. ZMENA ROZVOJOVEJ PARADIGMY ĽUDSTVA	236
3. GLOBALIZÁCIA A LOKALIZÁCIA.....	238
4. DÔSLIEDKY DOTERAJŠIEHO ROZVOJA – HLAVNÉ GLOBÁLNE PROBLÉMY	241
5. REAKCIA NA GLOBÁLNU PROBLEMATIKU – POTREBA REFORMY RIADENIA NA PRINCÍPE ĽUDSKÉHO ROZVOJA A SPRAVODLIVOSTI.....	278
PRÍLOHA: REGIONÁLNE POROVNANIE VYBRANÝCH UKAZATEĽOV GLOBÁLNEJ PROBLEMATIKY	280
HLADANIE STREDOEURÓPSKEJ DIMENZIE TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA.....	282
<i>RNDr. Mikuláš Huba, CSc.</i>	
1. ANALÝZA	283
2. HLADANIE VÝCHODÍSK	291
3. NÁSTROJE NA ZLEPŠENIE	292
LITERATÚRA.....	293
ZAPOJENÍ ČESKÉ REPUBLIKY DO ČINNOSTI MEZINÁRODNÝCH ORGANIZACÍ.....	295
<i>Mgr. Robert Stojanov</i>	
<i>RNDr. Pavel Nováček, CSc.</i>	
1. EVROPSKÁ UNIE (EU).....	296
2. ORGANIZACE SEVEROATLANTICKÉ SMLOUVY (NATO).....	296
3. ORGANIZACE PRO HOSPODÁŘSKOU SPOLUPRÁCI A ROZVOJ (OECD).....	297
4. EVROPSKÁ HOSPODÁŘSKÁ KOMISE OSN (EHK OSN).....	298
5. PROGRAM OSN PRO ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ (UNEP).....	301
6. SVĚTOVÝ SVAZ OCHRANY PŘÍRODY (IUCN).....	303
7. KOMISE OSN PRO TRVALE UDRŽITELNÝ ROZVOJ (CSD).....	303
8. ORGANIZACE SPOJENÝCH NÁRODŮ PRO VÝCHOVU, VĚDU A KULTURU (UNESCO)	304
9. RADA EVROPY (CE)	305
10. SVĚTOVÁ BANKA (WB)	306
11. MEZINÁRODNÍ AGENTURA PRO ATOMOVOU ENERGIÍ (IAEA)	306
12. PROGRAM SPOJENÝCH NÁRODŮ PRO ROZVOJ (UNDP).....	307
13. ORGANIZACE SPOJENÝCH NÁRODŮ PRO PRŮMYSLOVÝ ROZVOJ (UNIDO).....	307
14. ORGANIZACE SPOJENÝCH NÁRODŮ PRO VÝŽIVU A ZEMĚDĚLSTVÍ (FAO)	308
15. MEZINÁRODNÍ MĚNOVÝ FOND (IMF).....	310
16. MULTILATERÁLNÍ ROZVOJOVÉ BANKY	310
17. SVĚTOVÁ METEOROLOGICKÁ ORGANIZACE (WMO).....	310
18. MEZINÁRODNÍ NÁMOŘNÍ ORGANIZACE (IMO).....	310
PRAMENY:	311
ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÁ A HUMANITÁRNÍ POMOC ČESKÉ REPUBLIKY 1995–2000	312
<i>Mgr. Robert Stojanov</i>	
<i>RNDr. Pavel Nováček, CSc.</i>	
1. VÝCHODISKA.....	313
2. DOSAVADNÍ ZAHRANIČNÍ POMOC ČR	314

3. NEDOSTATKY V ZAJIŠTĚNÍ ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÉ POMOCI ČR	330
4. PRAMENY	331
ANALÝZA DOSAVADNÍHO ZAPOJENÍ ČR DO MEZINÁRODNÍHO ÚSILÍ O PROSAZOVÁNÍ UDRŽITELNÉHO ROZVOJE	332
<i>RNDr. Pavel Nováček, CSc.</i>	
1. SHRNUÍ	333
2. NÁVRH PILOTNÍHO PROJEKTU: VÝMĚNA DLUHŮ ZA PŘÍRODU	335
INSTITUCIONÁLNÍ RÁMEC K ZAJIŠTĚNÍ TRVALE UDRŽITELNÉHO ROZVOJE V ČR JAKO KONTEXT PRO NOVOU VERZI STÁTNÍ POLITIKY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ	337
<i>Doc. JUDr. Eva Kružiková, CSc.</i>	
<i>Doc. JUDr. Václav Mezřický</i>	
<i>JUDr. Eva Tošovská, CSc.</i>	
1. ÚVOD.....	338
2. PRÁVNÍ RÁMEC PRO TRVALE UDRŽITELNÝ ROZVOJ	343
3. ORGANIZAČNÍ RÁMEC TRVALÉ UDRŽITELNOSTI.....	355
4. EKONOMICKÉ NÁSTROJE PRO TRVALE UDRŽITELNÝ ROZVOJ.....	368
K UDRŽITELNÉMU ROZVOJI ČESKÉ REPUBLIKY:.....	386
VYTVÁŘENÍ PODMÍNEK	386
SBORNÍK VYCHÁZÍ V PĚTI SVAZCÍCH	386
SVAZEK II: TEORETICKÁ VÝCHODISKA, SOUVISLOSTI, INSTITUCE	386

**Udržitelný rozvoj jako klíčový princip
v rozvojových strategiích mezinárodního
společenství**

RNDr. Jan Kára

New York 2001

1. Úvod

V této stati půjde především o zachycení „aplikací“ konceptu *udržitelného rozvoje* v mezinárodním měřítku, o zmapování jeho nástupu a prorůstání do mezinárodní politiky a spolupráce. Toto úsilí nutně vede ke značnému zjednodušení a k nepřesnostem, jejichž zdrojem je v neposlední řadě i povaha samotného konceptu *rozvoje*, jeho komplexita, trvající nevyjasněnost i jeho často účelově odlišné interpretace.

Poměrně značná pozornost je v této stati věnována období, které předcházelo formulování konceptu udržitelného rozvoje, v němž však lze zárodky tohoto konceptu již spatřovat. Vyplňuje se tak alespoň trochu mezera v česky psané literatuře na dané téma. Paradoxně nejvíce zkratkovitě je pak zachyceno období posledních let, v němž je koncept udržitelného rozvoje pevně zabudován do mezinárodních strategií a do jisté míry je i naplňován. Hlavní příčinou je dnes již nevládnutelná šíře zakotvení konceptu udržitelného rozvoje a jeho prostoupení do nespočetných řídicích a rozhodovacích mechanismů, resp. do konkrétních aktivit. Tento dluh snad alespoň částečně odstraní přehledy relevantních aktivit některých agencí OSN, dalších mezinárodních organizací a nevládních struktur, které jsou k této stati připojeny.

2. Námluvy

Patrně nikdo již přesně neurčí, zda kořeny konceptu udržitelného rozvoje vyrůstaly více z akademické půdy, kypřené teoreticko-filozofickými úvahami environmentalistů a s nimi duchovně spřízněných vizionářů, anebo zda byly více živeny praktickou reflexí globalizujícího se světa, jehož rozvoj stále více narážel na omezenost přírodních („environmentálních“) zdrojů, resp. na měnící se postoje k jejich využívání. Je však jisté, že příslušný paradigmatický i mezinárodně politický kvas, který našel později výraz v konceptu udržitelného rozvoje, nabyl podstatně na intenzitě na přelomu 60. a 70. let dvacátého století.

Tento kvalitativní posun při vnímání otázek životního prostředí a jejich souvislosti s dalšími lidskými aktivitami samozřejmě nepřišel zčista jasna. Mohl již navázat na celou řadu mezinárodních programů, často generovaných a realizovaných v rámci systému OSN a v rostoucí míře také nevládními organizacemi. Samotná Charta OSN, tak jak byla podepsána 26. června 1945 v San Francisku, pojem „životní prostředí“ sice nezná (a na tom nic nezměnily ani její následné úpravy), každopádně ale umožňuje reflexi nových, vynořujících se problémů, včetně problémů „ekologických“. Určité vodítko v tomto směru poskytují například ustanovení článku 1 Charty OSN, vymezující principy činnosti OSN (jedním z těchto principů je i „dosažení mezinárodní spolupráce při řešení mezinárodních problémů ekonomické, sociální, kulturní či humanitární povahy“), a jen o málo konkrétnější ustanovení článku 62, v němž je definována funkce Hospodářské a sociální rady. Ta může „zpracovávat či iniciovat studie a zprávy zaměřené na mezinárodní ekonomické, sociální, kulturní, vzdělávací, zdravotní a další související otázky...“. Tento obecný a nejasný „ekologický mandát“ stačil světové organizaci a s ní spjatým agencím k tomu, aby postupně zabudovaly problematiku životního prostředí mezi důležité okruhy svých činností. Svým způsobem průkopníkem v tomto směru byla UNESCO, která se v roce 1948 stala jedním ze spoluzakladatelů IUCN (Mezinárodní unie pro ochranu přírody). Již v následujícím roce pak UNESCO spolu s dalšími odbornými organizacemi systému OSN – FAO, ILO a WHO – organizovala v Paříži

celosvětovou „Vědeckou konferenci OSN o ochraně a využívání zdrojů“, které se zúčastnili vědci a politici ze 49 zemí.

V počátečním období činnosti OSN byly otázky životního prostředí snad nejvýrazněji spojovány se dvěma oblastmi, v nich lidstvo intenzivně hledalo společný zájem: (1) s využíváním přírodních zdrojů mimo působnost jednotlivých států včetně využívání oceánů; a (2) s omezením jaderné hrozby včetně hrozby radiace z jaderných pokusů a jejich dopadů na prostředí a zdraví lidí. V této orientaci lze již také spatřovat zárodky konceptu „environmentální bezpečnosti“, rozvíjeného ovšem až o několik desítek let později, zejména v USA. Vymezení zmíněných okruhů předurčovalo mimo jiné významnou roli Mezinárodní námořní organizace (IMO) a Mezinárodní agentury pro atomovou energii (IAEA) a vedlo k uzavření důležitých mezinárodních úmluv – Úmluvy o prevenci znečištění moří ropou (1954), Úmluvy o rybaření a ochraně živých zdrojů otevřených moří (1958), Úmluvy o Antarktidě (1959) či Úmluvy o zákazu jaderných pokusů v atmosféře, v kosmu a pod vodou (1963). Významnou integrační roli pro dílčí environmentálně orientované aktivity v rámci systému OSN sehrál Mezinárodní geofyzikální rok (1956–1957).

V dalším období nicméně environmentálně orientované aktivity v rámci OSN znamenaly relativní útlum, jakkoli se jimi zabýval rostoucí počet odborných orgánů a agencí OSN. Za významnější momenty lze považovat zahájení Mezinárodního biologického programu (1964) a Mezinárodní hydrologické dekády (1965) a nepochybně i ustavení Rozvojového programu OSN (UNDP) v roce 1966, jehož mandát v oblasti ekonomického a sociálního rozvoje nemohl v té době již souvislosti s problematikou životního prostředí ignorovat. Mimo OSN bylo významnou událostí založení Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) v roce 1961, zprvu bez „ekologického“ mandátu, ale zato s poukazem na „udržitelný ekonomický růst“, jehož prosazování je zakotveno v samotné zakládací úmluvě organizace. V budoucnu dostanou cíle OECD, podobně jako v případě Evropské unie, silnou environmentální a „udržitelnou“ dimenzi. V mimovládni rovině je pak důležitým mezníkem vznik Světového fondu ochrany přírody (WWF), rovněž v roce 1961.

Oživení mezinárodně politického zájmu o otázky životního prostředí ve druhé polovině 60. let nepochybně inspirovaly nové poznatky vědy, nové metodologické přístupy (ekologie, systémová teorie), praxe dobývání kosmu (včetně satelitních snímků planety) atd., ale rovněž mezinárodně politický vývoj (rozklad koloniální soustavy) a vnitropolitický vývoj v řadě zemí světa, resp. střídání politických generací a obecně rostoucí „ekologické“ vědomí. V čele nových snah stála opět UNESCO, která v roce 1968 uspořádala v Paříži „Konferenci o vědeckých základech a racionálním využití a ochraně zdrojů biosféry“. Jedním z konkrétních výsledků této konference bylo založení programu „Člověk a biosféra“ (Man and Biosphere, MAB) v roce 1971.

3. Početí a zrání plodu

Koncem 60. let již ale také byla v OSN přijata švédská iniciativa směřující k celosvětové konferenci o „Životním prostředí člověka“ a při vědomí určitého zjednodušení lze ideové zárodky konceptu udržitelného rozvoje, resp. jeho mezinárodně politické reflexe, spojit právě se zahájením přípravy této konference, svolané do Stockholmu na červen 1972 na základě rezoluce Valného shromáždění OSN č. 2581 (XXIV) z podzimu 1969. Tato rezoluce mimo jiné vyjadřuje očekávání, že konference „poskytne vodítko pro vlády a mezinárodní organizace při aktivitách směřujících k ochraně

a zlepšení životního prostředí...“, přičemž „zvláštní pozornost má být věnována podpoře rozvojových zemí v jejich úsilí vyhnout se těmto problémům“.

Již přípravy na stockholmskou konferenci široce a komplexně exponovaly souvislosti mezi environmentálními, ekonomickými a sociálními hledisky v globálním měřítku, resp. souvislosti otázek životního prostředí s problematikou rozvoje. Vlastně poprvé na sebe frontálně narazily dva odlišné pohledy na svět, resp. na jeho rozvoj: pohled relativně vyspělých zemí, posouvajících se do postindustriální fáze vývoje s rostoucími (a politicky formulovanými) požadavky na kvalitu života a životního prostředí a s rostoucím vědomím globálních souvislostí saturování těchto požadavků, a pohled emancipujících se zemí „třetího světa“, jejichž prakticky jediným očekáváním od mezinárodní spolupráce bylo získání pomoci pro vlastní rozvoj. Tehdejší vyjednavači z vyspělých zemí, zčásti jistě bojující za „správnou věc“ s nefalšovaným nadšením, byli do značné míry zaskočení nedůvěrou rozvojových zemí, které do jednání vstupovaly s obavou před prosazováním environmentálních hledisek na úkor industrializace a rozvoje obecně (a tedy i případného odčerpávání či přesměrování finančních prostředků z rozvojových fondů) a před zaváděním obchodních bariér na bázi přísných environmentálních a hygienických požadavků.

Founex

Až konference ve švýcarském Founex v roce 1971 našla kompromisní východisko a uvolnila „cestu do Stockholmu“. Základem konsensu se stalo konstatování, že environmentální problémy rozvinutých zemí a rovněž globální problémy jsou vázány především na průmyslový rozvoj (tedy zejména na dosavadní rozvoj vyspělých zemí), zatímco u rozvojových zemí jsou naopak projevem nedostatečného rozvoje a chudoby. Pro rozvojové země tak zůstala pokračující industrializace, nejlépe s podporou vyspělých zemí a včetně lokalizace znečišťujících výrobních závodů, základní podmínkou spolupráce při řešení problémů životního prostředí. Chudé země prostě vnímaly (a nadále do jisté míry – a celkem pochopitelně – vnímají) průmyslové znečištění jako menší zlo než bídu či rizika globálních environmentálních problémů. Dohoda z Founex, stvrzená rezolucí Valného shromáždění OSN č. 2849 (XXVI) z 20. prosince 1971, tak jasně spojuje principy rozvoje a principy ochrany životního prostředí a zároveň odráží v zárodečné podobě „princip sdílené ale diferencované odpovědnosti“.

Stockholm

Konference OSN o životním prostředí (United Nations Conference on Human Environment) se uskutečnila ve Stockholmu v červnu roku 1972 za účasti dvou premiérů, čtýřech ministrů a dalších vysokých představitelů ze 113 zemí. Pouze země východní Evropy do Stockholmu nepřijely na protest proti tomu, že účast byla odepřena NDR (nebyla v té době členem OSN). Stockholmská konference na jedné straně znamenala průlom v prosazování mezinárodní spolupráce a koordinace při řešení problémů životního prostředí, na druhé straně odhalila rostoucí divergenci zájmů bohatých a chudých zemí, „Severu“ a „Jihu“. Stanovisko rozvojových zemí tehdy lapidárně vyjádřila například Indira Gándhiová slovy „ze všech druhů znečištění, kterým musíme čelit, je nejhorší chudoba“; brazilský delegát pak v této souvislosti vyzýval průmysl „ať jen přijde a znečišťuje“. Jen okrajově se na pořad jednání ve Stockholmu dostala kontroverzní „populační otázka“ a celkově se jednání zdaleka nepodařilo „odpolitizovat“ (Čína například deklarovala, že nejzávažnějším ekologickým problémem na Zemi je imperialistická agrese proti lidu Vietnamu). Závěrečný dokument Konference, jehož první částí je

Deklarace s 26 principy a druhou částí Akční plán se 109 úkoly ekologické politiky v rámci OSN (s hlavním důrazem na informace, management a pomoc vládám), je však možno označit za nesporný úspěch. Úspěchem byla i široká aktivizace nevládního sektoru, který se do průběhu konference zapojil prostřednictvím Ekologického fóra nevládních organizací.

Stockholmská deklarace

Stockholmská deklarace je dokumentem, který pregnantně vyjadřuje stav poznání i atmosféru daného období (ve stejném roce vyšla slavná kniha „Limits růstu“) a v mnohém předurčuje směr následných aktivit jednotlivých zemí i mezinárodního společenství. Preambulární část je uvedena konstatováním, že „člověk je jak výtvorem, tak stvořitelem svého prostředí“ a že „jeho schopnost přetvářet toto prostředí dosáhla bezprecedentních rozměrů“. Ochrana a zlepšování životního prostředí je proto věcí primární důležitosti a ovlivňuje jak kvalitu života, tak možnosti ekonomického rozvoje na celém světě. Jedním dechem je však tato teze relativizována poukazem na to, že v rozvojových zemích je většina environmentálních problémů způsobena nízkou úrovní rozvoje. Z jednotlivých principů pak z hlediska této statě stojí za vyzdvižení zejména následující pasáže, které se místy značně přibližují pozdější definici, resp. náplni konceptu udržitelného rozvoje:

Princip 1: „Člověk má základní právo na svobodu, rovnost a odpovídající životní podmínky v prostředí takové kvality, která umožňuje důstojné živobytí, a nese základní odpovědnost za ochranu a zlepšování tohoto prostředí pro současné a budoucí generace...“

Princip 2: „Přírodní zdroje Země včetně vzduchu, vody, půdy, flóry a fauny, a zejména reprezentativní vzorky přírodních ekosystémů, musí být náležitě ochráněny odpovědným plánováním a hospodařením pro současné a budoucí generace.“

Princip 3: „Kapacita Země vytvářet klíčové obnovitelné zdroje musí být zachována, popřípadě obnovena a rozšířena.“

Princip 5: „Neobnovitelné zdroje Země musí být využívány takovým způsobem, aby byly ochráněny před budoucím vyčerpáním a aby prospěch z jejich užívání mohlo sdílet veškeré lidstvo.“

Princip 8: „Ekonomický a sociální rozvoj je základní podmínkou příznivého životního a pracovního prostředí člověka...“

Princip 9: „Environmentální nedostatky způsobené nízkou úrovní rozvoje a přírodními katastrofami představují závažné problémy, které mohou být nejlépe překonány urychleným rozvojem skrze transfery podstatného objemu finanční a technologické pomoci, doplňující vlastní úsilí rozvojových zemí...“

Princip 11: „Environmentální politiky všech zemí by měly rozšiřovat, a nikoli podlamovat stávající či budoucí rozvojový potenciál rozvojových zemí...“

Je však třeba zdůraznit, že celkově stockholmská konference jako konference o udržitelném rozvoji nevyzněla a že byla (a nadále je) chápána téměř výlučně jako „environmentální záležitost“. To lze vysvětlit mimo jiné velmi omezenou praktickou možností aplikovat často dvojznačné obecné principy v kontrastu s poměrně jasnou environmentální orientací Akčního plánu, a v neposlední řadě i nepřipraveností meziná-

rodního společenství a mezinárodních organizací na kvalitativně nový typ spolupráce, který by syntéza požadavků rozvoje a ochrany životního prostředí v globálním měřítku vyžadovala. V každém případě však konference vyburcovala mezinárodní společenství k rozhodným akcím na ochranu životního prostředí a zárodky směřování k udržitelnému rozvoji rozhodně nezadusila. Zárukou rozvíjení těchto myšlenek bylo rozhodnutí stockholmské konference zřídit Program OSN pro životní prostředí.

Vznik Programu OSN pro životní prostředí (UNEP)

Program OSN pro životní prostředí (UNEP), k jehož vzniku dal Stockholm rozhodující podnět a o němž vzápětí rozhodlo Valné shromáždění OSN rezolucí 2997 (XXVII) z 15. prosince 1972, představoval určitý kompromis. Na jedné straně bylo jasné, že „nově objevená“ problematika životního prostředí potřebuje vlastní globální institucionální platformu, na druhé straně chyběla vůle najít a vymezit pro takovou platformu dostatečný prostor. Svoji roli zde jistě sehrála i obava existujících mezinárodních organizací z případné konkurence v perspektivní oblasti mezinárodní spolupráce. Přitom některé návrhy byly skutečně dalekosáhlé: Švédsko například doporučovalo přeměnit Poručenskou radu OSN v Environmentální radu OSN a také U Thant, tehdejší generální tajemník OSN, podporoval vznik samostatné agencie pro životní prostředí. UNEP byl proto nakonec zřízen pouze jako poněkud „nesvéprávný“ program, jehož hlavní úlohou je koordinace naplňování stockholmského Akčního plánu, jehož mandát je definován v úzkých environmentálních mezích a který nemá realizovat vlastní projekty.

Přes daná omezení UNEP hned ve svém počátečním období začal poměrně úspěšně sehrávat roli „katalyzátoru“ pro ekologicky orientované aktivity v rámci OSN v jednotlivých členských zemích (v řadě zemí byla po Stockholmu zakládána národní ministerstva pro životní prostředí a těmto otázkám se začalo věnovat mnohem více pozornosti), organizoval databáze a informační sítě a zasloužil se významnou měrou o to, že v průběhu 70. let problematika životního prostředí dále „infiltrovala“ do značné části rozvětvené struktury OSN. Existence UNEP se výrazně projevila mimo jiné zvýšenou aktivitou na poli mezinárodního práva životního prostředí. Ale nebyla to zdaleka jen OSN v čele s UNEP, kdo na počátku 70. let prosazoval otázky životního prostředí do mezinárodně politické agendy.

Aktivity mimo OSN

Počátek 70. let by bylo možno označit za „zlatý věk“ životního prostředí; Stockholm a příslušné aktivity OSN jsou jen jedním z průsečíků mnohostranných snah v tomto směru, přirozeně generovaných především vyspělými zeměmi. Především v těchto zemích, ale nejen v nich, vznikala samostatná ministerstva pro životní prostředí, rychle přibývalo nevládních ekologických organizací včetně těch, které působily v mezinárodním měřítku. V roce 1970 byl ustaven Environmentální výbor OECD ve snaze sladit opatření na podporu ekonomického rozvoje s požadavky ochrany životního prostředí, v roce 1972 byl zřízen Environmentální direktorát OECD a Rada OECD přijala „Směrnice týkající se mezinárodních ekonomických aspektů environmentální politiky“. V té době také Evropské společenství intenzivně pracovalo na své první Environmentální politice, jejíž výchozí teze zdůrazňuje, že „trvalý ekonomický růst je možno docílit pouze při ochraně prostředí, neboť přírodní zdroje životního prostředí představují jak bázi, tak limity ekonomického růstu“. (Jak snadno lze v této tezi vystopovat „meadowsovské“ varování!)

Období po Stockholmu

Entuziasmus Stockholmu ovšem netrval dlouho. Hned následující léta s „ropnými šoky“ a dalšími problémy jednak vůbec odváděla pozornost jinam, jednak relativizovala naléhavost varovných signálů o limitech růstu. Vynucený příklon k šetrnosti a efektivnějšímu využívání zdrojů se projevil jako důležitý element globální politiky až s určitým zpožděním. Druhou polovinu 70. let lze proto z hlediska zájmu o problematiku životního prostředí charakterizovat jako spíše útlumové období, stejně jako přelom let 70. a 80. Následná konference po Stockholmu, která byla plánována na rok 1982, se například vůbec neuskutečnila.

V žádném případě však nešlo o návrat do minulosti, semínka zasetá ve Stockholmu víceméně úspěšně klíčila a vzházela, ale prostě nepronůstala až na výjimky do vyšších sfér globální politiky. UNEP musel o své místo v systému OSN nadále bojovat a také překonávat určitou nedůvěru rozvinutých zemí s ohledem na umístění svého sekretariátu do Nairobi (kde byl jakoby příliš exponován vůči vlivu rozvojových zemí), což se mimo jiné odrazilo na omezené výši dobrovolných příspěvků. Přesto lze říci, že UNEP své poslání v nelehkých podmínkách plnil. V roce 1975 například zakládá pařížskou Kancelář pro otázky průmyslu a životního prostředí, zpracovává první generaci „programu mezinárodního environmentálního práva“ a v témže roce se v jeho slovníku objevuje pojem „udržitelný rozvoj“ jako výraz úsilí o sladění cílů rozvoje a ochrany životního prostředí. V roce 1977 v Nairobi organizuje Konferenci OSN o dezertifikaci, jejímž výsledkem je Akční plán s 28 doporučeními, a na systematický základ staví spolupráci s dalšími agencemi a s regionálními komisemi OSN. Environmentální aktivity těchto komisí přitom v mnohém UNEP doplňují i předstihují: v roce 1979 je například na půdě Evropské hospodářské komise OSN přijata „průlomová“, dnes již o řadu konkrétně zaměřených protokolů doplněná Úmluva o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států. V témže roce ovšem UNEP dosahuje přijetí Úmluvy o ochraně stěhovavých druhů volně žijících živočichů (Bonnská úmluva).

V roce 1980 ustavuje UNEP Environmentální výbor mezinárodních rozvojových institucí (CIDIE) se zastoupením rozvojových bank a s cílem integrovat principy ochrany životního prostředí do rozvojových aktivit. Zároveň UNEP prosazuje spojení životního prostředí a rozvoje v rámci Mezinárodní rozvojové strategie pro Třetí rozvojovou dekádu OSN. V roce 1980 také UNEP ve spolupráci s ILO a WHO zahajuje Mezinárodní program chemické bezpečnosti a ve spolupráci s IUCN a WWF předkládá Světovou ochrannářskou strategii. Počátek 80. let je vůbec ve znamení „strategických“ přístupů: WHO v roce 1981 přijímá Globální strategii pro „Zdraví pro všechny v roce 2000“, FAO přichází se strategií „Zemědělství: směrem k roku 2000“, UNEP přijímá Akční program pro rozvoj a využívání nových a obnovitelných energetických zdrojů a v následujícím roce 1982 ucelený program rozvoje mezinárodního environmentálního práva, známý jako Program z Montevidea. V roce 1982 byla také přijata důležitá Úmluva o mořském právu. a v tomto výčtu by se dalo pokračovat.

4. Zrození a dětství

Strategické dokumenty počátku 80. let jednoznačně dokládají obecně rostoucí snahu o komplexní, kontextuální přístup k dílčím aktivitám, včetně aktivit na ochranu životního prostředí. Jestliže se nepodařilo prosadit samostatnou konferenci k 10. výročí Stockholmu, podařilo se (opět z iniciativy UNEP) oživit agendu životního prostředí a rozvoje jiným způsobem. V prosinci 1983 přijalo Valné shromáždění OSN rezoluci č.

38/161, v níž je zachycen požadavek na zpracování studie „Environmentální perspektiva k roku 2000 a v následujícím období“ (Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond) a která zároveň ustavuje dnes již legendární Světovou komisi pro životní prostředí a rozvoj (World Commission on Environment and Development – WCED). Právě zásluhou této komise (která našla v UNEP svoji odbornou základnu a zdroj inspirace) se prosazovalo komplexnější pojetí životního prostředí, začala se systematicky spojovat problematika životního prostředí a rozvoje v globálním měřítku a nakonec se i etabloval termín „udržitelný rozvoj“, z něž udělala komise ústřední motiv své činnosti. Práce na „Environmentální perspektivě k roku 2000“ a činnost WCED (vrcholící zprávou známou pod názvem „Naše společná budoucnost“) byly vzájemně koordinovány a jejich výsledky byly přijaty Valným shromážděním OSN na podzim roku 1987 (rezoluce č. 42/186 a č. 42/427).

Naše společná budoucnost

Již „Environmentální perspektiva“ překvapí svým širokým záběrem, který v mnohém překračuje v té době běžnou percepci životního prostředí. Je členěna na tři části – sektorální otázky, další otázky globálního významu a nástroje environmentálních aktivit – a zahrnuje oblasti jako populační růst, zemědělství a výživu, energii, průmysl, lidská sídla, mezinárodní ekonomické vztahy, kosmický prostor, biodiverzitu atd. Tento zajímavý dokument však zůstal zcela ve stínu „Naší společné budoucnosti“ nebo též „Zprávy Brundtlandové“ (podle předsedkyně WCED, tehdejší norské premiérky Gro Harlem Brundtlandové).

„Naše společná budoucnost“ v mnohém „Environmentální perspektivu“ dále rozšiřuje a rozvíjí, uvádí četné příklady a je psána jazykem, který přesvědčuje. Také proto se podařilo toto dílo nesmírně zpopularizovat. Plocha, kterou zpráva pokrývá, snad nevynechává jediné téma, které dnes s prosazováním udržitelného rozvoje spojujeme. Prakticky vše, co opakovaně svět v posledních letech diskutuje, tam již je v nějaké podobě zachyceno, definice „udržitelného rozvoje“ dosud nebyla překonána a je citována do omrzení, stejně jako řada principů a doporučení. Publikaci zprávy a její přijetí v OSN je možno právem považovat za datum narození konceptu „udržitelného rozvoje“. Boj o jeho prosazení ale teprve začal.

Další aktivity

Paralelně s prací WCED a s přípravou „Environmentální perspektivy“ samozřejmě probíhala řada dalších relevantních aktivit, jak v rámci systému OSN, tak mimo něj. Za nejvýznamnější momenty lze v tomto směru například považovat přijetí Deklarace Světové průmyslové konference o environmentálním managementu (1984), přijetí Vídeňské úmluvy o ochraně ozónové vrstvy (1985) a následně jejího Montrealského protokolu o látkách, které narušují ozónovou vrstvu (1987), přijetí Úmluvy o včasném oznámení jaderné havárie a Úmluvy o pomoci v případě jaderné havárie či radiologické naléhavé situace (obě v roce 1985), přijetí Akčního plánu pro tropické lesnictví (FAO, Světová banka, UNDP) v roce 1985, přijetí Směrnic UNEP pro environmentálně vhodné nakládání s nebezpečnými odpady v roce 1987, ustavení Mezivládního panelu o změně klimatu (1987) atd.

V roce 1988 pak UNEP zpracoval a přijal jako vodítko pro prosazení udržitelného modelu rozvoje „Střednědobý environmentální program pro celý systém OSN na období 1990–1995“ (System-wide Medium-term Environment Programme for the Period 1990–1995). Ve víru následujících událostí však tento dokument poněkud zapadl a vlastně byl

překonán ještě dříve, než mohl vstoupit v platnost. Zde je také možno tušit onen moment, kdy UNEP jakoby začal ustupovat z centra dění, kdy se jeho aspirace stát se hlavní institucionální platformou pro udržitelný rozvoj začaly pozvolna rozplývat.

5. Školní léta a zkouška dospělosti

Na přelomu 80. a 90. let, nepochybně také pod vlivem zprávy WCED, ale jistě v obecné reflexi globalizujícího se světa a jeho problémů, se vzedmula celá vlna aktivit směřujících k syntetickému propojení problematiky životního prostředí a rozvoje. Nové úmluvy (Basilejská úmluva o řízení pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodnění z roku 1989), mezinárodní vládní i nevládní konference (Tokijská konference „Směrem k udržitelnému rozvoji“ z roku 1989), další strategie a akční programy mezinárodních organizací, reflexe environmentálních problémů v mezinárodních finančních institucích a rozvojových bankách (Světová banka a regionální rozvojové banky vesměs ustavily své environmentální odbory právě v tomto období), to vše potvrdovalo, že svět intenzivně hledá nový rozvojový model, model, který by skloubil ekonomické, sociální i environmentální aspekty rozvoje. Za vše hovoří skutečnost, že již v roce 1989 se „udržitelný rozvoj“ stal jedním z témat setkání nejvyšších představitelů sedmi „velmocí“ – pravidelného summitu G-7.

V této souvislosti je zajímavé a jistě i příznačné, že tzv. „Adamcova ekologická iniciativa“ (po československém federálním premiérovi Adamcovi), vrcholné setkání států střední Evropy nad problémy životního prostředí v Praze v březnu 1989, pojem „udržitelný rozvoj“ vůbec nereflektovala. O rok později na environmentální konferenci ministrů regionu Evropské hospodářské komise OSN v Bergenu (květen 1990) a na konferenci ministrů životního prostředí z Evropského společenství a střední a východní Evropy v Dublinu (červen 1990) již koncept udržitelného rozvoje hrál důležitou roli, jakkoli se v českých překladech ještě hovořilo o rozvoji „trvale únosném“ či „setrvalém“. V červnu 1991 byl koncept udržitelného rozvoje – byť stále ještě poněkud nesměle a zamlženě – zahrnut do deklarace, která vzešla z konference evropských ministrů životního prostředí „Životní prostředí pro Evropu“ v Dobříši.

Příprava UNCED

Otěže celosvětového úsilí o prosazení modelu udržitelného rozvoje mezitím počátkem 90. let převzal Přípravný výbor Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED), svolané do Ria de Janeiro na červen 1992 na základě rezoluce Valného shromáždění OSN č. 44/228, přijaté v prosinci 1989. Lze říci, že velkoryse pojaté přípravy na UNCED nejen zachovaly „momentum“ WCED, ale dále stimulovaly mezinárodní společenství a nabídly koncept udržitelného rozvoje nejružnějším nevládním formacím. Již v únoru 1991 tak například z podnětu předsedy Přípravného výboru UNCED Maurice Stronga založilo 40 významných průmyslových představitelů „Podnikatelskou radu pro udržitelný rozvoj“, která se aktivně zapojila do přípravy UNCED, a v témže roce byla přijata i Podnikatelská charta pro udržitelný rozvoj, shrnující principy environmentálního průmyslového managementu.

Příprava UNCED na sebe strhla takovou pozornost, že nebylo možné zůstat stranou. Prakticky všechny orgány OSN, mezinárodní organizace, nevládní organizace, výzkumné týmy, odbory a další uskupení hleděly být přítom, zapojit se, přizpůsobit svůj program a zabudovat do něj nějakou vazbu na udržitelný rozvoj. Z hlediska tohoto „programového úsilí“ bylo období příprav UNCED snad plodnější než jakékoli období ná-

sledující. Nesporně šlo v mnoha případech o „mimikry“, o kosmetické úpravy, reagující na psychologickou lavinu a zároveň kalkulující s tím, že za novým módním konceptem půjdou finanční prostředky určené na rozvojové programy; každopádně je nesporné, že všichni byli nuceni o novém konceptu a jím implikovaných souvislostech přemýšlet. Ani v této době však nebyl koncept udržitelného rozvoje doceňován a jeho interpretace byla často redukována na oblast životního prostředí – nepochopení, které se s udržitelným rozvojem pojí dodnes.

UNCED a jeho výsledky

UNCED se po více než dvou letech příprav uskutečnila počátkem června 1992 v brazilském Riu de Janeiro za účasti 178 národních delegací, více než stovky hlav států a desítek mezinárodních organizací. Samostatně, ale v úzké interakci s vlastní konferencí, probíhalo v Riu – podobně jako dvacet let předtím ve Stockholmu – shromáždění nevládních organizací. Po složitých negociacích byly v Riu nakonec přijaty tři hlavní dokumenty:

Deklarace z Ria o životním prostředí a rozvoji – stručný, právně nezávazný dokument obsahující 27 základních principů, jimiž by se měly řídit země a mezinárodní společnosti při dosahování udržitelného rozvoje.

Agenda 21 – rozsáhlý, právně nezávazný dokument, který rozvádí principy Deklarace do roviny akčního programu. V podobě Agendy 21 UNCED poměrně přesně definovala základní dimenze udržitelného rozvoje včetně jeho ekonomických, sociálních a dalších souvislostí a připravila vlastně jakousi „kuchařku“ pro jeho prosazování. Ve čtyřech sekcích a 40 kapitolách vymezuje Agenda 21 nejdůležitější okruhy globálních problémů životního prostředí a rozvoje a předpoklady jejich řešení, hodnotí roli různých společenských skupin při jejich řešení a definuje nutná opatření, která by vedla v celosvětovém měřítku k udržitelnému rozvoji. V tomto směru přináší Agenda 21 náměty na zhruba 2 500 konkrétních dílčích aktivit, seskupených do 115 tematických okruhů.

Principy využívání, ochrany a udržitelného rozvoje všech typů lesů – jako výsledek neúspěšného pokusu o sjednání mezinárodní úmluvy o ochraně lesů a jako možný zárodek případné takové budoucí úmluvy.

V rámci UNCED byly dále k podpisu otevřeny a většinou zemí světa podepsány dvě významné mezinárodní úmluvy: Rámcová úmluva OSN o změně klimatu a Úmluva o biologické rozmanitosti. Tyto úmluvy již zároveň představují novou generaci mezinárodního „environmentálního“ práva a zahrnují důležité principy udržitelného rozvoje.

Hodnocení UNCED

UNCED sama o sobě neznamenala zásadní zlom ve směřování světa k udržitelnému rozvoji. Mechanismy pro toto směřování již byly nastartovány v předchozích letech a UNCED je vlastně jen potvrdila a podpořila. V mnoha ohledech však UNCED přece jen představuje událost epochálního významu. Šlo například v podstatě o první velkou celosvětovou konferenci po rozpadu SSSR a jeho „impéria“, v období doznívající studené války a značného uvolnění napětí mezi „Východem“ a „Západem“, v době velkého mezinárodně politického třesku, srovnatelného snad s obdobím rozpadu koloniálních držav a emancipace zemí „třetího světa“. Velká očekávání spojená s touto novou geopolitickou situací a předpokládající, že světu se takto „uvolní ruce“ pro konstruktivní akti-

vity v nových oblastech včetně prosazování udržitelného rozvoje (viz například zmínka o „mírové dividendě“ v Agendě 21), se sice později nenaplnila, UNCED ale každopádně znamenala důležitý mezník v celém systému mezinárodní spolupráce. Předznamenala také v mnohém charakter této spolupráce v následujících letech. Jak řekl generální tajemník UNCED Maurice Strong ve svém závěrečném projevu na konferenci: „Po této konferenci svět nebude stejný. Diplomacie nebude stejná. OSN nebude stejná. A vyhlídky pro naši Zemi nemohou – nesmějí – být stejné.“

Patrně za největší úspěch UNCED lze považovat množství a intenzitu ohlasů, které vyvolala – jakkoli byly tyto ohlasy velmi různorodé. Jak v politickém, tak v mediálním světě byla UNCED prvořadou, ojedinele dominantní událostí. Přitažlivá síla UNCED byla tak velká, že jen málokdo, kdo ve světě něco znamenal, si „dovolil“ v Riu nebyť, a pokud tam nebyl, tak alespoň se k UNCED nevyjádřit (učinil tak například i prezident tehdejší ČSFR Václav Havel, který do Ria neodcestoval s ohledem na volby v ČSFR). S tím úzce souvisí míra, s jakou UNCED napomohla k všeobecnému politickému uznání konceptu udržitelného rozvoje a etablování tohoto konceptu v nejvyšších hladinách politického vědomí a rozhodování (jen s malými výjimkami, mezi než bohužel patřilo tehdejší Československo a následně ČR). Otázky životního prostředí a udržitelného rozvoje se v Riu s konečnou platností staly plně legitimním a namnoze klíčovým rozměrem globální diplomacie a spolupráce.

Ne vždy je dostatečně zmiňován a akcentován jeden z důležitých a dá se říci historicky průlomových momentů UNCED – široké zapojení nevládních organizací a dalších zájmových skupin obyvatel (v terminologii Agendy 21 „hlavních skupin“ – „major groups“) do mezivládních jednání. Rio významnou měrou přispělo k překonání obrazu OSN jako uzavřené, pouze vládám přístupné platformy. Tuto skutečnost konec konců stvrzuje samotná Agenda 21, jejíž celá jedná se věnována účasti „hlavních skupin“ na prosazování principů udržitelného rozvoje.

Pochopitelně ne vše v Riu dopadlo podle představ hlavních protagonistů udržitelného rozvoje. Stanoviska různých zemí a jejich uskupení byla v řadě otázek příliš různá na to, aby výsledné kompromisy mohly posouvat věci kupředu. V této souvislosti byla řada závěrů a výstupů UNCED také podrobována časté kritice. K neúspěchům Ria lze řadit například to, že se nepodařilo sjednat původně zamýšlenou Chartu Země (Earth Charter), strategický programový dokument podobné váhy, jakou má Charta OSN. Jednání o textu programového dokumentu, která brzdily zejména rozvojové země, nakonec vyústila v přijetí „Deklarace z Ria“, která je považována za poměrně slabý dokument, který nejde o moc dál než Stockholmská deklarace z roku 1972. Dalším zklamáním pro mnohé bylo neúspěšné jednání směřující ke globální úmluvě o lesích. Již sám plný název sjednaného a přijatého „Právně nezávazné autoritativní prohlášení o principech globálního konsensu týkajícího se využívání, ochrany a udržitelného rozvoje všech typů lesů“ dává tušit, že jednání nebyla jednoduchá a jejich výsledek je amorfní a vcelku nic moc neříkající text.

Rozpaky a zklamání se pochopitelně vztahují i k řadě obtížně dohadovaných pasáží Agendy 21, včetně například kapitol o technologiích, financování a institucionálním uspořádání. Agenda 21 sice uvádí – ovšem pouze jako neodsouhlasené „odhady sekretariátu konference“ – objemy prostředků, které by umožnily realizaci programů Agendy 21 v rozvojových zemích v období do roku 2000. V úhrnu se jedná ročně o zhruba 600 miliard USD, z toho 125 miliard USD v rámci mezinárodní pomoci rozvojovým zemím v podobě grantů, zvýhodněných úvěrů apod.; právě otázky financování udržitelného rozvoje se staly předmětem vášnivých debat a v neposlední řadě zdrojem frustrace na

straně mnoha rozvojových zemí. Bezprostředně po ukončení UNCED však bylo možno celou konferenci prezentovat jako mimořádný úspěch.

Pokud budeme sledovat analogii s životním cyklem, která tvoří základní osu této staře, pak je možno konstatovat, že UNCED představovala pro myšlenku udržitelného rozvoje jakousi zkoušku dospělosti, maturitu. Myšlenka udržitelného rozvoje v této zkoušce bezpochyby obstála, boj o její prosazení tím ale zdaleka neskončil. V jiné analogii by bylo možné přirovnat UNCED k vítězné bitvě, při níž se mladé, agilní ale nepřilíš silné armádě podaří obsadit velké „cizí“ území (tj. oblast ekonomického a sociálního rozvoje). Tato armáda bude muset vynaložit ještě další obrovské úsilí na to, aby obsazené území skutečně ovládla a získala. K takovým cílům směřovaly následné aktivity UNCED.

6. Dospělost a zrání

Následné aktivity UNCED v rámci OSN

Důležitým momentem v rozvíjení závěrů UNCED bylo 47. valné shromáždění OSN na podzim roku 1992. Velký zájem, kterému se zde těšila jednání o výsledcích a závěrech UNCED, byl potvrzením historického významu této konference, ale na druhé straně i určité „laciné módnosti“ konceptu udržitelného rozvoje. Mezi důležité kroky k realizaci závěrů UNCED, které 47. valné shromáždění OSN učinilo ve své rezoluci č. 47/191, patří – vedle schválení samotných výsledků konference – založení Komise OSN pro udržitelný rozvoj, ustavení Mezivládního dohádovacího výboru pro přípravu úmluvy o boji proti dezertifikaci, svolání Globální konference o udržitelném rozvoji malých ostrovních států a svolání Konference o vysoce stěhovavých druzích ryb. Ve všech těchto případech již jde o reakce na konkrétní doporučení obsažená v příslušných kapitolách Agendy 21.

Komise OSN pro udržitelný rozvoj (CSD) je politickým orgánem, který má nést hlavní tíhu mezinárodního úsilí o prosazení principů udržitelného rozvoje. V CSD je zastoupeno 53 zemí, které jsou voleny vždy na tříleté období. Obecným cílem CSD je sledování a rozvíjení dohod, kterých bylo dosaženo v Riu de Janeiro; její program činnosti je dán Agendou 21 a zakládá mechanismus její realizace, respektive ověřování jejího plnění jednotlivými státy a mezinárodními organizacemi. Velký důraz je v práci CSD kladen zejména na tzv. „průřezové“ otázky, na vzájemné souvislosti dílčích aspektů udržitelného rozvoje, které nemohou být dostatečně postiženy specializovanými orgány (např. udržitelné vzorce výroby a spotřeby), a přirozeně na otázky financování udržitelného rozvoje a transferu technologií, které jsou všeobecně považovány za klíčové z hlediska možností implementace Agendy 21 v globálním měřítku. CSD hraje mezi orgány OSN důležitou roli a její určitou výjimečnost podtrhuje i bohatá interakce s nevládními organizacemi a účast těchto organizací na zasedáních CSD. Hlavní zasedání CSD se uskutečňují jednou ročně, obecně činnost CSD vychází ze střednědobých plánů projednávání jednotlivých průřezových a sektorálních témat, vždy zároveň s důrazem na určitou „hlavní společenskou skupinu“ ze sekce 3 Agendy 21.

Z rezoluce 47/191 rovněž vyšla očekávaná výzva k promítnutí závěrů UNCED a zejména jednotlivých programových okruhů Agendy 21 do činnosti specializovaných agencí v rámci systému OSN. Pro ty to znamenalo v mnoha případech potvrzení již nastoupeného trendu, popřípadě pak silný impulz k dalším programovým posunům. Brzy po UNCED již měly také prakticky všechny relevantní orgány systému OSN téma

udržitelného rozvoje do svých programových aktivit i do svých administrativních struktur zabudováno.

Pomineme-li *Program OSN pro životní prostředí (UNEP)*, kterému se sice nepodařilo získat celkový dohled nad realizací Agendy 21 (na který si dělal určitý nárok), který ale nicméně cílům Agendy 21 podřídil a přizpůsobil všechny své programové záměry a při její realizaci převzal gesci za několik celých kapitol (ochrana atmosféry – ve spolupráci s WMO, dezertifikace, biodiverzita, toxické chemikálie, nebezpečné odpady, informace – ve spolupráci se sekretariátem OSN), můžeme z agencí OSN jmenovat například následující:

Program OSN pro rozvoj (UNDP), který vsadil na podporu budování kapacit pro udržitelný rozvoj na národní úrovni v podobě programu „Capacity 21“, v roce 1995 zřídil novou Divizi pro udržitelnou energetiku a životní prostředí a má gesci za kapitolu 37 Agendy 21 (národní mechanismy, rozšiřování kapacit);

Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD), která převzala gesci za kapitolu 2 Agendy 21 (Mezinárodní spolupráce) a věnuje se hlavně hospodářským a obchodním aspektům prosazování udržitelného rozvoje; pracovní skupina UNCTAD pro obchod, životní prostředí a rozvoj, ustavená v roce 1994, se v úzké součinnosti se Světovou obchodní organizací a UNEP intenzivně zabývá vzájemnými vztahy různých opatření a nástrojů obchodní politiky na jedné straně a politiky životního prostředí a udržitelného rozvoje na straně druhé. UNCTAD se rovněž významně angažoval při hledání konkrétních mechanismů mezinárodního obchodování s emisemi skleníkových plynů v rámci Úmluvy OSN o změně klimatu;

Dětský fond OSN (UNICEF), který na základě rozhodnutí své výkonné rady z roku 1993 integruje hlediska životního prostředí a udržitelného rozvoje do všech svých aktivit;

Populační fond OSN (UNFPA), který odpovídá za realizaci kapitoly 5 Agendy 21 (Demografický rozvoj) a zajišťuje propojení těchto aktivit s následnými aktivitami Mezinárodní konference o populaci a rozvoji (Káhira, 1994);

Centrum OSN pro lidská sídla (Habitat), které mimo jiné dohlíží na realizaci doporučení kapitoly 7 Agendy 21 (Udržitelný rozvoj lidských sídel) v součinnosti s realizací Agendy Habitat, akčního programu přijatého na Druhé konferenci OSN o lidských sídlech v Istanbulu v roce 1996; důležitou oblastí působení Habitat je pomoc při realizaci Agendy 21 na místní úrovni (místní Agendy 21) a také v oblasti nakládání s odpady (gesce za kapitolu 21 Agendy 21);

Větší či menší modifikace přístupů či zaměření programových aktivit podstoupily pod vlivem UNCED i četné další agencie OSN, jakkoli jejich role při realizaci Agendy 21 není na první pohled tak zřejmá. Jde například o *Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR)*, o *Světový potravinový program (WFP)*, který připravoval Světový potravinový summit v Římě (1996) a je spoluodpovědný za realizaci jeho závěrů, o regionální ekonomické komise OSN, které rozpracovávaly závěry UNCED do podmínek jednotlivých kontinentů, a v neposlední řadě o *Univerzitu OSN (UNU)*, která má nyní životní prostředí a udržitelný rozvoj mezi nejvyššími prioritami svých badatelských, publikačních i didaktických aktivit.

Na průběh a výsledky UNCED reagoval změnami také samotný sekretariát OSN, a to především zřízením *Divize pro koordinaci politik a udržitelný rozvoj (DPCSD)* se snahou posílit koordinaci čtených probíhajících a nových aktivit. Později byla tato divize

dále posílena a přejmenována na *Divizi pro udržitelný rozvoj (DCSD)*. Tato divize tvoří mimo jiné administrativní zázemí CSD a má také přímou gesci za realizaci doporučení řady důležitých a nejostřeji sledovaných kapitol Agendy 21 – kapitoly 2 (Zmírnění chudoby), kapitoly 3 (Změna vzorců spotřeby), kapitoly 8 (Rozhodovací procesy), kapitoly 33 (Finance), kapitoly 34 (Transfer technologií), kapitoly 38 (Instituce), kapitoly 39 (Právní nástroje) a částečně kapitoly 40 (Informace). Divize má rovněž na starost celou třetí sekci Agendy 21, týkající se „významných společenských skupin“ („major groups“, kapitoly 23 – 32).

Mezinárodní organizace systému OSN

Stejně důležité posuny byly iniciovány na úrovni celého systému OSN, kde hlavní koordinační orgán – Administrativní výbor pro koordinaci, v jehož čele stojí generální tajemník OSN a který má sám prostřednictvím svých pomocných orgánů v gesci realizaci dvou kapitol Agendy 21 (kapitoly 17 a kapitoly 18) – pod dojmem UNCED ustavil na podzim 1992 *Meziagenční výbor pro udržitelný rozvoj*. V tomto výboru, který zasedá zpravidla dvakrát ročně, jsou na vysoké úrovni zastoupeny vedle orgánů vlastní OSN také četné organizace systému OSN, které se nějakým způsobem podílejí na realizaci Agendy 21, ať již gesci za příslušné kapitoly Agendy 21, či dílčími aktivitami. Do tohoto širokého okruhu patří především následující:

Organizace Spojených národů pro vzdělání, vědu a kulturu (UNESCO) je gestorem realizace dvou kapitol Agendy 21: kapitoly 35 (Věda pro udržitelný rozvoj) a kapitoly 36 (Vzdělávání, výcvik, osvěta); navazuje v tomto směru na svoji dlouholetou činnost v dané oblasti, k níž po Riu přibývá množství nových iniciativ s cílem usměrnit výzkumné a vzdělávací projekty ve prospěch témat udržitelného rozvoje, což se odráží i ve střednědobé strategii organizace na období 1996–2001. V organizační struktuře UNESCO bylo jako odpověď na podněty UNCED zřízeno Byro pro koordinaci environmentálních programů.

Organizace pro zemědělství a výživu (FAO) se v souvislosti s UNCED především rozhodla, podobně jako některé jiné instituce, zabudovat „kritéria udržitelnosti“ do všech svých aktivit. V jejích programech a plánech figuruje od roku 1992 téma udržitelného rozvoje a životního prostředí jako hlavní priorita a pro otázky udržitelného rozvoje byl zřízen v roce 1995 v sekretariátu FAO nový specializovaný odbor (Sustainable Development Department). FAO je gestorem realizace celkem čtyř kapitol Agendy 21 – kapitoly 10 (Suchozemské zdroje), kapitoly 11 (Boj proti odlesňování), kapitoly 13 (Horské oblasti) a kapitoly 14 (Zemědělství a venkovské oblasti) – a aktivně působí v řadě dalších oblastí, ať již jde o biodiverzitu, toxické chemikálie, biotechnologie apod.

Světová zdravotnická organizace (WHO) odpověděla na UNCED změnami ve svém sekretariátu, mimo jiné zřízením poradního orgánu generálního ředitele pro zdraví a životní prostředí. V roce 1993 pak Světové zdravotnické shromáždění přijalo „Globální strategii pro zdraví a životní prostředí“. WHO je gestorem realizace doporučení obsažených v kapitole 6 Agendy 21. Za zmínku jistě stojí, že v čele WHO je v současné době táz Gro Harlem Brundtland, která vedla v polovině 80. let Světovou komisi pro životní prostředí a rozvoj (WCED).

Světová meteorologická organizace (WMO) přijala v roce 1993 směrnice pro národní meteorologické a hydrologické služby při realizaci Agendy 21 a sama se příslušným oblastem Agendy 21, zejména programům kapitoly 9 (Ochrana atmosféry), za jejichž

realizaci spolu s UNEP odpovídá, intenzivně věnuje, stejně jako naplňování Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu.

Mezinárodní agentura pro atomovou energii (IAEA) v reakci na UNCED mimo jiné ustavila v rámci svého sekretariátu koordinační skupinu pro Agendu 21 a angažuje se ve spolupráci s jinými agencemi při naplňování řady jejích kapitol. Celkovou gesci má za kapitolu 22 (Radioaktivní odpady).

Organizace Spojených národů pro průmyslový rozvoj (UNIDO) po UNCED dále posílila svoji dřívější orientaci na oblast životního prostředí a „udržitelného průmyslového rozvoje“ a učinila z ní strategickou prioritu. UNIDO spatřuje svoji velkou příležitost zejména v oblasti transferu technologií (kapitola 34 Agendy 21), v oblasti ochrany atmosféry (kapitola 9 Agendy 21) a v oblasti biotechnologií (kapitola 16 Agendy 21), za niž UNIDO převzalo celkovou gesci.

Mezinárodní námořní organizace (IMO) nemá sice v přímé gesci žádnou z kapitol Agendy 21, na realizaci řady z nich se však aktivně podílí hlavně prostřednictvím svého Výboru pro ochranu životního prostředí moří. Vedle kapitoly 17 (Ochrana oceánů a moří) se IMO například angažuje v oblasti nakládání s odpady a obecně při realizaci Úmluvy OSN o mořském právu a jejích četných mechanismů směřujících k ochraně životního prostředí a prosazení principů udržitelného rozvoje.

Mezinárodní organizace práce (ILO) nevytvořila v reakci na UNCED nové organizační útvary, ale posílila své kapacity pro koordinaci v oblasti životního prostředí a rozvoje (kontaktní místo pro životní prostředí a udržitelný rozvoj) a řada nových programů ILO je do této oblasti zaměřena – například „Program pro životní prostředí a svět práce“ z období 1994–95. Vzhledem k svému profilu je ILO úzce zapojena do aktivit v rámci sekce 3 Agendy 21 („major groups“), a to nejen v kapitole 29 (Pracující a odborové organizace), ale i co se týče zapojení žen, mládeže či domorodého obyvatelstva.

Při realizaci závěrů UNCED a doporučení Agendy 21 si své místo našly i další velké mezinárodní organizace jako například *Mezinárodní organizace pro civilní letectví (ICAO)*, *Mezinárodní telekomunikační unie (ITU)*, *Světová organizace intelektuálního vlastnictví (WIPO)* či *Světová organizace cestovního ruchu (WTO)*.

Mezinárodní finanční a ekonomické instituce

Jestliže pro většinu agencí OSN a výše zmíněných mezinárodních organizací byla UNCED vlastně jen impulzem pro posílení již vesměs nastartovaných či probíhajících programových a organizačních posunů, pro mezinárodní finanční instituce (zejména tzv. „Brettonwoodské instituce“ v čele s Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou) představovaly závěry UNCED mnohem větší výzvu. Pro tyto instituce, dlouhodobě zejména mezi nevládními organizacemi symbolizující bezohledný a kořistnický vztah k životnímu prostředí, šlo svým způsobem o výzvu k přehodnocení jejich celé dosavadní „filozofie“, jejich pohledu na svět a na charakter mezinárodní ekonomické a finanční spolupráce.

Světová banka se z těchto institucí posunula směrem k udržitelnému rozvoji asi nejdál. Ve své vnitřní struktuře vytvořila post „viceprezidenta pro udržitelný rozvoj“, systematicky zvyšovala počet environmentálně orientovaných projektů a dalších aktivit (včetně například konferencí o environmentální etice), orientovala se na další oblasti udržitelného rozvoje (např. otázka rovnoprávného postavení žen, chudoba, sociální otázky), za-

vedla mechanismy hodnocení dopadů na životní prostředí pro všechny své projekty a důsledně budovala své nové image jako téměř „zelené“ instituce. Světová banka je rovněž (spolu s UNDP a UNEP) hlavním nositelem a správcem *Fondu globálního životního prostředí (GEF)*, který lze označit za jeden z nejdůležitějších nástrojů financování globálních projektů životního prostředí a udržitelného rozvoje – ať již jde o vybrané oblasti Agendy 21, či o plnění závazků Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu, Úmluvy o biodiverzitě a nověji i Úmluvy o boji proti dezertifikaci. Regulérní činnost GEF byla zahájena v červenci 1994, fond disponuje několika miliardami USD.

Mezinárodní měnový fond (IMF) je v reakci na UNCED, snad i s ohledem na charakter své činnosti, méně nápadný. UNCED a jeho následné aktivity neignoruje, svoji roli při jejich naplňování ale spatřuje především v tom, co tradičně dělá – tedy v podpoře strukturálních změn v ekonomikách rozvojových zemí a při jejich stabilizaci.

Poměrně významné posuny (jakkoli někdy zpochybňované) směrem k programům se zaměřením na životní prostředí a udržitelný rozvoj zaznamenaly v první polovině 90. let regionální rozvojové banky. Například *Asijská rozvojová banka (ADB)*, *Karibská rozvojová banka (CDB)*, *Středoamerická banka ekonomické integrace (BCIE)*, *Mezi-americká rozvojová banka (IDB)* či *Evropská banka pro rekonstrukci a rozvoj (EBRD)* v té době adjustovaly své programové strategie, ustavily specializované environmentální útvary a vytvořily či posílily příslušné fondy pro environmentálně orientované aktivity. Totéž platí o *Mezinárodním fondu pro zemědělský rozvoj (IFAD)*, který mimo jiné vypracoval směrnice pro udržitelné zemědělství a angažuje se v boji proti dezertifikaci.

Světová obchodní organizace (WTO) byla ustavena k 1. 1. 1995, tedy více než 2 roky po UNCED, jako nástupnická organizace Generální konference o clech a obchodu (GATT). Profil této organizace nicméně není závěry UNCED a Agendou 21 příliš dotčen. V preambuli zakládajícího dokumentu WTO je sice pasáž o „optimálním využívání světových zdrojů v souladu s cíli udržitelného rozvoje...“, praxe WTO však tomu vždy nenasvědčuje, a bývá proto také často předmětem tvrdé kritiky, zejména ze strany nevládních organizací. Výbor WTO pro obchod a životní prostředí má přispět ke sladění environmentálních a obchodních politik a opatření, k mnoha konkrétním výsledkům se ale zatím nedobral. Fiaskem skončily i snahy o určité posílení environmentální a sociální dimenze WTO na konferenci v Seattlu v závěru roku 1999. WTO je snad jedinou z velkých mezivládních organizací, která není zastoupena v Meziagenčním výboru pro udržitelný rozvoj.

Další strategické aktivity OSN a mezinárodní právo

Problematice udržitelného rozvoje je v období po UNCED věnována velká pozornost prakticky na všech významných setkáních v rámci OSN – pravidelně se následnými aktivitami UNCED a plněním globálních environmentálních úmluv zabývá Valné shromáždění OSN i Hospodářská a sociální rada OSN a v určitých souvislostech se otázka udržitelného rozvoje dotýká dokonce i Rada bezpečnosti (bezpečnost a rozvoj Afriky). Udržitelný rozvoj je samozřejmou a neopominutelnou dimenzí všech důležitých programových dokumentů, odrážející změny v rozvojové politice mezinárodního společenství; příkladem může být „Agenda pro rozvoj“, nový strategický pohled na otázky rozvoje přijatý Valným shromážděním OSN v závěru roku 1997, anebo zpráva generálního tajemníka OSN, předložená 5. zasedání CSD v dubnu 1997 pod názvem „Globální změna a udržitelný rozvoj: kritické trendy“.

UNCED svým způsobem také připravil půdu pro všechny další globální konference OSN v průběhu 90. let – Mezinárodní konferenci o populaci a rozvoji (Káhira, 1994), Globální konferenci o udržitelném rozvoji malých ostrovních rozvojových států (Bridgetown, 1994), Světový summit pro sociální rozvoj (Kodaň, 1995), Čtvrtou světovou konferenci o ženách (Peking, 1995), Konferenci OSN o lidských sídlech (Habitat II, Istanbul, 1996) či Světový potravinový summit (Řím, 1997). Všechny tyto konference nějakým způsobem téma udržitelného rozvoje akcentovaly a také zachytily ve svých závěrech a přijatých akčních programech. Následné aktivity těchto konferencí je proto možno považovat za významné příspěvky k prosazování principů udržitelného rozvoje, a to zejména v „mimo-environmentálních“ oblastech.

OSN, vedená v tomto směru UNEP, v 90. letech v souvislosti s UNCED dále zvýšila své úsilí v oblasti mezinárodního environmentálního práva, přičemž nové úmluvy mají – podobně jako dvě úmluvy podepsované v Riu (biodiverzita a změna klimatu) – tendenci k reflektování sociálních, ekonomických a popřípadě obchodních a dalších vazeb, a tedy k naplňování celé šíře konceptu udržitelného rozvoje. Aktivity v této oblasti obecně vycházejí z doporučení obsažených v kapitole 39 Agendy 21 a zahrnují například rozvíjení obou zmíněných úmluv (Kjótský protokol k Rámcové úmluvě OSN o změně klimatu, Protokol o biologické bezpečnosti k Úmluvě o biologické rozmanitosti), přijetí zpřísňujících dodatků k Montrealskému protokolu a k Basilejské úmluvě, sjednání a přijetí Úmluvy OSN o boji proti dezertifikaci (1994), Dohody o vysoce stěhovavých druzích ryb (1995) v rámci Úmluvy o mořském právu, Rotterdamské úmluvy o předběžném souhlasu pro určité nebezpečné chemikálie a pesticidy v mezinárodním obchodě (1998) atd. Další právně závazné instrumenty byly přijaty na regionální úrovni – v Evropě například řada nových protokolů k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států či Úmluva o přístupu k informacím a účasti veřejnosti při environmentálním rozhodování... (1998). Celkový počet mezinárodních úmluv v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje se v současné době blíží k číslu 200 a další se připravují.

Aktivity mimo OSN

Principy udržitelného rozvoje a zejména doporučení UNCED nejsou promítány do systému mezinárodní spolupráce zdaleka jen prostřednictvím OSN – ta je sice vzhledem ke své univerzálnosti pro jejich prosazování přirozenou a velice vhodnou platformou, ne vždy je ale platformou nejefektivnější. Není žádným tajemstvím, že názory různých zemí a jejich skupin na koncept udržitelného rozvoje se různí a že tento koncept má nejsilnější zastánce mezi vyspělými zeměmi. Vyspělé země stojí za většinou iniciativ, které přehazují strategické výhybky ve prospěch udržitelného rozvoje v OSN a dalších globálních mezinárodních organizacích, a v tomto směru se také angažují jak na národní úrovni, tak v rámci svých bilaterálních vztahů a v rámci pomoci, kterou poskytují rozvojovým zemím.

Důležitými hnacími motory snah o prosazení konceptu udržitelného rozvoje jsou proto zejména mezinárodní struktury a politické koordinační mechanismy, vytvářené vyspělými zeměmi. Od počátku 90. let je koncept udržitelného rozvoje pravidelně diskutován na každoročních summitech sedmi „nejsilnějších“ industrializovaných zemí (G-7), jejichž nejvyšší představitelé se například na setkání v kanadském Halifaxu v červnu 1995 shodli na potřebě „zajistit, aby relevantní multilaterální instituce učinily z udržitelného rozvoje hlavní cíl své politiky a svých programů“. Z kontextu vyplývá, že těmito institucemi jsou míněny především OSN, Světová banka a Mezinárodní měnový

fond. Velkou pozornost věnoval prosazování udržitelného rozvoje, některým jeho dílčími aspektům (změna klimatu, lesy, sladkovodní zdroje a další) a vybraným okruhům Agendy 21 summit G-7 v Denveru v červnu 1997. Jestliže summity G-7 poskytují spíše jen obecné politické vodítko, dvě další instituce s rozsáhlými výkonnými aparáty – EU a OECD – se podílejí jak na tvorbě této politiky, tak na její praktické realizaci.

Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), jejímž členem je od konce roku 1995 i Česká republika, se dlouhodobě systematicky věnuje souvislostem ekonomického rozvoje a ochrany životního prostředí jak v rámci svých členských zemí, tak v globálním měřítku, v kontextu rozvojové spolupráce. V mnoha ohledech – například při prosazování environmentálních daní a potažmo v oblasti financování udržitelného rozvoje, v oblasti udržitelných vzorců výroby a spotřeby či při rozpracovávání indikátorů udržitelného rozvoje – je možno činnost OECD označit za průkopnickou. V období po UNCED se koncept udržitelného rozvoje postupně dostával mezi hlavní strategické priority organizace, a tento trend dále zesílil po jmenování Kanadana D. Johnsona novým generálním tajemníkem v roce 1996. Jestliže zhruba do poloviny 90. let bylo téma udržitelného rozvoje převážně doménou ministrů životního prostředí, kteří se jeho dílčími aspekty podrobně zabývali například na svém setkání počátkem února 1996, pak další léta jsou ve znamení „prorůstání“ tohoto konceptu do veškerých aktivit OECD. Důležitou roli v tomto směru sehrála zpráva vysoce postavených poradců generálního tajemníka, která byla zveřejněna na podzim roku 1997 pod názvem „Vůdcovství při přechodu na udržitelný rozvoj: kritická role pro OECD“. Stále více je v OECD zároveň zdůrazňována potřeba vyvážit všechny tři základní dimenze udržitelného rozvoje – tento trend je tak silný, že „ohrožení“ ministři životního prostředí na svém zasedání v dubnu 1998 považovali za nutné poukázat na „význam zachování silné environmentální složky jako integrální součásti nové vize udržitelného rozvoje v OECD“.

Evropská unie (EU) se v posledních letech stala nejvýraznější silou prosazující v globálním měřítku principy udržitelného rozvoje. Vznik ES a později EU byl sice motivován zcela jinými hledisky než zájmem o životní prostředí, tento aspekt „harmonizace trhu“ se však začal uplatňovat již v průběhu 70. let a dnes je neodmyslitelnou dimenzí celkového integračního úsilí. Současným vyvrcholením tohoto trendu je zakotvení principu udržitelného rozvoje v poslední verzi „ústavy EU“ – Amsterdamské smlouvy z léta 1997. Environmentální politika EU (ES) má přitom dlouhou tradici – již zmíněný první ucelený environmentální akční program (EAP) byl přijat krátce po Stockholmské konferenci v roce 1973 s tím, že „nejlepší ekologická opatření spočívají v předcházení znečištění či jeho likvidace přímo u zdroje, spíše než v následné nápravě škod“, a prosazoval mimo jiné hodnocení dopadů na životní prostředí (EIA) a princip „znečišťovatel platí“. Linie prvního EAP byly přejímány a rozpracovávány dalšími akčními programy, přijatými v letech 1977, 1983 a 1987. Postupně se do nich dostávala – i když zprvu ne explicitně – myšlenka udržitelného rozvoje, vyjádřená hlavně snahami o integraci environmentálních zájmů do ostatních sektorových politik; čtvrtý EAP přichází rovněž s myšlenkou „integrovaného přístupu ke kontrole a redukci znečištění“, který má zabránit přenosu znečištění z jedné sféry životního prostředí do jiné. Rostoucí pozornost byla věnována i mezinárodním a globálním aspektům ochrany životního prostředí. Všechny uvedené linie dále prohloubil Pátý akční program (s plným názvem „Politický a akční program ES ve vztahu k životnímu prostředí a trvale udržitelnému rozvoji“ a s pracovním názvem „K trvalé udržitelnosti“) přijatý na jaře roku 1993 a určující také současnou environmentální politiku EU; ten se navíc snaží být skutečným akčním dokumentem a definuje řadu víceméně konkrétních opatření pro dílčí sféry

životního prostředí i jednotlivé relevantní sektory. Úsilí EU o posílení principů udržitelného rozvoje ve své vnitřní politice a o jejich aktivní prosazování navenek se odráží v masivním zapojení EU i jejích jednotlivých zemí do následných aktivit UNCED, v kolektivním členství EU v nových globálních úmluvách, v rozšiřující se spolupráci s nevládním sektorem apod. I když ne vše se daří podle představ (například zavádění pro-environmentálních daňových reforem), je zřejmé, že udržitelný rozvoj se stává jedním z hlavních pilířů zahraniční politiky EU, byť mimo jiné i jako nástroj konkurenčního boje o světové trhy.

Tlak EU a některých dalších zemí na prosazování principů udržitelného rozvoje (a v tom na přísnější normy ochrany životního prostředí) přirozeně zvyšuje citlivost vnímání tohoto tématu u dalších zemí či jejich skupin. Příkladem může být nedávně (1996) posílení environmentální složky diplomacie USA z iniciativy ministra zahraničí W. Christophera. Ale ať již jde o prosazování či o ochranu vlastních zájmů, o vnitřně generované, dobrovolné či vnucené reakce, principy udržitelného rozvoje jsou v době po UNCED předmětem jednání a různých opatření většiny vlád světa (které vesměs ustavily příslušné národní orgány pro udržitelný rozvoj a zpracovaly své národní programy či strategie udržitelného rozvoje) a dalších četných a dosud zcela jinak zaměřených mezivládních mechanismů včetně například Hnutí nezúčastněných (NAM), Organizace africké jednoty (OAJ), Britského společenství národů, Sdružení národů jihovýchodní Asie (ASEAN), Meziparlamentní unie atd. To jen dokládá skutečnost, že koncept udržitelného rozvoje se v průběhu 90. let stal legitimním a významným tématem mezinárodní politiky, s výrazným přesahem nad rámec specializovaných environmentálních institucí či mechanismů spolupráce.

S nemenší intenzitou si pak myšlenka udržitelného rozvoje razila cestu do nevládních sfér, směrem, který výrazně předznamenala UNCED a zařazením kapitol o „hlavních skupinách“ Agenda 21. Zdaleka přitom nejde jen o nevládní environmentální organizace, které ostatně mají tendenci koncept udržitelného rozvoje redukovat na oblast ochrany životního prostředí. Například v podnikatelských kruzích se od dob Ria aktivně prosazuje Podnikatelská rada pro udržitelný rozvoj, pracující na bázi Podnikatelské charty udržitelného rozvoje a mající řadu národních poboček (také v ČR), podobně jsou organizovány ženy, odboráři či mladí lidé z celého světa. Zapojení nevládních organizací do následných aktivit UNCED je svým způsobem zastřešováno Řídicím výborem nevládních organizací při Komisi OSN pro udržitelný rozvoj, zastupujícím stovky různých národních i nadnárodních nevládních organizací.

UNGASS (Zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN)

Důležitým mezníkem v úsilí o prosazení principů udržitelného rozvoje bylo 19. zvláštní zasedání VS OSN (UNGASS) v červnu 1997. Toto zasedání bylo věnováno realizaci Agendy 21 a souvisejících aktivit a poskytlo poměrně komplexní představu o tom, jak daleko svět pokročil směrem k udržitelnému rozvoji během pěti let, které uplynuly od UNCED. Cílem UNGASS nebylo přehodnocení Agendy 21 (toho se mnozí z různých důvodů obávali), nýbrž zachycení aktuálního stavu jejího naplňování a především vytyčení směru dalšího postupu a budoucích priorit. Tyto cíle byly formálně splněny – to však ještě nebyl důvod ke spokojenosti. Vedle zachycení četných dílčích úspěchů při prosazování principů udržitelného rozvoje bylo zasedání totiž nuceno konstatovat, že svět jako celek dosud k udržitelnému rozvoji nesměřuje, že se pouze daří zpomalovat trendy k „neudržitelnosti“.

V rámci přípravy a v průběhu UNGASS byly projednávány dva základní dokumenty: „politická deklarace“ a „závěrečný dokument“, který specifikuje hlavní oblasti zájmu světového společenství při prosazování udržitelného rozvoje v budoucnu. Po složitých jednáních, při nichž byla mimo jiné navrhovaná politická deklarace zredukována na „prohlášení o odhodlání“ (statement on commitment), byl nakonec v ranních hodinách 28. června 1997 přijat souhrnný dokument pod názvem „Program další realizace Agendy 21“. Tento dokument se pokouší zahrnout všechny oblasti, které jsou z hlediska udržitelného rozvoje významné, specifický důraz však klade na několik klíčových témat, jako je ochrana atmosféry a změna klimatu, ochrana vodních zdrojů, energetika, doprava, vztah obchodu a ochrany životního prostředí, změna způsobů spotřeby a výroby (eko-efektivnost), transfer čistých technologií a také vzdělávání a výchova pro udržitelný rozvoj.

Zasedání UNGASS na jednu stranu potvrdilo – již přítomností nejvyšších představitelů několika desítek zemí světa – trvajícím zájmem globálního společenství o udržitelný rozvoj a přispělo rovněž k aktualizaci obrazu „rozložení sil“ a postojů v rámci mezinárodního společenství k jeho prosazování. Zároveň však odkrylo i určitou „únavu“ konceptu udržitelného rozvoje, který ve srovnání s počátkem 90. let jakoby zevšedněl a ztratil část své údernosti. Hodnocení UNGASS proto není jednoznačné. Přes velkou pozornost, která se tomuto zasedání dostala, se výsledky UNGASS jeví jako poměrně skromné (nepodařilo se například prosadit řadu konkrétních iniciativ EU v různých oblastech realizace Agendy 21) a také byly namnoze přijaty s rozpaky. Jeden z hlavních dojmů z UNGASS byl, že cesta k udržitelnému rozvoji je ještě podstatně složitější, než se původně předpokládalo. Zasedání UNGASS bylo jednou z křižovatek na této cestě.

7. Stárnutí?

Nejen alegorie životního cyklu, tvořící osnovu této statě, ale zejména výsledky UNGASS a dalších jednání navozují představu možného ochabování a odeznívání konceptu udržitelného rozvoje jako něčeho pomíjivého a překonávaného. Taková hypotéza je snad trochu zavádějící. Otázka, zda není koncept udržitelného rozvoje již za svým zenitem, je však legitimní navzdory tomu, že koncept je plně etablován, je všeobecně považován za strategický a dlouhodobý, že jeho „manuál“ – Agenda 21 – je určen přinejmenším celému 21. století a že (jak je ostatně patrné z dosavadního přehledu) nesporně zapustil hluboké kořeny jak v oblasti mezinárodní politiky a spolupráce, tak ve vládních i nevládních programech na národní úrovni a konečně i na místní úrovni, kde inspiruje nespočetné množství konkrétních praktických aktivit.

Příčiny „určité únavy“ konceptu udržitelného rozvoje mohou spočívat jak v nena-
plněných očekáváních s ním spojovaných a v jeho přetrvávající nepohodlnosti pro některé země či zájmové skupiny, tak v přetrvávajících obsahových nejasnostech na něj vázaných, v jeho „ideologickém vyčerpání“ či prostě v takovém „zevšednění“ tohoto konceptu, že přestává být „zajímavý“ a již není potřeba za něj bojovat. Zdá se, že každé z naznačených vysvětlení přispívá k celkovému obrazu. Všimněme si těchto možných vysvětlení nyní blíže.

Politická „mapa udržitelného rozvoje“ na počátku 21. století

Pokrok při realizaci Agendy 21 evidentně nenaplnuje očekávání mnoha zemí, ať již kladou důraz na prosazování environmentálních standardů, na sociální aspekty, či na zlepšenou dostupnost technologií a finančních zdrojů. Navíc se ukazuje, že prakticky

žádná země zatím není zcela připravena a schopna plně skloubit zájmy ekonomického a sociálního rozvoje se zájmy ochrany životního prostředí či přírodních zdrojů (nemluvě o globálním rozměru udržitelného rozvoje). Pro mnohé – zejména rozvojové – země proto koncept udržitelného rozvoje nadále zůstává nepohodlným a podezřelým.

Dominantním rysem geopolitické mapy udržitelného rozvoje je rozpor „Sever – Jih“. Jde v podstatě o stejný strategický spor, jaký předcházela Stockholmské konferenci v roce 1972 – spor o povahu a priority rozvoje. Jestliže UNCED naznačila možnosti řešení tohoto sporu („Jih“ akceptuje principy udržitelného rozvoje za předpokladu, že „Sever“ na to podstatnou měrou přispěje), pak další vývoj dal alespoň částečně za pravdu skeptikům. Spor „Sever – Jih“ je v četných obměnách reprodukován na mezinárodně politických jednáních a je často charakterizován převahou formálních a „rituálních“ prvků nad prvky obsahovými. Obrazu určitého přešlapování na místě v posledních letech odpovídá tendence uchýlovat se při projednávání nových textů k textům již dříve přijatým, a tedy „bezpečným“ formulacím (z nedávných globálních konferencí, ze zasedání Valného shromáždění apod.), a ty víceméně recyklovat.

V rámci zemí „Severu“ (vyspělé země) se o konstruktivní roli snaží především EU, která svoji formující se společnou zahraniční politiku s prosazováním udržitelného rozvoje velmi zřetelně spojuje. Postoje většiny ostatních donorských zemí jsou již váhavější. V případě USA je zřejmá nechuť k jakýmkoli novým mezinárodním závazkům (a do jisté míry také nechuť k potvrzení závazků již přijatých), velkým tématem USA je důraz na odpovědnost jednotlivých vlád a na aktivity na národní úrovni. Více než dříve zde USA nacházejí podporu mezi dalšími vyspělými zeměmi – především u Kanady, Austrálie a Nového Zélandu.

V postojích rozvojových zemí (vystupujících jako skupina G-77) je jasně patrná frustrace z nenaplnění finančních a dalších příslibů z Ria de Janeiro. Tyto země při každé příležitosti zdůrazňují, že koncept udržitelného rozvoje bez odpovídající pomoci v podobě fondů, technologií a obchodních úlev od vyspělých zemí je pro ně velmi málo atraktivní. Rozvojové země dokáží pod hlavičkou G-77 vystupovat – až na výjimky – obdivuhodně jednotně. Jejich jednota se rozpadá pouze při diskusích o změně klimatu (zde samostatně působí skupina malých ostrovních států, které se cítí být mimořádně ohroženy), popřípadě v diskusích o lesích či energetice.

Aktivita zemí regionu střední a východní Evropy v jednáních o udržitelném rozvoji je tradičně nízká. Tyto země v příslušných jednáních, zejména pokud mají globální charakter, jen obtížně identifikují svůj zájem a svoji roli. Země regionu, které vyvíjejí určitou aktivitu, lze v podstatě rozdělit do dvou skupin: země – především ČR, Maďarsko a Polsko – se stanovisky blízkými či podporujícími EU (jejich zájem je přitom odvozen od linie EU, není „vlastní“) a země zařazující se na stranu těch, kterým má být při prosazování udržitelného rozvoje pomáháno ze strany mezinárodního společenství (hlavně Ruská federace, Ukrajina, Bělorusko). Charakteristické pro druhou skupinu zemí je, že se na mezinárodních jednáních nadále dožadují zmínek o „zemích s přechodovou ekonomikou“ jako o specifické kategorii.

Obsahová nejasnost konceptu

Důležitým momentem, který ubírá konceptu udržitelného rozvoje na údermosti a přispívá k jeho „únavě“, je jeho trvalá obsahová nevyjasněnost. Po 15 letech od svého zavedení a po 10 letech intenzivního užívání nemá koncept udržitelného rozvoje stále ještě pevné kontury. Koncept jako by stále více a více přerůstal svůj původní rámec komplexně pojaté ochrany životního prostředí a zasahoval prakticky všechny produk-

ktivní sektory i další oblasti. Tato jistě žádoucí tendence k vyvážení všech tří deklarovaných „pilířů“ udržitelného rozvoje (environmentálního, sociálního a ekonomického) činí na druhou stranu koncept až bezbřehým. Jedním z rizik, která jsou spojena s tímto posunem, je prohloubení nesrozumitelnosti konceptu a další omezení jeho praktické uchopitelnosti. Jiným rizikem je možnost zneužití koncept – při jeho šíři a nevyjasněnosti lze jako příspěvek k udržitelnosti prezentovat téměř cokoli – a jeho případná „kontaminace“.

Konceptuální nevyjasněnost může být rovněž jedním z důvodů, proč se nepodařilo prosadit koncept udržitelného rozvoje jako zastřešující pojem pro označení modelu rozvoje v 21. století. Naopak, udržitelný rozvoj musí stále více soupeřit (o pozornost a zejména o finanční zdroje) s dalšími koncepty a jejich programovými plány, vzešlými z velkých globálních konferencí poslední dekády 20. století. Ilustrací těchto konceptuálních soubojů může být na jedné straně snaha posilovat „sociální pilíř“ udržitelného rozvoje, patrná z jednání posledních let, na druhé straně paralelně se odvíjející následné aktivity kodaňského „Sociálního summitu“ z roku 1995, které koncept udržitelného rozvoje víceméně ignorují.

Konceptuální problémy jsou umocněny tím, že odpovědnost za prosazování udržitelného rozvoje v národních i mezinárodních měřítcích je nadále svěřována téměř výlučně resortům životního prostředí, i když problematika v řadě ohledů překračuje jejich kompetence – viz témata v textech UNGASS (energie, doprava, zemědělství, lesy, mezinárodní obchod, finanční toky, zdraví, lidská sídla atd.).

Zevšednění konceptu a jeho ideologické vyčerpání

Po létech strávených na předních příčkách „hitparády“ mezinárodně sledovaných pojmů je celkem přirozené, že koncept ztratil část své původní přitažlivosti, přestal být mediálně i politicky zajímavý, zevšedněl a prostě tak trochu „vyšel z módy“. Entuziasmus, který doprovázel „Summit Země“ v Riu de Janeiro v roce 1992, již zřejmě nenávratně vyprchal. Lze také hovořit o určité inflaci samotného pojmu „udržitelný rozvoj“, který byl používán snad až příliš často a někdy i násilně, zejména když byla zneužita jeho výše popsaná obsahová nejasnost.

Nesporná je také částečná ztráta ideologického náboje konceptu udržitelného rozvoje, jeho ideologické vyčerpání – či spíše „odideologizování“. Ideologický náboj konceptu byl od počátku jasně „zelený“ (pro-environmentální), s vyrovnáváním akcentů na všechny tři „pilíře“ udržitelného rozvoje se tento náboj poněkud vytrácí, koncept se celkově stává ideologicky nesrozumitelným a místo „zeleného“ spíše „šedým“.

Jak dál?

Naznačené posuny v žádném případě neznamenají konec konceptu udržitelného rozvoje – dokumentují spíše proces jeho transformace z módního do samozřejmého, jeho zabudování do běžného pojmosloví a do běžných aktivit. Prosazování konceptu se již zmocnily síly praxe: je v zájmu širokých podnikatelských kruhů a dalších skupin aktérů od lokální po globální úroveň. Pokračují sice diplomatické války o politiku udržitelného rozvoje a o jeho místo (pokud možno vůdčí) v celkové rozvojové strategii mezinárodního společenství; tyto boje se ale možná trochu vzdalují realitě, dostávají se na vedlejší kolej. Na hlavní koleji jsou nesčetné konkrétní aktivity, k jejichž nastartování mezinárodní politické diskuse jistě přispěly, které ale již nyní vrcholné politické pozhřebání nepotřebují.

Pravděpodobný scénář dalšího rozvíjení konceptu udržitelného rozvoje tedy zahrnuje jak jeho relativní (především politické) stárnutí, tak jeho „infiltrování“ do každodennosti, kde prokazuje velkou životaschopnost. Desetileté výročí UNCED v roce 2002 se sice určitě pokusí vyzdvihnout koncept udržitelného rozvoje na mezinárodně politické výsluní, z hlediska dalšího prosazování principů udržitelného rozvoje to však rozhodně není otázka „života a smrti“. Je to však mimo jiné příležitost pro všechny země, které tomuto konceptu ještě cosi dluží (a jednou z těch zemí je také ČR), aby své dluhy splatily.

8. Výběr použité literatury a dokumentace

Agenda 21 – The First Five Years. European Community progress on the implementation of Agenda 21. European Communities, Luxembourg 1997, 178 str.

Agenda for Development. United Nations, New York 1997, 108 str.

Annual Report 1998–1999 of the NGO Steering Committee to the UN Commission on Sustainable Development.

Dodds, F. (ed.): The Way Forward: Beyond Agenda 21. Earthscan Publications Ltd., Londýn 1997, 284 str.

Earth Summit '92. The United Nations Conference on Environment and Development. The Regency Press Corporation, Londýn 1992, 240 str.

Hooghe, M.: The United Nations and the environment: from Stockholm 1972 to Rio de Janeiro 1992. In: *Internationale Spectator*, vol. 45, no. 11, Haag, listopad 1991, str. 668–673.

Mische, P. M.: Ecological Security and the United Nations System: Past, Present and Future. Global Education Associates, New York 1998, 97 str.

Moldan, B. (ed.): Konference OSN o životním prostředí a rozvoji. Dokumenty a komentáře. Management Press, Praha 1993, 260 str.

OECD: Meeting of OECD Environmental Policy Committee at Ministerial Level. Communiqué, Paříž, 20. února 1996, 11 str.

OECD: Economic Globalization and the Environment. OECD, Paříž 1997, 88 str.

OECD: Environmental Taxes and Green Tax Reform. OECD, Paříž 1997, 57 str.

OECD: Sustainable Production and Consumption. OECD, Paříž 1997, 57 str.

OECD: Guiding the Transition to Sustainable Development: a Critical Role for the OECD. Paříž, listopad 1997, 48 str.

OECD: a Strategy for Further OECD Work on Sustainable Development. Paříž 1998, 30 str. [dokument C(98)46]

OECD: Interim Report on the OECD Three Year Project on Sustainable Development. Paříž 1998, 107 str. [dokument SG/SD(99)1]

Sustainable Development: Asian and Pacific Perspectives. Asian Development Bank, Manila 1999, 416 str.

Towards sustainability: a European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development. ECSC-EEC-EAEC, Luxembourg 1993, 162 str.

UNEP: The United Nations System-wide Medium-term Environment programme 1990 – 1995. UNEP, Nairobi 1988, 103 str.

UNEP: The World Environment 1972–1992. Chapman and Hall, Londýn, 1992, 884 str.

UNEP: Saving our Planet: Challenges and Hopes. The State of the Environment (1972–1992). UNEP, Nairobi 1992, 200 str.

UNEP: Twenty Years since Stockholm. Annual Report 1992. UNEP, Nairobi 1993, 158 str.

UN General Assembly Resolution 42/186 of 11 December 1987 on the Environmental Perspective to the Year 2000 and beyond. Oficiální dokument OSN, New York 1987.

WCED: Naše společná budoucnost (český překlad). Academia, Praha 1991, 297 str.

Základná filozofia trvalej udržateľnosti

RNDr. Mikuláš Huba, CSc.

Geografický ústav SAV a STUŽ SR Bratislava

Bratislava 2000

1. Úvod – hlavný zmysel koncepcie trvalej udržateľnosti

Objavenie sa koncepcie trvalej udržateľnosti (rozvoja, spôsobu života, spoločnosti, budúcnosti a pod.) je reakciou na poznanie, že akýkoľvek neregulovaný a nekonečný rast v prostredí obmedzených a konečných zdrojov nie je jednoducho možný. Charakter neregulovaného rastu má, najmä od čias priemyselnej revolúcie, rozvoj našej civilizácie. Prostredie, v ktorom sa odohráva, teda planéta Zem, je prostredím obmedzených a konečných zdrojov. V dôsledku vyššie uvedeného rozporu sa približujeme stále rýchlejšie k medziam rastu, ktoré nie sú len názvom slávnej knihy manželov Meadowssovcov a kolektívu zo začiatku 70-tych rokov, ale stále citeľnejšou realitou. Ak sa zhodneme na tom, že platí vyššie povedané, potom logickou reakciou je hľadanie iného typu vývoja (rozvoja), než aký charakterizoval našu civilizáciu v uplynulých dvoch storočiach. V poslednom štvrtstoročí sa napísalo nemálo inšpiratívneho na tému nutnosti zastavenia rastu (populácie, čerpania neobnoviteľných zdrojov, hromadenia odpadov a pod.). Neraz sa však autori podobne zameraných úvah dostali do opačného extrému, v kontraste s optimistickými protagonistami nekonečného rastu – nechceli vziať na vedomie, že nás je viac ako 5 miliárd a že ekosystémy v dokonalej prírodnej rovnováhe – napríklad zo začiatku postglaciálneho obdobia – by nás asi všetkých neuživili. Nahradili skratka tézu rastu antitézou antirastu. Bolo to veľmi užitočné varovanie, ale asi nie dostatočný predpoklad pre hľadanie reálnych východísk.

Ako nás učili na hodinách filozofie, po téze a antitéze by logicky mala nasledovať syntéza. V našom prípade by ňou mala byť odpoveď na otázku, ako dlhodobo uspokojíť aspoň základné potreby obyvateľov Zeme a pritom nezničiť krehkú biosféru, nevyčerpať všetky neobnoviteľné zdroje, zabezpečiť funkčnú dynamickú rovnováhu medzi ľudskou civilizáciou a mimoludskou prírodou. Keďže dokonale rovnovážne prírodné ekosystémy nás zrejme všetkých neuživí (nehovoriac o tom, že už na zemskom povrchu pomaly ani nejstávajú), a na druhej strane, súčasný agresívny spôsob narušovania prírodnej rovnováhy vedie k evidentnému kolapsu, jestvujú v zásade dve elementárne východiská. Prvým je zvýšenie produktivity jestvujúcich prírodných či poloprírodných, resp. ekostabilizačných a život podporujúcich planetárnych systémov, druhým je zvýšenie stability človekom výrazne ovplyvnených či pretvorených produkčných systémov. Zjednodušene povedané, východisko je kdesi medzi zvýšením odolnosti napr. produkčných monokultúr a zvýšením produktivity vyvážených prírodných ekosystémov (samozrejme jestvujú aj iné, avšak ťažko akceptovateľné riešenia – od radikálneho zníženia počtu obyvateľov až po riešenia technologických zázrakov z ríše sci-fi, ale tie nechávame predbežne bokom).

Kdesi v hľadaní optimálneho vzťahu medzi produktivitou a stabilitou, ako aj medzi environmentálnou, ekonomickou a sociálnou dimenziou rozvoja, ale aj medzi ľudskou slobodou a zodpovednosťou, liberalizmom a solidaritou, uspokojovaním potrieb a dobrovoľnou skromnosťou je treba hľadať zmysel syntézy zvanej trvalá udržateľnosť.

2. Stručné dejiny teoretického smerovania k trvalej udržateľnosti

Pojem *trvalá udržateľnosť* (*sustainability*) vo vzťahu ku globálnej rozvojovej paradigme sa po prvý raz objavil zrejme v časopise *The Ecologist*, redigovanom E. Goldsmithom,

v roku 1972. Špeciálne číslo a Blueprint for Survival uviedlo, že *zásadnou chybou priemyselného spôsobu života a jeho étosu expanzie je, že nie je trvalo udržateľný (sustainable)*. V tom období skupina popredných vedcov pod záštitou Massachusettského technologického inštitútu vypracovala *Štúdiu kritických environmentálnych problémov* (SCEP), ktorá obsahuje známe konštatovanie, že **nekonečný rast akéhokoľvek typu nie je udržateľný v prostredí konečných zdrojov**.

V tom istom roku sa na Massachusettskom inštitúte pod vedením Dennisa Meadowsa sformoval tím odborníkov. Výsledkom ich práce sú *Medze rastu (The Limits to Growth)*, známe aj ako *Prvá správa Rímskemu klubu*. Správa, že je možné vyhnúť sa rizikám ohrozujúcim ďalšiu existenciu ľudstva a biosféry, ktoré spôsobujú nekontrolovaný rast. Možno vytvoriť podmienky ekologickej a ekonomickej stability, trvalo udržateľnej (sustainable) ďaleko do budúcnosti. Vo svojich záveroch sa autori zamerali na definovanie *sustainability*, ktorú považujú za taký stav *globálnej rovnováhy*, pri ktorom počet obyvateľov Zeme i kapitál sa udržiavajú na viac-menej konštantnej úrovni a tendencie pôsobiace na vzrast či pokles týchto dvoch rozhodujúcich veličín sú pod dôslednou kontrolou.

V roku 1974 vyšlo nemenej známe dielo Ernsta F. Schumachera *Malé je krásne (Small is Beautiful)*. Podobne ako vyššie citované práce o. i. konštatuje, že spôsob života založený na materializme, resp. na permanentnom, neobmedzenom expanzionizme celkom zrejme nemôže byť dlhodobou únosný (tzn. nemôže byť trvalo udržateľný).

Aj Michael Redclift (1987), autor jednej z prvých publikácií pod názvom *Sustainable Development*, umiestňuje prvé používanie pojmu *trvalo udržateľný rozvoj* na začiatok 70-tých rokov. Odvtedy sa týmto termínom označujú environmentálne nezávadné, resp. prínosné spôsoby rozvoja. Trvalo udržateľný rozvoj predstavuje podľa Redclifta viac, než len snahu o hľadanie kompromisu medzi prírodnou podstatou životného prostredia a zabezpečením ekonomického rastu. Znamená chápať rozvoj na základe poznania, že limity sustainability majú štrukturálny i prirodzený charakter. Koncept trvalo udržateľného rozvoja poslužil ako katalyzátor diskusií o vzťahu medzi zmenou ekonomiky a základne prírodných zdrojov, z ktorej každý rozvoj zákonite vychádza (svedčia o tom najmä publikácie Medzinárodného ústavu pre životné prostredie a rozvoj (IIED)). Je dôkazom, že ekologické princípy je možné a žiaduce aplikovať vo sfére ekonomických procesov.

R. Goodland (1994) definuje trvalo udržateľný rozvoj ako rozvoj bez rastu nad rámec medzi únosnosti. Ten istý autor vyslovuje obavu, aby sa trvalá udržateľnosť nestala skládkou, na ktorej sa budú hromadiť zbožné prania kohokoľvek, týkajúce sa životného prostredia a sociálnych problémov.

V roku 1980 tri najpovolanejšie medzinárodné subjekty – Svetový zväz na ochranu prírody (IUCN), Program OSN na ochranu životného prostredia (UNEP) a Svetový fond na ochranu prírody (WWF) publikovali *Svetovú stratégiu ochrany životného prostredia (World Conservation Strategy – WCS)*. Zdôrazňujúc vzájomnú závislosť medzi ochranou a rozvojom, WCS po prvý raz zo strany najvyšších autorít ochrany životného prostredia „zobrala na milosť“ pojem trvalo udržateľný rozvoj, pričom podčiarkla prvoradý význam starostlivosti o Zem. Kým účinne nechráňime plodnosť a produktivitu planéty, naša budúcnosť je riskantná. WCS zdôrazňuje tri hlavné ciele úsilia o trvalo udržateľný rozvoj:

- základné ekologické procesy a život podporujúce systémy musia zostať zachované;
- musí sa chrániť genetická diverzita;
- akékoľvek využívanie druhov či ekosystémov musí byť trvalo udržateľné.

Od roku 1980 WCS, a tým aj koncept trvalo udržateľného rozvoja, otestovali národné a regionálne stratégie ochrany životného prostredia vo vyše 50 krajinách.

V roku 1984 po prvý raz a odvtedy každoročne vydáva kolektív Lestera R. Browna z Worldwatch Institute ročenku Stav sveta s podtitulom *Správa Worldwatch Institute o pokroku na ceste k trvalo udržateľnej spoločnosti*. Ročenka, okrem toho, že prináša najnovšie údaje, relevantné z aspektu trvalej udržateľnosti, obsahuje množstvo netradičných úvah, poukazy na alternatívne prístupy, ako aj návody, ako konkrétne meniť spoločnosť z neudržateľnej na trvalo udržateľnú.

Najnovšie dejiny rozpracúvania a globálneho etablovania pojmu i konceptu trvalo udržateľného rozvoja (života, spoločnosti a pod.) možno datovať od prijatia správy *Naša spoločná budúcnosť* Valným zhromaždením OSN v roku 1987. Vypracovala ju Svetová komisia pre životné prostredie a rozvoj pod vedením Gro H. Brundtland. Podľa tejto štúdie to, čo dnes potrebujeme, je nová éra hospodárskeho rastu – rastu, ktorý je... sociálne a environmentálne trvalo udržateľný.

Okrem známej definície, že trvalo udržateľný rozvoj je taký, ktorý umožňuje uspokojovať súčasné potreby bez diskriminácie práv budúcich generácií, *Naša spoločná budúcnosť* spája pojem trvalej udržateľnosti s fenoménom sociálnej rovnosti medzi generáciami, ktorý logicky musí byť založený na rovnosti v rámci jednotlivých generácií. Správa tiež prináša rad strategických odporúčaní, ktorých realizácia, ako veria autori, umožní, aby priemysel, poľnohospodárstvo a energetika sa rozvíjali na trvalo udržateľnom základe, napríklad cestou väčšej ochrany (úspor), recykláciou odpadov a celkovým zvyšovaním efektívnosti vo využívaní energie a iných zdrojov.

V roku 1991 vydali IUCN, UNEP a WWF ďalšiu významnú publikáciu zaoberajúcu sa problematikou trvalej udržateľnosti – *Staráme sa o Zem – stratégia trvalo udržateľného života*. Definuje a podrobne rozpracúva deväť princípov trvalo udržateľnej spoločnosti. Autori, ako jedni z prvých, venujú pozornosť aj indikátorom trvalej udržateľnosti, najmä na meranie tzv. ekologickej sustainability.

V júni 1992 v Rio de Janeiro sa uskutočnila pamätná *Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji (UNCED)*, zavŕšená *Summitom Zeme*. V prijatých dokumentoch, ktoré sa postupne stávajú záväznými prakticky pre celé svetové spoločenstvo, trvalo udržateľný rozvoj je najfrekvencovanejším slovným spojením. Najobsiahlejší dokument z Ria – *Agenda 21* je akousi „kuchárkou“ na hľadanie receptov prechodu na cestu trvalej udržateľnosti v jednotlivých sférach ľudskej činnosti.

V jeseni 1992 ustanovilo Valné zhromaždenie OSN osobitnú Komisiu pre trvalo udržateľný rozvoj (UNCSD). Jej členmi sú zástupcovia jednotlivých krajín (na úrovni ministrov), ako aj niektorých medzinárodných organizácií. Úlohou komisie je napomáhať implementácii dokumentov z Ria a monitorovať, ako sa uplatňujú na národných úrovniach. V roku 1995 sa pri tejto komisii konštituovala Užšia skupina expertov pre problematiku indikátorov trvalo udržateľného rozvoja.

V rokoch 1994–1997 sa realizovala kampaň koordinovaná Priateľmi Zeme Európa (FOEE), gnozeologicko-metodologické jadro ktorej vypracoval Wuppertalsky inštitút, pod názvom *Smerovanie k trvalo udržateľnej Európe*. Do účasti na národných kampaniach a vypracovania národných správ na túto tému sa zapojili takmer všetky európske štáty.

Rok 1997 bol rokom 5. výročia konferencie UNCED. Pri tejto príležitosti sa konal celý rad hodnotiacich podujatí, pričom za najvýznamnejšie z nich možno považovať 5. zasadanie Komisie OSN pre trvalo udržateľný rozvoj a Osobitné Valné zhromaždenie OSN, venované špeciálne posúdeniu pokroku (regresu), ktorý sa dosiahol vo sfére presadzovania koncepcie trvalej udržateľnosti a záverov z Ria v praxi. Toto hodnotenie vyznelo nejednoznačne, čo odráža realitu, ktorá sa taktiež vyvíjala nejednoznačne (bližšie pozri napr.: Nováček, P., Huba, M., Mederly, P., 1999).

Od júna 1992 boli vydané stovky publikácií, pribudli programy, projekty, podujatia, zaoberajúce sa problematikou trvalo udržateľného rozvoja (života, spoločnosti a pod.). Vznikli príslušné organizácie na vládnej i mimovládnej úrovni. Napriek (alebo práve vďaka?) mimoriadnemu záujmu nie je pojem trvalej udržateľnosti, resp. koncept, ako aj jeho interpretácia, jednoznačné a už vôbec nie plne akceptované rozhodovacou sférou a realizačnou praxou. V pozadí tejto skutočnosti stojí viacero dôvodov.

3. Niektoré úskalia chápania konceptu trvalo udržateľného rozvoja (života)

V ďalšom budeme abstrahovať od názorov a postojov, vyhlasujúcich pojem či koncept trvalej udržateľnosti za bezobsažné klišé, a budeme sa zaoberať len názormi, ktoré akceptujú zmysel podobného konceptu, zároveň však poukazujú na jeho úskalia.

Podľa V. Andersona (1991) na kompromisné poňatie „trvalo udržateľného rozvoja“ v zmysle G. H. Brundtland et al. hľadajú s podozrením ako zástancovia, tak aj odporcovia podpory ďalšieho hospodárskeho rastu. Pre propagátorov rastu je argument trvalo udržateľného rozvoja nebezpečný, pretože v praxi môže znamenať *žiadny* rast či rozvoj. Pre „antirastovú“ stranu *rozvoj* ako súčasť pojmu predstavuje nebezpečenstvo, že rozvoj v zmysle „rast“ sa stane prioritou a *trvalo udržateľný* bude len druhoradé adjektívum, resp. že celý slogan neoznačuje konzistentný koncept. Idea trvalej udržateľnosti prináša podľa Andersona otázku, či ekonomické prínosy, definované charakteristikami súčasnej produkcie, neplynú zákonite na úkor budúcich generácií. Ako jeden zo spôsobov života na úkor budúcich generácií ten istý autor uvádza sústavný rast množstva toxických chemických látok a rádioaktívneho odpadu v biosfére, predstavujúci varovný príklad, pretože ku krátkodobým dopadom na zdravie pristupuje aj dlhodobá kumulácia, ktorá môže mať následky ďaleko do budúcnosti (napr. plutónium má polčas rozpadu 24 400 rokov).

Podľa R. Spáčilovej (1994) časť ekonómov kritizuje koncept trvalej udržateľnosti pre jeho údajnú nesúrodosť a eklekticizmus, nereálnosť a nepragmaticnosť, na druhej strane časť ekológov poukazuje na to, že dochádza k nebezpečnému posunu paradigmy od ochrany divej prírody (*wilderness preservation*) k trvalo udržateľnému rozvoju na báze spravovania-riadenia (*sustainable development*), čo môže byť pre budúci vývoj z ekologického hľadiska rizikové, práve pre výrazný antropocentrizmus, na ktorom sa, podľa nich, koncepcia trvalo udržateľného rozvoja zakladá.

Rozdiel medzi užším, redukcionistickým a širším, holistickým chápaním pojmu *udržateľnosť* má dôsledky nielen na koncepčno-teoretické konštrukcie, ale aj na politiku, organizačno-inštitucionálne zabezpečenie a celú realizačnú sféru. R. Spáčilová rozlišuje v našich podmienkach tri základné prekážky orientácie spoločnosti, menovite environmentálnej politiky, na trvalo udržateľný rozvoj:

- neadekvátne chápanie významu definície a teoretického základu trvalo udržateľného rozvoja;

- neidentifikované prvky, dimenzie a vzťahy trvalo udržateľného rozvoja;
- neurčité stratégie a zdanlivo inkompatibilné záujmy, spojené s rozvojovými programami u nás, ako aj v iných krajinách.

Mieru neurčitosti konceptu trvalej udržateľnosti ďalej zvyšuje skutočnosť, že sa vzťahuje na rôzne široko definované objekty hodnotenia.

Podobné nedorozumenia spôsobuje konfúzne zamieňanie toho, či ide o ekologickú, resp. environmentálnu trvalú udržateľnosť, alebo o ekonomickú trvalú udržateľnosť, vzťahujúcu sa na udržateľnosť ekonomických výnosov, čiže kritérium, ktoré za istých okolností môže dokonca priamo protirečiť požiadavkám ekologického trvalo udržateľného rozvoja (napr. vysokovýnosné monokultúry v protiklade k biodiverzite a pod.). Niektorí autori (napr. R. Goodland, 1994) vyčleňujú ako samostatnú kategóriu aj sociálnu trvalú udržateľnosť. Snaha o vyčleňovanie rôznych druhov trvalej udržateľnosti je pochopiteľnou reakciou na nesmiernu zložitosť a značnú vnútornú heterogenitu konceptu trvalej udržateľnosti. V tejto štúdií však od takého úzko ekonomického chápania udržateľnosti, ako aj od diferencovaného chápania viacerých druhov trvalej udržateľnosti abstrahujeme. Prikláňame sa k používaniu a chápaniu pojmu trvalo udržateľný rozvoj, resp. život, bez ďalších upresňujúcich prívlastkov, pretože sme presvedčení, že hovoriť o pojme a koncepte trvalej udržateľnosti má zmysel iba v jednotnom čísle a používať ho v súvislosti s optimalizáciou vzťahu ekologickej (environmentálnej), ekonomickej a sociálnej dimenzie rozvoja.

Určité napätie sa zvykne pociťovať medzi dvoma prístupmi k posudzovaniu smerovania k trvalej udržateľnosti, resp. neudržateľnosti, za ktorými sa však skrýva podstatne zásadnejšia dilema medzi racionalizmom a „post-racionalizmom“, „plytkou“ a „hlbinnou“ ekológiou, technokratizmom a ekofilozofiou, antropocentrizmom a ekocentrizmom. Podľa protagonistov prvého prístupu sa problematika trvalej udržateľnosti dá postupne parametrizovať a modelovať, dá sa jej „zmocniť“ matematickými metódami a jej riešenie následne chápať viac-menej ako technický problém. Takýto prístup by sme mohli označiť ako normatívny. Podľa protagonistov druhého prístupu (či skupiny prístupov) je smerovanie k trvalej udržateľnosti v prvom rade problémom zmeny poradia hodnôt a následne zmeny správania sa (jednotlivcov, skupín, krajín, medzinárodného spoločenstva...). Takýto prístup by sme pracovne mohli označiť ako hodnotový. Experti z Wuppertálskeho inštitútu v Nemecku pod vedením E. v. Weiszäckera (1995) sa tento problém snažia preklenúť tak, že za podmienku smerovania k trvalej udržateľnosti považujú komplementárny vzťah v angličtine podobne znejúcich princípov Efficiency (efektívnosť) a Sufficiency (dostatočnosť). Je zrejmé, že prvý princíp oslovuje najmä vedecký a technologický pokrok v súčasnosti so zmenou legislatívnych a ekonomických nástrojov: znižovanie energetickej a materiálnej náročnosti výroby, zavádzanie relatívne bezodpadových výrob, resp. uzavretých výrobných cyklov, zvyšovanie životnosti a recyklovateľnosti výrobkov, nahrádzanie neobnoviteľných zdrojov surovín obnoviteľnými, zavádzanie tzv. environmentálnych, alebo zelených daní, internalizácia externalít, plánovanie podľa najnižších celospoločenských nákladov – LCP, presun daňovej záťaže z práce na využívanie neobnoviteľných zdrojov a poškodzovanie života. Druhý princíp oslovuje jednotlivca, jeho spotrebné návyky, životný štýl a hierarchiu hodnôt s významnými implikáciami smerom k politike (občan ako volič) i ekonomike (občan ako spotrebiteľ). Odpovede naň treba hľadať v oblasti spoločenských vied, filozofie, teológie, ale aj etiky, náboženstva a umenia. Jeden z najpozoruhodnejších systémov hodnôt zlučiteľných s trvalo udržateľným spôsobom života vytvoril J. Vavroušek (1994).

Niekedy sa na rozlíšenie rôzneho chápania trvalej udržateľnosti používajú aj prívlastky *slabá, silná a absurdne silná*.

Tento prístup vychádza z rôzneho chápania možnosti sumovania a vzájomnej zameniteľnosti jednotlivých druhov kapitálu (prírodný, človekom vytvorený, humánny a sociálny). V prípade slabej trvalej udržateľnosti sa takáto vzájomná vymeniteľnosť pripúšťa a za trvalo udržateľnú sa považuje taká spoločnosť, kde celkový súčet hodnôt jednotlivých kapitálov nemá klesajúcu tendenciu, pričom napr. klesajúci prírodný kapitál je možné zamieňať človekom vytvoreným kapitálom. Voči takémuto prístupu je možné vysloviť celý rad námietok. Jednou je fakt absencie jednotiek, prostredníctvom ktorých by sa dali jednotlivé druhy kapitálu previesť na porovnateľnú úroveň a ďalej sčítavať. Ďalšou je nemožnosť, najmä z dlhodobého hľadiska, dôsledne nahradiť prírodný kapitál v celej jeho komplexnosti, človekom vytvoreným. V prípade tzv. silnej trvalej udržateľnosti sa nechápu jednotlivé druhy kapitálu ako plne zameniteľné (napr. zanedbanie investícií do vzdelávania sa nedá kompenzovať zvýšením investícií do stavby ciest), ale ako komplementárne (napr. spracovateľský kombinát by nemal zmysel bez prírodnej suroviny, ktorú má spracúvať). Trvalá udržateľnosť, označovaná ako absurdne silná, obmedzuje čerpanie prírodného kapitálu na úroveň, pri ktorej nie je možné za súčasných podmienok zabezpečiť základné potreby ľudstva. Má však racionálne jadro (vylúčiť využívanie neobnoviteľných zdrojov a z obnoviteľných zdrojov – napr. pri biomase – využívať len ich čistý prírastok) a predstavuje z hľadiska dlhodobého hospodárenia na planéte Zem pravdepodobne jedinou alternatívu.

Podľa správy „*Ekonomické stratégie pre trvalo udržateľný rozvoj*“ (Ázijská rozvojová banka, 1990) „...nedostatok kvantitatívnych (kvantifikovateľných) environmentálnych informácií, porovnateľných so štatistikami, vzťahujúcimi sa na ekonomické parametre, je najväčšou prekážkou pre integrované ekonomicko-environmentálne plánovanie. Štatistické informácie o životnom prostredí sú sporadické, často nepresné, zriedkavo porovnateľné od krajiny ku krajine a málokedy k dispozícii v časových radoch, pokrývajúcich dostatočný počet rokov na indikovanie trendov spoľahlivým spôsobom. A tak prevláda opisnosť „anekdotického“ charakteru s nedostatkom jasných kvantifikovateľných informácií, ktoré sú potrebné pri analýzach a formulovaní stratégií.“

4. Vzťah medzi produktivitou, stabilitou a sustainabilitou

V prácach na tému *vztahu medzi produktivitou, stabilitou a sustainabilitou* (M. Huba, V. Ira, 1993, M. Huba, 1995a, M. Huba, 1995b) sme poukázali na existenciu kauzálnych závislostí medzi fenoménmi produktivity a stability (dynamickej rovnováhy) krajinného systému, pričom oba uvedené fenomény sme charakterizovali ako súčasť účelových, potenciálových vlastností krajiny, zabezpečujúcich súlad jej produkčných a reprodukčných schopností z dlhodobého, komplexného a globálneho hľadiska.

V povojnovom období je možné hovoriť v kontexte vzťahu svetového spoločenstva k fenoménom produktivity, stability a sustainability o troch vývojových periódach:

1945–1972

Obdobie povojnovej obnovy, mobilizácie zdrojov, vedecko-technickej revolúcie, rýchleho rastu HDP, technologického nekritického optimizmu (mechanizácia, automatizácia, lety na Mesiac...), nekontrolovaného znečisťovania životného prostredia, konflikt Západ–Východ. Toto obdobie možno označiť pojmami ako *produktívita* (na úkor rovno-

váhy), *rozvoj, hospodársky rast, exploatácia, expanzívnosť*. V terminológii všeobecnej teórie systémov ho možno označiť za obdobie určené **pozitívnou spätnou väzbou**.

1972–1987

Obdobie uvedomovania si limitov rastu. Rýchlo rastúci záujem o jednotlivé environmentálne problémy. Dve vlny ropnej krízy. Začiatok éry úspor, resp. začiatok konca éry plytvania. Spomalenie rastu HDP. Čiastočné vytriezvenie z technologického optimizmu až skepsa. Post-Štokholmský proces – inštitucionalizácia starostlivosti o životné prostredie – ministerstvá životného prostredia, environmentálna legislatíva, UNEP, ochrannárske hnutie, strany zelených... *ochrana*. Doznievanie konfliktu Západ – Východ, príznak konfliktu Sever – Juh. Toto obdobie možno označiť pojmami *hľadanie rovnováhy a environmentálna revolúcia*.

Renesancia záujmu o fungovanie **negatívnej spätnej väzby**.

1987...

Obdobie hľadania ciest k *trvalo udržateľnému* typu rozvoja. Globalizácia environmentálnych problémov. Celkové zmiernenie rastu HDP. Stále evidentnejší vzťah medzi *ekologickým a ekonomickým*, medzi *rozvojom a životným prostredím* (pozri environmentálne dôsledky ekonomických aktivít, ekonomické dôsledky environmentálnych problémov). Naša spoločná budúcnosť. Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji. Post-Rio proces. Stále zreteľnejší konflikt Sever – Juh. Toto obdobie možno charakterizovať hľadaním vzťahu medzi *akceptovaním vážnosti globálnych environmentálnych problémov, ochranou životného prostredia a rozvojom*. Nový typ „trvale udržateľného rozvoja“. Hľadanie miery medzi pôsobením **negatívnej a pozitívnej spätnej väzby**.

5. Princípy, kritériá a indikátory trvalej udržateľnosti

Ide o problematiku mimoriadne náročnú a dosiaľ nedostatočne rozpracovanú. Keďže samotný pojem *trvalo udržateľný rozvoj* nie je definovaný, ani interpretovaný celkom jednoznačne, je len logické, že následne nie celkom jednoznačne budú definované jeho princípy či kritériá posudzovania. Z mnohých dosiaľ publikovaných pokusov o ich zhrnutie je možné vyabstrahovať atribúty, ktoré sa pri formulovaní princípov a kritérií trvalej udržateľnosti frekventujú najčastejšie. Sú to: prevencia, rovnováha, rešpektovanie potrieb nasledujúcich generácií, komplexita, optimalizácia, komplementarita, globalizmus, diverzita ako prevencia nestability, efektívnosť, subsidiarita, solidarita, šetrnosť vo využívaní zdrojov a spravodlivosť pri ich rozdeľovaní, úcta k životu, sebaodpornosť, autoregulácia a niektoré ďalšie. Možno konštatovať, že všeobecné princípy trvalej udržateľnosti majú v oblasti vzťahu životného prostredia a rozvoja charakter akéhosi „Desatora“.

Podľa T. de la Courta (1992) proces prechodu k trvalo udržateľnému rozvoju má komplexnú povahu. Vo všeobecnosti sa táto komplexita zvykne podceňovať. (Thijs de la Court: *Different Worlds. Development cooperation beyond the nineties*. International Books, Utrecht, 1992, 144 pp)

Vzhľadom na aktuálnosť a dynamičnosť problematiky je tiež potrebný otvorený prístup, ktorý vytvára oveľa lepšie podmienky pre smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju, než systém úzko definovaných a predurčených mantinelov, či východísk. To však neznamená, že k problematike trvalo udržateľného rozvoja možno pristupovať volunta-

risticky. Základný konceptuálny rámec trvalej udržateľnosti je, v nadväznosti na nespochybniteľný zmysel tejto rodiacej sa globálnej paradigmy, vnútorne neprotirečivý, o čom svedčí o. i. aj prehľad uvedený v nasledujúcom texte.

V súvislosti s posudzovaním súladu rozvojových koncepcií s konceptom trvalo udržateľného rozvoja (života) sa vyskytujú rôzne pojmy – zásady, princípy, ciele, požiadavky, predpoklady, aspekty, kritériá, indikátory a iné. Pre naše potreby sa zdá byť účelné a prehľadné použiť tri kategórie:

1. Princípy
2. Kritériá
3. Indikátory

Usporiadané sú hierarchicky od najvšeobecnejších princípov, cez upresňujúce kritériá až po jednotlivé konkrétne indikátory trvalej udržateľnosti. Medzi uvedenými tromi kategóriami však nie vždy jestvujú ostré hranice, a najmä princípy a kritériá sa niekedy zvyknú prelínať, pričom kritérium má niekedy charakter otázky, ako sa v navrhovanej koncepcii ten-ktorý princíp rešpektuje. V zásade však platí, že kým princípy by mali mať platnosť univerzálnu, kritériá, a najmä indikátory, volíme s ohľadom na reprezentatívnosť pre účely toho-ktorého zadania, resp. kategórie, mierky, dimenzie a pod. posudzovanej koncepcie. Rovnako by malo logicky platiť určité hierarchické usporiadanie v smere od najvšeobecnejších princípov k najkonkrétnejším indikátorom. To znamená, že indikátory a kritériá nesmú odporovať prijatým princípom, resp., že indikátory (akokoľvek individuálne či adresne budú volené pre to-ktoré zadanie) nesmú odporovať kritériám a princípom trvalej udržateľnosti.

6. Princípy podľa jednotlivých dokumentov

Princípy podľa *Staráme sa o Zem* (1991) možno označiť aj ako požiadavky, alebo ciele:

1. Rešpektovať a zabezpečovať spoločenstvo života.
2. Zlepšovať kvalitu ľudského života.
3. Chrániť vitalitu a diverzitu Zeme – tento princíp pozostáva z:
 - a) ochrany život podporujúcich systémov,
 - b) ochrany biodiverzity,
 - c) záruky, že využívanie obnoviteľných zdrojov bude trvalo udržateľné.
4. Minimalizovať čerpanie neobnoviteľných zdrojov.
5. Udržiavať civilizačný rozvoj v medziach únosnosti Zeme.
6. Zmeniť osobné prístupy a správanie.
7. Umožniť spoločnostvám starať sa o vlastné životné prostredie.
8. Vytvárať rámec pre integrovaný rozvoj a ochranu, čo predpokladá:
 - a) chápať každý región ako integrovaný systém, berúc do úvahy interakcie medzi zemským povrchom, vzduchom, vodou, organizmami a ľudskými aktivitami;

- b) uvedomiť si, že každý systém ovplyvňuje a je ovplyvňovaný väčšími alebo menšími systémami – či už ekologickými, ekonomickými, sociálnymi, alebo politickými;
- c) chápať ľudí ako centrálny prvok systému, vyhodnocovať sociálne, ekonomické, technické a politické faktory, ktoré ovplyvňujú to, ako sa využívajú prírodné zdroje;
- d) prispôbiť hospodársku politiku medziam únosnosti životného prostredia;
- e) zvýšiť prínosy získané z každej jednotky zdroja;
- f) podporovať technológie, ktoré využívajú zdroje efektívnejším spôsobom;
- g) zabezpečiť, aby užívatelia zdrojov platili plné sociálne náklady zo ziskov, ktorým sa tešia;

9. Vytvárať globálne spojenectvo.

Princípy, resp. kľúčové koncepty, vyabstrahované z doterajších definícií trvalo udržateľného rozvoja podľa *Kent Structure Plan* (1993):

- súčasný rozvoj a management prírodných zdrojov nemá znamenať obmedzenie voľby v budúcnosti;
- stále výraznejšie sa udomácňuje koncept limitovanej únosnosti a rozvojových obmedzení;
- integrovaná regulácia znečistenia a prevencia produkcie odpadov, minimalizácia degradácie životného prostredia;
- redukcia spotreby energie z neobnoviteľných zdrojov;
- zlepšenie manažmentu mobility;
- redukcia skleníkových plynov, globálneho otepľovania, produkcie CO₂;
- zastavenie úpadku miest a podpora (zlepšenie) obyvateľnosti miestneho životného prostredia.

Princípy podľa T. de la Courta (1992):

1. Ekologický princíp: rozvoj sa musí zmeniť a prispôbiť sa prírodnej diverzite a mal by byť založený na trvalo udržateľnom využívaní zdrojov.
2. Princíp kultúrnej a spoločenskej integrity: rozvoj sa musí realizovať na báze vnútorného rozvojového potenciálu a potrieb a nemá byť importovaný zvonka.
3. Princíp nenásilia: rozvoj musí byť nenásilný (mierový, pokojný) v tom zmysle, že nie je založený na priamom, alebo systémovom násilí.
4. Princíp emancipácie: rozvoj musí viesť k zvyšovaniu sebadôvery miestnych ľudí, k posilneniu miestnej kontroly nad zdrojmi a energiou a k participácii dosiaľ na okraj rozhodovania vytláčaných miestnych obyvateľov.
5. Princíp solidarity: rozvoj musí uspokojovať základné životné potreby a utvárať priaznivé podmienky pre život každého. Musí stimulovať smerovanie k rovnováhe a sprá-

a spravodlivosti (rovnosti) a slúžiť ako prevencia voči zmenám, spôsobujúcim stratu rovnováhy.

6. Princíp prijateľných chýb: rozvoj musí dovoľovať len také chyby, ktoré nevedú k strate integrity zdrojov a ekosystémov.

7. Kritériá vyplývajúce z jednotlivých princípov

(podľa M. Hubu, 1994):

Pozn: Vzorovo uvádzame kritériá súvisiace s ekologickým princípom

1.1 Kritérium zachovania prírodných hodnôt.

1.1.1 Zachovanie druhovej rôznorodosti (biodiverzity).

1.1.2 Zachovanie vitality ekosystémov a ich odolnosti voči rušivým vonkajším vplyvom.

1.1.3 Zachovanie a podpora život podporujúcich systémov (napríklad zachovanie, resp. zlepšenie stanovištných podmienok, umožňujúcich existenciu rastlinných a živočíšnych druhov, resp. celých ekosystémov).

1.1.4 Zachovanie čo najvyššej kvality jednotlivých prírodných zložiek životného prostredia (horninový substrát, voda, pôda, vzduch, biota) tak, aby úroveň a charakter znečisťovania neprekračovali prípustné normy, ktoré by sa mali časom sprísňovať, a nie zmierňovať.

1.1.5 Odhaľovanie a využívanie prírodných a antropicky simulovaných autoregulačných a sebahodnotiacich prírodných mechanizmov.

1.2 Kritérium zachovania optimálnych látkovo-energetických prírodných cyklov.

1.2.1 Minimalizácia využívania neobnoviteľných zdrojov.

1.2.2 Udržanie využívania prírodných zdrojov v medziach ich reprodukčných schopností.

1.2.3 Minimalizácia energetických vstupov a strát, racionálne zhodnotenie energie, preferencia využívania obnoviteľných zdrojov energie pred neobnoviteľnými.

1.2.3 Redukcia množstva odpadov, najmä ťažko odbúrateľných.

1.2.4 Preferencia hospodárenia na báze uzavretých, alebo relatívne uzavretých cyklov výroby a spotreby.

1.3 Kritérium podpory proekologických nástrojov.

1.3.1 Zavádzanie a podpora progresívnej environmentálnej legislatívy.

1.3.2 Zavádzanie a podpora nástrojov environmentálnej ekonomiky; podpora systémových i štrukturálnych ekonomických zmien, ktoré redukujú spotrebu i odpady a sú vo všeobecnosti šetrné k životnému prostrediu; podpora podnikateľských aktivít v oblasti alternatívnych zdrojov, revitalizácie, triedenia odpadov a pod.; internalizácia externalít prírodného charakteru.

1.3.3 Tvorba a podpora inštitúcií, zaoberajúcich sa ochranou prírody, prírodných zdrojov a životného prostredia, ako aj iných inštitúcií, resp. organizačných opatrení, ktoré sú v tomto zmysle priaznivé.

1.3.4 Tvorba a podpora environmentálnych, či environmentálne priaznivých koncepcií, stratégií a politík.

1.4 Kritérium hodnotových orientácií, ktoré sú v súlade s ideami trvalo udržateľného života, vychádzajúcimi z filozofie úcty k životu.

1.4.1 Podpora ekologickej výchovy.

1.4.2 Podpora úcty k životu.

1.4.3 Snaha o rovnováhu medzi antropocentrickými a ekocentrickými prístupmi.

1.4.4 Pestovanie povedomia spolunáležitosti s prírodou.

Použitá literatúra

Anderson, V. (1991): *Alternative Economic Indicators*, Routledge, London.

Brown, L. a kol. (1984–1994): *State of the World*, Worldwatch Institute, New York, London.

European Community: *Towards Sustainability – a European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development*, Official Journal of the European Communities No C 138, 1993

Goldsmith, E. (1972): *a Blueprint for Survival*, The Ecologist.

Goodland, R. (1994): *Environmental Sustainability and the Power Sector*. In: *Impact Assessment*, IAIA, vol. 12.

Huba M. (1984): *Stabilita (dynamická rovnováha) krajinného systému*, Geografický časopis, 36, 267–285.

Huba M., Ira V. (1994): *Zamyslenie sa nad koncepciou trvalo udržateľného rozvoja*. *Životné prostredie*, 28, 287–291

Huba M. (1995a): *Trvalá udržateľnosť ako možné východisko z dilemy medzi nestabilnou produktivitou a neproduktívnou stabilitou*. *Životné prostredie* 29, 230–234.

Huba M. (1995b): *Productivity – Stability (Homeostasis) – Sustainability*. In: Izakovičová Z., Eliáš P. (eds.): *Report on Sustainability in Slovakia*, Bratislava, Slovak SCOPE Committee, 12 – 22.

Huba M. (1995c): *Princípy, kritériá a indikátory trvalej udržateľnosti a ich využiteľnosť pri revitalizácii bielokarpatskej krajiny*. In: *Obnova vidieckej krajiny a sídiel v Bielych Karpatoch*, Pruské, STUŽ, 21 – 26.

Huba M. (1996a): *Uplatnenie zásad trvalej udržateľnosti pri hodnotení environmentálnych vplyvov rozvojových koncepcií*. *Životné prostredie* 30, 19–21.

Huba M. (1996b): *Principles, Criteria and Indicators of Sustainability and their Application in Evaluation of Environmental Impacts of Development policies*. In: M. Kozová,

- A. Moncmanová (eds.): Abstracts and Posters of International Seminar Management and Protection of Environment, Bratislava, May 20–24, CU FNC Bratislava 1996.
- IIED, IUCN, 1993: National Sustainable Development Strategie – Review draft (NSDS), 74 pp.
- IUCN, UNEP, WWF, 1991: Caring for the Earth – Strategy of Sustainable Living, Gland, 228 pp.
- Kozová, M., Spáčilová, R., Huba, M. et al., 1994: Metodická príručka k hodnoteniu návrhov rozvojových koncepcií z hľadiska ich vplyvov na životné prostredie (Zákon NR SR č. 127/1994 Z. z.), MŽP SR, Bratislava, 74 pp.
- Kent County Council (1993): Kent Structure Plan, Third Review Deposit Plan and Explanatory Memorandum, Technical Working Paper, Strategic Environmental Appraisal of Policies.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. (1972): The Limits to Growth, Universe Books, a Potomac Associates Book, New York.
- Ministerstvo životného prostredia SR (1993): Stratégia, zásady a priority štátnej environmentálnej politiky, Bratislava.
- Mitchel, G., 1995: Sustainability Indicators for Quantifiable City, The Environmental Centre – University of Leeds, Leeds, 87 pp.
- Moldan, B. (ed.) (1993): Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Rio de Janeiro, 3.–14. 6. 1992, Dokumenty a komentáře, Management Press, Praha.
- Nováček, P. a kol. (1993): Trvale udržitelná budoucnost pro Českou republiku a Slovensko, část I. a II., Katedra ekologie PFUP, STUŽ, Olomouc.
- Oregon Progress Board, 1994: Oregon Benchmarks – Standards for Measuring Statewide Progress and Institutional Performance, Salem, 99 pp.
- Redclift, M. a kol. (1987): Sustainable Development (Exploring the contradictions), Methuen, London, New York.
- Schumacher, E. F. (1974): Small is Beautiful, Sphere Books Ltd., London.
- Spáčilová, R. (1994): Základné kritériá, ktoré je potrebné uplatniť pri hodnotení návrhov rozvojových koncepcií z hľadiska ich vplyvov na životné prostredie v súlade so zabezpečením trvalo udržateľného rozvoja (života), Prognostický ústav SAV, Bratislava, rukopis.
- Spangenberg, J. H. et al (1995): Towards Sustainable Europe – The Study, Wuppertal, 240 pp.
- Spangenberg, J. H., Malley, J. a Schmidt, B. F. (1995): Towards a Set of Proactive Interlinkage Indicators as a Compass on the Road Towards Sustainability. Paper presented at the SCOPE Scientific Workshop on Indicators of Sustainable Development. Wuppertal, 1995
- The Sustainable Seattle, 1993: Indicators of Sustainable Community – a Report to Citizens on Long Term trends in Our Community. Summary by Mesík, J., 1995, 10 pp.

Světová komise pro životní prostředí a rozvoj (1991): Naše společná budoucnost, Vyd. nakl. Academia ve spolupráci s MŽP ČR.

United Nations Conference on Environment and Development, 1992: Agenda 21, A/Conf. 151/4.

WHO Regional Office for Europe: Healthy Cities Indicators: Analysis of Data from Cities across Europe, Copenhagen 1996

Zákon Federálneho zhromaždenia č.17/1992 Zb. o životnom prostredí.

**Alternatívne ekonomické teórie
podporujúce smerovanie k trvalo
udržateľnému rozvoju**

Ing. Ivan Klinec
Prognostický ústav SAV Bratislava

Bratislava 2000

Úvod

Koncepcia trvalo udržateľného rozvoja je alternatívnou koncepciou rozvoja spoločnosti, ktorá má umožniť ďalší súčasný i budúci rozvoj jedinca, spoločnosti a civilizácie bez toho, aby sa ohrozila súčasná i budúca existencia človeka na Zemi. Súčasný industriálny model rozvoja ľudskej civilizácie sa stáva čoraz viac neudržateľným, podkopáva samotné základy tejto civilizácie a v súčasnej dobe ohrozuje nielen budúcu ale aj súčasnú existenciu človeka na Zemi. Preto sa stále intenzívnejšie hľadajú cesty presmerovania súčasnej ľudskej civilizácie v smere opustenia **modelu industriálneho rozvoja** spoločnosti a prechodu na **model trvalo udržateľný**.

1. Kríza industrializmu a potreba trvalo udržateľného rozvoja

V poslednej tretine dvadsiateho storočia sa stala zjavnou prehlbujúca sa kríza industriálneho systému, ktorá postupne prerástla do globálnej krízy celej súčasnej civilizácie. Industriálny systém tvoril základ ekonomiky a spoločnosti prakticky posledných dvesto rokov, počas ktorých prešiel obdobím zrodu, rozkvet až postupne začal vyčerpávať svoj rozvojový potenciál a prešiel do fázy úpadku. Už v prvej polovici dvadsiateho storočia sa začali objavovať prvé náznaky vyčerpávania sa industriálneho systému a začala sa prejavovať potreba hľadania alternatívy k tomuto systému resp. možnosti jeho korekcie alebo vedomej transformácie.

Na vzrast krízových javov spojených s industriálnym systémom poukazovali napríklad Oswald Spengler v Úpadku Západu, Pitrim Sorokin v Kríze nášho veku, Jose Ortega Y Gasset vo Vzbure davov, Julian Benda v Zrade vzdelancov alebo Arnold Toynbee v Štúdiu histórie. V polovici šesťdesiatych rokov sa industriálny systém začal pomaly postupne meniť resp. jeho vývojom boli odštartované určité vnútorné impulzy, ktoré začali pôsobiť v smere transformácie tohoto systému. Novovznikajúci systém bol spočiatku nazvaný postindustriálnou spoločnosťou resp. spoločnosťou služieb a neskoršie, tak ako rozhodujúce miesto v chode ekonomiky a spoločnosti začali nadobúdať informácie, objavili sa prvé koncepcie informačnej spoločnosti či civilizácie Tretej vlny, ako civilizačnú transformáciu nazval americký futuroológ Alvin Toffler. Daniel Bell popisoval nastupujúcu transformáciu v knihách Príchod postindustriálnej spoločnosti a Kultúrne protirečenia kapitalizmu, Zbigniew Brzezinski v knihe Úloha Ameriky v technotronickom veku, Yoneji Masuda v knihe Informačná spoločnosť ako postindustriálna spoločnosť, Alvin Toffler vo svojej trilógii Šok z budúcnosti, Tretia vlna a Posun moci, John Naisbitt v Megatrendoch, Pretváraní korporácií a Globálnom parodoxe, Peter Drucker vo Veku diskontinuity a Postkapitalistickej spoločnosti alebo Francis Fukuyama v trilógii Koniec dejín, Dôvera a Veľký rozvrat. Všetky tieto diela popisujú postupujúci rozklad industriálnej spoločnosti resp. industriálneho systému a snažia sa identifikovať možný smer resp. trendy budúceho vývoja spoločnosti a civilizácie.

Uvedomenie si narastania krízy industriálneho systému a dosiahnutý stupeň poznania umožnili človeku vedome usilovať o prekonanie tejto krízy a hľadať možné cesty budúceho vývoja a presmerovania civilizácie. Začala sa hľadať a zároveň vytvárať akási vízia budúcej podoby spoločnosti, ktorá by toto presmerovanie civilizácie umožnila. Postupne s prehlbujúcou sa krízou industriálneho systému sa začali hľadať alternatívne cesty ďalšieho vývoja ľudskej civilizácie, a to najmä v oblasti zmeny ekonomického modelu, vzorov a správania sa človeka. Jednu z týchto ciest naznačuje vytvárajúci sa

koncept trvalo udržateľného rozvoja, ktorý by mal napomôcť prekročeniu industriálnej fázy vývoja civilizácie a zosúladieniu činnosti človeka a prírody.

Jedným z prvých pokusov načrtnúť koncepciu trvalo udržateľného rozvoja bola správa *Gro Harlem Brutlandovej a Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj Naša spoločná budúcnosť*, ktorá bola publikovaná v roku 1987. Správa *Naša spoločná budúcnosť* bola prvým dokumentom medzinárodného významu, ktorý poukazoval na potrebu opustenia súčasného industriálneho modelu rozvoja spoločnosti a hľadania ciest k trvalo udržateľnému rozvoju. V tejto správe bol zadaný pojem trvalo udržateľný rozvoj ako taký spôsob rozvoja, ktorý uspokojuje potreby prítomnosti, bez toho aby oslaboval možnosti budúcich generácií naplňať ich vlastné potreby.

Významnými aktivitami smerujúcimi k hľadaniu východísk z krízy industriálneho systému sa stali *Správy Rímskemu klubu*, ktoré od roku 1972 poukazujú na potrebu opustenia súčasného industriálneho modelu rozvoja spoločnosti. Od roku 1972 ich bolo publikovaných spolu 36. V roku 1972 bola publikovaná prvá správa Rímskemu klubu nazvaná *Limity rastu*, ktorej autormi boli *Donella Meadows*, *Dennis Meadows*, *Jorgen Randers* a *W. Behrens*. Táto správa dospela k nasledovným varovným záverom:

- Ak budú pokračovať nezmenené súčasné rastové trendy vo svetovej populácii, industrializácii, znečisťovaní, potravinovej produkcii a vyčerpávaní zdrojov, hranice rastu tejto planéty sa dosiahnu v priebehu budúcich sto rokov. Najpravdepodobnejším výsledkom bude závažný a nekontrolovateľný úpadok populácie a tiež industriálnej kapacity.
- Tieto rastové trendy možno zmeniť a vytvoriť podmienky ekologickej a ekonomickej stability, ktorá je udržateľná veľmi dlho do budúcnosti. Mohol by sa vytvoriť stav globálnej rovnováhy, pritom by sa uspokojili základné materiálne potreby každej osoby na Zemi a všetci by mali rovnakú šancu realizovať svoj individuálny ľudský potenciál.
- Ak sa obyvateľstvo sveta rozhodne usilovať o dosiahnutie druhej možnosti, čím skôr začne na nej pracovať, tým väčšie budú jeho šance na úspech.

Dvadsať rokov neskôr v roku 1992 *Dennis Meadows*, *Donella Meadows* a *Jorgen Randers* vydali knihu *Prekročené limity* s podtitulom *Predstava trvalo udržateľnej budúcnosti v konfrontácii s globálnym kolapsom*, v ktorej uvádzajú, že dnes by sformulovali závery Limitov rastu nasledovne:

- Využívanie mnohých základných zdrojov a produkcia mnohých druhov znečistenia už prekročili mieru, ktorá je fyzicky udržateľná. Bez významných redukcí materiálových a energetických tokov bude prebiehať v nasledujúcich desaťročiach nekontrolovateľný úpadok produkcie potravín, využívania energie a industriálnej produkcie.
- Tento úpadok nie je nevyhnutný. Aby sa mu ľudstvo vyhlo, sú potrebné dve zmeny. Prvou je obsiahla revízia politiky a postupov, ktoré zvečňujú rast materiálnej spotreby a populácie, druhou je rapidný, až drastický rast efektívnosti využívania materiálov a energie.
- Trvalo udržateľná spoločnosť je technicky a ekonomicky možná. Bola by želateľnejšia ako spoločnosť, ktorá sa usiluje riešiť svoje problémy stálou expanziou. Prechod na trvalo udržateľnú spoločnosť vyžaduje dôslednú vyváženosť medzi dlhodobými a krátkodobými cieľmi s dôrazom na dostatočnosť, spravodlivosť a kvalitu života viac ako na technológiu, vyžaduje tiež vyspelosť, súcit a múdrosť.

Po prvej správe Rímskemu klubu bola publikovaná celá rada ďalších správ, ktoré boli venované prevažne globálnej a ekologickej problematike a priamo alebo nepriamo sa zaoberali hľadaním ciest k trvalo udržateľnému rozvoju. V roku 1974 to bola druhá správa Rímskemu klubu autorov *M. D. Mesaroviča a E. Pestela* nazvaná *Ludstvo v bode obratu*, po nej nasledovala v roku 1976 práca *D. Gabora, U. Colomba a A. Kinga* nazvaná *Po veku plytvania*, v roku 1977 kniha *E. Laszloa a J. Biermana Ciele pre ľudstvo*, v roku 1978 práca *T. de Montbriala, C. Wilsona a R. Lattes* *Energia na protiúčet* a v roku 1989 *Prvá globálna revolúcia A. Kinga a B. Schneidera*. Jedna z posledných správ Rímskemu klubu *Faktor štyri* od *E. U. Von Weizsäckera, A. Lovinsa a H. Lovinsovej* ukazuje praktické možnosti prechodu k trvalej udržateľnosti. Americký viceprezident *Al Gore* publikoval v roku 1992 knihu *Zem na miske váh* s podtitulom *Ekológia a ľudský duch*, v ktorej navrhol Strategickú environmentálnu iniciatívu a Globálny Marshallov plán na záchranu životného prostredia na Zemi.

V roku 1992 sa konala v Rio de Janeiro Svetová konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji, ktorej výsledkom bol dokument *Agenda 21*, ktorý sa zaoberá princípmi trvalo udržateľného rozvoja vo všetkých oblastiach činnosti človeka a spoločnosti. Tento dokument je dnes považovaný za základný programový dokument pojednávajúci o smerovaní ľudstva k trvalo udržateľnému rozvoju a predstavuje programové východisko pre formuláciu politik trvalo udržateľného rozvoja v jednotlivých krajinách a regiónoch. Významným programovým dokumentom zameraným na zmenu správania sa podnikateľských subjektov je správa *Zmena kurzu*, ktorú v roku 1993 vypracovali *Stephan Schmidheiny a Podnikateľská rada pre trvalo udržateľný rozvoj*. Stephan Schmidheiny v správe *Zmena kurzu* upozorňuje na negatívne celosvetové tendencie, ktoré budú viesť k prehlbovaniu globálnej krízy a ďalšiemu ničeniu životného prostredia na Zemi. Sú to nasledovné tendencie:

- Počet obyvateľstva na Zemi veľmi rýchlo rastie. Podľa najoptimistickejších odhadov bude planéta, ktorá je už preplnená, pravdepodobne musieť v budúcom storočí uživiť dvakrát toľko ľudí. Nedostatky životného prostredia majú rôzne príčiny, všetky sa však zhoršujú pod tlakom počtu obyvateľstva.
- V posledných pár desaťročiach sa zaznamenala rastúca spotreba prírodných zdrojov – spotreba, ktorá je často neefektívna a zle plánovaná. Obnoviteľné zdroje nemajú čas na obnovu. Žijeme viac z kapitálu planéty a menej z jeho úrokov.
- Rast populácie a plytvanie zdrojmi hrajú rolu pri urýchľovaní degradácie mnohých častí prostredia. Najviac sú zasiahnuté výrobné oblasti. Poľnohospodársky plodná pôda sa premieňa na púšte, lesy na chudobné pastviny, sladkovodné mokrade na zasolené mŕtve pôdy, bohaté korálové útesy na úseky oceánu bez života.
- Súčasne s degradáciou ekosystémov sa stráca biologická rôznorodosť i genetické zdroje. Mnohé tendencie v životnom prostredí možno zvrátiť. Táto strata je však trvalá.
- Nadmerné využívanie a zneužívanie zdrojov je doprevádzané znečistením atmosféry, vody a pôdy látkami, ktoré sú veľmi stabilné. S rastúcim počtom zdrojov a foriem znečistenia sa tento proces zjavne urýchľuje. Najkomplexnejším a asi najväčším z týchto ohrození je zmena klímy a stability systémov cirkulácie vzduchu.

2. Paradigmálne rámce trvalo udržateľného rozvoja

Príčiny všetkých týchto negatívnych tendencií musíme hľadať v súčasnom industriálnom modeli ekonomiky a koncepcii industrializmu, ktorá posledných dvesto rokov bola základnou koncepciou rozvoja ekonomiky, spoločnosti a civilizácie. Industriálny model sa postupom času dostal do konfliktu so životným prostredím resp. prírodou, nakoľko nerešpektuje limitovanosť zdrojov Zeme, limitovanosť priestoru pre rast a tiež limitovanosť priestorov pre ukladanie odpadov, ba práve naopak jeho teoretické východiská predpokladajú neobmedzenú expanziu vo všetkých smeroch v čase i priestore. Súčasný industriálny model ekonomiky vznikol v iných ekonomických, spoločenských i civilizačných podmienkach a v čase, keď bolo dostatok zdrojov i priestoru pre neobmedzený rast, neobmedzenú spotrebu zdrojov i neobmedzenú produkciu odpadov. Po narazení na limity sa však tento ekonomický model stal neudržateľným a jeho nahradenie alternatívnym udržateľným ekonomickým modelom je významnou podmienkou ďalšej existencie človeka na Zemi.

Nahradenie resp. prekročenie industriálneho modelu a myslenia industrializmu je tesne spojené s potrebou novej paradigmy videnia sveta, reinterpretácie súčasného mechanistického vnímania reality a prechodom na vnímanie viac holistické. Industriálny systém, keďže jeho základným prvkom bol stroj čiže mechanizmus bol tesne previazaný s mechanistickým videním sveta resp. mechanistickou paradigmou. Na to aby sme pochopili miesto človeka a jeho spoločnosti v prírode resp. Univerze potrebujeme celostné teda holistické videnie, tak aby sme mohli pochopiť príčiny nesúladu súčasnej činnosti človeka s fungovaním prírody. Vytváranie základov pre novovznikajúcu holistickú paradigmu bolo odštartované v roku 1962, keď americký fyzik a historik vedy *Thomas Kuhn* uverejnil svoju dnes už klasickú prácu, zaoberajúcu sa zmenou paradigmy vedy s názvom *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Táto práca sa stala predmetom rozsiahlej diskusie, ktorá obrátila pozornosť na zmenu vedeckého myslenia resp. myslenia vôbec. Kuhn sa v práci zaoberal vývojom vedy a vedeckého myslenia z pohľadu zmeny paradigmy.

Samotný pojem **paradigma** možno nájsť už v antickom myslení. Antickí myslitelia *Platón* vo svojich dialógoch *Timáios*, *Parmenidés*, *Polítikos*, *Kratylos* a *Sofistés* a *Aristoteles* vo svojich prácach *Metafyzika* a *Rétorika* používali pojem paradigma vo význame ideí, vzoru alebo príkladu. Dnes sa pojmom paradigma označuje vzor udalostí, vývojový model či vyčerpávajúca schéma. *Stephen R. Covey* uvádza, že dnes je pojem paradigma stále častejšie používaný v bežnej reči a znamená model, teóriu, vnímanie, predpoklad alebo rámec (konštrukciu) vzťahov. V širšom zmysle je to spôsob, akým vidíme svet v zmysle jeho chápania, porozumenia, interpretácie. Covey tiež uvádza, že jednoduchý spôsob pochopenia významu paradigmiem je predstaviť si ich ako mapy. Mapa je iba popis istých aspektov územia, čo presne je aj paradigma. Je to teória, výklad či model niečoho iného. V súvislosti s trvalo udržateľným rozvojom paradigma takéhoto rozvoja znamená vytvorenie novej mapy resp. popisu súčasnej ekonomiky, spoločnosť a civilizácie, ktorá by presnejšie a aktuálnejšie zachycovala zmeny, ktorými spoločnosť a civilizácia v posledných desaťročiach prešli. Ako upozorňuje napr. *Helena Norberg-Hodgeová* súčasný popis sveta, čím má na mysli najmä konvenčnú ekonómiu a možno dodať makroekonómiu, už nezodpovedá realite a je potrebné vytvoriť popis sveta nový. Paradigma trvalo udržateľného rozvoja potom nebude nič iné ako nová mapa reality, ktorá umožní človeku v tejto realite sa lepšie orientovať a takisto lepšie hľadať cesty do budúcnosti.

Vytváranie paradigmy trvalo udržateľného rozvoja je spojené s najnovšími poznatkami, ktoré boli dosiahnuté v rôznych vedných odboroch a ktoré poskytujú teoretické a metodologické východiská k tomu potrebné. Tieto poznatky nám hovoria o tom, že je potrebné opustiť tradičnú mechanistickú paradigmu myslenia, ktorá býva nazývaná aj karteziánskou alebo karteziánsko-newtonovskou paradigmou, ktorá už nezodpovedá súčasnému poznaniu. Americký fyzik a teoretik novej paradigmy *Fritjof Capra*, ktorý sa zmenou paradigmy vo svojich prácach obširne zaoberá, nazýva túto paradigmu ako karteziánsko-newtonovské myslenie a charakterizuje ho ako mechanistický pohľad na život, ako newtonovskú predstavu sveta ako stroja. Túto mechanistickú alebo karteziánsko-newtonovskú paradigmu charakterizuje pohľad na život, živý organizmus a svet ako na stroj, ktorý je skonštruovaný z oddelených častí. Táto predstava sveta ako stroja pretrváva dodnes najmä v oblasti spoločenských vied, keď sa na ekonomiku, spoločnosť a civilizáciu nazerá ako na mechanizmus alebo stroj, ktorý sa skladá z jednotlivých častí alebo fragmentov, a ktorý možno riadiť ako stroj alebo mechanizmus. Svedčí o tom aj časté používanie termínov ako mechanické nástroje, ekonomické mechanizmy, spoločenské mechanizmy atď. Nová celostná paradigma vedy a vedeckého myslenia nazývaná aj ako **holistická paradigma** je založená na princípoch celostnosti, na pohľade na život, organizmus a svet ako celok, ako na vzájomné prepojenie a vzájomnú závislosť všetkých fenoménov tohoto celku – fyzických, biologických, psychologických, sociálnych a kultúrnych.

Jedným z medzníkov posunu poznania a prekročenia mechanistického pohľadu na svet je sformulovanie teórie relativity *Albertom Einsteinom*. Einsteinové práce i práce ostatných teoretikov v oblasti teórie relativity a kvantovej fyziky ako napr. *Wernera Heisenberga*, *Erwina Schrodíngera*, *Nielsa Bohra* a ďalších znamenali koniec newtonovskému nazeraniu na svet. Ďalšími medzníkmi, ktoré znamenali nielen posun poznania ale aj zrod novej technológie boli teória kybernetiky *Norberta Wienera*, teória systémov *Ludwiga von Bertalanfyho*, teória informácií *Shanona* a mnoho ďalších. Tieto vedné odbory napomohli posunu poznania aj v oblasti spoločenských vied, avšak dotvorenie holistickej paradigmy a vedeckého myslenia na jej základoch znamenalo až objavenie sa skupiny teoretikov, ktorých práce sa zmenou paradigmy špeciálne zaoberajú. Sú to najmä práce teoretikov a metodológov nastupujúcej paradigmy, ktoré poskytujú teoreticko-metodologické východiská skúmaniu posunu paradigiem. Tu treba spomenúť najmä práce *Fritjofa Capru*, *Thomasa Kuhna*, *Ilyu Prigogina*, *Isabelly Stengersovej*, *Gregoire Nicolisa*, *Davida Bohma*, *Rupertu Sheldrakea*, *Paula Feyerabendu*, *Kenu Wilbera*, *Pera Baka*, *F. Davida Peata*, *Benoitte Mandelbrota*, *Jamesa Lovelocka*, *Lynn Margulisovej*, *Michaela Talbota*, *R. Buckminstera Fullera*, *Alfreda Korzybského*, *Marshalla McLuhana* a mnohých ďalších.

Fritjof Capra vo svojej dnes už klasickej práci *Bod obratu* s podtitulom *Veda, spoločnosť a vznikajúca kultúra*, ktorú vydal v roku 1982, predstrel predstavu novej paradigmy vedeckého myslenia, ktorú okrem fyziky a prírodných vied zdokumentoval aj na príklade spoločenských vied. Publikovanie Caprovej práce doprevádzala rozsiahla diskusia, ktorá sa dotýka bodu obratu a zmeny paradigmy aj v spoločenských vedách.

Ilya Prigogine, nositeľ Nobelovej ceny za termodynamiku nerovnovážnych systémov, tvorca teórie disipatívnych štruktúr, zverejnil v roku 1984 spolu s *Isabelle Stengersovou* prácu nazvanú *Poriadok z chaosu* s podtitulom *Nový dialóg človeka s prírodou*, v ktorej predložil svoju predstavu vývinu sveta postavenú na základe teórie disipatívnych teda rozptyľujúcich štruktúr, druhého zákona termodynamiky a ireverzibilných procesov ako zdrojov vytvárania poriadku. Alvin Toffler v predslove k práci *Ilyu Prigogina* a *Isabelly*

Stengersovej hovorí dokonca o Prigoginianskej paradigme. Čo podľa Tofflera robí túto Prigoginianskú paradigmu obzvlášť zaujímavou je skutočnosť, že presúva pozornosť na tie aspekty reality, ktoré charakterizujú dnešnú akcelerujúcu sociálnu zmenu: neporiadok, nestabilitu, diverzitu, nerovnováhu, nelineárne vzťahy a temporalitu – zvýšenú citlivosť k tokom času.

David Bohm, Einsteinov žiak, spolupracovník a profesor teoretickej fyziky, zasa položil základy celostného videnia sveta. Urobil tak vo svojej práci *Celostnosť a implikátny poriadok*, kde rozpracoval teóriu holomovementu teda celopohybu, explikátneho a implikátneho poriadku, a tiež svoje predstavy celostnosti a fragmentárnosti. Bohm bol pri vypracovaní tejto teórie inšpirovaný veľkým indickým mysliteľom, neskoršie žijúcim v USA, *Jiddu Krishnamurtim*. Bohmovo celostné videnie sveta a nazeranie na jeho vývoj ako na holomovement má svoj odraz v globálnom myslení, ktoré je nevyhnutné pri skúmaní, interpretácii a návrhoch riešení súčasnej globálnej krízy ľudskej civilizácie.

Teóriu morfických polí a morfických rezonancií rozpracoval vo svojich prácach *Prítomnosť minulosti a Znovuzrodenie prírody Rupert Sheldrake*. Sheldrakeove teórie sú založené na akumulácii poznania a informácií v podobe priestorovej pamäte a ich vplyve na vývoj prírody a sveta.

Významným metodologickým príspevkom skúmania meniacej sa paradigmy sú aj práce *Paula K. Feyerabenda*, v ktorých dokazuje, že veda nie je a nemôže byť riadená systémom pevných, nemenných a absolútnych princípov a že vo svojej podstate je anarchická. Jeho základnou prácou z tejto oblasti je práca, ktorú vydal v roku 1975 pod názvom *Proti metóde* a podtitulom *Náčrt anarchistickej teórie poznania*. Narastajúca diverzifikácia používaných metodológií, znalostí a myšlienkových systémov v súčasnej dobe oproti ich unifikácií v období vrcholného rozvoja industriálnej spoločnosti zodpovedá Feyerabendovej koncepcii rôznych metód a prístupov.

Holizmus a holistické videnie sveta sa v spoločenských vedách presadzuje najmä prostredníctvom futurologie prípadne štúdií budúcnosti a postupne sa potom prenáša aj do ekonómie, sociológie, filozofie a ďalších vedných oblastí. Futurologia vytvára priestor pre interdisciplinárny až transdisciplinárny výskum, interdisciplinárnu diskusiu a uvažovanie o budúcnosti v dlhodobých horizontoch vývoja. Futurologia dnes zahŕňa stovky futurologických prác a štúdií, ktoré sa zaoberajú transformáciou tradičnej industriálnej spoločnosti smerom k informačnej spoločnosti, trvalej udržateľnosti resp k princípom novej civilizačnej paradigmy, ktorá by bola viac priaznivá k životnému prostrediu resp. prírode.

Americká ekonómka a futurologička *Hazel Hendersonová* vo svojej knihe vydananej v roku 1991 pod názvom *Postupujúce paradigmy* a podtitulom *Život za hranicami ekonomiky* uvádza základné rozdiely v prístupoch skúmaní ekonómov a futuroológov, ktoré sú zároveň rozdielmi medzi ekonomistickou paradigmou videnia sveta a holistickou paradigmou.

Medzi základnými charakteristikami ekonomistických prístupov *Hazel Hendersonová* uvádza predpovedanie z minulých údajov, extrapoláciu trendov, videnie zmeny ako nerovnováhy, lineárnu príčinnosť, reverzibilné modely, neorganické systémové modely, determinizmus, redukcionizmus, nazeranie na neekonomické a nemonetárne sektory ako na externality a precízne kvantitatívne predpovede.

Ako základné charakteristiky futurologických prístupov *Hendersonová* uvádza konštruovanie podmienených scenárov, nazeranie na základné zmeny ako na niečo normálne, nelineárnu príčinnosť, ireverzibilné modely, evolúciu, živé systémy, organické modely, holizmus, syntézu a synergiu, zahrňovanie medzi údaje zmenu hodnôt, životných

štýlov, podmienok životného prostredia a kvalitatívny pohľad, údaje z násobných zdrojov a trendy v dlhodobých globálnych kontextoch.

Vytvárajúca sa paradigma trvalo udržateľného rozvoja, ktorá už dnes pozostáva z desiatok teórií, postupne preberá jednotlivé princípy holistického videnia sveta a snaží sa ich integrovať do takých rezistentných vied ako je napríklad ekonómia. Táto paradigma sa však nikdy nebude môcť zredukovať na vytvorenie iba ekonomickej teórie resp. teórií priaznivých pre trvalo udržateľný rozvoj, ale môže pozitívnym spôsobom ovplyvniť transformáciu ekonomickej teórie v smere jej pretvorenia na báze holistického videnia sveta, tak aby bola ekonomika videná a skúmaná v širších súvislostiach a konceptoch, do ktorých je v skutočnosti zasadená. Medzi základné charakteristiky paradigmy trvalo udržateľného rozvoja, ktoré zároveň vytvárajú rámce pre ekonomicke teórie podporujúce trvalo udržateľný rozvoj môžeme zaradiť:

- chápanie ekonomiky a tiež aj spoločnosti, takisto ako aj ich jednotlivých segmentov ako otvorených podsystemov alebo súčasti vyšších systemov a kým sú spoločnosť, príroda alebo Univerzum, podriadených zákonom prírody resp. Univerza,
- chápanie globálnej svetovej ekonomiky a svetovej civilizácie ako jedného nedeliteľného celku, chápanie tejto ekonomiky a civilizácie ako implikátneho poriadku a chápanie ekonomickeho vývoja a procesov globalizácie ako celopohybu teda holomovementu,
- chápanie jednotlivých ekonomickeho teórií a teoretických škôl a smerov ako fragmentárnych pohľadov rozvíjajúcich významy jednej nerozdelené reality a nazeranie na ekonómiu ako na jednu vedu zloženú z jednotlivých parciálnych ekonomickeho teórií, ktoré sa vzájomne dopĺňajú, vytvárajú mapu ekonomickeho teórií a každá ekonomicke teória má svoje miesto, účel, čas a limity pôsobenia a žiadnu ekonomicke teóriu nemožno absolutizovať,
- zmena pohľadu na reverzibilitu ekonomickeho procesov a chápanie ekonomickeho procesov ako ireverzibilných s dôrazom na ekonomicke dynamiku namiesto ekonomickeho statiky,
- zavedenie pojmu entropia tzn. neurčitosť resp. neusporiadanosť do ekonomickeho teórie a vnímanie jej vzťahu k ekonomickeho štruktúre ako celku namiesto používania pojmu neistota iba vo vzťahu k rozhodovaniu a riadeniu ekonomickeho procesov,
- zmena pohľadu na vzťah informácií a ekonomiky i ekonomickeho teórie v smere chápania informácií ako štruktúrotočného faktoru formujúceho profil a štruktúru ekonomiky namiesto doterajšieho chápania informácií iba vo vzťahu k rozhodovaniu a riadeniu ekonomickeho procesov,
- chápanie ekonomiky ako disipatívnej čiže rozptyľujúcej štruktúry disipujúcej energiu, suroviny, materiály a informácie a vytvárajúcich štruktúru spoločnosti okolo atraktorov tzn. prítlačlivých faktorov, chápanie výrobných faktorov ako atraktorov ktoré určujú štruktúru, profil a smerovanie ekonomiky, spoločnosti a civilizácie,
- chápanie druhého zákona termodynamiky ako rámca pre návrh alternatívnych ekonomickeho modelov, tak, že jeho integrácia do ekonomickeho modelov umožní prepojenie zákonov ekonomiky a zákonov prírody,
- chápanie technológie ako integrálnej súčasť ekonomiky a spoločnosti a potreba jej využívania v smere substitúcie tradičných energetických

a surovinových zdrojov alternatívnymi zdrojmi ako sú solárna energia, informácie a znalosti, flexibilita alebo organizácia,

- hodnotová reorientácia človeka, spoločnosti a civilizácie založená na holistickým vnímaní zmenenej ekonomickej reality a rešpektovaní zákonov reálneho sveta a prírody,
- chápanie vzniku globálnej ekonomiky ako šance k obnoveniu pôvodného významu ekonómie ako vedy o hospodárení a k prekonaniu odcudzenia tomuto pôvodnému významu v industriálnom období, v globálnej ekonomike človek musí byť v prvom rade hospodár a až potom obchodník alebo finančník.

3. Ekonomika, príroda a globálna kríza súčasnej civilizácie

Chápanie ekonomiky ako podsystemu alebo súčasti vyšších systémov ako sú spoločnosť, príroda alebo Univerzum predstavuje fundamentálnu zmenu vo vnímaní ekonomickej reality ako i ekonomických problémov a má veľký vplyv na zásadné zmeny v súčasnosti využívaných ekonomických teórií a vytváranie teórií nových. Významnou charakteristikou súčasných konvenčných ekonomických teórií, ktorá zároveň prispieva k poškodzovaniu životného prostredia a prehľbovaniu globálnej krízy je ignorovanie vzťahu ekonomiky a prírody resp. nazeranie na prírodu iba ako na neobmedzenú zásobu zdrojov a surovín, ktoré možno neobmedzene spotrebovať bez existencie nejakej spätnej väzby. o tom, že spätná väzba tu existuje, sa môžeme presvedčiť na spätných dopadoch deštrukcie životného prostredia na Zem na človeka, jeho ekonomiku, spoločnosť i civilizáciu. Predstavielka novej ekonómie *Sara Parkinová* poukazuje na skutočnosť, že dnes sa dostávame do situácie, v ktorej my poškodzujeme životné prostredie našou ekonomikou a spätne životné prostredie poškodzuje našu ekonomiku. Zmena tejto skutočnosti je spojená so zmenou vnímania vzťahu ekonomiky a prírody. Východiskom je chápanie ekonomiky ako podsystemu alebo súčasti vyšších systémov ako sú spoločnosť, príroda alebo Univerzum. Americká futurologička a ekonómka *Hazel Hendersonová* vo svojich knihách upozorňuje, že jeden zo základných nedostatkov súčasnej ekonómie spočíva v zanedbávaní očividnej skutočnosti, že ľudská činnosť prebieha vo vnútri spoločnosti a spoločnosť je súčasťou ekosystému. Túto skutočnosť považuje Hendersonová za dvojité dotácie ekonomike. Za prvú dotáciu ekonomiky považuje Hendersonová dotovanie ekonomiky spoločnosťou. Ekonomická činnosť je podľa nej umožňovaná, podporovaná a možno povedať dotovaná samotnou spoločnosťou, najmä neplatenou činnosťou, ako je práca v domácnosti, výchova detí, vzájomná pomoc a starostlivosť o starých a chorých a ďalšie a túto činnosť nazýva Hendersonová ekonomikou lásky – love economy. Touto ekonomikou sa zaoberajú predovšetkým ženy. Za druhú dotáciu ekonomiky považuje Hendersonová dotovanie ekonomiky prírodou. Hendersonová tvrdí, že ekonomika je dotovaná zo strany prírody a príroda jej poskytuje rad neplatených služieb od rozkladu humusu cez samočistenie vody až po reguláciu klímy. Hendersonová poukazuje na skutočnosť, že súčasná ekonomická teória túto dvojité dotácie ignoruje.

Chápanie ekonomiky ako súčasti alebo podsystemu prírody resp. ekosystému predstavuje základné východisko ekonomickej teórie ustáleného stavu (steady-state economics), ktorú vytvoril americký ekonóm *Herman Daly*. Daly vo svojich knihách uvádza, že pre štandardnú ekonómiu ekonomika je izolovaný systém, v ktorom výmena hodnôt prebieha medzi firmami a domácnosťami a z okolitého prostredia nič nevstupuje a tiež aj do neho nič nevstupuje. Ekonomika je chápaná tak, ako keby nemala žiadne okolité

prostredie. Pre koncepciu ekonómie ustáleného stavu ekonomika je otvoreným subsystémom konečného a nerastúceho ekosystému alebo okolitého prostredia. Podľa Dalyho ekonomika žije vďaka importu nízkoentropickej energie a exportu vysokoentropických odpadov. Každý subsystém konečného nerastúceho systému sa musí sám v určitom bode stať nerastúcim. Teda aj ekonomika ako subsystém nerastúceho ekosystému resp. nerastúcej Zeme bude musieť v určitom bode prestať expandovať čo do rozsahu. *Fritjof Capra* vo svojej knihe *Bod obratu* tvrdí, že konvenčným ekonómom, či už neoklasikom, marxistom, keynesiánom, alebo post-keynesiánom, vo všeobecnosti chýba ekologická perspektíva. Ekonómovia majú podľa neho sklon vyseparovať ekonomiku z ekologického tkaniva, v ktorom je vrastená a opísať ju prostredníctvom zjednodušených a veľmi nerealistických teoretických modelov. Capra tiež tvrdí, že ekonomika je v zmysle systémového pohľadu živým systémom, zloženým zo živých bytostí a sociálnych organizácií v neustále vzájomnej interakcii, ako aj v interakcii s okolitými ekosystémami, na ktorých existenčne závisia. Podobne ako individuálne organizmy, ekosystémy sú samoorganizujúcimi sa systémami, v ktorých živočíchy, rastliny, mikroorganizmy a anorganické zložky sú vzájomne prepojené komplexnou sieťou vzájomných závislostí, zahrňujúcich výmenu hmoty a energie v nepretržitých cykloch.

Satish Kumar vidí korene súčasnej globálnej ekologickej krízy v hodnotách, a to v zlých hodnotách a v skutočnosti, že základom našej modernej industriálnej spoločnosti je predstava, že ľudia sú nadradení prírode a tá je tu pre nich a oni sú tu preto, aby ju kontrolovali a riadili. Kumar tvrdí, že ak sa domnievam, že príroda je tu pre mňa a ja ju mám kontrolovať a využívať vo svoj prospech, nevyhnutne ju dovediem ku globálnej ekologickej kríze. Kumar ďalej tvrdí, že príroda tu nie je pre mňa, ale je tu sama pre seba a ja som jej súčasťou. Existuje symbiotický vzťah medzi stromami, trávou, vtákmi, riekami a ľuďmi a ak spolu vychádzajú harmonicky, môžu byť väzby medzi nimi trvalé. Ak však si myslím, že je tu niečo pre mňa, budem to jednoducho používať tak dlho, pokiaľ sa to nevyčerpá. Kumar dochádza k záveru, že korene globálnej ekonomickej krízy ležia v spôsobe nášho myslenia, v hodnotách a vo viere, že ľudia sú nadradení prírode. Realita je však opačná a človek, jeho ekonomika i spoločnosť prírode nadradení nie sú ale sú jej podsystémom resp súčasťou. Uvedomenie si tejto skutočnosti a jej akceptovanie ekonomickou teóriou môže od základu zmeniť správanie sa človeka, jeho ekonomiky i celej spoločnosti.

4. Ekonómia, dualizmus a prírodné zákony

Súčasná moderná ekonomická teória je príkladom redukcionistického, mechanistického a dualistického vnímania sveta. Súčasná ekonomická teória redukuje spoločnosť na ekonomiku a ekonomický mechanizmus, proti ktorému stojí ostatná časť spoločnosti, civilizácie a prírody. Táto redukcia a dualizmus ekonomiky a okolia sú spojené s industriálnym obdobím vývoja spoločnosti. Industriálne obdobie vývoja spoločnosti bolo zároveň obdobím neobmedzených voľných zdrojov a neobmedzeného voľného územia a priestoru pre expanziu. Základom dualizmu ekonomiky a okolia bolo, že vždy takéto okolie existovalo, že vždy existoval priestor mimo ekonomiku, kde sa dali získať nové zdroje a vyvážať ďalšie a ďalšie odpady. Po vzniku globálnej ekonomiky sa však nové zdroje z okolia získať už nedajú, pretože takéto okolie s neobmedzenými voľnými zdrojmi v globálnej ekonomike už jednoducho neexistuje a zdroje sú už iba obmedzené a limitované, ako na to upozornila už spomínaná prvá správa Rímskeho klubu nazvaná *Výstižne Limity rastu* a po nej mnoho ďalších publikácií venovaných tomuto problému. Taktiež odpady už nemožno vyviezť mimo globálnu ekonomiku, ale musia zostať v jej

vnútri, čím sa zvyšuje jej ekologické znečistenie a tým aj náklady na likvidáciu odpadov a chod globálnej ekonomiky. Ďalšou formou dualizmu, ktorý existuje v modernej ekonomike, je oddelenosť jej fungovania od pôsobenia prírodných zákonov. Súčasná moderná ekonomika sa tvári tak, akoby sa jej prírodné zákony netýkali, akoby ich nemusela rešpektovať. Skutočnosť je však iná. V súčasnosti existuje dosť veľká skupina ekonómov prevažne predstaviteľov novej ekonómie (new economics), ktorí kritizujú nerešpektovanie prírodných zákonov a zákonitostí modernou ekonomikou a vidia v tom jej základný nedostatok. Napr. *Herman Daly*, bývalý ekonóm Svetovej banky, ktorý sa so Svetovou bankou práve kvôli jej činnosti rozišiel, tvrdí, že štúdium ekonomiky v zmysle modelu „kolobehu makroekonómie“ je to isté ako študovať zvieratá iba vo vzťahu k ich systému obehu krvi, bez toho aby sme sa zmienili o ich zažívacom trakte. Herman Daly sa domnieva, že najväčšou úlohou pre ekonómov je to, aby sa začali zaoberať reálnym svetom. Odtiaľ pochádza tiež názov ekonómia reálneho sveta (real – life economics) pre ekonomiku, ktorá rešpektuje zákony reálneho sveta. Reálny svet sa podľa Dalyho riadi takými zákonmi, akými sú zákon o nezničiteľnosti hmoty, zákon entropie, komplexné ekologické vzťahy – to je reálny svet. Herman Daly tvrdí, že ekonómi doteraz žili v abstraktnom svete, v ktorom tieto veci neexistujú. Žili vo svete kolobehu makroekonómie. Ako výsledok tohoto druhu myslenia, hovorí *Paul Ehrlich*, je, že ekonómi sú jediná významná skupina vzdelaných ľudí, ktorí ešte veria v perpetuum mobile. Veria, že zdroje sú nekonečné. Veria v nekonečnú schopnosť prírodného sveta spotrebovať náš odpad. Veria všelijakým veciam, ktoré sú jednoducho rozprávkami. Podľa *Davida Suzukiho* a *Anity Gordonovej* útulný svet ekonomiky je uzatvorený systém, v ktorom skutočné náklady na podnikanie na tejto planéte – ktoré zahŕňajú skutočnú cenu spotrebovaných neobnoviteľných zdrojov a úhradu za znečistenie – nemajú miesto. *Herman Daly* tvrdí, že je vžitý názor, ktorý predpokladá, že ľudstvo je tak výnimočné, že nepodlieha ani prírodným zákonom. Prepíšeme ich podľa toho, ako sa nám to hodí. Daly ďalej hovorí, že väčšina základných prírodných zákonov sú výroky, ktoré určujú, čo je nemožné. Je nemožné pohybovať sa rýchlejšie, než je rýchlosť svetla, je nemožné vytvoriť perpetuum mobile, je nemožné aby sa život vytvoril spontánne atď. Tak sa podľa Dalyho vytvárajú hranice, ktoré oddeľujú vedu od čiernej mágie – poznaním, že určité veci sú nemožné. Daly vychádza z toho, že ak sú prírodné zdroje konečné, civilizáciu nie je možné nekonečne udržiavať – nech už používame akékoľvek geniálne a efektívne technológie – pokiaľ sa však nezastaví rast a nedosiahne sa rovnováha. Predovšetkým pokiaľ ide o populačný rast a rast v spotrebe. Jediným spôsobom, ako by mohla ľudská ekonomika aj naďalej rásť, je podľa Dalyho, keby sa priemer Zeme zväčšoval v priamej úmere k úrokovej sadzbe.

5. Ekonómia a entropia

Významným krokom na ceste k zosúladenia pôsobenia ekonomiky a zákonov prírody a je zavedenie pojmu entropia do ekonomickej teórie. Pojem entropia patrí k tým pojmom, ktoré ekonomická teória nepoužívala a v prevažnej miere ani nepoužíva. Pojem entropia pochádza z gréckeho entropé, čo je zase zložené z en, čo znamená v alebo vovnútri, a trope, čo znamená pohyb. Entropia znamená čosi ako neurčitost' alebo neusporiadanost', ktorá podľa druhého zákona termodynamiky neustále narastá a vynucuje si neustále usporiadavanie resp. znižovanie entropie. Entropia znamená tiež rastúci neporiadok alebo chaos. Rast entropie je spojený so stratou informácie, čo znamená úbytok usporiadanosti systému, kým informácia je naopak mierou pre rast usporiadanosti sys-

tému. V kybernetických vedách je informácia poňatá ako negatívna entropia čiže negentropia.

Súčasná ekonomická teória používa síce pojem neistota, tento je však v prevažnej väčšine ekonomických teórií používaný iba vo vzťahu k rozhodovaniu a riadeniu ekonomiky. Pojem neistota sa teda vzťahuje iba k časti ekonomiky a to k jej riadiacej sfére. Tato skutočnosť ukazuje na redukcionizmu súčasných ekonomických teórií, ktorý sa alternatívne ekonomické teórie snažia prekonať. Americký ekonóm rumunského pôvodu *Nicholas Georgescu-Roegen* zaviedol ako prvý používanie pojmu entropia v ekonomickej teórii. *Nicholas Georgescu-Roegen* tak urobil vo svojich prácach *Zákon entropie a ekonomický proces a Energia a ekonomické mýty*. Možno konštatovať, že zavedenie pojmu entropia je východiskom umožňujúcim holistický prístup k chápaniu ekonomických procesov pretože entropia sa vzťahuje k celej ekonomickej štruktúre a činnosť ekonomiky ako celku musí smerovať k stálemu znižovaniu entropie. V súčasnej dobe je tomu však naopak a práve činnosť ekonomiky ako celku prispieva v značnej miere k zvyšovaniu entropie. *Nicholas Georgescu-Roegen* tvrdí, že je absurdná skutočnosť, že ekonomika by mala fungovať iba preto, aby produkovala viacej entropie. A tak tomu aj v súčasnosti je. Súčasný ekonomický model je založený na filozofii, že ak ekonomika produkuje viacej, funguje lepšie a ak ekonomika produkuje menej funguje horšie. *Sara Parkinová* v tejto súvislosti uvádza, že ak vychádzame z tejto filozofie, potom klasický spôsob ako zlepšiť ekonomiku je vyprodukovať viacej produktu, spotrebovať viacej energie a surovín a samozrejme vyprodukovať viacej znečistenia a odpadu. To znamená zvýšiť entropiu. Zlepšenie chodu ekonomiky podľa tejto filozofie teda znamená zvyšovanie entropie namiesto jej znižovania. V praxi to znamená rast znečistenia ovzdušia, rast ozónovej diery, ničenie dažďových pralesov, globálne otepľovanie a globálnu deštrukciu životného prostredia na Zemi. *Nicholas Georgescu-Roegen* i *Sara Parkinová* prišli k záveru, že ekonomická teória i ekonomika musia rešpektovať zákony termodynamiky a nemôžu sa tváriť tak, ako keby tieto zákony neexistovali a ako keby ekonomika fungovala niekde inde než na Zemi. Mnohí ekonómi podľa *Sary Parkinovej* považujú Zem stále za dosku a ignorujú fotografie z vesmíru. Požadovaná zmena ekonomickej teórie je teda v smere rešpektovania reality fungovania zákonov prírody a najmä zákonov termodynamiky a reality rastúceho znečistenia a deštrukcie životného prostredia na Zemi.

6. Potreba obnovenia pôvodného významu a funkcie ekonómie

Názov ekonómia je odvodený z gréckeho slova oikonomia, čo je spojenie dvoch slov: „oikos“, čo znamená dom alebo domáce hospodárstvo a „nomos“, čo znamená zákon. Ekonómia je teda veda, ktorá sa zaoberá zákonmi domáceho hospodárstva alebo tiež zákonmi hospodárenia v dome alebo v domácnosti. Súčasná moderná ekonómia a najmä makroekonómia, ako ju podávajú napr. *Paul A. Samuelson* a *William Nordhaus* sa tomuto poňatiu do značnej miery vzdialila. Súčasná moderná ekonómia sa zaoberá prevažne modelovým znázornením transformácie vstupov do ekonomiky na výstupy z ekonomiky. Časť „oikos“ čiže dom alebo domáce hospodárstvo akoby sa z dnešnej ekonómie vytratila. Z ekonomiky sa potom takouto redukcionistickou interpretáciou stal mechanizmus, ktorý čosi spracováva a čosi zase produkuje. Nie je náhoda, že v najpoužívanejšej učebnici ekonómie od *Paula A. Samuelsona* a *William Nordhaus* budeme márne hľadať vysvetlenie, čo to vlastne názov ekonómia znamená, aký je jeho význam a aký je jeho pôvod, hoci je to kniha práve o ekonómii. Táto zmena chápania

ekonómie a odcudzenie jej pôvodnému významu je spojená s prechodom od predindustriálnej výroby, čo bolo naozaj domáce hospodárstvo, k priemyselnej veľkovýrobe, čo domáce hospodárstvo určite nebolo. A veľké priemyselné komplexy resp. továrne určite domov alebo dom nepripomínali a mali k nemu naozaj ďaleko. To isté môžeme konštatovať aj o nadnárodných korporáciách. Tak sa stalo, že spolu s odcudzením človeka v procese strojovej veľkovýroby, došlo aj k odcudzeniu a zmene pôvodného významu ekonómie. Industriálne obdobie rozvoja spoločnosti teda okrem iných odcudzení spôsobilo aj odcudzenie ekonómie ako vedy svojmu pôvodnému významu.

Taktiež dnešné nehospodárne a neefektívne nakladanie s prírodnými zdrojmi, ktoré sa nazýva ekonomické hospodárenie s prírodnými zdrojmi, má od ekonomického hospodárenia a od pôvodného významu ekonómie hodne ďaleko. Šancou a príležitosťou i nutnosťou a potrebou obnovenia pôvodného významu a funkcie ekonómie je vznik globálnej ekonomiky, globálnej civilizácie a objavenie sa holistických koncepcií sveta napr. Gaii, myslenia globalizmu a iných. Chápanie planéty Zem ako jedného celku, jedného organizmu, realita jednej globálnej ekonomiky a jednej globálnej civilizácie dáva možnosť vrátiť pôvodný význam ekonómii, avšak na báze holistickej paradigmy. Globálna ekonomika by potom mala byť chápaná ako jeden celok, ako jedno hospodárstvo a ekonómia sa opäť môže zaoberať fungovaním tohoto hospodárstva ako celku a najmä jeho zákonitostami. Zem potom môžeme chápať ako svoj dom a ako k svojmu domu sa potom budeme k Zemi aj správať. Takéto východisko môže znamenať uvedomenie si reality limitovanosti zdrojov a zmenu využívania týchto zdrojov. Tak ako dobrý hospodár vo svojom dome nepoužíva na kúrenie stoličky, nábytok alebo obrazy, tak ani človek v globálnej ekonomike, ktorý si uvedomuje, že Zem je jeho domov, by nemal drancovať prírodné zdroje Zeme, ako je tomu napr. v prípade likvidácie dažďových pralesov alebo by nemal prevážať odpady a odpadky zo Severu na Juh alebo zo Západu na Východ, ako sme toho dnes svedkami. Mal by si uvedomiť, že v globálnej svetovej ekonomike, ako jednom celku vydrancovanie prírodných zdrojov, napr. dažďových pralesov, spôsobuje celosvetovú nestabilitu a celosvetovú ekonomickú nerovnováhu a prevozom odpadov z jednej časti sveta na druhu sa znečisťuje celok tak či tak.

7. Ekonómia, ekológia, technológia a zdroje

Významné miesto v zmene vzťahu ekonómie a životného prostredia má technológia. Technológia má tiež dvojakú Janusovskú tvár. Ako tvár boha Janusa aj tvár technológie žiari na jednej strane pokrokom, prosperitou a šťastnou budúcnosťou a na strane druhej sa pozerá zamračene ako deštrukcia, odpady, manipulácia a nepredvídateľný vývoj. Technológia býva často považovaná za spasiteľa dnešnej civilizácie na jednej strane a býva zatracovaná ako hrozba dnešnej civilizácie na strane druhej. Mnohé alternatívne návrhy ekologicky priaznivej alebo trvalo udržateľnej ekonomiky vylučujú technológiu zo spoločnosti a ekonomiky, ako hlavný zdroj deštrukcie životného prostredia a vo vylúčení technológie zo života spoločnosti a jej eliminovaní vidia cestu k záchrane spoločnosti. Takýto prístup k technológii ako príčine všetkého zla, je však len ďalším príkladom dualistického prístupu, kedy človek a spoločnosť stoja na jednej strane a technológia stojí na strane druhej opačnej. Ekonomická teória samotná považuje technológiu za ekonomickú externalitu, teda nie za priamu súčasť ekonomického systému a podľa toho k problematike technológie aj pristupuje. Prekonanie tohoto ďalšieho dualizmu znamená integrovať technológiu do života spoločnosti a do chodu ekonomiky. Znamená tiež zmenu videnia miesta technológie v rozvoji ľudskej spoločnosti.

Jeden zo zaujímavých spôsobov videnia miesta a úlohy technológie v spoločnosti možno nájsť v koncepcii ekologicky priaznivej spoločnosti vytvorenej Gregory Batesonom. *Gregory Bateson* vo svojej koncepcii zdravej ekológie ľudskej civilizácie navrhuje následovné miesto technológie v tzv. vyššej civilizácii, ako on nazýva ekologicky priaznivú civilizáciu. Bateson tvrdí, že „civilizácie vždy vznikali a zanikali. Nová technológia využitia prírody alebo technológia využívania ostatných ľudí umožňuje práve zrodenie novej civilizácie. Ale každá z nich musí po dosiahnutí hranice istého spôsobu využívania nutne zaniknúť. Každý nový objav poskytuje voľný priestor a flexibilitu, vyčerpanie tejto flexibility znamená smrť“. Gregory Bateson vidí vzťah civilizácie a technológie nasledovne:

- Nebolo by múdre (nehovoriac už o tom, že je to nemožné) navracat' sa k nevinnosti austrálskych domorodcov, Eskimákov či krovákov. Takýto návrat by znamenal stratu poznatkov, ktoré tento návrat podnietili a celý proces by začal nanovo.
- Predpokladajme, že vyššia civilizácia by mala po technickej stránke podporovať zlepšovacie návrhy všetkého druhu, pestovať a dokonca rozvíjať všeobecnú múdrosť. To všetko s využitím počítačov a komplexných komunikačných plánov.
- Vyššia civilizácia by mala obsahovať všetko potrebné (vrátane vzdelávacích a náboženských inštitúcií) k uchovaniu určitej múdrosti v ľudskom rode a poskytovať ľuďom fyzické, estetické a tvorivé uspokojenie. Mala by nastať zhoda medzi flexibilitou ľudskou a flexibilitou civilizačnou. Civilizácia bude rozmanitá nie iba vďaka genetickej a empirickej rozmanitosti jednotlivých osobností, ale aj sama bude flexibilná a schopná preadaptácie, potrebnej pre nepredvídateľné zmeny.
- Vyššia civilizácia musí byť obmedzená vo svojich transakciách so životným prostredím. Mala by využívať nenahraditeľné prírodné zdroje iba ako prostriedok nevyhnutný pre nutnú zmenu (ako kukla hmyzu, čerpajúca v období prerodu energiu z tukovej vrstvy). Pre všetko ostatné musí metabolizmus civilizácie využiť energetický potenciál, ktorý kozmický koráb Zem získava od Slnka. Ruka v ruke s tým však kráča aj nevyhnutný technický pokrok. So súčasnou technológiou by bol svet, aj pri využití fotosyntézy, vetra, prílivu a vodných tokov ako zdrojov energie, pravdepodobne schopný uchovať len nepatrný zlomok ľudskej populácie.

Hazel Hendersonová vo svojej koncepcii spoločnosti Solárnej éry dospela k podobným záverom o potrebe využívania solárnej čiže slnečnej energie ako hlavného druhu energie, ktorý by mal nahradiť súčasné hlavné druhy energie v budúcej podobe spoločnosti. Prechod spoločnosti na novú ekologicky priaznivú technológiu je úzko prepojený s prechodom na nové ekologicky priaznivé zdroje. V tejto súvislosti sú zaujímavé koncepcie spoločnosti využívajúce ako hlavný zdroj rozvoja znalosti alebo informácie, slnečnú energiu alebo ako významný zdroj flexibility. Tieto nové zdroje rozvoja spoločnosti by mali substituovať klasické industriálne zdroje rozvoja spoločnosti a najmä limitované a vyčerpávajúce sa prírodné zdroje na Zemi. V prípade flexibility ako zdroja *Gregory Bateson* tvrdí, že zdroj flexibility je presne tak drahocenný ako zdroj nafty či titanu, musí byť nevyhnutne chránený a spotrebovávaný iba vtedy, ak je ho nevyhnutne treba. *Sara Parkinová* považuje flexibilitu za veľmi významný faktor vývoja spoločnosti najmä v kombinácii so silou a robustnosťou systému. *Sara Parkinová* nazýva stratégiu vytvárania takého systému spoločnosti, ktorý je zároveň silný a robustný a zároveň

flexibilný stratégiou dažďového pralesa. V stratégii dažďového pralesa sa podľa Sary Parkinovej jedná o silný a odolný systém, akým je napr. dažďový prales, a v tomto systéme nie sú jednotlivé kúsočky, na ktorých záleží, ale sú to spojenia, ktoré ten jeden kúsok má so zvyškom a ak skúmame tieto spojenia v rámci ekosystému, nájdeme veľmi veľké množstvo krátkych, niekoľko stredných a sotva nejaké príliš dlhé spojenia, pracujúce na veľkú vzdialenosť. Toto podľa Sary Parkinovej robí systém veľmi odolným, pretože niektoré z týchto spojení môžu zaniknúť, môžu sa zlomiť, prerušiť a napriek tomu systém zostáva pevným, pretože je tu množstvo ďalších spojení a súčasne je to veľmi flexibilný systém, pretože keď vidí biologickú výhodu v tom aby preferoval niektoré spojenia pred inými, tak ich preferuje. Podľa Sary Parkinovej môžeme túto stratégiu dažďového pralesa aplikovať na spôsob, akým my robíme veci napr. na ekonomiku.

8. Ekonomía, ekológia a potreba hodnotovej reorientácie spoločnosti

Potreba hodnotovej reorientácie spoločnosti je nutnou podmienkou zosúladenia pôsobenia ekonomiky so zachovaním životného prostredia. *Sara Parkinová* tvrdí, že to, čo skutočne vytvára a čo je hnacou silou ekonomického systému, je náš hodnotový systém. Ekonomika je spôsob, akým jeden s druhým jednáme, spôsob, akým spolu žijeme, akým spolu obchodujeme, akým uspokojujeme svoje potreby. A toto všetko je založené na tom, aká je naša hodnotová orientácia. Alebo ešte presnejšie povedané, to sa stalo v minulosti, že náš hodnotový systém vytvoril určitý ekonomický systém a tento ekonomický systém sa medzičasom stal mocnejším než akýkoľvek alternatívny hodnotový systém, ktorý by sme dnes mohli vytvoriť. Takže ekonomický systém, ktorý v súčasnosti máme, nie je sluhom našich hodnôt, ale pánom našich hodnôt. Otočenie tejto skutočnosti, teda to, aby sa ekonomický systém stal opäť sluhom hodnotových orientácií človeka, je jeden krok k náprave dnešnej neutšenej reality.

Druhý krok znamená zmenu týchto hodnotových orientácií človeka. Aká by však hodnotová orientácia človeka mala byť, aby sa zmenil jeho vzťah k životnému prostrediu? Americký psychológ *Erich Fromm* vo svojej knihe *Mať alebo byť* hovorí o nutnosti zmeny hodnotovej orientácie človeka a o prechode od súčasnej hedonistickej orientácie človeka a spoločnosti na orientáciu, kde hlavné miesto by malo byť, teda existencia človeka. *Raymond Rehincer* vidí ako jednu z príčin súčasného stavu sveta prevažujúcu hodnotovú orientáciu človeka založenú na dualizme. Túto dualistickú hodnotovú orientáciu nazýva Rehincer dvojrozmerným hodnotovým systémom. Dnešnú krízu civilizácie vidí Rehincer aj ako šancu na zmenu hodnotovej orientácie človeka na takú hodnotovú orientáciu, ktorej základom bude prekonanie súčasného dualistického myslenia.

Zmena súčasnej antropocentrickej orientácie človeka na biocentrickú je predmetom diskusií a tiež jedným z východísk zo súčasnej globálnej krízy podľa veľkej skupiny ekologov a ekologicky orientovaných filozofov, napr. *Arne Naessa*. *Stephen Batchelor* vo svojej eseji *Reinterpretácia buddhistickej ekonomiky* publikovanej v známej knihe eseji *Dharma Gaia* však uvádza, že je potrebné prekonať akékoľvek vytváranie jediného streda záujmu, a teda hlavnou zmenou orientácie človeka by mal byť prechod od antropocentrizmu k acentrizmu, teda nie k biocentrizmu. Nič vo vesmíre si nezaslúži, aby bolo považované za stred, píše v tejto súvislosti Batchelor a ďalej uvádza, že akokoľvek vznešené môže niečo byť, akonáhle je postavené do streda, je okamžite podozrivé zo zbožštenia, nadvlády nad všetkým ostatným a zo všetkých ďalších deformácií a zneužití, ktoré sú typické pre veci, nachádzajúce sa v centre ľudských dejín. Paradoxne však žiadne centrum znamená, že všetko je v centre.

9. Alternatívne ekonomické teórie – prehľad

Zmena paradigmatických základov ekonomickej teórie by mala viesť k zosúladieniu tejto teórie so súčasnými zmenami paradigmy myslenia a vedy a následne k prispôsobeniu sa súčasnej svetovej ekonomiky meniacej sa civilizačnej paradigme. Vytváranie novej ekonómie, ekologickej ekonómie alebo ekonómie reálneho sveta je perspektívnou alternatívou k súčasnej nie celkom vyhovujúcej ekonomickej i teórii. To sa týka najmä makroekonómie. Fungovanie ekonomiky vychádzajúcej z postulátov novej ekonómie by malo napomôcť zmene vzťahu ekonómie a ekológie a ekonomika postavená na báze novej ekonómie by mohla začať pôsobiť v súlade so životným prostredím na Zemi namiesto jeho dnešnej deštrukcie.

Sara Parkinová vo svojom prehľade histórie vývoja zeleného myslenia na Západe dokonca uvádza novú ekonómiu ako zelené myslenie. Sara Parkinová zaradila do svojho prehľadu vývoja zeleného myslenia na Západe filozofické a prírodovedné koncepcie väčšinou holistického charakteru ako napr. Herodotovo ponímanie prírodných systémov ako sebaregulujúcich sa systémov, Huttonovo poňatie Zeme ako jediného makrokozmu, Suessovo poňatie biosféry, Vernadského koncepciu planetárneho života, Lovelockovú hypotézu Gaia alebo Naessovu biocentrickú filozofiu. Z ekonomických koncepcií zaradila Sara Parkinová do tohoto prehľadu vývoja filozofického myslenia na Západe zavedenie koncepcie entropie do ekonomickej teórie Georgescu-Roegenom, koncepcie limitovaného rastu Paula Ehrlicha a Rímskeho klubu a koncepcie nových ekonómov okolo Hermana Dalyho. Takéto začlenenie novej ekonómie medzi zelené myslenie ukazuje smer zmeny ekonomickej teórie, tak že táto bude rešpektovať prírodné zákony a bude fungovať v súlade so zachovaním životného prostredia na Zemi.

Jeden z prvých krokov k sformulovaniu ekonomickej teórie priaznivej životnému prostrediu urobil v roku 1973 *Ernst F. Schumacher* vo svojej knihe *Malé je krásne*. Ernst F. Schumacher sa touto knihou stal inšpirátorom a zakladateľom tej vetvy ekonómie, ktorá sa nazýva v súčasnosti novou ekonómiou. Ako Schumacher tak aj noví ekonómovia sú však pokračovateľmi tej teoretickej vetvy ekonómie, ktorú Mark Lutz nazýva humanistická ekonómia a kde možno zaradiť takých mysliteľov ako boli Jevons, Carlyle, Ruskin, Hobson, Gandhi, Tawney alebo spomínaný Schumacher. Medzi novú ekonómiu možno zaradiť teoretické koncepcie humanistickej ekonómie, ekologickej ekonómie alebo ekonómie reálneho života, aj keď nie všetky sú vždy za novú ekonómiu považované. Všetky tieto teoretické koncepcie videnia ekonomiky možno považovať za reálnu a perspektívnu alternatívu k dnešnému hlavnému prúdu klasickej a neoklasickej ekonomickej teórie. Všetky teoretické koncepcie novej ekonómie smerujú k zosúladieniu pôsobenia ekonómie a ekológie a následne k zharmonizovaniu vzťahu ekonomiky a životného prostredia na Zemi.

Medzi hlavné teoretické prúdy vznikajúceho nového ekonomického myslenia môžeme zaradiť novú ekonómiu (Ekins, Max-Neef, Conaty, Hendersonová, Parkinová, Rifkin, Goldsmith, Etzioni, Gore, Schumacher, Dothwaite), humanistickú ekonómiu (Lutz, Lux), ekonómiu reálneho života (Ekins, Max-Neef, Daly), ekologickejšiu ekonómiu (Ekins, Conaty, Parkinová, Hendersonová), ekonómiu ustáleného stavu (Daly, Cobb), geonómiu (Carson, Mouldenová, Rifkin), bionómiu (Rotschild), bioekonómiu (Georgescu-Roegen), socioekonómiu (Etzioni) a regeneračnú ekonómiu (Hawken). Charakteristickou črtou vznikajúcich nových alternatívnych ekonomických teórií je skutočnosť, že ich predstavitelia vzájomne spolupracujú a nebojujú medzi sebou, ako tomu je u konvenčných ekonómov, ale snažia sa spolu a vo vzájomnej interakcii postihnúť čo najviac

najviac problémov, ktoré by mohli napomôcť zlepšeniu stavu životného prostredia na Zemi.

Podľa problémovej oblasti, ktorá tvorí jadro jednotlivých alternatívnych teórií, môžeme tieto teórie rozdeliť na:

- teórie, zaoberajúce sa integráciou resp. reintegráciou ekonomiky resp. spoločnosti do vyšších systémov napr. prírody, Univerza (Schumacher, Capra, Georgescu-Roegen, Hendersonová, Parkinová, Daly, Goldsmith, Norberg-Hodgeová),
- teórie zaoberajúce sa vzťahom ekonómie a energie a navrhujúce nové cesty riešenia problémov energie v súčasnej ekonomike (Ostwald, Scheer, Hendersonová, Georgescu-Roegen, Hawken, Daly, Parkinová, Lovins, Lovinsová, Weizsäcker),
- teórie zaoberajúce sa vzťahom entropie a ekonómie resp. ekonomiky (Ostwald, Georgescu-Roegen, Schutze, Daly, Parkinová, Hendersonová),
- teórie, zaoberajúce sa paradigmatickým posunom vo vnímaní problémov ekonomiky, spoločnosti a civilizácie (Capra, Goldsmith, Georgescu-Roegen, Hendersonová, Parkinová, Daly, Schumacher, Lovins, Lovinsová, Weizsäcker),
- teórie zaoberajúce sa alternatívnymi ekonomickými nástrojmi, ukazovateľmi a cestami podpory trvalej udržateľnosti (Daly, Cobb, Jr., Hendersonová, Parkinová, Conaty, Ekins, Douthwaite, Scheer, Lovins, Lovinsová, Weizsäcker),
- teórie zaoberajúce sa kritikou industrializmu, globalizácie, voľného trhu a načrtávajúce funkčné alternatívy (Goldsmith, Hendersonová, Korten, Daly, Kapstein, Ramonet, Parkinová, Scheer, Schumacher, Capra, Hawken),
- teórie zaoberajúce sa kritikou svetových finančných inštitúcií (Parkinová, Rich, Goldsmith, Korten, Rifkin, Ramonet, Kapstein, Daly, Cobb, Jr.),
- teórie zaoberajúce sa tvorbou koncepcií, programov a projektov podporujúcich trvalú udržateľnosť (Gore, Brutlandová, Scheer, Hendersonová, Parkinová, Conaty, Ekins),
- teórie zaoberajúce sa sociálnym rozmerom trvalej udržateľnosti (Goldsmith, Conaty, Ekins, Parkinová, Hendersonová, Ramonet, Kapstein, Schumacher, Douthwaite, Rifkin, Norberg-Hodgeová).

10. Alternatívne ekonomické teórie podporujúce smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju – základné charakteristiky

Nová ekonómia, resp., jej predstavitelia vytvárajú určitý alternatívny ekonomický model resp. alternatívnu ekonomickú teóriu, ktorá sa môže stať východiskom pre formuláciu politik trvalo udržateľného rozvoja ako i ich následnú realizáciu. Tento model je založený na tom, že chápe ekonomiku ako podsystem prírody, rešpektuje druhý zákon termodynamiky a snaží sa o zosúladenie pôsobenia ekonomiky so zachovaním životného prostredia na Zemi. Hlavnými charakteristikami, ktoré odlišujú tento alternatívny ekonomický udržateľný model od konvenčného industriálneho modelu, sú nasledovné:

- Alternatívny udržateľný model sa snaží minimalizovať produkciu entropie resp. pôsobiť proti jej vzniku, je založený na minimalizácii produkcie odpadov, minimalizácii spotreby surovín a energie, maximálnom využití

vstupujúcej energie, surovín a materiálov. Zatiaľ čo industriálny model je lineárny, udržateľný model je cyklický. Snaží sa napodobovať prírodu (Wilhelm Ostwald, Nicholas Georgescu-Roegen, Herman Daly, Sara Parkinová, Ernst Schumacher, Hazel Hendersonová, Fritjof Capra).

- Alternatívny udržateľný model je chápaný ako otvorený, interagujúci pod-systém, rešpektujúci zákony prírody a Univerza. Industriálny model je konštruovaný ako mechanizmus, stroj, udržateľný model sa snaží napodobovať prírodu napr. koncept ekogramotnosti. Industriálny model chápe ekonomiku ako uzavretý, izolovaný systém, komunikujúci s okolím jedine prostredníctvom spotreby surovín a energie a produkcie odpadov (Nicholas Georgescu-Roegen, Ernst Schumacher, Herman Daly, Sara Parkin, Hazel Hendersonová, Fritjof Capra).
- Alternatívny udržateľný model je založený na diverzifikácii ľudských potrieb a individualizácii spokojnosti ľudí podľa ich hodnotových orientácií a prirodzených, spotreba má byť primeraná, zatiaľ čo industriálny model je založený na maximálnej spotrebe tovarov a služieb a umelej podpore rastu tejto spotreby. Hlavným kritériom industriálneho rozvoja je dosahovanie zisku, zatiaľ čo hlavným kritériom udržateľného modelu je spokojnosť človeka a jeho spolužitie s prírodou (Ernst Schumacher, Fritjof Capra, Hazel Hendersonová, Edward Goldsmith, James Goldsmith, Pat Conaty, Paul Ekins).
- Alternatívny udržateľný model je založený na diverzifikácii produkcie a služieb, zatiaľ čo industriálny model je založený na masovej sériovej produkcii a zároveň uniforme tovarov a služieb (Edward Goldsmith, Pat Conaty, Paul Ekins, Helena Norberg-Hodgeová, Richard Douthwaite).
- Alternatívny udržateľný model sa snaží korigovať zlyhanie trhu akceptovaním dlhodobých horizontov a potreby zachovania životného prostredia na Zemi, vyžaduje maximálnu internalizáciu nákladov a prisúdenie skutočnej hodnoty Prírode. Industriálny model pozerá na Prírodu iba ako na zdroj surovín a odkladíšte odpadov a odpadov, náklady sú vo veľkej miere externalizované (Herman Daly, John Cobb, Jr., Amory Lovins, Ernst Ulrich von Weizsäcker, Hazel Hendersonová, Sara Parkinová).
- Alternatívny udržateľný model smeruje k vyváženiu globalizácie resp. globálnej ekonomiky lokálnymi ekonomickými aktivitami, na rozdiel od industriálneho modelu, kde globalizácia lokálne ekonomiky likviduje (James Goldsmith, Edward Goldsmith, Pat Conaty, Richard Douthwaite, Sara Parkinová, Hazel Hendersonová).
- Alternatívny udržateľný model je založený na sieťovej organizácii ekonomiky a spoločnosti, zatiaľ čo industriálny model je založený na koncentrácii, centralizácii a hierarchizácii (Dennis Meadows, Donella Meadowsová, Kevin Kelly).
- Alternatívny udržateľný model vyžaduje pracovnú silu s pružnou kvalifikáciou, zatiaľ čo industriálny model vyžaduje jednoduchú a nízkokvalifikovanú pracovnú silu (Sara Parkinová, Pat Conaty, Helena Norberg-Hodgeová).
- Alternatívny udržateľný model využíva kôš ekonomický, spoločenských a environmentálnych ukazovateľov šitých na mieru a konštruuje alternatívne ekonomické ukazovatele, zamerané na kvalitu života, zatiaľ čo industriálny

model využíva ako hlavný ukazovateľ hrubý domáci produkt (Herman Daly, John Cobb, Jr., Hazel Hendersonová, Sara Parkinová).

11. Alternatívne ekonomické nástroje podporujúce trvalo udržateľný rozvoj

Predstavitelia novej ekonomiky a alternatívnych ekonomických teórií a škôl vyvinuli a testujú viacero ekonomických nástrojov, ktoré môžu napomôcť k presmerovaniu smerom k trvalo udržateľnému rozvoju, či už postupnými úpravami súčasného ekonomického systému, alebo vytváraním alternatívneho ekonomického systému, ktorá súčasný ekonomický systém postupne nahradí. Týmito nástrojmi sú :

- **Ekologická daňová reforma**, založená na internalizácii externalít a zavedení ekologických daní zahrňujúcich skutočné náklady spotrebávaných surovín a energie a zaťaženie pôvodcu znečistenia externými nákladmi, čo by malo viesť k zníženiu spotreby surovín a energie resp. k ich efektívnejšiemu využívaniu. Pôvodný koncept daňovej reformy je prisudzovaný britskému ekonómovi *Cecilovi Pigouovi*, ktorý si už v roku 1920 všimol, že pre hospodárstvo je prospešné, keď sa za spotrebu verejných statkov platia spravodlivé ceny. Podľa jeho názoru by dane mali primerane riadiť ceny. V súčasnosti je ekologická daňová reforma spájaná najmä s *Ernstom Ulrichom von Weizsäckerom*, tiež s *Amorym Lovinsom*, *Stephanom Schmidheiny*, ktorý navrhol koncept eko-efektívnosti, *Hazel Hendersonovou*, ktorá navrhuje daňové úľavy na podporu nezamestnanosti, daň zo znečistenia a nahradenie dane z pridanej hodnoty – Value Added Tax – VAT daňou z vydannej hodnoty – Value Extracted Tax – VET a ďalšími.
- Zavedenie **alternatívnych ekonomických ukazovateľov**, ukazujúcich skutočný stav celej spoločnosti namiesto doterajšieho HDP, používanie koša ekonomických, spoločenských a environmentálnych ukazovateľov, diverzifikovaných podľa potrieb jednotlivých regiónov, oblastí resp. štátov. Najznámejšími alternatívnymi ukazovateľmi sú:
 1. ISEW – Index of Sustainable Welfare – Index trvalo udržateľného ekonomického bohatstva, ktorý skonštruovali v roku 1989 Herman Daly a John Cobb, Jr. v spolupráci s New Economic Foundation,
 2. HDI – Human Development Index – Index ľudského rozvoja, skonštruovaný a používaný v rámci UNDP – United Nations Development Program – Rozvojového programu OSN,
 3. Country Futures Indicators – Indikátory budúcnosti krajiny, skonštruované Hazel Hendersonovou,
 4. Calvert-Henderson Quality of Life Indicators, ktoré Hazel Hendersonová vytvorila z Country Futures Indicators v spolupráci s Calvert Investment Fund,
 5. Net National Welfare – Index čistého národného bohatstva, skonštruovaný Japoncami,
 6. Wealth Index – Index bohatstva Svetovej banky, podľa ktorého 60 % bohatstva národov tvorí ľudský kapitál, 20 % prírodné zdroje a 20 % vybudovaný kapitál ako továrne, banky, infraštruktúra
- Presun dôrazu z produktivity práce na **produktívu zdrojov a energie** tzv. negawattová revolúcia Amory Lovinsa, založená na skutočnosti, že najlacnejšia energia je nevyrobená, resp. ušetrená energia. Negawatty sú vlastne

nevyrobené watt. Je to vlastne koncept efektívnosti energie, keď je možné efektívnosť predávať. Lovins tiež navrhol koncept negalitrov pre vodu a negakilometrov pre pohonné látky, ktoré sú založené na rovnakých princípoch ako negawatty.

- Používanie **ekonomických nástrojov** ako **Least Cost Planning** – LCP – nákladovo najpriaznivejšieho energetického plánovania resp. integrovaného plánovania zdrojov – IRP, ktoré sa využíva v USA, Feebates, ktoré navrhol Rosenfeld a čo je akási kombinácia poplatku – fee, čiže pokuty, malusu za neefektívnosť a zľavy – rabate, čiže prémie, bonusu za efektívnosť. Lovins uvádza, že feebates by sa dali použiť na urýchlenie zavádzania nových ekologických technológií.
- Prevádzanie **ekologického a sociálneho auditu**, ekologické a sociálne **účtovníctvo**, ekologické, etické a sociálne **investovanie**. Tieto koncepty sú presadzované najmä New Economic Foundation a novými ekonómami Patom Conatym, Paulom Ekinsom alebo Richardom Douthwaitom. Princípom je nahradenia hlavného kritéria zisku kritériami zameranými na podporu ekológie, sociálneho a miestneho rozvoja a rešpektovanie určitej etiky.
- Vytváranie sietí **lokálnej ekonomiky**, podpora komunitnej ekonomiky, vytváranie systémov komunitnej ekonomiky, bezpečné systémy, bezpečná ekonomika napr. systémy LETS – Local Exchange Trade Systems, ktoré vymyslel Michael Linton, družstevné záložne Credit Unions, komunitné pôžičkové fondy SHARE. Self Help Association for Local Economy – Asociácia vzájomnej pomoci pre miestnu ekonomiku, ktorá funguje v USA a CELT – Community Enterprise Loans Trust – Pôžičkové konzorcium pre komunitné podnikanie, ktoré funguje na Novom Zélande, Mondragonský družstevný systém a ďalšie.
- Presun priorit na **obnoviteľné a alternatívne energetické zdroje** ako solárna energia, veterná energia, geotermická energia, presun prostriedkov napr. z investícií do jadrovej energetiky do daňových úľav a zvýhodňovania alternatívnych energetických zdrojov, vytváranie a realizácia alternatívnych stratégií ako napr. Slnecná stratégia Hermanna Scheera.

Uvedené ekonomické nástroje sú s úspechom odskúšavané v rôznych krajinách sveta, napr. negawattová revolúcia umožnila v mnohých prípadoch presmerovanie k udržateľnejšiemu rozvoju. Používanie a zavádzanie týchto nástrojov však závisí od vôle politikov a riadiacich pracovníkov a tiež od stavu spoločnosti, stupňa demokracie a konsenzu v otázke potreby opustenia industriálneho modelu rozvoja ekonomiky a prechodu k modelu trvalo udržateľnému resp. aspoň o čosi udržateľnejšiemu.

12. Energetický výklad sociálnych javov a energetický imperatív Wilhelma Ostwalda

Energetické koncepcie nemeckého chemika, filozofa a sociológa Wilhelma Ostwalda (1853–1932) umožňujú alternatívne videnie ekonomických a spoločenských procesov, ktoré je vo svojej podstate kompatibilné s dnešnými koncepciami trvalo udržateľného rozvoja. Wilhelm Ostwald vytvoril energetickú teóriu kultúry a sformuloval **energetický imperatív**. Medzi jeho základné práce patria *Energie* (Die Energien, 1907), *Energetické základy kultúry* (Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaften, 1909) a *Energetický imperatív* (Der energetische Imperativ, 1912). V Energetických základoch

kultúry Ostwald tvrdí, že energetika môže dať sociálnym vedám (Kulturwissenschaften) niektoré základné princípy, nie však všetky, ktoré sociálne vedy potrebujú. Americký sociológ *Pitrim Sorokin* zhrnul Ostwaldov energetický výklad sociálnych javov nasledovne:

1. Každá udalosť a každá sociálna alebo historická zmena je v podstate len premenou energie.
2. Z energetického hľadiska je vytvorenie kultúry iba premenou surovej energie na užitočnú (Nutzenenergie). Čím väčší je koeficient užitočnej energie, dosiahnutý pri takejto premene, tým väčší je kultúrny pokrok. Tak napr. primitívna lampa, ktorá mení chemickú energiu na svetelnú, dáva iba tri percenta užitočnej energie, kým dokonalejšia lampa dáva pätnásť, alebo viac percent. Preto môžeme povedať, že nahradenie horšej lampy lepšou je pokrok.
3. Človek je stroj na premenu všetkých ostatných foriem energie.
4. Prispôsobenie je iba najlepšie možné zužitkovanie surovej energie a jej premena na užitočnú energiu. Čím väčšie je percento užitočnej energie týmto spôsobom dosiahnuté, tým lepšie je prispôsobenie.
5. Spoločnosť, ako súhrn individuí pracujúcich spolu pre spoločný cieľ, je zriadením pre lepšie zužitkovanie a dokonalejšiu premenu surovej energie na užitočnú. Kde nepanuje poriadok a úprava vzájomných vzťahov, ale neusporiadaný boj, tam nachádzame neužitočné mrhanie energiou a jej dokonalá premena je nemožná. Svojim usporiadaním spoločnosť umožňuje lepšie premieňanie energie. Existencia spoločnosti je oprávnená iba pokiaľ slúži tomuto cieľu. Ak však miesto toho skôr zdržuje, než pomáha získavaniu týchto výsledkov, stráca skutočný cieľ svojej existencie.
6. Funkcie reči, zákona, obchodu, výroby, trestu, štátu, vlády alebo iných kultúrnych javov môžeme vyjadriť tým istým spôsobom. Všetky uľahčujú lepšie zužitkovanie surovej energie a zabraňujú jej neužitočnému mareniu. V primitívnych štádiách kultúry boli tieto úlohy dosiahnuté pre nedokonalosť metód iba nedokonale. Hlavným prostriedkom pre udržanie poriadku bolo násilie a donútenie, ktoré viedli k ohromnému mrhaniu energie. Avšak s kultúrnym pokrokom sa stali metódy sociálnej kontroly menej máratratné.
7. Hodnota a oprávnenie štátu spočíva v stále lepšom zužitkovaní energie pre blaho všetkých členov a existencia štátu je oprávnená iba pokiaľ, pokiaľ slúži tomuto účelu.
8. Blahobyť a peniaze sú len sústredené formy užitočnej energie. Ich nahromadenie slúži tomu istému účelu. Pre uľahčenie tejto snahy spočíva oprávnenie súkromného vlastníctva. Ak prestane vykonávať túto funkciu, stráca zmysel svojho bytia.
9. Veda je najdôležitejším prostriedkom zužitkovávania energie. Preto je veda základom civilizácie, najlepšia krv a najhlbší koreň každej kultúry. Veľkí vynálezcovia a vedci majú byť oceňovaní, pretože slúžia tomuto účelu. Z toho plynie veľká hodnota výchovy, škôl a všetkých inštitúcií pre nahromadenie, obohatenie a rozšírenie vedy a nutnosť podmienok, ako sú sloboda myslenia a vynálezenia, bez ktorých by sa tento účel nemohol dosiahnuť.

Vo svojej práci *Energetický imperatív* sformuloval Ostwald energetický imperatív slovami neplytvaj energiou, ale zhodnoť ju na základe aplikácie druhej vety termodynamiky

ky na všetko dianie a najmä na súhrn ľudského konania. Nemecký sociológ Herman Scheer uvádza, že Ostwald vyzdvihol všeobecný sociologický význam entropického zákona. Vyznačil pre celú kultúru úlohu vytvoriť najvyššiu efektívnosť transformácie premieňanej energie, teda urobiť všetko preto, aby straty procesom premeny boli čo najmenšie. Podľa Ostwalda energetický imperatív je prírodným zákonom, ktorý budeme nasledovať, keď pochopíme, že nie je žiadna iná možnosť mimo tento zákon a ak ho nasledovať nebudeme, jedného dňa prestane ľudský život existovať.

13. Bioekonómia Nicholasa Georgescu-Roegen

Nicholas Georgescu-Roegen je americký ekonóm rumunského pôvodu. Pôvodným povoláním bol fyzik. Pôsobil na Vanderbilt University a neskoršie na Massachusetts Technology Institute v USA. Sformuloval **teóriu bioekonómie**. Je autorom viacerých kníh. Medzi jeho hlavné práce patria *The Entropy Law and the Economic Process* (1971) a *Energy and Economic Myths* (1976). Georgescu-Roegen v týchto knihách rozpracoval ekonomickú teóriu, ktorá vychádza z pôsobenia druhého zákona termodynamiky a tento zákon považuje za určujúci aj pre fungovanie ekonomiky tak ako aj celej spoločnosti. Georgescu-Roegen tvrdí, že by sme mali uvažovať o svojich činnostiach z pohľadu biológie a mali by sme rešpektovať zákony prírody a najmä druhý zákon termodynamiky. Georgescu-Roegen býva považovaný za prvého ekonóma, ktorý začal používať v ekonomickej teórii pojem entropia. o fungovaní ekonomiky potom uvažuje z pohľadu druhého zákona termodynamiky a produkcie entropie ekonomickým systémom. Georgescu-Roegen tvrdí, že ak chceme vyrábať viac lepších a väčších vecí, ako sú práčky, autá, lietadlá, automaticky sa chystáme spôsobiť viac znečistenia.

Nicholas Georgescu-Roegen uvádza, že objav **entropického zákona** viedol k pádu mechanistickej dogmy klasickej fyziky a dnes už nikto nepopiera, že ekonomika biologických procesov je riadená entropickým zákonom a nie zákonmi mechaniky. Georgescu-Roegen považuje za základnú myšlienku svojej knihy *Entropický zákon a ekonomický proces* myšlienku, že aj ekonomický proces musí byť tesne prepojený s entropickým zákonom. Georgescu-Roegen uvádza, že entropický zákon sa javí ako najekonomickejší zo všetkých prírodných zákonov. Skutočnosť, že prírodný zákon je zahrnutý vo všetkých aspektoch ľudského správania vedie potom k tesnému prepojeniu resp. ovplyvňovaniu ekonomických aktivít človeka entropickým zákonom. Georgescu-Roegen upozorňuje na skutočnosť, že väčšina ekonomických koncepcií, ktoré dominujú súčasnému ekonomickému mysleniu, sú akousi analógiou mechanistického myslenia vo fyzike. Ekonomický proces je podľa tohoto myslenia chápaný ako izolovaný, sebaobsažný a ahistorický proces, predstavujúci cirkuláciu tokov medzi produkciou a spotrebou bez vonkajších vstupov a výstupov. Ekonomický proces teda nie je zasadený do vonkajšieho prostredia, a teda ani nie je prepojený s princípmi a zákonmi tohoto prostredia. Georgescu-Roegen navrhuje nahradiť toto myslenie prístupom, keď ekonomický proces je zasadený do vonkajšieho prostredia, teda prírody, a jeho fungovanie je ovplyvňované pôsobením princípov a zákonov tohoto prostredia, teda prírody, a teda najmä entropickým zákonom čiže druhým zákonom termodynamiky. Georgescu-Roegen uvádza, že entropický zákon je základňou ekonomiky života na všetkých úrovniach. Za potrebné považuje zavedenie pojmu entropia do ekonomického myslenia a ekonomickej teórie, pretože bez tohoto pojmu nie je možné vysvetliť vzájomné pôsobenie ekonomiky a entropického zákona. Pojem entropia považuje za koncept, ktorý ma viacero významov a ktorého používanie v ekonomickej teórii môže napomôcť vysvetleniu súčasného deštruktívneho pôsobenia ekonomických činností na prírodu. Podľa tohoto

to konceptu viac produkcie vytvára viac odpadu, a teda väčšiu entropiu, a preto aby sme produkciu entropie znížili, mali by sme sa snažiť o lepšie zužitkovanie energie vstupujúcej do ekonomického procesu resp. pôsobiacej v ekonomickom systéme. Georgescu-Roegen na základe využitia konceptu entropie a druhého zákona termodynamiky vytvoril teóriu bioekonómie, ktorá analyzuje fungovanie ekonomického systému ako súčasť okolitého systému prírody a za základný zákon fungovania ekonomiky považuje práve tento druhý zákon termodynamiky. Georgescu-Roegen ovplyvnil svojou teóriou väčšinu novovznikajúcich ekonomických teoretických škôl zaoberajúcich sa vzťahom ekonomiky a životného prostredia a z jeho teórie vychádzajú napr. Fritjof Capra, Herman Daly, Hazel Hendersonová, Sara Parkinová, Hermann Scheer a mnohí ďalší. Zavedenie konceptu entropie do ekonomickej teórie Georgescu-Roegenom vytvorilo teoretické východisko pre formuláciu ekonomických koncepcií priaznivých životnému prostrediu.

14. Malé je krásne Ernsta Schumachera

Ernst Friedrich Schumacher (1911–1977) bol nemecký ekonóm, podnikateľ a novinár. Narodil sa v Nemecku. Pôsobil vo Veľkej Británii a v USA. Vyštudoval ekonómiu na Oxforde. V roku 1933 začal prednášať na Columbia University v New Yorku v USA. Neskôr sa venoval obchodu, poľnohospodárstvu a novinárstvu. Potom znovu prednášal ekonómiu v Oxforde. Po druhej svetovej vojne pôsobil ako odborný poradca vlád mnohých rozvojových krajín pre problematiku poľnohospodárstva. Založil Intermediate Technology Group. V roku 1974 dostal vyznamenanie CBE – Commander of the British Empire. Napísal knihy *Small is Beautiful. A Study of economics as if People Mattered* (1973), a *Guide for the Perplexed* (1977), *Good Work* (1977), *The Future is Manageable. Schumacher's Observations on Non-Violent Economics and Technology with a Human Face* (1978).

Ernst F. Schumacher sa stal inšpirátorom proekologicky orientovaných ekonomických myšlienkových smerov a škôl, ako sú nová ekonómia, zelená ekonómia alebo **ekologická ekonómia**, ktorých predstavitelia sa väčšinou hlásia k jeho odkazu. Vo Veľkej Británii tiež pôsobí Schumacher College, inštitúcia zameraná na vzdelávanie pre 21. storočie, ktorá na počesť Schumachera nesie jeho meno.

Ernst F. Schumacher vo svojej knihe *Malé je krásne* načrtol východiská alternatívneho ekonomického modelu, ktorého fungovanie by nenarušovalo životné prostredie. Schumacher v tejto knihe predložil alternatívnu ekonomickú paradigmu v podobe kvalitatívnej paradigmy transformácie systému Zem, ktorá by bola alternatívou k súčasnej kvantitatívnej rozvojovej paradigme a gigantománii modernej spoločnosti. Ernst Schumacher považuje za osudnú chybu našej doby vieru v to, že bol vyriešený problém produkcie. Táto viera sa týka nielen neinformovaných ľudí, ale predovšetkým expertov, kapitánov priemyslu, ekonomických manažérov vlád celého sveta, akademických i neakademických ekonómov a ekonomických žurnalistov, ktorí všetci veria, že problém produkcie už bol vyriešený a ostáva už len vyriešiť problém voľného času bohatým krajinám a transferovať technológie chudobným krajinám. Schumacher považuje za chybu tiež to, že moderný človek sa už necíti byť súčasťou prírody, ale vonkajšou nezávislou silou, ktorá ju dokáže meniť. Schumacher poukazuje na to, že moderný človek tvrdí, že bojuje s prírodou, pričom zabúda, že v prípade svojho víťazstva sa ocitne na strane porazených. Tento boj mu tiež dáva ilúziu neobmedzenej moci, ale iba menšina sa dnes zamýšľa nad tým, čo by totálne víťazstvo znamenalo pre pokračovanie existencie ľudstva. Ilúzia neobmedzenej moci podľa Schumachera podporovaná úžasnými vedeckými a technologickými objavmi produkuje taktiež ilúziu vyriešenia problému

produkcie. Schumacher tiež považuje za omyl formuláciu pracovnej teórie hodnoty *Marxom* a prístup ku kapitálu, keď za kapitál považujeme iba malú časť skutočného kapitálu ktorý používame. Oveľa väčší je podľa Schumachera kapitál poskytovaný prírodou, ktorý oveľa prevyšuje kapitál vytvorený človekom, ktorý je zároveň jediný, ktorý je za kapitál považovaný. Schumacher tieto prístupy považuje za samovražedný omyl moderného človeka. Schumacher navrhuje zmenu pohľadu na ekonomiku a spoločnosť, tak aby bol braný do úvahy takisto prírodný kapitál a jeho úloha pri fungovaní modernej ekonomiky.

Schumacher považuje za chybné nadradovanie ekonomiky ostatnému životu a ekonómii prisudzuje kľúčovú úlohu v zmene súčasného videnia sveta. Uvádza, že ekonómi dnes rozhodujú o tom, čo je užitočné resp. neužitočné, o tom, čo je ekonomické, resp. ekonomické nie je. Podľa súčasných kritérií neekonomické je každé počínanie, ktoré nevedie k zisku. Schumacher upozorňuje na fragmentárnosť takéhoto videnia, ktoré nezohľadňuje celú mnohorakosť pohnútok a efektov, ale zaujíma sa iba o to, či sa na nejakej činnosti dá zaradiť alebo nedá. Schumacher uvádza, že ekonómovia nám nehovoria, ako činnosť jednotlivca alebo skupiny bez ohľadu na zisk osoží celej spoločnosti. Podľa neho slepá viera v neviditeľnú ruku trhu nastolila dogmu, že je v celospoločenskom záujme, aby každá spoločnosť či súkromná alebo štátna, produkovala zisk.

Schumacher v knihe *Malé je krásne* navrhuje vytvárať **ekonomiku menších primeraných rozmerov**, ktorá by bola alternatívou k súčasnej gigantománii a nenavrhuje ničenie veľkých štruktúr, ale zakladanie malých v ich lone. Problematiku mierky vidí ako jeden z kľúčových problémov a jeho riešenia sú z veľkej časti inšpirované východnými filozofiami resp. náboženstvami najmä buddhizmom. Malé je krásne preto býva často označované ako buddhistická ekonomika. Skutočne je táto kniha z veľkej časti inšpirovaná buddhistickým učením a mnoho Schumacherových nasledníkov ako napr. *Helena Norberg-Hodgeová* pokračujú vo vytváraní buddhistickej ekonomie resp. ekonomiky, čo je v súčasnosti jedna z vetiev ekologicky priaznivej ekonomie. Schumacher sa neskoršie vo svojich prácach najmä v *Sprievodcovi* pre zmätených znovu obracal aj ku kresťanskému mysleniu resp. ku kresťanskej mystike.

15. Bod obratu a ekologická gramotnosť Fritjofa Capru

Fritjof Capra (1939) je americký fyzik, systémový teoretik, ekológ a filozof. Narodil sa vo Viedni. Capra sa zaoberal teóriou kvantovej fyziky, neskoršie zmenou paradigmy vedy. Ph.D. získal na univerzite vo Viedni v roku 1966. V rokoch 1966–1968 vyučoval a skúmal teoretickú fyziku vysokých energií v Orsay v Paríži a v rokoch 1968–1970 pôsobil na University of California v Santa Cruz v Kalifornii v USA. Pôsobil tiež v Stanford Linear Accelerator Centre a na Imperial College v Londýne. Je zakladateľom Elmwood Institute – Institute for Ecoliteracy v Berkeley v Kalifornii. Capra je autorom viacerých kníh, v ktorých sa zaoberá paradigmatickými zmenami v myslení, spoločnosti i civilizácii a hľadaním ciest k tomu, čo sa nazýva trvalo udržateľný rozvoj. Fritjof Capra je tiež autorom koncepcie ekologickej gramotnosti – ecol-literacy. Capra je autorom kníh *Tao of Physics* (1975), *The Turning Point, Science, Society and the Rising Culture* (1982), *Uncommon Wisdom. Conversation with remarkable people* (1988), *The Web of Life. A New Scientific Understanding of Living Systems* (1996) a spoluautorom kníh *Green Politics* (1984), ktorú napísal so Sarou Parkinovou a *Belonging to the Universe* (1991), ktorú napísal s Davidom Steindl-Rastom. Fritjof Capra sa od roku 1997 zúčas-

tňuje konferencie Fórum 2000 v Prahe, usporiadávanej českým prezidentom Václavom Havlom a spisovateľom a nositeľom Nobelovej ceny za mier Eliem Wieselom.

Fritjof Capra v knihách *The Turning Point* a *Uncommon Wisdom* hľadá korene súčasnej krízy civilizácie, ktoré vidí najmä v nesúlade medzi živou realitou a mechanistickým videním sveta. Jeho knihy sú zároveň hľadaním novej paradigmy videnia sveta, ktorá by prekonaniu tejto krízy napomohla. Capra nazerá na ekonómiu a ekonomické problémy zo systémového pohľadu a snaží sa o ich holistické chápanie. V zmysle systémového pohľadu je podľa neho ekonomika živým systémom, zloženým zo živých bytostí a sociálnych organizácií v neustále vzájomnej interakcii, ako aj interakcii s okolitými ekosystémami, na ktorých existenčne závisí. Capra tvrdí, že podobne ako individuálne organizmy, ekosystémy sú samoorganizujúcimi sa a samoregulujúcimi sa systémami, v ktorých živočchy, rastliny, mikroorganizmy a anorganické zložky sú vzájomne prepojené komplexnou sieťou vzájomných závislostí, zahrňujúcich výmenu hmoty a energie v nepretržitých cykloch. Podľa Capru konvenční ekonómovia, či už neoklasi, marxisti, keynesiáni, alebo post-keynesiáni, vo všeobecnosti postrádajú ekologickú perspektívu. Ekonómovia majú podľa neho sklon vyseparovať ekonomiku z ekologického tkaniva, v ktorom je vrastená, a opísať ju prostredníctvom zjednodušených a veľmi nerealistických teoretických modelov.

Capra tvrdí, že v dynamike ekonomiky, podobne ako akéhokoľvek systému, prevládajú fluktuácie. Ako príklad dôležitých ekonomických fluktuácií uvádza dobre známy cyklus rastu a úpadku, nepretržitého rozpadu a opätovnej tvorby štruktúr zahŕňajúcej obmenu všetkých stavebných častí. Tvrdí, že z hľadiska systémového pohľadu je ekonomika, podobne ako živé systémy, zdravá vtedy, ak sa nachádza v stave dynamickej rovnováhy, charakterizovanej nepretržitou fluktuáciou premenných. Podľa Capru ak chceme vhodne charakterizovať ekonomiku v rámci jej sociálneho a ekologického kontextu, potom základné koncepty a premenné ekonomických teórií musia byť adekvátne tým, ktorými charakterizujeme sociálne a ekologické systémy. Capra sa odvoláva na Nicolasa Georgescu-Roegen, podľa ktorého je nevyhnutné posudzovať ekonomické aktivity a technológie nie v pojmoch pri úzko definovanej energetickej účinnosti, ale v pojmoch termodynamickej účinnosti. Na základe toho Capra tvrdí, že podobne ako koncepty efektívnosti a HDP aj tie, ktoré sa týkajú produktivity a zisku, budú musieť byť definované v rámci širokého ekologického kontextu a v súvislosti s dvomi základnými premennými – energiou a entropiou.

Capra tvrdí, že ani technokratická ekológia za súčasného stavu technologického parku neposkytuje šancu na potlačenie ekologickej katastrofy. Východisko vidí v nových technológiách a **ekologickej gramotnosti** – **eco-literacy**. Caprov koncept ekologickej gramotnosti – **eco-literacy** je veľmi jednoduchý a znamená iba to, že človek by sa mal naučiť hovoriť jazykom prírody. Capra tvrdí, že všetka múdrosť, ktorú potrebujeme k trvalo udržateľnému životu, je zakódovaná v jazyku prírody a dôstojné prežitie človeka podľa neho závisí na tom, či sa naučí tento jazyk dešifrovať. Ako východisko ekogramotnosti Capra vidí systémové myslenie. Systémové myslenie podľa neho sa v posledných dvadsiatich rokoch dostalo na novú úroveň rozvojom vied komplexnosti, vrátane nového matematického jazyka a nových koncepcií umožňujúcich popísať komplexnosť živých systémov. Vznikajúca teória živých systémov je potom podľa neho základňou ekologickej gramotnosti. Capra uvádza, že namiesto toho, aby sme svet videli ako mechanizmus zložený zo základných stavebných blokov, vedci objavili, že hmotný svet je sieťou neoddeliteľných vzorov vzťahov a že aj planéta ako celok je živým, sebaregulujúcim systémom. Evolúcia podľa Capru už nie je nazeraná ako boj o prežitie a víťazstvo silnejšieho, ale ako kooperatívny tanec, ktorého hnacou silou je tvorivosť

a neustála inovácia. Nové technológie sú podľa Capru technológie, ktoré kopírujú správanie ekosystémov. Ekosystémy sa vyvíjali milióny rokov a po celý čas pracovali na zdokonalení ekologickej rovnováhy. Nové technológie by mali slúžiť výrobe úplne nových produktov a nie len na večné opravovanie tých starých a ekologicky nevhodných. Ako príklad uvádza Capra hnutie **ekologického designu**, ktoré sa dnes šíri v USA. Hlavnou opornou myšlienkou tohoto hnutia je imitácia prírodného kolobehu. Ekologický design navrhuje združenie niekoľkých priemyselných odvetví do jedného reťazca tak, aby sa odpad jedného priemyselného odvetvia stal východiskovou surovinou iného odvetvia.

Fritjof Capra tvrdí, že trvalo udržateľná spoločnosť musí zachovať nielen ekonomický rast či rozvoj, ale aj celú sieť života, na ktorej závisí dlhodobé prežitie. Inými slovami, trvalo udržateľná spoločnosť musí byť vybudovaná tak, aby život, podnikanie, ekonomika, fyzikálne štruktúry a technológie neboli v rozpore so základnou schopnosťou prírody zachovávať život. Prvý krok tohoto úsilia musí podľa Capru pochopiteľne viesť k ekologickej gramotnosti, tzn. k chápaniu základných princípov udržateľnosti života., ktoré sa vyvinuli v ekosystémoch. Musíme sa preto naučiť systematicky myslieť v pojmoch súvislostí, kontextov a vývoja. Podľa Capru ak použijeme systémové myslenie k štúdiu celej planetárnej domácnosti, čo je podľa neho doslovný význam pojmu ekológia, zistíme, že princípy usporiadania ekosystému sú základne princípy usporiadania všetkých živých systémov, že sú to základné vzorce života. Capra uvádza nasledovné príklady:

- ekosystémy neprodukujú odpad, pretože odpad jedného druhu sa stáva potravou pre iný druh,
- látka neustále koluje sieťou života,
- energia, ktorá poháňa tento ekologický kolobeh, prúdi zo Slnka,
- diverzita zvyšuje odolnosť,
- život sa od svojho počiatku pred tromi miliardami rokov nešíril po planéte bojom, ale spoluprácou, partnerstvom a vytváraním sietí.

Capra uvádza, že to nie sú iba ekologické princípy, ale princípy spoločenstiev vôbec. Ekologická udržateľnosť je podľa Capru základom bezpečnosti a istoty ľudských práv a hlavnou úlohou v budúcom storočí bude aplikovať ekologické znalosti a systémové myslenie tak, aby sme zásadne premenili technológie a sociálne inštitúcie a premosťovali priepasť medzi ľudskými plánmi a ekologicky udržateľným systémom prírody.

Podľa Capru na konci 20. storočia sa javia dva možné smery vývoja, ktoré budú mať hlavný dopad na blahobyt a spôsob, ako bude ľudstvo žiť v 21. storočí. Obidva smery pracujú so sieťami a prevratne novými technológiami. Jeden znamená globálny kapitalizmus a spoločnosť sietí, druhý vytvorenie trvalo udržateľných spoločností, zahŕňajúcich ekogramotnosť a postupy ekodesignu. Capra uvádza, že zatiaľ čo globálny kapitalizmus stavia na elektronických sieťach finančných a informačných tokov, ekogramotnosť a ekodesign stavajú na ekologických sieťach energetických a materiálových tokov. Rozdielne sú ciele týchto dvoch smerov vývoja. Cieľom globálnej ekonomiky je maximalizovať majetok a moc elít. Cieľom ekodesignu je maximalizovať trvalú udržateľnosť siete života.

Capra tvrdí, že tieto dva modely, z ktorých každý obsahuje komplex sietí a špeciálne pokročilé technológie, sa v súčasnej dobe stretávajú. Spoločnosť sietí ničí miestne spoločenstvá, a preto je vo svojej podstate neudržateľná, tvrdí Capra. Táto spoločnosť je založená na ústrednej hodnote kapitalizmu, a to zarábaniu peňazí iba pre peniaze, čo vylučuje ostatné hodnoty. Avšak ľudské hodnoty sa môžu meniť, nepatria k prírodným

zákonom. Capra tvrdí, že do tých istých elektronických sietí informačných a finančných tokov by sa mohli zabudovať iné hodnoty a úlohou dvadsiateho prvého storočia je podľa neho zmeniť hodnotový systém tak, aby bol zlučiteľný s požiadavkami ekologickej udržateľnosti.

16. Cesta Edwarda Goldsmitha

Britský ekológ, environmentalista, mysliteľ a dlhoročný šéfredaktor časopisu *The Ecologist* Edward Goldsmith je autorom väčšieho počtu kníh zaoberajúcich sa problémami životného prostredia a hľadaním ciest zo súčasnej globálnej krízy. Vydal knihy *The Great U-Turn. De-Industrializing Society* (1989), *Imperiled Planet. Restoring Our Endangered Ecosystems* (1990), *The Way. An Ecological World View* (1993), *The Future of Progress. Reflections on Environment and Development* (1995), *The Case Against the Global Economy And for a Turn Toward the Local* (1997). Je tiež autorom a spoluautorom kníh *Blueprint for Survival, Green Britain or Industrial Wasteland?*, *The Social and Environmental Effects of Large Dams, The earth Report. The essential Guide to Global Economic Issues, The stable society: its structure and control: towards a social cybernetics* a mnohých ďalších. Od roku 1972 vydáva časopis sociálnych ekológov *The Ecologist*.

Vo svojom životnom diele *Cesta – Ekologický pohľad na svet* predložil Edward Goldsmith svoju originálnu koncepciu usporiadania spoločnosti, tak aby fungovala v súlade so zachovaním životného prostredia. Jeho slovami načrtol svetový názor či kozmológiu vo forme súborov základných zákonov či princípov, ktoré vidí vo Vesmíre a v kozmologických procesoch ako riadiace. Goldsmithovo videnie sveta je tiež významným príspevkom k pochopeniu koreňov súčasnej globálnej krízy. Tento spôsob videnia sveta je založený na pochopení prirodzeného chodu sveta a prírody. Edward Goldsmith sa v Ceste snaží ukázať, že ekologický pohľad na svet skutočný prospech a skutočné bohatstvo odvodzuje z prirodzeného chodu sveta a vesmíru ako takého. Goldsmith upozorňuje, že naše najväčšie bohatstvo musíme vidieť v priaznivej a stabilnej klíme, ktorej sme sa tešili stovky miliónov rokov. Podľa Goldsmitha nemôže byť väčšie bohatstvo ako lesy a úrodná poľnohospodárska pôda, rieky a potoky, pramene a podzemné vody, mokrade a korálové útesy, moria a oceány a život v jeho tisícich najrozmanitejších formách, ktoré obýva. k tomuto bohatstvu patria tiež širšie rodiny a súdržné obce, v ktorých sme prežili asi 95 % nášho času na tejto planéte a ktoré nám poskytovali nedoceniteľné a nenahraditeľné formy. Goldsmith v Ceste používa pojem **kritický poriadok** (critical order) prírody a spoločnosti. Týmto pojmom chce Goldsmith zdôrazniť, že poriadok, ktorý je základom stability prírodných i spoločenských systémov, je vo svojej podstate schopný zmien, prispôsobeniu sa zmenám vonkajších podmienok. Tieto zmeny však nie sú samoúčelné, ale sú vyvolané potrebou udržať vnútornú integritu pod tlakom vývoja okolitého prostredia. Goldsmith v Ceste používa tiež pojem **sporiadaná spoločnosť** (vernacular society) a týmto pojmom označuje spoločnosť, ktorá žije v súlade s Cestou, s ekologickým pohľadom na svet. Goldsmith tvrdí, že pokiaľ je kritický poriadok prírody a spoločnosti zdrojom všetkého prospechu a našim skutočným bohatstvom, musíme sa zariadiť tak, aby sa našim prvoradým cieľom stala jeho ochrana. Goldsmith poukazuje na to, že ochrana kritického poriadku prírody a spoločnosti bola do značnej miery cieľom väčšiny tradičných spoločností, dokiaľ boli predchnuté náboženskou úctou k Zemi. Upozorňuje, že všetkým týmto spoločnostiam je spoločná viera, že ľudský blahobyť závisí na udržaní kritického poriadku vesmíru, ktorý v tomto poňatí zahŕňa aj jednotlivých ľudí, ich rodiny, obce, spoločnosti, prírodný svet,

duchovný svet predkov a duchovný svet prírody. Goldsmith tiež upozorňuje, že stojí za pozornosť, že celý vesmír je štruktúrovaný podľa toho istého pravidla, čo znamená, že pokiaľ sa mal udržať kritický poriadok vesmíru, bolo nutné udržiavať všetky jeho časti vedené totožnými základnými princípmi. Podľa Goldsmitha kľúčovú súčasť pohľadu na svet mnohých pradávnych spoločností predstavoval pojem Cesta. Tú bolo nutné nasledovať, aby sa neprekročili univerzálne zákony a udržal sa kritický poriadok vesmíru. Vo védickej Indii sa táto cesta nazývala Rta, u hinduistov a buddhistov Dharma, u starých Peržanov Aša, Tao v starej Číne a Themis u Helénov. Každá väčšia katastrofa, ktorá sa prihodila v spoločnosti predchutej týmto pohľadom na svet, sa automaticky chápala ako prekročenie vesmírnych zákonov. Sporiadaná spoločnosť, podľa Goldsmitha, stanovuje diagnózu nemoci a iných neuhov ako príznaky sociálnych a ekologických priestupkov, ktorých sa dopustila opustením Cesty, teda prekročením prírodných zákonov a narušením kritického poriadku. Priestupky možno napraviť jedine návratom na Cestu.

17. Ekonomía ustáleného stavu Hermana Dalyho

Herman Daly je americký ekonóm. Je predstaviteľom ekologickej ekonomie. Herman Daly je autorom koncepcie **ekonomie ustáleného stavu** (steady-state economics). Daly je bývalým ekonómom Svetovej banky a autorom viacerých kníh, ako sú *Ekonomía ustáleného stavu* (Steady-state economics, 1992), *Pre spoločné dobro – Presmerovanie ekonomiky smerom ku komunite, životnému prostrediu a trvalo udržateľnej budúcnosti* (For the Common Good – Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future, 1989), ktorú napísal spolu s Johnom Cobbom, Jr., alebo *Za hranicami rastu – Ekonomía trvalo udržateľného rozvoja* (Beyond the Growth. Economics of Sustainable Development, 1997). Daly v súčasnej dobe pôsobí ako profesor na univerzite v americkom Marylande.

Základné východisko teórie ekonomie ustáleného stavu – steady-state economics tvorí chápanie ekonomiky ako súčasti alebo podsystemu prírody resp. ekosystému. Daly v Ekonomii ustáleného stavu uvádza, že pre štandardnú ekonomiu ekonomika je izolovaný systém, v ktorom výmena hodnôt prebieha medzi firmami a domácnosťami a z okolitého prostredia nič nevstupuje a tiež aj do neho nič nevystupuje. Ekonomika je chápaná tak, ako keby nemala žiadne okolité prostredie. Pre koncepciu ekonomiky ustáleného stavu ekonomika je otvoreným subsystémom konečného a nerastúceho ekosystému alebo okolitého prostredia. Podľa Dalyho ekonomika žije vďaka importu nízkoentropickej energie a exportu vysokoentropických odpadov. Každý subsystém konečného nerastúceho systému sa musí sám v určitom bode stať nerastúcim. Teda aj ekonomika ako subsystém nerastúceho ekosystému resp. nerastúcej Zeme bude musieť v určitom bode prestať expandovať čo do rozsahu. Ekonomiku ustáleného stavu Daly definuje ako ekonomiku s konštantnou zásobou ľudí a nástrojov, udržovanou na určitej, žiadúcej, dostatočnej úrovni malými rýchlosťami zmien toho, čo prechádza výrobou, tj. najnižší možný tok materiálov a energií z prvých štádií výroby (čerpanie materiálov s nízkou entropiou z prostredia) k poslednému štádiu výroby (znečistenie prostredia odpadmi s vysokou entropiou a exotickými materiálmi).

Daly je zástancom myšlienky, že pri dnešnom rytme využívania majú prírodné zdroje obmedzenú dĺžku trvania a že tento koniec už nie je vzdialený. Daly si myslí, že je potrebné nájsť prostriedky, ako znížiť spotrebu ľudských spoločností, ktorou sa meria miera hospodárskeho rastu, bez toho aby sa znížila kvalita života.

18. Ekologická daňová reforma Ernsta Ulricha von Weizsäckera

Nemecký biológ a environmentalista Ernst Ulrich von Weizsäcker (1939) je autorom konceptu **ekologickej daňovej reformy**, ktorý v súčasnej dobe slúži ako podklad pre oficiálnu agendu OECD, EÚ a OSN. Ernst Ulrich von Weizsäcker bol profesorom biológie v Essene, univerzitným profesorom v Kasseli, riaditeľom Centra OSN pre vedu a techniku v New Yorku a od roku 1984 do roku 1991 riaditeľom Inštitútu pre ekologickú politiku v Bonne. V súčasnej dobe je prezidentom Ústavu pre klímu, životné prostredie a energiu v nemeckom Wuppertali, ktorý bol založený v roku 1991. Je autorom viacerých kníh, zaoberajúcich sa problematikou životného prostredia ako napr. *Politika Zeme*. Je spoluautorom Správy Rímskemu klubu *Faktor štyri* spolu s americkými environmentalistami Amory B. Lovinsom a jeho ženou L. Hunter Lovinsonou. Von Weizsäcker je nositeľom alternatívnej Nobelovej ceny.

Vo svojom koncepte ekologickej daňovej reformy Weizsäcker vychádzal z predpokladu, že ekologické požiadavky by nemali obmedzovať ekonomický rozvoj, súčasne si však uvedomoval, že na trh nie je v tomto ohľade spoľahlivé. Existuje totiž celý rad statkov, ktoré nikomu nepatria, ako sú vzduch, nepoškodená krajina, more, slnečný svit, ale aj ľud, ktoré je možno znečistiť či ináč poškodiť, bez toho, aby za to páchatel musel zaplatiť. Okrem toho existujú aj statky, ktoré síce niekomu patria, ako napr. pôda, les, jazerá, rieky, ale ktoré takisto môže viacmenej beztretno poškodiť ktokoľvek zvonku. Škody, za ktoré pôvodca nemusí platiť, teória označuje ako externalitu. Weizsäcker verí, že práve internalizácia externalít a predovšetkým ekologické dane by mohli byť kľúčom k systémovému riešeniu zmienených nedostatkov trhu. Nové dane by totiž viedli k zvýšeniu cien najmä u palív, surovín a energií a následne k obmedzeniu dopytu a k zvýšeniu účinnosti pomocou zásadných technologických a organizačných premien. Továrne by začali investovať do všetkého, čo by mohlo znížiť surovinovú a energetickú náročnosť ich chodu – od výroby cez chod kancelárií až po dopravnú vyťaženosť. Napríklad papierňa by platila zvýšenú daň za papier vyrobený z čerstvo vyrúbaných stromov. Uľavilo by sa jej až vtedy, keby na jeho výrobu použila recyklovaný papier. Rekonštrukcie starých budov by sa mohli začať vyplácať viac ako ich búranie a budovanie nových stavieb. Výsledkom daňovej reformy by tak mohol byť zjednodušené povedané návrat sedliackeho rozumu.

Veľký dôraz kladú tvorcovia ekologickej daňovej reformy na zachovanie daňovej neutrality. To znamená, že zavedenie zelených daní musí sprevádzať zníženie iného druhu dane. Weizsäcker odporúča predovšetkým zníženie platieb sociálneho zabezpečenia a daní z príjmov. Hlavný trik reformy tak spočíva vlastne v tom, že celkove by sa dane nezvýšili, ale presunuli inde. Ľudská práca, ktorej ponuka je už dlho dostatočná až prebytočná, sa po znížení sociálnych a príjmových daní stane lacnejšou, a teda dostupnejšou. Prírodné zdroje, ktorých je naopak stále väčší nedostatok, budú naopak drahšie. Ináč povedané: daňou už nebude toľko zaťažovaná naša práca, originalita, usilovnosť či nápaditosť, ako skôr suroviny, energia, doprava, stroje.

Ďalším dôležitým princípom ekologickej daňovej reformy je jej postupnosť a vopred čitateľná rozfázovanosť na dlhšie obdobie. Podľa Weizsäckera by už päťpercentný presun ročne vyvolal žiaducu zmenu. Pre začiatok stačí vytýčiť smer. Už samo vedomie, že ceny za čerpanie surovín budú desiatky rokov stúpať, rozhúpe manažerov a inžinierov k vážnym úvahám o možnostiach úspor, tvrdí Weizsäcker v knihe *Faktor štyri*.

19. Negawattová revolúcia Amory B. Lovinsa

Amory B. Lovins (1947) je americký vizionár, environmentalista, inovátor a jeden z popredných svetových odborníkov na presadzovanie princípov trvalej udržateľnosti v praktickom živote. Narodil sa vo Washingtone D.C. So svojou ženou Lee Hunter Lovinsonovou založil v roku 1992 Rocky Mountain Institute v štáte Colorado v USA, kde pôsobí ako riaditeľ výskumu a jeho žena ako prezidentka inštitútu. Obidvaja sú nositeľmi alternatívnej Nobelovej ceny. Amory Lovins je autorom koncepcie **negawattovej revolúcie**. So svojou ženou a s Ernstom Ulrichom von Weizsäckerom sú autormi Správy Rímskemu klubu z roku 1995, ktorú nazvali *Faktor štyri* s podnadpisom Dvojnásobný blahobyt – polovičná spotreba prírodných zdrojov. Amory Lovins predpovedal ako dvadsaťštyriročný, že spotreba energie bude postupom času pomaly klesať. Bolo to ešte pred energetickou krízou v roku 1973 a jeho predpoveď bola v rozpore so všetkými vtedy uverejňovanými prognózami. Vývoj mu však dal zapravdu a Amory Lovins rozpracoval svoje prístupy k spotrebe energie do podoby negawattovej revolúcie, ktorá sa postupne začala úspešne realizovať v USA, najmä však v Kalifornii. Samotný koncept negawattovej revolúcie je postavený na využití síl trhu na úspory energie. Podľa Lovinsa motív zisku, ktorý položil základy trhovému hospodárstvu, je taký účinný, že podľa jeho názoru musí byť zapriahnutý aj pri prekonávaní energetickej krízy. Lovins tak chce urobiť predovšetkým prostredníctvom vhodných daní. Lovins je tiež toho názoru, že dnešný trh je vo veľkej miere deformovaný a musí byť zodpovedajúcim spôsobom skorigovaný, a to tak, že vznikne eko-kapitalizmus. Podľa Lovinsa príkazy eko-kapitalizmu znejú jednoducho, avšak v praxi nie sú vôbec triviálne. Patria medzi ne:

- Snaž sa o to, aby ceny vypovedali ekologickú pravdu.
- Najprv rob to, kde sú náklady najmenšie.
- Investuj do efektívnosti, kedykoľvek je lacnejšia ako drancovanie.
- Vytvor trh pre ušetrené zdroje.
- Odmeňuj žiadúce konanie, nie jeho opak.
- Daňovo zvýhodni to, čo je žiadúce, nie to, čo je žiadané.
- Urýchli vyradenie neefektívnych prístrojov.

Amory Lovins poukazuje na skutočnosť, že založenie spravodlivých podmienok pre úspory energie a využitie energie slnka a vetra v USA je povzbudzujúcim príkladom toho, ako môžu nové trhy viesť k veľkým ziskom v efektívnosti. Uvádza, že za pätnásť rokov získali Spojené štáty pomocou zvyšovania efektívnosti štyrikrát toľko novej energie než prostredníctvom zvýšenia ponuky energie, a to pochádzalo z jednej tretiny z obnoviteľných zdrojov. To je o to pozoruhodnejšie, že vláda stala počas takmer počas celého tohoto časového úseku (išlo o obdobie prezidentov Reagana a Busha) ideologicky celkom na strane veľkých elektrární s ich ponukou energie založenej na neobnoviteľných zdrojoch, ako sú uhlie a atómová energia, a bránila rozvoju energetickej efektívnosti a využívaniu obnoviteľných zdrojov. O zmienený výsledok sa postaral dobre fungujúci trh s podporou jednotlivých štátov.

Termín negawattová revolúcia je odvodený od záporných wattov, a teda nevyrobenej energie. Podľa Lovinsa negawatty môžu nahrádzať megawatty, čiže úspory energie môžu nahrádzať jej výrobu. Koncepcia negawattovej revolúcie vychádza z toho, že aj efektívnosť sa dá kupovať a predávať a prenáša dôraz z efektívnosti práce na efektívnosť zdrojov. Negawattová revolúcia je tiež spojená s plánovaním minimalizujúcim náklady – least cost planning. Lovins uvádza, že energetická kríza viedla k úvahám

o tom, čo zákazníci vlastne chcú a začali sa nanovo formulovať otázky a príslušné odpovede, dotýkajúce sa hospodárenia s energiou.

Prišlo sa na to, že:

- Zákazníci nechcú kilowatthodiny sami o sebe, ale teplú sprchu, príjemné teplo, osvetlenie, pohon strojov alebo elektrolýzu – inými slovami, chcú služby energie, nie energiu samotnú.
- Chceli by, aby tieto služby boli čo najrýchlejšie, najspoľahlivejšie a najlacnejšie. Komisie verejných služieb (Public Utility Commissions – PUC), ktoré v USA dozerajú na verejný záujem pri poskytovaní služieb, rozhodli v mnohých štátoch USA požadovať najmä tú formu ponuky služieb spojených s elektrickou energiou, ktorá znižuje náklady. To je jadro metódy least cost planning – teda nákladovo najpriaznivejšieho energetického plánovania.
- Vďaka plánovaniu minimalizujúcemu náklady bolo dôkladne zamiešané plánovaním prevádzky elektrární. Kilowatthodiny museli náhle konkurovať zvýšenej produktivite využitia energie. Kdekoľvek zákazníci zistili, že je zvýšená efektívnosť, nazývaná tiež negawatt, lacnejšia než zvýšená ponuka megawatt, chceli samozrejme prejsť na lacnejšiu energiu.
- Ihneď sa vyskytla otázka, kto zákazníkom efektívnosť, ktorá šetrí náklady, predá. Teoreticky to mohli byť inováciám naklonení malí podnikatelia. Tí ale spočiatku nerozumeli zákazníkom. Naopak energetické podniky síce rozumeli svojím zákazníkom, ale nemali spočiatku žiadny záujem na zlepšovaní efektívnosti. Stáli však pred voľbou, či sa majú sami aktívne zaoberať predajom negawattov alebo či majú tento trh prenechať nejakým nováčkom, ktorí by boli podľa zákona oprávnení obchodovať s negawattmi.

Lovins upozorňuje, že iba ponuka efektívnej alternatívy k prielomu efektívnosti nestačí a uvádza nasledovné možnosti ako všetko urýchliť:

- aktívnym ovplyvňovaním cien energie a zdrojov,
- ešte radikálnejšou reformou energetiky,
- rozvinutím rozsiahlych tržných nástrojov, napr. zavedením termínovaných obchodov alebo iných derivátov pre efektívnosť zdrojov.

Koncept negawattov je podľa Lovinsa použiteľný aj pre iné zdroje a ako príklad uvádza zdroj vodu a jej zodpovedajúce negalitre vody.

V Správe Rímskemu klubu Faktor štyri Amory Lovins, L. Hunter Lovinsová a Ernst Ulrich von Weiszäcker pojednávajú o zoštyrnásobení produktivity zdrojov. Uvádzajú, že z jedného barelu ropy alebo jednej tony surovín chcú získať štvornásobný prospech. Tak môžu prospech zdvojnásobiť a zároveň znížiť spotrebu prírodných zdrojov na polovicu. Uvádzajú tu tiež päťdesiat príkladov realizácie myšlienky faktoru štyri na konkrétnych príkladoch.

20. Nová ekonómia Pata Conatyho a Nadácie pre novú ekonómiu

Pat Conaty je britský ekonóm. Je predstaviteľom **novej ekonómie**. Narodil sa v Kalifornii, ale žije vo Veľkej Británii. Zaujíma sa o alternatívne prístupy v ekonómii. Aktívne spolupracuje s organizáciou *New Economic Foundation* a je riaditeľom birmin-

ghamskej finančnej organizácie Birmingham Settlement, zameranej na sociálne investície.

Nová alebo ekologická ekonómia sa podľa Conatyho odlišuje od ekonómie životného prostredia v základných východiskách. Ekonómia životného prostredia sa podľa Conatyho obmedzuje na to, že sa snaží do ceny tovaru započítať škody, ktoré výrobok spôsobuje životnému prostrediu, takže cena vzrastie a tomuto sa hovorí internalizácia externality alebo vonkajších nákladov. Nová ekonómia sa snaží vrátiť do ekonómie **hodnoty**. Conaty uvádza, že nová ekonómia vychádza z toho, že tým najdôležitejším hodnotám, ako je čistý vzduch alebo zmysluplná práca, nemožno pripevniť nálepku s cenou. Podľa Conatyho tradičná ekonómia predpokladá, že stále väčšia produkcia čiže ekonomický rast sú vždy priaznivé. Pritom stále väčšia produkcia okrem iného znamená, že vyrábame stále viac zbytočných vecí, ktoré vydržia stále menej. Oprava sa nevypláca, vypláca sa vyhodit' ich a kúpiť iné. Jedným z dôsledkov takéhoto prístupu je to, že množstvo ľudí vo výrobe vykonáva nudnú, opakujúcu sa a vlastne zbytočnú prácu, pričom tradičná ekonómia to nevníma ako problém. Nová ekonómia, ktorá vychádza z toho, že zmysluplná práca je pre človeka dôležitá, to ako problém vníma a chce tento problém ekonomickými prostriedkami riešiť.

Na presadzovanie myšlienok novej ekonómie vznikla Nadácia pre novú ekonomiu – New Economics Foundation (NEF) – ako nezisková organizácia, ktorá bola založená v roku 1983 a ktorú založili ľudia organizujúci alternatívny ekonomický summit – *The Other Economic Summit* (TOES), ktorý vznikol takisto v roku 1983 ako protiváha ekonomickému summitu siedmich najbohatších krajín sveta. Nadácia pre novú ekonomiu podľa Conatyho presadzuje víziu načrtnutú Ernstom F. Schumacherom, víziu ekonomiky založenej na subsidiarite, decentralizácii a na úspornom využívaní prírodných zdrojov. NEF vypracovala **alternatívne ekonomické indikátory** – ukazovatele kvality života a orientácie spoločnosti, ktoré by mali časom nahradiť doteraz všeobecne využívaný, celkom jednorozmerný hrubý národný alebo domáci produkt.

Dalším projektom NEF je spracovanie metodiky **sociálneho auditu**. Conaty uvádza, že sociálny audit na rozdiel od bežného auditu, ktorý sa zameriava iba na finančný rozmer fungovania firmy, postihuje celú škálu vzťahov firmy – k zamestnancom, k zákazníkom, k dodávateľom, k obci, kde firma sídli, a k prírode. Pýta sa napríklad ako sa zamestnancom vo firme pracuje, ako firma ovplyvňuje svoje okolie, ako zaťažuje prostredie, ako spolupracuje s dodávateľmi, ako ju vnímajú zákazníci. Organizácia tak môže sama o sebe zistiť, či a nakoľko prispieva k ochrane prírody a k sociálnemu bohatstvu – ako je pre spoločnosť užitočná. Podľa výsledkov auditu potom môže sama zmeniť svoje správanie tak, aby bola užitočnejšia.

NEF sa zaoberá taktiež vývojom a fungovaním **alternatívnych finančných organizácií**, ktoré sú zamerané na sociálne investície. Conaty uvádza, že alternatívne finančné organizácie vznikli v mnohých prípadoch ako reakcie na častú situáciu, kedy sa z chudobných vidieckych alebo vnútromestských oblastí normálne peňažné ústavy stiahli, pretože usúdili, že sa im nevyplatí tu ďalej fungovať, čo malo rad následkov. V prvom rade sa miestny ľudia nemali kde poistiť, nemali kde si uložiť a požičať peniaze a často sa potom dostávali do rúk neserióznym úžerníkom. Ďalej bol odchod bánk signálom pre veľké firmy a pre stredné vrstvy, ktoré takisto rýchlo vypratali pole a nastal začarovaný kruh, s úpadkom malých firiem, poklesom daní a vysokou nezamestnanosťou. Conaty uvádza, že napríklad v Londýne alebo v Birminghame je v niektorých veľkých štvrtiach nezamestnanosť viac ako 50 % a celé oblasti západného Škótska alebo Írska majú nezamestnanosť vyššiu ako 40 %. Conaty sa odvoláva na svojho kolegu, ktorý o západnej Európe hovorí ako o ementáli, čiže je plný dier, čo sú

tie miesta, kde ekonomický systém jednoducho nefunguje a miest funkčnej ekonomiky je tam diera. Conaty uvádza, že s tým ako upadá oficiálny ekonomický systém, vznikajú zdola, s minimálnou podporou zhora, stovky organizácií, medzi ktoré patria napr. družstevné záložne – credit unions, ktorých členmi sú väčšinou ľudia s nízkymi príjmami, ktorí v nich sporia, požičiavajú si od nich a zároveň ich riadia ako dobrovoľníci, bez nároku na odmenu. Tieto družstevné záložne poskytujú pôžičky na menšie výdaje. Ďalším príkladom alternatívnych finančných organizácií sú community development loan funds, ktoré požičiavajú peniaze na stavbu domov a community development trusts, ktoré sa zameriavajú na podporu drobných podnikateľov v úpadkových oblastiach. Conaty uvádza, že cieľom alternatívnych finančných organizácií nie je na prvom mieste zisk, ale uspokojovanie miestnych sociálnych potrieb, čo je podstatou sociálneho investovania. Conaty tiež uvádza etické investovanie, ktoré je založené na tom, že rastie počet ľudí, ktorí chcú vedieť, ako peňažný ústav s ich peniazmi naloží, a chcú investovať do niečoho zmysluplného. Keď napr. vedia, že ich peniaze pomohli opraviť školu, sú radi a uspokojia sa aj s nižšími úrokmi.

Conaty uvádza tiež príklady iniciatív zhora, ktoré by mohli čeliť sociálnemu rozkladu a ekologickým problémom. Ako príklad uvádza napr. to, že v USA miestne nevládne organizácie presadili zákon, ktorý ukladá miestnym pobočkám bánk investovať časť peňazí, ktoré do banky uložili miestni ľudia opäť na tomto mieste. Ďalším opatrením, ktoré by pomohlo zlepšiť sociálnu situáciu, by bol podľa Conatyho tzv. základný alebo občiansky príjem, čo znamená, že každý dospelý občan by dostával od štátu určitú mesačnú čiastku a k tej by si mohol zarobiť čokoľvek navyše, bez toho aby o túto čiastku prišiel. Podľa Conatyho by to vyriešilo situáciu, keď je veľká časť populácie udržiavaná v umelej nečinnosti, pretože nezamestnaný príde o podporu, ak si zarobí čokoľvek navyše. Conaty uvádza, že takýto krok by podporila ekologická daňová reforma, ktorá by daňovú záťaž presunula zo zdanenia práce na zdanenie plytvania, či už plytvania energiou alebo materiálom. Zvýhodnilo by sa tak využitie ľudskej energie, ktorú nevyužívame dostatočne, a znevýhodnilo využívanie prírody, ktorú využívame nadmerne. Takto pozmenený daňový systém by podľa Conatyho prispieval k väčšej zamestnanosti, k nižšiemu tlaku na prírodu a zároveň by prispel k možnosti vyplácať každému občanovi základný príjem.

21. Zelená ekonómia Sary Parkinovej

Sara Parkinová je britská environmentalistka a ekonómka. Je predstaviteľkou **zelenej politiky** a **novej ekonómie**. Je autorkou viacerých kníh zaoberajúcich sa problémami zelenej politiky, zelených hnutí, novou ekonómiou a životným prostredím. Sara Parkinová spolupracuje s New Economic Foundation a prednáša na Schumacher College. Vydala knihy *Green Parties* (1989), *Green Light on Europe* (1991), *Green Future. Agenda for the 21st Century* (1991) a *Life and Death of Petra Kelly* (1994).

Sara Parkinová vo svojej knihe *Zelená budúcnosť* navrhla Agendu pre 21. storočie, ktorá by mala viesť k transformácii ekonomického a spoločenského systému smerom k systému fungujúcemu v súlade s prírodou. Vychádza pritom z teórií Georgescu-Roegeny, Schumachera a ďalších zelených mysliteľov. Jej Agenda pre 21. storočie zahŕňa nasledovné kroky:

1. Urobiť historický kompromis medzi bohatými a chudobnými. Súčasťou tohoto historického kompromisu by malo byť:
 - Uznanie všetkých krajín, že (ako druh) žijeme nad možnosti našej planéty.

- Uznanie bohatých krajín, že musia zastaviť svoj rozvoj, ktorý sa tu definuje ako spotreba energie a surovín.
 - Uznanie chudobných krajín, že nemôžu sledovať tie isté vzory rozvoja ako krajiny bohaté, a to v spotrebe energie a surovín.
 - Splácanie bohatými krajinami niečoho z toho, čo dlhujú chudobným krajinám.
2. Znovu definovať pojem bezpečnosť ako počet spoločností, schopných uspokojiť svoje potreby čo najbližšie k miestu, kde žijú.
 3. Prejsť na ekologický ekonomický systém.
 4. Presunúť stratégie používania energie z Veku fosílného paliva do Solárneho veku.
 5. Divočinu rozširovať, nie vytláčať.
 6. Integrovať ekológiu človeka a ekológiu prírody.

Sara Parkinová navrhuje nahradiť súčasný spotrebiteľský ekonomický model, ktorý je lineárny a neudržateľný, zeleným ekonomickým modelom, ktorý by bol cyklickým a udržateľným. Ako základné východisko pri vytvorení tohoto modelu použila ekonomickú teóriu Nicholasa Georgescu-Roegeny. Vychádza z pôsobenia druhého zákona termodynamiky. Podľa tohoto zákona ak do systému vstupuje energia, musia v ňom vzniknúť nejaké straty, musí vzniknúť odpad. To je termodynamický zákon, ktorý sa podľa Sary Parkinovej nedá obísť. Sara Parkinová upozorňuje, že ekonomika, ako je postavená dnes, ignoruje tieto vedecké princípy a má také spôsoby merania úspechu, ktoré sledujú len jediný článok reťazca – produkt. Podľa toho potom ekonomika funguje lepšie, ak produkuje viac, a funguje horšie, ak produkuje menej. Parkinová uvádza, že konvenčným spôsobom zlepšenia ekonomiky je zvýšenie výsledného produktu, čo ale znamená vložiť viac energie a surovín na vstupe a nevyhnutne získať viac odpadu a znečistenia na výstupe. Sara Parkinová charakterizuje súčasný spotrebiteľský ekonomický model ako lineárny a neudržateľný, ktorý je zameraný na maximum produkcie, čo znamená maximálne vstupy energie a materiálov a maximálnu produkciu odpadov a znečistenia. Účastníci tohoto systému aby uspeli, musia tohoto všetkého robiť viac. Ľudská spokojnosť a blahobyt je potom meraná množstvom vyrobeného produktu, pričom rast výroby zabezpečuje osobné blaho. Hlavným ukazovateľom je hrubý národný produkt a účastníci, aby boli úspešní, musia externalizovať čo najviac nákladov. Celý systém potom smeruje k čo najväčšiemu možnému trhu, čo znamená globalizáciu, je charakterizovaný centralizovanou, vysokoautomatizovanou výrobou, náročnou na spotrebu energie a zamestnáva jednoduchú alebo nízkokvalifikovanú pracovnú silu. Zelený ekonomický model, ktorý by mal nahradiť spotrebiteľský ekonomický model, je podľa Sary Parkinovej cyklický a udržateľný a je charakteristický maximálnym využitím energie a surovín, čo je potom spojené s minimalizáciou odpadov a znečistenia. Účastníci tohoto systému, aby uspeli, musia tohoto všetkého robiť viac, čiže musia viac zužitkovať energie a suroviny, ktoré používajú. Ľudská spokojnosť a blahobyt sú potom merané kvalitou života. Namiesto ukazovateľa HDP je navrhovaný kôš ekonomických, sociálnych a environmentálnych ukazovateľov. Účastníci, aby boli efektívnejší, musia internalizovať čo najviac nákladov. Dynamika celého systému smeruje k najmenšiemu trhu čiže lokalizácii a systém je charakterizovaný ako rozmanitá miestna výroba založená na ľudskej práci s nízkymi nárokmi na spotrebu energie a využívaním pracovnej sily s pružnou kvalifikáciou.

Sara Parkinová tvrdí, že súčasné ekologické problémy sú predovšetkým ekonomickými problémami, a teda ak chceme hovoriť o ekologických problémoch, o problémoch životného prostredia, musíme hovoriť o ekonomických problémoch. Príroda podľa nej

veľmi dobre pozná zásady trvalej udržateľnosti a zásady akejkol'vek ekologickej rovnováhy. Príroda vie, čo má robiť, aby sa zachovala a obnovovala. To, čo zlyháva, sme predovšetkým my a naša ekonomika, tvrdí Sara Parkinová a dodáva, že ak chceme niečo urobiť, nebude to zmena prírody, ale musíme zmeniť naše spoločenské usporiadanie a našu ekonomiku.

22. Ilúzia rastu Richarda Douthwaita

Richard Douthwaite (1942) je britský novinár a ekonóm. Je predstaviteľom **novej ekonómie**. Zastával tiež funkciu vládneho ekonóma v britskej karibskej kolónii Montserrat. Od roku 1974 žije v Írsku. Vydal knihy *The Growth Illusion* (1992) a *Short Circuit* (1996).

V knihe *The Growth Illusion* Douthwaite spochybňuje pozitívne dôsledky ekonomického rastu vo Veľkej Británii v rokoch 1955–1988. V knihe *Short Circuit* popisuje fungujúce systémy **lokálnych ekonomík**, ktoré vytvárajú funkčnú alternatívu k ekonomickej globalizácii. Richard Douthwaite uvádza, že ekonomický rast alebo rast hrubého domáceho produktu je každoročný prírastok celkového objemu tovarov a služieb, ktoré daná spoločnosť vyprodukuje a tvrdí, že je všeobecne rozšírenou ilúziou predstava, že tento prírastok musí nutne znamenať zlepšenie podmienok pre život. Podľa neho, naopak ekonomický rast môže viesť k zhoršeniu situácie normálnych ľudí, keď tovary a služby, ktoré v rámci ekonomického rastu vznikajú, stále častejšie sa používajú iba na to, aby systém vôbec fungoval. Douthwaite tvrdí, že skutočnosť, že je moderná ekonomika komplexná, spôsobil ekonomický rast a tie príjmy navyše, ktoré z nej plynú, spotrebuje z veľkej časti na svoju údržbu a obyčajný človek tým nebohatne, ale práve naopak dokonca chudobnie. Ako príklad uvádza Veľkú Britániu v rokoch 1955 až 1988, keď sa hrubý národný produkt na osobu zdvojnásobil, ale veľká časť z tohoto rastu sa vložila do oblastí ako stavba diaľnic, letísk, zvýšenie objemu cestnej prepravy, rozšírenie obalovej techniky, reklama, centralizácia výroby. Douthwaite tvrdí, že prírastky v HDP vlastne financovali zmenu spôsobu fungovania ekonomiky, paradoxne smerom k nižšej efektívnosti. Douthwaite uvádza, že bilancia uvedeného obdobia je veľmi problematická, pretože na jednej strane došlo k zlepšeniu bývania a vzrástol podiel univerzitného vzdelania u mladých ľudí, zvýšila sa výroba aut a televízorov, ale na druhej strane sa osemnásobne zvýšila zločinnosť, desaťnásobne vzrástla nezamestnanosť, prudko vzrástol počet rozvodov a chorôb, ako je detská astma. Douthwaite v súvislosti s ekonomickým rastom považuje za znepokojivé, že ide o vzostup v niekoľkých málo odvetviach zameraných na export a aj keď v Írsku vznikajú nové továrne, tie sú väčšinou vlastnene nadnárodnými firmami a veľká časť príjmov odchádza do zahraničia. Je to spojené s ďalšou nevýhodou nerovnomerného geografického rozdelenia, keď oblasti ekonomického rozvoja sa sústreďujú okolo veľkých miest, kam sa ľudia sťahujú za prácou, čo má negatívne dôsledky ako vyľudňovanie vidieku a prudké zvýšenie cien nehnuteľnosti v industriálne prítiahlivých oblastiach. S ekonomickým rastom sa podľa Douthwaita takisto roztvárajú nožnice medzi chudobnými a bohatými, čo je podľa neho znepokojivý trend.

Douthwaite tvrdí, že sa nedá povedať, že by každý ekonomický rast bol a priori zlý, čo by bolo rovnaké zjednodušenie ako prevládajúca mienka, že ekonomický rast je vždy dobrý. Zlé je podľa neho to, že sa nám ekonomický rast vymkol spod kontroly, čo znamená, že je nutný, pretože naša ekonomika je naň nastavená a systém tak jednoducho funguje.

Douthwaite považuje za negatívnu tiež skutočnosť, že ekonomická teória sa pri posudzovaní prospernosti podniku stále sústreďuje iba na zisk pre majiteľa, a to výhradne v peňažnej podobe, pričom platí, že jeho výška vôbec nemusí vypovedať o zisku pre spoločnosť. Douthwaite poukazuje na to, že môže ísť o podnik, ktorého výroba má negatívny vplyv na prírodu i na zamestnanosť v širšom regióne, ako je tomu napríklad v prípade supermarketov, ktoré môžu spôsobiť krach malých obchodov i výrobcov potravín v okolí. Douthwaite tvrdí, že sa musíme naučiť hľadať rovnováhu medzi ziskom pre podnikateľa tzv. ekonomickým hľadiskom a ziskom pre spoločnosť.

Douthwaite tiež kritizuje svetový ekonomický systém, ktorý vychádza z princípu, ktorý je v skutočnosti podľa neho neobhájiteľný, a to, že najvyšším dobrom pre všetkých je čo najväčší výnos z kapitálu podnikateľa a systém preto umožňuje podnikateľom, aby svoje peniaze investovali kdekoľvek na svete. Douthwaite v tejto súvislosti uvádza, že sa nesmieme diviť, že podnikatelia investujú v krajinách, kde je pracovná sila lacnejšia a sociálne a ekologické normy mäkkšie a tiež, že zavádzajú do výroby také technológie, ktoré im zabezpečia vyšší výnos z kapitálu, ale zamestnávajú menej ľudí. Douthwaite tvrdí, že to znamená, že príjmy majiteľov sú tak vlastne na úkor príjmov bývalých zamestnancov. Tvrdí tiež, že sa šplháme po eskalátore, ktorý ide smerom dole, čo znamená, že ekonomika dnes musí rásť tempom 3 % ročne, iba aby nahradila pracovné miesta, ktoré sa strácajú procesom automatizácie a znižovaním výrobných nákladov, čo tiež znamená, že liek na chorobu je zároveň jej príčinou.

Douthwaite charakterizuje súčasný globálny ekonomický systém ako nestabilný, ktorý vedie ku koncentrácii ekonomickej moci do neustále užších kruhov a ktorý navyiac nie je schopný poskytnúť pracovné uplatnenie neustále väčšiemu počtu svojich občanov. Douthwaite upozorňuje, že si treba v tejto súvislosti uvedomiť, že v dnešnom svete sa rozšírila veľmi nepriama a komplikovaná ekonomická stratégia, a to, že každá krajina sa snaží vyrobiť čo najlacnejšie obmedzené množstvo tovaru, to predat' vo svete, opäť čo najlacnejšie, čo do určitej doby a miery bolo podľa Douthwaita skutočne výhodné. Dnes ale podľa neho začína byť rad krajín i regiónov vinou svojej nadmernej špecializácie príliš závislý na dodávkach zvonku, a to aj v takých kľúčových oblastiach, ako sú potraviny a energia a neustále sa zvyšuje medzinárodný obchod so všetkými negatívnymi ekologickými dôsledkami, pričom miestne zdroje ostávajú ležať ladom a miestny ľudia nemajú prácu. Douthwaite ako alternatívu k tomuto systému navrhuje namiesto klasickej stratégie špecializovať sa na to, čo vieme najlepšie, hľadať cesty, ako uspokojovať miestne potreby, najmä tie kľúčové, ako sú jedlo, odev a energia, z miestnych zdrojov. V takomto prípade by podľa neho miestne ceny nesmeli byť určujúcim kritériom a potom by bolo možné vyrábať či pestovať pre vlastnú potrebu o mnoho širší rozsah produktov ako dnes. Podľa Douthwaita by bolo ideálne, keby túto stratégiu zvolili jednotlivé vlády, ktoré majú rad organizačných, daňových a legislatívnych možností, ale keďže v súčasnosti neexistuje žiadna takáto vláda, ktorá by podobnú stratégiu chcela presadzovať, je podľa neho priechodnejšie začať na miestnej alebo oblastnej úrovni. Douthwaite uvádza vo svojej knihe *Short Circuit* rad príkladov, kde sa vyviazanie z globálnej ekonomiky a podpora ekonomiky lokálnej úspešne aspoň čiastočne darí. Douthwaite uvádza, že v Európe, USA, Austrálii a ďalších krajinách existujú tisíce takýchto iniciatív, ktoré vychádzajú zdola. Ako príklad uvádza v oblasti poľnohospodárstva priamy predaj farmárskych produktov spotrebiteľom, čo funguje tak, že sa okolo poľnohospodára alebo majiteľa zeleninovej záhrady sústreďí skupina ľudí, ktorá jeho produkty odoberá priamo, bez sprostredkovania systému distribúcie, ktorý zahrňuje zložité balenie, propagáciu, dopravu na veľké vzdialenosti, kým sa dostane k spotrebiteľovi. Douthwaite tvrdí, že takto sú zvýhodnení všetci: farmár, ktorý má

odbyt pre svoje výrobky, spotrebiteľ, ktorý má zdravú a lacnú zeleninu, a tiež aj príroda, jednak priamo, pretože farmár pestuje viacej druhov plodín a menej chemicky hnojí, a tiež aj nepriamo, pretože nie je zaťažovaná dôsledkami zložitého distribučného mechanizmu. Douthwaite tvrdí, že to je príklad ekonomickej skratky, keď sa skupina vyviazala zo systému, ktorý je z hľadiska ľudí aj prírody neefektívny, čo je spojené tiež s pozitívnym psychologickým efektom, obmedzením pocitu závislosti na veľmi nestabilnom a krehkom systéme.

Douthwaite ako príklad uvádza tiež **lokálne obchodné výmenné systémy** a lokálne bankové systémy. Tvrdí, že pokiaľ chceme miestnu ekonomiku posilniť a pokiaľ chceme viacej peňažných transakcií na mieste a medzi susedmi, potom potrebujeme vlastnú peňažnú zásobu a vlastný lokálny bankový systém. Douthwait uvádza, že v Európe sú veľmi rozšírené systémy LETS (Lokal Exchange Trade Systems), ktoré umožňujú skupinám ľudí vzájomnú výmenu pomocou vlastnej menovej jednotky, ktorú si sami vymyslia a pomenujú. Vypracujú si potom zoznam služieb, ktoré sú ostatným v rámci systému ochotní poskytovať a začnú obchodovať, pričom peniaze si väčšinou netlačia, ale spoliehajú sa na systém šekov, takže majú aj svojho bankára, ktorý na základe zaslaných šekov zapisuje príjmy a výdaje na účty jednotlivých členov. Douthwaite uvádza, že takýto systém je výhodný v tom zmysle, že sa prispôsobuje objemu prebiehajúceho obchodu, čiže keď rastie, rastie aj objem obiehajúcej meny a keď klesá, klesá automaticky aj množstvo peňazí v obehu a nemôže vzniknúť inflácia v rámci systému.

Douthwaite uvádza ako ďalší príklad **lokálne bankové systémy**, pretože miestne spoločenstvá, ktoré chcú posilniť miestnu ekonomiku, skoro narazia na problém úveru. Douthwaite uvádza, že bežné banky, ktorých jediným cieľom je čo najvyšší zisk, často investujú do výnosných projektov na druhom konci sveta aj peniaze miestnych vkladateľov a na pôžičky pre miestne potreby už nezostáva, čo je podľa neho jeden z najdôležitejších faktorov úpadku vidieku, ale aj niektorých častí veľkých miest. Upozorňuje, že v tejto súvislosti vznikajú peňažné ústavy, ktoré majú okrem zisku ešte iné ciele, ako napríklad investovanie do miestnych produktov, ktoré podpora zamestnanosť, úvery drobným podnikateľom, ktorí pre veľkú banku nie sú zaujímaví, bezúročné pôžičky osamelým matkám, výhodné pôžičky na obstaranie si bývania a pod. Ako príklad uvádza Douthwaite družstevné záložne (Credit Unions) v Severnej Amerike, Írsku a Veľkej Británii, ktoré sú obzvlášť rozšírené v USA, kde mali v polovici 90. rokov 66 miliónov členov. Okrem týchto záložní podľa Douthwaita vzniká v poslednej dobe rad ďalších typov miestnych bánk, ktoré sa cielene orientujú na výhodné úvery pre miestne podnikanie alebo aj pre neziskové organizácie.

Douthwaite chápe vyludňovanie vidieku za dočasný jav, spôsobený zvýšeným využitím poľnohospodárskych vstupov zvonku. Uvádza, že ľudskú prácu v posledných desaťročiach postupne nahradzovali fosílny zdroje energie, stroje a umelé hnojivá a tí, ktorí takéto postupy zavádzali ako prví, na nich zarobili, postupne sa však cena poľnohospodárskych výrobkov znižovala a na mechanizáciu a chemizáciu musel pristúpiť každý, keď nechcel skrachovať. Klesal počet pracovných príležitostí v poľnohospodárstve a ľudia odchádzali do miest a s ich odchodom ďalej klesali pracovné príležitosti tých, čo zostali. Douthwaite sa ale domnieva, že v budúcnosti pôjde cena energií dosť prudko dohora, čo by mohlo situáciu na vidieku podstatne zmeniť v tom smere, že po ľudskej práci bude opäť väčší dopyt ako po fosílnych palivách a energeticky náročných postupoch, čo povedie k vyššej zamestnanosti.

23. Koniec práce a posttrhová éra Jeremy Rifkina

Jeremy Rifkin (1945) je americký vedec, publicista, environmentalista a ekonóm. Je predstaviteľom **novej ekonómie**. Je autorom viacerých kníh ako *Biosphere Politics* (1991), *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era* (1995).

Jeremy Rifkin v knihe *Koniec práce* sa zaoberá problémami, ktoré vznikajú v ekonomike v súvislosti s prechodom k informačnej spoločnosti. Rifkin vychádza zo skutočnosti, že žijeme v období základnej premeny a od základov sa mení spôsob nášho podnikania a spôsob organizácie práce. Podľa jeho odhadu v nadchádzajúcich päťdesiatich rokoch opustíme éru industriálnej spoločnosti a vstúpime do éry informačnej spoločnosti. Uvádza, že už dnes nahradzujú dokonalé počítače, telekomunikačné technológie a roboty ľudskú pracovnú silu v celých odvetviach a v priebehu ďalších 25 rokov úplne zmiznú robotníci v montérkach, pričom už dnes sú v USA aj v iných krajinách továrne, ktoré sa bez robotníkov zaobídu. Taktiež v oblasti služieb sa prepúšťa po celom svete a krok za krokom sa komplexne likvidujú celé stupne managementu a infraštruktúry, podniky sa komplexne reštrukturalizujú a prispôbujú digitálnej technológii a v tomto procese prichádzajú o prácu desiatky miliónov ľudí. Rifkin uvádza, že základný rozdiel medzi industriálnou a informačnou spoločnosťou je ten, že priemysel spočíva na masovej práci a informačný systém sa opiera o vysoko vzdelaných špecialistov, ktorí sami určujú ciele svojej týmovej činnosti. Upozorňuje, že politici sa v tejto súvislosti nezaoberajú najzávažnejšími otázkami, ako čo robiť s neustále rastúcim počtom nezamestnaných, ktorých nový informačný vek už nebude potrebovať, a ako rozvinúť diskusiu o najlepšom možnom využití dramaticky rastúcej produktivity práce tak, aby v novej ekonomickej ére mal svoje miesto každý a nielen úzky okruh privilegovaných.

Rifkin upozorňuje, že v posledných storočiach sme **prácu** definovali príliš úzko, a to ako schopnosť jednotlivca predávať svoju pracovnú silu na trhu a náš cit pre sebahodnotenie a naša identita boli viazané na schopnosť získavať za peniaze, nadobudnuté predajom pracovnej sily, výrobky pre vlastnú spotrebu. Problémom potom podľa Rifkina bude to, čo urobíme, keď práce stoviek miliónov už nebude treba, keď ju razantný pokrok informačnej technológie ako produktívny faktor vyradí. Rifkin tvrdí, že zatiaľ čo industriálna éra urobila koniec práci otrockej, informačná éra by mohla skončiť s prácou námedznou. Bezpodmienečne musíme preto podľa Rifkina pojem práce znovu premyslieť a zodpovedať otázku, aké alternatívne formy práce sú možné, aby sa pre budúce generácie vytvoril rámec príjmov, nutných pre uspokojovanie životných potrieb. V nastupujúcom storočí budeme vedieť vyrábať so stále menším počtom pracovných síl stále väčšie množstvo tovarov a služieb a s rýchlym pokrokom techniky a technológie pritom dokáže potrebný vzostup produktivity a produkcie zaistiť veľmi malý počet analytikov, ktorí budú obsluhovať veľmi sofistikované stroje. Rifkin tu ako príklad uvádza americké poľnohospodárstvo, v ktorom pred 120 rokmi pracovala väčšina Američanov, ale dnes je to niečo iba medzi 3 a 5 percentami, pričom so svojim strojovým vybavením, chemickými a biologickými prostriedkami dokážu vyrobiť viac, ako sa dá v USA spotrebovať.

Rifkin upozorňuje, že politici nikde na svete nie sú pripravení a ani nevedia riešiť problematiku rastúcej nezamestnanosti. Uvádza, že títo politici väčšinou tvrdia, že na zvládnutie zamestnanosti stačí rekvifikácia, že stačí absolvovať krátky rekvifikačný kurz, zvýšiť úroveň robotníckej práce, rozšíriť záchranú sociálnu sieť, a tým zvýšiť konkurenčnú schopnosť národného hospodárstva. Rifkin však tvrdí, že ide o niečo om-

noho zložitejšie. Navrhuje, aby sme od informačnej spoločnosti očakávali to isté ako od spoločnosti industriálnej, a to kratšiu pracovnú dobu, vyššie mzdy, viac voľného času, pričom tiež navrhuje, aby sa do roku 2005 v celosvetovom meradle skrátil pracovný týždeň na 30 hodín a potom na 20 hodín. Rifkin tvrdí, že keďže nové technológie racionalizujú prácu, máme iba dve možnosti, a to buď skrátiť pracovnú dobu, alebo zredukovať pracovné miesta a alternatívou je buď viacej voľného času, alebo viacej nezamestnanosti. Rifkin tiež tvrdí, že dvadsať percent pracujúcich, ktorí pracujú v oblasti vedy a podobných činností, vyžadujúcich vysokú kvalifikáciu a znalosti, má prospech z nových technológií a povedie sa im stále lepšie a osemdesiat percent zostávajúcich percent vypadáva z hry a musí sa uspokojiť s prácou na skrátenej úväzok, s pracovnými zmluvami na obmedzenú dobu, s nižšími mzdami a nakoniec s nezamestnanosťou. Rifkin však navrhuje iné riešenie, ktoré je podľa neho lepšie, a to rozdelenie sa o prínos z nových technológií. Uvádza tiež, že tradičné ekonomické programy krachujú a aj keby sa skrátila pracovná doba, aj tak by sme mali ešte stále dosť nezamestnaných, pričom dôvodom by ostal rýchly rast produktivity v hospodárstve, vybavovanom neustále novou špičkovou technológiou. Podľa jeho názoru tento problém nie je schopný riešiť ani súkromný, ani verejný kapitál a nevyrieši ho ani trhová ekonomika a ani štát. Rifkin navrhuje celkom netradičné riešenie, a tým je **tretí sektor**. Podľa jeho názoru práve v treťom sektore by v 21. storočí malo pribúdať najväčšie množstvo pracovných príležitostí. Francúzi tretí sektor nazývajú sociálnou ekonomikou a Američania zasa neziskovou ekonomikou, pričom práve tam sa produkuje sociálny kapitál a tisíce dobrovoľníkov a platených pracovných síl pôsobi vo verejnoprospešných organizáciách, kde pracujú, aby pomáhali svojim blízkym. Princípom je tu vzájomnosť a tu sa tvorí sociálny kapitál a Rifkin odporúča podporovať práve tento tretí sektor, pričom za kľúčovú otázku považuje to, či sa podarí rozvinúť politické hnutie, ktoré by presadilo, že v informačnej spoločnosti sa budú prírastky výroby prelievať práve do tohoto tretieho sektoru. Rifkin považuje za kľúčovú myšlienku pre 21. storočie to, že miznúce pracovné príležitosti v súkromnom a štátnom hospodárstve by sa potom vytvárali v sociálnej oblasti vo verejnoprospešných organizáciách. Rifkin preto odporúča vychovať novú generáciu ekonómov, ktorá by sa zaoberala problematikou sociálneho kapitálu. Navrhuje napríklad podporu tretieho sektoru formou daňový úľav zo mzdy pre tých, ktorí v tomto sektore pracujú. Upozorňuje, že všade vo svete tretí sektor dosahuje najvyšší hospodársky rast. Navrhuje tiež spojenie štátneho a tretieho sektoru a vlády by podľa neho mali kombinovať štátny kapitál so sociálnym kapitálom. Nové významné poslanie vlád po celom svete potom spočíva vo využívaní výnosov z rastu produktivity pre spoločnosť práve prostredníctvom podpory rozvoja tretieho sektoru.

24. Ekonomická pasca Jamesa Goldsmitha

James Goldsmith bol britským podnikateľom, priemyselníkom a finančníkom. Napísal dve knihy *The Trap* (1993) a *The Response* (1995). Kniha *The Trap* vznikla z rozhovorov s francúzskym novinárom Yvesom Messarovitchom. Od roku 1990 sa venoval kritike procesov globalizácie. Založil tiež v roku 1994 vo Francúzsku nové politické hnutie *L'Autre Europe*, ktoré bojuje proti neobmedzenej liberalizácii svetového obchodu. James Goldsmith je bratom vydavateľa časopisu *The Ecologist* Edwarda Goldsmitha.

James Goldsmith tvrdí, že voľný **obchod** medzi krajinami s veľmi odlišnými mzdovými hladinami je destabilizujúci pre obidve strany. Nadnárodné firmy podľa neho vyvážajú prácu z krajín s vyššími mzdami (Západ) do tých druhých, kde pracovná sila

môže byť aj štyridsaťkrát alebo päťdesiatkrát lacnejšia (Juh). Goldsmith uvádza, že pre Západ to znamená rastúcu nezamestnanosť a pre krajiny Juhu je príchod nadnárodných spoločností spojený s väzbou na medzinárodné finančné a politické štruktúry, čo vedie k potlačeniu miestnej ekonomiky a k rozsiahlej chudobe. Goldsmith tvrdí, že čím sú rozdiely medzi obchodujúcimi krajinami väčšie, tým je výsledok deštruktívnejší a najhorší je preto podľa neho globálny obchod. Goldsmith označuje vieru v prospešnosť voľného trhu za neopodstatnenú ideológiu. Podľa Goldsmitha neexistuje v jednej krajine jediná ekonomika, ale ekonomiky dve, a to ekonomika národná a ekonomika nadnárodných firiem, pričom ich záujmy sú nielen odlišné, ale dokonca v priamom konflikte. Goldsmith uvádza, že obidve ekonomiky sú pritom vzájomne závislé, pretože ľudia potrebujú korporácie, aby si zarobili na živobytie a korporácie zasa potrebujú predat' svoje tovary. Goldsmith tvrdí, že konfliktný a pritom vzájomne závislý vzťah sa verne odzrkadľuje v sociálnom chaose, ktorý dnes vidíme, nech sa pozrieme do ktorejkoľvek časti sveta.

Goldsmith tvrdí, že záměna hodnôt je príčinou väčšiny našich problémov a napriek obrovskému nárastu bohatstva a hospodárskemu rozvoju počet ľudí žijúcich v úplnej chudobe bez prestania stúpa a žiariace, prepychové centrá veľkomiest sú obkolesené brlohmi vydedencov. Nie človek, ale rozmach vedy, nových technológií a ekonomického rastu sa stal konečným cieľom a sú mu obetované záujmy mnohých národov a ich kultúry, tvrdí Goldsmith. Goldsmith uvádza, že veriť, že obrat a zisky veľkých koncernov a výška burzových ukazovateľov sú spoľahlivými meradlami zdravia národného hospodárstva a spoločnosti, je hlboký omyl, pretože skutočne zdravé ekonomiky nevylučujú z aktívneho života stále väčší počet spoluobčanov. Goldsmith uvádza, že sa zdá, že sme zabudli zmysel hospodárskej činnosti, a upozorňuje na to, že v starej dobrej Amerike Henry Ford povedal, že chce platiť čo najvyššie mzdy svojím zamestnancom, aby sa mohli stať jeho zákazníkmi, kým dnes sa pýšime tým, že platíme menej robotníkom ako susedia. Goldsmith tvrdí, že sme zabudli, že ekonomika je nástroj slúžiaci potrebám spoločnosti, a nie nástroj používaný na jej úkor.

Goldsmith sa kriticky stavia k dnešnej ekonomickej globalizácii. Upozorňuje, že obhajcovia voľného svetového obchodu tvrdia, že ako spotrebitelia všetci nakoniec budeme mať prospech z lacnejších výrobkov lacných rúk. Problém je v tom, tvrdí Goldsmith, že nie sme iba spotrebitelia, ale tiež pracujúci a poplatníci a ako konzumenti si možno budeme môcť kúpiť veci lacnejšie, ale skutočnú cenu za údajne lacnejšie výrobky zaplatia tí z nás, ktorí prídu o prácu, dostanú menšiu mzdu a musia odvádzať väčšie dane na pokrytie rastúcej nezamestnanosti, pričom klesá odbyt, prepúšťa sa, uťahujú sa opasky a roztáča sa čertovské kolo. Goldsmith upozorňuje, že tak ako rastie nezamestnanosť a chudoba, zvyšuje sa zločinnosť a prospech z lacného dovážaného tovaru môže byť ťažko zaplatený sociálnymi a hospodárskymi nákladmi, ktoré so sebou prináša. Goldsmith tvrdí, že v konečnej analýze porazení globalizácie budú samozrejme ľudia, ktorí stratia obživu následkom presunu výroby do lacnejších končín. A k nim je treba pripočítať tých, ktorí stratia zamestnanie, pretože ich továrne sa neodst'ahovali do zahraničia a neobstoja v súťaži s lacným dovozom, a tiež aj stovky miliónov robotníkov, ktorých zárobková schopnosť klesá spolu s devalváciou ľudskej práce. Goldsmith tvrdí, že víťazmi globalizácie budú zasa tí, ktorí môžu ťažiť z takmer nevyčerpatelnej zásoby rúk a mozgov ochotných pracovať za hladovú mzdu. Sú to podľa neho predovšetkým firmy, ktoré môžu odst'ahovať výrobu do lacnejších oblastí, ktoré zneužívajú možnosti platiť menšie mzdy doma, ktoré majú kapitál, aby mohli investovať v lacnejších krajinách a ktoré tiež majú stále väčšie zisky. Goldsmith uvádza, že nadnárodné firmy dodávajú na trh viac než tretinu všetkých tovarov a služieb, ich ročný obrat presiahol 5 biliónov (5

000 mld.) dolárov ročne a kontrolujú viac než tretinu všetkých priamych zahraničných investícií. Zosvetovavanie trhov je teda podľa Goldsmitha pre nich životne dôležité, aby mohli lacno vyrábať a globálne predávať, ale budú ako víťazovia v pokri na Titaniku, tzn., že rany, ktoré zasadia svojim národom, budú príliš hlboké a prinesú veľmi ťažké dôsledky.

Goldsmith uvádza dva druhy obrany proti silám globalizácie.

- Po prvé je podľa neho potrebné odmietnuť koncept voľného svetového obchodu. Upozorňuje, že to neznamená vytvárať pevnosti uzatvorené voči ostatnému svetu, ale dovoliť každému regiónu, aby sa rozhodol, či a kedy nadviaže bilaterálne dohody s inými regiónmi k vzájomne hospodárskemu prospechu. Podľa Goldsmitha nesmieme jednoducho otvoriť naše trhy kdejakému výrobku bez ohľadu na to, či to prospieva národnému hospodárstvu, ničí zamestnanosť alebo destabilizuje spoločnosť. Goldsmith v tejto súvislosti upozorňuje, že pôvodný koncept jednotnej Európy bol koncipovaný v podobe vytvorenia najväčšej slobodnej obchodnej zóny na svete, pričom v nej nemali byť žiadne tarify, žiadne bariéry, iba voľný, súťaživý trh a obchod s mimoeurópskymi národmi mal podliehať jednotnej tarife, ktorá by uprednostňovala európsku zamestnanosť a výroby. Upozorňuje, že asi pred dvadsiatimi rokmi technokrati, ktorí vládnu Európe, potichu začali meniť túto základnú zásadu a postupne ju nahradili voľným medzinárodným obchodom a odvtedy zamestnanosť začala klesať navzdory rastu HDP.
- Po druhé je podľa Goldsmitha nutné odmietnuť koncept špecializácie. Upozorňuje, že potrebujeme diverzifikované národné hospodárstvo, ktoré umožní všetkým občanom produktívne uplatnenie. Goldsmith tvrdí, že špecializácia zákonite vytvára chronickú nezamestnanosť a prispieva k znižovaniu zárobkov, čo rast HDP nevyrieši. Trend na pracovnom trhu potom zlyháva a vedie k biedne plateným, neistým pracovným miestam, väčšinou na skrátenej úväzok, čo potvrdzuje doterajší vývoj.

Goldsmith uvádza rad rôznych opatrení, ktoré by mohli posunúť globálny systém do žiadúceho smeru:

- Mohol by sa zdaňovať viac kapitál ako práca.
- Pravidlá hry zahraničného obchodu by sa mali zmeniť tak, aby veľké vývozné národy sa stali rovnako veľkými spotrebiteľmi globálnej výroby.
- Mala by sa zastaviť devalvácia ľudskej práce zavedením sociálnej doložky v medzinárodných obchodných zmluvách, ktoré by vyžadovali dodržiavanie základných robotníckych práv.
- Zamestnanosť by sa mala uprednostniť v národných hospodárskych prioritách viac ako medzinárodná konkurencieschopnosť ako hlavná otázka blahobytu.

25. Geonómia Patricka Carsona a Julie Mouldenovej

Patrick Carson a Julia Mouldenová sú americkí podnikatelia a predstavitelia **geonómie**. Spolu uverejnili knihu *Green is Gold. Business Talking to Business about the Environmental Revolution – Zelený poklad*. Rozhovor dvoch podnikateľov o ekologickej revolúcii. V tejto knihe načrtávajú alternatívnu ekonomickú koncepciu, ktorú nazvali geonómia. Geonómia je nová ekonomická teória, ktorá sa objavila spolu so vzrastaním rýchlosti ekologickej revolúcie obchodu. Patrick Carson a Julia Mouldenová uvádzajú,

že to je teória systému, v ktorom by bol hospodársky rast spojený so zachovaním prírodného prostredia. Odvolávajú sa na Bjorna Stigsona, ktorý tvrdí, že dnes zaobchádzame s prírodou rovnako, ako sme pred sto rokmi zaobchádzali s robotníkmi. Vtedy sme vo svojich kalkuláciách nepočítali so žiadnymi výdavkami na zdravie a bezpečnosť robotníkov a dnes nepočítame so žiadnymi výdavkami na zdravie a bezpečnosť prírody. Carson a Mouldenová k tomu uvádzajú, že namiesto toho túto cenu platí spoločnosť vo forme miznúcich prírodných zdrojov, vymierania potenciálne cenných živočíchov a rastlín, poškodenia zdravia obyvateľstva, otepľovania klímy a rozkladu ozónovej vrstvy atď. Cena poškodeného ľudského zdravia a znečisteného životného prostredia, ktorú stoja jedovaté plyny, ktoré nejaká továreň vypúšťa do ovzdušia, obyčajne nie je zahrnutá v jej ekonomickej bilancii ani v cene, ktorú spotrebiteľia platia za výrobky. Carson a Mouldenová uvádzajú, že geonómia je jednoducho uvedomenie si súvislostí medzi hospodárskou situáciou štátu a stavom jeho neobnoviteľných zdrojov. Geonómia potom hovoria o najlepších spôsoboch zahrnutia ekologických nákladov, ktoré by sa riadili zákonom dopytu a ponuky, a teda základným princípom trhu. Geonómia sú tiež presvedčení, že každej činnosti, ktorá nejakým spôsobom ovplyvňuje životné prostredie, zodpovedá určitá peňažná čiastka. Podľa Carsona a Mouldenovej geonómia už v skutočnosti platí aj dnes, aj keď nie všade a vo všetkom. Podľa nich prvý vývojový fázy geonómie možno pozorovať už dnes. Sú to napr. prísnejšie opatrenia na kontrolu emisií, finančne nákladnejšie poistenie povinného ručenia, vzrastajúce ceny za skladovanie odpadov, ekologické audity a vyhodnocovanie vplyvu na životné prostredie, ktoré sa postupne stávajú súčasťou nákladov na podnikanie v deväťdesiatych rokoch. Carson a Mouldenová tvrdia, že tieto náklady stúpnu zároveň s tým, ako si začneme byť lepšie vedomí ekonomickej hodnoty znečisťovania životného prostredia. Tvrdia tiež, že vývoj fungujúceho geonomickeho modelu bude jedným z najzložitejších a najťažších problémov, ktoré bude musieť ľudská spoločnosť riešiť v dvadsiatom prvom storočí.

Za dôležitý princíp geonómie považujú Carson a Mouldenová to, že budeme musieť začať platiť za služby, ktoré nám poskytuje prírodné bohatstvo Zeme tzn. vrátane pôdy, atmosféry a mora, čo zároveň znamená, že sa ich začneme snažiť využívať omnoho šetrnejšie. Carson a Mouldenová tvrdia, že jednou z hlavných úloh geonómov bude priradiť všetkým prírodným zdrojom určitú hodnotu. Spolu so začlenením týchto nákladov do nákladov na podnikanie sa rapídne zmení charakter ekonomických ukazovateľov – buď ich bude potrebné zmeniť úplne, alebo nahradiť novými systémami. Podľa dnešného merania HDP ekologická havária znamená prírastok hrubého národného produktu, podľa geonómie by straty prírodných zdrojov a ekologické škody spôsobené haváriami, znamenali pokles hrubého domáceho produktu. Carson a Mouldenová uvádzajú, že súčasný hrubý národný produkt predstavuje celkovú hodnotu za jeden rok vyrobených tovarov a poskytnutých služieb v jednej krajine. Nový ekologický hrubý národný produkt by podľa nich musel obsahovať hodnotu nielen ľuďmi vytvoreného kapitálu, ale tiež prírodného kapitálu od fosílnych palív a nerastných surovín až po mokrade a poľnohospodársku pôdu. Geonómia argumentujú, že hospodárstvo ľudskej spoločnosti je iba subsystémom celkovej biosféry. Pretože hospodárstvo neexistuje oddelene od prírody, akékoľvek ekonomické kalkulácie, ktoré nezahŕňajú životné prostredie, sú nepresné. Nový ekonomický systém sa podľa Carsona a Mouldenovej bude rozvíjať v medzinárodnom meradle a jedným z prvých krokov smerujúcich k vývoju nového systému ekologického hrubého národného produktu, budú podľa nich ekologické audity celých krajín, ktoré by umožnili získať podrobný prehľad prírodných zdrojov na celom svete, zahrňujúci ako neobnoviteľné zdroje, tak aj zdroje obnoviteľné.

Carson a Mouldenová tvrdia, že zavedenie geonomického systému bude doprevádzať rastúci dopyt po neobnoviteľných zdrojoch, čo spôsobí nárast cien surovín z neobnoviteľných zdrojov, a ten zvýši náklady na podnikanie, čo sa spätne prejaví v spotrebiteľskej cene výrobkov. Carson a Mouldenová sú presvedčení, že konečným dôsledkom tejto ekonomickej revolúcie bude revolúcia sociálna, ktorá spôsobí, že všetci začnú zdroje používať omnoho hospodárnejšie a efektívnejšie a nasledovať bude postupný odklon od spotreby smerom k šetreniu, jednoducho preto, lebo nebude existovať iná možnosť. Carson a Mouldenová upozorňujú na dva nové trendy:

- Tak ako sa bude rozširovať geonómia, rozvojové krajiny si uvedomia, že ich prírodné zdroje majú omnoho vyššiu hodnotu, ako im v súčasnej dobe prisdzuje medzinárodný trh.
- Pretože znečistenie životného prostredia nerešpektuje štátne hranice, rozvojové krajiny si uvedomia, ako dôležité je používať ekologicky šetrné technológie a budú vyžadovať, aby im rozvinuté krajiny pomohli zaviesť tie najlepšie dostupné technológie. Geonómia bude vyžadovať, aby priemyselné krajiny prestali vyčerpávať bohatstvo menších národov.

Carson a Mouldenová predpokladajú, že ekologický spôsob uvažovania sa postupom času stane integrálnou súčasťou životného štýlu a podnikania, čo zmení charakter vládnej politiky, systému vládnych inštitúcií a spôsob rozhodovania v celej spoločnosti a podnikateľský sektor sa už nebude obmedzovať iba na uspokojenie potrieb jednotlivých spotrebiteľov, ale bude sledovať záujmy celej spoločnosti.

26. Ekonomika daru Gifforda Pinchota

Gifford Pinchot vedie so svojou ženou Elizabeth konzultačnú firmu Pinchot and Company. Je autorom viacerých kníh ako napr. *The End of Bureaucracy and the Rise of the Intelligent Organization* (1994), *The Intelligent Organization Engaging the Talent and Initiative of Everyone in the Workplace* (1996), *Intrapreneuring. Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur* (1999).

Gifford Pinchot vychádza vo svojich úvahách z toho, že nie všetky ekonomiky sú založené na maximalizácii osobných ziskov, ale niektoré sú založené na **princípe daru**. Podľa Pinchota časť úlohy posunúť vývoj trhovej a neekologickej spoločnosti smerom k spoločnosti trvalo udržateľného rozvoja leží na vládných akciách, ako sú napr. určité formy regulácií, daní, podpôr a partnerských vzťahov smerujúcich k spoločnému cieľu. Iná časť bude ležať na pleciach novo organizovaných spoločností, ktoré budú schopné podporovať svojich zamestnancov, slúžiť zákazníkom a obchodníkom a zároveň prispievať ekologickým cieľom. Pinchot tvrdí, že ani vládne regulácie a zásahy, ani snaha korporácií naplniť očakávanie zdola nebudú stačiť, pokiaľ sa ľudia sami nevzdajú sebeckých vízií úspechu. Odvoláva sa pritom na *Lewisa Mumforda*, podľa ktorého základná zmena príde až vtedy, keď kultúra civilizácie zmení svoju víziu a chápanie človeka. Pinchot vidí novú definíciu úspechu v nahradení zamerania na zisk zameraním na dar. Tvrdí, že definovať úspech tak, že je lepšie viacej rozdať ako získať, nie je nič nové ani naivne idealistické, ale poznajú to dejiny a ľudská podstata a je to vždy viac ako moc a peniaze.

Podľa Pinchota prvým krokom smerom k trvalo udržateľnému rozvoju je naučiť sa byť pyšný na hodnotu darov a príspevkov iným. Ešte ďalej dovedené to znamená snažiť sa o kvalitu vo využívaní akejkoľvek energie namiesto vyžadovania stále väčšieho prísunu tejto energie. Podľa Pinchota z tohoto uhlu pohľadu nám zisk a bohatstvo pomôžu

prispieť, aj keď nie sú zárukou podnikateľského úspechu. Pinchot uvádza, že v lovecko-zberačských spoločnostiach bol lovec cenený nie podľa toho, koľko zabil, ale podľa toho, koľko priniesol späť ľuďom. Pinchot uvádza, že *Lewis Hyde* vo svojej nádhernej knihe *The Gift: The Erotic Life of Property (Dar: erotický život majetku)* rozlišuje dva druhy ekonomiky. Výmennú ekonomiku, v ktorej je najviac cenený ten, kto vlastní najviac, a ekonomiku daru, v ktorej je najviac cenený ten, kto najviac rozdá druhým. Pinchot poukazuje na skutočnosť, že aj keď si väčšinou myslíme, že princípy ekonomiky daru môžu fungovať najviac tak v nejakej primitívnej spoločnosti, Hyde poukazuje na to, že takto to funguje vo svete vedy. Tam je najviac cenený ten, kto najviac prispel a obohatil vedenie všetkých. Vedec, ktorý síce veľa vie, ale nikomu neprispel, je skôr ľutovaný, ako cenený. Jeho alebo jej kariéra je potom považovaná za premrhanie talentu.

Pinchot tvrdí, že informačný vek sa vyznačuje aj tým, že informácie starnú a strácajú na hodnote, a tiež kapacitou obohatiť viac než jedného človeka. Vo väčšine prípadov informácia tým, že je zdieľaná, nadobúda na hodnote. Podľa Pinchota zatiaľ čo výmenná ekonomika je možno vhodná pre industriálny vek, tak ako sa blížieme informačnému veku, prichádza na program dňa ekonomika daru.

Podľa Pinchota ďalším krokom k trvalo udržateľnému rozvoju našej spoločnosti je obchodovať tak, aby sme obdarovali spoločnosť. Pinchot tvrdí, že záruka výnimočnej kvality v novovznikajúcej kultúre bude nie značný zisk alebo veľké vlastníctvo, ale premyslený príspevok celej spoločnosti. Tvrdí, že budúce veľké zisky poplynú z poskytovania sociálnych služieb, zo sponzorstva na nákup a rekultiváciu pôdy a jej zalesnenie alebo z vybudovania siete škôl. Pinchot tiež tvrdí, že jeden aspekt doterajšej ekonomiky, inštitucionálne vlastníctvo spoločností, priamo vadí uplatneniu ekologickejšej vízie úspechu. Iba na samom počiatku sa ľudia na toho, ktorý myslel len na svoj zisk bez ohľadu na čokoľvek iné, pozerali veľmi správne ako na netvora.

Ďalším krokom smerom k trvalo udržateľnému rozvoju je podľa Pinchota presun od kapitálu k talentu. Zamestnanci už nie sú ľahko vymeniteľnými časťami celku, čo samozrejme nie je dobré pre nevzdelaných a netalentovaných, ale má omnoho viac pozitívnych stránok. Zamestnávateľia sa musia o svojich talentovaných zamestnancov viacej aj osobne zaujímať a slušne s nimi jednať. Zamestnanci, ktorí sú žiadani, si potom môžu na trhu práce vybrať zamestnanie a naplno uplatniť svoj talent v spoločnosti, ktorá dbá na ekológiu výroby, alebo priamo v inštitúciách či organizáciách, ktoré vykonávajú sociálne prospešnú prácu. Pinchot tvrdí, že tam, kde sa pracuje tvorivým spôsobom, je trvala udržateľnosť inšpiratívnym prvkom súťaživosti.

Pinchot považuje za významný krok k trvalo udržateľnému rozvoju dobrovoľnú skromnosť. Podľa neho dobrovoľná skromnosť neznamena iba produkovať menej odpadov, ale tiež menej utrácať a rozumnejšie investovať. Pinchot tvrdí, že tým najzaujímavejším na trhu ekologických zamestnaní je šanca vybrať si také zamestnanie, v ktorom by človek čo najviac prispel komunitě i celej planéte. To, o čo v tomto podnikaní a obchode ide, je podľa Pinchota príležitosť demonštrovať možnosť ako produkovať ako lepší výrobok či službu, tak zároveň stanovovať nové štandardy, pokiaľ sa týka znečistenia životného prostredia alebo pomoci tým menej šťastným. To nezvládneme, ak sa nenaučíme žiť šťastnejšie hoci aj s menšími platmi, tvrdí Pinchot.

27. Slničná stratégia Hermanna Scheera

Hermann Scheer (1944) je nemecký ekonóm a sociológ, doktor politických vied. Je čestným prezidentom Európskej asociácie pre solárnu energiu Eurosolar a vydavateľom

časopisov *Das Solarzeitalter* a *Yearbook of Renewable Energies*. Od roku 1980 je poslancom Spolkového snemu a od roku 1983 je členom parlamentného zhromaždenia Rady Európy. V roku 1999 mu bola udelená alternatívna Nobelova cena. V roku 1993 vydal knihu *Slnčná stratégia – Politika bez alternatívy* (1993), v ktorej predložil alternatívnu stratégiu rozvoja spoločnosti a civilizácie, založenú na využívaní solárnej energie.

Hermann Scheer vo svojej knihe vychádza predovšetkým z konceptov energetického imperatívu *Wilhelma Ostwalda* a ekonomiky fungujúcej na základe druhého zákona termodynamiky *Nicholasa Georgescu-Roegena*. Scheer vychádza z toho, že vo vzťahu k Slnku je biosféra otvoreným systémom, ktorým prúdi slnečné žiarenie. Uvádza, že entropia rastie na Slnku a energia z neho vyžiarená nám poskytuje „voľnú“ energiu, čo znamená, že nepotrebujeme žiadnu ďalšiu energiu, aby sme mohli získavať slnečnú energiu. Táto je v pohybe ešte skôr, ako sa ju pokúsime využiť. Prírodné žiarenie ohrieva zemský a morský povrch, kde sa absorbuje a vo forme tepla sa opäť vyžiari, pričom spätné vyžiarovanie nie je úplné.

Scheer uvažuje o troch formách nepriamej slnečnej energie, a to o biomase, vetre a tečúcej vode:

- Scheer poukazuje na to, že Slnko premieňa svoju energiu v rastlinách, pričom výživa a biomasa predstavujú nepriamu slnečnú energiu.
- Okrem toho, podľa Scheera, nesvieti Slnko na povrch Zeme rovnomerne: mraky, ľad a snehová pokrývka odrážajú a absorbujú iba malú časť paprskov, denné a nočné doby sú rozdielne podľa ročných období a zemepisnej šírky a nerovnomerný povrch Zeme mení uhol dopadov paprskov. Tieto rozdiely medzi teplejšími a studenšími zónami ožiarovania zapríčiňujú pohyb vzduchu, pričom veterná energia je formou nepriamej slnečnej energie.
- Scheer tvrdí, že tam, kde Slnko žiari na vodstva, ovplyvňuje vyparovanie vody, ktorá kondenzuje v atmosfére a ako dážď padá späť na zem a z vyšších geografických oblastí tečie do nižších, a teda považuje tečúcu vodu za nepriamu slnečnú energiu.

Scheer tvrdí, že je pochopiteľné, že termodynamické zákony pôsobia aj v prípade solárnej energie, ale vo svojom výsledku nezapríčiňujú nárast prídavnej entropie nad rámec daný rozptylom a vyžiarovaním do kozmického priestoru. Oproti tomuto procesu stojí na druhej strane prírastok negentropie fotosyntetickou premenou slnečnej energie, teda pri raste rastlín. Energetický tok vyvolaný slnečným žiarením znižuje opäť entropiu výstavbou nového poriadku. Scheer uvádza, že slnečná energia je integrálnou súčasťou zhruba rovnovážneho stavu zemskej prírody, pričom tento stav nie je statický, pretože je vystavený neustálym zmenám. Scheer tvrdí, že využívaním slnečnej energie sa zapájame do súčasných procesov a zmien ako dodatočný užívateľ a neohrozujeme tým ekosféru oživenou slnečnou energiou. Rozptyl slnečnej energie do nevyužiteľnej formy iba oddialíme a straty vznikajúce pri jednotlivých premenách sa neprejavujú v globálnom meradle žiadnou dodatočnou tvorbou tepla.

Scheer tvrdí, že v oblasti využívania slnečnej energie je hlavný rozdiel medzi zlou a dobrou premenou rozdielom ekonomickým: ak máme techniku s nízkou účinnosťou, bude premena drahá a spotrebuje viacej materiálu, ak máme techniku s vysokou účinnosťou, zredukuje sa kapitálová a materiálová potreba na jednotku energie. Scheer tvrdí, že v každom prípade môže globálne energetické hospodárstvo zachovať ekosféru. Aktualizovaný energetický imperatív musí podľa Scheera znieť nasledovne: Využívaj iba tie

zdroje energie, ktoré neprodukujú žiadne dodatočné teplo, emisie alebo iné zostatky, čiže používajú iba solárne energetické zdroje.

28. Svet, v ktorom každý vyhráva, Hazel Hendersonovej

Hazel Hendersonová (1933) je americkou ekonómkou a futurologičkou. Je profesorkou ekonómie a predstaviteľkou **novej ekonómie**. Je konzultantkou o trvalo udržateľnom rozvoji vo viac ako tridsiatich krajinách. Je spoluautorkou a spolueditorkou prvej správy Global Commission to Fund the United Nations – Globálnej komisie pre financovanie OSN, ktorá bola nazvaná *The United Nations at Fifty: Policy and Financing Alternatives – OSN v päťdesiatke: Politika a alternatívy financovania*. Je členkou predstavenstva Worldwatch Institute a Svetovej komisie pre financovanie OSN. Je autorkou, spoluautorkou alebo editorkou šiestich kníh: *Creating Alternative Futures* (1978, 1996), *The Politics of the Solar Age* (1981, 1988), *Paradigms in Progress* (1991, 1995), *Building a Win-Win World* (1996), *Redefining Wealth and Progress* (1990) a *The United Nations: Policy and Financing Alternatives* (1995, 1996). V roku 1996 vytvorila novú skupinu indikátorov Country Futures Indicators ako alternatívu k HDP. Tieto indikátory boli pomenované ako *Calvert-Hendersonovej indikátory kvality života – Calvert-Henderson Quality-of-Life Indicators*. Hendersonová prednáša na Schumacher College, na University of California v Santa Barbare a v Berkeley. Od roku 1997 sa zúčastňuje konferencie Fórum 2000 v Prahe, ktorú poriada český prezident Václav Havel a nositeľ Nobelovej ceny za mier Elie Wiesel. Hendersonová sa vo svojich knihách zaoberá príčinami súčasnej krízy spoločnosti a civilizácie, ktoré vidí najmä v paradigmatických východiskách dnešného ekonomického modelu a nesúlade tohoto modelu s realitou súčasnej civilizácie. Presadzuje etické princípy vo fungovaní trhu a koncepciu trvalo udržateľného rozvoja.

Hazel Hendersonová v knihe *Budovanie sveta, v ktorom sú všetci víťazmi*, uvádza že táto kniha je pokusom o pokračovanie dekonštrukcie ekonomistickej – konkurenčnej – konfliktnéj paradigmy a vytvorenie nových platforiem pre akciu. My všetci vytvárame nový jazyk kvality života, tvrdí Hendersonová. Poukazuje na to, že súčasná disfunkčná ekonomická paradigma stále kontroluje rozpravu, na čo netreba ani na chvíľu zabudnúť a ekonómia sú stále myšlienkovou políciou. Ekonómia je podľa Hendersonovej najrezistentnejším vedným odborom a pritom primárnym vedným odborom industriálneho rozvoja, ktorý sa stal synonymom pre ekonomický rozvoj a ekonomizmus. Ekonomická paradigma podľa Hendersonovej vidí ekonómiu ako primárne hľadisko verejnej politiky, tak ako aj individuálnej a verejnej voľby. Tak sa ekonómia stala najsilnejším vedným odborom, ktorý celkom ovláda politický proces od druhej svetovej vojny v každej krajine sveta. Hendersonová chce detronizovať ekonómiu ako predominantný nástroj politickej analýzy globálneho ekonomického konfliktného systému, pričom podľa nej je naša globálna budúcnosť multidisciplinárna, kooperatívna a dúhovo zafarbená. Hendersonová v knihe *Budovanie sveta, v ktorom sú všetci víťazmi* pojednáva o strete a kolízii dvoch paradigiem – paradigmy ekonomického rastu a vynárajúcej sa paradigmy trvalo udržateľného rozvoja.

Hazel Hendersonová vidí jeden zo základných nedostatkov súčasnej ekonómie v zanedbávaní očividnej skutočnosti, že ľudská činnosť prebieha vo vnútri spoločnosti a že spoločnosť je súčasťou ekosystému. Ekonomická činnosť je podľa Hendersonovej umožňovaná a možno povedať dotovaná samotnou spoločnosťou, a to najmä neplatenou činnosťou, ako je práca v domácnosti, výchova detí, vzájomná pomoc a starostlivosť

o starých a chorých. Tejto činnosti, ekonómami ignorovanej a prítom nevyhnutnej pre fungovanie ekonomiky v užšom zmysle, hovorí Hendersonová **ekonomika lásky** – love economy. Ekonomikou lásky sa zaoberajú predovšetkým ženy. Rovnako tak je podľa Hendersonovej ekonomika dotovaná zo strany prírody. Príroda poskytuje rad neplatených služieb, od rozkladu humusu cez samočistenie vody až po reguláciu klímy. Túto dvojitú dotáciu podľa Hendersonovej ekonomická teória ignoruje.

Hendersonová ako ďalší nedostatok vidí rastúci tlak ekonomiky na sociálne a ekologické podporné systémy, ktoré sa pod týmto tlakom rúcajú, pričom dotácie do týchto systémov klesajú. Vláda je potom nútená vydávať stále viac prostriedkov na políciu, aby kontrolovala stále rastúcu zločinnosť, na sociálnu podporu osamotených rodičov, na čistiare odpadových vôd či na asanáciu kontaminovaných oblastí. Rastúce vládne výdaje sa nakoniec podľa Hendersonovej odrazia v inflácii. Ďalšou príčinou inflácie je potom podľa Hendersonovej vyčerpávanie zdrojov. Ukazuje to na tom, že keď prvýkrát v USA objavili ropu, stačilo zatlačiť trúbku do zeme a ropa tryskala von. Dnes sa musí stavať ropovod až na Aljašku, a to stojí stovky a stovky miliárd dolárov, a táto cena sa potom odrazí v cenách všetkého, čo sa z ropy vyrába.

Hendersonová tiež tvrdí, že nadnárodné firmy dominujú na trhu, pretože neplatia plnú cenu dopadu svojej činnosti na životné prostredie. Ako príklad uvádza dovoz tovarov často z veľkej vzdialenosti, kde tieto spoločnosti využívajú štátom dotovanú cestnú infraštruktúru a lacný benzín, do ktorého ceny neboli započítané škody, ktoré automobilová doprava spôsobuje ľuďom i prírode. Hendersonová tvrdí, že až sa vymyslí lepšie účtovníctvo, ktoré by bralo do úvahy škody na životnom prostredí, a nadnárodné firmy budú musieť zahrnúť do rozpočtu plnú cenu dopravy a energie, ktorú využívajú, hneď sa stanú ich tovary drahšími a ukáže sa, že ich efektívnosť bola iba zdanlivá, spôsobená skresľujúcim ekonomickým hodnotením.

Hendersonová zastáva názor, že cieľom spoločnosti i jednotlivcov by mal byť rozvoj. Pod rozvojom chápe postup k niečomu vyššiemu, k väčšej múdrosti, vyrovnanosti, sile, zdraviu atď. Tvrdí však, že sme zamenili ciele a prostriedky a ekonómi nám povedali, že prostriedkom pre dosiahnutie uvedených cieľov je rast, a preto sme o tento rast začali usilovať a pritom sme zabudli prečo vlastne a dnes sa cieľom stal samotný rast.

Hendersonová vidí ako významný problém problém **indikátorov**. Sama je autorkou resp. spoluautorkou nových indikátorov ako Future Country Indicators alebo Calvert-Henderson Indicators of Quality of Life. Hendersonová vychádza z toho, že hlavný súčasný indikátor HDP neplní svoj účel, a preto treba vyvinúť indikátory nové, ktoré by lepšie a presnejšie ukazovali stav spoločnosti, v ktorom sa nachádza. Hendersonová uvádza, že hrubý národný produkt je iba súčtom služieb a výrobkov vyprodukovaných v danom roku. Aby sme zistili, ako na tom skutočne sme, potrebujeme podľa nej, radu ďalších indikátorov a štatistik, ktoré nepochádzajú od ekonómov, ako je kojenecká úmrtnosť, znečistenie ovzdušia, rýchlosť vymierania biologických druhov alebo počty knižníc a múzeí. Užitočným indikátorom podľa Hendersonovej je tiež efektívnosť využívania energie a stupeň nerovnosti dôchodkového rozdelenia, pretože v mnohých krajinách spolu s rastúcim hrubým národným produktom stúpa tiež rozdiel medzi chudobnými a bohatými. Hendersonová tvrdí, že ak používame jediný indikátor pokroku, to je to isté, ako keby lekár usudzoval o zdraví alebo chorobe výhradne tým, že by meral krvný tlak; s takýmto lekárom by bol spokojný asi málokto.

Hendersonová sa tiež zaoberá vytváraním nestability v ekonomike a spoločnosti. Vidí prepojenosť súčasného ekonomického modelu s nestabilitou v rámci jednotlivých ekonomík a tiež nestabilitou globálneho systému planéty. Hendersonová tvrdí, že tieto nestability môžu byť všetky vysvetlené vedeckými termínmi:

1. V klasickej rovnovážnej termodynamike v termínoch prvého a druhého zákona termodynamiky, tj. zákona zachovania energie a zákona entropie, podľa ktorých všetky ľudské bytosti a všetky živé systémy prijímajú negentropiu (dostupné formy energie a koncentrovaných materiálov) a transformujú ju do entropického znečistenia rôznych stupňov a my môžeme merať a pozorovať tieto usporiadávajúce aktivity a neporiadok, ktorý vytvárajú niekde inde (napr. štruktúrovane európskych krajín v ich koloniálnej perióde za cenu väčšieho spoluvytvárania neporiadku v ich kolóniách).
2. V termínoch biológie a evolučného princípu, čo znamená kompromisy medzi dlhodobou stabilitou a štruktúrou a adaptáciou a adaptabilitou.
3. V termínoch všeobecnej systémovej teórie, napr. fenomén suboptimalizácie resp. optimalizácie subsystémov.
4. V termínoch ekológie, ako zneužívanie princípu vzájomnej prepojenosti ekosystémov a celej biosféry, čo znamená nepretržité cyklenie všetkých zdrojov, prvkov, materiálov, energie a štruktúr. Táto vzájomná prepojenosť všetkých subsystémov na planéte Zem je omnoho viac fundamentálna ako vzájomná závislosť ľudí, národov, kultúr, technológií atď.

Hendersonová tiež uvádza základné princípy, na ktorých musí byť vybudovaný nový svetový poriadok, pričom tieto princípy by podľa nej mali začať byť vyčísl'ované v indikátoroch rozvoja, ktoré budú prekračovať indikátor HNP ako napr. PQLI (fyzická kvalita života) alebo BHN (základné ľudské potreby). Navrhované princípy sú nasledovné:

- hodnota všetkých ľudských bytostí,
- právo na uspokojenie základných ľudských potrieb (fyzických, psychologických a metapsychických) všetkých ľudských bytostí,
- rovnosť príležitostí pre sebarozvoj pre všetky ľudské bytosti,
- uznanie, že tieto princípy a ciele musia byť dosiahnuté v rámci ekologickej tolerancie krajiny, morí, vzduchu, lesov a maximálne únosnej kapacity biosféry,
- uznanie, že všetky tieto princípy musia byť aplikované s dôrazom na budúce generácie ľudí a ich biosférické životopodporné systémy a musia zahŕňať rešpekt k všetkým formám života ako i k Zemi samotnej.

Hendersonová tvrdí, že historicky ľudský rozvoj môže byť vnímaný ako množstvo lokálnych experimentov vytvárania spoločenských poriadkov rôznych podôb, ale obyčajne založených na parciálnych konceptoch, čo znamená, že tieto spoločenské poriadky pracovali pre niektorých ľudí a na náklady ďalších ľudí a boli založené na exploatacii prírody. Okrem toho pracovali v krátkych termínoch a horizontoch, aj keď sa zdalo, že zaniknú v dlhodobých horizontoch.

Hendersonová uvádza tiež základné trendy budúceho vývoja spoločnosti a civilizácie v dlhodobom horizonte:

- Globálny prechod do Solárneho veku.
- Akcelerujúca globalizácia evidentná vo sférach bankovníctva a financií, satelitných telekomunikácií, komputerizácií, leteckej doprave, militarizácie a zrýchľujúcich sa technologických inovácií.
- Očakávanie rastu turbulencií a nových nestabilit.
- Očakávanie, že väčšina zmien, ktorých sme svedkami, sú zmenami ireverzibilnými.
- Väčšina našich konceptuálnych nástrojov, ktorými mapujeme tieto zmeny, ako ekonomické tak aj konvenčné vedecké prístupy, sú stále postavené na Newtono-

vých ideách a reverzibilných modeloch hnacej sily v univerze ako hodinovom stroji. Preto môžeme tiež očakávať narastajúci šok z budúcnosti aj v predtým stabilných oblastiach našich osobných a politických životov a životov inštitúcií.

29. Naša spoločná budúcnosť Gro Harlem Brutlandovej a Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj

Gro Harlem Brutlandová je nórska politička. V rokoch 1974–1979 bola nórskou ministerkou životného prostredia a neskoršie predsedníčkou nórskej vlády. V rokoch 1984–1987 bola predsedníčkou Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj, ktorá pod jej vedením vydala v roku 1987 správu *Naša spoločná budúcnosť*, v ktorej formulovala princípy trvalo udržateľného rozvoja. Táto správa bola v tom istom roku predložená Valnému zhromaždeniu OSN.

Správa *Naša spoločná budúcnosť* sa zaoberá alarmujúcim stavom životného prostredia na Zemi a poukazuje na možné východiská, ktoré vidí v prechode ľudstva na trvalo udržateľný rozvoj. Jedným zo záverov správy je, že ľudstvo je schopné urobiť svoj rozvoj trvalo udržateľným, čiže môže zaistiť svoje súčasné potreby bez toho, aby obmedzilo možnosti budúcich generácií. Správa obsahuje tri časti zamerané na spoločné záujmy ľudstva pri záchrane životného prostredia na Zemi, spoločné úlohy, ktoré z týchto záujmov vyplývajú a spoločné snahy, v ktorých by sa malo spojiť úsilie ľudstva.

Filozofia správy je postavená na skutočnosti krízového stavu, v ktorom sa v súčasnosti ľudstvo nachádza. Doterajšie delenie rôznych globálnych kríz na krízu životného prostredia, krízu ekonomického rozvoja alebo energetickú krízu stráca svoje opodstatnenie. Medzi jednotlivými oblasťami sa dnes strácajú hranice. Realitou je existencia jednej globálnej krízy, pred ktorou ľudstvo stojí. Riešiť túto krízu možno za predpokladu zmeny prístupu k otázkam životného prostredia a hospodárskeho rozvoja. Starostlivosť o životné prostredie a hospodársky rozvoj nie sú nezávislé úlohy, ale naopak, sú nerozlučne spojené. Hospodársky rozvoj nemôže byť úspešný, ak sa opiera o upadajúcu základňu prírodných zdrojov, a životné prostredie nemožno ochraňovať, ak sa hospodársky rast dosahuje za cenu ekologickej skazy. Tieto otázky predstavujú vzájomne prepojený a veľmi zložitý systém príčin a následkov, v ktorom:

- krízové javy v životnom prostredí (ekologické stresy) navzájom súvisia,
- ekologické stresy súvisia so štruktúrou a spôsobmi hospodárskej činnosti,
- ekologické a ekonomické otázky súvisia s mnohými sociálnymi faktormi,
- systémové správanie sa uplatňuje nielen vo vnútri jednotlivých štátov, ale aj medzi nimi.

Koncepcia trvalo udržateľného rozvoja obsiahnutá v správe vychádza z predpokladu, že uspokojovanie ľudských potrieb a túžob je najvyšším cieľom rozvoja. Lenže vieme, že ani základné potreby veľkého množstva ľudí v rozvojových krajinách nie sú uspokojované a svet, v ktorého niektorých častiach vládne chudoba a nespravodlivosť, bude vždy náchylný na ekologické a iné krízy. Trvalo udržateľný rozvoj vyžaduje a predpokladá, že sa budú uspokojovať základné potreby všetkých ľudí a že pritom takisto všetci budú môcť lepšie naplniť svoje túžby po lepšom živote. Ak má životná úroveň presiahnuť základné minimum, musia životné spotrebné štandardy všade na svete prihliadať na zaistenie dlhodobej udržateľnosti. Mnohí z nás však žijú nad ekologické možnosti prírodných zdrojov, čo vidíme napr. v prípade energetickej spotreby. Uvedomelé potreby

sú spoločensky a kultúrne podmienené a trvalo udržateľný rozvoj by mal preferovať také hodnoty, ktoré neprekračujú ekologicky prijateľnú úroveň spotreby a ktoré sa môžu stať predmetom rozumného snaženia pre všetkých. Uspokojovanie základných potrieb čiastočne závisí od dosiahnutia plného potenciálu rastu. Udržateľný rozvoj preto tam, kde potreby ľudí teraz nie sú uspokojované, jednoznačne predpokladá hospodársky rast, inde sa môže odvíjať v súlade s ním, ak sa v jeho obsahu uplatnia ekologické i sociálne princípy trvalej udržateľnosti a nevykorisťovania. Rast sám osebe však nestačí. Vysoká výroba a masová chudoba môžu existovať vedľa seba a ohrozovať životné prostredie. Trvalo udržateľný rozvoj preto vyžaduje, aby spoločnosť uspokojovala potreby ľudí nielen zvyšovaním produkčného potenciálu, ale aj zabezpečením spravodlivej príležitosti pre všetkých.

Filozofia trvalo udržateľného rastu by sa mala podľa správy čo najskôr preniesť do praktickej politiky. Svet musí rýchlo stanoviť stratégiu uľahčujúcu prechod štátov od súčasných, často deštruktívnych procesov rastu a rozvoja na cestu trvalo udržateľného rozvoja. To bude vyžadovať zmeny politických prístupov vo všetkých krajinách, zmeny prihliadajúce tak na vlastný vývoj krajiny, ako aj na jej vplyv na rozvojové možnosti ostatných štátov.

Medzi rozhodujúce ciele koncepcie trvalo udržateľného rozvoja správa zaraďuje: oživenie rastu, zmenu kvality rastu, uspokojenie základných potrieb, ak ide o pracovné príležitosti, výživu, energiu, vodu a hygienické zariadenia, zaistenie udržateľnej úrovne populácie, uchovanie a posilnenie základných zdrojov a spojenie ekologických a ekonomických hľadísk pri rozhodovaní.

Oživenie rastu spája správa najmä s riešením otázky chudoby. Chudoba bráni ľuďom využívať zdroje racionálnym spôsobom a zvyšuje tlak na životné prostredie. Takáto chudoba existuje najviac v rozvojových krajinách a často sa prehĺbila za hospodárskej stagnácie v osemdesiatych rokoch. Nevyhnutnou, ale nie jedinou podmienkou eliminácie absolútnej chudoby v treťom svete je pomerne rýchle zvýšenie priemerného príjmu na obyvateľa, čo je rovnako predpokladom na dosiahnutie obratu v stagnujúcich a klesajúcich rozvojových trendoch. Podnety na hospodársky rast tretieho sveta obsahuje už logika trvalo udržateľného rozvoja. Tá je založená na jednej strane na znižovaní potrieb surovín a energie priemyselných štátov, a tým aj znižovaní trhov surovín a ďalších komodít z rozvojových krajín. Na druhej strane sa táto logika zakladá na úsilí rozvojových krajín zameranom na likvidáciu biedy a na uspokojovanie základných potrieb, čo znamená zvýšenie dopytu na vnútornom trhu po poľnohospodárskych produktoch, priemyselnom tovare a niektorých službách.

Zmena kvality hospodárskeho rastu je podľa správy ďalším cieľom trvalo udržateľného rozvoja. Ten neznamená iba hospodársky rast, ale vyžaduje také vnútorné zmeny, ktoré znížia materiálovú a energetickú náročnosť a súčasne zabezpečia spravodlivejšie rozdeľovanie ziskov. Takéto zmeny sú nevyhnutné vo všetkých krajinách ako súčasť opatrení na zachovanie ekologického potenciálu prírodného bohatstva, pre žiaduce pre-rozdelenie príjmov a na potlačenie tendencií k hospodárskym krízam. Proces hospodárskeho rozvoja musí oveľa výraznejšie zachovávať skutočné kapitálové zdroje. Vo všetkých krajinách, bohatých aj chudobných, je nevyhnutné dosiahnuť to, aby sa do prepočtov hospodárskeho rozvoja v plnom rozsahu zahŕňali aj prírastky a úbytky fondu prírodných zdrojov.

Uspokojovanie základných ľudských potrieb je ďalším cieľom trvalo udržateľného rozvoja vzhľadom na to, že aj pri dostatku tovarov a ponúkaných služieb mnoho ľudí nemôže uspokojovať potreby na úrovni slušného života a niekedy ani jednoduchého prežitia. Významnou a najnaliehavejšou úlohou rozvoja je uspokojiť potreby a túžby

rastúcej populácie tretieho sveta. Najzávažnejšou základnou potrebou je obživa, čo vyžaduje dostatok pracovných príležitostí. Očakávaný rast počtu pracovných síl v období rokov 1985 až 2000 v rozvojových krajinách vyžaduje vytvoriť nové pracovné príležitosti pre 60 miliónov osôb ročne. Hospodársky rozvoj musí vytvárať pracovné príležitosti v takom rozsahu a na takej úrovni produktivity, ktorá by umožnila aj chudobným domácnostiam udržiavať si minimálnu životnú úroveň. Z hľadiska životného prostredia sú veľmi dôležité aj ďalšie vzájomne prepojené potreby: bývanie, zásobovanie vodou, hygienického vybavenia a starostlivosti o zdravie. Nedostatky v týchto oblastiach sú často viditeľnými prejavmi ekologického stresu. Zlepšenie uspokojovania základných ľudských potrieb by sa malo v budúcnosti opierať o iniciatívnu podporu a svojpomoc miestnych spoločenstiev a o efektívne využívanie nenáročných technológií.

Za jednu z hlavných otázok trvalo udržateľného rozvoja správa považuje zabezpečenie trvalo udržateľnej úrovne populácie. Dieťa narodené v krajine s vysokou spotrebou surovín a energie znamená pre svetové zdroje väčšie bremeno ako dieťa narodené v chudobnejšej krajine. Udržateľný rozvoj je ľahšie dosiahnuteľný v krajine s počtom obyvateľov stabilizovaným na úrovni zodpovedajúcej produkčnej kapacite ekosystémov. V priemyselných krajinách je miera populačného rastu nižšia ako jedno percento a niektoré krajiny už dokonca dosiahli nulový rast alebo sa k nemu blížia. Celkový počet obyvateľstva priemyselného sveta by sa z dnešnej 1,2 miliardy mohol zvýšiť na približne 1,4 miliardy v roku 2025. Väčšiu časť svetového populačného prírastku budú tvoriť rozvojové krajiny, kde sa 3,7 miliardy obyvateľov z roku 1985 rozrastú na 6,8 miliardy v roku 2025. Tretí svet nemá nijakú možnosť migrovať do nových krajín a čas ostávajúci na vyrovnanie nerovnováhy je kratší, ako mali priemyselné krajiny. Tu pramení potreby rýchleho zníženia tempa populačného rastu najmä v takých oblastiach, kde sa miera prírastku populácie zvyšuje.

Významné miesto v koncepcii trvalo udržateľného rozvoja má ochrana svetových prírodných zdrojov. Ochrana svetových prírodných zdrojov a zaistenie ich obnovy, ak ide o zdroje obnoviteľné, je jedným z nevyhnutných predpokladov uspokojovania potrieb na trvalo udržateľnom základe. Vysoká spotreba v priemyselnom svete, prírastok spotreby nevyhnutný na dosiahnutie minimálneho životného štandardu v rozvojových krajinách i očakávaný populačný rast si vyžadujú podstatné zmeny v doterajších prístupoch. Uchovávanie a obnova prírody a jej zdrojov nie je však otázkou iba ďalšieho rozvoja, ale je súčasťou našich morálnych záväzkov voči ostatným živým bytostiam a budúcim generáciám. Ak ľudia nemajú inú možnosť, stúpa ich nápor na prírodné zdroje. Rozvojová politika by mala predovšetkým umožniť trvalú obživu ľudí, najmä v oblastiach vystavených ekologickému stresu alebo chudobných na suroviny. Konečné hranice celosvetového rozvoja zrejme určuje dostupnosť energetických zdrojov a schopnosť biosféry absorbovať vedľajšie produkty výroby a spotreby energie.

Stratégiou trvalo udržateľného rozvoja sa v správe ako spoločná niť vinie potreba spojiť pri rozhodovacích procesoch ekonomické a ekologické hľadiská. Obidva aspekty navzdory všetkému v reálnom svete často splývajú. Náprava našich postojov a cieľov, prirodzene aj inštitucionálne usporiadanie na všetkých úrovniach bude vyžadovať výraznú zmenu. Ekonomické a ekologické záujmy nie sú nevyhnutne protikladné. Zlučiteľnosť ekologických a ekonomických cieľov sa však často stráca v dôsledku uplatňovania individuálnych alebo skupinových záujmov. Rozhoduje sa s malým ohľadom na dôsledky, aké to má pre ostatných ľudí, so slepou vierou v schopnosť vedy nájsť riešenie a s ignorovaním vzdialených dôsledkov dnešných rozhodnutí.

Pre trvalo udržateľný rozvoj je nevyhnutné stanoviť zákonnú zodpovednosť za širšie dôsledky prijatých rozhodnutí. To vyžaduje revidovať právny poriadok a zmeniť inštitucionálnu štruktúru tak, aby právny poriadok a štátne i samosprávne orgány mohli v hospodárskej praxi obhajovať a uplatňovať verejné, perspektívne orientované záujmy. Potrebné úpravy musia vyplývať z predpokladu, že životné prostredie vyhovujúce zdraviu a životu ľudí je nevyhnutnou podmienkou pre všetky ľudské bytosti vrátane budúcich generácií. Pri tomto prístupe sa dostane právo na používanie spoločných aj súkromných zdrojov do správneho kontextu so širšími spoločenskými záujmami. Zákon sám o sebe nemôže spoločné záujmy vnucovať. Môže principiálne predpokladať zodpovedajúce vedomosti spoločnosti aj aktívnu podporu miestnych spoločenstiev, na čo logicky nadväzuje väčšia účasť verejnosti na príprave rozhodnutí týkajúcich sa životného prostredia. To možno dosiahnuť decentralizovaným obhospodarovaním zdrojov, od ktorých závisia miestne spoločenstvá, a udelením práv miestnym komunitám vyslovať zásadné stanoviská k používaniu zdrojov. Preto treba podnecovať občianske iniciatívy, posilňovať rozličné organizácie a upevňovať miestnu demokraciu. Ekologické ciele treba zabudovať do daňovej sústavy, do metód hodnotenia spoločenskej efektívnosti, do spôsobov výberu novej techniky, do zásad zavádzania nových technológií, do stimulácie zahraničného obchodu i do všetkých zložiek rozvojovej politiky. Spôsoby integrácie ekonomických a ekologických aspektov v rámci právneho poriadku a rozhodovacích systémov jednotlivých krajín je potrebné uviesť do vzájomného súladu aj na medzinárodnej úrovni.

Správa uvádza ako cieľ stratégie trvalo udržateľného rozvoja v najširšom zmysle slova nastolenie harmónie medzi ľudskými bytosťami a medzi ľudstvom a prírodou. Predpokladom na dosiahnutie cieľov stratégie trvalo udržateľného rozvoja je transformovanie spoločenského systému do takej podoby, aby tomu napomáhal. Takýto spoločenský systém by potom podľa správy obsahoval:

- politický systém, ktorý občanom umožní účasť na rozhodovacích procesoch,
- ekonomický systém, ktorý je schopný vytvárať prebytky a podnecovať pokrok vo vede a technike na vlastnej spoľahlivej základni,
- sociálny systém, ktorý sa stará o účinné riešenia, ak vzniknú napätia z disharmonických dôsledkov rozvoja,
- výrobný systém, ktorý rešpektuje svoje povinnosti uchovať základňu prírodných zdrojov pre ďalší rozvoj,
- vedecko-technický systém, ktorý je schopný kontinuálne vyhľadávať lepšie riešenia,
- medzinárodný systém, ktorý sa stará o všestranne udržateľné spôsoby obchodu a finančnej politiky,
- administratívny systém, ktorý je pružný a zároveň schopný sám seba korigovať.

Realizácia princípov a cieľov stratégie trvalo udržateľného rozvoja by mala ľudskému spoločenstvu zabezpečiť väčšie šance na oveľa bezpečnejšiu, oveľa bohatšiu a oveľa nádejnejšiu budúcnosť.

30. Zmena kurzu Stephana Schmidheinyho a Podnikateľskej rady pre trvalo udržateľný rozvoj

Stephan Schmidheiny je švajčiarsky priemyselník a predseda Podnikateľskej rady pre trvalo udržateľný rozvoj – *The Business Council for Sustainable Development* (BCSD). Schmidheiny bol tiež poradcom pre podnikanie a priemysel generálneho tajomníka

Konferencie OSN o životnom prostredí a rozvoji Maurice Stronga. Podnikateľská rada pre trvalo udržateľný rozvoj je skupina 48 výkonných vedúcich pracovníkov a predsedov správnych rád národných a nadnárodných spoločností zo všetkých oblastí sveta. Stephan Schmidheiny a BCSD vydali v roku 1992 knihu *Zmena kurzu. Globálna podnikateľská perspektíva rozvoja a životného prostredia – Changing Course. A Global Business Perspective on Development and the Environment*. Súčasťou Zmeny kurzu je aj Deklarácia podnikateľskej rady pre trvalo udržateľný rozvoj, kde sa okrem iného uvádza, že podnikanie bude hrať rozhodujúcu rolu pre budúce zdravie tejto planéty a BCSD ako poprední podnikatelia sú zviazaní presadzovať trvalo udržateľný rozvoj a uspokojovať potreby prítomnosti bez ústupkov na úkor spokojného života budúcich generácií. Táto predstava rešpektuje poznanie, že ekonomický rast a ochrana životného prostredia sú neoddeliteľne spojené a kvalita súčasného i budúceho života spočíva v uspokojovaní základných ľudských potrieb bez deštrukcie životného prostredia, na ktorom závisí všetok život. BCSD uvádza, že pre dosiahnutie tohoto cieľa sú nevyhnutné nové formy spolupráce medzi vládou, podnikateľskou sférou a spoločnosťou.

Schmidheiny a BCSD v Zmene kurzu vychádzajú z faktov o úpadku životného prostredia, ktoré zreteľne ukazujú, že je potrebné zmeniť spôsoby zabezpečovania udržateľnosti pokroku tak, aby uspokojoval potreby súčasnosti bez ohrozenia schopností budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby. Podľa Schmidheinyho čistý a vyrovnaný ekonomický rast, ktorý je neoddeliteľnou súčasťou trvalo udržateľného rozvoja, vyžaduje efektívnejšie využívanie zdrojov, avšak z hľadiska podnikania je potrebné, aby sa jednalo o ekologickú efektívnosť. Dokázať, že takýto rast je možný, je jedným z testov podnikania a priemyslu.

Schmidheiny a BCSD považujú za základný kameň udržateľného rozvoja systém **otvorených, konkurenčných trhov**, v ktorých sú ceny tvorené tak, aby odrážali náklady životného prostredia i ostatných zdrojov. Otvorené trhy sú podľa nich veľkým zdrojom motivácie, pretože:

- Konkurencia povzbudzuje výrobcov k tomu, aby používali čo najmenej zdrojov, pokiaľ sú tieto zdroje správne ocenené.
- Výrobcovia sú povzbudzovaní k tomu, aby minimalizovali znečistenie, pretože znečistenie predstavuje stratu zdrojov, obzvlášť pokiaľ je finančne ohodnotené a pokiaľ sú výrobcovia nútení platiť plnú cenu za jeho regulovanie a za odstraňovanie spôsobených škôd.
- Konkurencia je primárnou hnacou silou tvorby novej technológie, ktorá je nevyhnutná pre zefektívnenie výrobných procesov a pre zníženie znečistenia.

Schmidheiny a BCSD tvrdia, že napriek tomu trhy doteraz neodrážajú dostatočne cenu degradácie životného prostredia. Táto cena je nazývaná externalitou a zahŕňa napríklad škody, ktoré znečistenie vzduchu spôsobuje jazerám, lesom a ľudskému zdraviu. Najvýznamnejším nápravným opatrením potrebným v súčasnej dobe je podľa Schmidheinyho a BCSD **zahŕnutie týchto externalít do nákladov** na podnikanie. Podľa nich úloha zahrnúť cenu znečistenia musí pokračovať aj pri používaní nedokonalých existujúcich znalostí a nedokonalých dostupných nástrojov. Upozorňujú, že už v roku 1972 sa členovia Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj – OECD zhodli na princípe znečisťovateľ platí – Pollution Pays Principle (PPP), podľa ktorého by znečisťovatelia mali hradiť plné náklady akýchkoľvek škôd spôsobených výrobou tovarov a službami, avšak realizácia tohoto princípu je dodnes nepresná a náhodná.

Schmidheiny a BCSD uvádzajú tri mechanizmy, ako prinútiť podnikateľov, aby si uvedomili cenu životného prostredia alebo aby obmedzili jeho poškodzovanie. Sú to:

- Príkazy a kontrola, kde patria vládne nariadenia vrátane noriem pre jednotlivé technológie a výrobky, noriem pre odpadové vody a emisie atď.
- Samočinná regulácia, kde patria iniciatívy obchodných spoločností alebo priemyselného sektoru zamerané napríklad na reguláciu prostredníctvom noriem, monitorovania a cieľových opatrení na zníženie znečistenia životného prostredia, pričom samočinná regulácia sa môže ukázať ako efektívnejšia ako nariadenia alebo ekonomické nástroje. To je spôsobené tým, že podnikatelia väčšinou zadržujú informácie o technológiách a emisiách, ktoré vlády potrebujú pre efektívnu reguláciu.
- Ekonomické nástroje, ktoré zahrňujú vládne zásahy do trhu prostredníctvom mechanizmov ako sú dane a poplatky za znečistenie, obchodovateľné povolenia k znečisteniu, systémy náhrad za zálohy (na sklenené fľaše), bonifikácie, pôžičky na úsporu zdrojov, diferenčné ceny (na olovnatý a bezolovnatý benzín), zvláštne výhody v odpisoch a odstraňovanie deformujúcich dotácií a bariér obchodnej činnosti.

Schmidheiny a BCSD považujú za potrebné dosiahnuť správny pomer medzi systémom príkazov a kontroly, samočinnou reguláciou a efektívnymi ekonomickými nástrojmi. Podľa ich názoru by na tento pomer mali mať vplyv nasledovné faktory:

- Efektívnosť, čo znamená, že musia byť zvolené opatrenia, ktoré sú z hľadiska nákladov najefektívnejšie pre spoločnosť.
- Flexibilita reakcie, pretože podnikanie potrebuje byť schopné si zvoliť spôsob reakcie na regulácie, tj. ako dosiahnuť cieľ čo najefektívnejším spôsobom.
- Dôvera v regulačné prostredie, pretože podnikanie potrebuje poznať povahu a pravdepodobný dopad regulácie v priebehu významného časového obdobia tak, aby bolo možné plánovať investície a nie prevádzať technologické investície, ktoré budú stratové pod vplyvom meniacich sa regulačných opatrení.
- Postupné zavádzanie regulačných opatrení tak, aby podnikateľské subjekty mali čas na plánovanie optimálnej reakcie.
- Rovnaké podmienky pre všetkých, pričom nariadenia by mali postihovať všetky porovnateľné podniky rovnako.
- Priehľadnosť harmonizácie, tak aby u každého podnikateľského subjektu bolo zjavné, že vyhovuje predpisom.

31. Globálny Marshallov plán a nová globálna ekonomika Alberta Gora

Americký viceprezident Albert Gore bol prvým americkým a svetovým politikom v takej vysokej funkcii zaoberajúcim sa problematikou životného prostredia. Možno ho tiež považovať za predstaviteľa **novej ekonómie**, keďže je autorom Globálneho Marshallovoho plánu, ktorý vo veľkej miere využíva poznatky alternatívnych ekonomických teórií podporujúcich smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju. Pred vstupom na dráhu profesionálneho politika pracoval sedem rokov ako novinár. V roku 1976 ho zvolili do Snemovne reprezentantov a v roku 1984 do Senátu. Počas celého svojho pôsobenia v Kongrese USA viedol boj za zachovanie životného prostredia na Zemi. 20. januára 1993 nastúpil do funkcie amerického viceprezidenta po boku prezidenta USA Billa Clintona. Je autorom knihy zaoberajúcej sa stavom životného prostredia na Zemi a možnosťami jeho záchrany, ktorú pod názvom *Zem v rovnováhe* a podtitulom *Ekológia a ľudský duch* vydal v USA v roku 1992. Je takisto autorom projektu *Digitálna Zem*

a projektu informačných superdial'nic, ktorý sa počas jeho pôsobenia vo funkcii vice-prezidenta začal realizovať v USA a takisto na globálnej úrovni.

Al Gore je tiež autorom *Globálneho Marshallovo plánu* na záchranu životného prostredia na Zemi a *Strategickej environmentálnej iniciatívy*. Obidva tieto projekty sú súčasťou jeho knihy *Zem v rovnováhe*. Globálny Marshallov plán tvorí environmentálnu paralelu k ekonomickému Marshallovmu plánu, ktorý bol realizovaný USA v Európe po skončení druhej svetovej vojny. Pôvodný Marshallov plán, nazývaný aj Európsky program obnovy, bol zameraný na znovuvybudovanie západnej Európy a obnovu jej normálnej ekonomickej aktivity. V súčasnej dobe je potrebné realizovať na celom svete plán podobný tomuto, ktorý bude zameraný na obnovu životného prostredia na celom svete. Globálny Marshallov plán by mal byť kombináciou rozsiahlej, dlhodobej, starostlivo cielenej pomoci rozvojovým krajinám, úsilia zameraného na návrh a transfer nových technológií potrebných pre podporu ekonomického pokroku chudobným štátom, celosvetového programu stabilizácie svetovej populácie a stanovenia záväzkov priemyselných štátov urýchliť ich prechod k takému modelu života, ktorý by bol priaznivý pre životné prostredie. Svetové úsilie pre záchranu životného prostredia na Zemi musí byť podľa Al Gora organizované okolo piatich strategických cieľov.

- Prvým strategickým cieľom by mala byť stabilizácia svetovej populácie. Tento strategický cieľ by mal byť postavený na politike smerujúcej k vytváraniu takých podmienok v každom štáte sveta, ktoré sú nevyhnutné pre demografický prechod. Demografický prechod je historická zmena od dynamickej rovnováhy vysokej miery narodených a vysokej miery zomretých k stabilnej rovnováhe nízkej miery narodených a nízkej miery zomretých. Táto zmena sa uskutočňuje v mnohých priemyselných štátoch, ktoré majú nízku mieru detskej úmrtnosti a vysokú mieru gramotnosti a vzdelanosti, zatiaľ čo v rozvojových krajinách sa prakticky vôbec neuskutočňuje.
- Druhým strategickým cieľom by mal byť rýchly vývoj environmentálne priaznivých technológií špeciálne v energetike, doprave, poľnohospodárstve, projektovaní budov a výrobe. Tieto technológie by mali byť schopné prispôsobiť sa trvalo udržateľnému ekonomickému pokroku bez súčasnej degradácie životného prostredia. Tieto nové technológie musia byť rýchlo trasferované všetkým štátom. Špeciálne štátom tretieho sveta, ktoré pristúpia na spôsob platby za tieto technológie prostredníctvom vyrovnania rôznych obligácií.
- Tretím strategickým cieľom by mala byť komplexná a celosvetová zmena ekonomických pravidiel, ktorými sa meria vplyv rozhodnutí na prostredie. Musí sa zaviesť systém ekonomického účtovníctva, ktorý stanoví hodnoty primerané ekologickým dôsledkom bežných rozhodnutí jednotlivcov, korporácií a štátu na trhu.
- Štvrtým strategickým cieľom by malo byť dojednanie a schválenie novej generácie medzinárodných zmlúv, ktoré spoja do jedného celku regulačné rámce, špecifické obmedzenia, mechanizmy odzbrojenia, kooperatívne plánovanie, spoločné dohody, podnety a vzájomné záväzky, ktoré budú nevyhnutné pre úspech celého plánu.
- Piatym strategickým cieľom by malo byť vytvorenie kooperatívneho plánu pre výchovu obyvateľstva sveta o globálnom životnom prostredí. Tento cieľ si vyžiada vytvorenie obsiahlych programov výskumu a monitoringu súčasných zmien v prostredí spôsobom, ktorý by zahrňoval výskumníkov zo všetkých štátov sveta, špeciálne študentov. Potom by sa tento cieľ uskutočňoval cez programy rozširovania informácií o lokálnych, regionálnych a strategických ohrozeniach životného prostredia. Súčasťou tohoto cieľa je aj podpora nových modelov myslenia zameraných na vzťah civilizácie ku globálnemu prostrediu.

Každý z týchto piatich strategických cieľov je v úzkom vzťahu k ostatným. Nakoniec by Globálny Marshallov plán mal usilovať aj o integrujúci cieľ: vytvoriť najmä v rozvojovom svete také spoločenské a politické podmienky, ktoré by boli nápomocné vzniku trvalo udržateľných spoločností. Týmto spoločenskými a politickými podmienkami by mali byť: sociálna spravodlivosť zahrňujúca i spravodlivé modely vlastníctva pôdy, previazanosť na ľudské práva, adekvátna výživa, zdravotná starostlivosť, prístrešie, vysoký stupeň gramotnosti, väčšie politické slobody, participácia a zodpovednosť.

Stabilizácia svetovej populácie. Tento strategický cieľ je základným pilierom celého Globálneho Marshallovoho plánu. Žiaden cieľ nie je taký rozhodujúci pre liečbu globálneho životného prostredia, ako stabilizácia ľudskej populácie. Prudká explózia v raste počtu ľudí od začiatku vedeckej revolúcie a špeciálne počas druhej polovice tohoto storočia je najjasnejším signálom príkladu dramatickej zmeny v celkových vzťahoch medzi ľudským druhom a ekologickým systémom Zeme. Riešenie problému stabilizácie ľudskej populácie by malo byť postavené na svetovej stratégii pre navodenie globálneho demografického prechodu k nižším stupňom rastu populácie. V súčasnej ľudskej civilizácii sú dve skupiny štátov. Prvú skupinu tvorí väčšina rozvojového sveta, ktorá má vysokú mieru narodených aj vysokú mieru zomretých a prudko rastúcu populáciu. Naopak USA, Kanada, Japonsko, Tchajwan, Južná Kórea, Hong Kong, Singapur, Austrália, Nový Zéland a všetky štáty západnej Európy a Škandinávie, majú teraz nízku mieru narodených a nízku mieru zomretých a relatívne stabilnú populáciu. Ale tieto štáty v tejto druhej skupine vrátane USA, patrili kedysi do prvej skupiny.

1. Svetová stratégia pre navodenie globálneho demografického prechodu by mala zabezpečiť prechod štátov z prvej skupiny, a teda najmä rozvojových krajín, do druhej skupiny. Táto stratégia pre navodenie globálneho demografického prechodu by mala vychádzať zo skúseností krajín, kde bol tento demografický prechod už uskutočnený a mala by zahŕňať alokáciu zdrojov pre financovanie starostlivo naplánovaných funkčných programov gramotnosti, ktoré sú kľúčové pre každú spoločnosť, ktorá stojí pred problémom demografického prechodu.
2. Stratégia pre navodenie globálneho demografického prechodu by mala ďalej zahŕňať rozvíjanie efektívnych programov na zníženie detskej úmrtnosti a zabezpečenia prežitia a dobrého zdravia detí.
3. Posledným bodom stratégie globálneho demografického prechodu by malo byť zabezpečenie plánov a techník kontroly pôrodnosti, ktoré by mali byť robené komplexne, mali by byť verejne prístupné a mali by byť v súlade s danou kultúrou.

Strategická environmentálna iniciatíva je programom, ktorý zabezpečuje dosiahnutie druhého strategického cieľa Globálneho Marshallovoho plánu – vývoja environmentálnych technológií. Tento program by mal byť predmetom zvláštneho záujmu a mal by byť dobre finančne zabezpečený. Program by mal byť zameraný na vývoj environmentálne priaznivých technológií, ktoré budú podporovať trvalo udržateľný ekonomický pokrok a ktoré budú môcť nahradiť ekologicky deštruktívne technológie. Tieto technológie musia byť efektívne a mali by byť rýchle poskytnuté tým štátom, ktoré ich nie sú schopné samé vyvinúť alebo si ich kúpiť. Al Gore navrhuje pre zabezpečenie druhého strategického cieľa Globálneho Marshallovoho plánu celosvetový rozvoj Strategickkej environmentálnej iniciatívy. Táto iniciatíva usiluje o vyradenie starých nevhodných technológií a zastavenie prác na nich a zároveň podporuje vývoj a rozširovanie novej generácie inteligentných a prostrediu priaznivých technológií, ktoré by nahradili vyradené technológie. Iniciatíva by mala byť v čo najkratšom čase predmetom intenzívnych medzinárodných rozhovorov, najprv medzi priemyselnými štátmi a potom medzi

nimi a rozvojovým svetom. Strategická environmentálna iniciatíva by mala zahŕňať nasledovné opatrenia:

1. Daňové podnety pre nové technológie a daňové znevýhodnenia pre staré technológie.
2. Financovanie výskumu a vývoja nových technológií a perspektívne vyradovanie starých technológií.
3. Programy vládnych nákupov prvých predajných verzií nových technológií.
4. Prísľub veľkých ziskov na trhu viazaný na vyradenie starých technológií.
5. Ustanovenie prísnych a sofistikovaných procedúr ohodnotenia technológií, ktoré budú venovať zvýšenú pozornosť všetkým cenám aj ziskom – aj monetárnym aj ekologickým –, ktoré vyplynú z nových navrhovaných substitučných technológií.
6. Založenie siete výcvikových centier po celom svete, ktoré vytvoria jadro environmentálne vzdelaných projektantov a technikov. Zabezpečenie pripravenosti rozvojových štátov akceptovať environmentálne atraktívne technológie a skúsenosti.
7. Zavedenie kontroly exportu v rozvinutých krajinách, ktorá umožní stanoviť ekologický efekt technológií práve tak, ako režim kontroly počas studenej vojny .
8. Významné zdokonalenie právnych systémov, špeciálne v tých krajinách, ktoré sú v súčasnosti neschopné dať záruky práv vynálezcov a výskumníkov nových technológií. Tento bod nie je druhoradý, je to jedna zo základných ciest, ako zabezpečiť životaschopnosť väčšiny programov transferu technológií. Adekvátna ochrana intelektuálnych vlastníckych práv je vždy hlavným jablkom sváru v globálnom obchodnom vyjednávaní.
9. Lepšia ochrana patentov a autorských práv, zdokonalenie licenčných zmlúv, joint ventures, koncesie, zastúpenia firiem a rozmanitosť podobných právnych konceptov. Všetky tieto právne koncepty budú dôležité pre uvoľnenie tvorivého génia, ktorého treba vybudieť. Strategická environmentálna iniciatíva by mala využiť úspechy a skúsenosti dosiahnuté v rámci Strategickkej obrannej iniciatívy (SDI) najmä v oblasti technológií a prenesením ťažiska z vojenskej do environmentálnej oblasti.

Nová globálna ekonomika. Tretím strategickým cieľom Globálneho Marshallovho plánu je vytvorenie novej globálnej ekonomiky. Tento cieľ by mala zabezpečovať kategorická zmena ekonomických pravidiel, prostredníctvom ktorých naša civilizácia založená prevažne na trhovej ekonomike, určuje kritéria voľby. Al Gore pre vytvorenie novej globálnej ekonomiky a nových ekonomických pravidiel navrhuje nasledovné zmeny:

1. Definícia HDP (hrubého domáceho produktu) by sa mala zmeniť tak, aby zahŕňovala environmentálne ceny a úžitky.
2. Definícia produktivity by sa mala zmeniť tak, aby odrážala kalkulácie environmentálneho zlepšenia alebo zhoršenia.
3. Vlády by mali súhlasiť so zrušením neprimeraných diskontných sadzieb a prevzatím lepších metód kvantifikácie vplyvu súčasných rozhodnutí na budúce generácie.
4. Vlády by mali zrušiť verejné výdaje na subvencovanie a podporu environmentálne deštruktívnych aktivít.
5. Vlády by mali zvýšiť množstvo a presnosť informácií o environmentálnych vplyvoch produktov a poskytnúť ich spotrebiteľom.
6. Vlády by mali urobiť opatrenia na podporu plného odhalenia zodpovednosti jednotlivých spoločností za environmentálne škody.
7. Vlády by mali prevziať programy pomoci spoločnostiam pri štúdiu cien a úžitkov environmentálnej efektívnosti.

8. Štáty by mali zrevidovať svoje antitrustové zákony tak, aby obsahovali aj problematiku environmentálnych škôd.
9. Vlády by mali požadovať prepojenie noriem ochrany životného prostredia k zmluvám a medzinárodným dohodám, vrátane obchodných dohôd.
10. Environmentálne záujmy by mali byť integrované do kritérií používaných medzinárodnými finančnými inštitúciami pre vyhodnocovanie všetkých navrhovaných grantov rozvojových fondov.
11. Vlády by mali urýchľovať záväzky využitia dlhov pre prírodu pre podporu environmentálneho správcovstva a vzájomnú úľavu dlhov.
12. Vlády by mali rozvíjať medzinárodné dohody ustanovujúce limity emisií CO₂ a trh pre obchod s emisnými úvermi.

Štvrtý strategický cieľ Globálneho Marshallovoho plánu predstavuje úspešné dojednanie a schválenie novej generácie medzinárodných zmlúv a dohôd zameraných na ochranu životného prostredia. Rozšírenie nových právnych zákonov je pre úspešný program obnovy ekologickej rovnováhy Zeme takisto významné, ako sú preň významné demokracia a trhová ekonomika. Plán Alberta Gora vytvára rovnováhu medzi priemyselnými štátmi a rozvojovými štátmi a je postavený na novej generácii medzinárodných zmlúv a dohôd. Prototypom takéhoto nového typu zmluvy je Montrealský protokol, ktorý je globálny čo do rozsahu, stanovuje zákaz používania chemikálií ničiacich ozónovú vrstvu a charakterizuje dohodu o zdieľaní ceny tohoto zákazu medzi priemyselnými a rozvojovými krajinami. Taktiež anticipuje nevyhnutnosť pravidelných posudkov stavu problematiky v závislosti na nových informáciách o atmosfére.

Vytvorenie globálneho environmentálneho konsenzu je jadrom piateho strategického cieľa Globálneho Marshallovoho plánu. Tento cieľ vyžaduje fundamentálne zmeny v spôsobe zhromažďovania informácií o tom, čo sa deje so životným prostredím a organizáciou celosvetového vzdelávacieho programu podpory komplexnému porozumeniu krízy. V takomto programe by ľudstvo malo aktívne hľadať cesty podpory nového spôsobu myslenia o bežných vzťahoch medzi ľudskou civilizáciou a Zemou. To je azda najťažšia a najdôležitejšia výzva, ktorá stojí pred ľudstvom. Ak sa presadí nové myslenie o svete prírody, všetky ostatné akcie sa stanú ľahšie uskutočniteľné. Základom všetkých stratégií zmeny spôsobu ľudského myslenia o Zemi musí byť koncentrované úsilie zamerané na presvedčenie ľudí, že globálne životné prostredie je súčasťou ich života, ako tomu aj v skutočnosti je.

Záver

S prehlbovaním globálnej krízy súčasnej civilizácie bude čoraz nástojčivejšie narastať potreba presmerovania civilizácie na cestu trvalo udržateľného rozvoja. Alternatívne udržateľné ekonomické modely a teórie k tomu vytvárajú dostatočné predpoklady. Teraz bude záležať už iba od vôle ľudí, kedy a ako rýchlo sa k realizácii takýchto alternatív odhodlajú. Od toho tiež bude závisieť ich ďalšia existencia na Zemi.

Tabuľka 1: Dejiny zeleného myslenia

450 pnl.	Herodotes Grécko	Všimol si že prirodzený systém môže pôsobiť sebaregulujúcim spôsobom
1795	Hutton Škótsko	Navrhol vedecké poňatie Zeme ako jedného makrokozmu
1856	Náčelník Seattle Amerika	Zamietol koncepciu že obloha alebo pôda sa dá kúpiť alebo predať
1875	Suess Rakúsko	Prvý použil termín „biosféra“
1920- te roky	Vernadskij Rusko	„Biogeochemik“ – hľadel na život na planéte ako na celok, ktorý vzniká a je riadený samotným životom
1920- te roky	Einstein a spoluautori rôzne krajiny	Kvantová fyzika – identifikuje svet ako jeden nedeliteľný dynamický celok
1962	Carson Amerika	Popísala vplyv chemikálií na prírodné prostredie
1970	Georgescu- Roegen Rumunsko	Uviedol koncept entropie do ekonomickej teórie
1972	Ehrlich a spoluautori rôzne krajiny	Opísali fyzické limity rastu ľudskej aktivity v rámci konečného sveta
1979	Lovelock Anglicko	Skombinoval fyzikálne a filozofické argumenty pre výklad sveta ako jedného systému v „Gaia hypotéze“
1980	Naess Nórsko	Navrhol „biocentrickú“ humanistickú filozofiu
1990	Daly a spoluautori rôzne krajiny	„Noví“ ekonómi navrhujú nové modely založené na „biofyzikálnej skutočnosti“

Zdroj: Sara Parkinová. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo... SZOPK, SOFRON, Bratislava 1994

Tabuľka č. 2: R. Costanza, H. E. Daly, J. A. Bartholomew: Porovnanie „konvenčnej,, ekonómie a ekológie s ekologickou ekonómiou

Porovnanie „konvenčnej“ ekonómie a ekológie s ekologickou ekonómiou			
	„konvenčná“ ekonómia	„konvenčná“ ekológia	ekologická ekonómia
Základný pohľad na svet	Mechanistický, statický, atomistický. Individuálne vnímanie a preferencie sú brané ako smerovanie a dominantná sila. Zdrojová základňa sa javí ako bezhraničná vďaka technickému pokroku a nekonečnej schopnosti substitúcie.	Evolučný, atomistický. Evolučná činnosť na genetickej úrovni je vnímaná ako dominantná sila. Zdrojová báza je limitovaná. Ľudia sú iba ďalším druhom, ale sú zriedkavo predmetom štúdia.	Dynamický, systémový, evolučný. Ľudské preferencie, porozumenie, technológia a organizácia sa vyvíjajú spolu tak, aby reflektovali priame ekologické príležitosti a obmedzenia. Ľudia sú schopní porozumieť svojej roli vo veľkom systéme a riadiť ho trvalo udržateľne.
Časový rámeč	Krátky. 50 rokov max., 1–4 roky obvykle.	Mnohorozmerný. Dni smerom k éram, ale časový rámeč často definujú nekomunikujúce subdisciplíny.	Mnohorozmerný. Dni až éry, mnohorozmerné syntézy.
Priestorový rámeč	Lokálny smerom k internacionálnemu. Rámcová invariantnosť so vzrastajúcou priestorovou škálou, základné jednotky sa menia od indivíduí k firmám a krajinám.	Lokálny smerom k regionálnemu. Prevažne výskum je sústredený na malý výskum zodpovedajúci jednému ekosystému, ale väčšie rozmery sa stávajú významnejšími.	Lokálny smerom ku globálnemu. Hierarchia rozmerov.
Druhový rámeč	Iba ľudia. Rastliny a zvieratá iba zriedkavo zahrnuté pre prínosné hodnoty.	Okrem ľudí. Pokusy nájsť ekosystémy nedotknuté ľuďmi.	Celý ekosystém vrátane ľudí. Potvrdenie vzájomnej prepojenosti medzi ľuďmi a prírodou.

Tabuľka č. 2: R. Costanza, H. E. Daly, J. A. Bartholomew: Porovnanie „konvenčnej“ ekonómie a ekológie s ekologickou ekonómiou – pokračovanie

Porovnanie „konvenčnej“ ekonómie a ekológie s ekologickou ekonómiou			
	„konvenčná“ ekonómia	„konvenčná“ ekológia	ekologická ekonómia
Primárny makrocieľ	Rast národnej ekonomiky.	Prežitie druhov.	Ekologický ekonomický systém trvalej udržateľnosti.
Primárny mikrocieľ	Maximálne zisky (firmy). Maximálne uspokojenie (jednotlivci). Všetky činitele sledujúce mikrociele vedú k vyplneniu makrocieľov. Vonkajšie ceny a zisky sú zaraďované na okraj služieb ale obvykle sú ignorované.	Maximálny neproduktívny úspech. Všetky činitele sledujúce mikrociele vedú k naplneniu makrocieľov.	Musí byť prispôbený reflektovaniu systémových cieľov. Sociálna organizácia a kultúrne inštitúcie na vyšších úrovniach priestoru / časová hierarchia zlepšuje konflikty produkované krátkozrakým dosahovaním mikrocieľov na nižších úrovniach.
Nazeranie na technický pokrok	Veľmi optimistické.	Pesimistické alebo žiaden názor.	Opatrne skeptické.
Teoretické stanovisko	Disciplinárne. Monistické, dôraz na matematické nástroje.	Disciplinárne. Viac pluralistické ako ekonómia, ale stále zamerané na nástroje a techniky. Malá odmena pre integratívnu prácu.	Transdisciplinárne. Pluralistické, dôraz na problémy.

Zdroj: Costanza, R., Daly, H. E., Bartholomew, J. A.: Goals, agenda and policy recommendations for ecological economics. In: Costanza, R. (editor): Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability. Columbia University Press, New York 1991 – prebraté z: Lutz, Mark: Humanistic economics: history and basic principles. In: Real – life economics, Understanding wealth creation. Edited by Paul Ekins and Manfred Max – Neef. Routledge, London, New York 1992

Literatúra

- Agenda 21. The Earth Summit Strategy To Save Our Planet. Edited by Daniel Sitarz. Earth Press, Boulder, Colorado 1993
- Bell, Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. Basic Books, Inc. Publishers, New York 1973
- Bell, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism. Basic Books, New York 1976
- Billar, Dan: s emisemi škodlivých plynů lze obchodovat na trhu, říká v exkluzivním rozhovoru pro LN brazilský ekonom českého původu Dan Billar. In: Věda. Příloha Lidových novin ze světa vědy, výzkumu a nových technologií. 30. 10. 1999, Praha 1999
- Brown, Lester: Nečekat na katastrofu. Rozhovor s profesorem Lesterem Brownem. In: Týden č.11/1999, Praha 1999
- Brutland, Gro Harlem (The World Commission on Environment and Development): Our Common Future. Oxford University Press, 1987
- Brutlandová, Gro Harlem a kol. (Svetová komisia pre životné prostredie): Naša spoločná budúcnosť. Academia, Praha 1991
- Capra, Fritjof: The Tao of Physics. Wildwood House, 1975, Fontana, London 1976
- Capra, Fritjof: The Turning Point. Science, Society and the Rising Culture. Flamingo, London 1982
- Capra, Fritjof, Spretnak, Charlen: Green Politics. E. P.Dutton, New York 1984
- Capra, Fritjof: Uncommon Wisdom. Conversation with remarkable people. Flamingo, London 1988.
- Capra, Fritjof, Steindl-Rast, David: Belonging to the Universe. Harper Collins, San Francisco 1991
- Capra, Fritjof: The Web of Life. A New Scientific Understanding of Living Systems. Anchor Books, Doubleday, New York 1996
- Capra, Fritjof: Lebensnetz. Eine neues Verständnis der lebendigen Welt. Scherz Verlag, Bern, Muenchen, Wien 1996
- Capra, Fritjof, Steenbergen, Bart van: Revutionary Change in our worldview? In: Futures. October 1985
- Capra, Fritjof: Ecoliteracy: the Challenge for Education in the Next Century. Text příspěvku na konferencii Forum 2000, Praha, 3.-7. september 1997
- Capra, Fritjof: Ekogramotnost. Vzdělání pro příští století. Přednáška z konference Forum 2000, 6. září 1997. In: Baraka. Časopis pro nový věk č.3 zima 1997/98, Praha 1997
- Capra, Fritjof: Proč si nevyměnit recepty? Rozhovor s „veleknězem“ hnutí New Age Fritjofem Caprou. In: Orientace. Příloha Lidových novin pro civilizaci a myšlení. Č. 9/1997, Praha 1997
- Capra, Fritjof: Úkol pro dvacáté první století. In: Literární noviny č. 43/1999, Praha 1999

- Capra, Fritjof: Země jako společná domácnost. In: Os – Fórum občianskej spoločnosti č. 12/1999, Kalligram, Bratislava 1999
- Carson, Patrick, Moulden, Julia: Zelený poklad. Rozhovor dvou podnikatelů o ekologické revoluci. České ekologické manažerské centrum, Praha 1996
- Cleveland, Harlan, Henderson, Hazel, Kaul, Inge (editors): The United Nations: Policy and Financing Alternatives. The Global Commission to Fund the United Nations, Washington 1995
- Conaty, Pat: Evropa je jako ementál. Rozhovor s Patem Conatym. In: Poslední generace č. 2/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Daly, Herman E., Cobb, John B. Jr.: For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Beacon Press, Boston 1989
- Daly, Herman E.: Steady-state economics. Earthscan Publications Ltd., London 1992
- Daly, Herman E.: Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development. Beacon Press, Boston 1997
- Dauncey, Guy: After the Crash. The Emergence of the Rainbow Economy. Green Print, 1986
- Douthwaite, Richard: The Growth Illusion. How the Economical Growth has Enriched the Few, Impoverished the Many and Endangered the Planet. Green Books, London 1992
- Douthwaite, Richard: Short Circuit. Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World. Green Books Ltd., Devon 1996
- Douthwaite, Richard: Cesta do Alto. In: Poslední generace č. 8/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Douthwaite, Richard: Šplháme po eskalátoru jedoucím dolu. Rozhovor s Richardem Douthwaitem. In: Literární noviny č. 48/1999, Praha 1999
- Douthwaite, Richard: Pohádky o lepším světě. Život v globální vesnici. In: Týden č. 51/1999, Praha 1999
- Ekins, Paul, Max-Neef, Manfred (editors): Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation. Routledge, London 1992
- Ekins, Paul: a New World Order. Grassroots Movements for Global Change. Routledge, London 1992
- Etzioni, Amitai: Morální dimenze ekonomiky. Victoria Publishing, Praha 1995
- Filosofický slovník. FIN, Olomouc 1995
- Georgescu-Roegen, Nicholas: The Entropy Law and the Economic Process. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1971
- Georgescu-Roegen, Nicholas: Energy and Economic Myths. Pergamon Press, New York 1976

- Goldsmith, Edward: *The Way. An Ecological World-View*. The University of Georgia Press, Athens 1998
- Goldsmith, Edward: Základní principy hlubinné ekologie. In: *Prostor* č. 26/1993 Nezávislá revue. Prostor, Praha 1993
- Goldsmith, Edward: Aby ekologický pohled na svět nahradil industrializmus. Rozhovor s Edwardem Goldsmithem. In: *Poslední generace* č. 5/1995, Hnutí Duha, Brno 1995
- Goldsmith, Edward: Cesta. In: *Poslední generace* č. 2/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Goldsmith, Edward: Obec a demokracie. In: *Poslední generace* č. 9/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Gore, Albert: *Earth in the Balance. Ecology and the Human Spirit*. Houghton Mifflin Company, Boston 1992
- Gore, Albert: *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch*. Argo, Praha 1994
- Gore, Albert: Information Superhighways. The Next Information Revolution. In: *The Futurist*, January-February 1991
- Gore, Albert: Respect the Land. In: *Time. Special Issue. Our Precious Planet*. November 1997
- Gore, Albert: Od konzumentstva k pochopeniu. Rozhovor s Albertom Gorom. In: *Eko-panoráma* č. 1–2/1993, Bratislava 1993
- Hauserová, Eva: LETS aneb Jak se vyhnout nástrahám oficiální měny. In: *Baraka Časopis pro nový věk* č. 2/1997, Praha 1997
- Hawken, Paul: *Ecology of Commerce. A Declaration of Sustainability*. Harper Collins, New York 1993
- Henderson, Hazel: *Creating Alternative Futures*. Kumarian Press, West Hartford 1996
- Henderson, Hazel: *The Politics of Solar Age. Alternatives to Economics*. Doubleday, Anchor, New York 1981
- Henderson, Hazel: *Paradigms in Progress. Life Beyond Economics*. Knowledge Systems, Inc., Indianapolis 1991
- Henderson, Hazel: *Building a Win-Win World. Life Beyond Global Economic Warfare*. Berrett-Koehler Publishers, Inc., San Francisco 1996
- Hendersonová, Hazel: Zaměnili jsme cíle a prostředky. Rozhovor časopisu *Poslední generace* s Hazel Hendersonovou. In: *Poslední generace* č. 3/1994, Hnutí Duha, Brno 1994
- Hendersonová, Hazel: Budou lepší časy dobré? In: *Nová Přítomnost* č. 5/1998, Praha 1998
- Hendersonová, Hazel: Budování světa, kde každý vyhrává. In: *Revue Prostor* č. 42/1999, Praha 1999
- Henderson, Hazel: Všechny země se transformují, ale... In: *Os – Fórum občianskej spoločnosti* č. 12/1999, Kalligram, Bratislava 1999

- Hendersonová, Hazel: Na pitomou otázku pitomá odpověď. Rozhovor s Hazel Hendersonovou o globalizaci, regulaci a čisté entropii. In: Respekt č. 50/1999, Praha 1999
- Johanisová, Naďa: Tři knihy o ekologické ekonomii. In: Poslední generace č. 1/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Klinec, Ivan: Globální ekonomika, globální myšlení. Globalizácia svetovej ekonomiky a základné charakteristiky novej civilizačnej etapy. Prognostický ústav SAV, Bratislava 1996
- Klinec, Ivan: Naša spoločná budúcnosť. In: Hospodárske noviny 9. 8. 1993, Bratislava 1993
- Klinec, Ivan: Za hranicami limitov. In: Hospodárske noviny 25. 8. 1993, Bratislava 1993
- Klinec, Ivan: Globálne programy viceprezidenta USA Ala Gora. Informatizácia a ekológia prioritami politiky USA? In: Hospodárske noviny 8. 9. 1993, Bratislava 1993
- Klinec, Ivan: Ekonomía a ekológia na pozadí holistického videnia sveta. In: Životné prostredie č. 4/1998, Bratislava 1998
- Klinec, Ivan: Tao ekonomie. In: Os – Fórum občianskej spoločnosti č. 12/1999, Kalligram, Bratislava 1999
- Klingholz, Werner: Mistr Negawatt. In: Magazín Greenpeace. Časopis pro ochranu přírody a životního prostředí č. 2/1998, Praha 1998
- Klingholz, Werner: Mistr Negawatt II. In: Magazín Greenpeace. Časopis pro ochranu přírody a životního prostředí č. 3/1998, Praha 1998
- Kumar, Satish: Jsme opilí hmotným blahobytem. Rozhovor časopisu Poslední generace so Satishom Kumarom. In: Poslední generace č. 5/1992, Hnutí Duha, Brno 1992
- Lang, Peter: Lets Work. Rebuilding the Local Economy. Grover Books, 1994
- Lovelock, James: Gaia. Nový pohled na život na Zemi. Abies, Prešov 1993
- Lovelock, James: Gaia. Živoucí planeta. Mladá fronta, Praha 1994
- Lovins, Amory B.: Úspory a efektivita místo Temelína. In: Poslední generace č. 6/1994, Hnutí Duha, Brno 1994
- Lovins, Amory B.: Změnit pravidla, aby se úspory vyplácely. Rozhovor s Amory B. Lovinsem o tom, jak může selhat trh. In: Magazín Greenpeace. Časopis pro ochranu přírody a životního prostředí č. 2/1998, Praha 1998
- Mander, Jerry, Goldsmith, Edward (editors): The Case Against the Global Economy and for a Turn Toward the Local. Sierra Club Books, San Francisco 1996
- Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Beyond the Limits. Confronting Global Collapse Envisioning a Sustainable Future. Chelsea Green Publishing Company, Post Mills, Vermont 1992
- Meadowsová Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti. Argo, Praha 1995

- Meadows, Dennis: Většina věcí, které člověk dělá, jsou ztrátou času a peněz. Rozhovor s profesorem Dennisem Meadowsem o stupnici blbosti, mezích růstu a jízdě na kole. In: Respekt č.47/1994, Praha 1994
- Meadows, Dennis: Za bodem návratu. Rozhovor s Dennisem Meadowsem. In: Týden č. 13/1999, Praha 1999
- Mollison, Bill, Slay, Reny Mia: Úvod do permakultury. Permakultura (CS), 1999
- Norberg-Hodge, Helena: Ancient Futures. Rider, London 1991
- Norberg-Hodge, Helena: Dávné budoucnosti. Hnutí Duha, Brno 1996
- Norberg-Hodge, Helena: Model světa neodpovídá skutečnosti. Rozhovor s Helenou Norberg-Hodge. In: poslední generace č. 3/1996, Hnutí Duha, Brno 1996
- Norberg-Hodge, Helena: Buddhismus v globální ekonomice. In: Poslední generace č. 6/1997, Hnutí Duha, Brno 1997
- Nováček, Pavel, Mederly, Peter a kolektiv: Strategie udržitelného rozvoje. Nakladatelství G plus G, Praha 1996
- Nováček, Pavel, Huba, Mikuláš (editoři): Šok z prosperity I. – III. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, Společnost' pro trvalo udržitelný život, Olomouc, Bratislava 1995, 1996
- Nováček, Pavel: Křížovatky budoucnosti. Směrování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení. Nakladatelství G plus G, Praha 1999
- Parkin, Sara: Green Futures. Agenda for the 21st Century. Fount, London 1991
- Parkinová Sara: Zelená budoucnost'. Program pre 21. storočie. Nadácia Zelená alternatíva, Piešťany 1994
- Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet I. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. SZOPK, Sofron, Bratislava 1994
- Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet II. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. SZOPK, Sofron, Bratislava 1994
- Pinchot, Gifford: Ekonomika daru. In: Baraka. Časopis pro nový věk č. 2/1997, Praha 1997
- Rifkin, Jeremy: The End of Work. The Decline of the Global Labour Force and the Down of the Post-Market Era. G. P. Putnam's Sons, New York 1995
- Rifkin, Jeremy: The end of work as we know it. In: Demos 5/1995
- Rifkin, Jeremy: Myšlenky pro příští století. In: Listy č. 4/1996 Dvoutměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog. Praha 1996
- Rich, Bruce: Zem na úver. In: Poslední generace č. 5/1995, Hnutí Duha, Brno 1995
- Richta, Radovan: Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. Nakladatelství Svoboda, Praha 1967
- Rotschild, Michael: Bionomics. The Inevitability of Capitalism. A John Macrae Book, New York 1990

- Scheer, Hermann: Sluneční strategie. Politika bez alternativy. Nová země, Praha 1999
- Schmidheiny, Stephan with the Business Council for Sustainable Development: Changing Course. A Global Business Perspective on Development and the Environment. The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London 1992
- Schmidheiny, Stephan a Podnikatelská rada pro trvale udržitelný rozvoj: Změna směru. Globální podnikatelská perspektiva rozvoje a životního prostředí. České ekologické manažerské centrum, Praha 1992, 1993
- Schumacher, Ernst F.: Small is Beautiful. A Study of Economics as if People Mattered. Blond and Briggs Ltd., 1973, Vintage, London 1993
- Schumacher, Ernst F.: a Guide for the Perplexed. Harper and Row, New York 1977
- Schumacher, Ernst F.: Good Work. Harper and Row, New York 1977
- Schumacher, Ernst F.: Po stupňoch bytia. Rada bezradným. Grafičky zavod Logos, Zagreb 1985
- Sorokin, Pitrim A.: Sociologické nauky přítomnosti. Jan Laichter, Praha 1936
- Sorokin, Pitrim A.: Krise našeho věku. Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva v Praze, Praha 1948
- Stead, W. E., Stead J. G.: Management pro malou planetu. Strategické rozhodování a životní prostředí. Nakladatelství G plus G, Praha 1998
- Steiger, Štěpán: Nová myšlenková škola: Ekologická ekonomie. In: Hospodářské noviny. 22.–24. 10. 1999, Praha 1999
- Šálek, Marek: Jak měřit blahobyt. Experti OSN hledají novou definici pokroku. In: Týden č. 46/1998, Praha 1998
- Šálek, Marek: Ekologická daňová reforma. In: Týden č. 11/1999, Praha 1999
- Šálek, Marek: Mezi vědou a láskou. In: Týden č. 13/1999, Praha 1999
- The World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Oxford University Press, Oxford, New York 1988
- Toffler, Alvin: Nečekají nás krvavé revoluce, ale velké krize říká v rozhovoru nejznámější americký futurolog Alvin Toffler, autor slavné knihy Šok z budoucnosti. In: Středoevropské noviny. 21. 1. 1999 In: Lidové noviny. 21. 1. 1999, Praha 1999
- Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelů: Ethan B. Kapstein. Bude se opakovat stará historie? In: Hospodářské noviny, 20. 2. 1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelů. James Goldsmith. Kdo jsou vítězové a poražení globalizace. In: Hospodářské noviny, 31. 7. 1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: z galerie soudobých myslitelů – Ignacio Ramonet. Nové tmářství na prahu globální společnosti. In: Hospodářské noviny, 13. 11. 1998, Praha 1998
- Vítek, Jan: z galerie soudobého ekonomického myšlení: David C. Korten. Mýtus o vítězství volného trhu. In: Hospodářské noviny, 22. 1. 1999, Praha 1999
- Weizsäcker, Ernst Ulrich von: Earth Politics. Zed Books Ltd., London, New Jersey 1994

Weizsäcker, Ernst Ulrich von, Lovins, Amory B., Lovinsová, L. Hunter: Faktor čtyři. Dvojnásobný blahobyť – poloviční spotřeba přírodních zdrojů. Nová zpráva Římskému klubu. Ministerstvo životního prostředí ČR, Praha 1996

**Definícia trvalo udržateľného stavu,
resp. vývoja**

Ing. Jan Topercer, CSc.

Univerzita Komenského

RNDr. Peter Mederly

Regioplán Nitra

Nitra 2000

1. Teoretické východiská

Pojem trvalo udržateľného rozvoja (sustainable development), v širšom poňatí trvalej udržateľnosti (sustainability) sa začal širšie používať v súvislosti so správou Naša spoločná budúcnosť (Brundtland et al., 1987).

V období pred publikovaním správy Brundtland et al. 1987 sa globálnymi problémami sveta zaoberalo viacero inštitúcií, najmä od 70-tych rokov. Najznámejším sa stal tzv. Rímsky klub – voľné združenie ekonómov, politikov, ekológov a iných vedcov, ktorému bolo adresovaných viacero výskumných prác, týkajúcich sa globálnych problémov ľudstva. Globálnym problémom sa začalo venovať viacero vedeckých a výskumných pracovísk vo vyspelých štátoch sveta, odozvou na varovné prognózy bolo napr. prijatie rôznych zákonov a konvencií na národných i medzinárodnej úrovni, viaceré praktické kroky a výsledky v odstraňovaní následkov poškodenia zložiek životného prostredia.

Brundtlandovej správa bola medzníkom predovšetkým na diplomatickom poli – globálne problémy sa dostali do centra pozornosti nielen vedcov, ale aj politických predstaviteľov – dôkazom je konanie veľkých medzinárodných konferencií týkajúcich sa problémov ďalšieho smerovania ľudstva – pričom pojem trvalej udržateľnosti sa stáva kľúčovým. Európska konferencia sa konala v r. 1990 v Bergene, významná konferencia s názvom „Životné prostredie pre Európu“ na vládnej úrovni sa konala v r. 1991 v Dobříši pri Prahe, celosvetový „Summit Zeme 92“ (Konferencia OSN o životnom prostredí a rozvoji) sa konal za účasti predstaviteľov 178 krajín v Rio de Janeiro, ďalšia konferencia (Pan-európska konferencia ministrov životného prostredia) v r. 1993 v Luzerne. Prijatý bol celý rad dokumentov (najzávažnejšími sú dokumenty z Ria, signované legitímnymi predstaviteľmi cca 150 štátov sveta), uzatvárané boli zmluvy, ústami najvyšších štátnych predstaviteľov svetových veľmocí boli deklarované krásne predsavzatia. Faktom však ostáva, že realita nedáva veľa dôvodov k optimizmu.

Základná definícia *trvalo udržateľného rozvoja (sustainable development)* bola podaná v spomínanej správe Brundtland et al. 1987. Za trvalo udržateľný rozvoj považuje taký rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasnosti bez ohrozenia uspokojovania potrieb budúcich generácií. Udržateľný rozvoj je procesom zmeny, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny sú v harmónii a zvyšujú súčasný aj budúci potenciál uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií. V najširšom zmysle je podľa autorov správy stratégia udržateľného rozvoja zameraná na presadzovanie (podporu) harmónie medzi ľudskými bytosťami a medzi ľudstvom a prírodou.

Od uverejnenia tejto správy bolo vytvorených niekoľko desiatok definícií a poňatí trvalej udržateľnosti. Časť z nich zhŕňa vo svojom prehľade Topercer (in Nováček, P. a kol. (1994): *Trvale udržateľná budúcnosť pro Českou republiku a Slovensko. Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého a STUŽ, Olomouc. 120 str.*). Z podnetných myšlienok a definícií uvádzame:

Page (1977) zaviedol pojem permanentnej schopnosti prežitia (permanent livability), obsahujúci potrebu uchovať neporušenosť zdrojovej bázy, rovnosť možností prežitia a rovnosť možností prístupu k prírodným zdrojom pre každú generáciu.

Costanza, Daly (1987): „...otázka udržateľnosti nie je jednoducho vecou riadenia počtov (aj keď to nemôže byť prehliadané), ale obsahuje aj problémy dostatočnosti a rovnosti

distribúcie. Zostávanie v medziach únosnej kapacity si od ľudí vyžaduje nielen riadenie vývoja populácie, ale aj riadenie spotreby a distribúcie. Nič z toho nie je «automaticky» ovládané voľným trhom, ani to nie je populárnou témou. Moderná ekonómia nemá veľmi čo povedať o spravodlivosti a ešte menej o dostatočnosti...“

„Uskutočniť ozajstnú syntézu ekonómie a ekológie je druhou najvýznamnejšou úlohou našej generácie, hneď po vyhnutí sa jadrovej vojne. Bez takejto integrácie budeme postupne plieniť schopnosť zeme udržiavať život.“

Barbier (1987): „Problém hodnotenia (udržateľnosti) sa opiera o pojmový rámec, v ktorom sú identifikované tri hlavné záujmové systémy: biologický, ekonomický a sociálny. Každý systém má svoj vlastný súbor cieľov, ako ho definujú ľudia. Pre biologický systém to môže byť genetická diverzita a reziliencia. Ciele ekonomického systému zahrňujú zaopatrzenie základných potrieb a rovnosť (equity), kým spravodlivosť (justice) a participácia sú ciele relevantné pre sociálny systém. Základným cieľom udržateľného rozvoja je optimalizácia cieľov medzi všetkými tromi systémami, uznávajúc, že nevyhnutne musia byť robené výmeny (trade-offs)“. Topercer (in Nováček (1994)) navrhuje modifikovanú variantu definície trvalej udržateľnosti: „Udržateľný rozvoj je cielený proces zmien v chovaní ľudskej spoločnosti k sebe samej i k svojmu okoliu (krajině a jej zdrojom), smerujúci k zvyšovaniu súčasného i budúceho potenciálu uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií s ohľadom na možnosti (limity) krajiny a jej zdrojov.“

Podľa Balabana (in Huba, M. (1994): Ohrozenosť krajiny antropickými aktivitami (diagnóza a prognóza). Mscr., 26 str.) „trvalo udržateľný rozvoj napĺňa potreby prítomnej generácie tak, že sa neznižuje schopnosť budúcich generácií uspokojovať svoje potreby... Je to proces, v ktorom dochádza k súladu ekonomického a spoločenského rozvoja s potrebami prírody.“

Nováček (in Tillich, J., Nováček, P., editori (1994): Lidské společnosti na prahu 21. století. Academia film Olomouc a Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Olomouc. 83 str.) uvádza 5 kľúčových problémov, ohrozujúcich ľudstvo a biosféru – násilie vo svete, explozívny rast ľudskej populácie, nerovnomerné a nespravodlivé rozdelenie bohatstva, deštrukcia životného prostredia, nedostatočná účinnosť politických a ekonomických nástrojov. Tieto faktory (procesy) prebiehajú stále sa zrýchľujúcim tempom a čoraz naliehavejšia bude potreba ich riešenia. Autor označuje za jeden z možných aktívnych prístupov ich riešenia „hľadanie stratégie trvalo udržateľného spôsobu života“. Uvádza tri základné faktory spôsobu života, a to hodnotové orientácie, politický systém a ekonomický systém. Z hľadiska trvalej udržateľnosti považuje za nevyhnutnú existenciu demokratického politického systému (parlamentná demokracia s postupne narastajúcimi prvkami participatívnej demokracie), za nádejnú považuje tzv. environmentálnu ekonomiku. Za najpodstatnejší faktor však považuje zmenu hodnotových orientácií ľudí v súvislosti s možnou víziou pozitívneho riešenia súčasnej nepriaznivej globálnej situácie.

V r. 1991 bola vypracovaná národná správa o stave životného prostredia ČSFR a o možnostiach jej smerovania k trvalo udržateľnému rozvoju (Hušták, J. et al., 1991: Národná správa o únosnom rozvoji a životnom prostredí ČSFR. Federální výbor pro životní prostředí, Praha, 214 pp.).

V rámci tejto správy je podaná definícia „trvale únosný rozvoj spočíva v dosiahnutí dynamickej rovnováhy vývoja spoločnosti a trvalého zachovania jej základne, životného prostredia“. V správe sú charakterizované štyri základné okruhy problémov, ktoré tento

pojem zahŕňa – okruh prírody, techniky, spoločnosti a človeka. Okruh prírody vytvára základný priestorový rámec a zdrojovú základňu pre rozvoj človeka a spoločnosti. Zdôrazňuje sa mnohostrannosť pojmu „trvale únosný, resp. udržateľný rozvoj spoločnosti“, ktorý okrem iného zahŕňa rozvoj zdravej a otvorenej populácie, trvalý ekonomický rast a rozvoj spoločnosti, správne obhospodarovanie krajiny a zabezpečovanie ekologickej rovnováhy prostredia, rozvoj kultúry a civilizácie. Konkrétne realizácie princípov trvalej udržateľnosti sa v zmysle správy môže prejavovať v jednotlivých odvetviach národného hospodárstva minimalizáciou spotreby, dosahovaním optimálnych výkonov, vyváženosťou potreby a jej realizácie, hospodárnosťou práce, efektívnosťou jej riadenia a pod. Trvalú udržateľnosť nie je možné očakávať v tých odvetviach hospodárstva, ktoré sú závislé na neobnoviteľných prírodných zdrojoch (energetika postavená na fosilných palivách, metalurgia a pod.), jediná cesta únosnosti je včasné hľadanie alternatívneho riešenia.

Huba, Ira (Huba, M., Ira, V. (1994): Vzťah medzi produktivitou, stabilitou a sustainabilitou na príklade urbánnej krajiny. Mscr., 50 str.) označujú sustainabilitu za takú koncepciu využitia krajiny, dovoľujúcu len tak intenzívnu realizáciu ľudskej aktivity, ktorá nepôsobí deštruktívne na krajinný systém – t.j. druh, spôsob a intenzita využitia produktivity (potenciálu) krajiny je limitovaná podmienkami stability (homeostázy) krajiny. Uplatňovanie princípov sustainability však vyžaduje podporu prakticky na všetkých úrovniach rozhodovania a riadenia, ako v bežnom živote spoločnosti. Autori uvádzajú potrebu zodpovedajúceho politického, ekonomického, sociálneho, výrobného, vedeckotechnického, administratívneho a medzinárodného systému. Načrtávajú 11 všeobecných kritérií sustainability, ktorých spoločným znakom je odmietanie produkcie i filozofie založenej na princípoch kvantitatívneho rastu, čiastkovosti (parciálnosti) a krátkodobosti riešení a naopak preferencia kvalitatívneho rastu, komplexnosti a dlhodobosti riešení.

Topercer (in Nováček et al. 1994) označuje trvalú udržateľnosť (udržateľný rozvoj) za cieľový proces, ktorého filozofická paradigma sa len vyvíja. Menuje hlavné predpoklady (podmienky) praktickej použiteľnosti tohto pojmu, medzi ktoré zaraďuje najmä presné definovanie konkrétnych problémov, ich poznateľnosť, dostatočné poznatky o limitoch krajiny a jej zdrojov na jednej strane a požiadavkách na krajinu na druhej strane. Na základe štúdia prác zo svetovej literatúry uvádza šesť hlavných princípov trvalej udržateľnosti, ktoré vyjadrujú jednak zložitosť a komplexnosť krajinného systému (systémový, holistický, hierarchický, evolučný, autoregulačný princíp využívania krajiny), jednak potrebu regulácie ľudskej činnosti v krajine (environmentálne limity, polyfunkčnosť, pluralizmus v užívaní, maximalizácia šetrenia a minimalizácia porúch).

V zásade sa uvedené definície a prístupy k trvalej udržateľnosti zhodujú, odlišný je len uhol pohľadu na problematiku v závislosti od konkrétnych cieľov. Na záver uvádzame základné ciele a atribúty trvalo udržateľnej budúcnosti v zmysle Doversa (1990), ktoré možno označiť za univerzálne:

Všeobecné ciele

- pokračovanie ľudského rodu na Zemi
- zaopatrenie základných potrieb pre všetkých ľudí
- uspokojovanie rozumných nemateriálnych potrieb všetkých ľudí
- udržanie základných ekologických procesov
- udržanie biologickej diverzity.

Všeobecné atribúty

- stabilná (a možno aj redukovaná) ľudská populácia
- uspokojovanie ľudských potrieb spôsobmi, ktoré vyžadujú minimum využitia zdrojov a produkcie odpadov
- globálna redistribúcia výrobných prostriedkov
- významne znížená materiálová spotreba na osobu v rozvinutom svete
- zvýšená materiálová spotreba na osobu v rozvojovom svete.

2. Trvalo udržateľný rozvoj: náčrt teoretického rámca

2.1 Podnety a východiská

Na základe orientačnej analýzy dostupných publikovaných prameňov považujem za prijateľné a produktívne najmä tieto myšlienkové impulzy a východiská:

- environmentalizmus ekocentrického zamerania (O'Riordan 1981) s ťažiskom v „komunalistickom“ ekocentrizme a s viacerými prvkami ekocentrizmu „hlbinnej ekológie“ i „ústretového technocentrizmu“ (v zmysle práce O'Riordan, Turner 1983)
- pozícia, ktorá je bližšia udržateľnému rozvoju [zhruba mu zodpovedá pojem striedneho (frugal) udržateľného stavu spoločnosti v zmysle práce Ophuls (1977) resp. udržateľnosti v zmysle práce O'Riordan (1988)] než udržateľnému rastu v zmysle práce Turner (1988); pri udržateľnom rozvoji v tomto chápaní ochrana [v bioetickom kontexte – O'Riordan (1988)] tvorí základ pre definovanie kritéria na posudzovanie toho, ktorá alternatíva alokácie prírodných zdrojov je žiadúca
- integrovanie ekológie a ekonómie, ktoré zahŕňa riešenie viacerých dôležitých teoretických otázok (Costanza, Daly 1987): 1. udržateľnosť; 2. medzidruhová a vnútrodruhová distribúcia statkov; 3. diskontovanie a medzigeneračná spravodlivosť; 4. narábanie s nemonetárnymi hodnotami, s nepresnosťou a neurčitosťou
- O'Riordan (1988): „...jadro udržateľnosti, ktorým je vytvorenie podmienok dávajúcich ľuďom voľnosť na zlepšenie ich ochudobnených podmienok prostriedkami primeranými ich kultúre a aspiráciám.“
- Gándhí: „Zem poskytuje dosť na uspokojenie potrieb každého, ale nie dosť na uspokojenie chtivosti každého.“
- Dixon, Fallon (1989): „...udržateľnosť... je v skutočnosti „hodnotami zaťažný“ (value-laden) pojem.“
- Pearce (1987) (cf. Costanza, Daly 1987) argumentuje, že žiadna z existujúcich foriem ekonomickej organizácie (voľného trhu, zmiešaná ani plánovaná) nemôže poskytnúť záruky udržateľnosti: „...nijaký z ekonomických systémov iných ako „ekologicky viazané“ (ecologically bounded) nemá zabudovaný žiadny mechanizmus, ktorý by reagoval na vzťah medzi makroekonomickou škálou aktivity a požiadavkami udržateľnosti.“
- Costanza, Daly (1987): „...moderná ekonómia deklaruje, že náš druh (človek – pozn. J. T.) by mal dostávať stále rastúci podiel (bohatstva alebo únosnej kapacity – pozn. J. T.). Tento predpoklad vedie k problémom v tom, že ignoruje inštrumentálnu hodnotu iných druhov spočívajúcu v udržiavaní životonosných systémov a ignoruje vnútornú (intrinsic) hodnotu iných druhov.“

- Costanza, Daly (1987): „Aj keď trh môže byť účinným a užitočným nástrojom na alokáciu zdrojov, možno spomenúť mnoho príkladov, keď ľudia zle chápali hodnotu prírodných zdrojov (napríklad mokradí) až dotedy, kým nebolo prineskoro. Istý pojem vnútornej (intrinsic) hodnoty preto musí byť zavedený na kontrolu ľudských percepcií a na umožnenie štúdia ekonómií prírody, ktoré nezahŕňajú ľudí.“
- Costanza, Daly (1987): „Diskontovanie však prinajlepšom odráža hodnotu budúcnosti (všetkých druhov v budúcnosti) pre príslušníkov jediného druhu, nás, v súčasnosti. Hodnota budúceho života pre budúce bytosti nevstupuje do kalkulácie vôbec.“
- Costanza, Daly (1987): „Psychologické dôkazy naznačujú, že ľudia majú problémy s reagovaním na podnety, ktoré nie sú bezprostredné (v čase a priestore) a môžu byť vedení do katastrofických situácií, pretože diskontujú prívleťmi.“
- Dovers (1990): „...keďže zrejmu kľúčovou črtou udržateľnejšej spoločnosti by bola väčšia a svižnejšia poslušnosť voči ekologickým zábranám, citlivostiam prírodných systémov a ľudských bytostí, udržateľný rozvoj bude vyžadovať väčší rešpekt voči informáciám a ich väčšie používanie.“
- Crosson, Rosenberg (1989): „...najúspešnejšie prístupy budú spočívať v zlučovaní individuálnych a spoločenských záujmov... Čo chýba, sú formy komunikácie, ktoré by spájali preklenujúci (overarching) záujem spoločnosti na udržateľnom systéme poľnohospodárstva s dobrobytom jednotlivých farmárov.“
- McNeely (1990): „...vyžadujú sa celkové stratégie na zriadenie spoločnej informačnej bázy, na definovanie problémov spôsobmi, ktoré budú viesť k ich riešeniu a na dosiahnutie zhody v cieľoch akcie.“
- Dovers (1991): „Čo by sme mali hľadať, to je operacionálny prístup k udržateľnému rozvoju: zbor princípov a hľadísk, ktoré môžu byť pripojené k nevyhnutne vágnym definíciám pojmu a ktoré môžu usmerňovať vzrast nášho pochopenia a následnú formuláciu politiky“
- Cocklin (1989): „Čo doteraz nebolo exponovanou témou vo všeobecnej deba- te o udržateľnosti, je otázka jej hodnotenia. Plánovanie životného prostredia a zdrojov všeobecne je v súčasnosti charakterizované uznávaním potreby systematických a rigorózných hodnotiacich procedúr.“
- Costanza, Daly (1987): „... existuje nebezpečenstvo, že presnejšie vyjadriteľ- né hodnoty budú dominovať nad menej presne vyjadriteľnými hodnotami jednoducho preto, že ich numerický charakter uľahčuje zakomponovanie do modelov.“
- Einstein: „Zákony matematiky, pokiaľ sa vzťahujú na realitu, nie sú určité, a pokiaľ sú určité, nevzťahujú sa na realitu.“
- Brown et al. (1987): „Udržateľnosť môže byť definovaná široko alebo úzko, ale použiteľná definícia musí explicitne špecifikovať kontext rovnako ako uvažované časové a priestorové úrovne.“
- Holling (1973): „Managementový prístup založený na reziliencii... by zdô- razňoval potrebu ponechať otvorené možnosti voľby, potrebu vidieť uda- losti skôr v regionálnom ako v lokálnom kontexte a potrebu zdôrazniť hete- rogenitu. Z toho by vyplývala nie prezumpcia dostatočného poznania, ale uznanie našej neznalosti; nie predpoklad, že budúce udalosti sú očakávané, ale že budú neočakávané. Rámec reziliencie je schopný pojať tento posun

- perspektívy, na čo nevyžaduje precíznu schopnosť predikovať budúcnosť, ale iba kvalitatívnu schopnosť vyvinúť systémy schopné absorbovať a prispôbiť sa budúcim udalostiam v akejkoľvek neočakávanej forme.“
- Norgaard (1988): „Základný problém je, že pojem udržateľnosti, povodne vyvinutý v biologickom/fyzikálnom kontexte, býva teraz aplikovaný v omnoho širšom, socio-ekonomickom kontexte.“
 - Brundtland et al. (1987): „Pojem udržateľného rozvoja predpokladá limity – nie absolútne limity, ale obmedzenia vyvolané vplyvmi súčasného stavu technológie a spoločenskej organizácie na environmentálne zdroje a schopnosťou biosféry absorbovať účinky ľudských aktivít.“
 - Hardin (1976): „Ak by ekológovia niekedy boli vyzvaní na napísanie nového Desatora, ich Prvé Prikázanie by bolo: *Neprekročíš únosnú kapacitu.*“
 - Hardin (1986): „...kultúrna únosná kapacita územia bude vždy menšia ako únosná kapacita (v jednoduchom živočíšnom zmysle). Kultúrna kapacita je nepriamo úmerná predpokladanej (materiálnej) kvalite života.“
 - Turner (1988): „Intuitívne sa zdá, že argumenty udržateľnosti zdôrazňujú potrebu vidieť ochranu životného prostredia a pokračujúci ekonomický rast (v zmysle rastu reálnych príjmov na osobu) ako vzájomne kompatibilné, a nie nevyhnutne konfliktné ciele.“
 - Turner (1988): „Ústrednou myšlienkou ekocentrického svetového názoru, vyjadrovanou v 60-tych a 70-tych rokoch bolo, že politiky ochrany životného prostredia a presadzovanie politik ekonomického rastu sú nekompatibilné.“
 - rozšírenie etiky: etika životného prostredia i etika „pre využívanie životného prostredia“ v zmysle práce Regan (1981), etika krajiny (land ethic), bioetika (O’Riordan 1988), ekomoralita (O’Riordan 1988), etika udržateľnosti (Pearce 1987) závislá na vyššom morálnom princípe medzigeneračnej spravodlivosti
 - Pearce (1987): „Ak práva vznikajú čiastočne na základe schopnosti vnímať (sentience), zdá sa čudné vylúčiť z nich vnímavé bytosti iné ako človek iba preto, že nie sú schopné vyjadrovať svoje preferencie.“
 - environmentálne hodnoty a spôsoby ich kvantifikácie [Turner(1988), Brown (1984), citované v Turner (1988)]
 - pojem „vnútorných“ (intrinsic) hodnôt v etike prírody ako protikladu inštrumentálnych (úžitkových) hodnôt
 - správcovstvo (stewardship) (Pearce 1987): „Rozšírená teória spravodlivosti môže celkom legitímne chápať ľudí ako správcov pre iné druhy, a to nie na základe nejakého metafyzického pojmu správcovstva, ale na základe racionálneho zváženia podobností a rozdielov medzi ľuďmi a inými bytosťami.“
 - ideológia „slabého antropocentrizmu“ (Norton 1984), prístup „low technology“
 - generalizované záväzky (Norton 1984): záväzky terajších generácií udržať stabilný tok zdrojov do bližšie neurčenej budúcnosti v záujme zabezpečenia pokračovania ľudského života, nie iba plnenia požiadaviek jedincov
 - nielen vnútrogeneračná, ale i medzigeneračná rovnosť (equity) (Page 1983), prípadne medzidruhová rovnosť (Dovers 1991)
 - ľudské hodnoty (potenciálne) zlučiteľné s trvalo udržateľným spôsobom života (Vavroušek 1993)
 - Conway (1987): „...ekvitabilita, ktorá je žiaducim sociálnym výsledkom spravodlivosti (fairness) distribúcie.“

- súčasnosť môže budúcnosti poskytnúť iba „veno zdrojov“ a to, ako ho v budúcnosti použijú, či na produkciu šťastia alebo biedy, je ich vlastná vec (Daly 1989)
- starogrécka vízia Ge alebo Gaie ako bohyne Zeme, materského symbolu prirodzeného doplňovania (replenishment) (O'Riordan 1988)
- hypotéza Gaia (Lovelock 1979, Goldsmith 1990)
- multilateralizmus: od nových foriem medzinárodnej kooperácie a paralelných inštitúcií sa vyžaduje podpora „rastových“ politik prehlbujúcich spoločné záujmy a minimalizujúcich národné rivalitu s nulovým súčtom (Brundtland et al. 1987)
- metodologické problémy pri hodnotení udržateľnosti: problém hraníc, analýza jediného zdroja verzus integrované hodnotenie, problém kvantifikácie, udržateľnosť a iné ciele (Cocklin 1989)
- „Ekorozvoj (eco-development) je rozvoj lokality (kraja) využívajúci najplnšie udržateľné výhody jej fyzikálnych, biologických a kultúrnych zdrojov“ (IUCN)
- teória „základných potrieb“ v zmysle práce Ghabbour [1982, citované v O'Riordan (1988)]: „Hľadanie dôstojnosti je človeku vrodene a samo je najvyššou základnou ľudskou potrebou. ...Všeobecne je uspokojovanie základných potrieb definované prostredníctvom rozvojových stratégií majúcich za cieľ minimálne uspokojiť primárne potreby tých skupín obyvateľstva, ktoré toho nie sú schopné vlastným úsilím.“
- trojúrovňový prístup k udržateľnosti (O'Riordan 1988), pri ktorom „základné potreby“ stanovujú fundamentálny cieľ, ekorozvoj zdôrazňuje miestnu a kultúrnu špecifickosť aplikácie pojmu a udržateľné využívanie sa stáva mechanizmom „zdravého rozumu“ pri aplikácii
- Chambers [1986, citované v O'Riordan (1988)]: tri prístupy k rozvoju:
 - environmentálne orientovaný (podobný ranému pohľadu IUCN na udržateľné využívanie)
 - rozvojovo orientovaný (približujúci sa tradičným rozvojovým hľadiskám)
 - orientovaný na živobytie (blízky prístupu „základných potrieb“); navrhuje fúziu týchto prístupov do „rozvoja udržateľného živobytia“, ktorý je blízky súčasnému ponímaniu ekorozvoja
- Dixon, Fallon (1989): „V kontexte zdrojov a životného prostredia by udržanie doslova znamenalo zachovanie alebo predĺženie produktívneho využívania zdrojov a integrity zdrojovej bázy. To okrem iného implikuje existenciu fyzikálnych a iných zábran produktívneho využívania zdrojov.“
- Dixon, Fallon (1989): „Možno identifikovať tri rozdielne spôsoby používania pojmu (udržateľnosti):
 - ako čisto fyzikálny pojem pre jediný zdroj
 - ako fyzikálny pojem pre skupinu zdrojov alebo pre ekosystém
 - ako sociálno-fyzikálno-ekonomický pojem.“
- paradigmy environmentálnej/ekologickej ekonómie:
 - bioekonómia (Clark 1976): hľadanie bioekonomických rovnováh v bioekonomických systémoch
 - koevolučná ekonómia (Norgaard 1984): v priebehu koevolúcie (spatnoväzbový proces medzi dvoma vyvíjajúcimi sa systémami, napríklad prírodou a ľudskou spoločnosťou) sa vnútri systémov vytvárajú prebytky energie, ktoré sú potom využiteľné na stimulovanie

nových interakcií medzi systémami a ak sa interakcie ukázu priaznivé pre spolnosť, proces rozvoja pokračuje

- ekonómia rovnovážneho stavu (nulového rastu) (Daly 1977)
- zákony termodynamiky a ekonomický proces (Georgescu-Roegen 1971, Pearce 1987, Costanza, Daly 1987): vzhľadom na prvý zákon termodynamiky čokoľvek je z prostredia vytiažené ako zdroj, musí sa do prostredia vrátiť ako odpad; vzhľadom na druhý zákon termodynamiky úplná recyklácia odpadov nie je možná; keďže vzrast entropie je prirodzeným procesom, ekonomický systém v takej podobe, v akej sa vyvinul v kapitalistických i nekapitalistických krajinách, dramaticky zvyšuje entropiu vytiažených zdrojov
- ekologicky viazané (ecologically bounded) ekonomiky (Pearce 1987): „ktoré môžu byť plánované i neplánované a v ktorých sú dodržiavané udržateľné pravidlá hry. ... a pravdaže žiadna ekologicky viazaná ekonomika neexistuje.“
- pravidlá ochrany pre udržateľné využívanie environmentálnych zdrojov (Turner 1988):
- zachovávanie regeneratívnej kapacity obnoviteľných zdrojov a vyhýbanie sa znečisťovaniu nad mieru biosférických kapacít asimilácie odpadov
- plánované technologické zmeny podporujúce prechod od neobnoviteľných k obnoviteľným zdrojom
- „fázovaná“ politika využívania neobnoviteľných zdrojov
- pre dosiahnutie udržateľného a zároveň obnoveného stavu sveta je podstatné uskutočňovanie niekoľkých prechodov (Repetto 1985):
 - a/ demografický prechod ku stabilnej svetovej populácii
 - b/ prechod energetiky do éry, v ktorej efektívnosť produkcie je dosahovaná pri minimálnom poškodzovaní prostredia
 - c/ zdrojový prechod od neobnoviteľných k obnoviteľným zdrojom
 - d/ ekonomický prechod k udržateľnému rastu zahrňujúcemu proces redistribúcie zdrojov
 - e/ politický prechod ku globálnej dohode založenej na komplementárnych cieľoch medzi Severom a Juhom
- Dovers (1990): – cieľové kontexty (tj. čo chceme): ekologické, biologické, ekonomické, zdrojové,
- survivalistické, sociálne
- organizačné kontexty (tj. ako to dosiahnuť): priestorový, časový, odvetvový,
- kultúrny, politický, pravdepodobnostný“
- Walters et al. (1990): „...špecifickosť ako úroveň informačnej podrobnosti (detailu) vyžadovaná pre čo najprimeranejšie managementové rozhodnutia“
- O'Riordan (1988): „Udržateľnosť sa zdá byť akceptovaná ako sprostredkujúci pojem určený na preklopenie priepasti medzi „rozvojármi“ a „environmentalistami“. Jeho klamná jednoduchosť a zdanlivo samozrejmý význam zatemnili jeho inherentnú viacznačnosť.“ ... „Môže byť iba otázkou času, kým sa metafora udržateľnosti stane natoľko nadužívanou, až stratí význam.“
- „rozvojári“ i „environmentalisti“ používajú pojem udržateľnosti na ospravedlňovanie nimi navrhovaných akcií (O'Riordan 1988)
- O'Riordan (1988): „Udržateľné využívanie je prvou podmienkou udržateľnosti, no nie postačujúcou podmienkou.“

- O'Riordan (1988): „Udržateľnosť... nemôže byť oddeľovaná od mechanizmov určovania alokácie zdrojov a z toho dôvodu je v centre záujmu súčasnej environmentálnej politiky.“
- Pinchot [1910, citované v O'Riordan (1988)]: „Ochrana (conservation) obhajuje uplatňovanie predvídavosti, rozvážnosti, úspornosti a inteligencie v riešení verejných vecí. ... Požaduje aplikáciu zdravého rozumu na spoločné problémy v záujme spoločného dobra.“
- „bezpečný minimálny štandard“ ako podprahové optimum pre (reverzibilné) čerpanie zdrojov [Ciriacy-Wantrup 1963, citované v O'Riordan (1988)]
- „maximálny udržateľný výnos“ ako biologicky determinovaná miera ťažby (odberu) biomasy zo zdroja (Dixon, Fallon 1989)
- makroenvironmentálne štandardy (Turner 1988)
- Pearce (1987): „Kompozitný pojem zdroja by sa mal vzťahovať rovnako na prostredie poskytujúce ťažené zdroje, obnoviteľné i neobnoviteľné, ako aj na prostredie prijímajúce odpady.“
- McGlade (1990): „Environmentálne zdroje, ktoré sú mnohonásobne a kompetitívne využívané, majú mnohonásobné kritériá udržateľnosti.“
- O'Riordan (1988): „Moderný pohľad na udržateľnosť k nej pridáva tri rozhodujúce dimenzie:
 - a) možnosť globálnej ekologickej poruchy vedúcej k vážnemu národnému i medzinárodnému ekonomickému kolapsu spolu s narušením dostupnosti kľúčových zdrojov, menovite potravín, dreva a vody
 - b) explicitná väzba medzi právami prírody a právami menšinových kultúr, dávajúca novú etickú dimenziu aspektom sociálnej a ekologickej spravodlivosti (justice) udržateľnosti
 - c) poznanie, že udržateľnosť zasahuje do inštitúcií a zvlášť do účtovníctva a alokácie založenej na kolektívnych a dlhodobých analytických prístupoch, a nie iba do dosť zúžených technických otázok obnoviteľnosti a vyhovujúceho oceňovania.“
- Hall (1990): „Zdá sa nemožné neusúdiť, že v dlhom časovom výhľade by najvýznamnejším ekonomickým cieľom pre väčšinu krajín sveta malo byť zníženie prírastku ľudskej populácie... Podobne by sa dalo súhlasiť, že najvýznamnejším ekonomickým cieľom pre rozvinuté krajiny je znižovať ich závislosť na vyčerpatel'ných zdrojoch a znižovať znečisťovanie neobnoviteľných zdrojov.“
- Hardin (1986): „Boh neudel'uje cenu za maximálne množstvo ľudských bytostí.“
- McGlade (1990): „Nanešťastie je udržateľný rozvoj v súčasnosti založený na zmesi teoretických pojmov a praktických zreteľov, ktoré ešte len musia vyústiť do koherentných kritérií pre management a formuláciu politiky.“
- O'Riordan (1988): „Možno byť iba opatrný v súvislosti so skutočnou úlohou pojmu udržateľnosti v budúcnosti. Pravdepodobne bude slabnúť ako „dobrá myšlienka“, ktorá nemôže byť inteligentne uvedená do praxe – ako demokracia a zodpovednosť. Jej výhodou je, že zakladá prospešnú morálnu pozíciu, ktorá môže byť využitá reformistami. Jej nevýhodou je, že môže byť do príštipkárskeho úprav statu quo manipulovaná etablovanými záujmami, ktoré za účelom udržania si serióznosti budú musieť urobiť určité relatívne menej významné ústupky.“

2.2 Niektoré definície

1. Zhromaždenie IUCN (1973): „Ochrana (conservation) je taký management (zahrňujúci inšpekciu, výskum, záchranu, využívanie) ovzdušia, vody, pôdy, minerálov a živých systémov vrátane človeka, aby sa dosiahla najvyššia udržateľná kvalita života.“
2. Brundtland et al. (1987, p. 43): „Udržateľný rozvoj je rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasnosti bez ohrozenia (compromising) potrieb budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby.“
3. Brundtland et al. (1987, p. 46): „V podstate je udržateľný rozvoj procesom zmeny, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny sú v harmónii a zvyšujú súčasný aj budúci potenciál uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií.“
4. Brundtland et al. (1987, p. 65): „V najširšom zmysle je stratégia udržateľného rozvoja zameraná na presadzovanie (podporu) harmónie medzi ľudskými bytosťami a medzi ľudstvom a prírodou.“
5. Dixon, Fallon (1989): „...favorizujeme socioekonomickú definíciu udržateľnosti – tú, ktorá sa krúti okolo sociálneho a ekonomického dobrobytu pre súčasnú generáciu a udržania budúcich možností volieb pre naše deti.“
6. Dovers (1991): „Udržateľnosť je schopnosť ľudského, prírodného alebo zmiešaného systému odolať alebo prispôbiť sa endogénnej alebo exogénnej zmene. Udržateľný rozvoj je teda cesta zámernej zmeny a zlepšenia systému, ktorá zachováva alebo posilňuje tento atribút systému.“
7. Chiras (1993): „V ekologickom kontexte udržateľnosť znamená celkom jednoducho život vnútri (limitov) únosnej kapacity biosféry.“
8. Marten (1988): „Udržateľnosť je dlhodobé udržiavanie stanovenej úrovne produkcie.“

3. Spoločné obsahové elementy definícií

Podrobnejšia analýza obsahu jednotlivých definícií udržateľného rozvoja umožňuje vyabstrahovať z nich niekoľko najpodstatnejších *spoločných obsahových elementov*:

- udržateľný rozvoj je cieľným procesom zmien v chovaní ľudskej spoločnosti
- rozvoj je chápaný ako dosahovanie najvyššej udržateľnej kvality života resp. zvyšovanie potenciálu uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií
- rozvoj má zabezpečovať nielen vnútrogeneračnú, ale aj medzigeneračnú rovnosť (spravodlivosť) v uspokojovaní potrieb ľudí (udržanie možností volieb pre budúce generácie)
- rozvoj má podporovať harmóniu medzi ľudstvom a prírodou, život v medziach únosnej kapacity biosféry, prípadne (v dôsledné ekocentristickom chápaní) zabezpečovať okrem vnútrodruhovej aj medzidruhovou rovnosť (spravodlivosť) v distribúcii statkov resp. v uspokojovaní potrieb ľudí a bytostí iných ako človek.

4. Navrhované modifikácie definícií

„Normálny“ variant:

Udržateľný rozvoj je *cieľový proces zmien v chovaní ľudskej spoločnosti k sebe samej i k svojmu okoliu* (krajine a jej zdrojom), smerujúci k zvyšovaniu súčasného i *budúceho potenciálu* uspokojovania ľudských potrieb a aspirácií s *ohľadom na možnosti* (limity) krajiny a jej zdrojov.

Dôslednejšie ekocentristický variant

Udržateľný rozvoj je *cieľový proces zmien v chovaní ľudskej spoločnosti k sebe samej i k svojmu okoliu* (krajine a jej zdrojom), smerujúci k zvyšovaniu súčasného i *budúceho potenciálu* uspokojovania potrieb ľudí i *bytosť iných* ako človek s *ohľadom na možnosti* (limity) krajiny a jej zdrojov.

Literatúra

Allen, T. F. H., Starr, T. B. 1982. Hierarchy: Perspectives for Ecological Complexity. Univ. Chicago Press, Chicago.

Barbier, E. B. 1987. The concept of sustainable economic development. Environm. Conserv. 14: 101–110.

Bateson, G. 1979. Mind and Nature. A Necessary Unity. E. P. Dutton, New York. 238 pp.

Brown, B., Hanson, M., Liverman, D., Meredith, R. 1987. Global sustainability: toward definition. Environm. Manage. 11: 713–719.

Brown, T. 1984. The concept of value in resource allocation. Land Economics 60 (3).

Brundtland, G. H., et al. 1987. Our common future. Oxford University Press, Oxford.

Bruton, M. N. 1989. The ecological significance of alternative life-history styles. In: Bruton, M. N. [Ed.]. Alternative Life-History Styles of Animals. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, pp. 503–553.

Chambers, R. 1986. Sustainable Livelihoods: An Opportunity for the World Commission on Environment and Development. Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton.

Chiras, D. D. 1993. Eco-logic: teaching the biological principles of sustainability. Amer. Biol. Teacher 55: 71–76.

Ciriacy-Wantrup, S. V. 1963. Resource Conservation. University of California Press, Berkeley.

Clark, C. 1976. Mathematical Bioeconomics. John Wiley, New York.

Cocklin, C. R. 1989. Methodological problems in evaluating sustainability. Environm. Conserv. 16: 343–351.

Conway, G. 1987. The properties of agroecosystems. Agricultural Systems 24: 95–117.

- Costanza, R., Daly, H. E. 1987. Toward an ecological economics. *Ecol. Modelling* 38: 1–7.
- Crosson, P. R., Rosenberg, N. J. 1989. Strategies for agriculture. *Scientific American* 260: 128–135.
- Daly, H. E. 1977. *Steady-State Economics*. Freeman, San Francisco.
- Daly, H. E. 1989. The economic growth debate: what some economists have learned but many have not. *J. Environm. Econ. Manage.* 9: 323–336.
- Dixon, J. A., Fallon, L. A. 1989. The concept of sustainability: origins, extensions, and usefulness for policy. *Society and Natural Resources* 2: 73–84.
- Dovers, S. R. 1990. Sustainability in context: an Australian perspective. *Environm. Manage.* 14: 297–305.
- Dovers, S. R. 1991. Diverse and resilient approaches to sustainable development. *Ecolitics v Conference*, Univ. New South Wales, Sydney, p. 1–11.
- Georgescu-Roegen, N. 1971. *The Entropy Law and the Economic Process*. Harvard Univ. Press, Cambridge, MA, 457 pp.
- Ghabbour, S. I. 1982. Definitions, issues and perspectives. In: *UN Environmental Programme. Basic Needs in the Arab Region: Environmental Aspects, Technologies and Policies*. UNEP, Nairobi, p. 19–46.
- Gleick, J. 1987. *Chaos. Making a New Science*. Viking, New York. 352 pp.
- Goldsmith, E. 1990. Gaia is evolution. *Riv. Biol. – B. Forum* 83: 361–368.
- Hall, C. A. S. 1990. Sanctioning resource depletion: economic development and neo-classical economics. *The Ecologist* 20: 99(104).
- Hardin, G. 1976. Carrying capacity as an ethical concept. *Soundings* 59: 120–137.
- Hardin, G. 1986. Cultural carrying capacity: a biological approach to human problems. *BioScience* 36: 599–606.
- Hogg, T., Huberman, B. A., McGlade, J. M. 1989. The stability of ecosystems. *Proc. R. Soc. Lond. B* 237: 43–51.
- Holling, C. S. 1973. Resilience and stability of ecological systems. *Annu. Rev. Ecol. Syst.* 4: 1–24. Jantsch, E. 1980. *The Self-Organizing Universe. Scientific and Human Implications of the Emerging Paradigm of Evolution*. Pergamon Press, Oxford. 343 pp.
- Lovelock, J. 1979. *Gaia: a New Look at Life on Earth*. Oxford University Press, Oxford.
- Margalef, R. 1969. Diversity and stability: a practical proposal and a model of interdependence. *Brookhaven Symp. Biol.* 22: 25–37.
- Marten, G. G. 1988. Productivity, stability, sustainability, equitability and autonomy as properties for agroecosystem assessment. *Agricultural Systems* 26: 291–316.
- Maurer, B. A. 1987. Scaling of biological community structure: a systems approach to community complexity. *J. Theor. Biol.* 127: 97–110.
- McGlade, J. 1990. Ecological economics. *Trends Ecol. Evol.* 5: 396–397.

- McNeely, J. A. 1990. How conservation strategies contribute to sustainable development. *Environm. Conserv.* 17: 9–13.
- Norgaard, R. 1984. Coevolutionary development potential. *Land Economics* 60 (2).
- Norgaard, R. 1988. Sustainable development: a co-evolutionary view. *Futures* (December): 606–620.
- Norton, B., 1984. Environmental economics and weak anthropocentrism. *Environm. Ethics* 6 (2).
- Ophuls, W. 1977. *Ecology and the Politics of Scarcity*. Freeman, San Francisco.
- O'Neill, R. V., DeAngelis, D. L., Waide, J. B., Allen, T. F. H. 1986. *a Hierarchical Concept of Ecosystems*. Princeton University Press, Princeton.
- Orians, G. H. 1975. Diversity, stability and maturity in natural ecosystems. In: van Dobben, W. H., Lowe-McConnell, R. H. [Eds.]. *Unifying Concepts in Ecology*. Dr W. Junk Publishers, The Hague, p. 139–150.
- O'Riordan, T. 1981. *Environmentalism*. Pion Press, London.
- O'Riordan, T. 1988. The politics of sustainability. In: Turner, R. K. [Ed.]. *Sustainable Environmental Management. Principles and Practice*. Belhaven Press, London & Westview Press, Boulder, p. 29–50.
- O'Riordan, T., Turner, R. K. 1983. *An annotated reader in environmental planning and management*. Pergamon Press, Oxford.
- Page, T. 1977. *Conservation and Economic Efficiency: An Approach to Materials Policy*. Resources for the Future/John Hopkins Univ. Press, Baltimore, MD, 266 pp.
- Page, T. 1983. Intergenerational justice as opportunity. In: Brown, P., Maclean, D. [Eds.]. *Energy and the Future*. Rowman & Littlefield, Totowa, N. J.
- Pahl-Wostl, C. 1990. Temporal organization: a new perspective on the ecological network. *Oikos* 58: 293–305.
- Patten, B. C. 1975. Discussion summarised by H. Klomp. In: van Dobben, W. H., Lowe-McConnell, R. H. [Eds.]. *Unifying Concepts in Ecology*. Dr W. Junk Publishers, The Hague, p. 182(183).
- Pearce, D. W. 1987. Foundations of an ecological economics. *Ecol. Modelling* 38: 9–18.
- Pimm, S. L. 1984. The complexity and stability of ecosystems. *Nature* 307: 321–326.
- Pinchot, G. 1910. *The Fight for Conservation*. Garden City, New York.
- Regan, T. 1981. On the nature and possibility of an environmental ethic. *Environm. Ethics*, 3 (1).
- Repetto, R. [Ed.] 1985. *The Global Possible*. Yale University Press, New Haven.
- Turner, R. K. 1988. Sustainability, resource conservation and pollution control: an overview. In: Turner, R. K. [Ed.]. *Sustainable Environmental Management. Principles and Practice*. Belhaven Press, London & Westview Press, Boulder, p. 1–25.

Vavroušek, J. 1993. Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In: Nováček, P., Vavroušek, J. [Eds.]. Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. STUŽ & Katedra ekologie Přírodovědecké fakulty Univ. Palackého, Olomouc, p. 91–100.

Waddington, C. H. 1975. *The Evolution of an Evolutionist*. Edinburgh University Press, Edinburgh. 328 pp.

Walters, D. T., Mortensen, D. A., Francis, C. A., Elmore, R. W., King, J. W. 1990. Specificity: the context of research for sustainability. *J. Soil Water Conserv.* 45: 55–57.

Weaver, W. 1948. Science and complexity. *Amer. Sci.* 36: 537–544.

Weber, B. H., Depew, D. J., Dyke, C., Salthe, S. N., Schneider, E. D., Ulanowicz, R. E., Wicken, J. S. 1989. Evolution in thermodynamic perspective: an ecological approach. *Biology and Philosophy* 4: 373–405.

Weinberg, G. M. 1975. *An Introduction to General Systems Thinking*. John Wiley & Sons, New York.

Globální konference OSN

Ing. Petr Lebeda
Ústav mezinárodních vztahů Praha

Praha 2000

1. Obecný úvod

OSN v 90. letech zorganizovala sérii 13 velkých globálních konferencí zaměřených na nejnaléhavější problémy světa včetně problémů spojených s trvale udržitelným rozvojem. Od životního prostředí k lidským právům, od lidských sídel, přes populační otázky až po sociální rozvoj všechna témata byla globálního rozměru, vzájemně provázaná a mezioborová.

Vlády, nevládní organizace a představitelé občanské společnosti si nejen vyměnily rozdílné názory, ale rovněž diskutovaly o společných hodnotách, cílech a strategii jejich dosažení. Rozsáhlé přípravy na každou konferenci vyvrcholily přijetím závěrečných dokumentů a schválením řady následných kroků (follow-up) a akčních plánů. Celý cyklus konferencí je tedy obousměrným procesem, v němž příprava i realizace probíhají směrem z lokální a národní úrovně na globální a zpět.

Společně s paralelně probíhajícími jednáními o přijetí *Agendy pro rozvoj* na půdě OSN tyto konference přinesly konsensus o nových prioritách a přístupech k rozvojové spolupráci:

- Soustředění na člověka. Jako lidský blahobyt i přístup k rozvoji musí být mnohorozměrný, integrovaný a komplexní.
- Ústředním úkolem je odstranění chudoby, naplnění základních lidských potřeb a ochrana lidských práv a svobod.
- Investice do zdraví, vzdělání a kvalifikace jsou kritické pro rozvoj lidských zdrojů. Sociální rozvoj je nejlépe sledován vládami, které aktivně podporují spoluúčast a posilování občanské společnosti (empowerment), respektují diverzitu, ale překonávají sociálně rozvratné nerovnosti.
- Zlepšení postavení žen.
- Vlády by se měly vyvarovat a napravovat odklánění zdrojů ze sociálních priorit.
- Otevřený a spravedlivý systém obchodu, investic a transferu technologií, soukromý sektor je hnacím motorem rozvoje, ale role vlád je nezastupitelná ve formulaci politik, koordinaci řízení světové ekonomiky a realizaci makroekonomických politik.
- Nezbytné pro rozšíření zdrojové základny pro rozvoj, odstranění chudoby a ekonomickou, technickou a sociální transformaci je zrychlení ekonomického růstu

2. Jednotlivé konference

2.1 Světový summit dětí (WSC)

New York, 29.–30. září 1990

Dokumenty: Světová deklarace o přežití, ochraně a rozvoji dětí, Akční plán

První globální summit v New Yorku v mnohém sloužil jako model pro organizaci a mobilizační úsilí dalších konferencí. Mimo jiné přispěl svým úsilím stanovovat, monitorovat a vyhodnocovat měřitelné cíle.

Oba hlavní dokumenty obsahují řadu rozvojových cílů ke zlepšení postavení dětí, které si zúčastněné země vytkly splnit do roku 2000. Mezi nimi patří k hlavním úkolům

snížení kojenecké a mateřské úmrtnosti, dětské podvýživy, negramotnosti, zlepšení přístupu k základním službám v oblasti zdravotnictví, rodinného plánování, vzdělání, zabezpečení vody a hygieny.

V roce 1996 proběhla pětiletá revize. Posoudila, jak vlády naplňují globální cíle v národních podmínkách, formulují a realizují trvale udržitelné strategie a nakolik jsou schopny získat domácí a zahraniční zdroje pro uskutečňování Národních akčních plánů. Ačkoliv výsledky SWC se liší cíl od cíle a země od země, podstatných pokroků bylo dosaženo především tam, kde existuje politická vůle, lokální mobilizace a zdravý politický program. Výzvami do dalšího pětiletého období zůstávají reformulace cílů v duchu lokálních priorit a zajištění trvalé udržitelnosti dosažených úspěchů.

2.2 Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED)

Rio de Janeiro, 3.–14. června 1992

Významem UNCED se zabývá jiná stat'.

Na UNCED přímo navazovaly některé další konference, například **Globální konference o trvale udržitelném rozvoji malých ostrovních rozvojových států**, Bridgetown (Barbados), 25. dubna – 6. května 1994.

2.3 Světová konference o lidských právech

Vídeň, 14.–25. června 1993

Dokumenty: Vídeňská deklarace a akční program

V návaznosti na předchozí mezinárodní konferenci v Teheránu, 1968, existující mezinárodní smlouvy a práci Komise pro lidská práva, UNHCR a ostatních zainteresovaných orgánů OSN Vídeňská deklarace přinesla společný plán na posílení ochrany a podpory lidských práv. Přes kontroverzní a komplexní povahu tématu mezinárodního společenství dosáhlo ve Vídni širšího konsensu a dosahu pro všechny země.

Na období 10 let přijatá Deklarace sice nezpochybnila, že primárně tato zodpovědnost spočívá na jednotlivých vládách, ale také potvrdila, že zároveň jde o legitimní zájem mezinárodního společenství. Konference zvýraznila souvislosti lidských práv s demokracií a rozvojem. I přes určitý odpor členské země znovu stvrdily, že právo na rozvoj patří mezi základní lidská práva a extrémní chudoba a sociální exkluze mezi jejich porušení. Zvláštní pozornost se soustředila na práva utlačovaných skupin a především žen.

Valné shromáždění vyhlásilo roky 1995–2004 Desetiletím OSN pro vzdělávání v oblasti lidských práv.

2.4 Mezinárodní konference o populaci a rozvoji (IPCD)

Káhira, 5.–13. září 1994

Dokumenty: Akční program IPCD

Konference přijala dvacetiletý program pro národní a mezinárodní populační a rozvojové politiky. Rozsáhlá následná opatření se vztahují nejen k působení OSN, ale i národních vlád a NGOs. Soustředí se na všestranné uspokojování potřeb jednotlivých žen a mužů spíše než na objektivní demografické cíle pro vládní politiky.

Nová strategie „reproduktivního zdraví“ zdůrazňuje základní reprodukční práva, včetně práva na určení počtu dětí, jakožto fundamentálního práva ženy. Dodává, že výkon těchto práv nelze oddělit od kvalitního a dobrovolného rodinného plánování a reprodukční zdravotní péče (tj. rovněž prenatální, porodní a poporodní péče, prevence potratů, neplodnosti a pohlavně přenosných nemocí a boji proti škodlivým praktikám, jako je např. ženská obřízka). Ruku v ruce s nimi musí jít i zvýšený přístup ke vzdělání, především dívek, a zlepšení primárních systémů zdravotní péče.

Základem programu je uznání vzájemné závislosti mezi populačním růstem, omezováním chudoby, odstraňováním nerovností mezi muži a ženami, ekonomickým růstem a trvale udržitelným rozvojem. Poselství káhirské konference doplňuje výstupy ostatních, předešlých i následných konferencí: demografické trendy nemohou být posuzovány izolovaně a bez globálního zlepšení postavení žen nelze dosáhnout trvale udržitelného rozvoje.

2.5 Světový summit o sociálním rozvoji (WSSD)

Kodaň, 6.–12. března 1995

Dokumenty: Kodaňská deklarace o sociálním rozvoji a Akční program

Kodaňský summit se stal přirozeným ohniskem celého cyklu globálních konferencí. Nejenže se konal uprostřed dekády, ale především díky svému širokému konsensu (přes 180 zemí) a komplexnímu záběru na sociální rozvoj shrnul myšlenky formulované i na ostatních konferencích do koherentního a celistvého rámce. Tento rámec do roku 2005 uznává mnohorozměrnost chudoby a požaduje holistický a na člověka orientovaný přístup k trvale udržitelnému rozvoji. Snaží se překonat tendenci posledních let zdůrazňovat ekonomický růst ve víře, že vše ostatní bude následovat. OSN se tak přihlásila k vyváženosti ekonomického a sociálního rozvoje s klíčovou rolí ekologie.

Tři ústřední a univerzálně akutní témata se týkala růstu produktivní zaměstnanosti a boje s nezaměstnaností, odstranění chudoby a sociální integrace. Summit nikterak nezpochybnil rozmanitost problémů, kterým čelí jednotlivé členské státy. Naopak ponechal prostor pro adaptaci a vyzval vlády k vytvoření vlastních politických „balíčků“ založených na specifickém profilu chudoby a existující institucionální kapacitě. Nedávné pozitivní zkušenosti, zakotvené v Kodaňské deklaraci, však poukazují na jasné společné priority pro úspěšný lokální rozvoj:

- vytvoření ekonomického, sociálního, politického, kulturního a právního prostředí umožňujícího plnohodnotný rozvoj
- budování soběstačnosti lidí
- podpora široce založeného a spravedlivého růstu
- zvyšování potravinové bezpečnosti domácností
- zlepšení přístupu k základní infrastruktuře a sociálním službám
- podpora tvorby pracovních příležitostí a trvale udržitelného životního způsobu/živobytí (livelihoods)
- zajištění spravedlivého přístupu k úvěrům a výrobním prostředkům (productive assets)
- ochrana sociálně slabých skupin
- podpora rovnosti mužů a žen a plné účasti žen na rozvoji
- ochrana, udržování a regenerace přírodních zdrojů
- ochrana před rychle postupující a někdy rozvratně působící globalizací.

2.6 Čtvrtá světová konference o ženách: Akce za rovnost, rozvoj a mír

Peking, 4.–15. září 1995

Dokumenty: Pekingská deklarace a Akční platforma (program)

Přes 50 000 účastníků pekingské konference, která byla pokračováním tří předchozích konferencí v Mexiko City, Kodani a Nairobi v rámci Desetiletí ženy OSN, nahlíželo společná témata rozvoje, rovnosti a míru z ženské (gender) perspektivy. Shledali, že stále přetrvávají mnohé problémy, jako jsou násilí na ženách, ženy jako primární oběti chudoby, vyloučení z účasti na politickém a ekonomickém životě, nedoceněná role žen pro stabilitu komunit a ochranu životního prostředí a další.

Platforma pro akci shrnuje souvislosti problematiky s tématy všech ostatních konferencí a stanovuje globální cíle pro pokrok v postavení žen do roku 2000 v 6 základních oblastech:

- práva žen (a dívek) jako lidská práva – právo na svobodnou a kontrolovanou reprodukci, právo na rovný přístup ke vzdělání a zdravotní péči a násilí na ženách jako zásadní porušování těchto práv
- dědické právo – nediskriminace potomků na základě pohlaví
- revize zákonů o ilegálnosti potratů
- role rodiny – klíčová role ženy pro rodinu a společnost (včetně nepřipustnosti sociální exkluze žen v době mateřství)
- kultura a náboženství – přehodnocení takových textů, které marginalizují a diskriminují ženy
- znásilnění jako válečný zločin (či zločin genocidy) a nutnost přísného trestu.

2.7 Druhá konference OSN o lidských sídlech (Habitat II)

Istanbul, 3.–14. června 1996

Dokumenty: Habitat Agenda, Istanbulská deklarace o lidských sídlech

Summit měst, jak se konference také nazývá, se zabýval důležitým aspektem současných problémů s rozvojem – rostoucí urbanizací. Kromě deklarace a akčního plánu pro vytvoření trvale udržitelných lidských sídel s ohledem na životní prostředí, lidská práva, sociální rozvoj, postavení žen a populační vývoj přinesl i několik nových momentů do celého cyklu konferencí.

Habitat II kladl silný důraz na dva principy – budování společenství a inovativní myšlenky. Byl proto prvním summitem OSN, který umožnil zástupcům občanské společnosti (včetně NGOs, radnic a lokálních samospráv a dalších skupin) nejen přístup, ale plnou účast na konferenci. Summit měst také zdůraznil důležitost výměny zkušeností z úspěšných aktivit, tzv. nejlepších postupů/metod/technik (best practices), které pak mohou sloužit jako vzorové modely při řešení jiných lokálních problémů.

Jádrem sporu bylo právo na přístřeší, ubytování. Konečné znění zavazuje vlády, aby umožnily svým občanům získat přístřeší, ale nikoliv, aby jej občanům přímo poskytly. Tento kompromis je výsledkem sporu mezi zastánci práva na bydlení jakožto samostatného a nezávislého práva a umírněnými vládami, které jej považují pouze za součást širšího práva na adekvátní životní standard.

Závěrečný dokument, Agenda habitat, je globální výzvou k akci na období prvních dvou desetiletí 21. století. Sestává z prohlášení cílů a principů, souboru závazků

a strategií pro jejich realizaci. Kromě jiného zdůrazňuje efektivitu trhů s půdou a její trvale udržitelné využívání, práva i povinnosti občanů a právo na bydlení jako integrované právo na přístřeší a bezpečnost, vodu a hygienická zařízení, dopravu a práci.

2.8 Světový potravinový summit

Řím, 13.–17. listopadu 1996

Dokumenty: Římská deklarace o světové potravinové bezpečnosti, Akční plán světového potravinového summitu

Římský summit uspořádaný v době klesající světové potravinové produkce a dramaticky rostoucí populace byl prvním globálním setkáním hlav států a vlád zaměřeným na problémy hladu a podvýživy. Potravinová zabezpečení a právo na ni jsou aspektem doplňujícím a navazujícím na problematiku předchozí globálních konferencí. Akční plán a deklarace volají po zvýšení produkce tak, aby se do roku 2015 snížil počet podvyživených lidí v rozvojovém světě na polovinu. Delegáti společně načrtli zásady politik, které by všem lidem ve všech dobách (pamatují i na situace humanitární nouze) umožnily pěstovat anebo koupit dostatek zdravých a bezpečných potravin.

Ačkoliv summit upozornil na to, jak důležitá je spolupráce NGOs, soukromého sektoru a akademických a vědeckých komunit, základ odpovědnosti spočívá na vládách. Sedmi-bodový akční plán zdůrazňuje, že nárůst potravinové produkce musí být trvale udržitelný, stejně jako investice do lidských zdrojů, produkčních kapacit a rozvoje venkovských oblastí.

3. Hodnocení ve vztahu ke koncepci udržitelného rozvoje

Výskyt a důležitost konceptu udržitelného rozvoje v průběhu globálních konferencí 90. let vzrůstala. Zatímco zpočátku se jednalo převážně o rozvoji „bez přívlastků“, s implicitním konfliktem mezi ekonomickými, ekologickými a sociálními aspekty, s postupným zažíváním odkazu konference v Riu docházelo k jejich větší integraci, vytříbení a přijetí koncepce světového rozvoje a růstu jako rozvoje trvale udržitelného.

Hlavní aspekty koncepce udržitelného rozvoje se promítly do všech konferencí, resp. jejich témata pokryla hlavní pilíře trvalé udržitelnosti. Ekonomický růst společně s aktivní rolí soukromého sektoru jsou nezbytné pro odstranění chudoby, zajištění maximální zaměstnanosti, budování základní infrastruktury a financování nové agendy pro rozvoj. Ovšem konečným cílem agendy je všestranný, trvale udržitelný a spravedlivý rozvoj všech žen a mužů. V praktické rovině tedy zajištění jejich základních práv na potravu a přístřeší, zdravotní péči, vzdělání a sociální ochranu, na jejich plnohodnotnou lidskou seberealizaci a rovnost, na zdravé životního prostředí, sociální integritu a účast na politické organizaci. Koncept udržitelného rozvoje tím rozšiřuje své jádro i o kulturní, právní a etické základy.

Je na národních vládách, aby realizovaly výsledné akční plány z konferencí. Ovšem význam spolupráce a koordinace mezi zeměmi, sektory a obory je zcela zásadní. Kromě vlády a podnikatelského sektoru jsou to i zástupci občanské společnosti, nevládních organizací, místních samospráv, vzdělávacích institucí a vědeckovýzkumných pracovišť, na nichž leží spoluzodpovědnost za naplnění akčních plánů konferencí. Posledním důležitým rozměrem konceptu udržitelného rozvoje pak je účinná koordinace jeho reali-

zace od lokálních komunit a oblastí, přes národní vlády a regionální seskupení až po globální úroveň a spolupráci všech zainteresovaných organizací systému OSN.

Mezinárodní smlouvy

Mgr. Robert Stojanov

Fakulta sociálních studií MU Brno

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Centrum interdisciplinárních studií UP Olomouc

Olomouc 2000

1. Mezinárodní mnohostranné úmluvy

1.1 Ochrana životního prostředí všeobecně

Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví – Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage

<http://www.unesco.org/whc/nwhc/pages/home/pages/homepage.htm>

Úmluva byla podepsána v rámci UNESCO v Paříži dne 16. 11. 1972, v platnost vstoupila dne 17. 12. 1975. Depozitářem je generální tajemník UNESCO. ČSFR přistoupila k Úmluvě dne 15. 11. 1990 a závaznou se pro ni stala dnem 15. 2. 1991. Na základě sukcese je platná pro ČR. Text Úmluvy a oznámení o přístupu byly publikovány ve Sbírce zákonů č. 159/1991 Sb. Hlavním posláním Úmluvy je povinnost smluvního státu zabezpečit označení, ochranu, zachování a předávání kulturního a přírodního dědictví budoucím generacím. Stát to zajistí při maximálním využití svých vlastních zdrojů, případně s mezinárodní pomocí a spoluprací.

MŽP se společně s MK podílí na praktické realizaci Úmluvy, jejímž gestorem je MZV.

Úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí (Aarhuská úmluva) – Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environ- mental Matters

<http://www.mem.dk/aarhus-conference/>

Úmluva byla přijata v rámci zasedání Evropské hospodářské komise (EHK) OSN v dánském městě Aarhus dne 25. 6. 1998. Česká republika podepsala tuto Úmluvu v červnu 1998. V rámci přípravy ratifikace uložilo MŽP několika environmentálním právníkům analyzovat českou legislativu vzhledem k požadavkům Aarhuské úmluvy. V CR nabylo účinnosti od 1. 7. 1998 zákonné oprávnění na informace o životním prostředí (zákon č. 123/1998 Sb). Depozitářem Úmluvy je generální tajemník OSN. Signatáři se v ní zavázali umožnit účast veřejnosti v rozhodování o záležitostech životního prostředí (účast při řízeních týkajících se environmentálního rozhodování v orgánech veřejné správy) a přiznat právo veřejnosti na přiměřeně rychlé a účinné soudní vyřízení stížností vztahujících se k Úmluvě.

Úmluva o hodnocení vlivu na životní prostředí přesahující státní hranice (Úmluva z Espoo) – Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context

Úmluva byla uzavřena v rámci Evropské hospodářské komise (EHK) OSN ve finském městě Espoo 25. února 1991. ČSFR ji podepsala dne 12. června 1991 s výhradou ratifikace. Depozitářem Úmluvy je generální tajemník OSN. Strany této Úmluvy se dohodly

spolupracovat při přijímání účinných opatření při předcházení, snižování a kontrole značně nepříznivých přeshraničních environmentálních vlivů připravovaných činností, vzájemných konzultací a výměně zkušeností z uplatňování této úmluvy. Úmluva umožňuje zavádění přísnějších opatření v dalších dvoustranných či vícestranných dohodách.

1.2 Ochrana ovzduší

Úmluva o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států – Convention on Long-range Transboundary Air Pollution

http://www.unece.org/env/conv/lrtap_h.htm

Úmluva byla podepsána v rámci Evropské hospodářské komise (EHK) OSN v Ženevě dne 13. 11. 1979 a vstoupila v platnost v r. 1983. ČSSR ji podepsala a úmluva je pro ni platná od 22. 3. 1984 (viz Sbirka zákonů č. 5/1985 Sb.). Pro ČR je Úmluva platná na základě sukcese od 1. 1. 1993. Depozitářem Úmluvy je generální tajemník OSN. Mezi základní zásady Úmluvy patří, že smluvní strany jsou rozhodnuty chránit člověka a jeho životní prostředí. Budou usilovat o omezování, postupné snižování a předcházení znečišťování ovzduší. Další spolupráce spočívá ve výměně informací, v odborných konzultacích, výzkumu a monitoringu. Zástupce MŽP se zúčastňuje porad Výkonného výboru Úmluvy, na nichž se provádí celkové zhodnocení stavu plnění úkolů a konzultují záměry na další období.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států (z roku 1979) o dlouhodobém financování Kooperativního programu pro monitorování a vyhodnocování dálkového šíření látek znečišťujících ovzduší v Evropě – Protocol to the 1979 Convention on Long-range Transboundary Air Pollution on Long-term Financing of the Co-operative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-range Transmission of Air Pollutants in Europe /EMEP/

Jedná se o Evropský monitorovací a vyhodnocovací program. Protokol byl podepsán v Ženevě dne 28. 9. 1984 v rámci EHK OSN. ČSSR uložila listinu o přístupu již v r. 1986, platnost pro ČR začala dnem 1. 1. 1993. Protokol vstoupil v platnost dne 28. 1. 1988. Depozitářem protokolu je generální tajemník OSN. Jednání Výkonného výboru Protokolu se zúčastňuje i zástupce MŽP.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států (z roku 1979) o snížení emisí síry nebo jejich toků přecházejících hranice států nejméně o 30 % – Protocol to the 1979 Convention on Long-range Transboundary Air Pollution on the Reduction of Sulphur Emissions or their Transboundary Fluxes by at least 30 per Cent)

Protokol byl podepsán v rámci EHK OSN v Helsinkách dne 8. 7. 1985 a v platnost vstoupil dne 2. 9. 1987. ČSSR ho podepsala v r. 1987.

Pro ČR je platný od 1. 1. 1993. Depozitářem je generální tajemník OSN. Členské země Protokolu se zavázaly snížit objemy vypouštěných emisí síry nejméně o 30 %, a to nejpozději do r. 1993 oproti hodnotám z r. 1980. ČR úkol o snížení emisí síry o 30 % splnila (v r. 1992 bylo snížení oproti r. 1980 o téměř 32 %). Pracovní skupina pro strategii zpracovala v r. 1993 tzv. „2. protokol o síře“ (viz dále).

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států o dalším snížení emisí sloučenin síry – Protocol to the 1979 Convention on Long-range Transboundary Air Pollution on further Reduction of Sulphur Emissions

Tento tzv. „2. protokol o síře“ byl podepsán v rámci EHK OSN dne 14. 6. 1994 v Oslo. ČR podepsala Protokol s výhradou ratifikace. Ratifikační listina ČR k tomuto protokolu byla uložena u depozitáře dne 19. 6. 1997. Depozitářem je generální tajemník OSN. Protokol vychází z diferencovaného snižování emisí síry na úroveň, která se má přiblížit k hodnotě kritické zátěže. Pro ČR z toho plyne povinnost snížit emise oxidů síry o 72 % do r. 2010 oproti hodnotám z r. 1980.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států (z roku 1979) o snižování emisí oxidů dusíku nebo jejich přenosů přes hranice států – Protocol to the 1979 Convention on Long-range Transboundary Air Pollution Concerning the Control of Emissions of Nitrogen Oxides or their Transboundary Fluxes

Protokol byl podepsán v rámci EHK OSN v Sofii dne 31. 10. 1988 a ve stejném roce ho podepsala i ČSSR. Vstoupil v platnost dne 14. ledna 1991. Pro ČR je platný od 1. 1. 1993. Depozitářem je generální tajemník OSN. Smluvní strany se zavazují provádět účinná opatření směřující ke kontrole a snižování objemu ročních emisí oxidů dusíku.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států o omezení emisí těkavých organických látek nebo jejich toků přes hranice států – Protocol to the Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution Concerning the Control of Emissions of Volatile Organic Compounds – VOC – or Their Transboundary Fluxes

<http://vest.gu.se:70/0/ozone/tre-1060.txt>

Protokol byl přijat v Ženevě dne 18. 11. 1991. Jeho depozitářem je generální tajemník OSN. Základní závaznou povinností členských stran je omezovat a snižovat své emise VOC a toky výsledných druhotných produktů fotochemických oxidantů přecházejících hranice tak, aby bylo chráněno lidské zdraví a životní prostředí proti nepříznivým účinkům. ČR podepsala listinu o přístupu dne 24. 5. 1997.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší překračujícím hranice států o těžkých kovech – Protocol To The Convention On Long-Range Transboundary Air Pollution On Heavy Metals

<http://www.mem.dk/aarhus-conference/issues/Heavy-metals/heavy1.htm>

Protokol byl podepsán v rámci zasedání Evropské hospodářské komise (EHK) OSN v dánském městě Aarhus dne 24. 6. 1998. Listiny o ratifikaci, přijetí, potvrzení nebo přistoupení budou uloženy u generálního tajemníka Organizace spojených národů, který bude plnit funkci depozitáře. Cílem Protokolu o těžkých kovech je omezit emise těžkých kovů, které se účastní dálkového přenosu škodlivin v atmosféře a o nichž se předpokládá, že mohou mít nepříznivé účinky na lidské zdraví a životní prostředí. V současné době se Protokol omezuje na kadmium, olovo a rtuť; do budoucna zůstává otevřen k doplnění o další těžké kovy (HMs). Smluvní strany se zavazují snížit své celkové roční emise těžkých kovů do atmosféry z úrovně emisí stanovené v referenčním roce, který si bude moci vybrat z intervalu let 1985 až 1995. V případě mobilních zdrojů omezuje Protokol obsah olova v benzínu a distribuci olovnatého benzínu.

Deklarace k postupnému vyřazení olovnatého benzínu – Strategy to phase out leaded petrol

<http://www.mem.dk/aarhus-conference/issues/lead-out/index.htm>

Deklarace byla přijata v rámci zasedání Evropské hospodářské komise (EHK) OSN v dánském městě Aarhus dne 24. 6. 1998. Jednání Výkonného orgánu Úmluvy se týkalo také Deklarace k postupnému vyřazení olovnatého benzínu, která úzce souvisí s Protokolem o těžkých kovech k Úmluvě o dálkovém znečištění ovzduší překračujícím hranice států a s Celoevropskou strategií postupného vyřazení olovnatého benzínu. Deklarace připravil Výkonný orgán Úmluvy ve spolupráci s Ministerstvem životního prostředí a energetiky Dánského království. Deklarace uvádí 1. leden 2005 jako konečné datum vyřazení olovnatého benzínu, což je cíl uvedený v Celoevropské strategii postupného vyřazení olovnatého benzínu. Deklaraci v Arhusu podepsalo 31 států včetně ČR.

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států o perzistentních organických polutantech – Protocol to The Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution on Persistent Organic Pollutants)

<http://www.mem.dk/aarhus-conference/issues/Heavy-metals/heavy2.htm>

Protokol byl přijat v rámci zasedání Evropské hospodářské komise (EHK) OSN v dánském městě Aarhus dne 24. 6. 1998. Funkci depozitáře plní generální tajemník Organizace spojených národů. Cílem tohoto Protokolu je omezovat, snižovat nebo zastavit vypouštění, emise a nežádoucí uvolňování perzistentních organických polutantů (POPs), tj. chemicky velmi stabilních sloučenin, které vykazují toxické vlastnosti a mají pravděpodobně významný škodlivý vliv na lidské zdraví a na životní prostředí. Smluvní strany tohoto Protokolu přijmou účinná opatření k zastavení výroby a využívání látek (až na výjimky) uvedených na seznamu v Příloze v souladu s implementačními požadavky dle této přílohy. Mezi sledované POPs jsou zařazeny aldrin, chlordan, chlordecon, DDT, dieldrin, endrin, heptachlor, hexabrombifenylyl, mirex a toxafen. Tyto látky

mají být zcela vyloučeny z výroby a spotřeby. Strany přijmou vhodná opatření, aby zajistily likvidaci či environmentálně šetrné zneškodnění uvedených produktů poté, kdy se stanou odpadem. Česká republika má ještě poměrně značný potenciál pro další postupné omezování vstupů POPs do životního prostředí, jak v oblasti výroby a použití produktů, tak v oblasti provozování a kontroly zdrojů znečišťování (spalovací zařízení, zařízení některých technologií v metalurgickém a chemickém průmyslu).

Protokol k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států z roku 1979 o omezování acidifikace, eutrofizace a tvorby přízemního ozónu – Protocol to the 1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution to abate Acidification, Eutrophication and Ground-Level Ozone

Protokol byl přijat v rámci zasedání Evropské hospodářské komise (EHK) OSN 30. 11. 1999 v Göteborgu (Švédsko). ČR protokol podepsala 1. 12. 1999. Sekretariát protokolu je v sídle EHK OSN v Ženevě (Genova).

Úmluva o ochraně ozonové vrstvy /Vídeňská úmluva/ – Convention for the Protection of the Ozone Layer /The Vienna Convention/

http://www.unep.no/unep/secretar/ozone/vien_con.htm

Úmluva byla podepsána v rámci Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) ve Vídni dne 22. 3. 1985 a v platnost vstoupila dne 22. 9. 1988. ČSFR přistoupila k Úmluvě v r. 1990. Pro ČR je Úmluva platná od 1. 1. 1993. Depozitářem je generální tajemník OSN. Ozonová vrstva je vrstva zemské atmosféry v rozmezí výšek přibližně 15–30 km nad zemským povrchem. Strany této Úmluvy podniknou vhodná opatření s cílem chránit lidské zdraví a životní prostředí proti nepříznivým vlivům, které vznikají nebo mohou vznikat lidskou činností.

Protokol o látkách, které porušují ozonovou vrstvu /Montrealský protokol/ – Protocol on Substances that deplete the Ozone Layer /The Montreal Protocol/

<http://www.unep.ch/ozone/home.htm>

Protokol byl podepsán v rámci UNEP v Montrealu dne 16. 9. 1987, platí od 1. 1. 1989. ČSFR přistoupila k Protokolu v r. 1990 a v platnost pro ni vstoupil dne 1. 1. 1991, pro ČR platí od 1. 1. 1993. Montrealský protokol je prováděcí protokol Vídeňské úmluvy. Hlavní závazek členských zemí spočívá v tom, že každá strana zajistí, aby pro dvanáctiměsíční období začínající prvním dnem sedmého měsíce po vstupu tohoto protokolu v platnost a v každém dalším dvanáctiměsíčním období vypočtená úroveň spotřeby regulovaných látek ve skupině I, přílohy A, nepřekročila vypočtenou úroveň spotřeby v r. 1986.

Změny a dodatek k Montrealskému protokolu /Londýnský dodatek/ – Amendment to the Montreal Protocol /The London Amendment/

Dokument byl přijat v rámci UNEP dne 29. 6. 1990 v Londýně při příležitosti 2. konference signatářů Montrealského protokolu o látkách porušujících ozonovou vrstvu. V platnost vstoupil dnem 1. 1. 1992. Byl rozšířen počet sledovaných a regulovaných látek oproti Montrealskému protokolu. Bylo dohodnuto, že všechny strany zajistí, aby ve dvanáctiměsíčním období začínajícím dnem 1. 1. 1995 a ve všech následujících dvanáctiměsíčních obdobích nepřesahovala vypočítaná úroveň roční spotřeby kontrolovaných látek 50 % úrovně spotřeby v r. 1986. Týká se to především freonů a halonů. MŽP připravilo nový zákon o ochraně ozonové vrstvy Země, který vláda ČR schválila dne 11. ledna 1995. Ve sbírce zákonů ČR byl uveřejněn pod č. 86/1995 Sb. Návazně na tento zákon schválila vláda ČR přístup ČR k Londýnskému a Kodaňskému dodatku (viz dále) Montrealského protokolu dne 21. srpna 1996.

Dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozonovou vrstvu /Kodaňský dodatek/ – Amendment to the Montreal Protocol on Substances that deplete the Ozone Layer /The Copenhagen Amendment/

Dokument byl přijat dne 25. 11. 1992 v Kodani. V platnost vstoupil dne 14. 6. 1994. Jedná se o další zpřesnění, resp. zpřísnění dokumentu z Londýna, hlavně o časové a objemové údaje. Toto se týká látek CFC, halonů, ostatních plně halogenovaných CFC, tetrachlormetanu, methylchloroformu aj.

Dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozonovou vrstvu (Montrealský dodatek) – Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer

Dokument byl přijat v rámci UNEP dne 17. 9. 1997 v Montrealu při příležitosti 9. setkání smluvních stran. Protokol vstoupil v platnost 10. 11. 1999. ČR uložila své dokumenty u deponitáře 5. 11. 1999 a v platnost pro ni vstoupil dne 3. 2. 2000.

Dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozonovou vrstvu (Pekingský dodatek) – Amendment to the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer

Dokument byl přijat v rámci UNEP dne 3. 12. 1999 v Pekingu při příležitosti 11. setkání smluvních stran. Protokol vstoupil v platnost 10. 11. 1999. Paragrafové znění nového zákona o ovzduší má být předloženo ve na konci roku 2000 (předpokládaná účinnost od 11/2001).

Rámcová úmluva UN o změně klimatu – The United Nations Framework Convention on Climate Change

<http://www.unfccc.de/>

Úmluva byla předložena k podpisu v rámci UNEP v Riu de Janeiro dne 20. 6. 1992. Depozitářem je generální tajemník OSN. ČR přistoupila k úmluvě dne 7. 10. 1993.

Úmluva vstoupila v platnost dne 22. 3. 1994. Jejím cílem je zamezit nevratným změnám životního prostředí, které jsou nepříznivé pro lidskou společnost. Na základě členství v úmluvě se mají tyto země snažit o stabilizaci koncentrace skleníkových plynů v atmosféře na úroveň, která není nebezpečná celkovému stavu klimatického systému. Rozvinuté státy se zavazují poskytovat finanční zdroje pro potřeby rozvojových zemí při plnění úmluvy, a to zvláště těm, které jsou změnou klimatu nejvíce postiženy. Od roku 1990, který ČR přijímá v souladu se závěry 8. zasedání Mezivládního dohodovacího výboru úmluvy (INC FCCC) za základní (referenční) rok, poklesla průmyslová výroba a mění se struktura spotřeby energie. Úměrně tomu klesají emise oxidu uhličitého, který představuje hlavní složku bilance skleníkových plynů. V r. 1994 bylo vypracováno „*První sdělení České republiky o plnění závazků vyplývajících z přistoupení k Rámcové úmluvě o změně klimatu*“. Dne 21. 4. 1997 schválila porada vedení MŽP „*Druhé sdělení ČR o plnění závazků vyplývajících z Rámcové úmluvy o změně klimatu*“. V této zprávě je podán přehled o vývoji emisních bilancí skleníkových plynů v ČR od r. 1990 a jejich vývoj do r. 2010.

Kjótský protokol k Rámcové úmluvě o změně klimatu – Kyoto Protocol to The United Nations Framework Convention on Climate Change

<http://www.unfccc.de/resource/convkp.html>

Protokol byl podepsán 11. 12. 1997 v japonském Kjótu při příležitosti zasedání signatářů Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu. Protokol dosud nenabyl platnosti, v platnost vstoupí 90 dní po ratifikaci 55 zeměmi *Dodatku I.*, které produkovaly minimálně 55 % světových emisí CO₂ v r. 1990. ČR protokol podepsala 23. 11. 1998, ale nebyl dosud ratifikován. V Protokolu se stanovují některé podrobnosti a konkrétní požadavky při uskutečňování cílů Úmluvy. Neoddělitelnou součástí Protokolu jsou dvě přílohy (A,B). *Příloha A* obsahuje seznam skleníkových plynů a kategorie jejich zdrojů. *Příloha B* obsahuje seznam Smluvních stran a jejich závazků na omezení nebo snížení emisí skleníkových plynů. ČR je řazena mezi země, jež jsou v procesu přechodu k tržní ekonomice. Její závazek, shodný se závazky EU, je snížit do kontrolního období 2008–2012 emise skleníkových plynů o 8 %, a to vzhledem k emisím v roce 1990. K ratifikačnímu procesu bude přistoupeno na sklonku roku 2000 a k iniciaci ratifikačních opatření na Ministerstvu zahraničních věcí v lednu 2002.

1.3 Ochrana vod

Dohoda o Mezinárodní komisi pro ochranu Labe /MKOL/ – Convention on an International Commission for Protection of the Elbe River)

Dohoda byla podepsána dne 8. 10. 1990 v Magdeburku (SRN), kde je i sídlo Sekretariátu, a vstoupila v platnost 13. 8. 1993. Smluvními stranami jsou ČSFR, SRN a Evropská společnost, po sukcesi ČR. Podle Dohody je předmětem spolupráce získávání pitné vody z břehové infiltrace, dosažení ekosystému co nejbližšího přírodnímu stavu se zdravou četností druhů a trvalé snižování zatížení Severního moře z povodí Labe. V r. 1992 podepsali v Praze předseda Federálního výboru pro životní prostředí ČSFR, ministr životního prostředí SRN a vedoucí delegace Komise Evropských společností společně

prohlášení k Naléhavému programu o snížení odtoku škodlivých látek v Labi a jeho povodí.

Úmluva o spolupráci na ochranu a udržitelné využívání Dunaje – Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River)

Úmluva byla podepsána dne 30. 6. 1994 v Sofii zástupci vlád Rakouska, Bulharska, Chorvatska, SRN, Maďarska, Moldávie, Rumunska, Slovenské republiky, Ukrajiny a zástupcem EU a vstoupila v platnost 22. 10. 1998. Depozitářem Úmluvy je vláda Rumunska. Vláda ČR vyslovila souhlas s podpisem Úmluvy včetně s ní spojené Deklarace signatářů Úmluvy o spolupráci pro ochranu a udržitelné využívání Dunaje svým usnesením ze dne 4. ledna 1995 č. 11. k podpisu Úmluvy a Deklarace byl zmocněn velvyslanec ČR v Rumunsku, který provedl tento akt dne 10. 3. 1995 v Bukurešti. Dne 6. 12. 1994 se v Bukurešti konala Konference ministrů životního prostředí za účasti delegace ČR, kde byla přijata Deklarace o životním prostředí povodí Dunaje 1994. Na Konferenci byl rovněž schválen Strategický akční plán pro povodí Dunaje na léta 1995–2005.

Dohoda o Mezinárodní komisi pro ochranu Odry před znečištěním /Oderská komise/ – Convention on the International Commission for Odra River Protection against the Pollution

Smluvními stranami jsou ČR, Polská republika, SRN a Evropské společenství. Depozitářem Dohody je Generální sekretář Rady Evropské unie v Bruselu. Cílem spolupráce je předcházet a trvale snižovat zatížení Odry, jakož i Baltského moře, škodlivými látkami. Souhlas ke sjednání Dohody byl dán usnesením vlády České republiky ze dne 2. února 1994 č. 49. Dohodu za ČR podepsal dne 11. dubna 1996 v polské Vratislavi tehdejší ministr ŽP Ing. František Benda, CSc. Úmluva vstoupila v platnost 28. 4. 1999.

1.4 Ochrana přírody a krajiny

Úmluva o mezinárodním obchodu ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin – Convention on International Trade in Endange- red Species of Wild Fauna and Flora /CITES/

<http://www.wcmc.org.uk:80/CITES/english/index.html>

Úmluva byla podepsána v rámci UNEP ve Washingtonu dne 3. 3. 1973 a v témže roce vstoupila v platnost. Depozitářem Úmluvy je Švýcarsko. ČSFR ji podepsala až v r. 1992, platná je pro ni od 28. 5. 1992 (viz Sbírka zákonů č. 572/1992 Sb.). Na základě sukcese Úmluva platí pro ČR. Podle této Úmluvy jsou všechny ohrožené druhy volně žijících živočichů a planých rostlin rozděleny do 3 kategorií:

1. druhy ohrožené vyhoubením, které jsou nebo mohou být obchodem nepříznivě ovlivňovány;
2. druhy, které nejsou bezprostředně ohroženy vyhoubením, ale mohly by se jimi stát, kdyby obchod s nimi nebyl podřízen přísným opatřením;

3. druhy, o nichž kterákoliv smluvní strana prohlásí, že v mezích její právní svrchovanosti jsou předmětem opatření, jejichž cílem je omezit nebo zabránit jejich exploataci.

Strany povolí obchod s druhy uvedenými pod bodem 1–3 pouze tehdy, bude-li v souladu s ustanovením této Úmluvy.

V ČR se vytvořil systém k zajištění Úmluvy mezi MŽP, Českým ústavem ochrany přírody, Českou inspekcí životního prostředí a navázala se i spolupráce s Generálním ředitelstvím cel ČR, Státní veterinární službou a Fytokaranténní službou k zabezpečení příslušných článků Úmluvy. Otázkami plnění Úmluvy se zabývá Stálý výbor CITES v Bruselu. V červnu 1997 se konalo v Harrare (Zimbabwe) 10. zasedání členských zemí Úmluvy. ČR byla zastoupena tříčlennou delegací. Byly přijaty návrh rozpočtu na r. 1998–2000, nová organizační opatření a 48 změn v zařazení do kategorií ochrany v oblasti fauny a flóry.

Úmluva o mokřadech majících mezinárodní význam především jako biotopy vodního ptactva /Ramsarská úmluva/ – Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat

<http://w3.iprolink.ch/iucnlib/themes/ramsar/>

Úmluva byla podepsána v rámci UNESCO v Ramsaru dne 2. 2. 1971 a platí od r. 1975. ČSFR podepsala Úmluvu v r. 1990, platná je pro ni od 2. 7. 1990 (viz Sběrka zákonů č. 396/1990). Na základě sukcese platí pro ČR. Úmluva ukládá členským zemím označit na svém území mokřady mezinárodního významu z hlediska ekologického, botanického, zoologického a hydrologického. V roce 1993 byl oficiálně ustaven Český ramsarský výbor, který je koordinačním a poradním orgánem MŽP. Podle potřeby se schází k jednání 2x až 3x ročně.

Protokol o změně Úmluvy o mokřadech majících mezinárodní význam zejména jako biotopy vodního ptactva – Protocol to amend the Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat)

<http://sedac.ciesin.org/pidb/texts/ramsar.wetlands.waterfowl.habitat.protocol.1982.html>

Protokol byl podepsán v Paříži dne 3. 12. 1982, platí od roku 1986. Depozitářem Protokolu je UNESCO. ČSFR jej podepsala v r. 1990. Protokol konkrétně rozpracovává vybrané věcné a organizační otázky Ramsarské úmluvy.

Úmluva o biologické rozmanitosti /Úmluva o biodiverzitě/ – Convention on Biological Diversity

<http://www.biodiv.org>

Úmluva byla vystavena k podpisu v rámci UNEP na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro v červnu 1992. ČR Úmluvu podepsala v červnu 1993, v platnost pro ni vstoupila dnem 3. 3. 1994. Oznámení o přístupu je v zákoně 134/1999 Sb. Cílem Úmluvy je ochrana biodiverzity, tj. rozmanitosti rostlinných a živočišných

druhů, jejich genetického základu a různorodosti ekosystémů. Státy mají suverénní právo využívat své vlastní zdroje v souladu se svou ekologickou politikou, jsou však i odpovědné zajistit, aby svými aktivitami nepůsobily škody životnímu prostředí jiných států nebo území za hranicemi národní působnosti.

Úmluva o ochraně stěhovavých druhů volně žijících živočichů /Bonnská úmluva/ – Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals /CMS/

<http://www.wcmc.org.uk:80/~cms/>

Úmluva byla sjednána v rámci UNEP dne 23. 6. 1979 v Bonnu a v platnost vstoupila v listopadu 1983. Vláda ČR dala souhlas k přistoupení k Úmluvě dne 20. 10. 1993 a ČR se stala jejím účastníkem k dni 1. 5. 1994 (zákon č. 127/1994 Sb.). Depozitářem Úmluvy je vláda SRN. Smluvní strany Úmluvy uznávají, že volně žijící živočichové jsou nenahraditelnou součástí přírodního systému, který musí být zachován. Zavazují se k opatřením, jež zabrání, aby se některý stěhovavý druh stal ohroženým. V rámci Úmluvy bylo uzavřeno několik speciálních dohod. Pro ČR jsou důležité Dohoda o netopýrech (viz níže) a **Dohoda o ochraně africko-euroasijských stěhovavých vodních ptáků - Agreement on the Conservation of African-Eurasian Migratory Waterbirds** (http://www.wcmc.org.uk/cms/aew_bkrd.htm), jež ČR k 1. 8. 1998 ještě nepodepsala.

Dohoda o ochraně netopýrů v Evropě – Agreement on the Conservation of Bats in Europe

http://www.wcmc.org.uk:80/~cms/english/bat_text.htm

<http://www.eurobats.org/>

Dohoda byla uzavřena v souladu s ustanoveními odst. 3, čl. IV Bonnské úmluvy dne 4. 12. 1991 v Londýně a je platná od ledna 1994. Depozitářem Dohody je vláda Spojeného království Velké Británie a Severního Irska. Vláda ČR vyslovila souhlas s přistoupením k této Dohodě dne 20. 10. 1993 a ČR se stala jejím účastníkem dnem 24. 2. 1994 (zákon č. 208/1994 Sb.). Dohoda byla sjednána s vědomím, že existuje vážné ohrožení netopýrů ničením jejich přirozeného prostředí, narušováním jejich shromaždišť a používáním některých pesticidů. Každá smluvní strana Dohody zavede příslušná legislativní a administrativní opatření k ochraně netopýrů.

Úmluva o ochraně evropské fauny a flóry a přírodních stanovišť (Bernská úmluva) – Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitat

Úmluva byla podepsána v rámci Rady Evropy v Bernu 19. září 1979 a je v platnosti od roku 1982. Depozitářem je Generální sekretář Rady Evropy. Česká republika přistoupila k Úmluvě 8. 10. 1997. Listina o ratifikaci ČR uložena u Rady Evropy dne 25. 2. 1998. Cílem této Úmluvy je ochrana divoké flóry a fauny a jejich přirozených stanovišť, a to zejména těch druhů a těch stanovišť, jejichž zachování vyžaduje spolupráci několika států. Zvláštní důraz se klade na ohrožené a zranitelné druhy, včetně ohrožených a zranitelných stěhovavých druhů. Smluvní strany přijmou potřebná opatření k tomu, aby populace divoké flóry a fauny udržely na takové úrovni, které odpovídají zvláště

ekologickým, vědeckým a kulturním požadavkům. V přílohách jsou uvedeny „Přísně chráněné druhy rostlin a živočichů“ a „Zakázané prostředky a způsoby zabíjení“.

1.5 Ochrana před odpady

Úmluva o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování (Basilejská úmluva) – Convention on The Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal/ Basel Convention

Úmluva byla podepsána v rámci UNEP dne 22. března 1989 v Basileji. V platnost vstoupila dne 5. května 1992. Depozitářem je generální tajemník OSN. Pro ČR je Úmluva platná od 1. 1. 1993. Cílem této úmluvy je určit podmínky a povinnosti spojené s nakládáním a pohybem nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich likvidací. Smluvní strany Úmluvy se zavázaly respektovat uplatnění práva zakázat vnášení zahraničních nebezpečných odpadů nebo jiných odpadů ke zneškodnění na své území a jsou přesvědčeny o tom, že nebezpečné odpady a jiné odpady by měly být, pokud je to slučitelné s ekologicky správným a účinným nakládáním s nimi, zneškodněny ve státě, v němž vznikly. Pohyb těchto odpadů přes hranice států jejich původu do kteréhokoliv jiného státu lze povolit pouze za podmínek, které neohroží lidské zdraví nebo životní prostředí a které jsou v souladu s ustanoveními této úmluvy. Smluvní strany Úmluvy také uznávají vzrůstající úsilí o dosažení zákazu pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich ukládání v jiných státech, zejména v rozvojových zemích.

Mezi priority MŽP v r. 2000 patřilo ukončení ratifikačního procesu a přístup k následujícím environmentálním smlouvám:

Úmluva EHK OSN o účincích průmyslových havárií přesahujících hranice států sjednaná v Helsinkách 17. 3. 1992; vstup v platnost 19. 4. 2000 (smlouva prezidentská, vláda vyslovila souhlas s přístupem k úmluvě 21. 7. 1999 – usnesení č. 760, 10. 2. 2000 vysloven souhlas s přístupem k úmluvě Parlamentem ČR; Ministerstvo zahraničních věcí požádáno o uložení listin v březnu 2000; platnost pro ČR od 90 dní po uložení ratifikačních listin u depozitáře (srpen 2000));

Úmluva EHK OSN o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer (smlouva prezidentská, vláda vyslovila souhlas s přístupem k úmluvě 22. 9. 1999 – usnesení č. 982, Parlament ČR schválil 5. 4. 2000, platnost pro ČR od října 2000);

Protokol o vodě a zdraví k Úmluvě o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer (sjednán na 3. ministerské konferenci EHK OSN „Životní prostředí a zdraví“ v Londýně 17. 6. 1999, ČR podepsala 17. 6. 1999, vstup v platnost pro ČR 90 dní po uložení ratifikačních listin u depozitáře – generálního tajemníka OSN, gestorem je Ministerstvo zdravotnictví);

Úmluva OSN o boji proti dezertifikaci v zemích postížených velkým suchem nebo dezertifikací, zejména v Africe – UNCCD, sjednána v Paříži 17. 6. 1994, v platnost vstoupila 26. 12. 1996 (smlouva vládní, vláda vyslovila souhlas s přístupem 8. 11. 1999 – usnesení č. 1166, uložení listin o přístupu ČR u depozitáře úmluvy – generálního tajemníka OSN 25. 1. 2000, vstup v platnost pro ČR 24. 4. 2000);

Úmluva o postupu předchozího souhlasu v mezinárodním obchodu s některými nebezpečnými chemickými látkami a přípravky na ochranu rostlin – Rotterdamská úmluva (smlouva prezidentská, podepsaná 10. 9. 1998, ČR Úmluvu podepsala 22. 6. 1999 v New Yorku, ratifikace ukončena 10. 2. 2000, vstup v platnost v srpnu 2000

Změna Basilejské úmluvy o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování (ČR vyslovila souhlas s přijetím změny 29. 11. 1999 usnesením č. 1277, i 28. 2. 2000 došlo k uložení listiny o změně úmluvy u deponitáře úmluvy – generálního tajemníka OSN, platnosti nabude devadesátý den po uložení ratifikačních listin nebo listin o schválení, přijetí nebo o přístupu ke změně úmluvy u deponitáře alespoň třemi čtvrtinami smluvních stran změny úmluvy – nejméně 62 smluvních stran);

Montrealský dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozonovou vrstvu (schválen vládou ČR 22. 9. 1999 – usnesení č. 981, listiny o schválení uloženy u deponitáře – generálního tajemníka OSN 5. 11. 1999, dodatek vstoupil v platnost pro ČR 3. 2. 2000);

Protokol o odpovědnosti a náhradě škod vzniklých v důsledku přeshraničních pohybů nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování k Basilejské úmluvě o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování (sjednán v průběhu 5. zasedání Konference smluvních stran Basilejské úmluvy ve dnech 6.–10. 12. 1999, ČR se k podpisu a ratifikaci připravuje v závěru roku 2000, platnost pro ČR by tak platila od 2. poloviny roku 2001);¹

Pekingský dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozonovou vrstvu (přiját 11. zasedáním smluvních stran Montrealského protokolu 3. 12. 1999, vnitřní připomínkové řízení 20.–30. 4. 2000, PV 15. 5. 2000, vnější připomínkové řízení 1.–21. 6. 2000, předložení vládě do 15. 7. 2000);

Protokol o biologické bezpečnosti (přiját zvláštním zasedáním Konference smluvních stran Úmluvy o biologické rozmanitosti 29. 1. 2000 v Montrealu, v 1. polovině roku 2000 měla proběhnout připomínková řízení na Ministerstvu životního prostředí a měl by být vypracován konečný návrh);

Úmluva Rady Evropy o ochraně životního prostředí prostřednictvím trestního práva podepsaná ve Štrasburku 4. 11. 1998 (jedná se o návrh věcného záměru zákona

¹ Jedná se o nový protokol k Basilejské úmluvě, který byl sjednán v Basileji na 5. zasedání Konference smluvních stran Basilejské úmluvy (6.-10. prosince 1999) v rámci UNEP.

Vláda ČR souhlasila s obesláním této Konference svým usnesením č. 1278 ze dne 29. 11. 1999 a stanovila, že při projednávání návrhu Protokolu bude delegace vycházet ze závazků vyplývajících pro ČR ze členství v OECD a postupovat v souladu s delegacemi zemí EU. Text návrhu Protokolu dosud vládě předložen nebyl.

Iniciátory protokolu jsou rozvojové země, které si uvědomují nedostatek finančních a technologických kapacit pro likvidaci nežádoucích nebezpečných odpadů na svém území, které se tam dostávají nejen formou dovozů, ale i podporou legálních zahraničních investic a podnikání, ale i nezákonnou cestou (nutnost stanovení odpovědnosti vývozce, výrobce, konečného spotřebitele apod.).

Tento protokol by měl kompenzovat neúspěch s podpisem, přístupem a ratifikací ke Změně Basilejské úmluvy z 22. 9. 1995 (Ban Amendment), kterou doposud ratifikovalo jen 20 smluvních stran ze 134 smluvních stran Basilejské úmluvy, a proto dosud nevstoupila v platnost.

o odpovědnosti za škody na životním prostředí a návrh na rozšíření trestního zákona o skutkové podstaty trestních činů proti životnímu prostředí; **Úmluva Rady Evropy o evropské krajině** přijatá v květnu 1998 ve Štrasburku (v 1. polovině roku 2000 nebyla ještě v platnosti – nutná ratifikace minimálně 3 zemí Rady Evropy; návrh Ministerstva životního prostředí předpokládá přístup ke smlouvě v průběhu roku 2000).

Úmluva na ochranu Středozemního moře před znečištěním (tzv. Barcelonská úmluva) podepsána v Barceloně 16. 2. 1976. Jménem ES podepsána 13. 9. 1976 (návrh na přístup a ratifikaci úmluvy i příslušných protokolů Ministerstva životního prostředí předpokládá ukončení během roku 2001; vzhledem k tomu, že ČR není přímořským státem ani státem s vlastní námořní flotilou či vlastním objekty ve Středozemním moři či na jeho březích, které by mohly znečišťovat Středozemní moře, nebude nutné přijímat žádný speciální zákon k pokrytí problematiky Úmluvy. K členství budou stačit stávající vnitrostátní právní předpisy a plnění závazků z mezinárodních úmluv);

Protokol o spolupráci v boji proti znečišťování Středozemního moře ropou a jinými škodlivými látkami v případě mimořádných událostí (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Barceloně 16. 2. 1976, ES přistoupila k protokolu 19. 5. 1981;

Protokol o ochraně Středozemního moře proti znečišťování z pozemních zdrojů (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Barceloně 17. 5. 1980, ES přistoupila k protokolu 17. 5. 1980, ratifikovala 28. 2. 1983;

Protokol o zvláště chráněných oblastech Středozemí (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Ženevě 3. 4. 1982, ES přistoupila k protokolu 30. 3. 1983 ratifikovala 1. 3. 1984, na zasedání v Barceloně 10. 6. 1995 změněn název na Protocol Concerning Specially Protected Areas and Biological Diversity in the Mediterranean, na zasedání v Monaku 24. 11. 1996 přijaty přílohy k biologické rozmanitosti (k tomu budou ještě přijímána opatření ze strany ES);

Protokol o prevenci a ukončení znečišťování Středozemního moře odpady z lodí a letadel nebo spalováním na moři (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Barceloně 10. 6. 1995, ES přistoupila k protokolu 10. 6. 1995, ratifikovala v r. 1997;

Protokol na ochranu Středozemního moře před znečišťováním z průzkumu a využívání kontinentálního šelfu a mořského dna a jeho podloží (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Madridu 14. 10. 1994, ES přistoupila k protokolu 10. 6. 1995, zatím neratifikovala;

Protokol na ochranu Středozemního moře před znečišťováním pohybem odpadů přesahujícím hranice států a jejich skládkováním (Protokol k tzv. Barcelonské úmluvě) přijatý v Izmiru 1. 10. 1996, ES podepsala protokol 1. 10. 1996, zatím neratifikovala; Návrh Ministerstva životního prostředí na přístup a ratifikaci všech protokolů na ochranu Středozemního moře – stejně jako u tzv. Barcelonské úmluvy.

Úmluva o ochraně mořského životního prostředí v oblasti Baltského moře (tzv. Helsinská úmluva) přijata původně v Helsinkách v r. 1974, plně revidována v Helsinkách 24. 9. 1992, ES schválila přístup 21. 2. 1994, ratifikována zatím jen 8 zeměmi, v 1. polovině roku 2000 nebyla v platnosti. Návrh Ministerstva životního prostředí předpokládá přístup a ratifikaci úmluvy během roku 2001;

Úmluva o ochraně mořského životního prostředí v severovýchodní části Atlantského oceánu přijatá v Paříži 22. 9. 1992, vstoupila v platnost 25. 3. 1998, návrh Ministerstva životního prostředí předpokládá přístup a ratifikaci úmluvy během roku 2001;

Protokol o ochraně životního prostředí ke Smlouvě o Antarktidě (tzv. Madridský protokol) podepsaný 23. 6. 1991 v Madridu (navazuje na smlouvu o Antarktidě podepsanou ve Washingtonu v r. 1959, Československo ji podepsalo i ratifikovalo, ČR sukcedovala. Protokol byl za Československo podepsán, nebyl však ratifikován. Většina členských zemí EU ho podepsala (12) a některé země EU i ratifikovaly (5). Návrh Ministerstva životního prostředí předpokládá provedení ratifikačního řízení během roku 2001 a účinnost od roku 2002). Protokol obsahuje nejen problematiku ochrany životního prostředí, ale i výzkumu, organizování vědecko-výzkumných výprav do Antarktidy a vytváření národních koridorů v Antarktidě, garantování bezjaderné zóny v Antarktidě, apod.

1.6 Prameny

Jednotlivé internetové stránky uvedené u jednotlivých smluv a dále:

http://www.env.cebin.cz/_nav/_index_hp.html

http://www.env.cebin.cz/_nav/pub_uvod.html

<http://www.env.cz/laws/cites>

Databáze mnohostranných a dvoustranných environmentálních smluv v gesci MŽP.

2. Mezinárodní bilaterální úmluvy

Dohoda mezi vládou České a Slovenské federativní republiky a vládou Belgického království o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí

Vláda ČSFR a Belgie se v Praze 23. 6. 1991 dohodly na rozvíjení spolupráce ve směrech životního prostředí, jež jsou předmětem zájmu obou Smluvních stran (např. ochrana ovzduší, půdy a spodních vod, odpady, ekologická výchova a vzdělávání, obnovitelné a alternativní zdroje energie, ekonomické aspekty politiky péče o životní prostředí, jaderná bezpečnost).

Dohoda mezi Federálním výborem pro životní prostředí České a Slovenské federativní republiky a Ministerstvem životního prostředí Francouzské republiky o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí

Obě Smluvní strany se 21. 6. 1991 v Dobříši dohodly na navázání spolupráce v oblasti ochrany životního prostředí. Předmětem spolupráce je např. prevence a dohled nad znečištěním ovzduší, vod a půdy, hospodaření s domovním a průmyslovým odpadem a dohled nad podmínkami produkce odpadů, bezpečnost při provozu jaderných zařízení, vytváření legislativy na podporu ochrany životního prostředí, ochrana fauny a flóry, péče o přírodní prostředí a jeho zhodnocování a zřízení národních parků.

Dohoda mezi vládou Norského království a vládou České republiky o spolupráci při ochraně životního prostředí

Obě strany se v Luzernu 28. 4. 1993 rozhodly rozvíjet a uskutečňovat spolupráci ve vybraných oblastech životního prostředí, které jsou předmětem zájmu obou stran, jako například politika a řízení týkající se problematiky životního prostředí, snížení a prevence znečištění, péče o ochranu přírody, sledování životního prostředí, výměně vědeckých a technických informací včetně výsledků výzkumu a podpory činností týkajících se NGO orientovaných na problematiku životního prostředí.

Dohoda mezi Federálním výborem pro životní prostředí České a Slovenské federativní republiky a Ministerstvem životního prostředí Království Dánska o spolupráci na poli ochrany životního prostředí

Obě Smluvní strany se 23. 6. 1991 v Dobříši rozhodly rozvinout a podpořit spolupráci k ochraně životního prostředí. Předmětem spolupráce budou např. výchova a vzdělávání, průmysl a nakládání s odpady, vodní hospodářství a ochrana podzemních vod, ochrana životního prostředí ve vztahu k zemědělství, ochrana přírody a rozvoj měst a ochrana architektonických objektů.

Dohoda mezi vládou Československé republiky a Rakouskou spolkovou vládou o zásadách geologické spolupráce mezi Československou republikou a Rakouskou republikou

Strany dohody se v Praze dne 23. ledna 1960 zavázaly k užší spolupráci v oblasti geologie, která by byla užitečná pro oba státy, zvláště v případech výskytu společných ložisek nerostných surovin, zasahujících na území obou států.

Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o úpravě vodohospodářských otázek na hraničních vodách

Obě strany smlouvy se 7. 12. 1967 ve Vídni dohodly řešit otázky týkající se vodohospodářství a opatření na hraničních vodách, kterými jsou úseky vodních toků, jimiž probíhají státní hranice mezi smluvními státy, vody protínající státní hranice a vody se státními hranicemi sousedící, pokud na nich učiněná vodohospodářská opatření na území jednoho smluvního státu by podstatně nepříznivě ovlivnila vodní poměry na území druhého smluvního státu.

Smlouva mezi Československou socialistickou republikou a Rakouskou republikou o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí

Smluvní strany se 17. 7. 1987 v Praze dohodly na podpoře spolupráce v oblasti ochrany životního prostředí a soustředí své úsilí na řešení otázek představujících přednostní zájem obou stran. Předmětem spolupráce jsou především otázky čistoty ovzduší, vý-

zkumy v oblasti lesních a jiných ekosystémů, jakož i hygienické aspekty životního prostředí.

Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí

Smluvní strany se 17. 2. 1989 dohodly na rozvíjení vzájemné spolupráce při ochraně životního prostředí a při racionálním využívání přírodních zdrojů, napomáhat dalšímu rozšiřování a prohlubování hospodářských a vědeckotechnických styků v této oblasti. Spolupráce bude zaměřena zejména na ochranu ovzduší před znečištěním, racionální využívání vod a jejich ochranu před znečištěním, ochranu půdy a racionální využívání zemědělského půdního fondu, ochranu flóry a fauny, zakládání národních parků, rezervací a chráněných oblastí, zkoumání biologických a genetických následků znečišťování životního prostředí, vliv změn v životním prostředí na celkové klima, vypracování, výměnu a zavádění maloodpadových a bezodpadových technologií výroby, ekonomickou stimulaci racionálního využívání a ochrany přírodních zdrojů, systém ekologické výchovy a vzdělávání.

Úmluva mezi vládou Československé republiky a vládou Polské lidové republiky o vodním hospodářství na hraničních vodách

Smluvní strany se dohodly v Praze 21. 3. 1958 na spolupráci v úsecích vodních toků, jimiž probíhají státní hranice mezi oběma státy, jakož i stojaté vody přetáčené státními hranicemi; ve vodách povrchových a podzemních, tekoucích z území jednoho státu na území druhého státu, v místech, kde jsou přetáčené státními hranicemi.

Dohoda mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Polské lidové republiky o ochraně ovzduší před znečištěním

Strany dohody se ve Varšavě dne 24. září 1974 dohodly na spolupráci obou zemí, zaměřené na omezení znečišťování ovzduší. Znečišťováním se ve smyslu této dohody rozumí vypouštění nežádoucích pevných, kapalných a plyných látek do ovzduší přímým nebo nepřímým působením člověka na území smluvních stran. Smlouva zahrnuje hospodářskou, organizační, technickou, normativní a jinou činnost zaměřenou na omezení znečištění ovzduší na úroveň odpovídající hygienickým a technickým předpisům.

Dohoda mezi vládou České republiky a vládou Slovenské republiky o spolupráci v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí

Smluvní strany se v Praze 29. 10. 1992 dohodly na rozvíjení a podpoře vzájemné spolupráce v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí. Za hlavní předmět spolupráce byly stanoveny především ochrana životního prostředí v oblasti společné státní hranice, vlivy na životní prostředí přesahující hranice států, vodohospodářské otázky na hraničních vodách, ochrana přírody a krajiny, ochrana ovzduší před znečišťujícími látkami, využívání vod a jejich ochrana před znečišťováním, odpadové hospodářství, včetně dovozu, vývozu a tranzitu odpadů, ochrana nerostného bohatství a horninového prostředí, ochrana půdy, rizikové faktory ovlivňující životní prostředí a ekologické havárie. Tato dohoda vstoupila v platnost 1. 1. 1993.

Prováděcí protokol k dohodě mezi vládou České republiky a vládou Slovenské republiky o spolupráci v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí

Obě smluvní strany se 12. 4. 1996 ve Znojmě dohodly v zájmu zabezpečení spolupráce v některých závažných oblastech a problematikách zřídít tyto společné pracovní skupiny:

- pracovní skupina pro ochranu ovzduší;
- pracovní skupina pro ochranu a využívání vod;
- pracovní skupina pro odpadové hospodářství;
- pracovní skupina pro management chemických látek a hodnocení rizik chemických látek;
- pracovní skupina pro ochranu přírody;
- pracovní skupina pro posuzování vlivů činností a výrobků na životní prostředí.

Dohoda mezi vládou České republiky a vládou Slovenské republiky o spolupráci na hraničních vodách

Smluvní strany dohody se 16. 12. 1999 dohodly na společné spolupráci v oblasti hraničních vod a zlepšování jejich jakosti. Dohoda předpokládá vytvoření společné Česko-slovenské komise pro hraniční vody a zabezpečení její činnosti. Smlouva vstoupila v platnost dnem podpisu.

Dohoda mezi vládou České republiky a vládou Spolkové republiky Německo o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí

Vlády obou zemí se 24. 10. 1996 v Bonnu dohodly na spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí na základě rovnoprávnosti, vzájemnosti a k oboustrannému užítku. Cílem spolupráce je trvalé zlepšování stavu životního prostředí, zmírnění škodlivých vlivů na životní prostředí, využívání přírodních zdrojů způsobem únosným pro životní prostředí, ochrana, péče a rozvoj míst odpovídajících rozmanitosti živočišných a rostlinných druhů, jejich společenstev a stanovišť. Smluvní strany se zavázaly spolupracovat zejména v oblasti zlepšování čistoty ovzduší, v oblasti ochrany vod, půdy, přírody a péče o krajinu včetně ochrany lesů

Dohoda mezi Ministerstvem životního prostředí České republiky a Spolkovým ministerstvem pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo o uskutečnění společného pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Městské čistírny odpadních vod v severních Čechách“

Strany dohody s úmyslem trvale snížit znečištění životního prostředí přecházející hranice obou států se dohodly 19. 12. 1994 v Praze na uskutečnění společného pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Městské čistírny odpadních vod v severních Čechách“. Tento projekt zahrnuje vybudování dvou moderních městských čistíren odpadních vod v povodí Labe a vzdělávací program pro v budoucnu ustanovenou obsluhu tohoto zařízení. Přitom bude využita technologie podle nejnovějšího stavu techniky na

likvidaci odpadů, jejímž prostřednictvím dostane společně uskutečňovaný projekt modelový charakter. Na podporu společného pilotního projektu poskytne německá strana příspěvek na investiční náklady a na opatření připadajících v rámci vzdělávacího programu ve Spolkové republice Německo.

Smlouva o poskytnutí příspěvku na uskutečnění pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Článek 35 – Mobilní systém pro dálkové měření znečištění ovzduší“ Lidar, s. r. o. (dále jen „příjemce příspěvku“), jakož i Nadace Charty 77 (jakožto iniciátorky projektu „Článek 35“) a Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo

Strany smlouvy uzavřely 24. 10. 1996 v Bonnu dohodu o poskytnutí příspěvku na uskutečnění projektu „Článek 35 – Mobilní systém pro dálkové měření znečištění ovzduší“. V rámci tohoto projektu zakoupí příjemce příspěvku systém pro dálkové měření vhodný jak pro bodové, tak i pro plošné měření emisí a imisí. Přitom budou využity nejlepší technologie, které jsou k dispozici, čímž dostane projekt modelový charakter. Projekt navíc zahrnuje vzdělávací program pro pracovníky obsluhy. Německá strana se zavázala hradit 80 % nákladů do maximální výše 1 milion DEM. Dálkový měřicí systém by měl zahájit první provoz nejpozději 30. listopadu 1997.

Smlouva mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo o spolupráci na hraničních vodách v oblasti vodního hospodářství

Smluvní strany se dohodly 12. 12. 1995 v Drážďanech zabezpečit úpravy, potřebnou údržbu a obnovu, včetně koordinovaného obhospodařování hraničních vod a zlepšování jejich jakosti. Smlouva se týká úseků vodních toků nebo jejich hlavních ramen, jejichž střednice tvoří státní hranice; vodních toků, které jsou protínány státními hranicemi; úseků vodních toků Labe a Ohře, jimiž probíhají státní hranice, a ostatních povrchových a podzemních vod v místě, kde je protínají státní hranice. Smluvní strany se zavázaly spolupracovat na hraničních vodách zejména v oblastech změny vodního režimu, udržování a úpravy vodních toků, ochrany před povodněmi a ledovým nebezpečím, využívání vodní energie, odběru vody, vypouštění odpadních a jiných vod, ochrany a zlepšování jakosti vod a ochranných pásmech vodních zdrojů, ochrany akvaatických a litorálních biotopů. Smlouva neřeší otázky rybného hospodářství ani otázky a opatření týkající se lodní dopravy.

Ujednání mezi Spolkovým ministerstvem pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo a Ministerstvem životního prostředí České republiky o uskutečnění společného pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Ekologická výroba tepla a elektřiny v Chebu“

Toto ujednání uzavřené v Praze 9. 7. 1997 upravuje spolupráci smluvních stran při uskutečnění pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Ekologická výroba tepla a elektřiny v Chebu“ na území České republiky. V rámci tohoto projektu se firma Terea, s. r. o., (příjemce podpory) zavázala postavit v Chebu kogenerační jednotky, dosavadní zastaralé hnědohelné kotle budou nahrazeny moderními kotli na plyn. V rámci projektu

mají být využity nejlepší technologie, které jsou k dispozici, zvláště technologie kombinované výroby tepla a elektřiny a měřicí, řídicí a regulační technika u konečného spotřebitele, čímž dostane záměr modelový charakter. Na podporu společného pilotního projektu se Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo zavázalo přispět příspěvkem v hodnotě až do 4 400 000 DEM. Půjčka bude kromě toho zlevněna vlastními prostředky Deutsche Ausgleichsbank (přes niž měla transakce proběhnout) v hodnotě až do 960 000 DEM.

Smlouva o poskytnutí příspěvku na uskutečnění pilotního projektu na ochranu životního prostředí „Čistírna odpadních vod Děčín“ Severočeská vodárenská společnost, a. s., – SVS, a. s., a Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo (dále jen „poskytovatel příspěvku“)

Příjemce příspěvku Severočeská vodárenská společnost, a. s., se zavázal uskutečnit projekt „Čistírna odpadních vod Děčín“ včetně potřebných sběrných a odvodních potrubí. V rámci tohoto projektu má být vybudována čistírna odpadních vod pro splaškové vody z odpadní vody z živností, která zajistí čištění odpadních vod. Přitom se počítá s využitím nejlepších technologií, které jsou k dispozici. Čistírna bude v prvním stupni výstavby dimenzována na 68 000 ekvivalentních obyvatel. Výstavbu čistírny odpadních vod se německá strana rozhodla podpořit podílovým příspěvkem 30 % na investičních nákladech projektu v maximální výši 8 milionů DEM na dodávky a práce, které budou v rámci projektu do České republiky dovezeny. Čistírna odpadních vod by měla dle smlouvy zahájit provoz nejpozději 1. 5. 2001.

Dohoda mezi Ministerstvem životního prostředí České republiky a Spolkovým ministerstvem pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo o uskutečnění společných pilotních projektů na ochranu životního prostředí ke snížení znečištění životního prostředí přecházejícího hranice

V rámci této česko-německé spolupráce budou uskutečněny společné pilotní projekty na ochranu životního prostředí „Článek 35 – Mobilní systém pro dálkové měření znečištění ovzduší“ a „Čistírna odpadních vod Děčín“. Přitom budou využity nejlepší technologie, které jsou k dispozici, čímž dostanou projekty modelový charakter. Na podporu společných pilotních projektů poskytne Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů SRN dle příloh k této dohodě příspěvkem až do celkové výše 9,8 milionů DEM. Z toho připadají až do 1,2 milionů DEM na „Článek 35 – Mobilní systém pro dálkové měření znečištění ovzduší“ a až do 8,6 milionů DEM na projekt „Čistírna odpadních vod Děčín“. O podmínkách poskytnutí příspěvku uzavírá Spolkové ministerstvo pro životní prostředí, ochranu přírody a bezpečnost reaktorů Spolkové republiky Německo se společností Lidar, s. r. o., založenou nadací Charty 77, jakožto iniciátorkou projektu „Článek 35“, smlouvu o poskytnutí příspěvku na uskutečnění projektu „Článek 35 – Mobilní systém pro dálkové měření znečištění ovzduší“ a se Severočeskou vodárenskou společností, a. s., (SVS) smlouvu o poskytnutí příspěvku na uskutečnění projektu „Čistírna odpadních vod Děčín“. Smlouvy o poskytnutí příspěvků tvoří přílohy k této dohodě. Dáno v Bonnu, 24. října 1996.

3. Trojstranné mezinárodní smlouvy

Ujednání mezi Ministerstvem životního prostředí České republiky, Ministrem ochrany životního prostředí, přírodních zdrojů a lesnictví Polské republiky a Spolkovým ministerstvem životního prostředí, ochrany přírody a bezpečnosti reaktorů Spolkové republiky Německo o výměně imisních dat v „Černém trojúhelníku“

Smluvní strany se v Mostě dne 17. září 1996 zavazují k vzájemné výměně imisních dat v oblasti „Černého trojúhelníku“, která je definována v *Příloze 1* tohoto ujednání. Dále se zavazují provozovat imisní měřicí sítě v této oblasti za účelem kontinuálního měření a ukládání dat. Měřicí stanice těchto sítí, jejichž data budou mezi smluvními stranami vyměňována, jsou uvedeny v *Příloze 2* tohoto ujednání. Předmětem výměny budou naměřená data škodlivin oxidu siřičitého (SO₂), polévatvého prachu, oxidů dusíku (NO₂ a NO), oxidu uhelnatého (CO) a ozonu (O₃), jakož i meteorologické parametry směru větru, rychlosti větru, teploty vzduchu a slunečního záření (globálního záření). Další škodliviny, jakož i parametry, jejichž naměřená data mají být vyměňována, stanoví pracovní skupina, jež bude zřízena.

Prameny

http://www.env.cebin.cz/publikace/3_dohody/1stp_dmd.html

http://www.env.cebin.cz/_nav/_index_hp.html

Databáze mnohostranných a dvoustranných environmentálních smluv v gesci MŽP.

Mezinárodní organizace a udržitelný rozvoj

Mgr. Lenka Dvořáková
Ministerstvo zahraničních věcí ČR Praha

Praha 2000

1. Komise OSN pro trvale udržitelný rozvoj

Základní informace

Komise pro trvale udržitelný rozvoj (UN Commission on Sustainable Development – CSD) byla ustavena jako funkční komise Hospodářské a sociální rady OSN na základě rezoluce Valného shromáždění OSN č. 47/191 z 22. prosince 1992. Podnět k vytvoření Komise vychází z kapitoly 38 Agendy 21, dokumentu přijatého Konferencí o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro. Souhlasu s vytvořením Komise předcházela dlouhá jednání, během nichž se proti vzniku Komise jako dalšího orgánu OSN stavěla řada vyspělých zemí. Toto negativní stanovisko bylo nakonec překonáno, a to do značné míry díky tlaku rozvojových zemí a nevládních organizací.

V Komisi je podle regionálního principu zastoupeno 53 zemí, které jsou voleny vždy na tříleté období. Řídí ji pětičlenné byro v čele s předsedou voleným na jeden rok. Komise se schází jednou ročně – obvykle na jaře v New Yorku – na zhruba dvoutýdenní zasedání, jeho součástí bývá tzv. „high-level segment“, na němž se zpravidla objevuje značný počet ministrů odpovídajících za úsek životního prostředí a udržitelného rozvoje. Komise informuje o své činnosti Valné shromáždění OSN prostřednictvím Hospodářské a sociální rady.

Mandát CSD je dán rezolucí 1993/207 zvláštního zasedání Hospodářské a sociální rady z února 1993. Hlavním cílem Komise je sledování a rozvíjení dohod, kterých bylo dosaženo v Riu de Janeiro; její program činnosti vychází ze struktury Agendy 21 a zakládá mechanismus její realizace, respektive ověřování jejího plnění jednotlivými státy a mezinárodními organizacemi. CSD také hraje důležitou roli jako koordinátor spolupráce s nevládními organizacemi a dalšími mezinárodními organizacemi vně i uvnitř systému OSN. Činnost CSD byla rozvržena do pětiletého cyklu: v prvních čtyřech letech byly postupně hodnoceny vybrané dílčí okruhy, v roce 1997 bylo na programu souhrnné hodnocení, k němuž bylo svoláno Zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN. Zde bylo také rozhodnuto o programu práce Komise na další pětileté období.

1. zasedání CSD (červen 1993)

První řádné zasedání CSD se sešlo právě rok po UNCED a byla mu věnována velká pozornost. V jeho úvodu vystoupil mimo jiné viceprezident USA Albert Gore, jeho závěrečné části se pak zúčastnilo několik desítek ministrů. Právě na tomto zasedání oznámila řada agencí OSN adjustaci svých stávajících programů ve smyslu Agendy 21 či zavedení nových programů Agendou 21 inspirovaných. Představitelé jednotlivých států ve svých vystoupeních informovali o postupech a opatřeních při realizaci závěrů z Ria na národní úrovni. Byly oznámeny i některé nové finanční závazky, celkově však jejich výše zdaleka nenaplnila očekávání. Kromě procedurálních otázek, resp. otázek souvisejícím s fungováním CSD a podmínkami plnění jejího poslání, se zasedání podrobněji zabývalo finančními mechanismy, transferem environmentálně vhodných technologií a dalšími klíčovými aspekty implementace Agendy 21 v globálním měřítku. Aktivní úlohu během jednání sehrávaly nevládní organizace. Na jednání byla rovněž prosazena myšlenka specializovaných schůzek mezi řádnými zasedáními a následně byly ustaveny dvě otevřené expertní skupiny pro výše uvedené otázky. Tím byl vytvořen základní model pro další fungování CSD.

2. zasedání CSD (květen 1994)

Mezi hlavní úspěchy druhého zasedání CSD lze počítat obnovení jednání o lesích a iniciaci jednání o právně závazných procedurách PIC (Prior Informed Consent). k hlavním tématům, na něž CSD-2 soustředila pozornost, patřily vazby finančních a obchodních organizací (Světová banka, Mezinárodní měnový fond, Světová obchodní organizace) k udržitelnému rozvoji, otázky transferu technologií a vzorce výroby a spotřeby; ze „sektorových“ témat se diskuse zaměřila na otázky zdraví, lidských sídel, sladkovodních zdrojů, toxických chemikálií a nebezpečných odpadů. Na agendu jednání CSD byly rovněž prosazeny indikátory udržitelného rozvoje. Opět však bylo konstatováno, že množství financí, které je k dispozici pro realizaci záměrů Agendy 21, je zcela nedostatečné.

3. zasedání CSD (duben 1995)

Největším úspěchem 3. zasedání bylo nesporně ustavení Mezivládního panelu o lesích, čímž byl završen proces započatý na předchozím zasedání Komise. Dále byly na bázi specializovaných seminářů a dalších aktivit rozpracovány otázky vzorců spotřeby a výroby, transferů technologie a indikátorů trvalé udržitelnosti. Značná pozornost byla věnována vztahu mezinárodního obchodu a životního prostředí. Komise také navázala na iniciativu *Mezinárodního výboru pro lokální environmentální iniciativy (ICLEI)*, směřující k celosvětovému zapojení místních správ a samospráv do realizace Agendy 21. Zasedání znamenalo významný impuls pro další rozvíjení programů Lokální Agendy 21.

4. zasedání CSD (květen 1996)

Širším rámcem jednání CSD-4 (a vznikajícím pravidlem) byla účast a prezentace nejrozličnějších zájmových skupin – mimo jiné představitelů průmyslu a odborářů. Co se týče užšího zaměření jednání, to věnovalo velkou pozornost zejména problematice oceánů. Dílčím úspěchem bylo schválení *Globálního akčního plánu na ochranu mořského prostředí před dopady suchozemských aktivit*. Po úspěchu jednání o lesích z předcházejícího roku se však očekávalo více; návrhu dohody o způsobu likvidace ropných plošin ale dosaženo nebylo a ani se nepodařilo – jako například v případě lesů – ustavit příslušný mezivládní panel. Jistý pokrok byl zaznamenán v práci na indikátorech udržitelného rozvoje a v oblasti vzorců výroby a spotřeby. Diskutována byla i opatření Světové obchodní organizace s environmentálním dopadem a se vztahem k multilaterálním environmentálním dohodám.

5. zasedání CSD (duben 1997) a UNGASS

Páté zasedání CSD sloužilo plně jako Přípravný výbor pro *19. zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN (UNGASS)* a prakticky výlučně bylo věnováno dohadování příslušných textů. Zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN věnované realizaci Agendy 21 a dalším aktivitám souvisejícím s Konferencí OSN o životním prostředí a rozvoji se konalo v New Yorku v červnu 1997 a bývá také označováno jako „Summit Země II“ či „Rio+5“. Po složitých jednáních toto zasedání přijalo souhrnný dokument pod názvem „Program další realizace Agendy 21“. Tento dokument se pokouší zahrnout všechny oblasti, které jsou z hlediska udržitelného rozvoje významné, specifický důraz však klade na několik klíčových témat, jako je ochrana atmosféry a změna klimatu, ochrana

vodních zdrojů, energetika, doprava, vztah obchodu a ochrany životního prostředí, změna způsobů spotřeby a výroby (eko-efektivnost), transfer čistých technologií a také vzdělávání a výchova pro udržitelný rozvoj.

Z hlediska dalšího fungování CSD bylo podstatné, že UNGASS stanovilo nejen priority pro pokračující realizaci Agendy 21, ale rovněž přijalo nový pětiletý rámcový plán činnosti Komise. Profilace následných zasedání CSD z tohoto plánu vychází.

6. zasedání CSD (květen 1998)

Hlavními body jednání šestého zasedání CSD byly strategické přístupy k hospodaření se sladkovodními zdroji; transfer technologií, budování kapacit, vzdělávání, věda a výchova; role průmyslu a hodnocení Akčního programu udržitelného rozvoje malých ostrovních rozvojových zemí. Komise bez větších problémů přijala texty týkající se role průmyslu (zdůraznění významu průmyslové politiky pro udržitelný rozvoj, významu dobrovolných závazků a dalších opatření) a malých ostrovních států, zbývající dvě témata se však stala předmětem ostrých střetů názorů „Severu“ a „Jihu“. Zatímco k tématu sladkovodních zdrojů se po složitých jednáních podařilo přijmout alespoň kompromisní dokument *Strategické přístupy k managementu sladkovodních zdrojů*, v oblasti transferu technologií, budování kapacit atd. nebylo dosaženo prakticky žádného pokroku a výsledný text víceméně recykluje závěry dřívějších jednání.

7. zasedání CSD (duben 1999)

Pozornost sedmého zasedání CSD byla v souladu se střednědobým plánem upřena na otázky oceánů a moří, na udržitelné vzorce výroby a spotřeby, na souvislosti turismu a udržitelného rozvoje a konečně na otázky vzdělávání a výchovy pro udržitelný rozvoj. Snad největším přínosem tohoto zasedání byla široká expozice dynamicky se rozvíjejícího „turistického průmyslu“ a dílčích turistických aktivit v kontextu udržitelného rozvoje a představení celého spektra příslušných iniciativ jak ze strany mezinárodních organizací (Světová organizace cestovního ruchu), tak státních orgánů jednotlivých zemí, podnikatelských subjektů či nevládních organizací. Co se týče moří a oceánů, hlavním předmětem zájmu byly na jedné straně různé úmluvy o mořském rybolovu a o ochraně mořských a oceánských zdrojů, na druhé straně pak potíže při naplňování Globálního akčního programu na ochranu mořského prostředí před dopady suchozemských aktivit (přijátého ve Washingtonu v roce 1995). Také otázky udržitelného rozvoje oceánů a moří byly probrány ve značné komplexnosti. V oblasti udržitelných vzorců výroby a spotřeby nebylo dosaženo velkého pokroku, za dílčí úspěch lze považovat přijetí doporučení pro Hospodářskou a sociální radu OSN k rozšíření Zásad OSN pro ochranu spotřebitelů o aspekty udržitelné spotřeby. Překvapivě malý zájem byl o otázky vzdělávání a výchovy. CSD-7 naopak vyzdvihla význam energetiky pro udržitelný rozvoj a dala podnět k zahájení přípravy na projednávání těchto otázek v roce 2001 s dvouletým předstihem.

Hodnocení prvních osmi let CSD

Hodnocení téměř osmiletého působení CSD není jednoduché. Každopádně je však zřejmé, že Komise během svého relativně krátkého působení nejen obhájila svou existenci, ale získala v rámci obdobných orgánů OSN poměrně prominentní postavení – dokládá to pozornost, kterou jí věnuje většina států, a to včetně těch, které myšlenku jejího vytvoření zpočátku kritizovaly. CSD nesporně přispívá ke koordinaci národních

a mezinárodních snah o prosazení principů udržitelného rozvoje a v mnoha případech takové snahy výrazně stimuluje. Díky práci CSD je také koncept udržitelného rozvoje naplňován konkrétním obsahem a dále rozvíjen. Na druhé straně se ne vždy daří dát konceptu udržitelného rozvoje jasné kontury a udržet jeho mediální a politickou přitažlivost. Nejen zásluhou diskusí na půdě CSD pokračuje tendence k rozšiřování konceptu udržitelného rozvoje tak, že dnes výrazně překračuje oblast ochrany životního prostředí a zasahuje prakticky všechny produktivní sektory, sociální sféru a další oblasti. Ve světle dalších mezinárodních aktivit a iniciativ, ať již v rámci OSN, či mimo tento rámec, pak ovšem předpokládaná koordinační role CSD zjevně přesahuje její reálné možnosti. Tuto skutečnost podtrhuje pokračující nedoceňování širší záběru udržitelného rozvoje ve většině zemí světa, které zpravidla nadále svěřují mezinárodní jednání na téma udržitelného rozvoje pouze resortům odpovědným za životní prostředí.

Jistou zvláštností jednání CSD je role, kterou při nich hrají nevládní organizace. Environmentální organizace, zástupci obcí, podnikatelé, odbory a nejrůznější další zájmové skupiny mají možnost vyjadřovat se k návrhům dokumentů Komise či předkládat návrhy vlastní, mohou také vystupovat v plénu. Takové postavení nevládních organizací není na půdě OSN zatím zdaleka samozřejmé, předjímá však zřejmě budoucí model větší otevřenosti jednání celého OSN. V každém případě odráží fakt, že problematika životního prostředí se týká všech a nemůže zůstat pouhým politickým tématem, o němž diskutuje pár desítek diplomatů za zavřenými dveřmi.

2. Program OSN pro rozvoj

Základní informace o organizaci

Program OSN pro rozvoj (United Nations Development Programme – UNDP) vznikl v roce 1965 sloučením Zvláštního fondu OSN (United Nations Special Fund – UNSF) a Rozšířeného programu technické pomoci (Expanded Programme of Technical Assistance – EPTA). Fakticky začal UNDP fungovat k 1. lednu 1966 a jeho původní funkcí bylo působit jako centrální organizace systému OSN pro financování a koordinaci technické pomoci pro rozvojové země. Práce UNDP je založena především na úzké spolupráci se zeměmi přijímajícími pomoc a během jeho existence se podařilo vybudovat jedinečnou síť místních zastoupení. Dnes je prostřednictvím 134 místních kanceláří UNDP přítomen ve 174 zemích světa. Vedoucí těchto kanceláří jsou navíc obvykle pověřeni i koordinací dalších aktivit OSN v dané zemi.

UNDP se zodpovídá Hospodářské a sociální radě OSN, která připravuje a schvaluje obecné zásady a pravidla pro řízení Programu. Nejvyšším orgánem UNDP je Výkonný výbor, který má 36 členů volených na 3 roky a jsou v něm zastoupeny rozvojové i vyspělé země všech regionů. Sekretariát Programu, sídlící v New Yorku, je veden administrátorem, jehož jmenuje přímo generální tajemník OSN. Kromě vlastní činnosti spravuje UNDP ještě několik speciálních fondů a programů, např. Rozvojový fond OSN pro ženy (UNIFEM) nebo Kapitálový rozvojový fond OSN (UNCDF).

UNDP a udržitelný rozvoj

Při svém založení nedostal UNDP konkrétní mandát a měl působit v širokém rámci univerzality a neutrality. Důsledkem takto širokého pověření byla angažovanost UNDP v řadě oblastí – energetika, životní prostředí, podpora investic, humanitární a potravinová pomoc, boj proti HIV/AIDS, budování infrastruktury atd. Roztříštěnost

aktivit UNDP se proto stala předmětem kritiky členských zemí a UNDP začal hledat své konkrétní místo v oblasti poskytování rozvojové pomoci.

Na konci osmdesátých let se proto v UNDP otevřela otázka, jak vymezit zásady pro budoucí fungování tak, aby bylo možno využít doposud získaných zkušeností, a zůstala tak zachována komparativní výhoda programu, aniž by se zároveň jeho aktivity zbytečně překrývaly s činnostmi dalších agencí OSN. Řídící rada (předchůdce dnešního Výkonného výboru) proto v roce 1990 rozhodla, že napříště bude UNDP zaměřovat na podporu lidského rozvoje a budování národních kapacit v šesti prioritních oblastech: boj proti chudobě s účastí nejširších vrstev obyvatelstva, životní prostředí a management přírodních zdrojů, management rozvoje, rozvoj a ženy, transfer a adaptace technologií a technická spolupráce mezi rozvojovými zeměmi.

Světové konference OSN (Rio, Káhira, Kodaň, Peking, Istanbul) zdůraznily potřebu holistického přístupu k rozvoji a cíl ekonomického rozvoje byl doplněn o sociální rozměr. Byla formulována koncepce lidského rozvoje, která do centra svého zájmu staví člověka, rozšíření jeho možností a zároveň zachování stejných možností pro příští generace. Ekonomická situace zůstává v této koncepci velmi důležitým faktorem, ale na stejné úrovni stojí též vzdělání, zdraví, životní prostředí, lidská práva, rovnost příležitostí atd. Tuto skutečnost zdůrazňuje UNDP v každoročně aktualizované *Zprávě o lidském rozvoji (Human Development Report)*. Pro hodnocení životních podmínek v různých zemích celého světa vytvořil UNDP tzv. *index lidského rozvoje (Human Development Index)*, který zahrnuje nejen ekonomické indikátory, ale měří též různé sociální faktory jako např. přístup ke vzdělání, lékařské služby, kvalitu životního prostředí apod.

Koncepce lidského rozvoje a udržitelného rozvoje spojil Výkonný výbor UNDP v roce 1994 ve svém rozhodnutí č. 94/14, když stanovil, že všechny aktivity UNDP by se nadále měly pohybovat právě v rámci udržitelného lidského rozvoje. Rozhodnutím č. 95/22 z následujícího roku je mandát UNDP dále upřesněn na čtyři hlavní témata: rovnost, zaměstnanost, posílení, životní prostředí (tzv. 4E – equity, employment, empowerment, environment), přičemž průřezovou prioritou je odstraňování chudoby.

V reakci na závěry konference v Riu byla vytvořena nová *Divize pro udržitelnou energii a životní prostředí (Sustainable Energy and Environment Division – SEED)*, která má významně posílit kapacitu UNDP realizovat programy v intencích Agendy 21. Do této nové divize byly sloučeny všechny dřívější odbory, které se jakkoliv dotýkaly životního prostředí, tedy jak odbory zodpovědné za programovou podporu, tak ty, které se vázaly k různým svěřeneckým fondům a dalším finančním mechanismům. SEED úzce spolupracuje se svými 41 „poradci pro udržitelný rozvoj“, kteří pracují přímo v místních kancelářích UNDP, a představují tak bezprostřední kontakt se specifickou problematikou každého regionu.

Divize SEED je dále rozdělena do pěti oddělení: Capacity 21, Program pro energii a atmosféru, Global Environment Facility (GEF), Přírodní zdroje a Úřad pro boj proti rozšiřování pouští a suchu (UNSO).

Capacity 21 je program, ohlášený na konferenci v Riu v roce 1992, jehož úkolem je pomoci rozvojovým zemím při budování kapacit pro začlenění principů Agendy 21 do národních rozvojových plánů. Kromě toho aktivity Capacity 21 dbají na to, aby se na rozvojovém plánování účastnily všechny zainteresované skupiny obyvatelstva. Capacity 21 si rovněž klade za cíl vybudovat jakousi „zásobárnu“ informací a zkušeností s udržitelným rozvojem a budováním kapacit tak, aby mohly dále sloužit rozvojovým zemím, UNDP, specializovaným agencím OSN, nevládním organizacím, donorům a dalším partnerům.

Program pro energii a atmosféru má za úkol připravovat pozice UNDP k energetickým otázkám, realizovat globální programy UNDP týkající se energie a podporovat obnovitelné zdroje a úspory energie prostřednictvím svých aktivit, jako je např. společný program UNDP a Světové banky pro řízení energetického sektoru, program FINESSE (financování služeb pro malé odběratele energie) a spolupráci s oddělením GEF. Program pro energii a atmosféru je také zodpovědný za aktivity UNDP spojené s Montrealským protokolem. V roce 1994 zřídil Program tzv. Energetický účet, který je zvláštním mechanismem financovaným bilaterálními donory, kteří věnují prostředky na specifický projekt identifikovaný společně s místní kanceláří UNDP. Tímto způsobem byly realizovány např. projekty elektrifikace venkovských oblastí v Keni, Sýrii, Indonésii a Chile nebo solární ohřev vody v Libanonu.

Global Environment Facility (GEF) je finanční mechanismus poskytující granty rozvojovým zemím na projekty a aktivity v oblasti ochrany životního prostředí, který je spravován společně UNDP, UNEP a Světovou bankou. UNDP je zodpovědný především za aktivity zaměřené na budování kapacit a technickou pomoc a dále řídí Program malých grantů v rámci GEF. Zdroje GEF jsou určeny především na řešení globálních problémů, jako je klimatická změna, biodiverzita, mezinárodní vody a ochrana ozonové sféry.

Oddělení pro přírodní zdroje se snaží pomáhat zemím s udržitelným managementem a využíváním tří hlavních zdrojů, základních pro uspokojování potřeb chudých žijících v zemích s nízkými příjmy: lesů, potravin a vod. Toto oddělení spolupracuje na přípravě strategií a globálních programů a řídí technickou pomoc v těchto oblastech. Kromě toho do kompetencí oddělení patří také správa programu Partnerství veřejných a soukromých institucí pro městské prostředí a revolvingový fond pro výzkum přírodních zdrojů. Celkem se oddělení pro přírodní zdroje podílí na realizaci asi 35 % všech národních programů UNDP.

Úřad pro boj proti rozšiřování pouští a suchu vznikl v srpnu 1994 transformací původního Úřadu OSN pro sahelskou oblast, přičemž si ale ponechal původní zkratku UNSO. UNSO je nyní hlavním orgánem UNDP pro podporu aktivit v oblastech ohrožených šířením pouští či suchem a jeho úkolem je především formulace programů tak, aby odpovídaly principům udržitelného lidského rozvoje.

3. Program OSN pro životní prostředí

Základní informace o organizaci

Program OSN pro životní prostředí (United Nations Environment Programme – UNEP) byl ustaven rezolucí Valného shromáždění OSN na podzim roku 1972 v přímé návaznosti na výsledky Stockholmské konference a stal se klíčovým orgánem systému OSN pro mezinárodní spolupráci v oblasti životního prostředí. Hlavním smyslem činnosti UNEP je napomáhat rozvoji mezinárodní spolupráce při řešení problémů životního prostředí a iniciace odpovídajících opatření a programů. Mezi jeho úkoly patří dále sledovat globální stav životního prostředí a informovat o něm vlády členských zemí OSN, vyhodnocovat dopady národní a mezinárodní politiky na stav životního prostředí v rozvojových zemích a rozvíjet znalosti a sbírat informace o životním prostředí.

Nejvyšším orgánem UNEP je Řídící rada, v níž je zastoupeno 58 členských zemí volených na čtyřleté období a která se schází každý druhý rok. Sekretariát UNEP sídlí v Nairobi, regionální kanceláře jsou v Ženevě, Bangkoku, Mexico City, New Yorku a Bahrajnu. Rádný roční rozpočet UNEP v posledních letech klesal či stagnoval,

v současné době nedosahuje ani 100 mil. USD; množství prostředků na realizaci jednotlivých aktivit však bývá výrazně vyšší díky svěfeneckým fondům a dalším mimorozpočtovým způsobům financování.

UNEP a udržitelný rozvoj

Nejen díky své orientaci na životní prostředí měl UNEP od svého vzniku blízko ke koncepci udržitelného rozvoje. Již první rozhodnutí Řídící rady stanovilo, že středem zájmu programu musí být kvalita lidského života. Aby UNEP mohl své hlavní funkce plnit úspěšně, musí vzít v úvahu potřebu zlepšit zdravotní stav a životní podmínky lidstva, uchovat a rozvíjet zdroje nezbytné pro život na Zemi a chápat důsledky interakce lidí a dalších složek biosféry. Zvláštní pozornost měl UNEP věnovat aktivitám, z nichž mohou mít prospěch rozvojové země.

V roce 1982 vyzvala Řídící rada ve své Deklaraci z Nairobi „všechny vlády a národy světa, aby naplnily společně i jednotlivě svou historickou povinnost a zajistily, abychom dokázali předat naši malou planetu budoucím generacím ve stavu, jež všem umožní důstojnou existenci“. V roce 1989 schválila Řídící rada osm prioritních oblastí pro práci UNEP: ochrana atmosféry; kvalita sladkovodních zdrojů; oceánské prostředí, pobřežní oblasti a suchozemské zdroje; boj s odlesňováním a šířením pouští; zachování biologické rozmanitosti; nakládání s biotechnologiemi, nebezpečnými odpady a toxickými chemikáliemi způsobem neohrožujícím životní prostředí; ochrana lidského zdraví a kvality života.

V rámci UNEP byla a je rozvíjena řada významných programů, v nichž často participuje většina členských států OSN. Jako příklad lze jmenovat program „Earthwatch“, zahrnující globální systém monitorování životního prostředí (GEMS), globální databázi informací o zdrojích (GRID), globální informační systém (INFOTERRA) a mezinárodní registr potenciálně toxických chemikálií (IRPTC). Tradičně výrazná je činnost UNEP v oblasti mezinárodního práva životního prostředí. UNEP sloužil jako platforma pro dohadování většiny z nejdůležitějších globálních environmentálních úmluv posledních desetiletí: například Washingtonské úmluvy o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy (CITES) z roku 1973, Bonnské úmluvy o ochraně migrujících druhů z roku 1979, Vídeňské úmluvy o ochraně ozonové vrstvy z roku 1985, Basilejské úmluvy o kontrole mezinárodního obchodu s nebezpečným odpadem a jeho ukládání z roku 1989, Úmluvy o biodiverzitě z roku 1992 či Úmluvy o boji proti dezertifikaci z roku 1994.

UNEP sehrál přirozeně důležitou roli také v přípravě UNCED. Samotná konference pak potvrdila mandát UNEP a pověřila jej, aby nadále hrál svou roli při přípravě politických postojů a při koordinaci aktivit v oblasti životního prostředí, přičemž zároveň bude brát v úvahu perspektivu rozvoje. Očekávání výrazného posílení se však nenaplnila a UNEP sám se dostal do poněkud konkurenčního vztahu s některými novými iniciativami. UNEP byl proto nucen hledat svou novou definici a přizpůsobit svůj profil trendům, které charakterizovaly období po UNCED. V tomto smyslu se také vyjádřila Řídící rada na svém 17. zasedání v květnu 1993. O potřebách změn se následně rozproudila dlouhotrvající diskuse. Vzhledem k tomu, že Agenda 21 zahrnovala prakticky všechny dosavadní aktivity programu a v tomto smyslu nebylo třeba měnit mandát UNEP, výsledky UNCED se odrazily spíše ve změnách institucionálních a organizačních. Hlavním úkolem bylo zlepšit efektivitu práce, takže např. Řídící rada při schvalování programu na léta 1996/97 formulovala jako hlavní požadavky pevné institucionální zabezpečení, silnou vědeckou základnu, schopnost oslovit širší publikum, kapacitu iniciovat aktivity, silné finanční zázemí a jednoznačné zaměření na priority. Důsledkem změn po

UNCED bylo také posílení významu regionálních kanceláří, které napříště mají být rovnocennými partnery sekretariátu při přípravě a realizaci projektů, koordinovat veškeré aktivity UNEP v regionu a vytvářet nové vazby s nejrůznějšími místními partnery.

Současné zaměření činnosti UNEP je plně integrováno do rámce Agendy 21 a následných aktivit UNCED. UNEP má vedle konkrétní odpovědnosti za naplňování několika kapitol Agendy 21 (ochrana atmosféry – ve spolupráci s WMO, dezertifikace, biodiverzita, toxické chemikálie, nebezpečné odpady, informace – ve spolupráci se sekretariátem OSN) a výrazného podílu na řadě dalších i jakousi obecnou, celkovou gesci při zajišťování „environmentální dimenze“ udržitelného rozvoje.

4. Organizace OSN pro vzdělávání, vědu a kulturu

Základní informace o organizaci

Ustavující listina UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) byla přijata na konferenci v Londýně v listopadu 1945 a vstoupila v platnost o rok později poté, co ji ratifikovalo 20 států. V současné době má UNESCO 186 členských zemí. Hlavním cílem UNESCO je přispívat k světovému míru a bezpečnosti prostřednictvím spolupráce mezi národy na poli vzdělání, vědy a kultury. Základním principem je respektování základních lidských práv a svobod všech lidí, bez ohledu na rasu, pohlaví, jazyk či náboženství, tak, jak je definuje Charta OSN.

Hlavním orgánem UNESCO je generální konference, která se schází každé dva roky. Rozhoduje o dalším směřování organizace a schvaluje program a rozpočet. Jednou za šest let volí generálního ředitele, kterého doporučuje Výkonný výbor. Ten je složen z 51 členských zemí a zasedá dvakrát ročně. Zodpovídá za realizaci programu schváleného generální konferencí. Sekretariát UNESCO sídlí v Paříži, v rozvojových zemích má organizace přes 60 kanceláří, které umožňují operativní styk s příjemci pomoci.

UNESCO a udržitelný rozvoj

Mandát UNESCO je velmi široký a její aktivity v oblasti vzdělávání, vědy a kultury vždy zahrnovaly řadu prvků, které je možné označit za udržitelné. UNESCO ostatně patřila v poválečných letech mezi průkopníky mezinárodní environmentální spolupráce. V roce 1972 pak byla na půdě UNESCO přijata *Úmluva o světovém dědictví*, jejímž cílem je vyhledávat a chránit jedinečné kulturní a přírodní památky. Na seznam UNESCO bylo doposud zapsáno na 400 míst ve více než 85 zemích světa.

Již dlouho před UNCED měla UNESCO několik programů v oblasti vědy a vzdělávání zaměřených na životní prostředí. V reakci na Agendu 21 byly tyto programy přehodnoceny tak, aby byl zásadní důraz kladen na vztah životního prostředí a rozvoje, tedy na udržitelný rozvoj. V oblasti vědy a vzdělání (kapitoly 35: Věda pro trvale udržitelný rozvoj a 36: Rozvoj ekologického vzdělání, výchovy a veřejné informovanosti) byla UNESCO také pověřena gescí při kontrole realizace závěrů Agendy 21. Vzhledem k obrovské šíři svých aktivit však organizace může přispět k plnění úkolů vyplývajících prakticky ze všech kapitol Agendy 21.

Příkladem programu inspirovaného závěry konference v Riu může být iniciativa *Životní prostředí a populace: vzdělání a informace pro rozvoj*. Cílem tohoto projektu je posílení vzdělávacích a informačních programů v komplexních otázkách, jako je životní prostředí, populace a rozvoj. Konkrétně jde o témata jako růst populace a migrace, rozvojové otázky a o celou řadu problémů životního prostředí. Cílovými skupinami jsou

učitelé a jiní vzdělávací pracovníci, ženy a mládež. Z dalších projektů stojí za zmínku ještě iniciativy *Města: management sociální a environmentální transformace* a *Kultura a životní prostředí*.

Změny, reflektující potřebu nově organizovat práci pro splnění úkolů vyplývajících z Agendy 21, zaznamenala též struktura sekretariátu UNESCO. Úřad pro koordinaci environmentálních programů, který byl ustaven již před UNCED, slouží nyní jako místo koordinace aktivit všech úrovní. Kromě toho vytvořil generální ředitel ještě Výbor pro UNCED, který je tvořen z nezávislých expertů. Výbor je poradním orgánem, jehož úkolem je zabezpečit interdisciplinární přístup v aktivitách UNESCO zaměřených na vzájemný vztah životního prostředí a rozvoje.

5. Organizace pro výživu a zemědělství

Základní informace o organizaci

Organizace pro výživu a zemědělství (Food and Agriculture Organization – FAO) byla založena v říjnu 1945 s cílem zvýšit zemědělskou produktivitu a napomáhat zlepšení výživy a životní úrovně venkovského obyvatelstva. FAO je dnes největší autonomní organizací systému OSN, má 175 členských zemí a více než 4 300 zaměstnanců po celém světě. Roční rozpočet organizace přesahuje 300 milionů USD a navíc FAO disponuje řádově větším objemem prostředků od různých dárců na konkrétní projekty a investice v zemědělských a venkovských oblastech rozvojových zemí.

Od svého založení se FAO snažila zmírnit chudobu a nedostatečnou výživu obyvatel venkovských oblastí rozvojového světa prostřednictvím podpory zemědělství, zejména takových metod obdělávání půdy a chovu hospodářských zvířat, které zabezpečí dlouhodobý užitek. Své projekty zaměřuje FAO také do oblastí hospodaření s půdou a vodními zdroji, lesnictví a rybolovu. Kromě toho se zabývá i souvisejícími ekonomickými a sociálními problémy. Zásadní roli hraje FAO v oblastech postižených neúrodou a hladomorem, kde často funguje po boku Světového potravinového programu (WFP) jako jeden z koordinátorů humanitární pomoci, zároveň však zůstává v místě aktivní i po pominutí bezprostřední katastrofální situace a napomáhá obnově a dalšímu rozvoji postižené oblasti.

FAO a udržitelný rozvoj

Svým posláním má FAO přirozeně blízko k problematice udržitelného rozvoje. Většina aktivit FAO tak obvykle s životním prostředím, jeho stavem a potřebou zachování jeho přirozených funkcí souvisela. Stejně jako u jiných organizací u FAO se postupně prosazovala tendence ke zohledňování širších souvislostí vlastních specializovaných aktivit, zejména souvislostí sociálních a ekonomických. Již před tím, než mezinárodní společenství formulovalo koncept udržitelného rozvoje, většina programů FAO prvky udržitelnosti určitým způsobem reflektovala.

Impulsem pro koncepční přístup k udržitelnému rozvoji v kontextu celé organizace pak byla Konference o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro (UNCED). Generální konference FAO, která se konala rok po UNCED, a mohla tak již z jejích výsledků těžit, rozhodla, že napříště by měla být kritéria udržitelnosti integrována do všech programů a aktivit organizace. Výkonné orgány FAO rozhodly, že udržitelný rozvoj a úkoly vyplývající ze závěrů UNCED budou v rámci programu práce a rozpočtu FAO orga-

organizační prioritou, což se projevilo již plánu práce a rozpočtu na léta 1992–93 a od té doby to platí stále.

Větší zaměření na udržitelný rozvoj se odrazilo také v organizační struktuře sekretariátu organizace. Bylo vytvořeno samostatné oddělení pro udržitelný rozvoj, jehož úkolem je zabezpečit integrování udržitelných přístupů do aktivit v oblasti zemědělství, lesnictví, rybolovu, výživy a rozvoje venkovských oblastí a sledovat plnění závěrů UNCED, dalších globálních konferencí a souvisejících úmluv tak, aby bylo možné navrhovat nové koncepce, strategie a metody posilující principy udržitelného rozvoje. Kromě těchto změn na centrální úrovni byly ustaveny také regionální a subregionální multidisciplinární týmy pro udržitelný rozvoj, které pomáhají aplikovat principy udržitelného rozvoje podle možností a potřeb konkrétních regionů.

Důležitou roli hraje FAO v realizaci Agendy 21 jako koordinátor kapitoly 10 (plánování a využívání suchozemských zdrojů), kapitoly 11 (boj proti odlesňování), kapitoly 13 (udržitelný rozvoj horských oblastí) a kapitoly 14 (udržitelný rozvoj v zemědělství a ve venkovských oblastech).

V rámci kapitoly 10 se ve spolupráci s UNEP snažili odborníci FAO vyvinout novou koncepci rozvoje a managementu suchozemských zdrojů, která by odstraňovala hlavní nedostatky současných přístupů. Výsledky této práce byly publikovány v letech 1996–1998. FAO dále vyvinula databáze využití půdy, metodologii pro klasifikaci a mapování agroekologických zón, způsob hodnocení půdy a metodologii pro posouzení ekologických nároků plodin v daném klimatu. FAO dále realizuje významný projekt mapující rozložení a využití půdy na africkém kontinentu.

Jako koordinátor kapitoly 11 vedla FAO meziagenturní skupinu o lesích, která později sehrála důležitou roli v práci mezivládního panelu o lesích (IPF). FAO také realizuje několik klíčových aktivit v oblasti lesního hospodářství spojených se závěry UNCED. Napomáhá přípravě národních programů, organizuje semináře o strategickém plánování, monitoringu a analýzách; takto služeb FAO využilo již 35 zemí. FAO dále připravila „Globální hodnocení lesních zdrojů 2000“, jež vyhodnocuje zalesněná území a jejich změny v čase, odhaduje objem biomasy a dřevní hmoty pomocí typové kategorizace, připravuje globální mapy zón vegetace a zpracovává informace o 15 indikátorech udržitelného řízení lesního hospodářství. Regionální studie o Evropě, Asii a tichomořské oblasti a Africe, rovněž zpracované FAO, slouží jako podklad pro strategickou analýzu současných a budoucích vzorců spotřeby a výroby pro oblast lesů.

Hlavním úkolem FAO jako koordinátora kapitoly 13 je podpora iniciativ zaměřených na zmírnění chudoby horských oblastí a posílení mezinárodní spolupráce a výměny informací při ochraně pramenných oblastí a rozvoje systémů obhospodařování. Na národní úrovni se FAO zaměřuje na pomoc při formulování politiky udržitelného rozvoje horských oblastí a podporuje účast zástupců horských regionů na celostátním plánování.

Částí Agendy 21, která se zcela kryje s posláním FAO, je kapitola 14, týkající se udržitelného zemědělství a rozvoje venkova. Jako koordinátor této kapitoly je FAO aktivní v mnoha zemích, kde pomáhá sladovat politické záměry s cíli udržitelného rozvoje zemědělských oblastí, radí s výběrem vhodných nástrojů a vyvíjí indikátory pro hodnocení zemědělských postupů. Vyhodnocuje také dopady obchodních ujednání GATT na venkovské oblasti. Jako hlavní úkoly při prosazování udržitelného rozvoje venkova identifikovala FAO (1) podporu „udržitelné intenzifikaci“, resp. používání takových postupů intenzifikace produkce, které neohrožují životní prostředí, (2) podporu městskému a příměstskému obdělávání zemědělské půdy, „zahrádkaření“, které může vhodně doplnit potřebu potravin, (3) podporu koherentní zemědělské politiky, (4) lepší využi-

tí informačních technologií, (5) přehodnocení priorit pro zachování a využití agrobiodiverzity a (6) podporu udržitelnému využívání energie v zemědělských oblastech.

6. Světová meteorologická organizace

Základní informace o organizaci

Na 12. konferenci Mezinárodní meteorologické organizace v roce 1947 byla přijata Světová meteorologická konvence, jíž byla ustavena Světová meteorologická organizace (World Meteorological Organization – WMO). Konvence vstoupila v platnost v roce 1950, WMO začala pracovat v roce 1951. V téže roce, po dohodě s OSN, se WMO stala specializovanou agencí OSN. WMO má v současné době 185 členů – 179 členských států a 6 členských teritorií. Všichni členové provozují vlastní meteorologickou a hydrologickou službu.

Cílem WMO je podporovat mezinárodní spolupráci při vytváření sítí stanic pro meteorologická, hydrologická a související pozorování a přispět k rychlé výměně meteorologických informací. WMO chce dále napomoci k standardizaci meteorologických měření a sjednocení formy zveřejňování pozorování a statistických výsledků. Organizace také přispívá k aplikaci meteorologických pozorování v letectví, námořní dopravě a při řešení problémů hydrologických, zemědělských či environmentálních.

Nejvyšším orgánem WMO je Světový meteorologický kongres, který se schází každé 4 roky. Rozhoduje o politických otázkách, programu a rozpočtu. Výkonný výbor organizace má 36 členů a schází se nejméně jednou ročně. Připravuje studie a doporučení pro kongres a dohlíží na naplňování rozhodnutí přijatých kongresem. Sekretariát, řízený generálním tajemníkem, slouží jako administrativní, dokumentační a informační centrum organizace. Sídlí v Ženevě.

WMO před UNCED

Několik programů, které realizovala WMO již v 80. letech, mělo úzkou souvislost s životním prostředím a udržitelným rozvojem, přestože nebyly jednoznačně takto definovány. Jmenovat lze například Světový klimatický program (World Climate Programme), jehož cílem bylo zhodnotit dostupné vědecké informace o změnách klimatu a posoudit jejich možný vliv na ekonomický a lidský rozvoj. V souvislosti s tímto programem a ve spolupráci s UNEP byl v roce 1988 ustaven Mezivládní panel o klimatických změnách (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC). Další programy s obdobným dosahem se zabývaly například výzkumem atmosféry a životního prostředí či hydrologie a vodních zdrojů.

Aktivity WMO v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje vyvrcholily v roce 1992 konferencí o vodě a životním prostředí, jejímž uspořádáním byla WMO pověřena. Na této konferenci bylo přijato prohlášení o vodě a udržitelném rozvoji, jež zdůrazňuje potřebu lepšího nakládání s vodními zdroji, neboť dosavadní zacházení s nimi představuje rostoucí nebezpečí pro udržitelný rozvoj a ochranu životního prostředí.

WMO po UNCED

Pro realizaci Agendy 21 je WMO určena spolu s UNEP jako gestor kapitoly 9: Ochrana atmosféry. WMO je rovněž zapojena do aktivit v rámci kapitoly 12 (boj proti suchu a dezertifikaci), kapitoly 17 (ochrana oceánů, moří a pobřežních oblastí), kapitoly 18

(sladkovodní zdroje), pro něž byly hlavními gestory určeny jiné orgány OSN. WMO také významnou měrou přispěla k přípravě Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (FCCC).

Krátce po UNCED se sešel výkonný výbor WMO a v reakci na závěry konference ustanovil pracovní skupinu, jejímž úkolem bylo vypracovat a předložit generálnímu tajemníkovi WMO detailní analýzu Agendy 21 a FCCC. Tato analýza obsahuje řadu doporučení a návrhů, jak by při naplňování Agendy 21 a FCCC měla WMO postupovat. Na základě tohoto materiálu přijaly orgány WMO rozhodnutí, že organizace bude svou činnost zaměřovat do dvou hlavních oblastí:

Posílení kapacit a schopností národních meteorologických a hydrologických služeb a jejich koordinace v rámci WMO

Posílení koordinace příslušných mezinárodních programů, na nichž WMO spolupracuje s dalšími agencemi OSN a s nevládními organizacemi, např. Světového klimatického programu, Programu pro hydrologii a vodní zdroje, Programu pro sledování světového počasí a Programu sledování globální atmosféry.

Rovněž v reakci na UNCED vypracoval v roce 1993 sekretariát WMO materiál Pokyny pro činnost národních meteorologických a hydrologických služeb při realizaci Agendy 21 a FCCC. Národní služby jsou zde vyzývány, aby se aktivně účastnily na přípravě národních plánů udržitelného rozvoje, aby umožnily přístup k dostupným zdrojům a aby se aktivně účastnily národních, regionálních a mezinárodních aktivit v oblasti výzkumu klimatu.

V roce 1993 bylo ve spolupráci s dalšími orgány OSN a nevládními partnery svoláno mezivládní setkání, jehož úkolem bylo přehodnotit Světový klimatický program tak, aby lépe splňoval požadavky, které na něj nově kladou závěry UNCED. Obdobně, byť na nižší úrovni, byly přehodnoceny i další aktivity organizace. Požadavky vyplývající z Agendy 21 a FCCC tak byly začleněny do stávajících programů WMO, jako příklad lze uvést roli WMO při boji proti dezertifikaci či s přírodními katastrofami. Organizace se rovněž významně podílí na naplňování závěrů globální konference OSN o udržitelném rozvoji malých ostrovních rozvojových zemí, která se konala jako jedna z následných akcí UNCED v roce 1994.

7. Organizace OSN pro průmyslový rozvoj

Základní informace o organizaci

S cílem podpořit průmyslový rozvoj vzniklo v rámci OSN v roce 1961 Centrum pro průmyslový rozvoj. Přímým nástupcem tohoto Centra je Organizace OSN pro průmyslový rozvoj (United Nations Industrial Development Organization – UNIDO), ustavená rezolucí OSN 2152 (XXI) z roku 1966 a zamýšlená jako koordinační orgán pro aktivity v oblasti průmyslu pro celý systém OSN a zároveň jako realizační orgán projektů podporujících průmyslový rozvoj a příslušnou spolupráci na globální, regionální, národní i sektorální úrovni. V roce 1985 se UNIDO stala šestnáctou specializovanou agencí OSN, což znamenalo oddělení financí i administrativy od vlastní OSN, a tím i větší samostatnost při rozhodování o programu a rozpočtu.

V současné době má UNIDO 168 členů. Každé dva roky se koná generální konference, která schvaluje rozpočet a pracovní program. Výkonnými orgány UNIDO jsou Rada pro průmyslový rozvoj, jež má 53 členů a dohlíží na realizaci programu a použití rozpočtu, a Radě podřízený Výbor pro program a rozpočet.

Centrála UNIDO sídlí ve Vídni, další kanceláře jsou přímo v 25 rozvojových zemích, kde realizují konkrétní projekty a koordinují aktivity s dalšími organizacemi OSN. Ve 14 zemích dále fungují pod správou UNIDO centra Služby pro podporu investic (Investment Promotion Service – IPS), která jsou zcela financována hostitelskými zeměmi. Mezi zeměmi, které hostí kancelář IPS, jsou zastoupeny vyspělé průmyslové státy, jako například Japonsko, Rakousko či Velká Británie, i země rozvojové či země s transformující se ekonomikou (Egypt, Čína, Polsko, Rusko a další).

UNIDO a udržitelný rozvoj

Již v 80. letech lze v programu UNIDO zaznamenat odklon od jednostranně sektorálního zaměření na průmyslový rozvoj. Stále častěji se objevují projekty integrující průmysl a zemědělství, zavádějící alternativní zdroje energie apod. Tento rozšiřující se záběr je možné dnes zpětně označit za počátek směřování aktivit UNIDO k udržitelnému rozvoji. Toto směřování potvrdilo první zasedání generální konference UNIDO jako specializované agencie OSN v roce 1985. Konference rozhodla, že v následujícím období bude UNIDO své služby orientovat především do pěti oblastí, mezi nimi jsou oblasti „čistě průmyslové“ (malé a střední podniky, investice a podpora technologií), ale také širě definované – rozvoj lidských zdrojů, ženy v průmyslovém rozvoji a čistší a energeticky méně náročná industrializace. Nedlouho poté, v roce 1989, pak třetí zasedání generální konference přijalo plán na léta 1990–95, jehož čtyři priority zahrnovaly životní prostředí, průmyslové investice, rozvoj a transfer technologií a rozvoj lidských zdrojů.

Po UNCED vsadila UNIDO na udržitelný rozvoj jako na strategickou prioritu, která má přispět k zajištění stability a budoucnosti organizace. Ve stejné době totiž UNIDO zaznamenává další pokles důvěry ze strany vyspělých zemí a rostoucí finanční problémy. Hlavním předmětem kritiky je vedle neefektivnosti práce přebujelého sekretariátu také příliš široký záběr aktivit, v nichž se UNIDO angažuje. Organizace začíná znovu přebudovávat svůj program. Na pátém zasedání generální konference v roce 1993 je schváleno pět vzájemně se prolínajících oblastí zájmu: průmyslový a technický pokrok a konkurenceschopnost, rozvoj lidských zdrojů, rovnoprávný rozvoj prostřednictvím průmyslového rozvoje, ekologicky udržitelný průmyslový rozvoj, mezinárodní spolupráce a investice a technologie. Poprvé se zde v zásadních dokumentech organizace objevuje pojem udržitelný průmyslový rozvoj, zatím ještě ve spojení ekologicky udržitelný a jen jako jedna z pěti oblastí zájmu. Po roce 1995 se v programových dokumentech stále častěji objevuje právě zásada udržitelného průmyslového rozvoje, až se toto spojení dostává i na vývěsní štít: udržitelný průmyslový rozvoj se stává cílem, k němuž chce UNIDO napomáhat.

Sedmé zasedání generální konference v roce 1997 přineslo další zúžení oblastí zájmu na pouhé dvě a zároveň potvrzení strategického posunu ve prospěch udržitelného rozvoje: čistší a udržitelný průmyslový rozvoj je nyní na stejné úrovni s posilováním průmyslových kapacit a UNIDO se tedy profiluje – alespoň formálně – plně v intencích Agendy 21. UNIDO spatřuje svoji velkou příležitost zejména v oblasti transferu technologií (kapitola 34 Agendy 21), v oblasti ochrany atmosféry (kapitola 9 Agendy 21) a v oblasti biotechnologií (kapitola 16 Agendy 21), za niž UNIDO převzalo celkovou gesci.

8. Mezinárodní agentura pro atomovou energii

Základní informace o organizaci

Statut Mezinárodní agentury pro atomovou energii (International Atomic Energy Agency – IAEA) byl schválen zakládající konferencí v roce 1956 a vstoupil v platnost o rok později. Cílem IAEA je podpora mírového využití atomové energie, její aktivity zahrnují výzkum a vývoj praktického využití nukleární energie, pomoc při výměně příslušných vědeckých a technických informací a výchova a další vzdělávání vědců a expertů pracujících v oblasti mírového využití atomové energie.

Vrcholným orgánem IAEA je generální konference, na níž se scházejí zástupci všech členských zemí. V kompetencích konference je volba prezidenta agentury, rozhodování o rozpočtu a volba členů výkonného orgánu agentury, Řídícího výboru. Řídící výbor má 22 členů a jsou v něm zastoupeni představitelé jednotlivých světových regionů v přesně určeném poměru.

IAEA a udržitelný rozvoj

IAEA je známá především svými aktivitami v oblasti nukleární bezpečnosti a podílem na přípravě dohod o nešíření jaderných zbraní. Koncept udržitelného rozvoje nachází uplatnění spíše v jejich projektech rozvojové pomoci. Posun v zaměření projektů daným směrem úzce souvisel s UNCED a jejími následnými aktivitami. Zatímco dříve šlo především o podporu vědy a výzkumu v oblastech souvisejících s jadernou energií, postupně se stále častěji začaly objevovat též projekty zahrnující širší souvislosti. V mnoha případech projekty překročily svůj „akademický“ rámec a zaměřily se na praktickou realizaci technologií v oblastech s nejširším dopadem – například na pomoc při hledání vhodných potravinových a vodních zdrojů, poskytování základní zdravotní péče či při kontrole kvality životního prostředí.

IAEA byla pověřena gescí za kapitolu 22 Agendy 21 (Bezpečné a ekologicky přijatelné hospodaření s radioaktivními odpady), hlásí se však k naplňování řady dalších aktivit, které mají souvislost s její činností. Jde například o oblast bezpečnosti potravin a zemědělství, vodních zdrojů, zdraví, posuzování energetických zdrojů, ochrany oceánů, moří a pobřežních oblastí, biotechnologií apod. V zájmu zajištění koordinace aktivit uvnitř organizace byla v rámci sekretariátu ustavena meziodborová koordinační skupina pro Agendu 21.

Jedním z nejdůležitějších počínů iniciovaných v IAEA v reakci na UNCED bylo zahájení projektu *DECADES*, na němž s IAEA spolupracuje dalších 7 mezinárodních institucí. Tento projekt si klade za cíl vybudovat rozsáhlou databázi informací o technických, ekonomických a environmentálních aspektech různých energetických zdrojů používaných pro výrobu elektrické energie. Tato databáze umožňuje srovnání nejen různých způsobů výroby energie, ale i celého procesu od prvního přístupu ke zdroji až po nakládání s odpadem. V druhé fázi projektu jsou zkoumány ještě širší environmentální souvislosti, jako dopady na zemědělské výnosy, zdraví obyvatel či ekonomickou infrastrukturu.

9. Mezinárodní námořní organizace

Základní informace o organizaci

Konvence, kterou byla formálně založena Mezinárodní námořní organizace (International Maritime Organization – IMO), byla schválena na mezinárodní konferenci v Ženevě v roce 1948. Vstoupila ovšem v platnost až v roce 1958 a nová organizace začala pracovat ještě o rok později, v roce 1959. Hlavním cílem organizace při jejím založení bylo především zajištění námořní bezpečnosti. Během deseti let, jež uplynuly mezi přijetím konvence a faktickým vznikem organizace, se však jako velmi aktuální začalo jevit také znečištění světových moří. Obě tato témata se tak od samého počátku fungování organizace stala stěžejními prvky všech aktivit.

V současné době má IMO 153 členských států a dva přidružené členy. Sekretariát sídlí v Londýně. Nejvyšším orgánem IMO je shromáždění členů, které se koná každé dva roky. Mezi zasedáními řídí práci organizace rada složená z 32 členů volených shromážděním.

IMO a udržitelný rozvoj

Mandát IMO je vymezen poměrně velmi úzce a ve srovnání s některými jinými mezinárodními organizacemi zde nebylo zprvu možné najít komplexní programy zahrnující celou řadu prvků udržitelného rozvoje. Přesto se snaha o zamezení znečišťování světových moří stala jedním ze dvou nosných pilířů práce IMO již od začátku jeho existence. To se projevilo nejprve přípravou řady změn a dodatků k *Úmluvě o znečištění ropnými látkami*, v původním znění přijaté v roce 1954, a dále navržením dalších mezinárodních úmluv řešící související problémy.

Postupem času bylo stále zjevnější, že problematiku znečištění oceánů způsobeného lodní dopravou je třeba řešit komplexně. V roce 1973 proto IMO svolala konferenci, která se těmito otázkami zabývala. Výsledkem bylo přijetí Mezinárodní úmluvy o zamezení znečištění způsobeného lodní dopravou, která řeší nejen problematiku ropných látek, ale též znečištění chemikáliemi, odpadní vodou a pevnými odpady.

V roce 1973 shromáždění IMO ustavilo rovněž Výbor na ochranu mořského prostředí, jehož úkolem bylo koordinovat aktivity organizace v oblasti prevence a kontroly znečišťování mořského prostředí způsobeného námořní dopravou. Po Konferenci o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro v roce 1992 se pak tento Výbor stal centrálním orgánem IMO, jenž má dohlížet a řídit práci organizace tak, jak vyplývá z Agendy 21. Výbor identifikoval několik okruhů, jež se týkají IMO a kde organizace svou prací může přispět k naplnění závěrů UNCED. Jedním z nich je potřeba nalézt zdroje pro financování zařízení pro likvidaci odpadů vznikajících na lodích, dalším úkolem je vypracovat strategii pro aktivity vztahující se k trvale udržitelnému rozvoji. Výbor rovněž identifikoval potřebu zabudovat do práce IMO princip předběžné opatrnosti.

Mezinárodní nevládní organizace a udržitelný rozvoj

Prom. biol. Pavel Šremer

Společnost pro trvale udržitelný život Praha

Ing. Jiří Dlouhý

Centrum Univerzity Karlovy
pro otázky životního prostředí Praha

Praha 2000

1. Mezinárodní nevládní organizace

Zpracoval Pavel Šremer

V této kapitole se zmíníme o tom, jakou roli při směřování k trvale udržitelnému rozvoji, tj. při naplňování Agendy 21, měly, mají a dle trendů pravděpodobně budou mít mezinárodní nevládní organizace (kap. 27 a 38 L Agendy 21). Pro tento typ organizací se vžil anglický označení NGOs (z angl. Non Governmental Organizations).

Budeme sledovat především vývoj těch nevládních organizací, které působí u nás jako občanská sdružení. Přitom se bude povětšinou jednat o určitou výseč – tzv. organizace, přispívající k vývoji ve směru k trvalé udržitelnosti, tj. především environmentální nevládní organizace.

Tyto organizace se v nebyvalé míře zúčastnily přípravy a jednání mezinárodní konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED konference) v Riu de Janeiro v r. 1992. Již při přípravě organizovaly v letech 1990–1992 veřejná fóra, na kterých měla veřejnost možnost diskutovat s politiky. Nevládní organizace se zúčastnily jak oficiální, mezivládní konference, tak paralelního, daleko radikálnějšího summitu nevládních organizací – *Globálního fóra 92*. Bylo to ostatně největší shromáždění nevládních organizací v historii – více než 1 400 nevládních organizací bylo akreditováno na oficiální konferenci, což představovalo nejvyšší počet účastníků na akci pořádané OSN a snad nejtěsnější spolupráci mezi oficiálním a nezávislým sektorem v historii (dle publikace *Naše globální sousedství, Zpráva komise OSN pro globální řízení, 1995*). Samozřejmě, že požadavky nevládních organizací byly daleko radikálnější, směřovaly k hlubším změnám, základnímu etickému obratu, spojenému s posílením altruismu, používáním jen těch zařízení a provádění jen takové činnosti, které nepotřebují velké množství přírodních zdrojů a neprodukují mnoho odpadů (B. Moldan in: *Konference OSN o životním prostředí a rozvoji, Rio de Janeiro 3.–14. června 1992, Dokumenty a komentáře*, ed. B. Moldan, Management Press, Praha 1993).

Nebyvalá aktivita nevládních organizací se pak projevila v přijatých dokumentech. V samotné Agendě 21 je posilování úlohy nevládních organizací, partnerů pro trvale udržitelný rozvoj, věnována celá kapitola 27. Již první bod této kapitoly upozorňuje na to, že „nevládní organizace mají důležité místo při formulování a realizaci účastnické (participativní) demokracie. Formální i neformální organizace, stejně jako základní články hnutí by se měly respektovat jako partneři realizace Agendy 21“. V bodě 27.3 se upozorňuje na to, že „disponují bohatými a rozmanitými zkušenostmi, odbornými předpoklady i potenciálem v oblastech, jež budou mít velký význam při realizaci a posuzování ekologicky vhodného a sociálně zodpovědného trvale udržitelného rozvoje, o němž Agenda 21 pojednává“. Jako jeden z důležitých cílů je určeno, že „jednotlivé vlády a mezinárodní orgány by měly podněcovat a umožňovat účast nevládních organizací při navrhování, vytváření a vyhodnocování oficiálních mechanismů a formálních postupů určených k posuzování realizace Agendy 21 na všech úrovních“.

Pokud sledujeme trendy vývoje nevládních organizací, lze zobecnit přechod od organizací řešících jednotlivosti k organizacím, které se zabývají problémy velkého dosahu, tendenci přechodu od organizací na lokální úrovni na úroveň celostátní, až celoplanetární, od jednotlivých organizací po tvorbu sítí a sítí sítí. Obvykle nevládní organizace vznikají na základě obav z jednoho problému, který není řešen, nebo je řešen jen nedostatečně. V další fázi nevládní organizace poznávají, že jejich problém je součástí celého systému, a proto vyžaduje systémové řešení. V této fázi proto přicházejí s návrhy sys-

témových řešení nebo alespoň v tomto směru působí na státní orgány. Při hledání systémových řešení dochází ke spolupráci a posléze dokonce systematické práci s jinými skupinami, až se vytvoří síť organizací. Následně se tvoří celé sítě na národní úrovni. Protože však zásadní problémy může vyřešit jen mezinárodní spolupráce, dochází k ní a výsledkem jsou posléze sítě na mezinárodní úrovni, zvláště k řešení globálních problémů, globálního veřejného zájmu. Z komplikované povahy řešených problémů, na jejichž řešení už nestačí ani síť organizací určitého typu, vyplývá tvorba sítí sítí organizací často různého zaměření.

Nevládní organizace nahromadily od Ria mnoho zkušeností s tzv. summitmanii a klady i zápory jejich participace na mezinárodních vyjednáváních. Je jasné, že roste jejich vliv. Např. Hospodářský a sociální výbor OSN v r. 1948 přiznával konzultativní postavení pouze 41 nevládním organizacím, v roce 1993 tento počet vzrostl na 978 a byl rozšířen o dalších 550, kterým byl tento status přiznán Komisí pro trvale udržitelný rozvoj (CSD). (P. Mucke: *Non Governmental Organizations*, str. 93–100, in: *The Way Forward, Beyond Agenda 21*, ed. F. Dodds, Earthscan Publications Ltd., London 1997.) Participace v mezinárodních organizacích je podle vyjádření dřívějšího generálního tajemníka OSN Boutros Boutros-Ghaliho ze září 1994 cestou, která garantuje politickou legitimitu těchto mezinárodních organizací.

Na druhé straně samotné NGOs požadují podstatnou změnu. Jedná se jim o to, aby jim nebylo dovoleno jen se účastnit, ale též se podílet, participovat na rozhodování, tj. naplnit Agendu 21 a taktéž závěry Mezinárodního summitu o populaci a rozvoji v Káhiře. Chtějí překročit úlohu pozorovatelů či přenašečů informací a stát se přímými aktéry tvorby politiky.

Velmi důležitou roli hrály a hrají sítě nevládních organizací při mezinárodních vyjednáváních týkajících se klimatických změn. Zpočátku, při přípravě *Rámcové konvence OSN o klimatických změnách* se prací účastnily dvě skupiny nevládních organizací: environmentální NGOs a nevládní organizace průmyslu a obchodu. Od první konference stran konvence v Berlíně v r. 1995 se aktivně účastnila i třetí skupina – místní samosprávy (koordinované *Mezinárodní radou pro místní environmentální iniciativy – ICLEI*).

Skupina environmentálních NGOs je neobyčejně široká a je koordinována střešní organizací, sítí pro klimatickou akci (*Climate Action Network*). Zahrnuje velké mezinárodní nevládní organizace, jako jsou *Přátelé Země (Friends of the Earths International)*, *Greenpeace*, *World Wide Fund (WWF)*. Dále též akademická pracoviště – univerzity a výzkumné ústavy (např. *World Watch Institute*), nebo *Svaz znepokojených vědců (Union of Concerned Scientists)*.

Účastní se též mládežnické nevládní organizace na jedné straně, na druhé straně pak poslanci, reprezentovaní *Organizací globálních zákonodárců pro vyvážené životní prostředí (Globe)*, skupiny věřících (*Světová rada církví – WCC*), odbory (*Mezinárodní konfederace svobodných odborů – ICFTU*). Po formální stránce tyto nevládní organizace mají právo dávat stanovisko před plenárním zasedáním konference stran konvence a schůzemi jejich podřízených orgánů.

NGOs však plní i mnoho dalších funkcí (dle názoru Azza Taalab v článku *The most active NGOs in the UNFCCC*, str. 48–49, in *The Sustainable Development Agenda 1999*, ed. Tim Probart, Campden Publ. Ltd., Hong Kong 1998). V první řadě je to poradenská funkce, zdůrazněná zařazováním vybraných reprezentantů do oficiálních delegací u rostoucího počtu států. NGOs dávají politická doporučení o záležitostech klimatických změn – např. v studii Svazu znepokojených vědců o hospodářské ceně implementace protokolu v USA, anebo detailní analýzy všech ustanovení protokolu od Greenpea-

ce. Průmyslové a obchodní nevládní organizace organizovaly a sponzorovaly množství workshopů k vyzkoušení nového mechanismu podle protokolu – tj. „mechanismu čistého rozvoje (clean development mechanism)“, který je zaměřen na investice soukromého sektoru do projektů trvale udržitelného rozvoje anebo projektů čisté energie v rozvojových zemích. Hrají důležitou úlohu v rozvinutých zemích při působení na zavedení nezbytných změn ve výrobních procesech – větším investováním do čistších technologií.

Velká úloha všech typů nevládních organizací připadá na působení ve směru redukce spotřeby energie a spotřeby vůbec na všech úrovních – průmyslové, municipální i individuální. Součástí tohoto úsilí je snaha po redukcí emisí skleníkových plynů, které se podílejí na klimatických změnách. Nevládní organizace tak mohou pomoci naplňovat konvenci a protokol na všech těchto úrovních. V této souvislosti je zajímavá iniciativa *Města pro ochranu klimatu (CCP – Cities for Climate Protection)*, kterou začala ICLEI v roce 1993 a již se účastní 240 měst, reprezentujících 100 milionů lidí, což činí 5–6 % celkové globální emise CO₂. Týká se hlavně redukce skleníkových plynů díky úsporám energie, opatřením na efektivitu využívání energie v municipálních budovách, školách a energetických zařízeních. Snížení spotřeby energie na individuální úrovni je dosaženo díky uvědomovacím kampaním ve směru k spotřebitelům, které začaly environmentální nevládní organizace, odbory a církve.

Nelze podceňovat i politickou úlohu nevládních organizací: jako zvlášť výrazný příklad slouží organizace *Globe*, v níž se poslanci snaží převést mezinárodní dohody o životním prostředí do zákonů na národní úrovni, včetně zajištění odpovídajícího rozpočtu anebo ekonomických pobídek k investicím do čistších technologií a zabezpečení zaměstnanosti.

2. Nevládní organizace před, během a po Summitu Země

Zpracoval Jiří Dlouhý

2.1 Úvod

Během let, která uplynula od Summitu Země v Riu de Janeiro v roce 1992, došlo k hlubokým změnám v institucích a procesech OSN. S ohledem na omezení financí poskytovaných jednotlivými vládami byla OSN donucena k významné redukcí aparátu i aktivit v sekretariátu i jednotlivých agenturách OSN. S ohledem na nejisté finance od jednotlivých donorů se stalo velice obtížným dlouhodobé plánování jakýchkoli aktivit OSN. Tyto nepříliš příznivé okolnosti dokresluje fakt, že od Summitu se často snížily schopnosti jednotlivých národních vlád prosazovat řešení mnoha problémů identifikovaných v Riu, a naopak silně stoupl vliv nadnárodních monopolů.

Na druhou stranu můžeme uvítat, že Summit Země hrál velice významnou roli v období změn úlohy OSN, vyvolaných koncem studené války. Mezinárodní vztahy přestaly být řízeny nepřátelskými vztahy dvou velmocí a zpráva Komise G. H. Brundtlandové přinesla logický základ pro nové cesty v mezinárodní spolupráci a sdílení odpovědnosti.

Myšlenka trvale udržitelného rozvoje podporuje změnu v postavení širokého spektra nevládních organizací, vlád i OSN. Agenda 21 a ostatní dokumenty schválené v Riu významně podpořily tyto změny úlohy nevládních organizací v systému OSN:

- důležitost místních aktivit,

- potřeba účasti nevládních organizací ve všech stádiích rozhodovacího a implementačního procesu.

Zapojení hlavních skupin obyvatel tak, jak byly definovány v Agendě 21, již není nadstandard, ale jediná možná praxe.

2.2 Mezinárodní facilitační výbor (IFC)

Průběh příprav konference v Riu byl ohrožen dohady, jakým způsobem mají být organizovány nevládní organizace. K vyřešení tohoto problému bylo v červnu 1990 svoláno setkání nevládních organizací, kterého se zúčastnila většina zástupců tzv. „hlavních skupin“, později definovaných v Agendě 21 – průmyslu, odborů, ženských organizací, mládeže a dobrovolných neziskových skupin. Setkání vedlo k ustavení *Mezinárodního facilitačního výboru (International Facilitating Committee – IFC)*, který však po celou dobu svého fungování pracoval spíše jako facilitační skupina než jako politické či reprezentativní fórum. Účast zástupců průmyslu v tomto výboru byla umožněna až po dlouhých diskusích.

2.3 Mezinárodní fórum nevládních organizací (INGOF)

Některé nevládní organizace nebyly spokojené se situací, že IFC se nebyl schopen dohodnout na politických stanoviscích, a také nesouhlasily se zapojením průmyslu, a založily proto *Mezinárodní řídicí výbor (International Steering Committee – ISC)*, který ve spolupráci s vládou Francie zorganizoval v prosinci 1991 setkání nevládních organizací v Paříži.

Na tomto setkání se účastníci shodli na pozičním materiálu, nazvaném *Kořeny naší budoucnosti* a zvolili zástupce do *Mezinárodního fóra nevládních organizací (International Non-Governmental Organizations Forum)*. Do vedení byli zvoleni po dvou zástupci každého geografického regionu.

INGOF se aktivně zapojilo do čtvrtého přípravného zasedání UNCED v New Yorku v březnu 1992 a vytvořilo infrastrukturu pro paralelní setkání NGOs v Riu, nazvané *Globální fórum (Global Forum)*. Půlroční období před konferencí v Riu využilo INGOF pro přípravu dohod nevládních organizací, které byly předloženy nevládním organizacím k diskusi, a vytvořilo plán akcí během Summitu Země.

Na vlastním Summitu Země pracovaly stovky nevládních organizací v mnoha ad hoc skupinách. Výsledkem bylo 40 schválených dohod. Zároveň se INGOF účastnilo i na oficiálních zasedáních, kam byly NGOs pozvány. Na závěrečném zasedání se nevládní organizace shodly, že mají zájem na tom, aby INGOF pokračovalo ve své práci i po konferenci v Riu. Bezprostředně po Riu INGOF zajistilo překlad a distribuci dohod NGOs a výměnu informací mezi nevládními organizacemi. Za nejdůležitější úkol po Riu byla považována práce na regionální úrovni, což bylo hlavním úkolem mezinárodního setkání NGOs v Manile na Filipínách na konci roku 1995.

2.4 Komise OSN pro trvale udržitelný rozvoj

Během prvního zasedání *Komise OSN pro trvale udržitelný život (CSD)* se ukázalo, že dosavadní způsob práce nevládních organizací není dále možný. Nemožnost prodiskutování dokumentů mezi všemi nevládními organizacemi vedla nakonec ke zhoršení spolupráce mezi reprezentanty „Severu“ a „Jihu“.

Nová struktura práce nevládních organizací byla dohodnuta na setkání nevládních organizací v Kodani koncem roku 1993. Byla zde velice bouřlivá diskuse o zařazení reprezentantů průmyslu. Výsledkem dohody bylo vytvoření *Řídícího výboru NGO (NGO Steering Committee – NGO SC)* podle následujících zásad:

- zástupci regionů (západní Evropa, východní Evropa, Severní Amerika, Střední Amerika, Afrika, Střední východ, Asie, Jižní Amerika, Austrálie a malé ostrovní státy)
- zástupci hlavních skupin (průmysl, původní obyvatelé, zemědělci, neziskové organizace, odbory, mládež, ženy, místní organizace, akademická obec)
- zástupci multiregionů (sever, jih)
- zástupci hlavních mezinárodních sítí

Řídící výbor byl řízen dvěma spolupředsedy, jedním ze Severu a jedním z Jihu. Pro zajištění spolupráce se strukturami OSN, především se sekretariátem CSD, bylo dohodnuto, že ISC bude sídlit v New Yorku.

Zároveň byly dohodnuty hlavní úkoly NGO SC:

- distribuce aktuálních informací členům výboru tak, aby mohly být rozšiřovány dále,
- spolupráce s DPCSD,
- facilitace výběru zástupců NGOs na vládní zasedání v mezidobí mezi zasedáními CSD,
- koordinace účasti NGOs na zasedáních CSD,
- podpora ustavování pracovních skupin k problémům, které vzejdou ze zasedání CSD,
- organizace dialogů mezi zástupci nevládních a vládních organizací a organizace strategických zasedání NGOs,
- práce pro NGOs jako celek, pokud dojde k rozporům mezi nimi a CSD, nebo mezi nimi navzájem.

Bylo dohodnuto, že NGO SC nemůže sám o sobě vytvářet názory NGOs, ale musí vytvářet prostředí pro formování těchto stanovisek. Stanoviska NGOs jsou sestavována na jednotlivých výborech (caucus), které jsou otevřené pro všechny zástupce NGOs. NGO SC pomáhá také řešit rozpory v jednotlivých výborech.

Tento způsob organizace práce NGOs se ukázal jako dobře operativní a pomohl zajistit i aktivní účast na oficiálních zasedáních CSD. To byl velký rozdíl od jiných komisí OSN, kde mohli zástupci NGOs vystoupit jen na začátku či na konci zasedání.

Řídící výbor má od svého ustavení tři hlavní pracovní cíle – být transparentní, zodpovědný a demokratický – a tyto zásady se daří plnit. Členové jsou každoročně voleni na jednotlivých výborech a plenární zasedání NGOs potom volí dva spolupředsedy. V současné době jsou ve výboru reprezentanti mnoha organizací, jako jsou *Mezinárodní konfederace odborů (International Confederation of Free Trade Unions)*, *Mezinárodní obchodní komory (International Chamber of Commerce)*, *Mezinárodní výbor místních ekologických iniciativ (International Council for Local Environmental Initiatives)*, *Greenpeace International*, *Mezinárodní organizace žen pro životní prostředí a rozvoj (International Women's Environment and Development Organization)*, *Síť třetího světa (Third World Network)*, *Mezinárodní koalice Habitat (Habitat International Coalition)* a mnoho dalších.

Řídící výbor byl díky finanční pomoci Fordovy nadace a nizozemské vlády schopen zřídit placený sekretariát v New Yorku, který připravoval Zvláštní zasedání OSN v roce 1997, všeobecně známé jako Summit Země II.

2.5 Některé mezinárodní nevládní sítě zapojené do práce Komise pro trvale udržitelný rozvoj

2.5.1 Ženy

Organizace žen pro životní prostředí a rozvoj – Women's Environment and Development Organization (WEDO)

WEDO je podpůrná síť aktivně pracující na transformaci společnosti tak, aby bylo dosaženo zdravé a mírumilovné planety, na které je sociální, politická, ekonomická i ekologická spravedlnost pro všechny, zapojením žen, jejich rovnoprávným zapojením do rozhodovacího procesu od nevládních organizací po nejvyšší politiku.

Kontakt: <http://www.wedo.org>

2.5.2 Děti a mládež

Program Globe – Global Learning and Observations to Benefit the Environment

Celosvětová síť studentů, učitelů a vědců spolupracujících při studiu a problémech pochopení globálního prostředí. Studenti více než 7 000 škol ve více než 80 zemích spolupracují s vědci, aby se dozvěděli více o naší planetě.

Studenti v rámci programu GLOBE provádějí pozorování životního prostředí v nejbližším okolí svých škol a svoje pozorování si sdělují pomocí internetu. Vědci využívají data z pozorování a předávají získané poznatky zpět studentům. Program je iniciován a podporován vládou USA.

Kontakt: <http://globe.fsl.noaa.gov>

YES! World (Youth for Environmental Sanity)

Organizace byla založena v roce 1990 dvěma studenty. Od té doby se z ní stala jedna z nejúspěšnějších mládežnických environmentálních organizací. Organizace zajišťuje ročně cca 50 jedno až třítýdenních táborů v sedmi zemích.

Kontakt: <http://www.yesworld.org>

Děti ulice – Street Kids International

Organizace si dává za cíl pomáhat dětem, které jsou nuceny žít na ulici. Snaží se jim pomoci dosáhnout vlastní důstojnosti, sebedůvěry, zdraví a bezpečnosti.

Kontakt: <http://www.streetkids.org/>

AEISEC

Mezinárodní studentská síť spojující více než 50 000 studentů studujících většinou ekonomické a technické vědy. Má své pobočky ve více než 800 univerzitách v 87 zemích, včetně ČR. Je to největší studentská organizace na světě.

Kontakt: <http://www.aiesec.org>

AIIESEC Czech Republic

Kontakt: <http://www.aiesec.cz>

Zachraňte děti – Safe the Children

Organizace na ochranu dětí, bojující především proti dětské práci, zapojování dětí do války. Působí v 65 zemích světa.

Kontakt: <http://www.savethechildren.org.uk>

2.5.3 Domorodí obyvatelé

International Indian Treaty Council

Organizace původních obyvatel Severní, Střední a Jižní Ameriky a Pacifiku prosazující nezávislost a právo na sebeurčení původních obyvatel, jejich všeobecná práva, tradiční kulturu atd.

Kontakt: <http://www.treatycouncil.org/>

Inuit Circumpolar Conference

Nevládní organizace hájící práva polárních Inuitů v Rusku, Kanadě, USA a Grónsku

Kontakt: <http://www.inusiaat.com/>

Rainforest Action Network

Organizace na ochranu tropických pralesů a jejich obyvatel na celém světě.

Kontakt: <http://www.ran.org>

2.5.4 NGOs

The Earth Council

Mezinárodní nevládní organizace založená v září 1992 pro prosazování a další implementaci dohod z Ria. Je řízen 18členným výborem, 16 předních osobností z řad politiků, obchodníků, vědců a nevládních organizací je čestnými členy.

Hlavní činnosti, kterými se Earth Council zabývá:

- Posilování participačního mechanismu všech důležitých činitelů, např. pomocí Národních rad pro udržitelný rozvoj.

- Napomáhání mobilizaci a rozvoji různých typů investic kapitálu pro programy a projekty udržitelného rozvoje
- Přijímání a integrace etických a demokratických principů do rámcových politik
- Definování legislativní agendy pro udržitelný rozvoj

Kontakt: <http://www.ecouncil.ac.cr>

Národní rady pro trvale udržitelný rozvoj

Summit Země v Riu doporučil aktivní účast občanů ve spolupráci s jejich vládami k implementaci dohod přijatých v Riu. Od roku 1992 byly ve více než 70 zemích světa ustaveny Národní rady pro trvale udržitelný rozvoj k prosazování principů trvalé udržitelnosti na národní úrovni k pomoci vládám při rozhodovacím procesu, formulování politik a sledování implementace mezinárodních procesů souvisejících s problematikou udržitelného rozvoje.

Ustanovené rady mají 4 základní úkoly:

1. Napomáhat úzké spoluúčasti a spolupráci občanské a ekonomické společnosti s vládou k prosazování principů trvale udržitelného rozvoje.
2. Integrace ekonomických, sociálních a environmentálních akcí pro trvale udržitelný rozvoj na národní úrovni.
3. Lokalizace mezinárodních dohod, jako je Agenda 21 a ostatní mezinárodní konvence, vztahující se k problematice trvale udržitelného rozvoje
4. Starat se o systematickou a neformální účast civilní společnosti na jednání Organizace spojených národů.

Kontakt: <http://www.ncsdnetwork.org/>

Global Vision

Mezinárodní kampaň výchovných médií na podporu trvale udržitelného rozvoje.

Kontakt: <http://www.global-vision.org>

Rada na obranu přírodních zdrojů – Natural Resources Defence Council

Vyvíjí činnost na ochranu přírodních zdrojů. V současnosti se zabývá těmito programy:

- ovzduší/ energie
- zdraví
- mezinárodní spolupráce
- ochrana půdy
- legislativa
- nukleární
- městské prostředí
- voda

Kontakt: <http://www.nrdc.org/>

Institut pro sledování stavu Země – The Worldwatch Institute

Institut se věnuje podpoře environmentálně udržitelné společnosti – takové, ve které jsou naplňovány potřeby člověka, aniž by bylo ohroženo přírodní prostředí a vyhlídka příštích generací. Institut hledá způsoby jak dosáhnout tohoto cíle pomocí interdisciplinárního výzkumu globálních environmentálních otázek a široké rozšiřování výsledků ve světě.

Institut věří, že informace jsou mocný nástroj pro změny ve společnosti. Chování lidstva se mění jak na základě nových informací, tak i na základě nových zkušeností. Institut se snaží poskytovat informace, které podporují změny potřebné k vybudování environmentálně udržitelné ekonomiky. Snaží se zvýšit povědomí společnosti o globálních environmentálních hrozbách tak, aby bylo dosaženo efektivních ohlasů v politice.

Pracovní záběr institutu je globální, protože nejtěžší otázky životního prostředí jsou též globální. S ohledem na celosvětově propojený ekosystém a stále více integrovanou globální ekonomiku může být efektivní pouze globální přístup k záležitostem, jako jsou klimatická změna, porušování stratosférické ozónové vrstvy, ztráta biologické diverzity, degradace oceánů a nárůst populace.

Kontakt: <http://www.worldwatch.org>

United Nations Environment and Development UK Committee

Kontakt: <http://www.unedforum.org/>

WWF – World Wide Fund For Nature

Největší dobrovolná organizace zabývající se ochranou přírody má cca 5 mil. příznivců, 27 národních organizací, 5 asociací a 21 programových kanceláří.

Kontakt: <http://www.panda.org>

Oxfam International

Nevládní organizace, zabývající se především bojem proti chudobě.

Kontakt: <http://www.oxfam.org>

Greenpeace

Kontakt: <http://www.greenpeace.org>

Přátelé Země – Friends of the Earth International

Federace nezávislých environmentálních organizací z celého světa (celkem 58 zemí). Hlavním pracovním prostředkem této sítě jsou kampaně zaměřené na ekologické a sociální problémy. Ve Velké Británii a dalších zemích mají velice rozšířenou síť místních skupin (celkem 250). Převážnou část financí (80 %) získávají z darů soukromých osob. V současné době koordinují následující kampaně

- ozónová,
- klimatická,
- nukleární,
- ochrana lesů,

- sledování mezinárodních finančních organizací,
- obchod a životní prostředí,
- udržitelné společnosti.

Organizace má stálé zastoupení v Bruselu.

Kontakt: <http://www.foei.org/>

Earthaction

Akční síť 1 800 nevládních organizací ve více než 150 zemích světa. Pomáhá především distribucí návodů na různé konkrétní akce.

Kontakt: <http://www.earthaction.org/>

2.5.5 Místní správa

Mezinárodní výbor pro mezinárodní environmentální iniciativy – The International Council for Local Environmental Initiatives (ICLEI)

Asociace místních samospráv založená k prevenci a řešení místních, regionálních a globálních problémů cestou lokálních akcí. V současné době je členem výboru 300 měst, okresů a jejich asociací.

Kontakt: <http://www.iclei.org>

ICLEI European Secretariat

Kontakt: <http://www.iclei.org/europe>

2.5.6 Pracující a odbory

Mezinárodní konfederace svobodných odborů – International Con- federation of Free Trade Unions (ICFTU)

Kontakt: <http://www.icftu.org/>

2.5.7 Podnikatelé

Světová podnikatelská rada pro udržitelný rozvoj

Kontakt: E-mail info@wbcsd.ch, www.wbcsd.ch

Mezinárodní obchodní komora – International Chamber of Com- merce

Kontakt: <http://www.iccwbo.org/>

Sít' pro udržitelné podnikání – Sustainable Business Network

Kontakt: <http://sbn.netforchange.com/>

2.5.8 Vědeckotechnická komunita

IUCN – Světová unie ochrany přírody

IUCN je nejstarší světová ochránářská organizace založená v roce 1948. V současnosti sdružuje vlády, vládní organizace a nevládní organizace pracující jak v terénu, tak v politice s vědci a experty. Profesionální sekretariát IUCN má v současné době 820 pracovníků.

Členy IUCN je 74 vlád, 105 vládních institucí a více než 700 nevládních organizací. Tento široký záběr umožňuje IUCN pracovat na lokální, komunitní, národní i globální úrovni. IUCN podporuje spolupráci vládních a nevládních organizací pomocí komisí dobrovolných expertů. V současné době pracuje 6 komisí:

- Komise pro zachování druhů
- Komise pro chráněná území
- Komise pro výchovu a komunikaci
- Komise pro environmentální právo
- Komise pro management ekosystémů
- Komise pro environmentální ekonomiku a sociální politiku

Komise sdružují více než 8 000 techniků, vědců a odborníků na politiku z široké skupiny biologických a sociálních věd. Sekretariát – práce členských organizací IUCN a komisí je koordinována na globální úrovni sekretariátem IUCN, který v současné době má 820 pracovníků ve více než 40 regionálních a národních kancelářích. Hlavní sekretariát je v Glandu ve Švýcarsku.

Kontakt: <http://www.iucn.org>

Mezinárodní rada pro vědu – International Council for Science

Kontakt: <http://www.icsu.org>

Asociace univerzitních představitelů pro udržitelnou budoucnost – The Association of University Leaders for a Sustainable Future

Za ČR je členem Karlova Univerzita.

Kontakt: <http://www.ulsf.org>

2.5.9 Zemědělci

Mezinárodní federace pro organické zemědělství – International Federation of Organic Agriculture Movements

Kontakt: <http://www.ifoam.org>

Mezinárodní federace zemědělských producentů – International Federation of Agricultural Producers

Kontakt: <http://www.ifap.org>

2.5.10 Další organizace pracující na problematice udržitelného rozvoje

Evropská environmentální kancelář –European Environmental Bureau (EEB)

Koordinační orgán 130 členských organizací z 24 evropských zemí, jehož hlavní úkolem je koordinace aktivit evropských nevládních organizací vzhledem k orgánům Evropské unie. Organizace má sídlo v Bruselu.

Kontakt: <http://www.eeb.org>

ANPED – Severní aliance pro udržitelnost

Založena v roce 1990 jako síť místních, národních a mezinárodních organizací ze Severní Ameriky, západní, střední a východní Evropy, bývalého SSSR a Japonska. Podnětem pro vytvoření této sítě byl přípravný proces pro konferenci UNCED v Riu de Janeiro v rámci Ekonomické komise OSN. Sdružuje skupiny pracující na problematice životního prostředí a rozvoje. Hlavním úkolem je servis pro členské skupiny, zvláště ze střední a východní Evropy a území bývalého SSSR – především poskytování informací, financování a koordinační podpora. ANPED se snaží propojit aktivity jednotlivých skupin. V současné době se aliance zaměřuje nejvíc na NGOs na území bývalého SSSR.

ANPED pracuje především formou projektů, otevřených pro všechny nevládní organizace zabývající se daným problémem. Důležitá rozhodnutí jsou přijímána na výročních setkání. V současné době pracuje ANPED na následujících projektech:

- Místní výroba a spotřeba jsou jedním z hlavních námětů práce ANPED. V současné době probíhá projekt „Udržitelné návody pro příští tisíciletí“ a projekty o čistší produkci.
- Projekty Lokální Agendy 21 podporují zodpovědnost místních komunit.
- Posílení nevládních organizací pracujících na záležitostech zdraví a životního prostředí jsou velice důležitou částí práce ANPED

Kontakt: <http://www.anped.org/>

Institut světových zdrojů World Resource Institute

Institut se stará o informace, nápady a řešení související s globálními environmentálními problémy. Snaží se podporovat takové způsoby života lidské společnosti, které chrání životní prostředí Země pro naši i příští generace. Program institutu se snaží řešit tuto globální výzvu využitím znalostí a iniciováním veřejných i soukromých akcí.

Ke snížení škod na ekosystémech provádí institut podporu kapacity ekosystémů, aby zůstaly živé a prosperující.

K podpoře účasti na rozhodovacím procesu spolupracuje s partnery na celém světě – snaží se zvýšit přístup občanů k informacím, a ovlivnit tak rozhodování o přírodních zdrojích

K odvrácení nebezpečí klimatické změny podporuje veřejné i soukromé akce k zajištění bezpečného vývoje klimatu a zdravé ekonomiky.

K současné podpoře prosperity a zlepšení životního prostředí vyzývá soukromý sektor ke zvýšení růstu zlepšením životního prostředí a blahobytu komunit.

Kontakt: <http://www.wri.org>

Stockholmský ústav pro životní prostředí – Stockholm Environment Institute

SEI je nezávislý mezinárodní výzkumný ústav specializovaný na otázky trvale udržitelného rozvoje a životního prostředí. Pracuje na záležitostech místní, národní, regionální a globální politiky.

Svou prací se SEI snaží vyjasnit potřeby, strategie a politiky pro přechod k trvalé udržitelnosti. Tyto cíle jsou spojené s principy vyhlášenými v Agendě 21 a v mezinárodních konvencích, jako např. Konvenci o klimatické změně, Konvenci na ochranu ozónové vrstvy a Konvenci o biologické diverzitě.

Cíle SEI se vyvinuly z myšlenek, které zazněly na konferenci OSN o životním prostředí člověku ve Stockholmu v roce 1972, z práce Světové komise pro životní prostředí a rozvoj a z konference UNCED v Riu de Janeiro. Ústav byl založen v roce 1989 na základě iniciativy švédské vlády.

Kontakt: <http://www.sei.se>

Mezinárodní institut pro udržitelný rozvoj – International Institute for Sustainable Development

Institut se snaží podporovat trvale udržitelný rozvoj vydáváním politických doporučení o mezinárodním obchodu, ekonomických nástrojích, klimatické změně a přírodních zdrojích.

S využitím internetu informuje též o mezinárodních jednáních, podporuje projekty globálního partnerství, snaží se napomoci dialogu mezi Severem a Jihem.

Na následujících 5 let si institut vytyčil následující strategické priority:

- Prosazení takových vládních výdajů a daňových schémat, které podporují přechod k trvale udržitelnému rozvoji.
- Návrh a prosazování obchodních a investičních politik, které napomáhají trvale udržitelnému rozvoji.
- Rozvoj a prosazování tvůrčích odezev na problematiku změny klimatu.
- Prosazování udržitelnějších forem zemědělství a využívání ostatních přírodních zdrojů a zvyšování účasti komunit na rozhodovacím procesu.

Kontakt: <http://iisd.ca/>

Arktická rada – Arctic Council

Byla založena v roce 1996 v Kanadě jako mezivládní fórum k řešení společných problémů vlád a lidí arktické oblasti. Členy rady jsou Kanada, Dánsko, Finsko, Island, Norsko, Rusko, Švédsko a USA. Permanentními účastníky zasedání rady jsou zástupci Asociace menšin severu, Sibíře a dálného východu Ruska, Konference národa Inuitů, Saamská rada a Mezinárodní asociace Aleuitů. Další organizace a státy se mohou účast-

nit práce jako pozorovatelé. Hlavním cílem práce rady je ochrana životního prostředí arktické oblasti, prosazování trvale udržitelného rozvoje a zlepšování ekonomických sociálních a kulturních podmínek severu.

Kontakt: <http://www.arctic-council.org/>

Sít' třetího světa – The Third World Network

Nezávislá, nezisková mezinárodní síť organizací a osob, zajímajících se o problematiku rozvoje třetího světa a o vztahy Sever – Jih.

Cílem sítě je provádění výzkumu ekonomických, sociálních a environmentálních otázek Jihu, publikování knih a časopisů, organizování seminářů a účast na nich a poskytování platformy která dostatečně široce reprezentuje zájmy a perspektivy Jihu na mezinárodních fórech, jako jsou konference a procesy OSN.

Mezi minulé a současné aktivity sítě patří: vydávání deníku SUNS (monitor vztahů Sever – Jih) v Ženevě, čtrnáctideníku Ekonomika třetího světa a měsíčníku Oživení třetího světa, vydávání knih s environmentálními a ekonomickými náměty, organizování různých seminářů, účast na mezinárodních procesech, jako je UNCED a NGOs výbor Světové banky. Spolupracuje též s Centrem Jihu v Ženevě a též se zúčastní jednání expertní skupiny pro dluhy Jihu.

Mezinárodní sekretariát sítě je v Penangu v Malajsii. Má úřady v Dillí (Indie), Montevideu (Uruguay), Ženevě, Londýně a v Akkré (Ghana).

Kontakt: <http://www.twinside.org.sg/>

Both ENDS

Both ENDS napomáhá organizacím zabývajícím se životním prostředím a rozvojem v jižních zemích v jejich aktivitách. Hlavní náplní práce této organizace je podpora kontaktů mezi organizacemi Severu a Jihu, propojení zájmu životního prostředí a rozvoje a mezi různými sektory společnosti.

Od roku 1987 pracuje s více než 3 000 organizacemi ve 142 zemích. Pomohla jim najít kontakty, finanční zdroje na činnost, přenést získané zkušenosti.

V současnosti se Both ENDS zabývá především následujícími aktivitami:

- „Průvodce dárců“ – pomáhá místním organizacím vyznat se v požadavcích jednotlivých poskytovatelů finanční pomoci
- „Informační rádce“ – poskytuje upravené informace na specifická ekologická témata, shromažďuje potřebné zprávy, dokumenty a vědecké poznatky.
- „Budování mostů“ – podporuje propojení mezi jednotlivými NGO Jihu, mezi NGO a akademickými institucemi a vládami a také s podnikatelskou obcí.
- „Budování kapacit“ – se snaží podporovat profesionální práci jednotlivých organizací pomocí školicích programů a vytvořením databáze expertů Jihu.
- „Monitor“ – sleduje vliv činnosti nadnárodních institucí, Světové banky, regionálních rozvojových bank atd.

Kontakt: <http://www.bothends.org>

LEAD

Lead se snaží vytvořit globální síť vedoucích osobností, které se angažují v prosazování změn v ekonomickém rozvoji, které jsou environmentálně trvale udržitelné a sociálně spravedlivé. Snaží se prosazovat racionální a rovné využívání neobnovitelných zdrojů na místní, národní i globální úrovni. Pro budoucí generace chce zachovat tolik přírodních zdrojů, kolik budou potřebovat.

Principy práce:

- Prosazování lepšího pochopení principů udržitelného rozvoje a pomoc při implementaci těchto principů do každodenního života.
- Rozšíření a výměna znalostí a zkušeností o trvale udržitelném rozvoji.
- Zabudování principů udržitelného rozvoje do profesionálních aktivit.

LEAD má kanceláře na mnoha místech světa: v Brazílii, Kanadě, Číně, Rusku, SRN, Indii, Indonésii, Japonsku, Mexiku, Nigérii, Pákistánu a JAR

Kontakt: <http://www.lead.org>

NETTLAP – Síť pro environmentální vzdělávání v univerzitní sféře v Asii a Pacifiku – *Network for Environmental Training at Tertiary-Level in Asia and the Pacific*

Síť, která sdružuje instituce a jednotlivce, kteří se zabývají aktivně environmentální výchovou a vzděláváním na univerzitní úrovni.

NETTLAP byl zřízen k:

- zvýšení environmentálního vzdělání lidí zodpovědných za rozhodování, formulování politik a také přednášejících na univerzitách;
- zvýšení environmentálních dovedností a uvědomění univerzitních studentů,
- vylepšení environmentálních technologií a kapacit k jejich využívání a posílení všeobecné environmentální zkušenosti v regionu na úrovni technického managementu a na politické úrovni.

NETLAP:

- vyvíjí a uplatňuje inovativní metody v environmentálním vzdělávání
- identifikuje regionální potřeby vzdělávání a sdílí znalosti pomocí spolupráce mezi jednotlivými organizacemi zapojenými do sítě.

Kontakt: <http://www.unep.org/unep/regoffs/roap/nettlap/>

Econetworth

Econetworth je neformální mezinárodní síť environmentálních odborníků, kteří mají zájem dobrovolně věnovat čas podpoře procedury EIA v rozvojových zemích. Snaží se též hledat zdroje na přípravu EIA procedur, jejich vyhodnocování, veřejných slyšení.

Kontakt: <http://www.geocities.com/RainForest/Vines/5832/>

ECO-ACCORD

Nezisková nevládní organizace, založená v roce 1992 na podporu realizace rozhodnutí přijatých na konferenci UNCED v Riu de Janeiro. Cíle této organizace jsou: hledání řešení problémů životního prostředí a udržitelného rozvoje na globální i národní úrovni zvyšování uvědomění veřejnosti o záležitostech životního prostředí a udržitelného rozvoje podporování výměny informací a spolupráce mezi nevládními organizacemi navzájem a také mezi nevládními organizacemi, vládou, podnikatelskou sférou, akademickou obcí a dalšími sektory společnosti

Kontakt: <http://www.ecoaccord.cis.lead.org/>

CERES

CERES je nezisková organizace – koalice 54 investorů, ekologických, náboženských, odborových a sociálních skupin. Má sloužit jako fórum pro dialog různých zájmových skupin a k podpoře společné zodpovědnosti za životní prostředí. Organizace působí v USA.

Kontakt: <http://www.ceres.org>

Nadace Odzbrojení pro životní prostředí – Conversion for the Environment Foundation (CFE)

Nevládní nezisková organizace s mezinárodním řídícím výborem si dala za úkol využití materiálů a intelektuálních zdrojů zbrojařského průmyslu pro řešení aktuálních problémů životního prostředí a pomoc tomuto průmyslu při konverzi. Hlavní kanceláře této organizace jsou v Rusku a Nizozemsku.

Kontakt: <http://cfe.iip.net/>

Dunaj – řeka spolupráce

Mezinárodní vědecké fórum „Dunaj – řeka spolupráce“ je nevládní nezisková organizace sdružující odborníky, vědce, umělce, podnikatele a jiné odborníky a zájemce z jihovýchodní a střední Evropy a z ostatních částí světa. Propojením vědy a ekonomiky se snaží řešit ekonomické a environmentální problémy regionu a též se snaží přispět ke kulturnímu rozvoji tohoto regionu.

Práce fóra začala na mezinárodní konferenci „Dunaj – řeka spolupráce“ v roce 1989.

V současné době se fórum zabývá následujícími projekty:

- „Dunajský mezinárodní podnikatelský klub“ – sdružení podnikatelů regionu
- „Universitas Danubiana“ – vzdělávací program
- Kulatý stůl „Udržitelné využívání přírodních zdrojů: voda a lesy“
- „Virtuální knihovna“ – sbírka zajímavých textů především z činnosti „Universitas Danubiana“

Kontakt: <http://members.tripod.com/~danubedita/>

3. Případová studie nevládní organizace: Greenpeace

Zpracoval Pavel Šremer

Greenpeace je mezinárodní nevládní organizací, která má dle vlastních údajů 2,5 miliónu členů, organizovaných v pobočkách ve více než 30 zemích. Organizačně je členěna na ústředí – Greenpeace International se sídlem v Amsterdamu a regionální a národní pobočky. Přejala způsoby řízení vypracované pro velké podnikatelské společnosti, neztratila však ochránářský étos. Patří k organizacím zaměřujícím se na přímé akce, zároveň však zastává princip nenásilí. („Ledovce tají. Lesy ustupují. Měníme období. Vyčerpáváme zásoby ryb v moři. Otravujeme naše děti perzistentními organickými polutanty a hromaděním odpadů. A se zvyšováním uhlíkových emisí zjišťujeme, že přicházíme o oblohu. Vážení delegáti, měřítkem úspěchu či neúspěchu našeho úsilí zachránit svět nebudou slova. Jediným měřítkem budou akce, které po vašich slovech přijdou.“ – výzva Thilo Bode, výkonného ředitele Greenpeace International, na zvláštním zasedání Valného shromáždění OSN v červnu 1997)

Organizace původně vznikla v r. 1970 na protest proti nukleárním zkouškám USA na ostrově Amčítka v Aleutských ostrovech u Aljašky (na základě protestu zastavily USA zkoušky již v r. 1971). Následně členové Greenpeace protestovali proti francouzským zkouškám na atolu Mururoa ve Francouzské Polynésii (v r. 1975 pak zastavila Francie zkoušky v atmosféře, po skandálu tajné služby s útokem na loď Greenpeace, který vedl i k demisi ministra obrany).

Velmi brzy se v Greenpeace prosadil směr vedoucí k ochraně přírody, zvláště biodiverzity. Velmi úspěšnou se stala kampaň Greenpeace na ochranu velryb od r. 1975. Tehdy byly populace některých velkých kytovců na pokraji úplného vyhubení, přestože existovala rezoluce konference OSN o lidském životním prostředí v Stockholmu v r. 1972. Aktivisté Greenpeace chránili velryby před velrybáři tím, že se postavili vlastními těly do cesty namířeným harpunám. Tato nenásilná metoda se stala, spolu s propracovaným systémem public relations, hlavní taktikou Greenpeace: je možné zabránit ničení přírody, když svou přítomností na místě činu dáme celému světu vědět, co se děje (leták Greenpeace: Pomozte chránit planetu, Greenpeace ČR, Praha. Taktéž v: Brown M. and May J.: *The Greenpeace story*, 2nd edition, Dorling Kindersley, Ltd., London 1991). Opakovanými akcemi se nakonec podařilo donutit Mezinárodní komisi pro lov velryb v r. 1982 k vyhlášení moratoria na komerční lov velryb (usnesení nerespektovaly v té době 4 země: SSSR, Japonsko, Norsko a Peru). V r. 1994 na základě návrhu Francie a akcí Greenpeace Mezinárodní velrybářská komise odsouhlasila vyhlášení útočiště velryb u Antarktidy.

Dnes se Greenpeace zaměřuje hlavně na ochranu biodiverzity (např. ochranu moří a pralesů), klimatické změny a globální oteplování, ochranu před toxickým znečištěním, problémy jaderné energie a problematiku geneticky modifikovaných organismů.

V ochraně klimatu se Greenpeace zaměřuje proti otevírání nových nalezišť ropy a uhlí jako zdroje oxidu uhličitého, hlavního skleníkového plynu, a prosazuje úspory energie a využívání solární energie. Jako pozitivní řešení ochrany klimatu a úspor energie slouží prototyp automobilu Smile s extrémně nízkou spotřebou paliva (a s poloviční emisí CO₂), vyvinutý s podporou Greenpeace v Německu z Renaulta Twingo v r. 1996.

Greenpeace i nadále vystupuje proti jaderným elektrárnám, hlavně upozorňuje svými akcemi na nevyřešené problémy s vyhořeným jaderným palivem. Akce Greenpeace (od r. 1983) pomohly uspořádat přijetí moratoria na shazování jaderného odpadu do moře Londýnskou konvencí o skládkování v r. 1993.

Místní orgány

Prom. biol. Pavel Šremer

Společnost pro trvale udržitelný život Praha

Praha 2000

Místní orgány byly inspirovány celou Agendou 21, přímo se jich týkalo 14 kapitol. Naprosto zásadní roli pro tuto úroveň má kapitola 28 o iniciativě místních orgánů na podporu Agendy 21, kterou do Agendy 21 navrhla právě sdružení místních orgánů. Bylo jimi navrženo, aby místní úřady vytvořily „místní Agendy 21“ (angl. Local Agenda 21) ve spolupráci s místními obyvateli a institucemi. V kap. 28, bodu 28.3 Agendy 21 bylo doporučeno: „Všechny místní orgány by měly vstoupit do dialogu s občany, místními organizacemi i soukromými podniky a přijmout místní agendu 21. Na základě konzultací a vytváření konsensu by se místní orgány měly od občanů a od místních občanských, komunálních, obchodních a průmyslových organizací učit a získávat informace potřebné pro zformulování nejlepších strategií. Konzultace by zvýšily uvědomění domácností, pokud jde o problémy trvale udržitelného rozvoje. Jednotlivé programy, politika, zákony a opatření místních orgánů, zaměřené na dosažení cílů Agendy 21 by se měly vyhodnotit a upravit v souladu s přijatými místními programy. Jednotlivé strategie je možné rovněž využít při podpoře návrhů na místní, národní, regionální i mezinárodní financování.“

Iniciativa Lokální agendy 21 byla začata *Mezinárodní radou pro místní iniciativy v životním prostředí* (ICLEI, z angl. International Council for Local Environmental Initiatives, která byla ustavena Světovým kongresem místních správ pro trvale udržitelnou budoucnost v r. 1990) už v období příprav Summitu Země a vytvořila jeden z nejrozšířenějších následných programů Agendy 21 (J. Brugman: *Local Authorities and Agenda 21*, str. 101–112, in: *The Way Forward, Beyond Agenda 21*, ed. F. Dodds, Earthscan, London 1997). Dle ICLEI a Komise OSN pro trvale udržitelný rozvoj (CSD) od roku 1992 do roku 1996 už více než 2 000 místních orgánů v 51 zemích vytvořilo postupy plánování, vedoucí k místním Agendám 21. Největších úspěchů bylo dosaženo tam, kde sdružení obcí vytvořila národní kampaně místní Agendy 21, v mnoha případech se jednalo o iniciativy jednotlivých místních orgánů. V několika případech byly ustaveny kampaně národními vládami (první byly Japonsko a Čína). Na tomto procesu národních kampaní se významnou měrou podílela mezinárodní sdružení místních orgánů a agentury OSN, které ustavily též vlastní programy „místní Agendy 21“. Zvláště z hlediska podpory národních kampaní jsou velmi důležité některé regionální kampaně, jakou je např. Evropská kampaň pro trvale udržitelná velkoměsta a města, jejímž produktem je *Aalborgská charta trvale udržitelných měst*. Pro metodickou pomoc (ale nejen pro ni) jsou důležité aktivity ICLEI, která zorganizovala mezinárodní vědeckou spolupráci se 14 místními orgány k vyzkoušení a společnému vyhodnocení metod a nástrojů, které jsou užívány při plánování místní Agendy 21 (předběžným výsledkem je plánovací příručka *Místní agendy 21* (*The Local Agenda 21 Planning Guide*): Úvod do plánování k trvale udržitelnému rozvoji (*An Introduction to Sustainable Development Planning*) – ICLEI, IDRC, UNEP, Toronto 1996.

Podle rozboru, který učinila ICLEI na základě případových studií, největším vlivem místní Agendy 21 byla v prvních letech reforma procesu řízení na místní úrovni tak, aby klíčové prvky konceptu trvalé udržitelnosti mohly být zahrnuty do místního plánování a rozpočtování. Trvale udržitelný rozvoj dle ICLEI vyžaduje:

2. integrované brání v potaz sociálních, hospodářských a environmentálních podmínek;
3. přístup k řešení problémů s účastí veřejnosti a partnerstvím;
4. konzistentní realizaci dlouhodobých strategií.

K dosažení takových cílů musí mít úsilí o místní Agendy 21 následující kroky:

- ustavení reprezentativního, multisektorálního plánovacího útvaru nebo účastnického fóra jako koordinujícího a politickou skupinu pro vývoj a monitorování dlouhodobého akčního plánu pro trvale udržitelný rozvoj;
- vyhodnocení stávajících místních sociálních, ekonomických a environmentálních podmínek
- realizaci konzultačního programu se skupinami společnosti – NGOs, podnikateli, církvemi, profesionálními skupinami a svazy k identifikaci návrhů a priorit pro akce;
- vyvinutý a implementovaný akční plán, často se specificky definovanými cíli k dosažení
- ustavené postupy monitorování a podávání zpráv, které kontrolovatelně vážou místní úřady, podniky a domácnosti k akčnímu plánu.

Případy Cajamarca v Peru, hrabství Lancashire ve Spojeném království a v celé prefektuře Kanagawa v Japonsku ukazují, že zavedení takového přístupu místní Agendy 21 vyžaduje od místních úřadů decentralizovat řízení, reformovat jejich současnou strukturu po odděleních a změnit tradiční pracovní postupy. V mnoha případech začaly plánovací aktivity vytvořením nových organizačních struktur k zavedení plánování. Na jedné straně byly vytvořeny nové akcionářské organizace ke koordinování široké účasti veřejnosti a vytváření partnerství pro trvale udržitelný rozvoj. Na druhé straně municipality zahajují vnitřní reformy, jako je tvorba mezioborových plánovacích jednotek nebo ustavení řídicích jednotek – sousedských či na úrovni vesnice. Takovéto aktivity obvykle zaberou první roky úsilí o zavedení místní Agendy 21. Akční plány, připravené zainteresovanými skupinami, pak musí být integrovány do zvláštních plánovacích postupů místních úřadů, což vyžaduje následnou reformu těchto úřadů. Výsledkem institucionálních reforem je, že se místní úřady stávají více otevřenými, participačními (počítajícími s účastí veřejnosti) a zároveň i přesvědčenými činiteli agendy trvale udržitelného rozvoje. Prvotním úspěchem hnutí místních Agend 21 bylo vytvoření takových místních institucionálních kapacit pro trvale udržitelný rozvoj ve stovkách komunit a v mnoha zemích. Tohoto cíle bylo dosaženo s překvapivě malou podporou od dárcovských agentur a ústředních vlád, pravděpodobně díky zavádění decentralizačních programů. Jen menší počet komunit, obvykle těch, které začaly svou práci již před r. 1992, už dokončil své plány místní Agendy 21 a začal je zavádět v plném rozsahu. Velmi inspirativní je případ prefektury Kanagawa v Japonsku, kde bylo zavedeno 52 projektů s rozpočtem 149 milionů USD. V rozvojových zemích zavádění místní Agendy 21 vede zpočátku k pojmenování jen několika prioritních problémů. Plány komunit musí být podporovány politikami a programy národní vlády. Úsilí o místní Agendu 21 musí být seřetězeno do strategií na národní úrovni.

Jinou problémovou oblastí je vztah mezi akčními plány místní Agendy 21 a globálními cíli Agendy 21. Zatímco v bohatých zemích místní Agendy 21 vedou k zahrnutí akcí typu ochrany před klimatickými změnami a ochrany biodiverzity, nemusí tomu tak být v rozvojovém světě, soustředěném na sociální problémy. Praxe místní Agendy 21 má přinejmenším vychovávat místní obyvatele o vazbě mezi místními a globálními problémy. Hnutí místních Agend 21, které začalo v Riu v r. 1992, vstoupilo již do 2. fáze. Tato fáze je charakterizována prováděním akčních plánů a rozšířením aktivit místních Agend 21 do nových zemí. ICLEI vytváří regionální kampaně místní Agendy 21. Tyto kampaně pracují s národními sdruženími místních správ (obcí) a jiných partnerů na úrovni zemí k přípravě národních programů Agendy 21. Zároveň dochází k spolupráci s vybranými městy k přípravě specifických příruček pro každou

zemí pro plánování místní Agendy 21. Zatím existující národní kampaně v partnerství s mezinárodními sdruženími, jako je ICLEI, začaly vytvářet postupy pro měření vlivu a vyhodnocování celkového plnění úsilí místní Agendy 21. Zatím k tomuto postupu dochází v rozvinutých zemích, avšak testované nástroje (indikátory trvalé udržitelnosti, auditní schémata) budou mít hodnotu v budoucnosti, až kampaně v rozvojovém světě dosáhnou prováděcí fáze.

Spojené národy obnovily svoji angažovanost v procesu místních Agend 21 na konferenci OSN o lidském osídlení. Rostoucí podporu tomuto hnutí poskytují i bi- a multilaterální rozvojové agentury.

Dalším příkladem aktivit ICLEI, majících svůj významný předěl na Summitu Země v Riu de Janeiro, jsou programy na podporu Rámcové konvence o klimatických změnách. V lednu 1993 se ICLEI spojila s UNEP a zorganizovala první summit municipálních vůdců o klimatických změnách a městském životním prostředí v OSN v New Yorku. Spolu s dalšími municipalitami začala ICLEI světovou kampaň měst o klimatických změnách. V červenci 1995 se do kampaně zapojilo 113 municipalit, převážně z Evropy a Severní Ameriky (tyto dva kontinenty mají kolem 600 megatun emisí CO₂ ročně, což je cca 10 % světových emisí). Členství v kampani je vázáno na přijetí ICLEI Deklarace municipálních vůdců o klimatických změnách místním zastupitelstvem. Členové se zavazují vyvinout:

- místní akční plán pro cíl v redukci skleníkových plynů a programy k dosažení tohoto cíle;
- opatření ke snížení emisí skleníkových plynů spojených s jejich vlastními provozami, jako jsou budovy vlastněné municipalitou a nebo vozidla;
- výchova veřejnosti a uvědomovací iniciativy.

Navíc jedna třetina zúčastněných měst přijala torontský cíl, což je slib redukce místních CO₂ emisí o 20 % anebo více k roku 2005 anebo 2010. Tato skupina investuje k dosažení svého cíle více než 100 milionů USD (J. Walker: ICLEI Responds to UNCED in: Implementing Agenda 21, NGO Experiences from Around the World, UN Non-Governmental Liaison Service – NGLS, Geneva, New York, 1997). V Evropě se této kampani již v r. 1995 účastnilo 61 municipalit. V tomtéž roce bylo evropským sekretariátem ICLEI organizováno druhé shromáždění municipálních vůdců (starostů), na které navazovalo první jednání konference stran (COP) Rámcové konvence OSN o klimatických změnách (FCCC). Na této konferenci bylo prezentováno komuniké municipálních vůdců pro COP, aby COP vytvořil výbor, který by pomohl podporovat úsilí municipalit pomoci signatářům Rámcové úmluvy být ve shodě s touto úmluvou. Komuniké bylo podporováno 150 místními úřady a organizacemi více než z 50 zemí, kteří reprezentovali více než 250 milionů lidí z celého světa.

ICLEI hraje též aktivní roli v komisi OSN pro trvale udržitelný rozvoj (CSD) – byla vybrána skupinou 4 hlavních asociací místních úřadů (Mezinárodní unii místních úřadů, Organizací spojených měst, Asociací hlavních metropolí a Summitovým shromážděním světových hlavních měst), aby je zastupovala v CSD. Na druhém zasedání CSD v r. 1994 připravila ICLEI materiál ke kapitole Agendy 21 týkající se lidského osídlení. Pro 3. zasedání CSD v r. 1995 připravila ICLEI spolu se sekretariátem komise zprávu o hlavních skupinách a sérii případových studií o aktivitách místní Agendy 21 a na samotném zasedání spoluorganizovala den místních úřadů, který vyzdvihl přímé akce místních úřadů v odpovědi na globální environmentální problémy.

Mezinárodní finanční instituce

Ing. Petr Lebeda
Ústav mezinárodních vztahů Praha

Praha 2000

1. Mezinárodní měnový fond

Struktura aktivit a mandát

Mezinárodní měnový fond (MMF) vznikl společně se Světovou bankou (SB) z popudu *Bretton-woodské konference* v roce 1945. Činnost zahájil v březnu 1947. Mezi jeho základní úkoly patří podpora mezinárodní měnové spolupráce a stability, světového obchodu a multilaterálního platebního systému. V rámci regulérních programů své zdroje dočasně a za určených podmínek poskytuje zemím s krátkodobou a střednědobou nerovnováhou platební bilance, postiženým náhlou katastrofou, po konfliktech a zemím silně zadluženým. Speciální programy jsou určeny pro země s nízkým příjmem, pro transformující se ekonomiky, pro problémy spojené s náhlou ztrátou důvěry trhu a pro prevenci šíření krizí. Kromě finanční pomoci MMF též nabízí technickou pomoc a pravidelně posuzuje finanční politiky členských zemí. V současné době má u Fondu svůj členský vklad 182 zemí. Jeho výše rozhoduje o hlasovacích právech.

Role v Agendě 21 a CSD

Role MMF v mezinárodních strategiích udržitelného rozvoje je z titulu jeho zaměření daleko menší než v případě Světové banky a bank rozvojových. Ani v Agendě 21 MMF explicitně zmíněn není, nicméně podobně jako u SB se předpokládá jeho aktivní spolupráce. Nejsilnější dopad na rozvojové politiky členských zemí nemají konkrétní programy MMF, ale kritéria, která jsou svázána s jím poskytovanou finanční pomocí, resp. typ reforem, o které usilují.

Měnicí se priority

Ačkoliv se v dokumentech MMF spojení „udržitelný rozvoj“ nevyskytuje, samotný pojem „udržitelnost“ (sustainability) je používán ve dvou základních významech. V prvním případě, analogicky se SB, jde o zaměření na environmentální aspekty politik MMF. V druhém, častějším významu, se pojem „udržitelnost“ používá ve vztahu k ekonomickému růstu, kde se spíše týká jeho stabilního a dlouhodobého tempa (tedy jako „udržitelný růst“).

(Pozn.: Heteronymní povaha anglických slov „sustainable“ a „environment“ umožňuje jejich širší používání i mimo kontext koncepce trvalé udržitelnosti, resp. životního prostředí. V textech MMF je proto možné jejich častý výskyt interpretovat jednak jako postupné prosazování koncepce, jednak jako syntézu ekonomických a ekologických aspektů rozvoje, ale rovněž jako snahu schovat staré politiky za ambivalentní módní slova.)

V tomto smyslu se nese i deklarace „Partnerství pro udržitelný globální růst“, kterou Prozatímní výbor Rady guvernérů MMF přijal v roce 1996 jako doplnění madridské Deklarace o spolupráci k posílení globální expanze (1994) v reakci na měnicí se globální prostředí. Madridská strategie zdůrazňuje solidní domácí politiky, mezinárodní spolupráci a globální integraci. Z 11 bodů se Partnerství věnuje neekonomickým aspektům jen ve dvou – v devátém trvalé udržitelnosti růstu a v desátém „dobré vlády“ (governance).

Trvalá udržitelnost ekonomického růstu podle Deklarace záleží na rozvoji lidských zdrojů. Základem je:

- zlepšení úrovně vzdělávání a výcviku,

- reforma veřejných penzijních a zdravotních systémů zajišťující jejich dlouhodobou životnost a poskytování efektivní zdravotní péče a
- zmírnění chudoby a zajištění cílené a dostupné sociální sítě.

Podpora „dobré vlády“ ve všech jejích aspektech, včetně vlády zákona, zvyšování efektivnosti a zodpovědnosti veřejného sektoru a boje s korupcí, je další nezbytnou součástí ekonomické prosperity.

Druhá generace reform

Ačkoliv ze studia dokumentů MMF nevyplývá výrazný příklon ke koncepci udržitelného rozvoje, minimálně je možné pozorovat neformální posun tímto směrem. Po dlouhá desetiletí se růstu dosahovalo pomocí tzv. „rozvojových politik“, jejichž základem byly postupně industrializace, využívání zdrojů, prorůstová politika, liberalizace a makroekonomická stabilizace (také stabilizační politiky). Na počátku 80. let bylo jasné, že makroekonomická stabilita nestačí, že je také třeba odstranit deformace a neefektivnosti ve fungování trhu. Balíček této tzv. *první generace reform* (také známý jako strukturální reformy) obsahoval reformy tržního oceňování, úrokových měr a směnných kurzů, daní a státních výdajů a zřízení základních tržních institucí. Kolaps centrálního plánování tyto reformy jen uspil.

Během posledních 10 let ovšem došlo k silnému zrychlení procesu globalizace a nutnost další adaptace se ještě zvětšila. Opatření k rovnosti a trvalé udržitelnosti realizovaná vládami i ostatními aktéry zaostávají za opatřeními k tržní liberalizaci. Ačkoliv celkově rozvojové země vykazovaly vyšší tempo růstu, absolutní počet lidí pod hranicí chudoby se dále zvýšil – populace a nerovnosti rostly rychleji než ekonomiky. Ekonomický růst se ukázal jako jen částečně odpovídající ukazatel u sociálního pokroku a jako zcela zavádějící u „ekologického blahobytu“. **Zatímco liberalizace zrychlila růst v krátkém období, distribuce a stálost růstu, jeho celková kvalita a trvalá udržitelnost zůstávají nedotčeny. Tento přístup, který krátkodobě preferuje kvantitu na úkor kvality, se nakonec ukazuje jako nákladný.**

Vzniklá nerovnováha podtrhává důležitost budování institucí a mezi trhu, tedy potřebu dalších reform. *Druhá generace reform*, jak ukázala konference MMF v listopadu 1999, proto bude usilovat nejen o doplnění chybějících komponent, ale také o odstranění vnitřních kontroverzí a o odpověď na nové problémy. Vznikající politická ekonomie kvality (spíše než kvantity) dává postupně vzniknout komplexnímu rámci rozvoje v MMF. Mezi její základní prvky patří:

Rovnováha mezi druhy kapitálu.

Fyzický a finanční kapitál, který je pouhým prostředkem k rozvoji, by neměl nabývat vrchu nad přírodním/ekologickým kapitálem a kapitálem lidským a sociálním, které jsou skutečnými rozvojovými cíli.

Stabilní a široce sdílený růst.

K překonání nestálosti růstu je třeba podpořit adekvátní regulační a kontrolní mechanismy v ekonomice, nepodcenit její připravenost na vstup do globální ekonomiky a budovat politické rámce na domácí i globální úrovni.

Institucionální struktura.

Pozornost by se měla přesunout z toho, jak trhy fungují, na to, jak vznikají. Teorie i praxe reforem často přehlížela důležitost času a formálních i neformálních institucí (konvence, chování, etické kodexy). Dobré vládnutí nelze zredukovat pouze na boj s korupcí – jakkoliv ten je neustále imperativem –, ale musí zahrnovat i ostatní složky společnosti.

Sociální a politická stabilita.

Největší překážkou růstu samozřejmě zůstávají války a ozbrojené konflikty. Kromě obnovy postkonfliktních společností je třeba se zaměřit i na zajištění široké spoluúčasti všech zainteresovaných a lokální vlastnictví reformních projektů. Bez aktivní účasti občanské společnosti, korporativního řízení a veřejného dozoru se šance na úspěch velmi ztenčují.

Mezinárodní finanční architektura.

Právě zkušenost asijské krize ukázala na absenci druhé generace reforem, ale také na důležitost silnější mezinárodní koordinace finančních politik. V jejich jádru stojí informační infrastruktura, větší průhlednost operací, potřeba regulace krátkodobých finančních toků a v neposlední řadě globální „věřitel poslední záchrany“.

Ačkoliv o konkrétní podobě druhé generace reforem v MMF zdaleka nepanuje shoda a jejich promítnutí do strategií a programových dokumentů si vyžádá ještě nějaký čas, o jejich potřebě a základní orientaci směrem ke koncepci udržitelného rozvoje pochybuje málokdo. Jasně je i to, že důležitost první generace reforem MMF a makroekonomické stability tím také není nijak dotčena. Tyto institucionální a finanční reformy ovšem musí být prováděny paralelně.

2. Multilaterální rozvojové banky

Multilaterální rozvojové banky (MRB) poskytují finanční pomoc a profesionální poradenství v oblasti sociálního a ekonomického rozvoje v rozvojových zemích. Tento termín obvykle odkazuje na čtyři hlavní regionální rozvojové banky a Světovou banku:

- Africká rozvojová banka
- Asijská rozvojová banka
- Evropská banka pro obnovu a rozvoj
- Skupina Meziamerické rozvojové banky

Skupina Světové banky

Tyto banky (MRB) jsou charakteristické svým širokým členstvím, zahrnujícím jak klientské rozvojové země, tak dárcovské rozvinuté země, které není omezeno pouze na členské země z regionu banky. Každá banka má svůj nezávislý právní a operační status, nicméně s podobnými mandáty a značným množstvím společných vlastníků si MRB udržuje vysokou míru spolupráce. Rozvojové aktivity financuje pomocí dvou hlavních nástrojů:

- dlouhodobé půjčky za tržní úroky z mezinárodních kapitálových trhů
- půjčky na velmi dlouhé období (často nazývané úvěry) za úroky silně pod tržní hladinou z přímých vládních vkladů dárcovských zemí

- některé MRB nabízí ještě granty na financování technické pomoci, poradenských služeb či projektové přípravy

Za multilaterální rozvojové instituce se považuje i několik dalších bank a fondů, sdružených jako další Multilaterální finanční instituce (MFI), které úvěrují rozvojové země. Jejich vlastnická a členská struktura je užší či se soustředí na zvláštní obory nebo aktivity:

Evropská komise a Evropská investiční banka (EIB), Islámská rozvojová banka (IDB), Nordický rozvojový fond (NDF) a Nordická investiční banka (NIB), Fond Organizace zemí vyvážejících ropu pro mezinárodní rozvoj (OPEC Fund)

Konečně posledním článkem v systému multilaterálních bank jsou subregionální banky. Byly rovněž ustaveny za účelem rozvoje a jsou vlastněny skupinou zemí (většinou pouze rozvojových). Patří mezi ně Andské sdružení pro podporu (Corporacion Andina de Fomento – CAF); Karibská rozvojová banka (Caribbean Development Bank – CDB); Středoamerická banka pro ekonomickou integraci (Central American Bank for Economic Integration – CABEI); Východoafrická rozvojová banka (East African Development Bank – EADB); Západoafrická rozvojová banka (West African Development Bank – BOAD).

Po vzoru Světové banky se i MRB snaží odpovídat na výzvu trvale udržitelného rozvoje (TUR). Koncepte TUR se postupně prosazuje ve všech regionálních bankách, ačkoliv různou měrou, tempem a s odlišným důrazem v závislosti na ekonomické dynamice a politických zájmech zemí na jednotlivých kontinentech. Do popředí vystupuje EBRD, která je zdaleka nejmladší bankou a koncepte TUR stojí v jejím zárodku a systematicky prostupuje celou její práci. Svým důrazem, institucionálním zasazením a systémovým pojetím trvalé udržitelnosti je modelovým příkladem jejího prosazování. Institucionálně zakotvená je koncepte TUR v IDB, ale podobně jako v AfDB je pojmána především v kontextu ekonomického a sociálního rozvoje. Přestože Afrika nestojí svými zájmy daleko, dynamika jejího vývoje stále značně zaostává za vývojem Asie a Latinské Ameriky, což se projevuje i na velmi sporadickém prosazování koncepte TUR v AfDB.

Africká rozvojová banka

Založena v roce 1964 k podpoře ekonomického rozvoje a sociálního pokroku regionálních členských zemí. Akcionáře tvoří 53 afrických a 24 neafrických zemí. Sídlo má v Abidjanu v Pobřeží Slonoviny a zaměstnává asi 1 000 lidí. V roce 1998 AfDB schválila půjčky v hodnotě 900 mil. USD z běžného kapitálu a úvěry ve výši 800 mil. USD ze svého koncesionálního tělesa, Afrického rozvojového fondu (ADF).

Ústředním cílem aktivit AfDB je odstranění chudoby. Její aktivity jsou proto výrazně orientovány na rozvoj, který zdůrazňuje dostatečnou mobilizaci zdrojů. Ústup koncesionálních zdrojů v ODA (Official Development Assistance) nebyl v Africe kompenzován nárůstem soukromých investic. Trvalá udržitelnost se proto častěji objevuje v souvislosti s ekonomickým růstem než jako samostatná koncepte. Nicméně strategie banky tento koncept zmiňuje a v důrazu na některé aspekty se mu přibližuje.

Operační záběr banky se zaměřuje na dvě úrovně, dvě priority napříč sektory a generické téma dobrého řízení (governance). Na národní úrovni se AfDB soustřeďuje na zemědělství a rozvoj venkova, rozvoj lidských zdrojů a rozvoj soukromého sektoru. Na regionální úrovni, přestože je vypichován specifický charakter Afriky, jsou prioritami

mi ekonomická integrace a spolupráce. Otázky žen a životního prostředí pak protínají veškeré aspekty rozvoje.

Asijská rozvojová banka

Založena v roce 1966 s cílem ekonomického a sociálního rozvoje v asijsko-pacifickém regionu prostřednictvím půjček a technické spolupráce. Mezi jejími akcionáři je 41 regionálních a 16 neregionálních zemí. Sídlo má ve filipínské Manile, současným prezidentem je Tadao Chino z Japonska, banka zaměstnává asi 2 000 lidí. V roce 1998 AsDB schválila půjčky v hodnotě 5 mld. USD z běžného kapitálu a úvěry ve výši asi 1 mld. USD ze svého koncesionálního programu, Asijského rozvojového fondu.

Strategický střednědobý plán banky přijatý v roce 1995 definuje mandát AsDB jako přispívání k trvale udržitelnému rozvoji zemí v regionu. Mezi hlavní strategické cíle banky vedoucí k naplňování mandátu pak patří podpora ekonomického růstu, odstraňování chudoby, rozvoj lidských zdrojů (včetně plánování populace), zlepšování postavení žen a ochrana životního prostředí. Operačními cíli AsDB v jednotlivých zemích pak jsou politická podpora, budování podmínek pro řízení rozvoje, regionální spolupráce a posilování produkčních kapacit, infrastruktury a služeb. Sektorálně se aktivity AsDB člení na zemědělství a přírodní zdroje, energetiku, průmysl a nepalivové minerály, finance, dopravu a komunikace, sociální infrastrukturu a jejich kombinace. V roce 1997 banka překročila svůj cíl rovnoměrně rozdělovat své projekty mezi projekty zaměřené na ekonomický růst a sociální a ekologické projekty. Podíl sociálně-ekologických projektů na celkovém počtu projektů dosáhl 61 %. Jejich podíl na objemu půjček činil 56 %, přičemž cílem je 40 %. Trvalá udržitelnost patří rovněž mezi čtyři kritéria pro hodnocení kvality projektů, vedle ekonomické a finanční životnosti, společenského dopadu a realizovatelnosti.

Evropská banka pro obnovu a rozvoj

Založena v roce 1991 s mandátem pomoci zemím střední a východní Evropy v přechodu k tržní ekonomice a pluralitní demokracii. Na rozdíl od ostatních MRB se soustředí hlavně na privatizaci a soukromý sektor. Jejími akcionáři je 58 zemí, EU a Evropská investiční banka. Má 26 klientských zemí.

EBRD sídlí v Londýně, jejím prezidentem je v současnosti Horst Kohler z Německa a pracuje v ní kolem 1 100 pracovníků. Banka jednak poskytuje půjčky, jednak zprostředkovává přímé investiční účasti. V roce 1998 její aktivity dosahovaly 2 mld. ECU.

EBRD je pověřena svou ustavující dohodou podporovat všemi svými aktivitami ekologicky šetrný a trvale udržitelný rozvoj. Je první mezinárodní finanční institucí, které její zakladatelé udělili aktivní ekologický mandát a TUR učinili jednou z jejích priorit. Považuje TUR za základní aspekt kvalitního podnikatelského managementu, ekonomický růst a zdravé životní prostředí za nedělitelně propojené.

Strategie ekologicky šetrného a trvale udržitelného rozvoje je rozsáhlým a komplexním materiálem, propracovaným do mnoha úrovní a procesů. Sestává ze dvou hlavních dokumentů – ekologické politiky a ekologických procedur a devíti základních oblastí.

Způsoby naplňování tohoto cíle jsou zachyceny v Ekologické politice banky. Základním pravidlem je, že všechny její investice, aktivity, technická spolupráce podstupují ekologické hodnocení jako součást celkové finanční, ekonomické, právní

a technické povinné péče. Ekologické procedury pak rozvádí proces ekologického hodnocení. Mají dva základní cíle. Prvním je zajistit, aby ekologické důsledky aktivit banky byly brány v potaz spolu s ekonomickými výnosy včas, již při plánování a rozhodování, a náležitě se odrazily v přípravě, schvalování a realizaci půjček, kapitálových vstupů a dalších typů financování. Druhým cílem je nacházet cesty, jak prostřednictvím ekologické pomoci a ekologických zlepšení zhodnotit investice banky.

Základní oblasti Strategie zasahují do sektorových a národních strategií, environmentálního odhadu a standardů, ekologicky orientovaných operací, technické spolupráce, regionálních a globálních aktivit, rozvoje lokálních sektorů ekologického zboží a služeb, veřejných konzultací, poskytování informací a institucionálního uspořádání. Úkoly vyplývající z ekologických procedur realizuje v rámci struktury několik jednotek, např. jednotka pro environmentální odhad.

V rámci regionálních a globálních aktivit se EBRD snaží explicitně přispívat k mezinárodním ekologickým iniciativám (jako Baltské moře), evropským programům (EAP) a především k naplňování mnohostranných ekologických úmluv, jako jsou Montrealský protokol, Konvence o změně klimatu, biologické diverzitě a hodnocení ekologických dopadů v přeshraničním kontextu, v čele s Agendou 21.

Meziamerická rozvojová banka

Je nejstarší a největší regionální multilaterální rozvojovou bankou, založena v r. 1959 za účelem urychlení ekonomického a sociálního rozvoje v Latinské Americe a Karibiku. Počet členů v současnosti dosahuje 46 včetně USA, Kanady a 18 neregionálních zemí. Sídlo IDB je ve Washingtonu, D.C., má národní zastoupení v každé členské zemi a v Paříži a Tokiu. Zaměstnává asi 1 700 lidí a jejím prezidentem je Enrique Iglesias z Uruguaye.

Většina z půjček IDB se realizuje za tržních podmínek. V roce 1998 IDB schválila půjčky v hodnotě 9,3 mld. USD z běžného kapitálu a úvěry ve výši asi 700 mil. USD ze svého koncesionálního programu, Fondu speciálních operací (FSO). Kromě banky skupina IDB navíc sestává z Meziamerické investiční korporace (IIC), která se specializuje na financování malého a středního podnikání, a Multilaterálního investičního fondu (MIF), založeného na podporu investičních reforem a rozvoje soukromého sektoru. Podle Charty IDB jsou jejími hlavními cíli financování rozvoje dlužnických členských zemí z vnitřních i vnějších zdrojů; doplňování soukromých investic tam, kde soukromý kapitál není k dispozici za rozumných podmínek, a poskytování technické pomoci pro přípravu, financování a realizaci rozvojových plánů a projektů. Půjčky členským zemím dosahují každoročně 10 mld. USD.

V minulosti mezi priority IDB patřily půjčky do produktivních sektorů průmyslu a zemědělství, fyzické infrastruktury v sektorech energetiky a dopravy, do zdravotnictví, vzdělání a městského rozvoje v rámci sociální infrastruktury. V současné době banka zdůrazňuje investice do snížení chudoby a sociální rovnosti, modernizace a integrace a životního prostředí.

V 60. a 70. letech IDB patřila mezi průkopníky ve financování sociálních projektů a vždy usilovala o to, aby z jejich operací měly užitek skupiny s nízkým příjmem. V rámci svého Programu malých projektů se snaží financovat drobné podnikatele a farmáře (mikropodnikání) a v 90. letech rozšířila svou podporu i na neziskový sektor.

Speciálně zřízené Oddělení pro udržitelný rozvoj poskytuje technické poradenství projektovým týmům IDB a kvalitativní přezkoumání projektů.

3. Světová banka

3.1 Struktura aktivit a mandát

Světová banka (SB), která sestává z Mezinárodní banky pro obnovu a rozvoj (International Bank for Reconstruction and Development, IBRD) a Mezinárodní asociace pro rozvoj (International Development Association, IDA), má jeden zastřešující cíl: pomáhat svým klientům omezovat chudobu. Je partnerem při posilování ekonomiky a rozšiřování trhů za účelem zlepšování kvality života všech lidí, zejména však těch nejchudších. Podle své ustavující smlouvy SB nesmí zohledňovat politický charakter členské země a její pomoc je vždy nevázaná.

IBRD a IDA půjčují vládám na programy a projekty zvyšující ekonomickou produktivitu a podporující sociální rozvoj. Světová banka rovněž poskytuje technickou pomoc a konzultační služby. V IBRD, existující od roku 1945, má každá členská země svůj vklad, který odpovídá její váze ve světové ekonomice a který určuje rozsah jejích hlasovacích práv. IBRD se zaměřuje na projekty, které pro danou zemi slibují vysokou reálnou míru ekonomické návratnosti. Cílem půjček není ani tak maximální zisk, ale spíše snaha zprostředkovat rozvojové fondy s co nejmenšími náklady. IDA byla založena v roce 1960 kvůli chudším rozvojovým zemím (s HDP na hlavu ve výši 785 USD a méně), které nesplňovaly polokomerční podmínky IBRD. Z příspěvků bohatších členů a z čistých příjmů IBRD pak nabízí vládám rozvojových zemí bezúročné půjčky se splatností 35–40 let. Přestože obě instituce mají vesměs stejné zaměstnance a pracují podle shodných kritérií, po právní a finanční stránce mají vlastní subjektivitu.

Stejně hlavní cíle mají i tři další přidružené instituce, jež dohromady s IBRD a IDA spoluvytvářejí tzv. **Skupinu Světové banky**. Mezinárodní finanční korporace (International Financial Corporation, IFC) pomáhá mobilizovat v rozvojových zemích domácí i zahraniční kapitál na podporu soukromého sektoru. Mnohostranná agentura pro garanci investic (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) podporuje příliv přímých zahraničních investic (FDI) do rozvojových zemí za pomoci garancí proti politickým rizikům a marketingových investičních služeb pro hostitelské vlády. Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů (International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID) pak disponuje mechanismy pro smírování a arbitráž sporů mezi investory a hostitelskými zeměmi.

3.2 Role v Agendě 21 a CSD

V Agendě 21 Světová banka explicitně zmíněna není. V kapitole 38, zabývající se mezinárodním institucionálním uspořádáním, se však předpokládá, že úspěch následných opatření UNCED se neobejde bez finanční podpory a efektivní spolupráce mezi orgány OSN a multilaterálními finančními organizacemi. Zodpovědnost za takovou spolupráci se netýká pouze aktivní účasti ve vrcholném koordinačním mechanismu OSN – Administrativním výboru pro koordinaci (ACC). Reprezentanti mezinárodních finančních institucí by měli aktivně působit ve strukturách realizujících Agendu 21 na mezivládní, regionální i národní úrovni.

Banka se aktivně hlásí k realizaci všech 3 konvencí přijatých na Summitu Země (Konvence o biologické diverzitě, Rámcová konvence o změně klimatu a Konvence o dezertifikaci), Globálního fondu pro životní prostředí (projektové cykly GEF I a II) a Montrealského protokolu. Navíc SB má svou důležitou roli při realizaci změn v politice a investičních prioritách, které pro mnohé státy znamenal Summit Země v Riu

de Janeiro. Členské země se na SB obrací s žádostí o pomoc při financování těchto změn, poradenské služby a koordinaci donorských aktivit.

3.3 Mění se priority

Ve vztahu k „ekologicky udržitelnému rozvoji“, jak je tento koncept ve SB přesně nazýván, je možné rozlišit tři etapy. První etapa, od roku 1987 do summitu v Riu, je charakteristická snahou omezit škodlivé dopady bankou financovaných projektů a zavést jejich ekologické vyhodnocování. Druhá etapa spjatá s konferencí UNCED v Riu de Janeiro 1992 znamenala výrazné rozšíření portfolia banky o projekty zaměřené specificky na životní prostředí – s cílem omezit znečištění, zvýšit ochranu ekosystémů a především budovat podmínky pro ekologický management. V roce 1997 představovaly tyto projekty částku 11,6 mld. USD (v porovnání s 30 mil. USD v roce 1986). Třetí etapa, která se datuje od poloviny 90. let, přináší tři základní momenty:

(1) Po zvýšení počtu ekologických projektů SB začala vyžadovat zohledňování ekologické udržitelnosti v celém portfoliu, tj. ve všech ostatních projektech, které financuje. Proces hodnocení dopadů na životní prostředí (EIA) zaručuje větší ekologickou citlivost nejen jednotlivých rozvojových programů, ale nově byl rozšířen i na celé regiony (např. Aralské moře) a sektory ekonomiky (např. vodohospodářství). Analogicky národním strategiím se kromě toho SB snaží vytvářet a realizovat také regionální strategie (např. pro střední a východní Evropu, Blízký východ, subsaharskou Afriku apod.).

(2) Třetí generace rozvojových programů SB se soustředí na konkrétní realizaci a dopady projektů „na místě“ (on-the-ground implementation). Monitoring ekologických trendů a nástroje hodnocení pokroku zůstávají stále nedostatečné, což ztěžuje politikům a úředníkům na všech úrovních účinné rozhodování. Nemalou část své energie proto banka věnuje rozvoji nových metodologií a indikátorů identifikace a řešení problémů. Znamená to, mimo jiné, i zvažování sociálních a kulturních nákladů a výnosů jednotlivých projektů a snahu zvažovat i jejich dlouhodobější dopady.

(3) SB si uvědomuje, že prosazování trvale udržitelného rozvoje není jen věcí její vlastní politiky, nýbrž i efektivního partnerství se všemi zainteresovanými stranami a důrazu na lidi a sociální struktury. Kromě spolupráce s multilaterálními finančními institucemi, bilaterálními dárci a agenturami OSN navázala spolupráci s nevládními organizacemi (NGOs), akademickými institucemi a soukromými organizacemi (Světová podnikatelská rada pro trvale udržitelný rozvoj, WBCSD). Při prosazování koncepce trvale udržitelného života ve SB zároveň vzrostla role znalostí. Důraz na systémy budování a sdílení znalostí o „dobrých praktikách“ vedoucích k TUR (a také omylech, kterých je třeba se vyvarovat) se stal nedílnou součástí strategie celé skupiny SB. Banka disponuje sítí více než 300 odborníků v tomto oboru, vydává odborné časopisy (Environment Matters) a studie a za pomoci svého Ústavu pro ekonomický rozvoj (EDI) pořádá semináře ke konkrétním problémům koncepce TUR pro rozmanité cílové skupiny (poslance, novináře, ministry...).

3.4 Konkrétní aktivity

Projekty cílené na životní prostředí

Projekty zaměřené na odstraňování znečištění a životní prostředí ve městech představují více než 60 % všech ekologických půjček SB. Typický projekt se skládá ze 4 částí:

vytváření podmínek pro environmentální management (výcvik a nábor lidí, monitoring a studie příslušných politik), půjčky podnikům a agenturám, přímé investice do prevence a čistících zařízení a podpora výzkumu a vývoje nových technologií. Konkrétní projekty zahrnují např. zlepšení odpadového hospodářství a sanitárních systémů v Burkině Faso, Libanonu a na Srí Lance či prevence průmyslového znečištění v Polsku a Indii.

V poslední době došlo k posílení (resp. obnově) významu rozvoje venkovských oblastí. Jeho strategická důležitost pro omezení chudoby a ekonomických růst 75 % světového obyvatelstva se promítla i do politiky SB. Míra trvalé udržitelnosti v zemědělství má přímou spojitost s městskou chudobou a rozsahem zásob potravin na národní i globální úrovni. Do této kategorie patří projekty zalesňování (Pákistán), lesního hospodářství o ochrany biodiverzity (Indie), půdní konzervace a integrované půdní kultivace či obnovy mokřin a povodí řek.

Regionální a globální programy

SB koordinuje či financuje řadu projektů na regionální či globální úrovni. Tyto aktivity se soustředí na rozsáhlejší ekologické problémy, které překračují hranici jednotlivých států. Mezi aktivity na regionální úrovni patří Program technické pomoci Středozeří, Program povodí Dunaje, Pobaltský ekologický program, Program pro Aralské, Kaspické či Rudé moře, Mezinárodní iniciativa pro korálové útesy aj.

Od roku 1991 je SB společně s UNDP a UNEP pověřena realizací aktivit v rámci *Globálního fondu životního prostředí* (Global Environmental facility, GEF). SB spravuje GEF, je zodpovědná za jeho investiční projekty (v hodnotě 1 mld. USD) a ředitel jejího odboru životního prostředí zároveň GEF předsedá. Projekty GEF se soustředují na 4 prioritní oblasti: zánik biodiverzity, změnu klimatu, znečištění mezinárodních vod a ozónovou díru. Omezování látek poškozujících ozónovou vrstvu přitom spadá pod zvláštní režim *Multilaterálního fondu Montrealského protokolu* (MFMP), jehož výkonnou agenturou je SB již sedmým rokem.

Mění se přístup OECD k problematice udržitelného rozvoje

Mgr. Petr Halaxa

UNDP Project Implementation Unit, Ústav mezinárodních
vztahů Praha

Bc. Zuzana Dudová

UNDP Project Implementation Unit, Ústav mezinárodních
vztahů Praha

Praha 2000

1. Úvod

Pozornost věnovaná otázkám životního prostředí a udržitelného rozvoje na půdě OECD má dlouhou a bohatou tradici. V souvislosti s prosazováním konceptu udržitelného rozvoje lze koneckonců odkázat již na Konvenci o Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj ze 14. prosince 1960, která stanovuje mandát organizace. Členské země se v Konvenci zavazují (článek 1, odst. b) přispívat ke zdravému ekonomickému rozvoji v členských i nečlenských zemích a „podporovat politiku zaměřenou na... dosahování nejvyššího udržitelného růstu a zaměstnanosti a zvyšování životního standardu“. V dnešním kontextu je tento článek citován zejména při zdůrazňování potřeby zapojení environmentálních a sociálních hledisek do úsilí o blaho celé společnosti. První konkrétnější aktivity, relevantní k problematice udržitelného rozvoje, pak můžeme datovat do doby před zhruba 30 lety, kdy došlo k založení Environmentálního výboru OECD (v roce 1970). Činnost OECD v této oblasti nabyla na intenzitě koncem 80. a na počátku 90. let, a to do velké míry jako reakce na zprávu Světové komise pro životní prostředí a rozvoj z dubna 1987 (tzv. „*The Brundtland Report*“) a v rámci přípravy na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED). Významným mezníkem v tomto směru bylo publikování zprávy OECD „*The Economics of Sustainable Development. A progress Report*“ v květnu 1990. Ve druhé polovině 90. let se pak koncept udržitelného rozvoje prosadil jako vůdčí strategický koncept celé organizace, pronikající do všech jejích dílčích složek a aktivit.

2. Zpráva poradní skupiny pro životní prostředí při OECD

Důležitým mezníkem při změně strategie OECD směrem k udržitelnému rozvoji se stala zpráva **Poradní skupiny pro životní prostředí** (*High-Level Advisory Group on Environment*) při OECD „Vedení přechodu k udržitelnému rozvoji: kritická úloha pro OECD“, která byla publikována v roce 1997. Tato zpráva vyzdvihuje nutnost harmonizace přírodního prostředí a tržních systémů při vytváření strategické politiky hospodářského rozvoje. Bez takové harmonizace nemůže být udržitelného rozvoje dosaženo. Oddělení tržních mechanismů od jejich vzájemných vazeb s životním prostředím autoři zprávy označili jako nebezpečné pro budoucnost. Ve svém úvodu zpráva hodnotí současné přístupy OECD k udržitelnému rozvoji a mimo jiné kriticky uvádí, že v zemích OECD je politika ochrany životního prostředí často v přímém rozporu s hospodářskou a sociální politikou.

Za komparativní výhodu OECD v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje je považována její jedinečná schopnost vytvářet společný rámec pro strategickou politiku, a to prostřednictvím systematických analýz, srovnávání a systému pravidelných zpráv. Často uváděnou výhodou OECD je také její široká geografická působnost, schopnost sezvat představitele jednotlivých států na společná jednání, přimět je k dosažení konsensu při diskusi společných cílů a také vytvořit nástroje k dosahování těchto cílů.

Významná část zprávy „Vedení přechodu k udržitelnému rozvoji“ je věnována stále rychlejší globalizaci. V této souvislosti označuje zpráva za hlavní úkol OECD přispívat k harmonizaci působení tržních a přírodních systémů. V terminologii OECD je toto úsilí označováno pojmem „eco-efficiency“. Cílem přitom je, aby pro firmu nebo zemědělského producenta bylo nemožné být finančně prosperující a přitom poškozovat životní

prostředí. Eco-efficiency se dotýká řady oblastí – prosazování udržitelných způsobů výroby a spotřeby, omezení dotací (ve spotřebě energie, zemědělství, dopravě), vyššího zdanění znečišťovatelů životního prostředí. OECD může být v uvedených oblastech poradcem pro jednotlivé členské země.

Zpráva doporučila, aby se udržitelný rozvoj stal všeobíhající strategickou prioritou členských zemí a činnosti OECD, přičemž OECD má mít vedoucí úlohu v harmonizaci a koordinaci jednotlivých politik v členských zemích, aby nebyly v konfliktu s politikou ochrany životního prostředí, a dále stanovila, jakým způsobem má OECD cílů udržitelného rozvoje dosáhnout:

- Strategickými oblastmi práce OECD má být (a) efektivní využívání zdrojů, udržitelná produkce a spotřeba, (b) problematika daní a dotací a (c) integrace zásad ochrany životního prostředí do pravidel regulace obchodu a investic.
- Do implementace strategie udržitelného rozvoje mají být přímo zapojena všechna ředitelství a výbory OECD. Důležité je také zapojení ministrů financí a obchodu členských zemí.
- K podpoře této priority by OECD měla svolat setkání hlav států/představitelů vlád.
- Má být zřízen Řídicí výbor pro udržitelný rozvoj, kterému bude předsedat generální tajemník OECD.
- OECD má více spolupracovat s ostatními mezinárodními organizacemi a nečlenskými zeměmi.
- OECD má důrazněji propagovat výsledky své práce.
- OECD má vypracovat řadu indikátorů slučitelnosti hospodářské, environmentální a sociální politiky.
- OECD má vytvořit dvě nová fóra pro rozvoj účinných politik udržitelného rozvoje: konzultativní výbor pro podnikatelskou sféru a průmysl, odbory a občanské iniciativy a konzultativní parlamentní výbor
- Je jasně řečeno, že problematika udržitelného rozvoje se týká činnosti většiny orgánů OECD. Na základě doporučení plynoucích ze „Zprávy poradní skupiny pro životní prostředí“ by každý z výborů OECD a každý z jednotlivých direktorátů „měl přehodnotit svůj mandát a strategii své činnosti z hlediska cílů udržitelného rozvoje“.

V návaznosti na zprávu sice nebyl založen nový Výbor pro udržitelný rozvoj, jak zpráva doporučovala, ale zato vznikla Řídicí skupina pro udržitelný rozvoj (Sustainable Development Steering Group) vedená generálním tajemníkem OECD. Členy skupiny jsou ředitelé jednotlivých výborů OECD, čímž má být zajištěna nezbytná multidisciplinarita. Skupina je považována za nástroj pro koordinaci práce OECD směrem k udržitelnému rozvoji.

3. Prohlášení OECD u příležitosti 6. zasedání UNCS

V návaznosti na výše popsanou Zprávu se OECD ve svém prohlášení pro 6. zasedání Komise OSN pro udržitelný rozvoj (1998) zavázala, že bude usilovat o harmonizaci a integraci politik zaměřených na dosahování ekonomických, sociálních a environmentálních cílů. V prohlášení je také uvedeno, že OECD zintenzivní svou

práci ve prospěch udržitelného rozvoje, a to prostřednictvím rozpracování a zahájení čtyř konkrétních programů:

1. Práce v návaznosti na závěry Konference o změně klimatu v Kjótu.
2. Zohlednění environmentálních škod v konečných cenách produktů.
3. Využívání nových znalostí, inovací a nových technologií při řešení problémů životního prostředí a environmentální degradace. Úsilí o eco-efficiency.
4. Měření výsledků prostřednictvím ekonomických, sociálních a environmentálních indikátorů.

V obecnější rovině přijala OECD tato doporučení:

- OECD bude usilovat o své zapojení do mezinárodních aktivit, které mají významný ekonomický dopad, jako jsou např. jednání o změně klimatu.
- Jako výchozí bod pro posilování spolupráce s nečlenskými zeměmi je třeba se zaměřit na několik klíčových témat globálního významu
- Pravidelně se informovat o národních politikách udržitelného rozvoje členských zemí.
- Na rok 2001 připravit schůzku na úrovni ministrů vlád členských zemí, která bude zaměřena na environmentální aspekty v sektorech rybníkářství, energetiky a dopravy a na aspekty regionální a lokální.

Prohlášení z roku 1998 tak stanovilo nový mandát OECD, který organizaci profiluje jako jedno z hlavních mezinárodních uskupení usilujících o udržitelný rozvoj. Prohlášení také stanovilo tříletý rámec aktivit – zasedání OECD k problematice udržitelného rozvoje na úrovni ministrů členských zemí se má konat v roce 2001 a předcházet konferenci Rio + 10.

4. Vztahy OECD s nečlenskými zeměmi

Vzhledem k její globální povaze a významu se problematika udržitelného rozvoje promítá i do vztahů OECD s ostatními, nečlenskými, zeměmi. V rámci OECD se těmto otázkám věnuje Výbor pro spolupráci s nečlenskými zeměmi (*Committee on Cooperation with non-Members, CCNM*), Centrum pro rozvoj (*Development Centre*) a především Výbor pro rozvojovou pomoc (*Development Assistance Committee, DAC*) a Club du Sahel. Důležité místo mají v tomto kontextu zejména země tzv. Velké pětky – tj. Brazílie, Čína, Indie, Indonésie a Rusko. Ve vztahu k nečlenským zemím OECD patří mezi významné aktivity zejména:

- Politický dialog s řadou zemí procházejících obdobím transformace
- Publikace série *DAC Guidelines on Aid and Environment*, která byla vytvořena s cílem podpořit vhodné aktivity, které v rozvojových zemích povedou k posílení kapacit adekvátně reagovat na problémy životního prostředí a také realizovat národní strategie udržitelného rozvoje.
- Zajišťování sekretariátu pro implementaci „Environmentálního akčního programu pro střední a východní Evropu“
- Výzkum a modelování, včetně tzv. „GREEN Model“ vytvořeného Centrem pro rozvoj (*Development Centre*)
- Strategie OECD *Shaping the 21st Century*, která byla přijata DAC v květnu 1996, a která poskytuje základní rámec pro rozvojovou spolupráci zemí OECD. Tato strategie stanovuje ambiciózní cíle: dosažení ekonomického blahobytu, sociálního roz-

voje, udržitelnosti životního prostředí a obnovy, a to v časovém horizontu do roku 2015.

Velký potenciál pro spolupráci s nečlenskými zeměmi při dosahování cílů udržitelného rozvoje má OECD také v těchto oblastech:

- Při změně vzorců produkce z „materiálově založené“ výroby na „na znalostech založené“ služby
- Rozvoj a šíření čistších technologií
- Snižování chudoby a řešení s chudobou spojených environmentálních problémů v nečlenských zemích
- Zajištění udržitelnosti zemědělské produkce a vhodného managementu zdrojů
- Generování dalších zdrojů pro financování managementu životního prostředí apod.
- Úsilí o zvyšování vzájemné provázanosti politik ve vztahu k obchodu, investicím, rozvoji a životnímu prostředí
- Formulace národních strategií udržitelného rozvoje
- Efektivní reakce na globální environmentální hrozby, jako jsou změny klimatu, ztráta biodiverzity a dezertifikace
- Měření pokroku, který rozvojové země udělaly směrem k cílům udržitelného rozvoje, a to prostřednictvím série indikátorů. Cílem těchto indikátorů je: (a) napomoci mezinárodnímu společenství sjednotit jeho strategie a úsilí o rozvoj (b) poskytnout základní informace pro veřejnost s cílem zvýšení informovanosti o problematice rozvoje.

I přes veškeré výše uvedené snahy však lze očekávat, že spotřeba omezených zdrojů a znečištění se do budoucna ještě zvýší, vzhledem k narůstající ekonomické aktivitě světové populace. Podle některých scénářů se například množství skleníkových plynů v atmosféře může mezi roky 1992 a 2020 zdvojnásobit. Odhaduje se, že za takové situace by se země „Velké pětky“ podílely na znečištění 40 procenty a nečlenská země jako celek asi 75 procenty. Kromě znečištění skleníkovými plyny lze předpokládat také zvýšení množství nebezpečných a dalších odpadů, zvýšenou koncentraci obyvatel do „megaměst“, zintenzivnění zemědělské produkce, větší exploataci lesů, intenzivnější rybolov a vzrůstající poptávku po zdrojích pitné vody. Existují přitom indikace, že tyto tlaky mohou být příčinou nestability a konfliktů nejen v rámci jednotlivých zemí, ale i mezi nimi. OECD tedy cítí velkou odpovědnost za podniknutí akcí, které povedou k odvrácení tohoto scénáře.

Spolupráce s nečlenskými zeměmi v oblasti udržitelného rozvoje je tedy i do budoucna součástí aktivit OECD. Tato spolupráce může mít různé formy:

- Rozšíření politického dialogu (především se zeměmi „Velké pětky“) a důraz na národní priority udržitelného rozvoje jednotlivých zemí
- Pokračující výzkum a práce s kvantitativními ukazateli
- Zavedení zvláštních mechanismů pro snadnější přijímání a šíření technologií čistší produkce v nečlenských zemích
- Posílení a vztahů s multilaterálními a dalšími institucemi, které spolupracují s nečlenskými zeměmi.

Budoucí spolupráce OECD s nečlenskými zeměmi v úsilí o udržitelný rozvoj bude probíhat v kontextu globalizující se světové ekonomiky a nutnosti čelit globálním environmentálním problémům.

5. Rozvojová spolupráce zemí OECD a udržitelný rozvoj

Cíle Agendy 21 byly od roku 1992, po Konferenci o životním prostředí a rozvoji (UNCED), přijaty všemi agencemi pro poskytování zahraniční pomoci členských zemí OECD. Udržitelný rozvoj byl přijat jako základní princip a problematika životního prostředí byla začleněna mezi priority, což se projevilo také v nárůstu finančních prostředků uvolňovaných pro tuto agendu. Uvedené trendy jsou podrobněji analyzovány ve studii Pracovní skupiny pro rozvojovou spolupráci a životní prostředí (*Working Party on Development Assistance and Environment*) „*Survey of DAC Members' Activities in Support of Environmental Goals*“ z roku 1996.

Počátek práce Výboru pro rozvojovou pomoc při OECD (DAC) v problematice životního prostředí a rozvoje můžeme datovat do roku 1989, kdy byla ustavena Pracovní skupina DAC pro rozvojovou spolupráci a životní prostředí. Podnětem k této aktivitě se přitom stala tzv. Zpráva Brundtlandové z roku 1987. Pracovní skupina začala napomáhat při tvorbě politiky v souladu s cíli Agendy 21. Hlavní náplní její činnosti se stal dohled nad začleněním environmentálního managementu (považovaného za hlavní nástroj k dosahování udržitelného rozvoje) do politiky a programů zahraniční pomoci jednotlivých zemí DAC. Dle jejího nového mandátu z počátku roku 1998 (DCD/DAC (98)4) je činnost pracovní skupiny zaměřena na:

- sjednocování environmentální politiky a aktivit jednotlivých dárcovských zemí
- podporu spolupráce mezi členskými zeměmi a dalšími partnery při realizaci environmentální politiky
- prosazování partnerství s rozvojovými zeměmi
- podporu sjednocování rozvojových, environmentálních a dalších národních politik v rámci dárcovských zemí.

DAC v současnosti slouží také jako fórum, na kterém se zástupci jednotlivých členských zemí pravidelně setkávají a diskutují záležitosti zahraniční pomoci a životního prostředí. Mezi priority rozvojových programů se postupně dostala taková témata jako hodnocení dopadů na životní prostředí a další. Do problematiky jsou stále větší měrou zapojovány také multilaterální organizace, nevládní organizace s mezinárodní působností a stále více také samotné rozvojové země. Příkladem zvýšeného zájmu DAC o problematiku udržitelného rozvoje jsou publikace „*DAC Guidelines on Aid and Environment*“, vydávané postupně od roku 1992 do roku 1996.

Svou vůlí společně usilovat o dosažení cílů udržitelného rozvoje prokázaly členské země DAC také přijetím společného dokumentu „*Shaping the 21st Century: The Contribution of Development Co-operation*“. Tato nová strategie DAC přináší nový model rozvoje, založený na udržitelných předpokladech. Národní strategie udržitelného rozvoje mají být přijaty ve všech zemích do roku 2005 s cílem zvrátit do roku 2015 na globální i národní úrovni současné trendy poškozování přírodních zdrojů, ochrany vody, klimatu, půdy, biodiverzity, stratosférického ozónu atd.

DAC se v souvislosti se závěry konference UNCED zavázal monitorovat své příslušné aktivity. Jedním z výsledků těchto snah je také studie „*Survey of DAC Members' Activities in Support of Environmental Goals*“. Přináší inventuru aktivit 22 členských zemí DAC a ukazuje, že většina agentur pro zahraniční pomoc považuje problematiku životního prostředí za nedílnou součást svých priorit (jako příklad jsou uváděny Austrálie, Dánsko, Kanada, Švédsko a Švýcarsko). Zpráva také identifikuje řadu trendů dokládajících priority environmentálních problémů. Z hodnotící zprávy mimo jiné vyplývá,

že existuje vztah mezi rozsahem programu zahraniční pomoci a pozorností, jaká je věnována environmentální problematice. V zemích s rozsáhlejšími programy zahraniční pomoci je environmentálními otázkám obvykle věnována větší pozornost (jako výjimka jsou uváděny Irsko a Nový Zéland).

Téměř všechny členské země OECD podepsaly a ratifikovaly tři významné globální environmentální konvence – o biodiverzitě, změně klimatu a dezertifikaci. Začlenění těchto globálních environmentálních problémů do bilaterálních programů zahraniční pomoci jednotlivých zemí se však značně liší. Nejdále v tomto směru pokročily, jak je uvedeno v hodnotící zprávě DAC, Austrálie, Německo, Japonsko a USA. Pilotní programy v této oblasti ustavily Dánsko, Francie a Švýcarsko. Obecně však hodnotící zpráva konstatuje, že globální environmentální problematika není dosud do bilaterálních programů zahraniční pomoci členských zemí DAC zakomponována dostatečně.

6. Indikátory udržitelného rozvoje

Stanovení indikátorů umožňuje zjednodušení komplexních fenoménů, které se tak stávají kvantifikovatelné. Indikátory usnadňují vzájemnou odbornou komunikaci a mají také vliv na politická rozhodnutí. V kontextu udržitelného rozvoje indikátory umožňují měřit socioekonomické a environmentální proměnné. Jak těchto indikátorů využít a jak takové informace použít pro politická rozhodnutí je však velmi složitou otázkou. Snaha zahrnout kvantifikovaný environmentální dopad ekonomických aktivit do rámce tradičního ekonomického systému naráží na mnohá úskalí. Složitým problémem je zejména finanční ohodnocení environmentálních zdrojů, které nemají tržní hodnotu. Stejně obtížné je však také vyjádřit kvantitativně cíle rozvoje, jako jsou rovnost, kulturní vyspělost, politická stabilita apod.

Syntetický ukazatel „*Human Development Index*“ vytvořený UNDP, nebyl pro účely práce OECD považován za dostatečný. OECD proto vypracovala vlastní sérii indikátorů, které pokrývají všechny důležité oblasti udržitelného rozvoje. S pomocí těchto indikátorů se OECD snaží kvantifikovat stav životního prostředí, lidské zdroje, sociální podmínky atd. a na jejich základě potom přijímat konkrétní opatření pro zlepšení situace.

Zvláštní soubor indikátorů udržitelného rozvoje byl schválen Výborem pro rozvojovou pomoc OECD (DAC) a dalšími multilaterálními organizacemi na počátku roku 1998. Tyto indikátory budou použity pro monitorování rozvoje na základě cílů stanovených v prohlášení DAC „*Shaping the 21st Century: The Contribution of Development Co-operation*“. Soubor 22 indikátorů by měl umožnit sledovat pokrok v boji s extrémní chudobou (ekonomický blahobyť), v rozšíření základního vzdělání, rovnoprávném postavení mužů a žen, snižování kojenecké, dětské a mateřské úmrtnosti, v zajištění efektivního odvrácení degradace životního prostředí (udržitelnost a obnova). Mezinárodně schválená série indikátorů má v průběhu následujících let napomoci realizovat společnou rozvojovou strategii: rozvojovým zemím má umožnit lépe definovat jejich národní rozvojové strategie a cíle, dárcovským zemím má usnadnit koordinaci jejich aktivit, národním vládám a dárcovským agencím má sloužit jako nástroj pro přijímání kvalifikovanějších rozhodnutí o alokaci omezených zdrojů, monitorování cílů prostřednictvím indikátorů rozvoje napomůže při identifikaci oblastí, které vyžadují větší úsilí a také finanční zdroje, má zabránit neefektivnímu sběru dat, usnadnit získávání dat v rámci místních kapacit a sjednotit statistické výkaznictví.

Indikátory rozvoje stanovené OECD začala ve svých programech využívat také Světová banka a OSN. V roce 2000 má být publikovaná společná zpráva OECD, OSN,

Světové banky a partnerských zemí o zkušenost s používáním identifikátorů rozvoje. Zpráva má zároveň identifikovat další potřebné aktivity.

Nutným předpokladem pro efektivní využití indikátorů je zabezpečení kvalitní datové základny a zajištění srovnatelnosti dat. Na těchto úkolech DAC kontinuálně pracuje – indikátory udržitelného rozvoje byly například tématem workshopu OECD, který se konal v září 1999 (první workshop předcházel v říjnu 1998) a konference OECD „*Towards sustainable development: indicators to measure progress*“, konané 15.–17. prosince 1999 v Římě (také za účasti českých expertů).

7. Příklad aktivity OECD při dosahování udržitelného rozvoje OECD a hrozba globálního oteplování

Probíhající globální oteplování je podle většiny vědeckých prací spojeno (alespoň do určité míry) s narůstající ekonomickou aktivitou lidstva. Značná pozornost věnovaná během posledních deseti let tomuto tématu v řadě zemí vyústila v roce 1992 v přijetí Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (*UN Framework Convention on Climate Change*, UNFCCC). Množství emisí skleníkových plynů (GHGs) však navzdory této pozornosti narůstá rychleji, než se předpokládalo, a jejich množství stanovené UNFCCC pro rok 2000 bude ve většině zemí OECD značně překročeno. Snížení množství emisí pro období 2008–2012 je zakotveno v protokolu přijatém na Konferenci stran UNFCCC, která se konala v prosinci 1997 v japonském Kjótu (tzv. Kyoto Protokol). Pro země OECD z protokolu vyplývá nutnost snížení emisí GHGs v průměru o 7 %. Toto snížení je však výrazně vyšší, než se zdá na první pohled, protože při zachování současných trendů by množství emisí naopak prudce vzrostlo.

Hledání efektivních cest k zabránění globálnímu oteplování je jedním z hlavních témat udržitelného rozvoje. Klimatická změna je jedním ze zcela konkrétních důvodů pro regulaci hospodářského rozvoje, který je nutno usměrnit tak, aby k dalšímu zvyšování množství GHGs nedocházelo. Reakce na klimatickou změnu je také typickým příkladem problému, jehož řešení vyžaduje mezinárodní spolupráci.

OECD je zapojena do úsilí o odvrácení změny klimatu již více než deset let. Tato problematika je součástí práce řady direktorátů OECD a také Mezinárodní agentury pro energii (IEA). Efektivní politika a legislativa zabezpečující nutné snížení emisí je v současné době platná jen v málo zemích. Je proto nutné provést řadu reforem, a to zejména v sektoru zemědělství, dopravy a v energetice. Významným problémem jsou zejména dotace v energetice (uhlí), které sice v posledních letech poklesly, ale stále zůstávají značné. Studie OECD ukazují, že zrušení některých dotací v energetice by mohlo znamenat snížení emisí CO₂ v energetice o 1 až 8 procent. OECD také provádí rozsáhlý výzkum ekonomických dopadů implementace Protokolu z Kjóta. Odhaduje se, že předepsané snížení GHGs může vést ke snížení ročního příjmu zemí OECD o 0,2 až 0,8 %.

Evropská unie: Udržitelný rozvoj a rozvojová pomoc

Mgr. Petr Halaxa

UNDP Project Implementation Unit, Ústav mezinárodních
vztahů Praha

Bc. Zuzana Dudová

UNDP Project Implementation Unit, Ústav mezinárodních
vztahů Praha

Praha 2000

1. Životní prostředí, udržitelný rozvoj a evropská integrace

Prvky ochrany životního prostředí v zakládajících úmluvách Evropských společenství nenajdeme. „Ekologický mandát“, tj. vyjádření skutečnosti, že ochrana životního prostředí patří mezi základní sféry zájmu Evropského společenství, byl poprvé jasně definován až „Zákonem o jediné Evropě“ (Single European Act) z roku 1987. Ve skutečnosti se ale průběžně vyvíjel a byl posilován, tak jak rostlo vědomí environmentálních problémů. Zjednodušeně lze rozlišit následující stadia:

Římská smlouva

Římská smlouva (Treaty of Rome), kterou bylo v roce 1957 ustaveno Evropské ekonomické společenství, se vysloveně problematiky životního prostředí nedotýká. Obecně zmiňuje pouze potřebu dosahovat „soustavného zlepšování životních a pracovních podmínek“. Přesto Společenství již v 60. letech přijímá značný počet legislativních opatření na ochranu životního prostředí. Většina těchto legislativních norem se opírala o Článek 100, týkající se podmínek ustavení a fungování společného trhu. Některé další normy vycházely rovněž z Článku 235, v němž je deklarováno právo Rady jednat v zájmu společných cílů Společenství v případech, které Smlouva přímo neuvádí.

Zákon o jednotné Evropě

„Zákon o jednotné Evropě“ (SEA), který rozšiřuje Římskou smlouvu, byl podepsán v roce 1986 a vstoupil v platnost 1. července 1987. Potvrdil obecné kompetence v oblasti životního prostředí a poprvé specifikoval jejich rozsah i odpovídající procedury. Nová kapitola VII v třetí části Smlouvy obsahuje „ekologické“ články 130r, 130s a 130t. Tyto články se v mírně modifikované podobě objevily i následně ve Smlouvě o Evropské unii. V SEA je dále nový článek 100a, v němž je objasněn vztah mezi ustavením společného trhu a životním prostředím, zdravím a pracovním prostředím. Tento článek rovněž umožňuje přijímat ekologickou legislativu, vztahující se k formování jednotného trhu, tzv. „kvalifikovanou většinou“.

Maastricht – Smlouva o Evropské unii

Smlouva o Evropské unii (Treaty on European Union), která byla podepsána v Maastrichtu 7. února 1992, se dotýká problematiky životního prostředí na několika místech a přisuzuje jí značnou důležitost. Mezi hlavními principy v článku 2 se například hovoří o podpoře „...*harmonického a vyváženého rozvoje ekonomických aktivit, udržitelného a neinflačního růstu, který respektuje životní prostředí*“. Nový článek 3 o činnostech Společenství pak ukládá v odstavci 3(k) povinnost zahrnout environmentální politiku mezi aktivity EU.

Problematicke životního prostředí je věnována kapitola XVI s články 130r, 130s a 130t, které v řadě ohledů rozšiřují text Smlouvy proti původnímu znění. Článek 130r(2) například uvádí, že tato politika musí směřovat k vysoké úrovni ochrany životního prostředí a musí být založena na principu předběžné opatrnosti (precautionary principle). Zmíněný článek 130r(2) dále nařizuje, že požadavky ochrany životního prostředí musejí být integrovány do tvorby a uplatňování politiky EU v dalších oblastech.

Článek 130s(5), a podobně článek 130r(3), poukazuje na nutnost zohlednit při tvorbě environmentální politiky různé sociální a ekonomické podmínky regionů a lokalit v rámci EU. V článku 130r(1) se pak od environmentální politiky EU požaduje, aby na mezinárodní úrovni přispěla k vytváření nástrojů pro řešení regionálních a globálních environmentálních problémů.

Amsterdamská smlouva

Amsterdamská smlouva revidovala v červnu 1997 ustanovení Maastrichtské smlouvy, avšak pilířovou strukturu, o níž se rozhodlo v Maastrichtu, nezměnila. V Amsterdamu Evropská rada znovu potvrdila závazky EU při realizaci závěrů Konference OSN o životním prostředí a rozvoji z roku 1992. Evropská rada prohlásila, že proces zahájený v Riu de Janerio musí být zrychlen, aby bylo dosaženo stupně, kdy rozvoj na celém světě bude udržitelný.

Smlouva o EU stanovuje, že „požadavky na ochranu životního prostředí musí být integrovány do přípravy i realizace ostatních politik Společenství“. Jde o nezbytnou podmínku udržitelného rozvoje respektujícího životní prostředí. Amsterdamská smlouva přijímá koncept udržitelného rozvoje zřetelněji, než tomu bylo v „Zákonu o jednotné Evropě“ nebo ve „Smlouvě o Evropské unii“. Princip udržitelného rozvoje se nyní objevuje již v preambuli Amsterdamské smlouvy a také mezi cíli EU. Snaha o udržitelný rozvoj je nově zakotvena v článku 2 Smlouvy o Evropském společenství, která stanovuje cíle Společenství:

„Úkolem Společenství je prostřednictvím vytvoření společného trhu a hospodářské a měnové unie, stejně jako prostřednictvím provádění společných politik nebo činností uvedených v člancích 3 a 4 podporovat harmonický, vyvážený a udržitelný rozvoj hospodářského života, vysokou úroveň zaměstnanosti a sociální ochrany, rovné zacházení s muži a ženami, udržitelný a neinflační růst, vysoký stupeň konkurenceschopnosti a konvergence ekonomické výkonnosti, vysokou úroveň ochrany a zlepšování kvality životního prostředí, zvyšování životní úrovně a kvality života, hospodářskou a sociální soudržnost a solidaritu mezi členskými státy.“

Nově byl do Smlouvy zařazen také článek 6, který hovoří o nezbytnosti integrace požadavků na ochranu životního prostředí do ostatních politik Společenství. Tento princip byl původně obsažen v článku 174 (dříve 130 r). Nový článek 6 také tuto integraci chápe jako jeden z nástrojů pro dosahování udržitelného rozvoje:

„Požadavky na ochranu životního prostředí musí být zapracovány do stanovení a provádění politik Společenství uvedených v článku 3, zejména s ohledem na podporu udržitelného rozvoje.“

Článek 130r Římské smlouvy (zavedený Zákonem o jednotné Evropě) se otevřeně hlásí k některým zásadám udržitelného rozvoje, např. k principu prevence, principu nápravy škod na životním prostředí přímo u zdroje znečištění, principu „znečišťovatel platí“, principu integrity² a principu subsidiarity³. Maastrichtská smlouva tyto principy

² požadavek integrování hledisek ochrany životního prostředí do celkové politiky Společenství

³ „Společenství činí kroky v oblasti životního prostředí jen v míře, v jaké může být jeho cílů dosaženo lépe na úrovni Společenství než na úrovni jednotlivých členských států.“

rozšiřuje o princip předběžné opatrnosti a princip subsidiarity je v ní zpřísněn⁴. Ve druhém odstavci článku 174 Amsterodamské smlouvy, který článek 130r nahrazuje, je nově ustanoveno, že politika v oblasti životního prostředí je zaměřena na vysokou úroveň ochrany. Amsterdamská smlouva také přináší nová opatření pro rychlejší přibližování legislativy členských zemí, a to v oblasti životního prostředí.

2. Prosazování konceptu udržitelného rozvoje

2.1 Geneze přístupů k životnímu prostředí a udržitelnému rozvoji

Úvahami o stavu životního prostředí se Evropské společenství začalo zabývat přibližně od počátku 70. let. Podnětem k začlenění otázek životního prostředí na pořad jednání ES se stala zejména kritika přístupu, který chápal environmentální iniciativy spíše jen jako brzdu rozvoje společného trhu. V červnu 1972 (tedy v roce konání konference OSN o životním prostředí ve Stockholmu) na pařížském summitu předsedů vlád zemí ES zazněla myšlenka, že v kontextu hospodářského rozvoje a zlepšení kvality života musí být věnována pozornost také životnímu prostředí: *„Ekonomický rozvoj samotný není konečným cílem; jeho prvním úkolem musí být umožnění snižování nerovností v životních podmínkách. Musí se uskutečňovat za účasti všech sociálních partnerů. Jeho výsledkem musí být zlepšení kvality života i životní úrovně. V duchu evropské tradice bude věnována zvláštní pozornost nehmotným hodnotám a ochraně životního prostředí, tak aby pokrok mohl skutečně sloužit lidstvu.“* (Paragraf 3 preambule deklarace.)

Na základě pařížského summitu byl v listopadu 1973 přijat první Environmentální akční program (EAP), který definoval základní principy a cíle ekologické politiky ES pro následující léta. Vychází z toho, že „nejlepší ekologická opatření spočívají v předcházení znečištění či jeho likvidace přímo u zdroje, spíše než v následné nápravě škod“, prosazuje již hodnocení dopadů na životní prostředí (EIA) i princip „znečišťovatel platí“ a zabývá se i přeshraničními vlivy ekologicky nebezpečných aktivit.

Principy prvního EAP byly přejímány a rozpracovávány dalšími akčními programy, přijatými v letech 1977, 1983 a 1987. Postupně se do nich prosazovala snaha integrovat ekologické zájmy do ostatních sektorových politik, čtvrtý EAP přichází rovněž s myšlenkou „integrovaného přístupu ke kontrole a redukci znečištění“, který má zabránit přenosu znečištění z jedné sféry životního prostředí do jiné. Rostoucí pozornost byla přirozeně věnována i mezinárodním a globálním aspektům ochrany životního prostředí.

Všechny uvedené linie dále prohloubil Pátý EAP (Politický a akční program ES ve vztahu k životnímu prostředí a trvale udržitelnému rozvoji s pracovním názvem „K trvalé udržitelnosti“), přijatý na jaře roku 1993 a určující také současnou ekologickou politiku EU; ten se navíc snaží být skutečným akčním dokumentem a definuje řadu víceméně konkrétních opatření pro dílčí sféry životního prostředí i jednotlivé relevantní sektory. Vznik Pátého EAP byl úzce koordinován s přípravou nové Zprávy o stavu životního prostředí v ES, která byla publikována koncem roku 1992 a mimo jiné konstatuje, že přes veškeré úsilí a přes dílčí úspěchy se celkový stav životního prostředí v ES

⁴ „V oblastech, které nespádají do její výlučné působnosti, vyvíjí Unie činnost jen tehdy a potud, pokud cíle navrhované činnosti nemohou být uspokojivě dosaženy členskými státy a mohou být z důvodů rozsahu či účinků na vrhované činnosti lépe dosaženy Unii.“

nadále pozvolna zhoršuje. Logickým hlavním cílem programu tedy je tento nepříznivý trend – při zohlednění výše naznačených okolností – zastavit a zvrátit.

Pátý EAP je členěn na tři základní části. V první z nich je rozpracována vlastní politika a strategie ES ve vztahu k životnímu prostředí a trvale udržitelnému rozvoji: nalezneme zde přehledné zhodnocení stavu životního prostředí a úvahy o jeho dalším vývoji, zdůvodnění potřeby nového přístupu a dále strategii pro jednotlivé „aktéry“ (veřejné instituce, veřejné a soukromé podniky i veřejnost jako takovou, reprezentovanou mimo jiné nevládními ekologickými organizacemi), vybrané „cílové sektory“ (průmysl, energetika, doprava, zemědělství, turismus) a hlavní problémové okruhy (změna klimatu, kvalita ovzduší, ochrana přírody a biodiverzity, management vodních zdrojů, životní prostředí měst, pobřežní zóny a management odpadů). Zvláštní pozornost je věnována otázkám rizik a havárií, včetně jaderné bezpečnosti, a zejména nástrojům ekologické politiky, mezi něž se vedle akcentovaných ekonomických a cenových nástrojů řadí i problematika informací, ekologického vzdělávání apod.

Celá druhá část programu je vyhrazena širším mezinárodním souvislostem a výčet hlavních globálních a regionálních problémů životního prostředí s naznačeným příslušným stanoviskem ES je doplněn náměty na účast ES a jeho členských zemí při řešení těchto problémů v rámci bilaterálních či multilaterálních mechanismů. Závěrečná kapitola této části programu je pak plně věnována problematice UNCED a následnému procesu. Nejstručnější třetí část vymezuje priority, rozebírá otázku financování a konečně naznačuje časové horizonty realizace programu, resp. jeho aktualizace.

V rámci Pátého EAP bylo založeno rozhodnutím Komise (93/701/EC) ze dne 27. února 1997 – jako jedna ze tří neformálních konzultačních skupin – *Evropské konzultační fórum pro otázky životního prostředí a udržitelného rozvoje* (European Forum on the Environment and Sustainable Development). Jeho hlavním úkolem je dávat doporučení Komisi a také vytvářet propojení mezi různými sektory. Fórum pravidelně předkládá zprávy, ve kterých vyjadřuje své názory k různým otázkám jako např. udržitelný rozvoj v EU, rozšiřování EU, udržitelné zemědělství, sjednocování environmentální legislativy EU apod.

Pro ČR a její politiku udržitelného rozvoje je důležitý dokument „*Enlargement and Environment*“ (bio/98/594), ve kterém Fórum poukazuje na aspekty rozšiřování EU o země střední a východní Evropy v souvislosti s udržitelným rozvojem. Fórum vyzývá Komisi, aby při jednání o rozšiřování EU sledovala aktivity kandidátských zemí ve vztahu k udržitelnému rozvoji (především ochranu životního prostředí, biodiverzity, krajiny atd.) a také tvorbu a dodržování příslušné legislativy. V dokumentu se také uvádí, že všechny kandidátské země musí mít vybudovanu vlastní „environmentální infrastrukturu“ i organizační struktury, jejichž aktivity budou mít přímý nebo nepřímý dopad na politiku ve vztahu k životnímu prostředí. Přijímání příslušné legislativy EU však nesmí mít za následek zhoršování kvality životního prostředí v kandidátských zemích. Komise a členské země EU jsou zároveň vyzývány, aby se učily ze zkušeností zemí kandidujících na vstup EU.

Z hlediska udržitelného rozvoje lze považovat za jeden z nejvýznamnějších dokumentů Fóra jeho institucionální a procedurální doporučení pro Summit v Helsinkách (dokument *European Governance Scheme for Sustainability*), který se konal v listopadu 1999. V doporučeních se uvádí, že udržitelný rozvoj v EU vyžaduje revizi institucionálních a procedurálních uspořádání Unie, a to zejména v souladu s konceptem tzv. „multi-level constitution“, který znamená participaci občanů a jejich představitelů na všech úrovních, tj. na úrovni lokální, regionální, národní i na úrovni Evropy. Dále je v doporučeních zdůrazňována úloha občanské společnosti, která musí být základem pro

všechny rozhodovací procesy jako nezbytný předpoklad pro dosahování udržitelného rozvoje. Fórum také pro Summit v Helsinkách doporučuje institucionalizaci národních „ombudsmanů pro udržitelný rozvoj“, kteří by zabezpečovali komunikaci mezi občanskou společností a státními představiteli s ohledem na cíle udržitelného rozvoje.

2.2 Na cestě k novému EAP

V roce 1996 Evropská komise publikovala průběžnou zprávu o výsledcích Pátého EAP (Towards Sustainability: The European Commission's progress report and action plan on the fifth programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development), ve které identifikovala dosažené úspěchy, ale zároveň konstatovala nutnost dalšího úsilí. Na základě závěrů zprávy rozhodla Komise společně s Evropským parlamentem (rozhodnutí č. 2179/98/EC) dne 24. září 1998 o vyhodnocení výsledků 5. akčního programu a o vypracování zprávy „Global Assessment“. Zároveň byly stanoveny tyto priority:

- integrace environmentálních aspektů do politiky v ostatních oblastech
- rozšíření spektra nástrojů pro dosahování udržitelného rozvoje (jde o nástroje ekonomické a politické)
- podpora místních a regionálních iniciativ
- posílení legislativy
- zvyšování informovanosti veřejnosti
- zohledňování aspektů udržitelného rozvoje v mezinárodní spolupráci.

V rámci poslední uvedené prioritní oblasti jde především o rozšiřování spolupráce se zeměmi střední a východní Evropy a Středomoří a o posilování jejich role ve vztahu k cílům Agendy 21 a ve vztahu k bilaterální a multilaterální spolupráci v oblasti udržitelného rozvoje. Součástí této priority je také hodnocení realizace 4. konvence z Lomé a v této souvislosti celkové přehodnocení rozvojové spolupráce (resp. zahraniční pomoci) z hlediska udržitelného rozvoje a posílení environmentálních aspektů ve spolupráci se SNS (především v programu TACIS) a také ve spolupráci se zeměmi Asie a Latinské Ameriky (v souladu s usnesením č. 443/92 z 25. února 1992 o finanční a technické pomoci a hospodářské spolupráci s těmito zeměmi).

Zpráva „Global Assessment“ byla předložena na Summitu v Helsinkách v prosinci 1999, a to zároveň se Zprávou o integraci otázek životního prostředí a udržitelného rozvoje do politiky Společenství (SEC/99/1942) a se Zprávou o indikátorech životního prostředí a integrace (SEC(99)1942). Tyto dokumenty poskytly účastníkům Summitu v Helsinkách komplexní přehled o vývoji integrace otázek životního prostředí a udržitelného rozvoje do života EU.

Implementace Pátého EAP končí v roce 2000. Do konce roku 2000 má být připraven návrh Šestého EAP, při jehož vytváření chce Komise brát v úvahu především: diskuse s členskými zeměmi, zainteresovanými skupinami obyvatel, výsledky Eurobarometru 1999, výsledky probíhajících studií a výzkumů (hodnotící zprávy Evropské agentury pro životní prostředí a názory veřejnosti). Šestý EAP má být schválen v roce 2001.

Zpráva „Global Assessment“

Zpráva *Global Assessment* byla připravena v době, kdy vstupovala v platnost Amsterdamská smlouva, která zařadila udržitelný rozvoj a integraci environmentálních aspektů do politiky v ostatních oblastech mezi hlavní cíle EU. Záměrem *Global Assessment* bylo

poskytnout platformu pro diskusi a přípravu strategie ke zlepšení životního prostředí v EU v průběhu následující dekády.

Global Assessment dokazuje, že Společenství udělalo pokrok ve využívání nových nástrojů na ochranu životního prostředí a pro zajištění „bezpečného a kvalitního života obyvatel EU“. Problematika životního prostředí a udržitelného rozvoje se stala předmětem vědeckých i ekonomických studií, předmětem dialogu zainteresovaných stran. Zlepšilo se využívání tržních a finančních nástrojů. Politika společenství se zaměřila např. na snížení znečištění ovzduší, lepší kvalitu vody a zákaz používání látek poškozujících ozónovou díru. Zpráva *Global Assessment* však zároveň konstatuje, že přijímání a dodržování environmentální legislativy v členských zemích není na dostatečně dobré úrovni, a Komise tedy bude v této souvislosti posilovat své pravomoci. Navzdory řadě zlepšení zůstává životní prostředí v centru pozornosti, protože tlak na něj stále roste. Tato situace je podrobněji dokumentována ve zprávě Evropské Agentury pro životní prostředí (EEA) z roku 1999, která popisuje stav životního prostředí v EU.

Zpráva *Global Assessment* dále uvádí, že Pátý EAP přispěl ke zvýšení informovanosti a uvědomělosti veřejnosti a zainteresovaných subjektů. Menšího pokroku však bylo dosaženo ve snaze o změnu ekonomických a sociálních trendů, které jsou nebezpečné životnímu prostředí. Zpráva upozorňuje, že při současných vzorcích výroby a spotřeby není možné dosáhnout lepšího stavu životního prostředí a ochrany světových přírodních zdrojů. Nejvýznamnější je přitom změna klimatu, ke které dochází především vlivem výroby a spotřeby energie. Ohrožení životního prostředí má vliv na celou společnost a naopak ze zlepšení jeho stavu má celá společnost užitek.

Ve svém závěru pak zpráva *Global Assessment* konstatuje, že vzhledem k ekonomické globalizaci a globální povaze problémů životního prostředí zaujala EU v rámci mezinárodního společenství vedoucí roli při úsilí o snížení emisí skleníkových plynů, zabránění poškozování ozónové vrstvy a při ochraně biodiverzity.

V souvislosti s přípravou Šestáho EAP zpráva *Global Assessment* hodnotí stávající akční program pozitivně, jakožto dokument, který stanovil dosud platné principy. Ty však nebyly dostatečně převedeny do praxe, a Šestý EAP by proto měl tyto nedostatky napravit. Příprava nového akčního programu je také vnímána v širším kontextu rozšiřování EU a bude brát v úvahu specifické podmínky v jednotlivých kandidátských zemích. Šestý EAP se má stát pilířem strategie EU při úsilí o udržitelný rozvoj a má zahrnout environmentální, ekonomické i sociální cíle.

Zpráva o integraci otázek životního prostředí a udržitelného rozvoje do politiky EU

Zpráva je příspěvkem Evropské komise k Summitu Evropské rady v Helsinkách, v rámci kterého bylo provedeno zhodnocení celkového pokroku v integraci environmentálních otázek a udržitelného rozvoje do jednotlivých politik Společenství. V rámci hodnocení uvedené integrace se zpráva podrobněji věnuje těmto sektorům: doprava, energetika, zemědělství, průmysl, vnitřní trh, ekonomická a rozvojová spolupráce.

Ve svém závěru zpráva konstatuje, že v řadě oblastí bylo dosaženo pokroku. Dosaňování udržitelného rozvoje je však kontinuální proces, pro který je těžké vymezit přesný časový rámec. Individuální plánování očekávaných výsledků (společně s indikací času) může napomoci při sledování kvality dosažených změn. Společenství tak např. bude prezentovat svůj pokrok směrem k udržitelnému rozvoji v roce 2002, kdy bude probíhat hodnocení výsledků 10 let po konferenci v Riu. Dalším významným krokem směrem k udržitelnému rozvoji budou aktivity v souladu se závěry Protokolu z Kjóta

v letech 2008 – 2012. Změna klimatu je Evropskou unií považována za jeden z nejdůležitějších problémů. Komise konstatovala, že při dalším rozvoji strategie v jednotlivých oblastech je třeba:

- věnovat více pozornosti hledání příčin problémů a jejich předcházení nežli odstraňování následků,
- věnovat více pozornosti specifikaci dlouhodobých a střednědobých cílů v jednotlivých oblastech,
- snažit se o intenzivnější výměnu zkušeností mezi jednotlivými členskými zeměmi.

Komise podporuje pravidelné monitorování dosaženého pokroku spojené s podáváním příslušných zpráv. Při přípravě hodnocení pokroku 10 let po Riu Komise považuje za užitečné předložení zprávy o pokroku v rámci EU v červnu 2001. Součástí zprávy je také informace o výsledcích zasedání Rady pro rozvoj ze dne 11. listopadu 1999.

K výrazné integraci životního prostředí do rozvojové spolupráce je Společenství nuceno také celou řadou svých politických závazků. ES chce proto také posílit své postavení v příslušných mezinárodních uskupeních (tj. orgány OSN včetně Komise pro udržitelný rozvoj, sekretariát UNFCCC, Světová banka atd.). ES se také hlásí ke snaze o přijímání preventivních opatření nutných v souvislosti se vztahem mezi environmentální degradací a bezpečností.

Zpráva o indikátorech životního prostředí a integrace

Zpráva o indikátorech životního prostředí a o indikátorech integrace přístupů k životnímu prostředí (SEC(99)1942) byla předložena na Summitu v Helsinkách na základě zadání Evropské rady z Cardiffu z června 1998. Uvedené indikátory mají sloužit především jako nástroj pro monitorování pokroku v politice životního prostředí. Zpráva přináší různé typy indikátorů podle příslušných sektorů. Pro oblast rozvojové spolupráce je přitom používána skupina indikátorů vytvořených OECD/DAC (*OECD/DAC Working Set of Core Indicators*). Tyto indikátory se vztahují k jednotlivým cílům rozvoje, jako jsou: snížení extrémní chudoby, univerzální základní vzdělání, rovnoprávné postavení mužů a žen, snížení dětské a kojenecké úmrtnosti, snížení mateřské úmrtnosti, vytvoření národních strategií udržitelného rozvoje a některé další.

2.3 Zasedání Evropské rady v Helsinkách

Evropská rada se sešla v Helsinkách 10. a 11. prosince 1999. Na svém zasedání schválila tzv. „Prohlášení tisíciletí“ a učinila řadu rozhodnutí. V Prohlášení je znovu zdůrazněn cíl udržitelného rozvoje: „*Evropa si jasně uvědomuje nutnost boje proti prudkému lokálnímu i celosvětovému zhoršování životního prostředí. Společně budeme přijímat opatření, abychom dosáhli udržitelného rozvoje a příštím generacím zaručili vyšší kvalitu života*“. Hlavním tématem zasedání Rady byl proces rozšiřování Evropské unie, jehož novou etapu zasedání zahájilo. Značná pozornost však byla věnována také problematice udržitelného rozvoje. V závěrech předsednictví Rady se v souvislosti s udržitelným rozvojem mimo jiné uvádí (odst. 46–50):

- Byly dohodnuty strategie začleňování environmentální dimenze do odvětví zemědělství, dopravy a energetiky. Práce na obdobných strategiích začala v radách vnitřního trhu, rozvoje a průmyslu, které již distribuovaly první zprávy, v Radě pro všeobecné záležitosti, v ECOFIN a v Radě pro rybolov. Rada se vyzývá, aby všechny

tyto práce dokončila a v roce 2001 předložila Evropské radě komplexní strategie, pokud možno s časovým harmonogramem dalších opatření a souborem ukazatelů pro tato odvětví.

- Po dokončení odvětvových strategií by mělo okamžitě následovat jejich naplňování. Tyto strategie mají být pravidelně vyhodnocovány, přezkoumávány a monitorovány, aby se mohly přizpůsobovat a prohlubovat.
- Přípravy týkající se politik a opatření, včetně vnitrostátního i komunitárního práva, by měly pokračovat tak, aby se vytvořily předpoklady, za nichž by Protokol z Kjóta mohl být do konce roku 2002 ratifikován jak Evropským společenstvím, tak členskými státy. Evropská rada naléhavě vyzývá všechny strany Úmluvy, aby do roku 2002 dosáhly ratifikace a Úmluva mohla vstoupit v platnost. Začlenění problémů životního prostředí a udržitelného rozvoje do formulování i realizace politik je klíčovým faktorem plnění závazků, které na sebe Společenství v podobě Protokolu z Kjóta vzalo. Je třeba vynaložit veškeré úsilí, aby Haagská konference dospěla k promyšleným a věrohodným rozhodnutím.
- Evropská rada bere na vědomí Globální vyhodnocení Pátého EAP a Zprávu o ukazatelích týkajících se životního prostředí a integrace, předložené Komisí, a Komisi vyzývá, aby do konce roku 2000 připravila návrh Šestáho EAP.
- Komise se vyzývá, aby připravila návrh dlouhodobé strategie vzájemně provázaných politik ekonomicky, sociálně a ekologicky udržitelného rozvoje, který se má v červnu 2001 předložit Evropské radě. Tato strategie bude také vkladem Společenství do hodnocení procesu z Ria po deseti letech, plánovaného na rok 2002.

3. Prosazování strategie udržitelného rozvoje v politice rozvojové spolupráce EU

Evropská unie je, jako pátý největší člen Výboru pro rozvojovou pomoc (DAC) při OECD, co do objemu oficiální rozvojové pomoci, a jako druhý největší multilaterální dárce (po Světové bance), klíčovou institucí mezinárodní rozvojové spolupráce. Pro velký počet rozvojových zemí není jen hlavním zdrojem zvýhodněných finančních prostředků; stala se také stranou mnoha dvoustranných regionálních dohod určených k podpoře obchodu mezi EU a rozvojovými zeměmi a k povzbuzení jejich ekonomické výkonnosti. V průběhu let vyvinula EU ucelený a komplexní systém pro rozvojovou spolupráci, zahrnující široké spektrum ekonomických vztahů s jejími partnerskými zeměmi.

Počátky politiky rozvojové spolupráce unie lze nalézt v Římské smlouvě v roce 1957, kterou bylo vytvořeno Evropské hospodářské společenství. Právní rámec rozvojové spolupráce byl dále zakotven v Maastrichtské smlouvě o Evropské unii, která vstoupila v platnost v listopadu 1993. Maastrichtská smlouva již oficiálně uvádí rozvojovou spolupráci jako nedílnou součást „evropské“ politiky, vytváří její právní rámec a široce stanovuje její cíle. Rozvojová politika unie je koncipována jako doplňková k politikám členských zemí a jejím cílem je na předním místě udržitelný hospodářský a sociální rozvoj v rozvojových zemích, resp. plynulá a narůstající integrace rozvojových zemí do světové ekonomiky a kampaň proti chudobě v rozvojových zemích

V Amsterdamské smlouvě je věnována rozvojové spolupráci Hlava XX (dříve Hlava XVII), která příslušná ustanovení Maastrichtské smlouvy dále rozvádí.

3.1 Management zahraniční pomoci EU

Program zahraniční pomoci má 6 hlavních částí, z nichž každá je řízena a financována odlišně. Jde o:

- pomoc směřující do 70 zemí Afriky, Karibské oblasti a Tichomoří (ACP) a do Jihoafrické republiky, která se řídí Konvencí z Lomé a je financována především prostřednictvím Evropského rozvojového fondu (EDF), který je vytvářen ze zvláštních příspěvků a není součástí rozpočtu Evropské unie (způsobilost Jihoafrické republiky byla schválena v dubnu 1997);
- pomoc pro zbytek rozvojového světa – tj. skupinu zemí Asie, Latinské Ameriky a Středomoří (ALA-MED), která je financována z rozpočtu Evropské unie;
- podporu pro země střední a východní Evropy a nově nezávislé státy bývalého Sovětského svazu;
- humanitární pomoc a pomoc v krizových situacích, která je poskytována po celém světě a která je řízena Humanitární kanceláří ES (ECHO);
- potravinovou pomoc, která je také poskytována celosvětově, avšak je řízena DG VIII;
- Oficiální rozvojovou pomoc (ODA) poskytovanou Evropskou investiční bankou (EIB).

Hlavním administrativním orgánem pro řízení rozvojové pomoci je Evropská komise. Komise vytváří návrhy, které předkládá Evropské radě ministrů a Evropskému parlamentu. Pokud Rada navrhovanou politiku přijme, je Komise odpovědná za její realizaci. Zahraniční pomoc v současnosti spadá do kompetence čtyř generálních ředitelství: DG VIII, DG I, DG IA, DG IB a ECHO (humanitární kancelář ES). V následující tabulce je uvedena náplň činnosti jednotlivých generálních ředitelství.

Organizace rozvojové spolupráce v rámci Komise

Generální ředitelství pro rozvoj – DG VIII	Spolupráce se zeměmi ACP Rozvojová pomoc z rozpočtových položek Unie přinášející prospěch všem rozvojovým zemím (např. spolufinancování nevládních organizací, potravinová pomoc mimo krizové situace atp.)
Generální ředitelství pro zahraniční vztahy – DG IA	Spolupráce s CEEC a NIS, Mongolskem, Tureckem, Kyprem a s několika státy jižní Evropy Řízení iniciativy EU v rámci CEEC (Phare) a programů Tacis (technická pomoc zemím CIS)
Generální ředitelství pro zahraniční vztahy – DG IB	Spolupráce s rozvojovými zeměmi v jižním Středomoří, Středním východě, Latinské Americe a v převážné většině států Asie
Generální ředitelství pro zahraniční vztahy – DG I	Zahraniční vztahy s rozvojovými zeměmi Dálného východu Mezinárodní vyjednávání, např. GATT
Humanitární kancelář Evropského společenství (ECHO)	Řízení humanitární pomoci Unie a koordinace s činnostmi členských států

Pramen: (EU, Development Co-operation Review Series)

V průběhu posledních deseti let se pomoc EU rozšířila, především v souvislosti s novými požadavky na technickou spolupráci v zemích východní Evropy a kvůli poskytování humanitární pomoci na Balkáně. V letech 1986/1987 směřovaly téměř tři

čtvrtiny pomoci EU do zemí ACP, v letech 1991/1992 už to byla pouze polovina a v letech 1996/1997 už téměř jenom třetina. Pokles v podílu těchto příjemců na poskytovanou pomoc vyplývá ze vzniku nových významných programů v letech 1991/1992. V letech 1996/1997 pohltil program Phare celou čtvrtinu pomoci EU, zatímco program Tacis se na celkové pomoci Unie podílel šesti procenty. Jelikož se však zvyšoval celkový objem pomoci poskytované Unií, neznamenalo toto relativní snižování podílu pro země ACP nutně zároveň snížení celkového rozsahu přidělené pomoci. Absolutní částka vynakládaná na pomoc poskytovanou v rámci programů ALA a MED se v posledním desetiletí zvýšila.

3.2 Začleňování otázek životního prostředí do strategií rozvojové spolupráce EU

Zásadní zhodnocení začleňování otázek životního prostředí do politických strategií rozvojové spolupráce Evropské unie, které bylo provedeno OEDC/DAC, bylo zveřejněno v červnu 1997. Závěry tohoto hodnocení mimo jiné konstatují, že největší část prostředků na environmentální cíle byla vyčleněna a vyplacena v rámci EDF VI a EDF VII, jakož v rámci specifických rozpočtových rádků pro životní prostředí a tropické pralesy. Integrace životního prostředí do jednotlivých projektů financovaných v rámci různých rozpočtových položek stále vzrůstá. Zřetelný je však propad mezi hodnotou závazků a hodnotou skutečných výdajů. Komise spolu s ostatními dárci čelí také mnoha potížím v souvislosti s přesností odhadování výdajů na životní prostředí. Neexistuje všeobecně uznávaná definice „environmentálního projektu“. To se odráží v rozdílech mezi číselnými hodnotami, které pocházejí ze zdrojů různých organizací.

Od Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) přijala Evropská unie několik opatření pro integraci ochrany životního prostředí do rozvojové spolupráce. Odkaz Agendy 21 je v politice rozvojové spolupráce Evropské unie stále aktuální. V roce 1997 a na začátku roku 1998 došlo v souvislosti s aktivitami DG VIII v oblasti udržitelného rozvoje a ochrany životního prostředí k dalšímu vývoji. Šlo zejména o:

- Zavedení rámcových smluv pro technickou spolupráci v oblasti hodnocení dopadů na životní prostředí. Počátkem roku 1997 byla na půdě DG VIII uzavřena první rámcová smlouva na dva roky.
- Dokončení zprávy hodnotící environmentální činnost v rámci rozvojové spolupráce a následná formulace šesti prioritních kroků, které by mělo podniknout DG VIII, aby zesílilo environmentální aktivity na poli rozvojové pomoci. Mezi tyto prioritní aktivity patří: zlepšení integrace environmentálních aspektů do sektorových programů, školení a vytváření kapacit v oblasti životního prostředí, zlepšení řízení informačních systémů pro hodnocení stavu životního prostředí, lepší informovanost a zjednodušení přístupu k externí technické podpoře.
- Integrace environmentálních aspektů do jednání o nové dohodě se zeměmi ACP o partnerství v rozvoji.
- Společná zpráva generálních ředitelství RELEXu (komise složená ze zástupců jednotlivých generálních ředitelství zodpovědných za rozvojovou pomoc) o postupech environmentálního vyhodnocování v roce 1998, která má umožnit lepší integraci postupů environmentálního vyhodnocování do současného souhrnného cyklu projektů.
- Zvýšení pozornosti věnované přehodnocování a rozvoji sektorových politik, které podporují koncepci trvale udržitelného rozvoje.

- Zavedení lepší koordinace se členskými státy prostřednictvím expertních skupin v oblasti vody, energie, environmentálního vyhodnocování, biodiverzity a rozšiřování pouští.

Problematice rozvojové spolupráce EU se na úrovni představitelů vlád členských zemí věnuje *Rada EU pro rozvoj* (Development Council). Z hlediska rozvojové spolupráce je jedním z posledních významných dokumentů zpráva, kterou Rada přijala 11. listopadu 1999. Tato zpráva vychází z několika předchozích dokumentů, zejména z dokumentu Commission Communication COM (1999)499 nazvaného „Integrating environment and sustainable development into economic and development co-operation i Elements of a comprehensive strategy“. Obsah zprávy Rady pro rozvoj, kterou se Rada znovu přihlásila ke snaze o integraci udržitelného rozvoje a problematiky ochrany životního prostředí do všech součástí politiky Evropského společenství, včetně rozvojové spolupráce, lze shrnout do několika bodů:

- Rozvojová spolupráce má být založena na kontinuálním dialogu s partnerskými zeměmi a v tomto dialogu je třeba nalézat společné řešení.
- Rada pro rozvoj chápe udržitelný rozvoj v širším kontextu, jehož obsahem je také „politická demokracie a pluralismus“. Takové pojetí je v souladu se Smlouvou o Evropském společenství a také s OECD/DAC.
- Zpráva zdůrazňuje, že společenství musí podpořit přípravu národních strategií udržitelného rozvoje rozvojových zemí s cílem dosáhnout jejich aktivní účasti a zvýšení pozornosti vůči environmentálním problémům.
- Zpráva Commission Communication COM (1999)499 zdůrazňuje význam koherence mezi politikou rozvoje a ostatními sektorovými politikami EU, zejména v oblasti zemědělství, rybolovu, průmyslu a obchodu. Zvláštní pozornost je třeba klást na vzájemnou souvislost mezi životním prostředím, globalizací a chudobou.
- V rámci rozvojové spolupráce je třeba podporovat restrukturalizaci a rozvoj soukromého sektoru.
- Zpráva zdůrazňuje potřebu kvalitního hodnocení dopadů na životní prostředí a také nutnost co nejefektivnějšího využití omezeného počtu kvalifikovaných pracovníků.
- Pro hodnocení dosaženého pokroku mají být používány indikátory udržitelného rozvoje vytvořené Výborem pro rozvojovou pomoc při OECD.
- Je třeba klást důraz na to, aby rozvojové země plnily závěry mezinárodních environmentálních úmluv, a to především ve vztahu ke klimatu, biologické diverzitě a dezertifikaci.
- Na závěr Rada žádá, aby „prostřednictvím konzultací s členskými zeměmi byly připraveny specifické strategie, včetně časových harmonogramů, pro implementaci strategických, operativních a organizačních opatření doporučených v této zprávě.“

Zpráva dále přináší doporučení krátkodobých a střednědobých aktivit podle příslušných sektorů. Pro politiku ekonomické a rozvojové spolupráce v této souvislosti upozorňuje na nutnost zvrácení trendu poklesu prostředků věnovaných na rozvojovou spolupráci. Rozvojová spolupráce je totiž klíčem k vytváření politických podmínek potřebných k dosažení cílů mezinárodního společenství, a to především ke snížení chudoby.

Politika rozvojové spolupráce Společenství by se měla zaměřit na vytváření kapacit partnerských zemí integrovat environmentální hlediska do procesu rozvoje a na iniciaci a posílení národních strategií udržitelného rozvoje. Zvláštní pozornost musí být v této souvislosti věnována zapojení veřejnosti a podpoře tržních nástrojů k ovlivňování environmentální politiky.

Z tematického hlediska se v rozvojové spolupráci v oblasti životního prostředí na prvním místě objevuje problematika klimatické změny (viz též publikace Evropské komise „*EC Economic and Development Co-operation: Responding to the New Challenges of Climate Change*“). Vzhledem ke globální povaze klimatické změny považuje Rada pro rozvoj opatření, kterými lze čelit hrozbě změny klimatu, za jeden ze základních předpokladů pro dosahování udržitelného rozvoje. Za významného partnera v otázkách změny klimatu považuje EU Komisi OSN pro udržitelný rozvoj. Se změnou klimatu souvisí také hlavní doporučení Rady pro rozvoj.

3.3 Konvence z Lomé

Konvence z Lomé představuje rámec pro vztahy mezi EU a 70 státy Afriky, Karibské oblasti a Tichomoří (ACP) související s obchodem či rozvojem. Jedinou zemí ACP, která nemá prospěch z obchodních pravidel ustanovených v rámci Lomé, je Jihoafrická republika (v roce 1997 se stala 71. členskou zemí ACP). Avšak v případě JAR probíhají jednání o zóně volného obchodu. V rámci Konvence z Lomé získávají členské země ACP značnou část z celkové hodnoty získané zahraniční pomoci. Kombinace obchodu a pomoci v rámci jedné dohody je příležitostí pro vytvoření promyšleného přístupu, založeného na společných cílech. Konvence odstraňuje cla a další omezení pro většinu produktů, kromě skupiny textilních výrobků a zemědělské produkce, pro kterou jsou však také garantovány preferenční přístupy. Obchodní preference jsou založeny na třech principech: (i) stabilita – preference jsou garantovány na dlouhé období (ii) „smluvní princip“ – preference jsou společně schváleny a nemohou být ze strany EU jednostranně měněny (iii) nereziprocity – státy ACP nejsou povinné recipročně rozšiřovat preference pro export z EU.

V rámci Konvence z Lomé byl ustanoven systém smluvní rozvojové pomoci, kterým je definována řada práv a závazků pro signatáře: hodnota pomoci, nástroje pro její poskytování, oblasti spolupráce a procedury, kterými se poskytování rozvojové pomoci řídí. Současná IV. Konvence z Lomé pokrývá (na rozdíl od předcházejících pětiletých Konvencí) v souladu s Článkem 366 desetileté období, počínaje 1. březnem 1990. Cílem této změny je poskytovat rozvojovou pomoc dlouhodobě, promyšleně a předvídavě, tak, aby podpořila obchod a stimulovala export prostřednictvím systému preferenčních přístupů na trhy a programů na podporu obchodu.

3.4 Udržitelný rozvoj v Konvenci z Lomé

Čtvrtá konvence z Lomé z roku 1989 (pro roky 1990–2000) obsahuje strategický cíl dosažení „udržitelné rovnováhy mezi ekonomickými cíli, racionálním managementem životního prostředí a zvýšením hodnoty přírodních a lidských zdrojů“. Nová část Konvence, zaměřená na životní prostředí, rozpracovává akční principy, priority a procedury a zdůrazňuje:

- „Podporu snahám zemí ACP o dosažení vlastního soběstačného a udržitelného rozvoje, založeného na jejich vlastních kulturních a společenských hodnotách, vlastních lidských kapacitách, vlastních přírodních zdrojích a hospodářském potenciálu. Cílem této podpory je podpořit a urychlit hospodářský, kulturní a sociální rozvoj zemí ACP a dobrou životní úroveň jejich obyvatelstva prostřednictvím uspokojování základních potřeb, uznání rovnoprávného postavení žen a podporou schopností lidí. Tento rozvoj by měl být založen na udržitelné rovnováze mezi eko-

nomickými cíli, vhodným managementem životního prostředí a podporou přírodních a lidských zdrojů.“ (paragraf 4)

- „Uvědomění si významu ochrany životního prostředí a zachování přírodních zdrojů, které jsou základní podmínkou pro udržitelný a vyvážený rozvoj jak z ekonomické, tak z lidské perspektivy.“ (paragraf 6).

Analýza národních a regionálních indikativních programů na roky 1990–1995, které byly z podstatné části financovány z prostředků Lomé, ukázala, že cíle integrace environmentálních problémů bylo částečně dosaženo. Asi 10 % z částky 12 mld. ECU bylo mezi roky 1990 a 1995 vyčleněno na projekty primárně zaměřené na životní prostředí. Od roku 1992 provedla Komise řadu kroků vedoucích ke zdokonalení aktivit v oblasti životního prostředí v rámci pomoci poskytované na základě Konvence z Lomé. Šlo například o následující:

- V roce 1993 byl zaveden nový management projektových cyklů (Project Cycle Management, PCM), založený na povinnosti každoročně provádět monitorování všech projektů, a to včetně podávání informací o udržitelnosti životního prostředí (environmental sustainability).
- V červenci 1993 byl představen draft manuálu pro životní prostředí, který má sloužit lidem rozhodujícím v Komisi a v partnerských zemích ACP k orientaci o způsobu integrace environmentálních hledisek do každé fáze projektového cyklu. Byly distribuovány environmentální směrnice pro další fázi Lomé IV (1996–2000). Směrnice stanovují hlavní cíle pro dosažení zlepšení lidských, technologických a institucionálních environmentálních kapacit ve veřejném i soukromém sektoru (včetně nevládních organizací) v každé ze zemí ACP.
- Bylo připraveno a distribuováno asi 40 environmentálních přehledů zemí ACP, které mají napomoci při plánování na úrovni jednotlivých zemí.
- Konalo se několik briefingů a workshopů na témata vycházející z priorit konference v Riu (národní strategie udržitelného rozvoje, dezertifikace, udržitelné zemědělství, změny klimatu, osídlení, budování kapacit v oblasti životního prostředí atd.)

4. listopadu 1995 byla na Mauritiu podepsána dohoda upravující text původní 4. konvence z Lomé. Nová Konvence vstoupila v platnost pro 2. polovinu trvání 4. konvence z Lomé – pro roky 1995–2000.

3.5 Evropský rozvojový fond

Finančním nástrojem Konvence z Lomé je Evropský rozvojový fond (European Development Fund – EDF). Každý fond je založen finančním protokolem a pokrývá pětileté období. Vzhledem k tomu, že tato perioda zůstala pro Lomé IV nezměněna, byl vytvořen první, (v pořadí 7. EDF), který byl ukončen 28. února 1995 a druhý – 8. EDF, pokrývající pětileté období počínaje 1. března 1995. Evropský rozvojový fond je spravován Evropskou komisí (s výjimkou rizikového kapitálu, který je spravován EIB).

Konvence z Lomé (hodnota v milionech ECU)

	Lomé I	Lomé II	Lomé III	Lomé IV ^{a)}	
	1975–80	1980–85	1985–90	1990–95	1995–2000
Celkově ^{b)}	3 462	5 409	8 500	12 000	14 625
EDF ^{c)}	3 072	4 724	7 400	10 800	12 967
z čehož:					
granty	2 150	2 999	4 860	7 995	9 592
speciální půjčky	446	525	600	-	-
rizikový kapitál	99	284	600	825	1 000
Stabex	377	634	925	1 500	1 800
Sysmin	-	282	415	480	575
půjčky EIB	390	685	1 100	1 200	1 658

a) Čtvrtá konvence z Lomé byla ustavena na období 10 let (1990–2000), avšak finanční protokol je rozdělen na dvě pětiletá období (1990–1995 a 1995–2000)

b) kromě „zámořských teritorií“ (200 mil. ECU, z čehož 165 mil. ECU prostřednictvím EDF a 35 mil. ECU prostřednictvím EIB).

c) Číslování jednotlivých EDF vyvolává zmatky. EDF 1–3 byly ve vztahu ke Konvenci z Yaoundé, EDF 4 k Lomé I, EDF 5 k Lomé II, EDF 6 k Lomé III a EDF 7 a 8 k Lomé IV.

Evropské rozvojové fondy jsou financovány ze zvláštních příspěvků stanovených vnitřní dohodou. Rozhodují o nich představitelé jednotlivých členských zemí na úrovni Rady. Prostředky EDF nepocházejí z rozpočtu EU. Probíhají však jednání o zahrnutí EDF do všeobecného rozpočtu EU (General Budget). V roce 1998, po přijetí tří nových členských zemí EU – Rakouska, Finska a Švédska, byla relativní váha příspěvků jednotlivých členských zemí změněna. Příspěvky jednotlivých členských zemí a váhy jejich hlasů ve Výboru EDF jsou pro 8. EDF zachyceny v tabulce.

8. evropský rozvojový fond – Hodnota příspěvků, procentní podíly a váha hlasů

Členský stát	Příspěvek v mil. ECU 1995–2000	% z celku 1995–2000	Váha hlasů ve Výboru EDF 1995–2000
Rakousko	340	2,7	6
Belgie	503	3,9	8
Dánsko	275	2,1	5
Finsko	190	1,5	4
Francie	3 120	24,3	50
Německo	3 000	23,4	48
Řecko	160	1,3	4
Irsko	80	0,6	2
Itálie	1 610	12,5	26
Lucembursko	37	0,3	1
Nizozemí	670	5,2	11
Portugalsko	125	1,0	3
Španělsko	750	5,8	12
Švédsko	350	2,7	6
Velká Británie	1 630	12,7	26
Celkem	12 840	100,0	212

Pramen: EU

3.6 Hodnota rozvojové pomoci EU

Hodnota oficiální rozvojové pomoci Evropské unie dlouhodobě kontinuálně vzrůstá. V průběhu posledních deseti let se reálná hodnota ODA meziročně zvyšovala o 5,3 % (srovnejme s meziročním poklesem o 0,8 % v členských zemích DAC jako celku). V průběhu posledních pěti let se hodnota programu rozvojové pomoci EU průměrně zvyšovala o 3,3 %, zatímco celková hodnota pomoci poskytované členskými zeměmi DAC se snížila o 4,7 %. S hodnotou ODA ve výši 5 261 mil. USD v roce 1997 je EU pátým největším dárce mezi 22 členy DAC a druhým největším multilaterálním poskytovatelem zvýhodněných prostředků, po Mezinárodní asociaci pro rozvoj (IDA) ze skupiny Světové banky.

Při poskytování ODA přitahuje dlouhodobě pozornost významný propad mezi hodnotou schválených a skutečně vyplacených prostředků. Mezi roky 1992 a 1996 převyšovaly závazky skutečně vyplacenou hodnotu každoročně asi o 1 600 mil. USD a v roce 1994 tento propad dokonce dosáhl 2 200 mil. USD. Příčinou této znepokojující situace je nízká flexibilita, složité administrativní procedury a malý počet pracovníků kontrolujících praktickou realizaci projektů.

Pro rok 1994 jsou k dispozici údaje o podílu rozvojové pomoci určené pro cíle udržitelného rozvoje. V roce 1994 Komise vyčlenila 6,1 mld. ECU a rozdělila 3,9 mld. ECU pro rozvojové země. Odhady hovoří o tom, že asi 815 mil. ECU bylo použito na prioritní oblasti Agendy 21, jako je energie, biodiverzita, lesy, voda, venkovské oblasti a de-zertifikace, městské prostředí a lidský rozvoj.

Při vyjádření přesné částky věnované na problematiku životního prostředí se však Společenství, společně s dalšími dárce, setkává s řadou problémů. Neexistuje totiž obecně přijímaná definice „environmentálního projektu“ nebo environmentální složky integrovaného projektu zaměřeného na rozvoj a životní prostředí. Navíc ani statistické výkaznictví neumožňuje sledovat toky pomoci z pohledu environmentální problematiky. EDF však připravuje metodologii kategorizace výdajů ve prospěch rozvoje a zvláště ve prospěch udržitelného rozvoje.

**Hlavné globálne procesy a trendy
súčasnosti a ich dosah na región Strednej
Európy**

RNDr. Peter Mederly
Regioplán Nitra

Nitra 2000

1. Úvod

Cieľom tohto textu je utriedenie a základné zovšeobecnenie podstatných procesov, trendov a ich dôsledkov, odohrávajúcich sa v súčasnom svete a ovplyvňujúcich vývoj prírody a spoločnosti v každej krajine, Strednú Európu nevynímajúc. Jedná sa o javy globálneho významu, ktoré sú okrem iného aj predmetom hodnotení a výskumov významných svetových organizácií a vedeckých tímov.

Ako hlavný podklad hodnotenia boli použité súhrnné publikácie charakteru celosvetových komplexných databáz z dielne Svetovej banky (World Development Report a World Development Indicators), Rozvojového programu OSN (UNDP, World Development Report) a World Resource Institute (ročienka World Resources 1998/99). Zohľadnené boli aj iné podklady a výskumy zaoberajúce sa globálnou problematikou – ročenka WorldWatch Institute „Stav sveta“ (State of the World, 1999), Millennium Project (Gordon, Glenn a kol, 1997–99), projekt Ecofutures 2000 (Nováček, Huba, Mederly a kol. 1995–99).

Globálne procesy a trendy sme zhrnuli podľa nasledovných zovšeobecňujúcich črt súčasného svetového vývoja:

- vývoj novej celostnej rozvojovej paradigmy ľudstva, ktorá nahrádza tradičnú predstavu rozvoja založenú na ekonomickom raste
- dva vzájomne späté a dôležité faktory vývoja ľudského spoločenstva – globalizácia a lokalizácia
- kontinuálne sa vyvíjajúce a globálnych rozmerov nadobúdajúce javy environmentálneho, sociálneho a kultúrno-politického charakteru, často označované ako globálne problémy ľudstva
- potreba reformy riadenia na princípe ľudského rozvoja a spravodlivosti.

2. Zmena rozvojovej paradigmy ľudstva

Vývoj ľudstva v uplynulých päťdesiatich rokoch priniesol okrem mnohých pozitívnych prvkov aj veľa protirečení a varovných signálov – ekonomickými krízami počínajúc, sociálnymi a politickými konfliktmi pokračujúc a devastáciou životného prostredia končiac. Často sa hovorí aj o globálnej kríze ľudstva. To prinieslo najmä v poslednom desaťročí výrazný tlak na zmenu tradičnej rozvojovej paradigmy, stotožňujúcej pokrok s ekonomickým rastom.

Dnes je už široko akceptovaný fakt, že rozvoj musí smerovať od ekonomického rastu k *naplneniu významných sociálnych cieľov* (redukcia chudoby, zlepšenie kvality života, zvýšenie príležitostí pre lepšie vzdelanie a zdravie atď.). Hlavným cieľom rozvojovej politiky by podľa novej paradigmy malo byť vytvorenie trvalého zlepšenia v kvalite života všetkých ľudí. Naplnenie tohto cieľa vyžaduje celostný prístup k rozvoju (riadenie vzájomných vzťahov medzi ľudskými, fyzikálnymi, odvetvovými a štrukturálnymi aspektmi rozvoja – to na supranárodnej, národnej a subnárodnej úrovni). Efektívny rozvoj vyžaduje partnerstvo medzi rôznymi úrovňami riadenia, súkromným sektorom, sponzormi, občianskou spoločnosťou.

Porozumenie procesu rozvoja vyžaduje pochopenie jeho komplexnosti a kontextu, v ktorom prebieha. Jednoduché riešenia – napr. investície do fyzikálneho a ľudského kapitálu, nasýtenie trhov – v súčasnosti nebudú fungovať izolovane. Vlády, súkromný sektor, občianska spoločnosť, sponzorské organizácie by mali spolupracovať za účelom podpory široko ponímaného rozvoja. Trvalý pokrok vyžaduje zároveň integrované riadenie a silné inštitucionálne zázemie. Rozvoj musí byť sprevádzaný celým radom efektov (výstupov) – rovnosť, vzdelanie, zdravie, životné prostredie, kultúra, sociálne blaho. Okrem toho je potrebné skúmať vzťahy medzi týmito výstupmi (pozitívne aj negatívne).

Na zmenu rozvojovej paradigmy reagujú aj medzinárodné organizácie. Svetová banka iniciovala program „*Súhrnný rozvojový rámec*“ (CDF) – vid' box 2.1. Program je vo vývoji, aplikovaný by mal byť predovšetkým na národnej úrovni. Môže napomáhať strategickému mysleniu, zlepšiť proporciu jednotlivých sektorov hospodárstva, podporiť efektívne využívanie zdrojov, transparentnosť obchodu, zohľadňovanie vedľajších vstupov. Jeho implementácia by mala zahŕňať konzultácie vlády so subjektami občianskej spoločnosti, súkromným sektorom, sponzormi. Vláda by mala garantovať všeobecné smerovanie krajiny, rôzne organizácie môžu koordinovať svoje rozvojové záujmy.

Spoločným výstupom Svetovej banky, OSN a OECD je vypracovanie tzv. *indikátorov globálnych cieľov* rozvoja do r. 2015 (vid' box 2.2).

Jedným z prejavov vývoja novej rozvojovej paradigmy ľudstva je aj vznik a vývoj koncepcie *trvalo udržateľného rozvoja* (TUR – vývoj tohto pojmu, jeho definície, základné princípy a kritériá sú uvedené na inom mieste). Najmä v posledných desiatich rokoch je TUR považovaný za reálnu možnosť riešenia nepriaznivých dôsledkov všeobecných globálnych trendov nepriaznivého vývoja prírody a čiastočne aj spoločnosti. Zdôrazňuje sa potreba založenia tohto konceptu na zdravých ekosystémoch, silnej ekonomike a fungujúcej sociálnej sfére.

Box 2.1 – Súhrnný rámec rozvoja (Comprehensive Development Framework)

CDF bol vytvorený ako prostriedok na dosiahnutie väčšej efektivity v redukcii chudoby. Založený je na nasledovných princípoch:

- rozvojovú stratégiu si definuje každá krajina (ciele, rozvojové programy, ich časový plán a následnosť)
- vláda krajiny buduje partnerstvo s ostatnými zložkami spoločnosti – tieto sa podieľajú na definícii stratégie
- musí byť formulovaná dlhodobá kolektívna vízia potrieb krajiny a návrhy na ich riešenie, ktoré budú mať trvalú národnú podporu
- štrukturálne a sociálne otázky by mali byť riešené kontinuálne a rovnocenne s makroekonomickými a finančnými otázkami (záujmami).

Štyri hlavné oblasti rozvoja CDF – štrukturálna, ľudská (humánna), fyzikálna, sektorálna

- **Štrukturálne prvky** – poctivá, stabilná vláda, silné osobné a vlastnícke práva, silné súdnictvo a právny systém, boj proti korupcii, správne riadený a transparentný finančný systém, silná sociálna sieť
- **Ľudský rozvoj** – zahŕňa všeobecné základné vzdelanie a silný 2. a 3. stupeň vzdelania, silné zdravotníctvo podporujúce plánovanie rodiny a starostlivosť o dieťa
- **fyzické služby** – dostatočná úroveň základnej infraštruktúry (pitná voda, kanalizácia, prístup k elektrine, cestnej sieti, iným druhom dopravy a telekomunikáciám), ochrana prostredia, ochrana kultúrneho a historického dedičstva
- **sektorálne služby** – integrovaná vidiecka politika, urbánny manažment, fungujúce podnikateľské prostredie.

Box 2.2 – Indikátory globálnych cieľov do r. 2015

- redukcia extrémnej chudoby na polovicu
- zaistenie všeobecného základného vzdelania, eliminácia rozdielov vo vzdelaní chlapcov a dievčat
- zníženie novorodeneckej a detskej úmrtnosti o tri štvrtiny zabezpečením všeobecného prístupu k zdravotníckym službám
- implementácia národných stratégií trvalo udržateľného rozvoja, odvrátenie trendov straty prírodných zdrojov.

3. Globalizácia a lokalizácia

Celosvetový vývoj je v súčasnosti ovplyvňovaný dvomi súbežnými a navzájom sa ovplyvňujúcimi procesmi – globalizáciou a lokalizáciou.

Globalizácia ponúka nové možnosti na rozširovanie trhov a technológií – môže smerovať k väčšej produktivite a vyššiemu životnému štandardu. Naopak neželanými dôsledkami tohto procesu môžu byť nestabilita, neočakávané zmeny a súvisiaci ekonomický a sociálny kolaps (kríza). Hlavnými faktormi nástupu a presadzovania globalizačného procesu sú najmä obrovský technologický pokrok a súvisiaci rozvoj komunikačných sietí a informačných technológií.

Charakteristika globalizácie podľa UNDP (Human Development Report 1999) je podaná v boxe 3.1.

Tri hlavné aspekty globalizácie (podľa World Development Report 1999/2000) sú voľný obchod tovaru a služieb, medzinárodný tok kapitálu, globálne environmentálne problémy (box 3.2).

Box 3.1 – Globalizácia (podľa Human Development Report 1999)

Globalizácia je viac ako tok peňazí a tovaru – je to rastúca vzájomná závislosť ľudstva, proces integrujúci nielen ekonomiku, ale aj kultúru, technológie a riadenie. Ľudia sa stávajú ovplyvnení udalosťami vo vzdialených oblastiach Zeme.

Globalizácia je procesom veľkých príležitostí pre ľudstvo (globálne trhy, technológie, idey a solidarita, presadenie univerzálnych hodnôt – ľudské práva, rozvojové ciele OSN – životné prostredie, populácia, sociálny rozvoj, ženy a sídla), ale len za predpokladu silnejšieho riadenia.

Globalizácia zároveň skrýva veľké nebezpečenstvo pre ľudstvo a národy – doterajšími najviditeľnejšími výsledkami globalizácie sú koncentrácia sily a bohatstva v rukách vybranej skupiny ľudí, národov a spoločností, pričom ostatné sú odsúvané do úzadia (marginalizované).

Výzva globalizácie v novom storočí nie je v zastavení expanzie globálneho trhu, ale v hľadaní pravidiel a inštitúcií pre silnejšie riadenie (lokálne, národné, regionálne a globálne) – na ochranu výhod globálneho trhu a súťaže, ale aj na zabezpečenie dostatočného priestoru pre ľudí, komunity a environmentálne zdroje tak, aby globalizácia pracovala pre ľudí – nielen pre zisk. Špecifikami terajšej globalizácie sú nové trhy, nástroje, účastníci (organizácie) a pravidlá.

Box 3.2 – Hlavné aspekty globalizácie (podľa World Development Report, 1999/2000)

Voľný obchod tovaru a služieb

V poslednom období je dokumentovaný veľký rast medzinárodného obchodu, ktorý je najmä pre rozvojové ekonomiky hlavným rozvojovým motorom – firmy zväčšujú trh, získavajú prístup k technológiám, novým kapitálovým vstupom, uskutočňuje sa redistribúcia práce a kapitálu do produktívnejších odvetví. Ide o proces celosvetový, ktorý vyžaduje určitú formu riadenia a koordinácie.

Posledným multilaterálnym krokom na zefektívnenie prostredia medzinárodného obchodu bolo vytvorenie *Svetovej obchodnej organizácie (WTO)* – v súčasnosti má 134 členov. Potrebne sú však ďalšie kroky, ktoré by mali riešiť napr. tieto otázky:

- budúce dohody musia znamenať väčšiu liberalizáciu trhu – najmä redukciu bariér v poľnohospodárstve a službách
- potrebné je lepšie využitie mechanizmov WTO jednotlivými krajinami (najmä rozvojovými)
- obchodná politika musí zohľadňovať určitú konzervatívnosť pracovnej sily rozvojových ekonomík (napr. faktor nedôvery, odporu pracovníkov voči trhovým mechanizmom a ich dôsledkom – premiestňovanie, strata práce, potreba rekvifikácie...)
- potrebná je zmena národných politík, ktoré stále skôr bránia ako podporujú obchod (nerovnaké podmienky, cenová politika, bariéry importu...).

Medzinárodný tok financií (kapitálu)

Finančné (kapitálové) toky v uplynulom období rástli ešte rýchlejšie ako obchod. Ich základnými zložkami sú priame zahraničné investície, zahraničné portfóliové investície, bankové pôžičky a oficiálne rozvojové toky (rozvojová pomoc).

Tieto toky ponúkajú pre všetky zainteresované strany *možnosť ekonomických výhod* – jednak pre investora, ale aj pre cieľovú krajinu (a spoločnosti), pretože sú spravidla doprevádzané radom sprievodných a podporných programov. Okrem výhod so sebou prinášajú aj riziká, ktoré sú spojené najmä so špekuláciami. Minimalizácia týchto rizík je hlavnou výzvou pre národné inštitúcie na vytvorenie zodpovedajúceho prostredia (reforma bankového sektoru a kapitálového trhu).

Podčiarkovaná je dôležitosť bánk (najmä v rozvojových krajinách) – potrebný je efektívny regulačný režim a jasné pravidlá. Zdôrazňované je nebezpečenstvo krátkodobých pôžičiek pre rozvojové ekonomiky, čo je výzvou na vytvorenie dobrých podmienok pre dlhodobé zahraničné investície (transparentný režim a právny systém, investície do ľudského kapitálu, výhodné podmienky pre investorov).

Úlohou medzinárodných inštitúcií je pomoc rozvojovým krajinám, najmä podpora ich finančnej stability. Medzinárodnými nástrojmi sú napr. medzinárodné dohody, trhové zmluvy, rôzne formy rokování. Nezastupiteľnú funkciu má *Medzinárodný menový fond IMF* (monitorovanie ekonomických podmienok, koordinácia, riešenie problémov).

Globálne environmentálne problémy

Environmentálne problémy sú špecifické tým, že na ich riešenie a kontrolu sú potrebné široké medzinárodné dohovory, hranice krajín v tomto prípade nie sú určujúce. Jedným z najznámejších príkladov sú *klimatické zmeny*, príkladom medzinárodne koordinovaného úspešného postupu je Montrealský protokol z r. 1987.

Predpokladom úspešného riešenia environmentálnych problémov je okrem potrebného všeobecného presvedčenia o ich vážnosti (čomu môže napomôcť šírenie výsledkov vedeckých výskumov a verejné diskusie) aj potreba okamžitých akcií. Na ich riešení by sa mali podieľať všetky krajiny. Príkladmi dohovorov sú napr. Dohovor na ochranu biodiverzity, Rámcový dohovor o klimatických zmenách (Rio, 1992).

Významným medzníkom na ceste k riešeniu environmentálnych problémov je spoločná iniciatíva UNDP, UNEP a Svetovej banky – *Globálny environmentálny fond (GEF)*, ktorý bol zriadený na podporu riešenia štyroch hlavných oblastí environmentálnych problémov – klimatické zmeny, strata biodiverzity, znečistenie medzinárodných vôd a redukcia ozónovej vrstvy.

Lokalizácia ponúka vyššiu úroveň participácie a zainteresovanosti verejnosti na riadení spoločnosti, poskytuje ľuďom možnosť podieľať sa na tvorbe podmienok vlastného života. Znamená zvýšenie príležitostí a aspirácií skupín a komunit v rámci štátu.

Správne usmernený proces lokalizácie môže byť cestou k zodpovednejšiemu a efektívnejšiemu lokálnemu riadeniu a lepšiemu fungovaniu štátu ako celku. Naopak v prípade precenenia reálnych možností lokálnych inštitúcií a iných zainteresovaných subjektov je možné vyvolanie sociálnej a politickej nestability a ohrozenie makroekonomickej stability štátu. Hlavnými faktormi vzniku procesu lokalizácie v poslednom období sú najmä zvyšovanie vzdelania ľuďstva (proces zvyšovania potreby seberealizácie a participácie), ako aj ekonomický úpadok centrálne plánovaných ekonomík.

Hlavnými aspektmi lokalizácie sú decentralizácia politickej moci a urbanizácia (viď box 3.3).

Box 3.3 – Hlavné aspekty lokalizácie (podľa World Development Report, 1999/2000)

Politický pluralizmus a decentralizácia

je procesom zväčšujúcej sa participácie občanov na rozhodovaní a predstavuje kľúčový faktor na zlepšovanie životných podmienok. Dôsledkom v medzinárodnom kontexte je najmä vzrastajúci počet demokracií (pred 25 rokmi malo menej ako tretina štátov demokratické zriadenie, v súčasnosti je to viac ako 60 %), ale aj vzrastajúci počet svetových krajín (po roku 1989 vzniklo vo svete najmä rozpadom tradičných štátov alebo získaním samostatnosti 25 nových štátnych útvarov).

V procese decentralizácie je možné vidieť niekoľko zovšeobecnení. Predovšetkým decentralizácia je takmer vždy politicky motivovaná, pretože jej časťmi príčinami sú podpora politickej stability a zníženie rizika násilia a konfliktov. Prevedenie úspešnej decentralizačnej stratégie je zložitá (nie je často možné proces plne kontrolovať), preto je potrebné zriadenie nových inštitúcií a celého systému riadenia (napr. nielen miestne voľby, ale aj vytvorenie podmienok a pravidiel na uplatňovanie nového riadenia). Prvky reformy musia byť synchronizované (vzťahy medzi národným centrom a lokálnymi úrovňami, prevod celého riadiaceho systému, práva a povinnosti jednotlivých zložiek...), národné prvky systému (vláda, rezorty...) musia jasne stanoviť svoje záväzky a zodpovednosť vo vzťahu k novovytvoreným nižším článkom. Na národnej úrovni musí byť vytvorená dostatočná rezerva (častým príkladom je, že lokálne články svoju úlohu nezvládnu) na riešenie vzniknutých problémov.

Urbanizácia

je procesom pohybu obyvateľstva a ekonomiky z vidieka do mestských oblastí. Jedná sa o všeobecný trend – pred 25 rokmi bola svetová miera urbanizácie 40 %, v súčasnosti je to 60 %. Veľké mestá rastú najmä v rozvojových krajinách (65 zo 100 megamiest je v rozvojových krajinách, v r. 2015 to bude 80 miest).

Politika na národnej úrovni môže reagovať na proces urbanizácie rôzne. Častá je podpora miest a mestských funkcií, ktorá môže viesť k úpadku vidieka. Neexistuje všeobecný „recept“ ako sa úspešne vysporiadať s problémami urbanizácie – vhodná je integrovaná podpora miest a vidieka – nezastupiteľnú funkciu tu má územné plánovanie.

Veľmi žiadúca a v rozvojových krajinách až existenčne potrebná je podpora mestských služieb (potenciál pre verejno-súkromnú spoluprácu), a to najmä bývanie, voda, kanalizácia, doprava. Tento proces je efektívnejšie manažovať na lokálnej úrovni.

4. Dôsledky doterajšieho rozvoja – hlavné globálne problémy

4.1 Globálne problémy podľa Svetovej banky (*World Development Report, 1999/2000*)

Ľudský rozvoj v uplynulých desaťročiach je charakteristický protichodnými výsledkami – veľkými pokrokmi, ale aj mnohými neúspechmi (viď box 4.1).

Ekonomická stagnácia (prípadne až kolaps), nová kríza zdravia, pokračujúci populačný rast a reťaz environmentálnych problémov ohrozujú pokrok dosiahnutý v ľudskom rozvoji za uplynulých 50 rokov, zároveň sú však pokračujúcou výzvou rozvoja v novom miléniu. Ľudstvo bude čeliť závažným problémom za podmienok v mnohom odlišných od blízkej minulosti a súčasnosti, čo vytvára nový súbor výziev a príležitostí.

Hlavnými globálnymi problémami, pred ktorými ľudstvo stojí na prelome tisícročí, sú najmä chudoba a populačný rast, potravinová bezpečnosť, starnutie populácie a jej sústreďovanie v mestách, nedostatok vody, environmentálne problémy (najmä klimatické zmeny), strata kultúrnej diverzity.

Box 4.1 Rozvojové protiklady podľa Svetovej banky

K dosiahnutým rozvojovým protikladom uplynulých desaťročí patria napr. nasledovné:

- podiel obyvateľov žijúcich na úrovni absolútnej chudoby síce klesá, avšak absolútne počty chudobných ľudí rastú, pričom rastie aj nerovnosť v príjmoch bohatých a chudobných.
- dosiahli sa veľké úspechy v raste vzdelanosti a zlepšovaní zdravia obyvateľov najmä rozvojových krajín, avšak tieto výsledky sú krehké – AIDS zapríčiňuje pokles priemernej dĺžky života najmä v afrických krajinách.
- úroveň sociálneho zabezpečenia a služieb v rozvinutých krajinách je vysoká. Naopak v rozvojových krajinách majú ukazovatele úrovne rozvoja (napr. výživa, bývanie, základné služby) nedostatočnú úroveň. Zo 4,4 mld. ľudí žijúcich v rozvojových krajinách okolo 60 % nemôže uspokojovať základné hygienické požiadavky, viac ako 30 % nemá prístup k nezávadnej vode a 20 % ku kvalitným zdravotníckym službám. Asi 20 % detí rozvojového sveta nedostane potrebné základné vzdelanie (5 rokov) a podobne 20 % má nedostatok potravy.
- protirečivý je aj demografický vývoj sveta. Predpokladá sa, že vrchol počtu obyvateľov na Zemi bude v polovici 21. storočia, a to viac ako 10 mld. ľudí. Enormný nárast obyvateľov vyvolá ekonomické, sociálne, politické aj environmentálne dôsledky. Potreba zdvojnásobenia potravín by priniesla závažné poškodenie prostredia a plienenie prírodných zdrojov.

4.2 Globálne problémy podľa Rozvojového programu OSN (*Human Development Report 1999*)

V uplynulom období sa niektoré svetové problémy a protirečenia vyhrotili. Posledná dekáda viedla k zvyšujúcej sa koncentrácii príjmov, zdrojov a bohatstva a k zväčšeniu rozdielov medzi ľuďmi, spoločnosťami a jednotlivými krajinami (viď box 4.2). Z nepriaznivého vývoja vyplýva potreba zmeny globálneho riadenia tak, aby výhody a zisky globálnych javov a procesov mohli byť zdieľané spoločne, nielen úzkymi skupinami ľudí, spoločnosťami a krajinami.

Ďalšími prejavmi aktuálneho svetového vývoja sú podľa UNDP napríklad:

Finančná nestabilita (krehkosť) a ekonomická nezabezpečenosť – v prostredí globálneho trhu sú finančné krízy bežné. Hoci ekonomická obnova je pomerne rýchla, dôsledky na obyvateľoch sú výrazné a dlhotrvajúce

Ohrozenie práce a príjmov – tlak voľnej hospodárskej súťaže vedie k strate zabezpečenia pracujúcich, zvyšovaniu tlaku na zamestnancov, k rastu nezamestnanosti

Ohrozenie zdravia – epidémia HIV/AIDS sa rýchlo rozširuje najmä vo východnej Európe a rozvojových krajinách (najmä Afrika, kde má dokonca vážne dôsledky na priemernú dĺžku života – pre 9 krajín je prognózované do r. 2010 skrátenie dožitia o 17 rokov)

Ohrozenie kultúrnej diverzity – globalizácia priniesla novú kultúru, avšak nevyváženú a smerujúcu do chudobných krajín. Sprievodným procesom je strata kultúrnej identity – potrebná je podpora pôvodných a národných kultúr

Ohrozenie bezpečnosti – v uplynulom desaťročí je alarmujúci vzrast kriminality. Obchod s drogami, zbraňami, ženami a pranie špinavých peňazí sú doprevádzané násilím a kriminalitou (v roku 1995 obchod s drogami dosahoval podľa odhadov 8 % objemu svetového obchodu, „pranie peňazí“ bolo odhadované na 2–5 % tvorby HDP). Zločin sa stáva globalizovaný, organizovaný do globálnej siete

Environmentálne ohrozenie – svet postihuje trvalá environmentálna degradácia (nadmerné čerpanie zdrojov, strata biodiverzity, nadmerná ťažba lesov a i.). Kvalita životného prostredia sa stáva celosvetovým problémom, potenciálne ohrozujúcim prežitie pol miliardy ľudí. Prostredie je pod stálym tlakom konzumu bohatých a životných potrieb chudobných

Politické a spoločenské ohrozenie – sociálne napätie ohrozuje v mnohých krajinách politickú stabilitu a spoločenskú súdržnosť. V rokoch 1989–98 bolo vedených vo svete 61 veľkých konfliktov, z toho len tri boli medzištátne, ostatné boli klasifikované ako občianske konflikty vo vnútri štátov. Objavuje sa nový charakter konfliktov – založené sú na obchode so zbraňami, politických a ekonomických cieľoch.

Box 4.2 – Niektoré nepriaznivé dôsledky globálneho vývoja v uplynulom desaťročí

- viac ako 80 krajín má v súčasnosti nižší príjem na osobu ako pred 10 rokmi
- veľa ľudí stratilo prácu a príležitosť pracovať
- vnútri krajín vzrástla nerovnosť (napr. Čína, bývalé socialistické štáty, ale aj západná Európa)
- nerovnosť medzi krajinami takisto vzrástla (rastie priepasť medzi bohatými a chudobnými) – pätina ľudstva žijúca v najbohatších krajinách kontroluje 86 % HDP (chudobná pätina 1 %), 82 % svet. trhov (oproti 1 %), 68 % zahraničných priamych investícií (oproti 1 %) a 74 % telekomunikačných liniek (oproti 1,5 %)
- v rokoch 1995–98 200 najbohatších ľudí sveta zdvojnásobilo svoje bohatstvo na viac ako 1 bilión USD, majetok troch najbohatších ľudí sveta je viac ako hrubý národný produkt 42 najmenej rozvinutých krajín sveta s viac ako 600 mil. obyvateľov
- koncentrácia priemyselnej sily a trhu ohrozuje voľnú súťaž, vedie k monopolizácii.

4.3 Globálne problémy, príležitosti a výzvy podľa Millennium Project 1996–1999

Millennium Project predstavuje účelovú globálnu sieť prognostikov, iných vedcov a politikov, ktorí odhadujú budúcnosť ľudstva, hodnotia politický vývoj a dokumentujú celú reťaz pohľadov na globálne problémy a príležitosti (výzvy), pred ktorými stojí ľudstvo na rozhraní tisícročia. Na projekte je zainteresovaných cca 550 jednotlivcov z 50 krajín, spolupracujúcich formou výskumov a riadených interview. Každoročným výstupom je správa o „stave budúcnosti“, ktorá má byť akýmsi podnetom pre integrované myslenie o budúcnosti a je strategickým podkladom pre viaceré globálne vedecké inštitúcie v USA.

Projekt funguje ako hierarchická štruktúra svetové ústredie (Washington, D.C.) – 9 regionálnych uzlov – účastníci projektu.

V prvej ročnej správe (1997) bolo identifikovaných 15 globálnych problémov (global issues) ľudstva, v ktorých sa objavujú demografické problémy a súvisiace problémy prežitia ľudstva (rast svetovej populácie, nedostatok pitnej vody), ekonomické problémy (prehlbovanie rozdielov medzi bohatými a chudobnými, protikladné aspekty ekonomického rastu), sociálno-politické problémy (meniaca sa povaha práce, pôsobenie informačných technológií, postavenie žien, prehlbovanie náboženských, etnických a rasových konfliktov, rast terorizmu a globalizácia zločinu, epidémia AIDS a objavenie sa nových chorôb) a rad environmentálnych problémov (dôsledky demografického a ekonomického rastu na životné prostredie a prírodné zdroje, dožívanie jadrových elektrární).

Druhá správa projektu v r. 1998 reagovala na tieto problémy identifikáciou 15 globálnych príležitostí (issues and opportunities) a v zatiaľ poslednej správe z r. 1999 bolo prezentovaných 15 globálnych výziev (challenges) pre ľudstvo.

Podľa projektu je prvou, najdôležitejšou globálnou príležitosťou ľudstva dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja a prvou globálnou výzvou je nájsť spôsob, ako tento rozvoj dosiahnuť.

Zoznam globálnych problémov, príležitostí a výziev je uvedený v boxe 4.3.

Box 4.3 – Globálne problémy, príležitosti a výzvy ľudstva

15 globálnych problémov:

1. Rast svetovej populácie – v protiklade so zdrojmi
2. Nedostatok pitnej vody
3. Prehlbovanie rozdielov medzi bohatými a chudobnými
4. Ohrozenie populácie novými a znovu sa objavujúcimi chorobami a mikroorganizmami
5. Obtiažnosť správneho rozhodovania v čoraz zložitejších, globálnych a komplexných problémoch
6. Expanzia terorizmu
7. Nepriaznivé dôsledky demografického a ekonomického rastu na životné prostredie a prírodné zdroje
8. Meniace sa postavenie žien
9. Prehlbovanie náboženských, etnických a rasových konfliktov
10. Protikladné pôsobenie informačných technológií
11. Globalizácia organizovaného zločinu
12. Protikladné aspekty ekonomického rastu

13. Dožívanie jadrových elektrární
14. Ďalšie rozširovanie epidémie AIDS
15. Meniaca sa povaha práce – nezamestnanosť, nepotrebnosť vs. prepracovanie, kvalifikovanosť

15 globálnych príležitostí:

1. Dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja
2. Zvýšenie akceptovania globálnosti a dlhodobosti v politike a rozhodovaní
3. Zvyšovanie potenciálu pre vedu a nové technológie
4. Premena autoritatívnych režimov na demokracie
5. Podpora diverzity a etických hodnôt
6. Spomalenie demografického rastu
7. Objavenie stratégií pre svetový mier a bezpečnosť
8. Vývoj alternatívnych zdrojov energie
9. Globalizácia a približovanie informačných a komunikačných technológií
10. Zvyšovanie pokroku v biotechnológiách
11. Podpora ekonomického rozvoja formou etickej trhovej ekonomiky
12. Zvyšovanie ekonomickej autonómie žien a iných skupín
13. Podporovanie nových myšlienok
14. Sledovanie nádejných vesmírnych projektov
15. Zlepšovanie inštitúcií

15 globálnych výziev:

1. Ako dosiahnuť trvalo udržateľný rozvoj pre všetkých?
2. Ako zabezpečiť dostatok pitnej vody pre všetkých bez konfliktov?
3. Ako dosiahnuť rovnováhu populačného rastu a zdrojov?
4. Ako dosiahnuť prechod od autoritatívnych režimov k demokracii?
5. Ako dosiahnuť väčšiu citlivosť rozhodovania (riadenia) vzhľadom ku globálnym a dlhodobým perspektívam?
6. Ako dosiahnuť obrat globalizácie a pokroku v informačných a komunikačných technológiách smerom k ľudským záujmom (potrebám)?
7. Ako dosiahnuť posilnenie etickej trhovej ekonomiky v záujme pomoci odstránenia priepasti medzi bohatými a chudobnými?
8. Ako obmedziť hrozbu nových a znovu sa objavujúcich chorôb a imúnnych mikroorganizmov?
9. Ako zlepšiť kapacitu prijímania správnych rozhodnutí?
10. Ako redukovať etnické konflikty a terorizmus prostredníctvom etických hodnôt a nových bezpečnostných stratégií?
11. Ako zastaviť organizovaný zločin na ceste k väčšej sile a prepracovanému globálnemu charakteru?
13. Ako bezpečne a efektívne zabezpečiť vzrastajúcu potrebu energie?
14. Ako zlepšiť životné podmienky ľudí prostredníctvom vedeckého a technologického pokroku?
15. Ako zabezpečiť bežné zohľadňovanie etických hodnôt pri globálnom rozhodovaní?

4.4 Súhrnný pohľad na globálne problémy ľudstva

4.4.1 Súbor environmentálnych problémov

Problémy životného prostredia patria k najznámejším a najrozpracovanejším globálnym problémom. Súvisia s dvoma hlavnými aspektmi – s výskytom prírodných faktorov rizikových pre život človeka (prírodné hazardy a riziká) a so zhoršovaním životného prostredia spojeným s degradáciou krajiny a jej zložiek v dôsledku pôsobenia človeka (človekom vyvolané hazardy a riziká).

Prírodné hazardy a riziká súvisia s prirodzenými procesmi prebiehajúcimi v prírodnej sfére Zeme (najmä v litosfére, atmosfére, hydrosfére), pričom majú negatívny vplyv na biosféru a tým aj ľudskú spoločnosť. Ich podstata je v prirodzených vlastnostiach a procesoch, avšak môžu byť človekom ovplyvnené a urýchlené. Do tejto skupiny zaraďujeme najmä zemetrasenia, sopečnú činnosť, záplavy a suchá, tornáda a hurikány, eróziu a zosuvy, dezertifikáciu a salinizáciu.

Človekom vyvolané hazardy a riziká predstavujú negatívne dôsledky dlhodobého antropogénneho využívania krajiny a jej prírodných zdrojov (väčšinou sú obtiažne odstrániteľné a v niektorých prípadoch nezvratné). Do tejto skupiny zaraďujeme najmä fyzickú devastáciu krajiny (dôsledky nadmernej spotreby prírodných zdrojov a antropogénneho tlaku na krajinu), znečisťovanie zložiek prostredia (nakladanie s odpadmi, kontaminácia substrátu a pôdných zdrojov, znečistenie ovzdušia a kyslé dažde, znečistenie povrchových vôd, morí a oceánov, ohrozenie lesných zdrojov, ochudobňovanie biodiverzity (ohrozenie rastlinných a živočíšnych druhov) a vyvolané procesy klimatických zmien (globálne otepľovanie a degradácia ozónovej vrstvy).

Prírodné hazardy a riziká

Zemetrasenia a sopečná činnosť – viazané sú na tektonicky aktívne oblasti zemskej kôry (horotvorné oblasti a stredoocéánske chrbty). Ohrozené zóny sú relatívne málo široké (väčšinou niekoľko stoviek kilometrov), avšak často zaberajú dĺžku niekoľko tisíc kilometrov. Sopečná činnosť je sprievodným javom tektonických pohybov, vyskytuje sa najmä na okrajoch litosférických dosiek (najviac sopiek sa nachádza v oceánoch). k najznámejším labilným zónam s prejavmi tektonickej a vulkanickej činnosti patria najmä pacifická oblasť (pozdĺž západného pobrežia Severnej a Južnej Ameriky, východná Ázia), alpsko-himalájska oblasť (pás od severnej Afriky cez južnú Európu, Blízky a Stredný východ), indo-pacifická oblasť (JV Ázia a oblasť ostrovov východne od Austrálie, Nový Zéland) a karibská oblasť. Ku krajinám najviac postihnutým zemetraseniami patria napr. Japonsko, Čína, Taiwan, Filipíny, Indonézia, Turecko, Irán, Grécko, Alžírsko, Mexiko a stredoamerické štáty, Peru, Ekvádor, Chile, Kolumbia, Argentína a i.). Aktívna sopečná činnosť je v súčasnosti pozorovaná najmä v Japonsku, na Filipínach a v Indonézii, v pacifickej oblasti (napr. Havajské ostrovy), na Aljaške, Kamčatke, v Mexiku a stredoamerických štátoch, v Ekvádore a Chile, v Európe na Islande a v Taliansku. Najaktívnejšie podmorské erupcie sú dokumentované v oblasti Stredoatlantického chrbta.

Stredná Európa síce nepatrí k seizmicky najaktívnejším oblastiam, avšak patrí medzi oblasti s rizikom výskytu stredne silných zemetrasení. Dokumentujú to aj viaceré pomerne silné zemetrasenia, ktoré boli v tomto tisícročí zaznamenané. Vulkanizmus zohral v histórii vývoja Strednej Európy významnú úlohu (paleovulkanizmus, neovulkanizmus

v mladších treťohorách a na začiatku štvrtohôr), avšak z hľadiska súčasného geodynamického vývoja nie sú jeho prejavy v tomto území aktuálne.

Cyklóny a hurikány – viažu sa na prímorské oblasti tropického a subtropického pásma. Najviac ohrozenými sú najmä karibská oblasť (Mexiko, juh a východ USA, štáty strednej Ameriky, ostrovné štáty v Karibskom mori, Venezuela), južná Ázia (Srí Lanka, pobrežné oblasti Pakistanu a Indie), východná a JV Ázia (Japonsko, Južná Kórea, pobrežia Číny, Vietnamu, Thajska, Laosu a Barmy, Filipíny a Indonézia), pacifická oblasť (napr. sever Austrálie, Mikronézia, Havaj) a západné pobrežie Madagaskaru. Vnútrozemské cyklóny sužujú najmä územie USA.

Územie Strednej Európy leží mimo dosahu ničivých veterných systémov, hoci napr. V Maďarsku už bol pozorovaný klimatický jav charakteru vnútrozemského tornáda a v súvislosti s globálnymi klimatickými zmenami sa menia aj veterné systémy (príkladom sú ničivé vetry na západoeurópskom pobreží koncom decembra 1999).

Klimatické extrémny (záplavy a suchá) – ich výskyt závisí od rozkolísanosti podnebia. Vo všeobecnosti je vyššia náchylnosť na tieto javy v podmienkach tropického a subtropického podnebia. Existuje odôvodnený predpoklad, že s globálnymi klimatickými zmenami sa tieto extrémny budú vyhrocovať a čoraz viac budú ovplyvňovať klímu mierneho pásma.

V rovníkovom a tropickom pásme Afriky, Ázie a Južnej Ameriky sú časté dlhé obdobia dažďov, na záplavy sú náchylné aj nadväzujúce oblasti monzúnového podnebia. Najväčšie záplavy v uplynulom období boli registrované napr. v Číne, Indii, Bangladéši, Vietname, Argentíne a Brazílii (koncom roku 1999 vo Venezuele), ako aj v niektorých krajinách Afriky (Sudán, Etiópia). V poslednom desaťročí sú časté záplavy aj v oblasti mierneho pásma (Európa, USA).

Výskyt sucha je prevažne viazaný na tropické až subtropické oblasti – najmä Afriky, menej Ázie a Strednej a Južnej Ameriky. Suchom najviac postihnutou oblasťou je južná Afrika (Namíbia, Botswana, Mozambik), čiastočne východná Afrika (Etiópia, Somálsko, Sudán...) a stredná a západná Afrika (Mali, Niger). V Ázii sa suchá vyskytujú najčastejšie v Indii a na Sri Lanke, v Amerike v Brazílii, Bolívii, Peru.

Územie Strednej Európy leží v miernom prechodnom podnebnom pásme, kde nie sú klimatické extrémny typické. Napriek tomu je možné aj na tomto území dokumentovať výskyt klimatických extrémnych javov a sprievodných hazardov – najmä zrážky s extrémnou výdatnosťou a súvisiace povodne (napr. rok 1997), na druhej strane obdobia s dlhotrvajúcim suchom. Je predpoklad, že s postupnou globálnou zmenou klímy sa frekvencia a intenzita klimatických extrémov bude aj v Strednej Európe zvyšovať.

Dezertifikácia a salinizácia – s klimatickými zmenami a charakterom využívania územia v minulosti a v súčasnosti súvisia aj tieto nepriaznivé prírodné procesy. Salinizácia je vyvolaná najmä intenzívnym poľnohospodárskym využitím územia (zavlažovanie v klimaticky suchých oblastiach) a postihuje predovšetkým zrážkovo deficitné územia Ázie, Afriky, Severnej Ameriky a východnej Európy.

Šírenie púští je veľmi vážnym problémom najmä v subtropickom pásme. Púšte sa rozširujú v dôsledku odlesňovania a nesprávneho poľnohospodárskeho využitia (najmä nadmerné pasenie), klimatické zmeny môžu šírenie púští a neúrodných oblastí ešte urýchliť. V súčasnosti je takmer 30 % plochy zemskej súše potenciálne náchylných na dezertifikáciu. Najväčšie takéto plochy sa nachádzajú v Ázii (Blízky a Stredný Východ, stredoázijské republiky, Mongolsko, Čína), v Austrálii, Afrike (takmer štvrtina kontinentu – región Sahelu a oblasti nadväzujúce na saharskú púšť), v severnej Amerike

(najmä západ USA a sever Mexika), v Južnej Amerike (Argentína, Chile, Peru, čiastočne Brazília) a v južnej Európe (najmä Portugalsko, Španielsko, Taliansko, Grécko). Na tieto oblasti nadväzujú ďalšie areály s rizikom salinizácie, do ktorých patrí napr. aj sever Balkánu, veľká časť Ukrajiny a juh strednej Európy.

Hoci hrozba dezertifikácie sa väčšiny územia Strednej Európy bezprostredne nedotýka, v oblasti Panónskej panvy je aktuálne riziko salinizácie.

Spotreba prírodných zdrojov

Človek je počas svojej existencie bytostne závislý na prírodných zdrojoch. So vzrastajúcim počtom obyvateľov a technickou vyspelosťou vzrastali aj nároky na zdroje. Od čias priemyselnej revolúcie v 17. storočí pritom človek začal čerpať v značnej miere aj neobnoviteľné zdroje, najmä tzv. fosilné palivá (uhlie, ropa, zemný plyn). Tempo ich exploatacie je také vysoké, že ich zásoby budú pravdepodobne vyčerpané v budúcom storočí.

Príčinou rýchleho čerpania fosilných palív je vysoká energetická náročnosť hospodárstva – väčšina sa spotrebúva na výrobu elektrickej energie. V uplynulých desaťročiach vzrastala výroba elektrickej energie každoročne priemerne o 3–4 %, čo je dlhodobou neudržateľné. Pritom v jednotlivých krajinách existujú obrovské rozdiely v spotrebe energie na obyvateľa – priemyselné štáty majú priemernú spotrebu viac ako stonásobne väčšiu ako najchudobnejšie krajiny a desaťnásobne väčšiu, ako je celkový priemer rozvojových krajín.

Ostatné nerastné suroviny patria rovnako medzi neobnoviteľné prírodné zdroje. Tempo ich čerpania bolo v priemyselnej ére rovnako vysoké ako v prípade fosilných palív, avšak s rozvojom nových technológií sa niektoré suroviny nahrádzajú inými, navyše recykláciou sa dosiahlo podstatne efektívnejšie využívanie surovín. Surovinová náročnosť výroby už viac ako dvadsať rokov vo vyspelých krajinách klesá. Efektívnosť využívania zdrojov stúpa, čo je možné dokumentovať na príklade domáceho produktu pripadajúceho na 1 kg spotreby prírodných zdrojov, ktorý je najväčší v prípade vyspelých štátov (1,5krát viac ako svetový priemer, 3krát viac ako priemer rozvojových krajín).

Dnes je už zrejmé, že ľudstvo bude nútené postupne nahradiť využívanie neobnoviteľných zdrojov obnoviteľnými a navyše sa dôslednejšie začať zaoberať šetrením energie. Otázne je využívanie atómovej energie (dôvody sú ekonomické aj ekologické – najmä problematická a nesmierne drahá likvidácia jadrového odpadu), perspektívne je využívanie tzv. alternatívnych zdrojov energie (vietor, biomasa, slnečné žiarenie, geotermálna energia), ktorým bola v minulosti venovaná minimálna pozornosť.

Čerpanie zdrojov dokumentujeme na príklade spotreby elektrickej energie, indexe náročnosti ekonomiky na zdroje a efektívnosti využívania zdrojov.

Spotreba elektrickej energie na obyvateľa – 1997

Svetový priemer spotreby je 2 370 kWh/obyvateľa, pričom priemer rozvojových krajín je 845 a najmenej rozvinutých krajín len 81 kWh/obyv., čo je viac ako 100krát menej ako priemer rozvinutých krajín (9 491 kWh). Priemer krajín Európskej únie (ďalej len EÚ) je 6 660 kWh. Aj krajiny tzv. Višegrádskej štvorky (Slovensko, Česká republika, Poľsko a Maďarsko – ďalej v texte už len „V4“) majú pomerne vysokú spotrebu elektrickej energie (priemer 4 092 kWh – 173 % svetového priemeru).

Na špici spotreby sú priemyselne vyspelé krajiny (najmä severské štáty), kde je ročná spotreba elektrickej energie nad 15 000 kWh/obyvateľa (najvyššiu spotrebu má Nórsko – 23 830 kWh/obyv.). V popredí sú ale aj bohaté krajiny ťažiacce ropu. Väčšina vyspelých krajín dosahuje spotrebu medzi 5 až 8 tis. kWh, medzi nimi aj Slovensko (5 386 kWh, 31. miesto) a Česká republika (5 948 kWh, 24. miesto). Pritom ostatné krajiny „V4“ (Poľsko a Maďarsko) majú podstatne nižšiu spotrebu elektrickej energie na 1 obyvateľa (3,5–3,7 tis. kWh ročne), čo poukazuje na nižšiu energetickú náročnosť ich hospodárstva. Rozvojové krajiny majú všeobecne podstatne nižšiu spotrebu elektrickej energie ako priemyselné krajiny severu (väčšinou menej ako 2 000 kWh) – priemer všetkých rozvojových krajín je 845 kWh, pričom 30 krajín má nižšiu spotrebu el. energie ako 100 kWh/obyv. za rok (medzi nimi je 23 afrických krajín). Najmenšiu spotrebu má Čad (14 kWh/obyv.).

Index náročnosti ekonomiky na zdroje

bol zostavený na základe štyroch čiastkových ukazovateľov (spotreba elektrickej energie, celková komerčná spotreba energie, spotreba sladkovodných zdrojov a spotreba papiera), ktoré boli prepočítané na 1 obyvateľa príslušnej krajiny a vyjadrené v pomere k celosvetovému priemeru daného ukazovateľa. Výsledný index bol vypočítaný ako priemer čiastkových ukazovateľov, pričom boli uvažované krajiny, pre ktoré boli k dispozícii minimálne dva analytické ukazovatele.

Svetový priemer indexu je 1,000 – porovnaním hlavných skupín krajín sa jednoznačne ukázali rozdiely v náročnosti ekonomík rozvinutých priemyselných krajín (index 3,551, krajiny EÚ – index 2,510), rozvojových krajín (index 0,470) a najmenej rozvinutých krajín (index 0,102). Krajiny „V4“ majú nadpriemernú spotrebu zdrojov (celkový priemer 1,345), pričom najvyšší index spotreby zdrojov má Česká republika (1,827 – 36. miesto), nasledujú Slovensko (1,459 – 45. miesto), Maďarsko (1,337 – 49. miesto) a Poľsko (1,215 – 54. miesto).

Do prvej skupiny s najväčšou náročnosťou na zdroje patria krajiny s indexom väčším ako 3,5 – je to celkovo 13 krajín patriacich medzi vyspelé priemyselné štáty (Luxembursko, Fínsko, Kanada, USA, Nórsko, Island, Švédsko, Belgicko) a medzi ropné krajiny (Quatar, Bahrajn, Spojené Arabské Emiráty, Brunei). Výnimkou je Turkmenistan, ktorý má najmä vysokú spotrebu vody.

Do druhej skupiny patria krajiny s vysokou spotrebou zdrojov (index 2,0 až 3,5) – patrí sem 16 krajín prevažne vyspelých európskych ekonomík a niektoré iné ázijské krajiny (Kuvajt, Singapur, Južná Kórea, Uzbekistan).

Nadpriemernú spotrebu zdrojov (index 1,0–2,0) má celkovo 33 krajín v rôznych častiach sveta – napr. väčšina krajín južnej, strednej a východnej Európy (vrátane štátov „V4“), niektoré rozvojové krajiny Ameriky (Surinam, Chile), Afriky (Juhoafrická republika, Líbya), najmä však Ázie (Izrael, Irak, Saudská Arábia, Malajzia, väčšina stredoázijských republík).

Podpriemernú spotrebu zdrojov (index 0,4 – 1,0) má celkovo 31 krajín. V Európe sem patria Slovinsko, Chorvátsko, Macedónsko, Moldavsko, Lotyšsko, Bielorusko a Turecko, ďalej sem patrí časť rozvojových krajín v Ázii (Irán, Omán, Pakistan, Čína, Thajsko, Filipíny), Afrike (Egypt, Madagaskar, Mauretánia), väčšina štátov Strednej a Južnej Ameriky.

Najviac krajín (patriacich výlučne do rozvojových štátov Afriky, Ázie a Ameriky) má malú náročnosť ekonomiky na zdroje (index menej ako 0,4). Do tejto kategórie patrí celkovo 70 krajín, z ktorých leží až 36 v Afrike, 12 v Ázii (India, Nepál, Bhután, Ban-

gladéš, Barma, Kambodža, Laos, Mongolsko, Srí Lanka, Vietnam, Indonézia, Jemen) 13 v Strednej Amerike (napr. Salvador, Honduras, Nikaragua, Guatemala, Belize, Haiti), 4 v Južnej Amerike (Kolumbia, Paraguay, Peru, Bolívia) a 4 sú krajiny Oceánie. Patrí sem aj jedna európska krajina – Albánsko.

Efektívnosť využitia zdrojov (výstup HDP na kg spotreby zdrojov) – 1997

Ukazovateľ hodnotiaci efektívnosť ekonomiky vzhľadom k spotrebe vybraných zdrojov. Svetový priemer je 2,20 USD, čo je viac ako priemer krajín „V4“ (1,30 USD). Priemer pre vyspelé priemyselné krajiny je 3,40 USD a pre krajiny EÚ až 6,20 USD, naopak priemer pre rozvojové krajiny je polovičný ako svetový priemer a tretinový v porovnaní s vyspelými krajinami – len 1,1 USD/kg spotreby zdrojov.

Medzi krajiny s najväčšou efektívnosťou využitia zdrojov (nad 5,5 USD – viac ako 2,5násobok svetového priemeru) patria najvyspelejšie krajiny (Švajčiarsko, Japonsko, Rakúsko, Dánsko, Nemecko, Taliansko, Nórsko, Francúzsko, Írsko, Španielsko, Portugalsko, Izrael) a zaraďuje sa sem aj Uruguay. V kategórii nadpriemerného zhodnotenia zdrojov (3,3 až 5,5 USD – 1,5 až 2,5 násobok priemeru) sa nachádzajú jednak ostatné vyspelé európske štáty a vyspelé ekonomiky USA, Austrálie a Nového Zélandu, jednak rad krajín južnej a strednej Ameriky (Argentína, Brazília, Peru, Kostarika, Panama). Patria sem aj Maroko, Gabun a Singapur.

Priemerná efektívnosť hospodárstva (1,65 – 3,30 USD) je typická celkovo pre 30 krajín bez väčšej geografickej väzby – z Európy sem patrí napr. Island, Maďarsko, Slovinsko, Chorvátsko, Albánsko, z Ázie Gruzínsko, Arménsko, Bangladéš, Thajsko, Srí Lanka, Malajzia, Južná Kórea, z Ameriky Kanada, Mexiko a iné menšie štáty, Kolumbia, Ekvádor, Bolívia, Chile, Paraguay, z Afriky Tunisko, Alžírsko a 5 krajín v oblasti Guinejského zálivu.

Malá efektívnosť využitia zdrojov (výstup 0,85 až 1,65 USD) je typická pre 24 krajín – z európskych sem patria Estónsko, Lotyšsko a ostatné krajiny „V4“ (Česká republika 1,20 USD – 76. miesto, Slovensko 1,10 USD – 79. miesto), patrí sem viacero krajín arabského regiónu, južnej a JV Ázie, z Ameriky Honduras, Nikaragua, Haiti, Venezuela a niektoré krajiny Afriky (Ghana, Benin, Angola, Juhoafrická republika). Do kategórie veľmi malej efektívnosti (0,3 až 0,85 USD) patrí celkovo 26 krajín z východnej Európy a SNŠ, z Ázie India, Nepál, Čína, Vietnam, takmer celá východná a južná Afrika.

Produkcia a ukladanie odpadov

Odpady sú sprievodným produktom ľudskej činnosti, najmä priemyselnej výroby. Predstavujú veľkú environmentálnu záťaž, a to predovšetkým nebezpečné a toxické odpady, ako aj jadrový odpad. Vážnym problémom je ukladanie nebezpečného odpadu a medzinárodný obchod s ním, ktorý smeruje takmer výlučne z vyspelých krajín do rozvojových a podieľa sa na zhoršovaní životného prostredia. Významnou mierou sa na vytváraní pevných i tekutých odpadov podieľajú najmä priemyselné krajiny.

Najväčším producentom nebezpečného odpadu je USA, nasledujú iné priemyselné krajiny (Nemecko, Francúzsko, Kanada), ale aj krajiny bývalého sovietskeho bloku. Zlé postavenie bývalých socialistických krajín sa ešte zvýrazní po prepočte produkcie odpadov na 1 obyvateľa (na prvom mieste je USA, avšak Maďarsko, Slovensko a Poľsko sú na 4. až 6. mieste).

Podmorské úložiská rádioaktívneho odpadu sa nachádzajú najmä pozdĺž západného a východného pobrežia USA a atlantického pobrežia Európy. Významným zdrojom poškodenia prostredia sú aj miesta nukleárnych testov najmä v Pacifickej oblasti, ale aj v Rusku.

Produkcia nebezpečných odpadov na obyvateľa – 1991–94

Priemer produkcie nebezpečného odpadu na obyvateľa vo vyspelých priemyselných krajinách je vysoký – až 343 kg (pre krajiny EÚ je to len 52 kg), pre krajiny V4 je to 164 kg. Jednoznačne najväčšími producentmi nebezpečného odpadu sú USA (786 kg/osobu), k najväčším producentom ďalej patria Luxembursko, Maďarsko (347 kg), na 4. mieste Slovensko (249 kg) a 6. je Česká republika (181 kg). V popredí sú ďalšie krajiny západnej, strednej a severnej Európy a Kanada s produkciou 80–250 kg. Naopak k najmenším producentom nebezpečného odpadu z priemyselných krajín patria Austrália a Nový Zéland a z európskych krajín Island, Veľká Británia, Grécko, Španielsko, Taliansko a Dánsko (20–50 kg).

Znečistenie ovzdušia a kyslé dažde

Sú dôsledkom priemyselnej činnosti – najmä spaľovania fosílnych palív, predovšetkým uhlia. Hlavnou škodlivinou sú oxidy síry a dusíka, ktoré zapríčiňujú tzv. kyslé dažde. Tieto poškodzujú najmä lesné ekosystémy (ale napr. aj stavby), kontaminujú pôdu, poľnohospodárske plodiny a pod. Najväčšie znečistenie ovzdušia sa viaže na priemyselné oblasti Európy (najmä územie Nemecka, Beneluxu, Francúzska, severného Talianska, strednej Európy a juhu severnej Európy vrátane pobaltských krajín, menšia intenzita kyslých dažďov sa viaže na územie južnej a východnej Európy), Severnej Ameriky (najmä SV USA a JV Kanady) a východnej Ázie (Japonsko, južná a severná Kórea, východná Čína), avšak účinky kyslých dažďov sa prejavujú už aj v rozvojových krajinách (napr. Mexiko, Brazília, Juhoafrická republika, Nigéria, Kamerun, India, JV Ázia – Indonézia, Filipíny, Malajzia).

Znečistenie ovzdušia je typickým príkladom toho, že environmentálne hrozby nerešpektujú štátne hranice. Takto sú vplyvom západoeurópskych emisií poškodzované napr. škandinávске lesy. Pozitívom je, že rozvoj technológií umožnil v posledných rokoch podstatné zníženie znečistenia ovzdušia – týka sa to však len rozvinutých krajín, pretože rozvojové krajiny si nemôžu dovoliť zaplatiť drahé technológie.

Územie Strednej Európy patrí medzi oblasti postihnuté silnými kyslými dažďami najmä v dôsledku tzv. diaľkového prenosu škodlivín (produkcie SO₂ najmä v Nemecku, Poľsku a Českej republike). Ohrozená je najmä severná časť ČR, kde zrážky dosahovali najmä v 80-tych rokoch extrémnu aciditu.

Znečistenie ovzdušia dokumentujeme na príkladoch emisií oxidov uhlíka a síry. Najväčšími producentmi CO₂ sú krajiny USA, Čína, Rusko, Japonsko, India, Nemecko, a Kanada. V prepočte na 1 obyvateľa sú v popredí bohaté krajiny Blízkeho východu a niektoré priemyselné krajiny (USA, Luxembursko, Austrália). Najväčšími producentmi SO₂ na obyvateľa sú okrem Kanady a USA bývalé socialistické krajiny (najmä Bulharsko, Česká republika a Slovinsko).

Produkcia CO₂ na obyvateľa – 1996

Svetový priemer produkcie je 4,1 t/obyv., pričom pre rozvojové krajiny je to približne polovica (2,1 t), avšak pre priemyselné krajiny dvoj- až trojnásobok (12,5 t, krajiny EÚ 8,3 t). Rovnako priemer pre krajiny „V4“ je vysoký (9,1 t) – najvyššiu hodnotu dosahuje Česká republika (12,4 t – 14. miesto), nasleduje Poľsko (9,3 t), Slovensko (7,4 t – 36. miesto) a Maďarsko.

Medzi extrémne veľkých producentov CO₂ na obyvateľa (viac ako štvornásobok priemeru) patria tri arabské krajiny (Qatar, Spojené Arabské Emiráty, Kuvajt), nasledujú vyspelé priemyselné krajiny (Luxembursko, USA, Austrália) a do tejto kategórie patria aj malé krajiny Bahrajn, Singapur, Trinidad a Brunei.

Medzi veľkých producentov CO₂ produkujúcich viac ako dvojnásobok priemeru emisií CO₂ na obyvateľa (8,2–16 t/obyv.) patrí ďalších 22 krajín, najmä z Európy (napr. Nórsko, Česká republika, Fínsko, Estónsko, Dánsko, Nemecko, Belgicko, Holandsko, Írsko, Veľká Británia, Poľsko), ako aj niektoré krajiny SNŠ (Rusko, Kazachstan, Turkménsko), Ázie (Saudská Arábia, Vietnam, Izrael, Japonsko, Južná Kórea). Okrem týchto sú to len dve iné krajiny – Eritrea a Nový Zéland.

K nadpriemerným producentom CO₂ (1–2násobok priemernej produkcie, čo je 4,2–8,2 t) patrí celkom 28 krajín zo všetkých kontinentov okrem Austrálie – opäť prevažujú európske štáty (takmer celá južná a východná Európa vrátane Slovenska a niektoré štáty západnej a severnej Európy – spolu 17 štátov), zastúpené sú niektoré krajiny JZ Ázie (Omán, Libanon, Irak) a Malajzia, z Afriky Líbya a Juhoafrická republika, z Južnej Ameriky Venezuela a Surinam.

K priemerným až podpriemerným producentom CO₂ (2,2–4,2 t) patrí 24 krajín, a to najmenší producenti CO₂ v Európe, viacero štátov Blízkeho a stredného východu a východnej Ázie, dve krajiny Afriky (Gabon, Alžírsko) a viacej krajín Strednej a Južnej Ameriky.

K malým producentom CO₂ produkujúcich medzi 10–50 % priemernej produkcie CO₂ na obyvateľa patrí spolu 45 krajín – sú to predovšetkým rozvojové krajiny Strednej a Južnej Ameriky, asi 10 krajín v Afrike, viaceré krajiny strednej, južnej a JV Ázie, časť zakaukazského regiónu a z Európy len Albánsko. Najmenšími producentmi CO₂ sú málo rozvinuté krajiny predovšetkým v Afrike – z 34 krajín tejto kategórie leží 25 na tomto kontinente. Okrem toho sem patria len niektoré oceánske súostrovia, najchudobnejšie ázijské štáty a Haiti.

Produkcia SO₂ na obyvateľa – 1995

Hoci údaje sú veľmi obmedzené (len pre vyspelé priemyselné krajiny a väčšinu európskych krajín), možno usudzovať na krajiny s veľmi vysokým stupňom produkcie SO₂ na 1 obyvateľa – sú nimi najmä niektoré bývalé socialistické krajiny (Bulharsko, Česká republika a Slovinsko) a okrem nich Kanada (produkcia viac ako 80 t /obyv). k veľkým producentom SO₂ (44–80 t) patrí USA, ostatné krajiny „V4“, niektoré krajiny stredomorského regiónu (Španielsko, Grécko, Cyprus, Izrael) a Írsko.

Celkový priemer produkcie SO₂ na obyvateľa je pre priemyselné krajiny 47,5 t (pre krajiny EÚ 32,1 t), pre krajiny „V4“ je to až 67,6 t – najväčším producentom z týchto krajín je Česká republika (105,6 t – 2. miesto), najmenším Slovensko (44,4 t – 13. miesto).

K najmenším producentom SO₂ z európskych krajín patria Švajčiarsko, Nórsko a Rakúsko, ktorých produkcia SO₂ je nižšia ako 10 t/obyv.

Znečistenie povrchových vôd, morí a oceánov

Znečistenie vôd je dôsledkom priemyselnej a poľnohospodárskej činnosti človeka. Povrchové vody sú častým recipientom znečisťujúcich látok z priemyselných podnikov, mestských aglomerácií s nedostatočnou kanalizáciou, ale aj mechanického a chemického poľnohospodárskeho znečistenia.

Z veľkých sladkovodných zdrojov vody sú znečistené najmä jazerá v priemyselných oblastiach severnej Ameriky (veľké americké jazerá), Európy a Ázie (napr. Aralské jazero). Silno znečistené rieky sú predovšetkým v rozvojových krajinách v súvislosti s veľkým komunálnym znečistením, priemyslom a intenzívnym poľnohospodárstvom – navyše väčšina rozvojových štátov nemá prostriedky na čistenie vodných tokov. Jedná sa najmä o štáty Ázie (India, Bangladéš, Čína), Afriky (západná, južná a východná Afrika, ale aj Níl), Južnej Ameriky (najmä Argentína, Brazília, Kolumbia, Venezuela). Veľmi vážne znečistené rieky sú v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj v ostatných bývalých socialistických krajinách (tu sa situácia zlepšuje). Vyspelé priemyselné štáty vynakladajú na čistenie vôd veľké prostriedky, preto je dnes situácia lepšia, ako pred niekoľkými desiatkami rokov. Napriek tomu sú rieky USA a západnej Európy znečistené.

Moria a oceány sú znečistené jednak v pobrežných husto zaľudnených oblastiach Európy, Ázie, Severnej a Južnej Ameriky (častočne už aj Afriky a Austrálie), jednak v dôsledku dopravy (trasy oceánskej lodnej dopravy – stredná časť Atlantického oceánu, obvod Európy, Afriky, južnej až východnej Ázie, stredný Pacifik) a ťažby ropy (Perzský záliv, karibská oblasť).

Problém znečistenia vôd je aktuálny aj v Strednej Európe, aj keď zďaleka nie v takej miere, ako v rozvojových krajinách. Väčšina našich riek je silno až veľmi silno znečistených, a to najmä v dôsledku komunálneho a priemyselného znečistenia.

Ohrozenie pôdných zdrojov – erózia, zosuvy, chemická degradácia

Tento problém predstavuje postupnú (v prípade erózie a chemickej degradácie) alebo urýchlenú (zosuvy) degradáciu pôdneho krytu a substrátu. Náchylnosť na mechanické formy deštruktívnej činnosti podmieňuje najmä charakter substrátu a reliéfu, avšak urýchlenie a väčšiu intenzitu procesov spôsobuje človek nevhodným využívaním územia (najmä odlesňovanie a intenzívna poľnohospodárska činnosť). Katastrofické zosuvy sa vyskytujú najmä v horských oblastiach, erózia pôdy pôsobí na väčšine územia súše. Najväčšia intenzita erózie je v horských a podhorských oblastiach – regióny najväčšieho ohrozenia pôdy eróziou sa nachádzajú vo východnej Ázii (najmä Čína, kórejská oblasť, Japonsko), v južnej a JV Ázii, stredomorskej oblasti (južná Európa a sever Afriky), andskej oblasti Južnej Ameriky, v centrálnej a západnej časti USA, východnej Afrike, východnej Austrálii a na Novom Zélande.

Chemická degradácia pôd je spojená s nadmerným prísunom živín (hnojenie, chemická ochrana) a druhotnou kontamináciou v dôsledku znečistenia ovzdušia (acidifikácia). Najväčšími užívateľmi hnojív boli v uplynulom desaťročí západoeurópske a stredoeurópske krajiny vrátane bývalého Československa, Nový Zéland, Japonsko, ale aj niektoré rozvojové krajiny (napr. Egypt, Saudská Arábia, Čína). Kým v posledných

10–15 rokoch dávky priemyselných hnojív a pesticídov vo vyspelých krajinách klesali, v rozvojových krajinách sa tento trend výrazne prejavil až od polovice 90-tych rokov.

Oblasť celkovej vážnej degradácie pôdneho fondu sa nachádzajú najmä v Európe (prakticky vo všetkých jej častiach vrátane strednej Európy), východnej Ázii (Čína), južnej a JV Ázii, v krajinách strednej Ázie, severnej Ameriky (takmer celé poľnohospodársky využívané územie USA a južná Kanada), patrí sem takmer celá stredná Amerika, časti Južnej Ameriky (andská oblasť, Brazília, Argentína), východ Austrálie, a už aj veľké oblasti Afriky (južná Afrika, subsaharská oblasť, štáty východnej Afriky).

Degradácia pôdnych zdrojov je aj stredoeurópskym problémom. Hoci nížinné oblasti majú pôdy pomerne odolné voči fyzikálnej a chemickej degradácii, silný tlak na ich využitie zapríčinil, že ich značná časť je postihnutá nepriaznivými procesmi – vodnou, veternou eróziou, zhutnením a acidifikáciou. V horských a podhorských oblastiach je odolnosť pôd všeobecne menšia a k náchylnosti na eróziu sa pripája aj problém zosuvov, a to najmä vo flyšových a neovulkanických oblastiach.

Ohrozenie biodiverzity všeobecne (vrátane dažďových pralesov)

Odlesňovanie – tento problém je aktuálny najmä v chudobných rozvojových krajinách sveta, kde odlesňovanie okrem komerčnej ťažby dreva (najmä tropické pralesy) súvisí aj s potrebou rozširovania poľnohospodárskej pôdy (africké tropické štáty, Brazília), najmä však s potrebou získania palivového dreva (v chudobných krajinách sveta predstavuje palivové drevo spolu až 80 % ťažby dreva – napr. Nepál, Afrika). V uplynulých desaťročiach bolo tempo odlesňovania veľmi vysoké a čiastočne sa zastavilo až v 90-tych rokoch. Pritom zachovanie tropických dažďových pralesov má kľúčový význam nielen z hľadiska ochrany biodiverzity (ktorá je tu najväčšia v rámci celej planéty), ale aj z hľadiska ochrany pred zvýšením obsahu CO₂ v atmosfére a pred spomalením šírenia púští v priľahlých oblastiach. Úbytkom tropických pralesov boli najviac postihnuté krajiny Južnej (Brazília, Kolumbia, Ekvádor) a Strednej Ameriky (napr. Haiti, Kuba, Kostarika...), Afriky (najmä pobrežie Guinejského zálivu), JZ, južnej a takmer celej JV Ázie.

Lesy mierneho pásma sú v súčasnosti ohrozené najmä zhoršovaním zdravotného stavu (poškodenie v dôsledku znečistenia ovzdušia) – týka sa to najmä západnej a strednej Európy (krajinami s najviac poškodenými lesmi sú Poľsko, Bielorusko, Česká republika, Slovensko, Veľká Británia), čiastočne aj severnej a východnej Európy, východnej Ázie a Severnej Ameriky.

Priemerná ročná miera odlesňovania – 1990–95

Vo svete v súčasnosti prevládajú krajiny s miernym odlesňovaním až malými zmenami v ploche lesov (do 1 % ročne). V dvoch krajinách bola miera odlesňovania extrémna (Libanon a Jamajka 7,5–8,1 %). Pomerne rýchle odlesňovanie (2,0–3,5 % ročne) bolo zaznamenané najmä v niektorých krajinách Strednej Ameriky (Haiti, Salvador, Kostarika, Nikaragua, Honduras, Panama, Guatemala), JV Ázie (Filipíny, Thajsko, Malajzia) a JZ Ázie (Jordánsko, Sýria, Pakistan), ojedinele Južnej Ameriky (Paraguay) a Afriky (Sierra Leone).

Slovensko, Česká republika a Poľsko patria do skupiny krajín s minimálnymi zmenami plochy LPF (0,1 až -0,1 %).

Pribúdanie lesných plôch (viac ako 0,3 % ročne) bolo zaznamenané celkovo v 16 krajinách, pričom najväčšie (1 % a viac) to bolo v niektorých európskych krajinách

(Estónsko, Francúzsko, Grécko, Írsko) a v krajinách SNŠ (Bielorusko, Kazachstan, Uzbekistan, Arménsko).

Ohrozenie biodiverzity súše v dôsledku antropogénneho tlaku je spojené s dlhodobým využívaním krajiny človekom na urbanizačné a poľnohospodárske aktivity. Tento tlak spôsobuje sústavné znižovanie druhovej a ekosystémovej biodiverzity – v súčasnosti sa odhaduje, že okolo 10 % druhov vyšších rastlín je bezprostredne ohrozených. Rozsiahle oblasti súše sú charakteristické nízkou diverzitou rastlín a živočíchov, a to najmä husto osídlené a intenzívne poľnohospodársky využívané oblasti Európy, Severnej Ameriky a Ázie. Oblasťou s najväčšou biodiverzitou na svete je tropické pásmo Južnej Ameriky.

Podiel chránených území (% plochy, 1998)

Najväčší podiel chránených území na ploche štátu majú juhoamerické krajiny Venezuela a Ekvádor (viac ako 20 %), nasledujú Chile, USA, Nový Zéland, Thajsko, niektoré africké krajiny (Namíbia, Botswana, Tanzánia) a európske krajiny Nórsko, Veľká Británia, Rakúsko, Nemecko, Česká republika a Slovensko (nad 10 %).

Ohrozenie biodiverzity morí a oceánov – je spôsobené najmä nadmerným lovom rýb a ohrozením vzácnych morských ekosystémov – korálových útesov, rias a oblastí mangrovevej vegetácie. Intenzívny rybolov v spojení s vážnym znečistením oceánov je príčinou malej biodiverzity pobrežných oblastí Ameriky a Ázie. Tropické moria a oceány JV Ázie, pacifickej a karibskej oblasti, Indie a východnej Afriky sú miestom ohrozenia ekosystémov korálových útesov a mangrovov. Ohrozené ekosystémy morských rias sa okrem týchto oblastí nachádzajú aj v Európe (Jadranské a Baltické more).

Globálne otepľovanie a klimatické zmeny

Sú predpokladaným dôsledkom tzv. skleníkového efektu (oteplovanie v dôsledku zadržania časti slnečného žiarenia v zemskej atmosfére), ktorý je zapríčinený zvýšeným obsahom CO₂ v atmosfére ako následku spaľovania fosílnych palív a znečistenia ovzdušia, ako aj výrazného odlesňovania tropických oblastí. Najviac postihnutými oblasťami v dôsledku globálneho otepľovania budú pravdepodobne Antarktída a Arktída, sever a východ Ruska, centrálna časť Ázie (stredoázijské republiky, sever Iránu a Afganistanu), východ Číny, Mongolsko, sever a SV Kanady a centrálna časť USA. V týchto oblastiach je očakávané pri dvojnásobnom zvýšení koncentrácie CO₂ v atmosfére zvýšenie priemernej teploty o 8–12 °C v zimnom období a o 2–6 °C v letnom období. Pritom priemerné zvýšenie teploty o 4 °C by znamenalo topenie ľadovcov v Arktíde a Antarktíde a následné zvyšovanie hladiny svetového oceánu. Zvýšenie hladiny o jeden meter by zaplavilo rozsiahle husto osídlené a poľnohospodársky využívané územia najmä v južnej a JV Ázii, ale aj inde vo svete (západná Európa, pobaltská oblasť, stredozemná oblasť, západná Afrika, juh a východ USA, Mexiko, Argentína, severná Brazília, Venezuela) a znamenalo by prakticky zánik (resp. ohrozenie) množstva tichomorských ostrovov a väčšiny svetových veľkomiest (bez domova by ostalo takmer pol miliardy ľudí).

Územie strednej Európy patrí medzi oblasti s predpokladaným miernym nárastom teplôt (cca 2–4 °C v zimnom a 0–1 °C v letnom období). Pravdepodobné je otepľovanie najmä v zimnom období a sprievodné zvyšovanie extrémov (prerozdelenie zrážok, zvyšovanie období sucha na jednej strane a možné zvyšovanie intenzity krátkodobých zrážok na druhej strane).

Úbytok ozónovej vrstvy

Tento problém je jedným z najznámejších environmentálnych problémov, intenzívne sa sleduje viac ako dvadsať rokov. Narušenie ozónovej vrstvy je dôsledkom uvoľňovania chlórfluórouhľovodíkov (CFC látky) do ovzdušia, kde zapríčiňujú úbytok ozónu v stratosfére. Ultrafialové žiarenie zvýšenej intenzity má nepriaznivé účinky na produkciu rastlín (aj poľnohospodárskych plodín) a zdravotný stav organizmov (nebezpečenstvo rakoviny kože, ohrozenie zraku). Narušenie ozónovej vrstvy sa prejavuje dvoma spôsobmi. Prvým je každoročný vznik tzv. ozónovej diery (najmä nad polárnymi oblasťami), kedy na niekoľko dní až týždňov poklesne koncentrácia ozónovej vrstvy o niekoľko desiatok percent. Druhým je trvalý úbytok koncentrácie ozónu – napr. v oblasti Antarktídy sa v období 1978–89 znížila koncentrácia ozónu približne o 10 %. Nadpriemerným úbytkom ozónu je postihnutá atmosféra aj v oblasti Argentíny a južného Chile, Nového Zélandu, severu USA, Kanady a Aljašky, západnej, severnej Európy a Ruska.

Stredná Európa je oblasťou so stredným úbytkom ozónu v spomínanom období – celkový úbytok dosiahol 3–6 %, pričom bol pomerne rovnomerný v letnom aj zimnom období.

Mestské sídla a ich životné prostredie

Jedným zo sprievodných globálnych javov súčasného vývoja sveta (a v uplynulých desaťročiach) je urbanizácia – presun obyvateľstva a hospodárskych aktivít z vidieckeho priestoru do miest. V rozvinutých krajinách je tento proces už prakticky ukončený, mestské aglomerácie sú stabilizované, s relatívne fungujúcim sociálnym zabezpečením a infraštruktúrou. Avšak v každom prípade predstavujú veľké mestá nemiernu záťaž životného prostredia vzhľadom ku koncentrovanému spotrebúvaniu zdrojov a enormnej produkcii odpadov a iných látok znečisťujúcich vodu, vzduch, pôdu a biotu.

Odlíšny vývoj miest je v rozvojových krajinách, kde k najväčšiemu rastu veľkomiest prišlo práve v posledných desiatich rokoch a ich rast bude pokračovať aj naďalej. Kým pred 25 rokmi bola svetová miera urbanizácie 40 %, v súčasnosti je to 60 % a očakávané je jej ďalšie zvyšovanie.

S nekontrolovaným nárastom počtu obyvateľov vo veľkomestách súvisí aj nereálnosť zabezpečenia základných sociálnych funkcií pre obyvateľov – prístup k nezávadnej vode, základným hygienickým službám., zdravotnému zabezpečeniu a vo väčšine prípadov aj nereálnosť zabezpečenia práce pre státisíce prisťahovalcov. Okraje veľkomiest v rozvojových krajinách sú tak gigantickými perifériami s katastrofálnou ekonomickou, sociálnou a zdravotnou situáciou ich obyvateľov – čo logicky vyúsťuje do nadmernej kriminality. Problém urbanizácie všeobecne a veľkomiest špeciálne sa tak stáva jedným z kľúčových problémov rozvojového sveta. Najvypuklejšími prípadmi sú napr. Mexiko (Mexico City), Brazília (Sao Paulo, Rio de Janeiro), India (Kalkata, Bombaj), Bangladéš (Dháka), Nigéria (Lagos).

Hoci problematika nevyhovujúceho mestského sociálneho prostredia sa stredoeurópskeho priestoru až v takom rozsahu nedotýka, príznaky sociálnej nerovnováhy a problémov súvisiacich s urbanizáciou sa objavujú aj v stredoeurópskych väčších mestách. Oveľa vážnejšie sú však problémy životného prostredia – veľké mestské sídla a aglomerácie patria k územiám s najviac narušeným životným prostredím stredoeurópskych krajín.

4.4.2 Problémy chudoby, nepriaznivého stavu a vývoja ekonomiky a zadlženosti krajín

Chudoba vs. bohatstvo a nerovnomerné rozdelenie príjmov

Najväčší antagonizmus súčasného sveta je spojený s rozdelením na bohatý „sever“ a chudobný „juh“. V klasickej ekonomickej terminológii tieto rozpory najlepšie dokumentujú porovnania základných ekonomických ukazovateľov – hrubého národného (resp. domáceho) produktu jednotlivých krajín, domáceho produktu na obyvateľa, resp. po prepočítaní podľa tzv. parity kúpnej sily.

Analýza uvedených ukazovateľov poukazuje na obrovské rozdiely v ekonomickej sile jednotlivých krajín sveta (resp. ekonomických zoskupení) – je zrejmé, že v etape globalizácie zatiaľ nenastáva očakávané zlepšenie pozície chudobných krajín. Podiel obyvateľov žijúcich na úrovni absolútnej chudoby síce klesá, avšak celkový počet chudobných ľudí rastie. Viac ako 80 krajín má v súčasnosti nižší príjem na osobu ako pred 10 rokmi, pričom rastie aj nerovnosť v príjmoch bohatých a chudobných.

Tieto nepriaznivé trendy sú pozorovateľné nielen na globálnej úrovni (medzi jednotlivými krajinami), ale aj na národných úrovniach (prerozdeľovanie bohatstva v rámci jednotlivých krajín). Nerovnomerné rozdelenie bohatstva je tak všeobecným javom, avšak rozdiel medzi bohatými a chudobnými je najvýraznejší práve v chudobných rozvojových krajinách (v USA žije 30 mil. ľudí pod hranicou chudoby – cca 12 %, v rozvojových krajinách je to často až 80–90 % obyvateľov).

Hrubý domáci produkt (HDP) na 1 obyvateľa – 1997

Svetový priemer HDP na 1 obyvateľa je 3 610 USD. Rozvojové krajiny dosahujú hodnotu spravidla menej ako 1 000 USD, pričom najchudobnejšie regióny sveta sú charakteristické hrubým domácim produktom na jedného obyvateľa s hodnotou menej ako 250–300 USD – patria sem krajiny strednej a východnej Afriky, južnej Ázie. Na opačnej strane stoja najbohatšie krajiny západnej Európy, severnej Ameriky a Austrália s priemernou hodnotou HDP v 19 280 USD na obyvateľa (priemer EÚ je 18 350 USD).

Krajiny „V4“ majú priemer HDP 2 346 USD/obyv., pričom najvyššiu hodnotu dosahuje Slovenská republika (3 432 USD – 35. miesto na svete), nasleduje Česká republika (3 329 USD, 37. miesto), Maďarská republika (2 372 USD, 45. miesto) a Poľsko (1 926 USD, 59. miesto). Pre porovnanie – Rakúsko dosahuje hodnotu 18 594 USD – 11. miesto na svete.

Ak by sme pri porovnaní HDP zohľadňovali reálne zohľadnenie cenových pomerov (podľa tzv. parity kúpnej sily), potom svetový priemer je 6 332 USD/obyv., pričom priemyselné krajiny dosahujú hodnoty 20 000 USD a viac (priemer 23 741 USD, priemer EÚ je 20 340 USD), naopak priemer rozvojových krajín je 3 240 USD a najmenej rozvinutých krajín len 990 USD/obyv. Krajiny „V4“ majú priemer 7 380 USD, pričom najväčšiu hodnotu dosahuje ČR (10 510 USD, 39. miesto), nasledujú Slovensko (7 910 USD, 51. miesto), Maďarsko (7 200 USD, 55. miesto) a Poľsko (6 520 USD, 62. miesto).

Porovnanie pomeru príjmov bohatých a chudobných – 1997

Pri porovnaní pomeru príjmov najbohatších a najchudobnejších 20 % obyvateľov v jednotlivých krajinách existujú veľké rozdiely najmä v rozvojových krajinách – extrémnym prípadom je Brazília (pomer 31:1), nasledujú iné krajiny Latinskej Ameriky

a Afriky (pomer viac ako 15). Vo väčšine vyspelých krajinách je tento pomer 5–10 (priemer EÚ je 6,55), menší je vo väčšine bývalých socialistických krajinách vrátane krajín „V4“ (priemer 3,8), pričom najmenší je práve v Slovenskej republike (2,6 %), v Českej republike je to 3,7.

Vývoj ekonomiky

Pre prebiehajúcu etapu globalizácie sú charakteristické na jednej strane obrovské možnosti ekonomického rozvoja jednotlivých krajín, avšak na druhej strane nemenšie riziká súvisiace s finančnou nestabilitou (krehkosťou) trhu a ekonomickou nezabezpečenosťou väčšiny obyvateľov a spoločností. V prostredí globálneho trhu sú finančné krízy pomerne bežné, pričom často dosahujú nadnárodné rozmery (príklad východoázijskej krízy v rokoch 1997–98). Hoci ekonomická obnova môže byť pomerne rýchla, dôsledky na obyvateľoch sú výrazné a dlhotrvajúce.

Medzi krajiny so stabilnou, rastúcou ekonomikou s nízkou mierou inflácie patrí väčšina rozvinutých priemyselných krajín. Ekonomický rast aj miera inflácie sa pohybujú dlhodobo väčšinou medzi 1–3 %. Ani niektoré vyspelé krajiny sa však nevyhnú ekonomickým výkyvom a vyššej miere inflácie (napr. v Portugalsku, Grécku a na Islande bola miera inflácie vyššia ako 10 %).

Rozvojové krajiny z hľadiska vývoja ekonomiky je možné zaradiť do viacerých skupín. Predovšetkým sú to rýchlo rastúce ekonomiky s prijateľnou mierou inflácie a veľkým rozvojom (región východnej a JV Ázie – Čína, Kórea, Thajsko, Singapúr, Indonézia, Malajzia) ktoré predstavujú potenciálne najsilnejšiu výrobnú oblasť sveta. k rastúcim ekonomikám patria aj viaceré latinskoamerické krajiny, avšak tu je miera inflácie vyššia (napr. Chile, Kolumbia), rovnako aj niektoré africké krajiny (Botswana, Egypt) a krajiny južnej Ázie (India, Srí Lanka, Pakistan).

Viaceré krajiny sveta zaznamenali v období 1985–97 veľmi nepriaznivý ekonomický vývoj (stagnujúce až poklesové ekonomiky s vysokou mierou inflácie), súvisiaci s vnútropolitickými pomermi. k týmto krajinám patria napr. Qatar, Zaire, Nikaragua, Angola, Sierra Leone, Zambia, Guinea-Bissau, Peru, Argentína, viaceré krajiny bývalej Juhoslávie.

Špecifickú skupinu tvoria ekonomiky bývalých socialistických krajín, ktoré po roku 1990 zaznamenali výrazný prepád ekonomik, hospodársku recesiu a často aj veľmi veľkú infláciu. V súčasnosti vo väčšine z nich prebieha konsolidačný proces charakteristický miernym hospodárskym rastom a prijateľnou mierou inflácie (najmä Slovinsko, stredoeurópske štáty, pobaltské štáty). Druhú skupinu tvoria krajiny s horším hospodárskym vývojom, avšak s perspektívou zlepšenia súvisiacou s prípravou na prijatie do EÚ (Rumunsko, Bulharsko, Albánsko). Samostatnou skupinou sú krajiny SNS, kde je veľmi ťažké predpovedať budúci vývoj. Ich trendy a doterajší vývoj sú však veľmi nepriaznivé.

Priemerný ročný rast HNP/obyvateľa – 1975–97

Najvyšší priemerný rast ekonomiky bol v sledovanom období zaznamenaný v Číne (7,7 % ročne), pričom všeobecne ekonomiky rozvojových krajín sú dynamickejšie (priemer 4,4 % oproti 2,6 % v rozvinutých krajinách, resp. 1,9 % v krajinách EÚ). Vynikajú najmä krajiny východnej a JV Ázie (Čína, Južná Kórea, Thajsko, Singapúr, Indonézia, Malajzia s priemerom ekonomického rastu väčšinou nad 5 %), z afrických krajín je to Botswana (6,3 %), v popredí je napr. aj Malta (5,1 %). Naopak pokles ekonomiky bol zaznamenaný u 36 krajín, pričom najväčší bol v niektorých afrických krajinách (Zaire -

5,4 %, Gabon -2,9 %, Sierra Leone, Madagaskar, Zambia), arabských krajinách (Quatar až -5,5 %, Spojené Arab. Emiráty -4,0 %, Saudská Arábia -2,4 %). Väčšina socialistických krajín (vrátane krajín „V4“ nemala tento ukazovateľ vyhodnotený, avšak aj tu prišlo k poklesu HNP (napr. Arménsko priemerne -3,3 %, Lotyšsko -1,0 %, Rusko -0,8 %).

Priemerná ročná miera inflácie – 1985–96

Ukazovateľ inflácie má do určitej miery opačný vývoj ako hospodársky rast. Vysoká miera inflácie bola typická najmä pre rozvojové krajiny – kým celosvetový priemer inflácie v období 1985–97 bol 17,8 %, rozvinuté krajiny dosiahli priemer len 3,0 % (krajiny EÚ 4,8 %) a naopak priemer v rozvojových krajinách bol až 88,8 %. Inflácia dosahovala v niektorých krajinách až „astronomické“ výšky (Zaire 636 %, Brazília 570 %, Nikaragua 530 %). Najvyššia miera inflácie bola dosahovaná v krajinách Latinskej Ameriky a v Afriky. Aj miera inflácie v bývalých socialistických krajinách bola pomerne vysoká – napr. v Poľsku (priemerne až 68 %, 9. miesto), ale predovšetkým vo východnej Európe a krajinách bývalého ZSSR. Pre veľa krajín s nepriaznivým hospodárskym vývojom a predpokladom veľmi vysokej inflácie však presný údaj nebol k dispozícii (práve krajiny bývalého ZSSR, Juhoslávie, iné krajiny s vojnovými konfliktmi).

Priemer ročnej miery inflácie v krajinách „V4“ bol za sledované obdobie okolo 40 %, avšak predovšetkým vďaka veľmi vysokej inflácii najväčšej ekonomiky – Poľska. Slovensko a Česká republika z hľadiska vývoja inflácie dosahovali dobré výsledky (priemer inflácie bol na Slovensku 8,9 % – 60. miesto na svete a v Českej republike 11,5 % – 74. miesto na svete). I tak je však ich miera inflácie 3–4násobne vyššia ako vo vyspelých krajinách.

Rozvojová pomoc, zadlženosť ekonomík

Samostatným ukazovateľom ekonomiky krajiny a stavu hospodárstva je aj zahraničná zadlženosť a prijatá, resp. odovzdaná rozvojová pomoc.

Celkový zahraničný dlh krajín – 1997

Celkový zahraničný dlh vo svete dosahoval v roku 1997 2 287,2 mld. USD, z čoho 90 % pripadalo na rozvojové krajiny a takmer 50 % na najmenej rozvinuté krajiny. To svedčí o tom, že zadlženie rozvojových ekonomík je enormné. Najzadlženejšou krajinou sveta bola Brazília (dlh 193,7 mld. USD), nasledovalo Mexiko (149,7 mld. USD), Čína (146,7 mld. USD). Dlh nad 100 mld. USD mali ešte Južná Kórea, Indonézia, Rusko a Argentína. Najmenej zadlženými krajinami (zo 142 krajín, pre ktoré boli k dispozícii údaje) boli Fidži a Vanuatu (pod 50 mil. USD). Bývalé socialistické krajiny patria takisto medzi krajiny s pomerne vysokým zahraničným dlhom – krajiny „V4“ mali spolu dlh 101,25 mld. USD – najväčší Poľsko (dlh 45,4 mld. USD). SR mala celkový zahraničný dlh 10,0 mld. USD (42. miesto) a ČR 21,5 mld. USD (27. miesto).

Po prepočítaní dlhu na obyvateľa sa ukazuje, že zahraničný dlh našich krajín je skutočne vysoký – SR je na 22. mieste na svete (1 850 USD na obyvateľa), ČR dokonca na 17. mieste (2 083 USD/obyv.), ešte väčší dlh na obyvateľa má Maďarsko (2 390 USD), naopak Poľsko má dlh 1 031 USD/obyvateľa. Priemer „V4“ je tak 1.482 USD/obyv., pričom svetový priemer je viac ako trikrát nižší – cca 470 USD/obyv. Rozvojové krajiny dosahujú hodnotu dlhu 445 USD a najmenej rozvinuté krajiny len 237

USD/obyvateľa. Najzadlženejšou krajinou podľa počtu obyvateľov je Bahrajn (až 11 800 USD), nasledujú Gabon (3 895 USD), Argentína (3 452 USD), Kuba (3 184 USD) a Južná Kórea (3 137 USD). Ďalších 43 krajín má zahraničný dlh vyšší ako 1 000 USD na obyvateľa.

Ak by sme prepočítali zahraničný dlh jednotlivých krajín podľa ich ekonomickej výkonnosti (ako % z HNP), najzadlženejšími krajinami sú logicky najmenej rozvinuté štáty, kde priemer zahraničného dlhu dosahuje 92,3 % HNP (najviac Svätý Tomáš – 670 %, ďalej Guinea-Bissau 367 %, Nikaragua 306 %, Kongo 278 %). Dlh väčší ako hodnota HNP malo v r. 1997 celkovo 26 krajín (z toho 17 afrických – ale napr. aj Bulharsko – 101 %). Celkový priemer zadlženosti v rozvojových krajinách je 36 % HDP. Z krajín „V4“ (priemer 39,2 %) je podľa tohto ukazovateľa najhoršie Maďarsko, ktorého zahraničný dlh dosahoval v r. 1997 56,3 % HNP (66. miesto), nasleduje Slovensko – 51,7 % (74. miesto), Česká republika – 41,8 % (84. miesto) a najlepšie je na tom Poľsko (29,5 % – 103. miesto).

Prijatá rozvojová pomoc – 1997

Ukazovateľ prijatej zahraničnej pomoci je možné vyhodnotiť v porovnaní s počtom obyvateľov a silou ekonomiky jednotlivých krajín.

Najrozsiahlejšia rozvojová pomoc smeruje do afrických krajín (Guinea-Bissau, Mozambik, Rwanda, Kapverdské ostrovy, Madagaskar, Mauretánia...), a Ázie (Laos, Bhután), avšak v popredí sú aj niektoré iné krajiny.

Podľa počtu obyvateľov najväčšia rozvojová pomoc je smerovaná do Fidži (444 USD/obyv.), Guyany (340 USD), Kapverdských ostrovov (317 USD) a Sv. Tomáša (287 USD) – pričom svetový priemer je iba 9 USD/obyvateľa a priemer najmenej rozvinutých krajín 29 USD/obyvateľa. V krajinách „V4“ je tento ukazovateľ mierne nad úrovňou svetového priemeru (15 USD/obyv.), pričom najväčšiu hodnotu dosahuje v prípade Poľska (16,8 USD/obyv., 97. miesto), nasleduje Maďarsko (14,7 USD, 102. miesto), Slovensko (12,7 USD/obyv., 105. miesto) a Česká republika (10,4 USD, 113. miesto).

Pri porovnaní s výkonnosťou ekonomiky dosahuje svetový priemer poskytnutej rozvojovej pomoci len necelé 2 % HNP – najviac pre Svätý Tomáš (až 87,5 %), Fidži (60,3 %), Guineu-Bissau (49,7 %). Pre krajiny „V4“ je tento priemer len 0,4 % (najviac Poľsko – 0,5 %, Slovensko a Maďarsko 0,3 % a Česká republika 0,2 %).

Poskytnutá rozvojová pomoc – 1997

Rozvojovú pomoc poskytujú najmä vyspelé priemyselné krajiny sveta (ukazovateľ je sledovaný len v 21 vyspelých krajinách). Z hľadiska veľkosti pomoci v porovnaní s ekonomickou silou krajín (ako % HNP) poskytuje najväčšiu pomoc Dánsko (cca 1 % HNP), nasleduje Nórsko (0,86 %), Holandsko (0,81 %) a Švédsko (0,79 %) – najmenšiu USA (len 0,09 %) a Taliansko (0,11 %).

Rozvojovú pomoc na obyvateľa poskytuje najväčšiu opäť Dánsko (342 USD), Nórsko (308 USD), Luxembursko (226 USD), Švédsko (222 USD) a Holandsko (212 USD), najmenšiu Portugalsko (25 USD), USA (30 USD) a Taliansko (33 USD).

4.4.3 Demografické problémy

Demografický vývoj sveta v posledných desaťročiach je protirečivý. Proces nadmerného rastu obyvateľov v rozvojových krajinách sa síce podarilo dostať väčšinou pod kon-

troju, avšak to stále nestačí na stabilizáciu ľudskej populácie. Protikladom rastu rozvojových krajín je zasa demografická stagnácia a starnutie populácie vo vyspelých krajinách. V súčasnosti sa predpokladá, že ľudská populácia bude vrcholiť v polovici 21. storočia na viac ako 10 miliardách obyvateľov. Pritom práve demograficky najrýchlejšie rastúce krajiny nemajú väčšinou zabezpečené primerané životné podmienky ani v súčasnosti. Rast spotreby potravín, iných zdrojov a životných potrieb by mohol v prípade nedostatočnej medzinárodnej pomoci vyvolať jednak závažné poškodenie prostredia a prírodných zdrojov, ale aj sprievodné nepriaznivé ekonomické, sociálne a politické dôsledky.

Nadmerný rast obyvateľstva, preľudnenie

K regiónom expanzívneho rastu populácie v uplynulých desaťročiach patrili takmer celá Afrika, JZ Ázia, čiastočne JV Ázia a Stredná Amerika. V poslednom desaťročí sa demografický rast síce spomalil, ale v niektorých krajinách je stále veľmi vysoký, čo je možné dokumentovať na ukazovateľoch pôrodnosti a najmä predpokladaného prírastku obyvateľstva.

Celková miera pôrodnosti % – 1997

Svetový priemer ukazovateľa pôrodnosti je 2,7 %, avšak v rozvojových krajinách je to 3,0 % a v najmenej rozvinutých krajinách až 5,0 %. Na porovnanie – priemer v rozvinutých krajinách je len 1,6 % a v krajinách EÚ a „V4“ len 1,5 % ročne.

Veľmi vysoká miera pôrodnosti (5,0–7,6 %) je koncentrovaná na africký kontinent (patrí sem väčšina krajín kontinentu – až 34 krajín), do oblasti JZ Ázie (6 krajín) a čiastočne do južnej a JV Ázie. Najvyššiu mieru pôrodnosti na svete majú Jemen, Somálsko, Uganda, Afganistan, Niger, Malawi a Angola s hodnotou viac ako 6,75 %, čo je viac ako 2,5násobok priemernej hodnoty všetkých krajín. Vysoká miera pôrodnosti (3,8–5,0%) je v 26 krajinách. Patria sem štáty Afriky, JZ, južnej a JV Ázie a niektoré štáty Strednej a Južnej Ameriky.

Priemerný ročný prírastok – 1997–2015

Svetový priemer tohto ukazovateľa je 1,1 %, pričom v rozvojových krajinách je to 1,4 % a v najmenej rozvinutých krajinách dvojnásobok priemeru – 2,2 %. Naopak priemer pre rozvinuté krajiny je len 0,3 % a v krajinách EÚ „V4“ je predpokladaná stagnácia obyvateľstva (priemer 0,0 %).

Mimoriadne vysoký ročný prírastok obyvateľstva, viac ako 2,5násobok svetového priemeru (2,6–3,4 %) má spolu 24 krajín, typický je len pre arabské štáty JZ Ázie (Jemen, Omán, Saudská Arábia, Irak, Jordánsko) a niektoré africké štáty (Niger, Burkina Faso, Angola, Zaire, Kongo, Uganda, Rwanda, Eritrea). Veľmi vysoký prírastok (2,0–2,5%) je prognózovaný pre 33 krajín, patrí sem 20 afrických štátov, niektoré štáty v JZ a južnej Ázii (Sýria, Pakistan, Nepál, Bhután), JV Ázii a Oceánii (Laos, Papua Nová Guinea, Šalamúnove ostrovy), časť krajín Strednej Ameriky (Guatemala, Honduras, Nikaragua) a Južnej Ameriky (Bolívia, Paraguay).

Pomerne vysoký prírastok (1,4–1,9 %) je typický pre 31 krajín – patrí sem skupina juhoamerických štátov a niektoré krajiny Strednej Ameriky, viaceré krajiny Ázie a 10 krajín Afriky.

Demografická stagnácia vyspelých krajín

Vyspelé krajiny, najmä priemyselné štáty „Severu“, ale aj bývalé socialistické krajiny stoja na opačnej strane demografických „nožníc“. Počet obyvateľov v týchto krajinách rastie minimálne, prípadne stagnuje a veková štruktúra je charakteristická starnutím populácie. V priebehu niekoľkých desaťročí to môže znamenať vážne sociálne, ale aj ekonomické dôsledky – nedostatok obyvateľov v produktívnom veku môže vyvolať tlak na tvorbu národného produktu a ekonomických rezerv. Zároveň sa zmení aj sociálna štruktúra obyvateľstva, pretože populačne najsilnejšie sú práve sociálne slabšie a menej vzdelané vrstvy obyvateľov. Tieto skutočnosti však v budúcnosti môžu byť zmenené práve vplyvom globalizačných procesov (napr. ekonomické a politické zjednocovanie Európy), ktoré umožnia doteraz nevidanú medzinárodnú migráciu obyvateľov. Celkovo je možné oblasti regresívneho demografického vývoja s trendom starnutia populácie stotožniť s regiónmi západnej a strednej Európy, Ruska, Japonska, Severnej Ameriky a Austrálie s Novým Zélandom.

Pre vyspelé krajiny je typická nízka až veľmi nízka miera pôrodnosti. Pôrodnosť v rozmedzí 50–70 % svetového priemeru (1,35–2,0 %) je charakteristická pre Severnú Ameriku, Austráliu s Novým Zélandom a väčšinu krajín Európy vrátane Slovenska, Maďarska a Poľska (1,4–1,5 %). Veľmi nízka miera pôrodnosti (1,20–1,35 %, menej ako polovica svetového priemeru) je zaznamenaná pre 11 výlučne európskych krajín vrátane Českej republiky (Bulharsko, Rumunsko, Španielsko, Taliansko, Česká republika, Estónsko, Rusko, Lotyšsko, Slovinsko, Nemecko a Grécko).

Malý priemerný ročný prírastok (0,15–0,75 %, čo predstavuje len 15–60 % svetového priemeru) je prognózovaný pre 24 krajín, z toho sedem krajín Európy (napr. Nórsko, Francúzsko, Rakúsko, Chorvátsko), Juhoafrickú republiku, najpomalšie demograficky rastúce krajiny Ázie (Čína, Kazachstan, Južná Kórea) a Ameriky (USA, Kuba, Guyana, Uruguaj).

Stagnácia obyvateľstva (priem. ročný prírastok v rozpätí -0,15 až 0,15 %) je predpokladaná pre 15 krajín – okrem 13 európskych krajín (napr. Švédsko, Fínsko, Dánsko, Veľká Británia, Holandsko, Nemecko, Grécko, ale aj Slovensko a Poľsko) sem patrí len Japonsko a Gruzínsko. Úbytok obyvateľstva (viac ako 0,15 % ročne) je prognózovaný pre 15 krajín Európy – z juhoeurópskych krajín sú to Španielsko a Taliansko, najväčšia je skupina bývalých socialistických krajín (Chorvátsko, Slovinsko, Maďarsko, Česká republika, Rumunsko, Bulharsko a skupina štátov bývalého ZSSR vrátane Ruska a Ukrajiny). Extrémny úbytok obyvateľov (0,9–1,0 % ročne) sa očakáva v dvoch pobaltských republikách – Estónsku a Lotyšsku.

Podiel obyvateľov vo veku nad 60 rokov (%) – 1997

Svetový priemer tohto ukazovateľa je 6,8 %, pričom rozvinuté krajiny majú priemer viac ako dvakrát väčší (14,5 %, resp. krajiny EÚ 15,8 %) a štáty „V4“ majú priemer 12,1 %. Veľmi vysoký podiel starých obyvateľov (viac ako dvojnásobok svet. priemeru, 13,6 až 17,5 %) má Japonsko a 20 európskych krajín (takmer celá severná, západná a južná Európa) – najväčší podiel starých obyvateľov majú Švédsko, Taliansko, Grécko, Belgicko, Španielsko, Veľká Británia, Nórsko, Nemecko, Japonsko, Francúzsko, Dánsko, Bulharsko, Portugalsko. Vysoký podiel (1,4 až 2násobok svet. priemeru, 9,7–13,6 %) má 22 krajín – patria sem severoamerické krajiny, väčšina stredoeurópskych a východoeurópskych krajín, Austrália, Nový Zéland a Uruguaj. Slovensko má podiel obyvateľov starších ako 60 rokov 11,0 % (42. miesto na svete), Česká republika 13,3 (23. miesto), Poľsko 11,4 (37. miesto) a Maďarsko až 14,3 (17. miesto).

Index starnutia populácie (podiel starých obyvateľov nad 65 rokov) – pomer 2015–1997

Celosvetovo sa prejavuje tendencia starnutia populácie, čo potvrdzuje aj index rastu podielu starých obyvateľov (v r. 2015 bude celosvetovo 1,22krát viac ľudí starších ako 65 rokov ako v r. 1997).

Najväčšie starnutie populácie (index 1,8–5,7) majú 4 krajiny JZ Ázie (Qatar, Spojené Arabské Emiráty, Kuvajt, Bahrajn) a dve krajiny JV Ázie (Singapúr, Brunei). Najmä v prípade Qataru a Spojených arabských emirátov je starnutie populácie enormné (index 4,6–5,7). Starnúca populácia (index 1,35–1,8) je typická pre 35 krajín – 5 európskych (Fínsko, Holandsko, Česká republika, Slovinsko a Albánsko), niektoré krajiny severnej Afriky a JZ Ázie (Líbya, Sudán, Saudská Arábia), krajiny južnej, JV a v Ázie (napr. India, Thajsko, Indonézia, Malajzia, Čína, Južná Kórea, Japonsko, Filipíny), niektoré krajiny Strednej Ameriky (napr. Mexiko, Kuba, Panama) a 7 krajín Južnej Ameriky (Brazília, Venezuela, Kolumbia, Ekvádor, Peru, Chile, Guyana).

Krajiny „V4“ majú index starnutia populácie 1,26, čo je na úrovni svetového priemeru a priemeru vyspelých krajín. Okrem Českej republiky (1,38 – 37. miesto) majú ostatné tri krajiny túto hodnotu pomerne vyrovnanú (Poľsko 1,25, Slovensko 1,23 – 77. miesto a Maďarsko 1,20).

4.4.4 Problémy zdravia a výživy obyvateľov

Zdravotný stav obyvateľov

V uplynulom období boli dosiahnuté veľké pokroky v úrovni zdravotnej starostlivosti v rozvojových krajinách, a to predovšetkým vďaka rozsiahlej medzinárodnej pomoci. Priemerný vek dožitia sa podstatným spôsobom zvýšil najmä v afrických krajinách, ale aj v ázijských a latinsko-amerických krajinách. Napriek tomu však v zdravotnom stave obyvateľov rôznych regiónov existujú významné rozdiely.

Rozvinuté krajiny Európy, Severnej Ameriky, Ázie a Austrálie dosahujú vysoký priemerný vek dožitia, rovnako zdravotná starostlivosť je tu na vysokej úrovni. Rovnako bývalé socialistické krajiny (vrátane krajín „V4“) štatisticky vykazujú vysokú úroveň zdravotnej starostlivosti a relatívne vysoký očakávaný vek dožitia obyvateľov – avšak v poslednom desaťročí sa úroveň zdravotnej starostlivosti skôr zhoršuje, čo platí aj o zdravotnom stave obyvateľov. Tento jav súvisí s problémami ekonomickej transformácie týchto krajín.

Na opačnej strane stále stoja rozvojové krajiny najmä Afriky a JV Ázie, kde napriek dosiahnutým pokrokom je priemerný vek dožitia podstatne nižší ako vo vyspelých krajinách, pomerne vysoká je kojenecká a detská úmrtnosť, zdravotná starostlivosť je vo všeobecnosti ešte nedostatočná. Navyše dosiahnuté úspechy v zdravotnej starostlivosti sú v súčasnosti ohrozené v dôsledku vážneho globálneho problému súvisiaceho s objavovaním sa nových chorôb (predovšetkým HIV/AIDS) a návratom niektorých starých chorôb, ktoré už boli v minulosti úspešne potlačené (napr. TBC). V súvislosti s epidémiou HIV/AIDS sa očakávajú vážne dôsledky aj na priemernú dĺžku života najmä v afrických krajinách, ale aj v niektorých vyspelých krajinách – pre 9 krajín je do r. 2010 prognózované dokonca skrátenie očakávanej dĺžky dožitia obyvateľov.

Očakávaná doba dožitia (roky) – 1997

Ukazovateľ vyjadruje pravdepodobnosť dožitia obyvateľov jednotlivých krajín pri narodení. Svetový priemer je 66,7 rokov, pričom vo vyspelých priemyselných krajinách je doba dožitia až o 11 rokov dlhšia (77,7 roka, krajiny EÚ 77,6), v rozvojových krajinách naopak o 2 roky kratšia (64,4 roka), ale v najmenej rozvinutých krajinách až o 15 rokov kratšia (51,7 roka). V krajinách „V4“ je očakávaná doba dožitia 72,5 roka, pričom na Slovensku je to 73,0 (50. miesto) a v ČR 73,9 roka 42. miesto).

Najkratšia doba dožitia je všeobecne v afrických krajinách – najmä v Sierra Leone, Malawi a Ugande (priemerná doba dožitia menej ako 40 rokov). Celkovo až v 25 afrických krajinách je doba dožitia menej ako 50 rokov. Medzi tieto krajiny patrí aj Afganistan (45,5 roka).

Naopak najdlhšia doba dožitia je v Japonsku (80,0 roka), Kanade, Islande, Švajčiarsku, Švédsku a iných európskych krajinách vrátane Austrálie, Nového Zélandu a USA (34 krajín s hodnotou vyššou ako 75 rokov).

Podiel obyvateľov nedožívajúcich sa 60 rokov (%) – 1997

Svetový priemer tohto ukazovateľa je 25 %, pričom v rozvojových krajinách je to 28 % a v najmenej rozvinutých krajinách až 50 %. V rozvinutých krajinách sa nedožíva 60 rokov priemerne 11 % (v krajinách EÚ 10 %) a v krajinách „V4“ 17,2 % obyvateľov.

Z hľadiska tohto ukazovateľa majú jednoznačne najhoršiu pozíciu krajiny Afriky – v 38 afrických krajinách sa nedožije 60 rokov viac ako 40 % obyvateľstva – najhoršie sú na tom Zambia, Uganda, Zimbabwe, Malawi, Rwanda a Sierra Leone, kde je tento podiel dokonca 70–80 %. Medzi tieto štáty patria len 4 krajiny z iných kontinentov – Haiti, Kambodža, Laos a Papua Nová Guinea (40–50 %).

V prevažnej väčšine vyspelých krajín vrátane európskych je podiel obyvateľov nedožívajúcich sa 60 rokov menší ako 20 %. Do tejto kategórie patrí aj Slovensko (16 % – 47. miesto) a Česká republika (14 % – 36. miesto). Výnimkou sú niektoré východoeurópske štáty, napr. Maďarsko, Rumunsko (21–22 %) a krajiny bývalého ZSSR (24–30 %).

Kojenecká úmrtnosť (%) – 1997

Ukazovateľ vyjadrujúci mieru úmrtnosti novorodencov a detí do 1 roka. Svetový priemer je 5,8 % – pre rozvinuté krajiny je to len 0,6 % (krajiny EÚ 0,5 %, krajiny „V4“ 0,9 %), avšak pre rozvojové krajiny 6,4 % a pre najmenej rozvinuté krajiny viac ako 10 %.

Najväčšiu detskú úmrtnosť zaznamenávajú v afrických krajinách – najmä Niger, Sierra Leone, Angola, Libéria (kde je miera úmrtnosti viac ako 15 %). Celkovo 23 afrických krajín má mieru detskej úmrtnosti viac ako 10 %. Okrem nich do tejto kategórie patria ešte Afganistan, Kambodža a Mongolsko. Naopak najnižšiu úmrtnosť zaznamenávajú vyspelé krajiny – spolu 43 krajín má detskú úmrtnosť nižšiu ako 1,0 % – patria sem aj všetky štáty „V4“ (Slovensko 1,0 % – 40. miesto, Česká republika – 0,6 % – 25. miesto).

Chorobnosť na vybrané ochorenia (počet chorých na 100 000 obyvateľov) – 1997

Ochorenie spôsobené vírusom HIV – AIDS je snáď najväznejším v celosvetovom meradle. Svetový priemer chorobnosti v r. 1997 bol 39,7 prípadov na 100 000 obyvateľov. Najviac postihnuté sú priemyselné krajiny (priemer 99,1, v krajinách EÚ 50,9), rozvo-

jové krajiny dosahujú priemer 28,9 (najmenej rozvinuté 69,1). Priemer pre krajiny „V4“ je zatiaľ veľmi nízky – 1,54 prípadov na 100 000 obyvateľov.

Najviac postihnutým v celosvetovom meradle je región južnej a strednej Afriky, kde je v 13 krajinách počet obyvateľov postihnutých chorobou AIDS nad 200 (Zimbabwe, Malawi a Zambia viac ako 500 chorých na 100 000 obyvateľov). K týmto krajinám sa radia aj Barbados a USA.

V 30 krajinách sveta bol v r. 1997 počet postihnutých chorobou AIDS minimálny – menší ako 1 na 100 000 obyvateľov. Jedná sa najmä o východoeurópske a ázijské krajiny.

Prognóza rozširovania choroby AIDS je veľmi nepriaznivá a očakávané je prudké zvyšovanie jej výskytu prakticky vo všetkých regiónoch sveta.

TBC je chorobou, ktorá sa začína znovu objavovať aj mimo rozvojového sveta – najmä vo východnej Európe a krajinách SNŠ. Svetový priemer chorobnosti je 68,5 prípadov na 100 000 obyvateľov – 78,7 v rozvojových krajinách, až 112,5 v najmenej rozvinutých a len 14,8 v rozvinutých krajinách a 13,6 v krajinách EÚ. Priemer krajín „V4“ je 36,0 na 100 000 obyvateľov, pričom najnižšia chorobnosť je v Českej republike (19,1) a na Slovensku (28,0). Najhoršia situácia v ochorení na TBC je v južnej a východnej Afrike, kde v 10 krajinách je chorobnosť vyššia ako trojnásobok svetového priemeru (v Džibouti, Zambii, Botswane, Svazijsku a Namíbii dokonca viac ako 400 chorých na 100 000 obyvateľov). Vysoká chorobnosť je aj v niektorých krajinách južnej a JV Ázie a Južnej Ameriky.

Malária je chorobou postihujúcou najmä rozvojové krajiny tropického pásma. Priemerná chorobnosť v rozvojových krajinách je 883 prípadov na 100 000 obyvateľov, pričom v najmenej rozvinutých krajinách je to až 3 220. Najhoršia situácia je v rovníkovej Afrike (napr. Zambia, Komory, Keňa, Burundi, Benin – chorobnosť je vyššia ako 10 %, pričom v Zambii je chorobnosť viac ako 30 % obyvateľstva!). V niektorých krajinách Latinskej Ameriky (Guyana, Belize) a JV Ázie a Oceánie (Laos, Papua-N.Guinea, Šalamúnove ostrovy, Vanuatu) je chorobnosť tiež vysoká.

Zdravotná starostlivosť

Ukazovatele zdravotnej starostlivosti dokresľujú celkovú úroveň zdravia obyvateľov jednotlivých krajín. V rozvojových krajinách bolo za posledných najmä 15–20 rokov dosiahnuté podstatné zlepšenie vďaka pomoci medzinárodných zdravotníckych organizácií (najmä WHO).

Očkovanie proti osýpkam (% zaočkovaných do 1 roka veku detí) – 1995–97

Svetový priemer očkovania novorodencov je 80 %, pričom síce priemer v rozvojových krajinách je len o 1 % nižší, avšak priemer v najmenej rozvinutých krajinách je len 61 %. Prevažná väčšina krajín západnej, strednej a východnej Afriky má tento ukazovateľ nižší ako 70 %, pričom v prípade troch krajín ide o extrémne nízke hodnoty (menej ako 20 % – Čad, Kongo a Mauretánia). 21 krajín (17 afrických, Haiti, Spojené Arab. Emiráty, Papua N. Guinea a Jemen) má mieru očkovania menej ako 50 %.

Vo vyspelých krajinách je miera očkovania všeobecne vysoká (priemer je 90 %). Až 83 krajín sveta má mieru očkovania viac ako 90 %, vrátane všetkých krajín „V4“ (priemer 94 %, Slovensko 98 %, Česká republika 97 %).

Verejné výdavky na zdravotníctvo ako % HNP – 1995

Svetový priemer výdavkov na zdravotníctvo bol v r. 1995 5,5 %, pričom vyšší bol vo vyspelých krajinách (6,3 %, krajiny EÚ 6,7 %), nízky v rozvojových (1,8 %) a najmenej rozvinutých krajinách (1,6 %). Najvyššie výdavky vykazovali Chorvátsko (8,5 %), Nemecko (8,1 %), Francúzsko (8,0 %), Kuba (7,9 %), väčšina krajín západnej Európy a niektoré iné krajiny. Naopak najmenšie výdavky na zdravotníctvo majú predovšetkým chudobné rozvojové krajiny (30 krajín má výdavky na zdravotníctvo menšie ako 1,5 % HNP) – patria sem najmä africké a ázijské krajiny (Nigéria 0,3 %, Barma 0,4 %, Gabon 0,6 %, Indonézia, India, Kambodža 0,7 %) – ale napr. aj Gruzínsko a Venezuela.

Krajiny „V4“ mali priemer nižší ako celosvetový (4,9 %), avšak výdavky na zdravotníctvo v ČR boli pomerne vysoké (6,9 % HNP – 8.–13. miesto na svete), rovnako aj v SR (6,1 % – 19. miesto).

Počet lekárov na 100 000 obyvateľov – 1993

Úroveň zdravotnej starostlivosti do určitej miery dokresľuje aj ukazovateľ počtu lekárov na 100 000 obyvateľov. Tento ukazovateľ je vysoký najmä v bývalých socialistických krajinách. Svetový priemer je 122 lekárov na 100 000 obyvateľov – v rozvinutých krajinách je to 253 (v krajinách EÚ 291), v bývalých socialistických krajinách až 356. Naopak v rozvojových krajinách je to len 76 a v najmenej rozvinutých krajinách dokonca len 14 lekárov na 100 000 obyvateľov. Relatívne najviac lekárov je paradoxne na Kube (až 518), nasledujú Poľsko (490), Izrael (460), Gruzínsko, Ukrajina, Španielsko. V 20 krajinách (19 afrických a Nepál) je počet lekárov na 100 000 obyvateľov len 10 a menej – najmenej v Gambii, Malawi, Čade, Eritrei a Nigeri (2–3).

V krajinách „V4“ je počet lekárov veľmi vysoký – priemerne 420 na 100 000 obyvateľov. Najvyšší je v Poľsku (490 – 2. miesto), nasleduje Maďarsko (337 – 16. miesto), Slovenská republika (325 – 20. miesto) a Česká republika (293 – 29. miesto).

Úroveň výživy

Aj v tejto oblasti boli v uplynulom období v rozvojových krajinách dosiahnuté pomerne veľké pokroky. Zatiaľ sa darí zvyšovať produkciu potravín a zabezpečiť tak dostatok výživy pre väčšinu obyvateľov. Typická je však nerovnomerná distribúcia zdrojov – nedostatok potravy je spojený obvykle s preľudnením a s nadmerným tlakom na pôdu. Vážnou hrozbou pre budúcnosť je fakt, že produkciu potravín nie je možné zvyšovať donekonečna a že veľká časť pôdných zdrojov je v súčasnosti v dôsledku ich degradácie (erózia, chemické znečistenie) vážne ohrozená.

Ohrozením je aj *nedostatočný prístup k nezávadnej vode*, ktorá je v niektorých oblastiach najzávažnejším limitujúcim faktorom rozvoja. V súčasnosti má v rozvojovom svete vyhovujúci prístup k pitnej vode cca 72 % obyvateľov, vo viac ako 30 štátoch tento podiel klesá pod 50 %. Pitná voda je v súčasnosti považovaná za strategickú surovinu a dokonca sa očakávajú možné ozbrojené konflikty vedené za účelom jej získania.

Priemerná denná spotreba kalórií – 1996

Svetová priemerná spotreba je 2 751 kcal (rok 1996). Vysokú spotrebu majú priemerné rozvinuté krajiny (3 377 kcal, 123 % priemeru, krajiny EÚ 3 386 kcal), menšiu spotrebu majú rozvojové krajiny (2 628 kcal, 95 % priemeru) a najmä najmenej rozvinuté krajiny (2 095 kcal, 76 % priemeru). Najmenšia spotreba je v Somálsku (1 532 kcal – 56 % priemeru), naopak najväčšia v Dánsku 3.808 kcal (138 %), Portugalsku (3 658 kcal),

USA (3 642 kcal) a ďalších vyspelých krajinách. Medzi krajiny s najmenšou spotrebou potravín patria najmä africké krajiny (Somálsko, Eritrea, Burundi, Mozambik, Zaire...), ale aj Afganistan, Kambodža a Haiti. Celkovo v 18 krajinách je spotreba potravín nižšia ako 75 % svetového priemeru (cca 2 000 kcal), z čoho je 15 afrických.

V krajinách „V4“ je priemerná spotreba potravín o 20 % vyššia ako celosvetový priemer (3 300 kcal), pričom najvyššia je v Maďarsku (3 402 kcal, 12. miesto), nasledujú Poľsko (3 344 kcal, 15. miesto), ČR (3 177 kcal, 32. miesto) a SR (3 030 kcal, 46. miesto).

Podiel podvyživených detí do 5 rokov v % – 1997

Problém podvýživy detí je spojený s nedostatkom potravín a tým najmä so svetom rozvojových krajín, kde v priemere 31 % detí do 5 rokov trpí podvýživou (v najmenej vyspelých krajinách je to dokonca až 40 %). Najvyšší podiel podvyživených detí je v preľudnených krajinách Ázie (Bangladéš 56 %, India 53 %, Kambodža 52 %, Nepál 47 %, Barma 43 %) a v afrických krajinách (Etiópia 48 %, Eritrea 44 %, Niger 43 %, Angola 42 %).

Obyvatelia bez prístupu k nezávadnej vode % – 1995

Vo vyspelých priemyselných krajinách a väčšinou aj v bývalých socialistických krajinách je prístup obyvateľov k pitnej vode vo všeobecnosti zabezpečený, aj keď sa problémy s kvalitou vody začínajú prejavovať aj tu (najmä ako dôsledok veľkoplošnej kontaminácie pôdných a vodných zdrojov). Vážnym problémom je však prístup k nezávadnej vode najmä v rozvojovom svete – v súčasnosti tu nemá priemerne 28 % obyvateľstva prístup k nezávadnej vode, pričom v najmenej rozvinutých krajinách je to až 41 %. Najviac ohrozenými krajinami z tohto pohľadu sú najmä Afganistan (88 % obyvateľov bez prístupu k nezávadnej vode), Eritrea, Mikronézia (78 %), Čad, Etiópia, Madagaskar, Somálsko (74–76 %). Celkovo v 31 krajinách je tento podiel obyvateľov viac ako 50 %, z čoho je 22 afrických a 7 ázijských.

Orná pôda v ha na 1 obyvateľa – 1994–96

Ukazovateľ vyjadruje mieru tlaku obyvateľstva na pôdne zdroje – poukazuje nepriamo na možnosti zabezpečenia potravín z domácich zdrojov a tým aj odkázanosť ekonomík na dovoz potravín. Svetový priemer je 0,24 ha ornej pôdy na obyvateľa, pričom tento priemer je celkovo asi dvojnásobný pre vyspelé priemyselné krajiny (0,46 ha) – avšak pre krajiny EÚ je to len 0,20 ha a pre rozvojové krajiny 0,18 ha. Pre množstvo krajín nie je tento ukazovateľ k dispozícii, preto uvedené priemery sú len orientačné. Celkovo 27 krajín má veľmi malú výmeru ornej pôdy na obyvateľa (menej ako 0,1 ha) – okrem mestských štátov sú to predovšetkým ázijské krajiny (Japonsko, Južná Kórea, Sri Lanka, Čína, krajiny JV Ázie, niektoré krajiny JZ Ázie), niektoré africké krajiny (Kongo, Egypt, Guinea, Tanzánia), ale aj iné krajiny (Latinská Amerika – Kolumbia, Jamajka, Haiti, Kostarika). Z krajín Európy sem patria Švajčiarsko, Holandsko a Veľká Británia.

Na opačnej strane stoja krajiny s veľkým podielom ornej pôdy na obyvateľa – 18 krajín s podielom nad 0,5 ha ornej pôdy na 1 obyvateľa. Sú to predovšetkým Austrália (2,7 ha), Kazachstan (2,0 ha), Kanada (1,5 ha) a Rusko (0,9 ha).

Priemer krajín „V4“ je 0,35 ha/obyvateľa, pričom najväčší má Maďarsko (0,47 ha) a najmenší Slovensko (0,28 ha – 52. miesto).

4.4.5 Problémy vzdelanosti a sociálneho rozvoja obyvateľov

Vzdelanostná úroveň v jednotlivých krajinách sveta

Kým v rozvinutých priemyselných krajinách a v bývalých socialistických krajinách bola zabezpečená dostatočná úroveň vzdelania už pred 20 rokmi, v rozvojových krajinách v tom období bola viac ako polovica obyvateľov negramotných. Dnes už počet krajín s takouto úrovňou vzdelanosti klesol pod 30. Zahraničná pomoc pre chudobné a rozvojové krajiny v uplynulom období je jednou z príčin pokroku aj vo vzdelanostnej úrovni obyvateľov.

Miera gramotnosti dospelých – 1997

Priemerná gramotnosť dospelých vo svete je 78 % – medzi jednotlivými krajinami však existujú podstatné rozdiely. Kým v rozvinutých priemyselných krajinách a v bývalých socialistických krajinách je priemer gramotnosti viac ako 98 %, v rozvojových krajinách je to 71,4 % a v najmenej rozvinutých krajinách len 50,7 %. Vo viac ako 30 krajinách sveta je gramotnosť 99 – 100 %, medzi nimi aj vo všetkých krajinách „V4“. Naopak extrémne nízka gramotnosť je vo väčšine afrických krajín, a to najmä v Nigeri (14,3 %), Burkina Faso (20,7 %) a Somálsku (24,0 %). Celkovo v 29 krajinách je gramotnosť nižšia ako 50 % (21 afrických krajín, 7 ázijských – Bhután, Jemen, Pakistan, Bangladéš, Nepál, Kambodža a Afganistan a Haiti).

Kombinovaný ukazovateľ školskej dochádzky – 1997

Ukazovateľ vyjadruje celkovú mieru dochádzky mladých ľudí do škôl prvého až tretieho stupňa. Svetový priemer je 63 % – v rozvinutých krajinách je to 92 % (v krajinách EÚ 91 %), v bývalých socialistických krajinách 76 %, v rozvojových krajinách 59 % a v najmenej rozvinutých krajinách len 37 %. Najväčšiu hodnotu indexu (98–100 %) dosahuje 7 vyspelých krajín (Veľká Británia, Belgicko, Švédsko, Fínsko, Kanada, Austrália a Holandsko). Najmenšiu hodnotu dosahujú Bhután (12), Niger (15) a ďalších 13 krajín s hodnotou 20–30 % (Haiti a 12 afrických krajín). Relatívne nízka miera školskej dochádzky je aj v JZ, južnej a JV Ázii a v niektorých krajinách Latinskej Ameriky.

Krajiny „V4“ dosahujú priemer ukazovateľa školskej dochádzky 75,9 % – SR je na 55. mieste s hodnotou 75 %, ČR na 58. mieste s hodnotou 74 %. V Poľsku je hodnota tohto ukazovateľa 77 % a v Maďarsku 74 %.

Verejné výdavky na vzdelanie ako % HNP – 1993–96

Ukazovateľ vyjadruje relatívnu veľkosť výdavkov na vzdelanie ako percento z HNP. Svetový priemer ukazovateľa je 4,8 %, priemer rozvojových krajín je 3,6 %, rozvinutých krajín 5,1 % a krajín EÚ 5,3 %. Medzi krajiny s relatívne najväčšími výdavkami na vzdelanie patria Botswana (10,4 % HNP), Svätá Lucia (9,8 %), Moldavsko (9,7 %) a Namíbia (9,1 %). Vyspelé krajiny majú výdavky zväčša v rozpätí 5–8 %. Najmenšie výdavky majú Nigéria (0,9 %), Barma (1,2 %), Indonézia (1,4 %) a ďalších 6 krajín s výdavkami do 1,7–2 % (Guatemala, Eritrea, Rovníková Guinea, Madagaskar, Dominikánska rep., Arménsko).

Krajiny „V4“ majú priemer výdavkov na vzdelanie 5,1 % – najväčšie sú v ČR (5,4 % – 42. miesto), nasleduje Poľsko 5,2 %, SR (4,9 % – 57. miesto) a Maďarsko (4,7 %).

Sociálne zabezpečenie, celkový sociálny rozvoj

Úroveň sociálneho zabezpečenia obyvateľov jednotlivých krajín je do značnej miery závislá na ekonomickom vývoji – zlý stav ekonomiky a jeho sprievodné javy (napr. vysoká inflácia, nezamestnanosť, zadlženosť) sú predpokladom pre nízku úroveň sociálneho zabezpečenia. Navyiac v súčasnej etape globalizácie vedú pravidlá voľnej hospodárskej súťaže k strate zabezpečenia pracujúcich, k zvyšovaniu ekonomického a psychického tlaku, k rastu sociálno–patologických javov. Hoci štáty so stabilnou ekonomikou majú predpoklad na vytvorenie primeraného sociálneho zabezpečenia obyvateľov, nie vždy to platí (čo je evidentné napr. v prípade bohatých krajín JZ Ázie).

Všeobecne je úroveň sociálneho zabezpečenia a služieb v rozvinutých krajinách vysoká, naopak v rozvojových krajinách sú ukazovatele úrovne rozvoja (napr. výživa, bývanie, základné služby) nedostatočné. Zo 4,4 mld. ľudí žijúcich v rozvojových krajinách v súčasnosti okolo 60 % nemôže uspokojovať základné hygienické požiadavky, viac ako 30 % nemá prístup k pitnej vode a 20 % ku kvalitným zdravotníckym službám.

Index ľudského rozvoja (human development index) – 1997 (Human Development Report, 1999)

Na vyjadrenie úrovne ľudského rozvoja vypracoval UNDP tzv. *ukazovateľ ľudského rozvoja (HDI – human development index)*, ktorý je od r. 1991 každoročne vyhodnocovaný v správe „Human Development Report“. Index môže teoreticky nadobudnúť hodnoty od 0 (najmenšia hodnota) do 1 (najväčšia hodnota ľudského rozvoja). V najnovšej správe z r. 1999 (údaje väčšinou za rok 1997) sa pohybovali dosiahnuté hodnoty HDI od 0,254 (Sierra Leone) do 0,932 (Kanada), pričom celosvetový priemer je 0,706. Rozvojové krajiny dosahujú priemer indexu 0,637, najmenej rozvinuté krajiny 0,430, kým rozvinuté priemyselné krajiny až 0,919, krajiny EÚ 0,907 a krajiny „V4“ 0,811.

Na základe tohto indexu sú krajiny rozdeľované do troch základných skupín – vysoký, stredný a nízky stupeň ľudského rozvoja.

Medzi krajiny s vysokou úrovňou ľudského rozvoja (HDI v rozpätí 0,801–0,932) je zaradených celkovo 45 krajín – ide predovšetkým o vyspelé rozvinuté krajiny Európy, Severnej Ameriky, Austrálie a Nový Zéland. Najvyšší HDI má Kanada (0,932), Nórsko, USA (0,927), Japonsko (0,924), Belgicko, Švédsko (0,923), Austrália, Holandsko a iné európske krajiny. Do tejto skupiny patria aj Česká republika (0,833, 36. miesto), Slovensko (0,813, 42. miesto) a Poľsko (0,802, 44. miesto).

Medzi krajiny so strednou úrovňou ľudského rozvoja (HDI 0,501–0,800) patrí spolu 94 krajín zo všetkých kontinentov. Patrí sem aj Maďarsko (0,795, 47. miesto).

Medzi krajiny s nízkou úrovňou ľudského rozvoja (HDI 0,254–0,500) patrí spolu 35 krajín – väčšinou z Afriky (29 krajín), 5 krajín Ázie (Laos, Nepál, Bhután, Jemen, Bangladéš) a Haiti. Krajiny s najnižšou úrovňou ľudského rozvoja sú Sierra Leone (0,254), Niger, Etiópia (0,298), Burkina Faso (0,304) a Burundi (0,324).

Index ľudskej chudoby (human poverty index) – 1997

Ekvivalentom vyjadrenia ľudského rozvoja formou indexu HDI je vyjadrenie ľudskej „chudoby“ (v širokom zdravotnom, sociálnom a ekonomickom chápaní) formou *indexu ľudskej chudoby (human poverty index)* pre rozvojové krajiny.

Ľudská chudoba v rozvojových krajinách bola vyjadrená so zohľadnením zdravotných a sociálnych ukazovateľov, úrovne vzdelania, výživy a základných ekonomických ukazovateľov. Index bol vyjadrený v % (0 – najmenšia, 100 – najväčšia možná chudoba) celkovo pre 92 rozvojových krajín. Priemer všetkých rozvojových krajín je 27,7 %,

najmenej rozvinutých krajín 44,9 %. k „najchudobnejším“ krajinám patria predovšetkým africké krajiny – Niger (65,5 %), Burkina Faso (59,3 %), Sierra Leone (57,7 %), Etiópia, Stredoafrická republika, Mali, Čad, Guinea-Bissau, Benin a Guinea (50–56 %). k týmto krajinám patrí aj Nepál. Z 30 najchudobnejších krajín je 24 afrických, 5 ázijských (Laos, Bhután, Bangladéš, Jemen a Nepál) a Haiti. Najlepšie hodnoty ukazovateľa chudoby z rozvojových krajín majú zasa najmä krajiny Latinskej Ameriky – Barbados 2,6 %, Trinidad 3,5 %, Uruguaj 4,0 %, Kostarika 4,1 %, Kuba 4,7 %, Chile 4,8 %, ale aj Panama, Guyana, Kolumbia a Mexiko. Z iných regiónov sú to napr. Fidži, Jordánsko, Bahrajn.

Ludská chudoba a rozvoj v rozvinutých krajinách bola vyjadrená obdobných skupín parametrov (s modifikovanými ukazovateľmi) a obdobným spôsobom ako v rozvojových krajinách – avšak kompletne údaje boli k dispozícii len pre 18 krajín, preto je tento ukazovateľ z hľadiska porovnania jednotlivých krajín irelevantný.

Postavenie žien v spoločnosti

Jedným z problémov predovšetkým rozvojového sveta je nerovnoprávne postavenie oboch pohlaví – predovšetkým sociálna, ekonomická a politická diskriminácia žien. Mieru nerovnoprávnosti vyjadril UNDP v spomínanej Human Development Report vytvorením *indexu GDI (Gender-related development index* – obdoba HDI so zohľadnením rozdielnych ukazovateľov medzi mužmi a ženami) a *GEM (gender empowerment measure)*. Indexy vyjadrujú, ako rozdielne sú príležitosti pre obe pohlavia z hľadiska dosiahnutia rovnakej úrovne ľudského rozvoja.

Ludský rozvoj so zohľadnením GDI – 1997

Názorné vyjadrenie postavenia žien je možné realizovať prostredníctvom porovnania poradia jednotlivých krajín v ukazovateľoch HDI a GDI. Krajiny s dobrými podmienkami rozvoja žien majú tento rozdiel kladný, resp. nulový a naopak krajiny so zlými podmienkami rozvoja žien majú rozdiel záporný. Tento ukazovateľ bol vyjadrený pre 143 krajín, z ktorých 60 má hodnotu GDI kladnú (+1 až +4), 40 rovnú 0 a 43 zápornú (-1 až -9). Najväčšie rozdiely v postavení žien a mužov sú podľa toho v arabských krajinách (Saudská Arábia, Líbya -9, Omán -8, Jemen -6), ďalšími krajinami sú Ekvádor, Fidži, Libanon, Spojené Arabské Emiráty, Japonsko, Maurícius, India (-3 až -6). Naopak relatívne najlepšie postavenie žien je podľa toho v krajinách Tanzánia, Lotyšsko, Azerbajdžan (+4), Filipíny, Jamajka, Kazachstan, Albánsko, Arménsko, Brazília, Austrália (+3). Krajiny „V4“ majú tento ukazovateľ +1 (Slovensko a Česká republika), resp. +2 (Poľsko a Maďarsko).

Ukazovateľ „posilnenia postavenia žien“ (GEM) vyjadruje mieru zainteresovanosti žien na verejnom a ekonomickom živote v jednotlivých krajinách. Údaje však pochopiteľne nie sú k dispozícii pre množstvo najmä rozvojových krajín – celkovo bol GEM vypočítaný pre 102 krajín. Index dosahuje hodnotu od 0,120 (Niger) až po 0,810 (Nórsko). Ku krajinám s najvyššou hodnotou GEM (0,700–0,810) a tým aj najlepšimi podmienkami pre rozvoj žien patria aj Švédsko, Dánsko, Kanada, Nemecko, Fínsko, Island, USA, Austrália, Holandsko, Nový Zéland. Aj na ďalších miestach sú prevažne vyspelé krajiny Európy. Krajiny „V4“ dosahujú priemer ukazovateľa 0,510 – najvyššie je Česká republika (0,521 – 27. miesto), nasledujú Slovensko (0,509 – 34. miesto), Poľsko (0,504 – 35. miesto) a Maďarsko (0,458 – 48. miesto). Najhoršie postavenie žien je z hodnotených krajín v Nigeri, Pakistane, Togo, Mauretánii, Jordánsku, Sudáne, Spojen-

ných arabských emirátoch, Indii, Stredoafrickej republike, Gambii, Alžírsku, kde je hodnota GEM nižšia ako 0,250.

Všeobecne zlé postavenie žien je v arabských krajinách, vo väčšine afrických krajín, niektorých krajinách južnej a JV Ázie (India, Nepál, Bangladéš, Indonézia) a Latinskej Ameriky (Brazília, Bolívia, Peru, Guatemala, Salvador, Honduras).

Celkovo teda môžeme konštatovať, že postavenie žien v stredoeurópskych krajinách je síce nad priemernou úrovňou svetového štandardu, avšak miera zainteresovanosti žien v ekonomickom a politickom živote zaostáva za úrovňou vyspelých krajín.

Ohrozenie etnickej a kultúrnej diverzity

Kultúra v širšom slova zmysle môže byť chápaná ako súbor prejavov ľudskej činnosti, ktoré sú prenášané z generácie na generáciu a tvoria zdroj kolektívnej múdrosti a pamäti (konkrétnymi prejavmi sú napr. právne a etické normy, umenie a mytológia, spôsob odievania, bývania, obživy, remeslá a pod.). Kultúrna a etnická diverzita potom predstavuje priestorovú rôznorodosť kultúr, ktorá je dôsledkom dlhodobého historického vývoja ľudstva.

Táto diverzita je prirodzenou vlastnosťou ľudstva. Tak ako sa izolovane od seba po stáročia a tisícročia vyvíjali rôzne etnické skupiny ľudí, tak vznikali, vyvíjali sa a zanikali aj rôzne kultúry. Je to dlhodobý a postupný proces migrácie, vzájomného ovplyvňovania, „miešania sa“ kultúr, výmeny tovaru, informácií, génov. Silnejšie kultúry ovplyvňujú a pohlcujú slabšie, často aj formou násilia. Ide o prirodzené evolučné faktory kultúrno-historického vývoja. Kým v minulosti tento proces prebiehal pomaly a postupne, v tomto storočí a obzvlášť v posledných 10–20 rokoch sa dramaticky urýchlil. Zapríčinené je to známym procesom (trendom) globalizácie sveta – hlavnými nástrojmi urýchlennia vývoja sú napr. telefón, rozhlas, televízia, Internet, telekomunikačné satelity, svetový obchod, letecká doprava. Týmto spôsobom prišlo k doteraz nevidanému rozsahu vzájomného ovplyvňovania jednotlivých kultúr. Žiaľ, tento proces sa stal neprirodzeným, agresívnym a je takmer výlučne jednostranný – prejavuje sa masovým šírením tzv. „euroamerickej“ kultúry do ostatných častí sveta. Smutné je, že pre túto kultúru je v súčasnosti najtypickejším znakom bezvýhradná moc „trhu“ prejavujúca sa nablýskaným svetom reklamy a plných obchodov a produkujúca populáciu preferujúcu materiálny blahobyť pred ostatnými hodnotami.

Inými faktormi ovplyvňovania kultúrnej diverzity v rámci jednotlivých krajín (nielen v histórii, ale aj v súčasnosti) sú spoločensko-politické pomery, ktoré žiaľ väčšinou boli (a niekde dodnes aj sú) represívne vzhľadom k etnickým aj náboženským minoritám. V mene rozvoja nadradenej rasy a šírenia správnej viery prichádzalo k vyhladeniu celých národov a skupín obyvateľstva – známymi príkladmi sú osud pôvodných amerických etník, austrálskych domorodcov, v novšej histórii napr. fašistické, ale aj komunistické ideológie. Domorodí obyvatelia hromadne hynuli aj na nové choroby, ktoré so sebou priniesli kolonizátori, a tí, ktorí prežili, boli absorbovaní cudzou kultúrou a stali sa „najchudobnejšími z chudobných“.

Novodobý vývoj ľudstva je v mnohých krajinách sveta sprevádzaný permanentným „zápasom“ pôvodných (domorodých) kultúr o zachovanie etnickej a kultúrnej identity, ľudských práv a udržanie, resp. znovuzískanie svojich území (domovských oblastí) – o spravodlivosť. Životná úroveň, sociálne zabezpečenie a zdravotný stav pôvodných obyvateľov sú omnoho nižšie ako u ostatných obyvateľov, potomkov prisťahovalcov. Domorodci sú často vykorisťovaní, bez základných ľudských práv, ich územie je bezohľadne drancované a využívané.

Jednou z hlavných otázok vývoja ľudstva je, či zvyšky pôvodných etník a kultúr sa budú môcť vyvíjať podľa svojich predstáv, alebo budú ďalej vykorisťované, marginalizované a odsúdené na asimiláciu a zánik. Podobne ako je v prírode, aj v spoločnosti je diverzita ľudstva jedným z hlavných predpokladov zdravého a dlhodobého vývoja. Preto je nesmierne dôležité zastaviť proces marginalizácie menšinových kultúr a neprirodzenej kultúrnej „homogenizácie“ sveta – najmä v zmysle násilného šírenia euroamerického kultúry.

Existuje viacej *ukazovateľov kultúrnej diverzity*, avšak najlepším indikátorom „zdravia“ a životaschopnosti svetových kultúr je pravdepodobne *stav ich jazyka* (reči), s tým je spojená aj *otázka religiozity* (prežívania pôvodných foriem náboženstva), ako aj *etnických pravidiel, tradícií a zvykov*.

Mnoho vedcov sa zhoduje na tom, že svet prežíva v súčasnosti hromadný zánik kultúr – podobný jav, akým je napr. ohrozenie biodiverzity. Nezvratný proces ochudobňovania etnickej a kultúrnej diverzity dokumentuje aj fakt, že kým počet obyvateľov našej planéty neustále rastie (a v posledných 100 rokoch obzvlášť dramaticky), počet „živých“ jazykov neustále klesá. Počet jazykov, ktorými sa na Zemi hovorilo v dobe kamennej, je odhadovaný na viac ako 10 000 (pričom ľudí na celej planéte žilo len 4–5 miliónov) – v súčasnosti pri šiestich miliardách ľudí existuje okolo šesť tisíc jazykov. Polovica z nich je však materským jazykom pre menej ako 10 000 ľudí a štvrtina len pre 1 000 ľudí. Preto vedci predpokladajú, že do roku 2100 prežije menej ako tritisíc jazykov a neustále bude prebiehať proces ochudobňovania kultúrnej a etnickej diverzity ľudstva.

Vo svete je v súčasnosti okolo 5 000 domorodých kultúr – sú to však len zvyšky pôvodných kultúr, ktoré prežili expanziu niekoľkých hlavných etnických skupín. Počet ľudí patriacich k týmto kultúram je odhadovaný na 250 miliónov, pričom až 150 mil. ich žije v Ázii (najmä v Číne, Indii a Rusku), 30 mil. v Strednej a Južnej Amerike. Celkovo žijú asi v 70 krajinách – väčšinou tvoria menšiny, avšak v niektorých krajinách sú väčšinou obyvateľstva (napr. Inuiti v Grónsku, Indiáni v Kolumbii a Guatemale).

Zastúpenie pôvodných kultúr je vo vyspelých krajinách malé, väčšina kultúr bola historickým vývojom asimilovaná (často násilným spôsobom). Príznačné je, že väčšie skupiny domorodých kultúr sa zachovali najmä v okrajových územiach s nepriaznivými prírodnými podmienkami (arktická oblasť – Inuiti a príbuzné národy v Kanade a na Aljaške, Laponci, Nencovia, Evenkovia, Jakuti, Čukčovia v Rusku ale aj Aboriginovia v Austrálii). Zvyšky pôvodných indiánskych kultúr sú aj v USA. Rozvojový svet je typický väčším zastúpením pôvodných kultúr – najmä v Strednej, Južnej Amerike, ale aj v Afrike, južnej a JV Ázii. Tieto kultúry rovnako väčšinou prežívajú v ťažko prístupných a málo osídlených oblastiach (horské oblasti, tropické pralesy, polopúštne oblasti), pretože prístupné polohy a úrodné oblasti boli od stredoveku kolonizované.

V dnešnom rozvinutom svete dominuje niekoľko hlavných etnických a kultúrnych skupín. Dominantnou kultúrnou skupinou je *indoeurópska*, ktorej etniká (anglosaské, slovanské, románske a v posledných storočiach aj americké) sú okrem *indo-iránskeho* etnika spojené predovšetkým s kresťanskými formami náboženstva (najrozšírenejším je rímsko-katolícke, nasledujú východné ortodoxné, protestantské a iné formy kresťanstva, ktoré dominujú v Európe, Severnej a Južnej Amerike a v Austrálii). V súvislosti s veľkou vyspelosťou týchto etník sa indoeurópska kultúra kolonizáciou v tomto tisícročí rozšírila takmer celosvetovo (medzi 10 najrozšírenejšími jazykmi je 7 indoeurópskych – anglický, španielsky, bengálsky, hindský, portugalský, ruský a nemecký), čo platí aj o kresťanskom náboženstve. Indo-iránske etnikum je spojené s hinduistickým a moslimským náboženstvom. Ďalšou skupinou, pre ktorú je typická historická expan-

zia, je *afro-ázijské etnikum* s dominantnou arabskou skupinou sprevádzanou islamským (moslimským) náboženstvom, ktoré je najprogressívnejším svetovým náboženstvom (rozširuje sa v severnej a východnej Afrike, JZ a strednej, ale aj v JV Ázii).

Ostatné skupiny etník a jazykov sa vyvíjali v historicky vymedzených hraniciach bez významnejšej expanzie v tomto tisícročí. „Silnými“ etnikami sú najmä *sino-tibetská* skupina (čínsko-mandarínsky jazyk je najrozšírenejším na svete, takisto jazyk wu je veľmi rozšírený), *japonsko-kórejská* skupina (japončina je ôsmym najpoužívanejším jazykom). S týmito etnikami sú spojené východné náboženstvá – rôzne formy buddhizmu, šintoizmus, taoizmus a konfuciánske náboženstvo. Silné sú aj niektoré etniká *altajskej skupiny* (najmä v strednej Ázii), *skupín JV Ázie* (austronézska, austro-ázijská, kamtai) a *nigersko-konžskej skupiny* (západná, stredná a južná Afrika).

Naopak najviac ohrozenými skupinami sú predovšetkým *pôvodné etniká Severnej a Južnej Ameriky* (eskimácko-aleutské a všetky indiánske etniká), *pôvodné austrálske etnikum* (aboriginovia), niektoré *austronézske etniká* (najmä v Polynézii), *domorodé africké etniká* (Khoisan, nilo-saharské a niektoré afro-ázijské etniká) a niektoré *etniká uralskej a altajskej skupiny* predovšetkým na území Ruska.

Stredoeurópsky priestor je regiónom s pomerne veľkou kultúrnou a etnickou diverzitou, čo vyplýva z historického vývoja. Pôvodní obyvatelia poľadových období (doba kamenná, bronzová, železná) boli vystriedaní Keltmi a Germánmi, do Strednej Európy siahla vplyv Rímskej ríše. Od 5. storočia ich striedali Húni, Góti, Avari a Slovania. Slovanské kmene tu dosiahli západnú hranicu svojho rozšírenia a postupne sa z nich vyvinuli súčasné západoslovanské národy (Poliaci, Česi, Slováci). V 9.–10. storočí tu našli svoj nový domov aj Maďari. Stredná Európa je teda priestorom miešania sa slovanských, germánskych a maďarských kultúr, navyše s vplyvmi niekoľkých vln kolonizácie (germánskej, habánskej a románskej) a výpadov ázijských kočovných národov v stredoveku (Tatári, Turci). Duchovným základom kultúry našich národov je kresťanstvo, pričom prevažuje rímsko-katolícke vyznanie. Kultúrne a etnické tradície majú v našich podmienkach veľký význam a sú jedným z dôležitých predpokladov duchovného obohacovania a rastu nových generácií. Avšak rovnako ako inde vo svete, aj stredoeurópske národy sú ohrozované inváziou a nekritickým prijímaním modernej americkej kultúry a životného štýlu, potláčajúceho význam tradičných hodnôt pre rozvoj človeka.

4.4.6 Problémy násilia a malej bezpečnosti ľudstva

S kultúrno-historickým vývojom ľudstva úzko súvisí problematika politického vývoja jednotlivých krajín a ich hlavných znakov – stavu demokracie a ľudských práv, bezpečnosti občanov, prejavov zločinnosti a násilia.

Represívne politické režimy

Demokracia vo svete má približne dvestoročnú tradíciu. Jej počiatky siahajú do konca 18. storočia (vyhlásenie americkej ústavy, francúzska buržoázna revolúcia r. 1789). Väčší rozsah vývoja demokratických režimov však nastáva v Európe až po prvej svetovej vojne – do tohto obdobia môžeme datovať vznik moderných demokracií. Proces šírenia demokracie bol sprevádzaný postupným zánikom svetového koloniálneho systému. Novodobým medzníkom dejín demokratizácie je rok 1989, v ktorom sa začal rozpad sovietskeho komunistického bloku a vznik nových štátov na moderných demo-

kratických princípoch. Zanikla polarita sveta založená na politickom systéme (Západ – Východ), i keď polarita založená na ekonomike (Sever – Juh) naďalej pretrváva.

Moderné dejiny sveta sú typické rozvojom demokratických režimov formou transformácie a zániku nedemokratických režimov (bývalé komunistické krajiny, závislé územia, prípadne náboženské režimy). Najmä v Afrike, Ázii a Latinskej Amerike však nemá demokracia historické tradície a aj v súčasnosti tu pretrvávajú autokratické režimy založené na represívnych pravidlách, ktoré neumožňujú plnohodnotné zapojenie občanov do verejného života a obmedzujú ich ľudské práva.

Represívne politické režimy je možné rozdeliť na niekoľko skupín. Prvou skupinou sú zvyškové socialistické (resp. komunistické) ideológie, deklarujúce síce „vládu ľudu“, avšak založené na diktatúre komunistickej strany a potláčajúce politickú a náboženskú slobodu (často aj menšinové etniká). V súčasnosti je v týchto krajinách síce snaha o určitú demokratizáciu pomerov, avšak je obmedzená predovšetkým na ekonomickú stránku. K týmto krajinám patria predovšetkým Kuba, Čína, Severná Kórea, Vietnam, Laos, zvyškové diktatúry bývalého ZSSR, ktoré sa navonok deklarujú ako demokracie, avšak prvky represívnych režimov v nich prevládajú (Bielorusko, Moldavsko, ale aj republiky Strednej Ázie, kde je diktatúra komunizmu nahrádzaná náboženskou diktatúrou).

Druhou skupinou sú štáty, kde hlavným znakom je dominancia islamského náboženstva ako jedinej štátnej doktríny, často s militantnými prvkami – patria sem diktatúry deklarujúce sa ako republiky (napr. Líbya, Irak, Irán, Afganistan, Pakistan), ale predovšetkým monarchie (sultanáty a emiráty), v ktorých sú určité skupiny občanov potláčané – Bahrajn, Qatar, Spojené arabské emiráty, Saudská Arábia, Omán, Brunei, ale aj Kuvajt a Jordánsko.

Ďalšou skupinou krajín sú štáty – väčšinou bývalé kolónie, ktoré sa transformovali na prezidentské republiky alebo sa deklarujú ako demokratické republiky. Ich spoločným znakom je však diktatúra – vojenská alebo prezidentská (prípadne kombinovaná). Ide najmä o africké krajiny (Alžírsko, Etiópia, Kongo, Kongo-Brazaville, Sudán, Eritrea, Uganda, Mauretánia, Sierra Leone, Gambia, Togo, Nigéria, Djibouti, Keňa, Gabun, Rovníková Guinea, Zimbabwe a i.) a niektoré ázijské krajiny (Sýria, Maledivy, Barma, Indonézia).

Množstvo krajín najmä tretieho sveta má v súčasnosti nepriaznivé vnútropolitické pomery – v dôsledku občianskych vojen, resp. vojenských prevratov. Najviac takýchto krajín je v Afrike (napr. Libéria, Sudán, Somálsko, Angola, Mozambik, Rwanda, Burundi, najnovšie Pobrežie Slonoviny, v Ázii sú to najmä Afganistan, Jemen, Kambodža, v Amerike Haiti a v Európe v súčasnosti oblasť bývalej Juhoslávie.

Vo svete prežívajú aj iné typy monarchií (kniežatstvá, konštitučné monarchie) – Svazijsko, Bhután, malé európske monarchie (Andorra, Lichtenštajnsko, Monako). Osobitnú skupinu krajín tvoria závislé územia, ktoré sú zvyškami pôvodne rozsiahleho koloniálneho systému. Ich dnešný počet sa podstatne znížil (proces dekolonizácie odštartoval v období po prvej svetovej vojne) – v súčasnosti je na svete okolo 40 závislých území. Najvýznamnejšie z nich sú Francúzska Guyana a Západná Sahara (pod správou Maroka), najväčším územím pod cudzou správou je Grónsko (má štatút autonómneho regiónu Dánska). Závislé sú aj viaceré ostrovné územia najmä v karibskej oblasti a Tichomorí.

Násilie, zločinnosť

Problém zločinnosti a násilia súvisí čiastočne aj s predchádzajúcim problémom nedemokratickosti jednotlivých režimov, ale má aj širšie príčiny. Všeobecným trendom konca 20. storočia je enormný vzrast kriminality – nárast trestných činov, stúpajúci počet uväznených, medzinárodný obchod s drogami, zbraňami, ženami a pranie špinavých peňazí sú jej hlavnými prejavmi.. V r. 1995 obchod s drogami dosahoval odhadom 8 % objemu svetového obchodu (približne 500 mld. USD), rozsah „prania peňazí“ bol odhadovaný na 2–5 % tvorby svetového produktu. Zločin sa stáva globalizovaný, organizovaný do globálnej siete.

Počet uväznených na 100 000 obyvateľov – 1994

Údaje boli k dispozícii pre 76 krajín, chýbajú najmä pre rozvojové krajiny. Celkový priemer pre všetky krajiny je 260,2 uväznených na 100 000 obyvateľov – v rozvojových krajinách je to 129, v rozvinutých krajinách 168 (v krajinách EÚ 159) a v bývalých socialistických krajinách až 758 (to je však spôsobené výnimočne vysokým počtom uväznených v Rusku). Krajinou s najväčším počtom uväznených na svete je Rusko (1 539 uväznených na 100 000 obyvateľov), nasledujú Svazijsko (967), Chile (932), Lotyšsko (768), Singapur (631), Guyana (537), Qatar (529). Naopak najmenej uväznených je vo Filipínach (6 na 100 000 obyvateľov), Vanuatu (22), v Chorvátsku (29), Indonézii (30), Japonsku (39) a Grécku (47).

V krajinách „V4“ je priemerný počet uväznených 185,3 na 100 000 obyvateľov – najviac v Poľsku (197) a Maďarsku (178), nasleduje Slovensko (166 – 43. miesto) a Česká republika (160 – 46. miesto).

Násilné trestné činy na 100 000 obyvateľov (vraždy a znásilnenia) – 1994

Údaje o počte vrážd (úmyselných zabíjání) boli k dispozícii pre 88 krajín. Ich celkový priemer je 7,7 vrážd na 100 000 obyvateľov – v rozvojových krajinách je to 7,6, v rozvinutých 3,4 (v krajinách EÚ 4,7), avšak v bývalých socialistických krajinách až 13,2. Najviac vrážd pripadá na rozvojové krajiny karibskej oblasti (Svätý Tomáš – 133,7, Bahamy 85,5, Kolumbia 75,9, Guatemala 30,1 vrážd na 100 000 obyvateľov, ale vysoký počet vrážd má aj Jamajka, Nikaragua, Paraguaj, Guyana), na niektoré africké krajiny (Lesotho 70,4, Svazijsko 31,1), v popredí sú aj bývalé republiky ZSSR (Estónsko 24,4, Rusko 21,8, ďalej Kazachstan, Lotyšsko, Litva). Z vyspelých priemyselných krajín je najvyšší podiel vrážd v Holandsku (14,8) a vo Fínsku (10,1). Naopak najmenej vrážd pripadá na niektoré rozvojové krajiny Ázie (Maledivy 0,5, Barma 0,6, Indonézia 0,8, Bahrajn 1,0), Afriky (Madagaskar 0,5, Maroko 1,1, Egypt 1,3), z vyspelých krajín na Írsko (0,7), Japonsko (1,0), ďalej Španielsko, Kanadu, Nórsko a Švajčiarsko.

Krajiny „V4“ majú priemer vrážd na úrovni vyspelých krajín (3,1 vraždy na 100 000 obyvateľov) – najväčší je v Maďarsku (4,3), nasleduje Poľsko (3,1), Slovensko (2,4 – 64. miesto) a Česká republika (2,1 – 69. miesto).

Počet znásilnení v jednotlivých krajinách sveta (údaje z 86 krajín) sa pohybuje od 0 (Qatar) až po 102 na 100 000 obyvateľov, pričom priemer je 23,5. Vysoký počet znásilnení je najmä v zámorských vyspelých krajinách (priemer 38, v krajinách EÚ len 3,1), v rozvojových krajinách je to 22 a v bývalých socialistických krajinách 7.

Najviac znásilnení na 100 000 obyvateľov pripadá na USA (až 102), nasledujú Čína (44), Kanada (32), Rusko a Austrália (14), India (13), Francúzsko a Južná Kórea (6), Nemecko (5). Celkovo v 37 krajinách je výskyt znásilnení menší ako 0,5 na 100 000

obyvateľov, pričom najnižší je v niektorých rozvojových krajinách Ázie (Qatar, Nepál, Libanon, Singapur, Sýria, Tadžikistan), Latinskej Ameriky (Sv. Vincent, Barbados, Guyana, Paraguay) a Afriky (Madagaskar).

Krajiny „V4“ majú priemer znásilnení len 1,5 prípadov na 100 000 obyvateľov (najviac Poľsko 2,0, nasledujú Česká republika 0,9, Maďarsko 0,8 a Slovensko len 0,2 – 65. miesto).

Drogové trestné činy na 100 000 obyvateľov – 1994

Hlavnými oblasťami produkcie „tvrdých drogových látok“ (najmä heroín a kokaín) sú tzv. „Zlatý trojuholník“ (Barma, Laos, Thajsko), „Zlatý polmesiac“ (Irán, Pakistan, Afganistan) a „Snežná zóna“ (Bolívia, Peru a Kolumbia). Krajinami spotreby sú najmä západná Európa a Severná Amerika, sídla drogových kartelov sa nachádzajú najmä v Kolumbii, USA a Taliansku.

Údaje boli k dispozícii pre 85 krajín – ich priemer je 22 trestných činov súvisiacich s výrobou, spracovaním, predajom a konzumáciou drogových látok. Tento priemer je podstatne vyšší vo vyspelých priemyselných krajinách (106, v krajinách EÚ až 115), nadpriemerný je aj v bývalých socialistických krajinách (37). Priemer rozvojových krajín je len 9 trestných činov na 100 000 obyvateľov. Krajinami s najväčším výskytom týchto trestných činov sú vyspelé štáty Švajčiarsko (563), Nórsko (533), Austrália (398), Švédsko (350), ale aj Dánsko a Kanada, v popredí sú rozvojové krajiny Latinskej Ameriky (Bahamy 283, Guyana, Trinidad, Jamajka, Barbados). Štátmi s najmenším počtom týchto trestných činov sú rozvojové krajiny Ázie (Čína a Indonézia 0,3, Arménsko 0,7, Nepál 1,1), bývalé socialistické krajiny (Rumunsko, Slovensko, Estónsko, Maďarsko) a niektoré iné krajiny (Bolívia, Madagaskar).

Krajiny „V4“ majú priemer drogových trestných činov malý – len 8,0 na 100 000 obyvateľov (bez údajov pre Českú republiku). Najmenší výskyt týchto trestných činov na Slovensku (1,6 – 79. miesto), malý je aj v Maďarsku (2,5), vyšší je v Poľsku (10,4).

Index kriminality – 1994

Na základe výskytu vybraných zločinov (vrážd, znásilnení a drogových trestných činov) bol zostavený pomocný *index kriminality*. Pre každý z vyššie analyzovaných ukazovateľov bol vypočítaný priemer pre všetky krajiny (stanovená bola preňho hodnota 1,000) a výsledný index bol vypočítaný ako aritmetický priemer týchto ukazovateľov – do úvahy boli brané tie krajiny, pre ktoré boli k dispozícii minimálne dva ukazovatele. Celkovo bol vyjadrený index kriminality pre 92 krajín – minimálna hodnota bola 0,027 (Nepál), maximálna hodnota 8,637 (Švajčiarsko). Priemer indexu pre vyspelé priemyselné krajiny je dva- až trikrát vyšší ako pre rozvojové krajiny (2,292, krajiny EÚ 1,984 oproti 0,767 priemeru rozvojových krajín). Hoci údaje o jednotlivých krajinách zďaleka nie sú kompletne (chýbajú najmä pre rozvojové krajiny), tento pomer indikuje veľkú kriminalitu práve v rozvinutých krajinách. Vysoký index kriminality (viac ako 3násobok priemeru) majú okrem Švajčiarska aj Nórsko, Austrália, Švédsko, Luxembursko, Dánsko a Kanada, z rozvojových krajín najmä niektoré karibské krajiny (Jamajka, Guyana, Trinidad, Kolumbia, Barbados), africké a arabské krajiny (Lesotho, Mauritius, Kuvajt, Egypt). Naopak najmenšiu hodnotu indexu kriminality (menej ako 0,1) majú Nepál, Madagaskar, Indonézia, Bolívia, Zambia, Turecko.

Pomerne vysoká hodnota indexu je aj pre skupinu bývalých socialistických krajín (1,220), to je však spôsobené najmä nadpriemernou kriminalitou Ruska a niektorých ďalších bývalých krajín ZSSR (Kazachstan, Kirgistan, Ukrajina). Krajiny „V4“ majú veľmi nízky priemer indexu kriminality (0,265), pričom patria do skupiny krajín

s nízkou hodnotou kriminality – najmenšia je na Slovensku (0,131 – 84. miesto), ďalej v Českej republike (0,156 – 83. miesto), nasledujú Maďarsko (0,235 – 77. miesto) a Poľsko (0,320 – 74. miesto).

Militarizácia – ozbrojené konflikty, politické napätie

Historický vývoj ľudstva na Zemi je sprevádzaný sústavnými konfliktmi, ktoré sú s ohľadom na rastúcu technickú vyspelosť ľudstva čím ďalej tým viac nebezpečné. 20. storočie je predovšetkým obdobím dvoch svetových vojen, ktoré mali dovedy nevídaný rozsah. Ukončením 2. svetovej vojny sa však napätie vo svete nezmenšilo – vo svete sa odvtedy odohralo viac ako 200 vojenských konfliktov, z toho za posledné desaťročie viac ako 60. V súčasnosti je vo svete uvádzaných viac ako 40 významných ohnisk napätia. Zmenil sa však charakter konfliktov – objavujú sa konflikty spojené s medzinárodným terorizmom, obchodom so zbraňami a narkotikami. Štyridsať rokov trvajúce obdobie enormného zbrojenia a studenej vojny medzi západným a východným blokom bolo ukončené pred desiatimi rokmi, čo prinieslo pomerne výrazné zníženie výdavkov na zbrojenie. Napriek tomu sa objavujú nové konflikty založené najmä na etnickej neznášanlivosti (vojnové konflikty v krajinách bývalej Juhoslávie, v Zakaukazskej oblasti, ale najmä vo viacerých krajinách Afriky) alebo náboženskom fundamentalizme (najmä islamskom – tieto konflikty majú charakter vnútroštátneho alebo medzinárodného terorizmu).

Vojensko-politická situácia sa dá dokumentovať na príklade viacerých ukazovateľov.

Početnosť ozbrojených síl – 1997

Celkový počet vojakov vo svete bol v r. 1997 viac ako 20,1 milióna. Najväčšiu armádu mala Čína (2,84 mil.), nasledovali USA (1,45 mil.), Rusko (1,24 mil.), India (1,15 mil.) a ďalšie rozvojové krajiny (Južná Kórea, Turecko, Pakistan, Irán s počtom vojakov 500–700 tisíc). Naopak niektoré krajiny prakticky armádu nemajú (Seychelly, Antigua, Lichtenštajnsko a i.). Krajiny „V4“ majú spolu armádu o sile 394 tis. vojakov (Poľsko 242 tis., Česká republika 62 tis., Maďarsko 49 tis. a Slovensko 41 tis. vojakov). Najmenší podiel vojakov je predovšetkým v afrických krajinách.

Po prepočítaní ozbrojených síl podľa počtu obyvateľov je síce na prvom mieste Macedónsko (57 vojakov / 1 000 obyvateľov), avšak na ďalších dominujú krajiny JZ Ázie (Izrael 30, Spojené arabské emiráty 28, Sýria 21, nasledujú Singapur, Qatar, Omán, Bahrajn, Irak, Libanon). Celkový priemer vo svete je 3,5 vojaka na 1000 obyvateľov – v rozvojových krajinách je to 2,9, v rozvinutých 4,8 (v krajinách EÚ 5,3), v bývalých socialistických až 7,4. Krajiny „V4“ majú priemer takmer dvakrát vyšší ako celosvetový (6,1). Najvyšší priemer je na Slovensku (7,6–37. miesto), nasledujú Poľsko (6,3), Česká republika (6,1–51. miesto) a Maďarsko (4,8).

Index vývoja ozbrojených síl 1985–97

Celkový počet ozbrojených síl (vojakov) vo svete za obdobie 1985–97 poklesol o 11 %, pričom tento pokles bol výrazný najmä vo vyspelých priemyselných krajinách (o 25–26 %). V rozvojových krajinách bol celkový pokles malý (len asi 5 %), pričom ale v najmenej rozvinutých krajinách početnosť armád výrazne stúpila (asi o 47 %). Najväčší vzostup armád je dokumentovaný v prípade niektorých krajín Ázie (najmä Omán – vzrast až 17,4násobný, ale aj Sri Lanka 5,4, Kambodža 4,0, Bahrajn 3,9, Libanon 3,2, Saudská Arábia 2,6násobný rast) a Afriky (Rwanda – 10,6násobný rast, Sierra Leone 4,8, Djibouti 3,2, Uganda 2,8). Zaujímavé je, že najväčší pokles armád zaznamenali tiež

rozvojové krajiny najmä Latinskej Ameriky (Mexiko 11násobný pokles, Guyana 4,2, Nikaragua 3,7, Kuba 2,7), Ázie (Seychelly 5,9, Mongolsko 3,7, Vietnam 2,1, Laos 1,8násobný pokles), Afriky (Kapverdské ostrovy – 7,1, Mozambik 2,6, Ghana 2,2násobný pokles), ale aj Európy (Maďarsko 2,2, Belgicko 2,0násobný pokles).

Väčšina vyspelých krajín sveta zaznamenala pokles ozbrojených síl o 10–50 %. Údaje nie sú k dispozícii pre väčšinu bývalých socialistických štátov, vrátane Slovenska a Českej republiky.

Výdavky na zbrojenie ako % HDP – 1996

Krajiny sveta vydávajú na zbrojenie veľmi rozdielne čiastky v porovnaní s ich domácim produktom – v r. 1996 to bolo od 0,1 % (Japonsko) až po 14,5 % (Chorvátsko). Svetový priemer bol 2,4 % a bol vyrovnaný pre rozvojové krajiny (2,4 %) aj rozvinuté krajiny (2,3 %, krajiny EÚ 2,2 %). Vyšší priemer bol v prípade bývalých socialistických krajín (3,2 %). V popredí krajín sú rovnako ako v predchádzajúcom ukazovateli krajiny JZ a južnej Ázie (Omán, Saudská Arábia 13,2 %, Kuvajt 11,9 %, ďalej Jordánsko, Izrael, Sýria, Libanon, Srí Lanka, Pakistan, Bahrajn). Zo svetových mocností vydáva na zbrojenie Rusko 3,7 % HDP, USA 3,6 %, India 2,5 %, Čína len 1,1 %. Najmenej na zbrojenie vydávajú niektoré vyspelé krajiny (Japonsko a Malta – len 0,1 %, Luxembursko 0,7 %), viaceré krajiny Afriky (Mauritius 0,3 %, Ghana, Nigéria, Malawi, Madagaskar...), Mexiko (0,4 %), pobaltské štáty .

Priemer krajín „V4“ je v tomto ukazateli na úrovni celosvetového priemeru – 2,4 %, pričom najmenší je v Maďarsku (1,6 %) a Českej republike (1,8 % – 50. miesto), nasleduje Slovensko (2,3 % – 38. miesto) a Poľsko (2,8 %).

Utečenci – krajina pôvodu a azylová krajina (1997)

Počet utečencov dokumentuje kritickú situáciu v jednotlivých krajinách a súvisí predovšetkým s výskytom vojnových a ozbrojených konfliktov, niekedy aj s hladomorom (napr. africké krajiny).

V r. 1997 bolo vo svete registrovaných takmer 9,5 mil. utečencov (v rokoch 1990–94 to bolo ročne až okolo 20 mil. utečencov mimo svojej domovskej krajiny). Jednoznačne najviac ich bolo z Afganistanu (2,65 mil.), 630 tis. z Iraku, okolo 500 tis. zo Somálska, Burundi a Libérie a 390 tis. z Bosny-Hercegoviny. Po prepočítaní na počet obyvateľov je svetový priemer 2 990 utečencov na milión obyvateľov – najviac to bolo z najmenej rozvinutých krajín (13,04 tis.), z bývalých socialistických krajín 3,79 tis. a celkovo z rozvojových krajín 2,88 tisíc utečencov na 1 milión obyvateľov. Regiónmi, z ktorých pochádza najviac utečencov vzhľadom k počtu obyvateľov, sú predovšetkým Afrika (Libéria 201 tis., Eritrea, Burundi, Sierra Leone, Somálsko, v predchádzajúcich rokoch aj Južná Afrika, Mozambik, Angola, Rwanda, Sudán), južná Ázia (Afganistan 127 tis., Bhután, Irak, predtým aj Izrael, Srí Lanka, Filipíny), JV Európa (Bosna a Hercegovina 111 tis., Chorvátsko 76 tis., v súčasnosti Juhoslávia) a zakaukazský región (Arménsko, Azerbajdžan, v predchádzajúcich rokoch aj Gruzínsko).

V krajinách „V4“ je počet utečencov malý – najmenší v Českej republike (500 na 1 mil. obyvateľov), v Poľsku 1,2 tis. – viacej len v Maďarsku (8,2 tis.). Údaje za Slovensko neboli k dispozícii.

Azylové krajiny predstavujú cieľové miesto úteku utečencov. V deväťdesiatych rokoch to boli najmä niektoré ázijské krajiny (v r. 1997 Irán – 1,983 mil. utečencov, Pakistan – 1,203 mil., menej India, Čína a Thajsko), vyspelé priemyselné krajiny Európy a Severnej Ameriky (Nemecko – 1,049 mil., USA 547 tis., Švédsko, Francúzsko, Kanada, Holandsko, Veľká Británia – viac ako 100 tis.), africké krajiny (Tanzánia 570 tis.,

Guinea 435 tis., Sudán 374 tis., Etiópia 320 tis., ďalej Zaire, Keňa, Pobrežie Slonoviny, Uganda, Zambia, Alžírsko), niektoré krajiny bývalého ZSSR (Rusko 238 tis., Azerbajdžan a Arménsko cca 220 tis.)

Do krajín „V4“ smerovalo spolu 9,1 tis. utečencov – najviac do Maďarska 5,9 tis., menej do Českej republiky (1,7 tis.), Poľska (0,8 tis.) a Slovenska (0,7 tis. utečencov).

Ohniská napätia a ozbrojených konfliktov

Hlavnými ohniskami napätia a ozbrojených konfliktov vo svete v súčasnosti sú:

Európa – Juhoslovanská zväzová republika (občianska vojna v Kosove, napätie vo vzťahu Srbsko – Čierna Hora), Bosna-Hercegovina (etnické napätie), Veľká Británia (pretrvávajúce napätie po 25ročnom náboženskom konflikte v Severnom Írsku), Španielsko (dlhodobý boj ETA za osamostatnenie Baskicka), Cyprus (dlhodobé etnické napätie medzi tureckým a gréckym etnikom)

Bývalý ZSSR – Širšia oblasť Zakaukazského regiónu – Čečensko (vojna s Ruskom), Náhorný Karabach (etnická vojna) a oblasť Strednej Ázie – najmä Tadžikistan (islamské hnutie, politické napätie)

JZ Ázia – Afganistan (teror islamského hnutia Taliban), Izrael a okupované územia Gazy (nábožensko-politický konflikt medzi židmi a Palestíncami, napätie vo vzťahoch Izraela k susedným štátom), Libanon – Sýria (dlhodobý náboženský konflikt), Turecko (etnický konflikt s Kurdmi), Irán (zbrojenie, napätie s Izraelom a USA), Jemen (etnický konflikt), Irak (diktátorský režim, medzinárodná izolácia)

Južná Ázia – Pakistan (štátny prevrat, politické a etnické zrážky), India – Pakistan (etnický a náboženský konflikt v Kašmíre), Sri Lanka (16 rokov trvajúca etnická vojna medzi Tamilmi a Sinhálcami)

JV a v Ázia – Indonézia (etnické nepokoje a snaha o osamostatnenie – Východný Timor, Irian Jaya, Aceh, Pontianak), Barma (politické represie, občianska vojna na severe krajiny), Severná Kórea – Južná Kórea (stále politické napätie), Filipíny (náboženské nepokoje na juhu – islamskí separatisti), Čína (snaha o pripojenie Taiwanu k Číne, náboženské nepokoje v provincii Xinjiang)

Afrika – Alžírsko (občianska vojna medzi vládou a islamskými fundamentalistami), Stredná Afrika (Angola, republiky Kongo, Rwanda a Burundi – veľké etnické konflikty a občianske vojny, neúspešné misie OSN, exodus obyvateľov), spor Etiópia – Eritrea (pohraničné boje, ekonomická blokáda), politické a etnické konflikty vo viacerých iných krajinách (Sudán, Somálsko, Maroko, Guinea-Bissau, Sierra Leone, Pobrežie slonoviny, Uganda, Zimbabwe, Komory)

Latinská Amerika – Kolumbia (dlhodobá občianska vojna s drogovým kartelom), Mexiko (lokálne etnické konflikty), Peru (hraničný konflikt s Ekvádorom).

5. Reakcia na globálnu problematiku – potreba reformy riadenia na princípe ľudského rozvoja a spravodlivosti

Aktuálny a očakávaný vývoj sveta ponúka nielen veľké globálne výzvy a príležitosti, ale aj problémy a hrozby, na ktoré je potrebné adekvátne reagovať. Prostredníctvom silnej-

šieho riadenia (lokálneho, národného, regionálneho a globálneho) môžu byť zachované výhody trhovej súťaže s jasnými pravidlami a hranicami, a zároveň môžu byť uskutočnené silnejšie akcie na zabezpečenie potrieb ľudského rozvoja.

Podľa Human Development Report (1999) „riadenie neznamena viac vládnutia – jedná sa o rámec pravidiel, inštitúcií a postupov, ktoré stanovujú limity a určujú správanie jednotlivcov, organizácií a spoločností. Bez silného riadenia sa nebezpečnosť globálnych konfliktov stanú realitou 21. storočia – obchodné vojny za národné záujmy a záujmy spoločností, občianske konflikty, nekontrolovateľná finančná nestabilita, globálna kriminalita ovplyvňujúca medzinárodné vzťahy a postihujúca politiku, obchod a políciu“.

Súčasnú globálnu riadenie je nedostatočné najmä z nasledovných príčin:

- je príliš úzke a limitované na záujmy ekonomického rastu a finančnej stability
- je geograficky príliš nevyvážené (dominujú veľké ekonomiky)
- nezohľadňuje vplyv globálneho trhu na ľudský rozvoj a chudobu
- charakteristické je nereprezentatívnou štruktúrou globálneho rozhodovania (minimálny vplyv chudobných krajín), a malou transparentnosťou
- neexistujú záväzné mechanizmy pre etické štandardy a ľudské práva jednotlivcov, spoločenstiev a vlád.

Globálne riadenie budúceho storočia musí začať so silnými záväzkami:

- ku globálnej etike, právu a rešpektu pre ľudské práva pre všetkých ľudí
- k ľudskému blahobytu ako cieľu, s otvorenou ekonomikou a ekonomickým rastom ako prostriedkom
- k rešpektovaniu rozdielných podmienok a potrieb každej krajiny
- k zodpovednosti (vyúčtovaniu) všetkých účastníkov.

Agenda na ľudský rozvoj by sa mala zamerať na sedem hlavných výziev, ktoré všetky vyžadujú národné a medzinárodné akcie.

1. Posilniť politiku a akcie pre dosiahnutie ľudského rozvoja a prispôbiť ich novým podmienkam globálnej ekonomiky
2. Redukovať hrozby finančnej zraniteľnosti ekonomík a súvisiacich ľudských nákladov
3. Viest' silnejšie globálne akcie na potlačenie globálnych hrozieb ľudskej bezpečnosti
4. Zlepšiť verejné akcie na vývoj technológií pre ľudský rozvoj a odstránenie chudoby
5. Odstrániť marginalizáciu chudobných a malých krajín
6. Napraviť nerovnováhu v štruktúre globálneho riadenia novými snahami na tvorbu nového systému (inkorporujúceho do riadenia aj malé krajiny)
7. Budovať logickejšiu (kohorentnejšiu) a demokratickejšiu architektúru globálneho riadenia v 21. storočí.

Príloha: Regionálne porovnanie vybraných ukazateľov globálnej problematiky

RK – všetky rozvojové krajiny, NRK – najmenej rozvinuté krajiny, PK – vyspelé priemyselné krajiny, EÚ – krajiny Európskej únie (13 členských štátov EÚ), V4 – krajiny Višeegrádskej štvorky (Česká republika, Maďarsko, Poľsko a Slovensko), SR – Slovensko, ČR – Česká republika.

Kód	Ukazovateľ	Svet	RK	NRK	PK	EU	V4	SR	ČR
<i>1. Súbor environmentálnych problémov</i>									
1.1	Spotreba el.energie na 1 obyv. – kWh, 1997	2370	845	81	9491	6437	4092	5386	5948
1.2	Index náročnosti ekonomiky na zdroje – 1997	1,000	0,470	0,102	3,551	2,480	1,345	1,459	1,827
1.3	Efektívnosť využitia zdrojov – USD/kg, 1997	2,20	1,10	-	3,40	6,060	1,30	1,10	1,20
1.4	Produkcia nebezpečných odpadov – kg/osobu, 1991–94	-	-	-	343	72	164	249	181
1.5	Produkcia CO ₂ na obyvateľa – t, 1996	4,10	2,10	0,20	12,5	8,25	9,10	7,4	12,4
1.6	Produkcia SO ₂ na obyvateľa – t, 1995	-	-	-	47,5	30,9	67,6	44,4	105,6
<i>2. Problémy chudoby, nepriaznivého stavu a vývoja ekonomiky a zadlženosti krajín</i>									
2.1	HDP/obyvateľa – USD, 1997	3610	908	245	19283	18080	2346	3432	3329
2.2	HDP/obyvateľa podľa PPP – USD, 1997	6332	3240	992	23741	20200	7380	7910	10510
2.3	Priem. ročný rast HNP/obyvateľa – %, 1975–97	2,8	4,4	2,3	2,6	1,9	-	-	-
2.4	Priem. ročná miera inflácie – %, 1985–96	17,8	88,8	94,9	3,0	4,8	40,0	8,9	11,5
2.5	Celkový zahraničný dlh na obyvateľa – USD, 1997	468	445	237	-	-	1482	1850	2083
2.6	Zahraničný dlh ako % HNP – 1997	35,2	36,0	92,3	-	-	39,2	51,7	41,8
2.7	Prijatá rozvojová pomoc na obyvateľa – USD, 1997	-	9,0	29,1	-	-	15,1	12,7	10,4
2.8	Prijatá rozvojová pomoc ako % HNP – 1997	-	1,9	0,9	-	-	0,4	0,3	0,2
<i>3. Demografické problémy</i>									
3.1	Celková miera pôrodnosti – %, 1997	2,7	3,0	5,0	1,6	1,5	1,5	1,4	1,2
3.2	Priemerný ročný prírastok – %, 1997–2015	1,1	1,4	2,2	0,3	0,0	0,0	0,1	-0,2
3.3	Podiel obyvateľov vo veku nad 60 rokov – %, 1997	6,8	4,9	3,2	14,5	15,9	12,1	11,0	13,3
3.4	Index starnutia – 2015/1997	1,22	1,30	1,06	1,26	1,25	1,26	1,23	1,38
<i>4. Problémy zdravia a výživy obyvateľov</i>									
4.1	Očakávaná doba dožitia – roky, 1997	66,7	64,4	51,7	77,7	77,6	72,5	73,0	73,9
4.2	Podiel obyv. nedoživajúcich sa 60 rokov – %, 1997	25	28	50	11	10	17	16	14
4.3	Kojenecká úmrtnosť – %, 1997	5,8	6,4	10,4	0,6	0,5	0,9	1,0	0,6
4.4	Chorobnosť na AIDS – na 100 000 obyv., 1997	39,7	28,9	69,1	99,1	50,7	1,5	0,3	1,1
4.5	Chorobnosť na TBC – na 100 000 obyv., 1997	68,5	78,7	112,5	14,8	13,8	36,0	28,0	19,1
4.6	Chorobnosť na maláriu – na 100 000	-	883	3221	-	-	-	-	-

Kód	Ukazovateľ	Svet	RK	NRK	PK	EU	V4	SR	ČR
	obyv., 1997								
4.7	Očkovanie proti osýpkam – %, 1995–97	80	79	61	90	89	94	98	97
4.8	Verejné výdavky na zdravotníctvo ako % HNP – 1995	5,5	1,8	1,6	6,3	6,7	4,9	6,1	6,9
4.9	Počet lekárov na 100 000 obyvateľov – 1993	122	76	14	253	291	420	325	293
4.10	Priemerná denná spotreba kalórií – kcal, 1996	2751	2628	2095	3377	3392	3300	3030	3177
4.11	Podiel podvyživených detí do 5 rokov – %, 1997	29	31	40	-	-	-	-	-
4.12	Obyvatelia bez prístupu k nezávadnej vode – %, 1995	-	28	41	-	-	-	-	-
4.13	Orná pôda na 1 obyvateľa – ha, 1994–96	0,24	0,18	-	0,46	0,21	0,35	0,28	0,30
<i>5. Problémy vzdelanosti a sociálneho rozvoja obyvateľov</i>									
5.1	Miera gramotnosti dospelých – %, 1997	78,0	71,4	50,7	98,7	98,6	99	100	100
5.2	Kombinovaný ukazovateľ školskej dochádzky – %, 1997	63	59	37	92	91	76	75	74
5.3	Verejné výdavky na vzdelanie ako % HNP – 1993–96	4,8	3,6	-	5,1	5,2	5,1	4,9	5,4
5.4	Human development index – 1997	0,706	0,637	0,430	0,919	0,907	0,811	0,813	0,833
5.5	Human poverty index – %, 1997	-	27,7	44,9	-	-	-	-	-
5.6	Index rovnoprávnosti žien	-	-	-	-	0,61	0,51	0,51	0,52
<i>6. Problémy násillia a malej bezpečnosti ľudstva</i>									
6.1	Počet uväznených na 100 000 obyvateľov – 1994	260	129	144	168	160	185	166	160
6.2	Vraždy (úmyselné zabitia) na 100 000 obyv. – 1994	7,7	7,6	4,7	3,4	4,8	3,1	2,4	2,1
6.3	Znásilnenia na 100 000 obyv. – 1994	23,5	21,7	0,5	38,4	2,3	1,5	0,2	0,9
6.4	Drogové trestné činy na 100 000 obyv. – 1994	22	9	7	106	93	8	1,6	-
6.5	Index kriminality – 1994	1,000	0,767	0,320	2,292	1,659	0,265	0,131	0,156
6.6	Početnosť ozbrojených síl na tisíc obyv. – 1997	3,5	2,9	2,8	4,8	6,0	6,1	7,6	6,1
6.7	Index vývoja ozbrojených síl – 1997/85	0,89	0,95	1,47	0,74	0,77	-	-	-
6.8	Výdavky na zbrojenie ako % HDP – 1996	2,4	2,4	-	2,3	2,2	2,4	2,3	1,8
6.9	Útečenci na tisíc obyv. (krajina pôvodu) – 1997	2,99	2,88	13,04	-	-	-	-	-

Hľadanie stredoeurópskej dimenzie trvalo udržateľného rozvoja

RNDr. Mikuláš Huba, CSc.

Geografický ústav SAV a STUŽ SR Bratislava

Bratislava 2000

1. Analýza

Koniec osudového rozdelenia Európy Železnou oponou, ktorá 4 desaťročia prechádzala práve jej stredom, znamená aj oživenie záujmu a diskusií o fenoméne strednej Európy. Geopoliticky sa stredoeurópsky priestor rozdrobil so zánikom Rakúsko-Uhorskej monarchie. Versailles z nej urobil súčasť tzv. sanitárneho kordónu, majúceho chrániť a byť chránený víťazmi I. svetovej vojny a zároveň oddeľovať od seba dve potenciálne nebezpečné sily – Nemecko a Rusko. Ako sa ukázalo o dvadsať rokov neskôr, nikoho tento kordón, či skôr nárazník, nechránil a žiadna z mocností ho ani dôkladne nechránila. Priestor poslúžil skôr ako akési laboratórium na odskúšanie beztretného porušovania štátnej suverenity, agresie, masového potlačania ľudských práv a iluzórnosti bezpečnostných záruk.

Druhý úder, ešte oveľa fatálnejší než Versailles, priniesla strednej Európe Jalta so svojím delením Európy medzi Stalina a tých ostatných. Demontáž strednej Európy dovŕšila tvorba ekonomických a vojensko-politických blokov (NATO, Varšavskej zmluvy, RVHP, ES/EÚ).

Fenomén strednej Európy, ktorý charakterizuje aj niečo viac, ako len samotná poloha v strede starého kontinentu, je aktuálny minimálne od čias, keď sa v tomto priestore konštituovala Habsburská monarchia a francúzsky historik Antoine Mares (1998) kladie vznik klasických stredoeurópskych štátnych útvarov do čias Českého kráľovstva za čias Karla IV, Uhorska Matyáša Korvína a poľsko-litovského kráľovstva Jagelovcov a Česi a Slováci by v tomto výpočte privítali asi aj Veľkomoravskú ríšu.

Nemenej dlhú históriu ako znovaobjavovanie má však aj spochybňovanie tohto pojmu, ktorý niektorí považujú iba za akýsi trik na dištancovanie sa od príslušnosti k východnému sovietskemu impériu v rokoch 1945/1989, ktorý sa však po páde Železnej opony zmenil na „politický gýč“ či výhodnú marketingovú operáciu. Lajos Grendel (1997) to charakterizoval takto: „V oživovaní stredoeurópskosti... dostala výraz túžba a nostalgia po západe. V tomto zmysle po roku 1989 stredná Európa stratila aktuálnosť, a tak ako postupuje západoeurópska integrácia krajín tohto regiónu, čoraz menej bude potrebná stredná Európa, až na ňu celkom zabudneme“, aby túto úvahu završil zdanlivo paradoxnou víziou: „...stredoeurópsky občan má poslanie, ale aby pri jeho plnení obstál, musí sa stať najprv občanom. Obsahom poslania stredoeurópskeho občana je úspešne menežovať reinteegráciu priestoru. Presnejšie: poslaním stredoeurópskeho občana je zlikvidovať strednú Európu, región prechodného obdobia, etnických konfliktov a návykov autoritatívneho režimu. Podľa Grendela a podobne uvažujúcich, kým v nedávnej minulosti zdôrazňovanie stredoeurópanstva slúžilo na žiadúce odlíšenie sa od ruského či sovietskeho východného „mora“, dnes môže naopak, pôsobiť kontraproduktívne, lebo môže spomaliť, či dokonca spochybniť integráciu tohto regiónu do európskych štruktúr. Zvykne sa tiež konštatovať, že pre väčšinu spisovateľov sa zdá byť stredná Európa preludom, alebo gettom, zbytočne obmedzujúcim celoeurópsku výmenu ideí. Výsledkom je absencia všeobecne akceptovanej definície fenoménu „stredná Európa“.

Keď si však sadneme do vlaku napríklad v Evove a cez Krakov, Brno, Bratislavu a Győr budeme cestovať do Záhrebu, cez Budapešť do Brašova, alebo cez Viedeň a Graz do Lublany, bude nám pohľad z okna na železničné staničky či veže kostolov stále pripomínať, že sme v tom istom kultúrno-historickom priestore, ktorého spoločného ducha nedokázalo zničiť ani práve sa končiace storočie vojen a revolúcií, spojených

s hektickým budovaním a opätovným likvidovaním politických režimov i celých štátnych útvarov.

Záver prvý: Spoločná stopa strednej Európy pretrváva, napriek všetkým rozkladným a cudzorodým tendenciám, aj keď zmysluplnosť oživovania fenoménu strednej Európy sa neprijíma jednoznačne.

Ak by sme to brali čisto geometricky či z hľadiska tzv. geografického stredú Európy ako bodu na mape, do ktorého stačí zapichnúť hrot kružidla, zvolit' príslušný polomer a opísať kružnicu, potom v kruhu takto vytvorenom bude ako celok a bezozbytku zrejme len Slovensko, Česká republika, Rakúsko a Maďarsko. Všetko ostatné tam bude patriť len svojou časťou (už severozápadné Poľsko bude inklinovať k Európe západnej, resp. severnej a severovýchodnej k východnej – v závislosti na historických sférach vplyvu rôznych nedávno či dávnejšie minulých mocností). Nárok na príslušnosť k strednej Európe si môže zrejme robiť západná Ukrajina vrátane Lvova, najsevernejšia časť bývalej Juhoslávie (Vojvodina, severná časť Chorvátska a zrejme Slovinsko, aj keď to už tiež na prechode k Európe južnej), z Talianska minimálne Južné Tirolsko a okolie Terstu, z Nemecka Bavarsko a snáď i Sasko a Brandenbursko, zo Švajčiarska aspoň jeho východnejšia, prevažne nemecky hovoriaca časť a napokon na JV vysunutý polostrov obkľúčený Balkánom – Sedmohradsko. Ak budeme uvažovať len štátne útvary ako celky, potom sa asi zhodneme na štátoch tzv. Višegrádskej štvorky – Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Poľsko – plus Rakúsko, hneď po týchto krajinách, podľa respondentov prieskumu verejnej mienky, uskutočneného v roku 1996 agentúrou AISA ako v Českej republike i na Slovensku, nasleduje medzi krajinami príslušiacimi k strednej Európe – Ukrajina.

Autori projektu Trvalo udržateľný rozvoj pre strednú Európu (IEA, 1997) dali pred Ukrajinou prednosť Nemecku, zrejme aj preto, lebo projekt je do značnej miery postavený na štatistických dátach a úroveň ich sledovania je v Nemecku predsa len neporovnateľná s Ukrajinou. Posledný partner, ktorý sa zvykne aktívne hlásiť k stredo európskej rodine, je Slovinsko.

Kým členstvo v Stredo európskej zóne voľného obchodu (CEFTA) sa od takéhoto ponímania príliš nelíši, najstaršie z podobných regionálnych zoskupení, s názvom Stredo európska iniciatíva (CEI) sa z pôvodných 4 členov rozrástlo už na 11. Na územné vyčlenenie či zdôvodnenie existencie fenoménu strednej Európy sa rôzni autori pokúsili použiť rôzne ďalšie kritériá. Napr. podľa francúzskeho geografa medzivojnového obdobia A. Tibala ju tvoria krajiny dlhotrvajúcej politickej nestability, ktorá odpovedá etnickej nestabilite, miesto stretu vplyvov. Podľa toho istého autora ide o oblasť tvrdých kontrastov reliéfu a podnebia, kde lokálne osobitosti, vychádzajúce z rasy a prostredia, sú vedomejšie ako vo východnej Európe a závažnejšie ako v peninsulárnej Európe.

Viacerí autori, medzi nimi napríklad Krystof Pomian, zdôrazňujú pri úvahách o strednej Európe hranicu medzi ortodoxným a latinským kresťanstvom, spomínajúc pritom Veľkú schizmu, ktorá v roku 1054 rozdelila podľa tohto kľúča Slovanov a zároveň podľa niektorých predurčila tým aj východnú a juhovýchodnú hranicu fenoménu, ktorý považujeme za strednú Európu, pričom západná hranica bola raz východnou, inokedy viac na západ (napr. k Labe) posunutou hranicou germánskeho fenoménu.

Niektorí autori považujú za kolísku označenia stredná Európa Nemecko, potom, ako sa po páde Svätej ríše Rímskej nemeckého národa európske ťažisko presunulo ďalej na západ. V politickom zmysle vyznačovaná stredná Európa sa tak zrodila z krízy nemeckej identity. Až po zániku spomínanej Svätej ríše rímskej a dezintegrácii tohto regiónu

sa označenie stredná Európa posunulo väčšmi na východ a čoraz viac sa spájalo s označením Habsburskej monarchie a neskôr jej nástupníckych štátov.

Za zaujímavý indikátor na vyčlenenie západu, stredú a východu považujú niektorí aj postupnosť vzniku univerzít a s tým súvisiacu kultúrnu a vzdelanostnú diferenciaciu. Kým pre západ Európy je typickým obdobím vzniku prvých univerzít 11.–12. storočie v jej strede tento proces prebieha v 14.–16. storočí, kým vo východnej a juhovýchodnej Európe až o nejaké 2–3 storočia neskoršie.

Podobne ako mnohé iné javy, aj stredná Európa sa ľahšie vymedzuje negatívne ako pozitívne, ako meniaci sa priestor medzi sférami vplyvu či ohrozenia, ktoré raz predstavovali Turci, inokedy Švédi, Nemci či Rusi, či ako hovorí Milan Kundera, „neurčitá oblasť malých národov medzi Ruskom a Nemeckom“. Viacerí autori upozorňujú v tejto súvislosti na skutočnosť, že myšlienka stredo európskej koherencie – či už ide o spoločnosť osudu, ekonomickú solidaritu, alebo spoluzdieľanú kultúrnu koncepciu – bola prakticky vždy viazaná na pocit ohrozenia. Do tejto kategórie patria aj najnovšie iniciatívy tzv. Pentagonály či Višehradskej trojky (neskôr štvorky), aj keď priama hrozba agresie je tu nahradená nepriamou, ale nemenej reálnou hrozbou zaostávania za rozvinutejším Západom a hľadania východísk.

Antoine Mares navrhuje pri definovaní strednej Európy abstrahovať od hraníc štátov a nechať bokom predstavu monolitického bloku a nahradiť ju pohybujúcim sa a polyjadrovým svetom, pozostávajúcím zo sústavy urbánnych jadier, vyžarujúcich istú príťažlivosť, meniacu sa v čase a priestore. Široko vymedzená stredná Európa má potom svoje krajné body až kdesi v Berlíne, Petrohrade, Ríme, Bukurešti, prípadne až Sofii, pričom v lone takto široko vymedzeného priestoru má stredná Európa variabilnú geometriu.

Záver druhý: Jestvuje akési užšie a širšie geografické vymedzenie stredo európskeho priestoru a zároveň okrem geografického či geopolitického jestvuje celý rad ďalších možných kritérií (o. i. spoločensko-historické, či kultúrno-historické) použiteľných pri uvažovaní o premiete stredo európskeho fenoménu na mapu Európy. Ako hovorí maďarský spisovateľ György Konrád, stredo európanstvo nie je štátne občianstvo ale svetový názor.

Za čo všetko vďačí svet strednej Európe? Bola to od nepamäti križovatka obchodných ciest i vojenských ťažení. Priestor, kde sa oddávna stretávali, bojovali medzi sebou, ale napokon asimilovali viaceré etniká i náboženstvá. Územie, kde sa podarilo viackrát zastaviť alebo neutralizovať nájazdy z Východu, ale aj iných svetových strán (Rímska ríša, Germáni, Švédi, Sovietsi). Je to zároveň priestor, v ktorom obe najväčšie z doterajších vojen získali punc svetových a kde sa pred i počas druhej z nich vyskytovali najväčšie koncentračné tábory (s výnimkou ruských gulagov) a počas nej i po nej najväčšie násilné odsuny obyvateľstva z ich tradičných domovov. Je to však tiež miesto významných protifeudálnych (1848) a protitotalitných vystúpení v rokoch 1956, 1968 a 1989 a zároveň región, z ktorého pochádza nadštandardné množstvo nositeľov Nobeľovej ceny, svetoznámych vedcov, umelcov, architektov, filozofov i teológov, či náboženských predstaviteľov, súčasnú hlavu katolíckej cirkvi nevynímajúc. A ak sa tu aj priamo nenarodili, pochádzajú odtiaľto ich rodičia, ktorí pred totalitnými režimami ušli zo strednej Európy smerom na západ, najmä do USA. V diapazóne profesií sa vynímajú jadroví fyzici a kybernetici vedľa biológov, lekárov, psychológov či psychoanalytikov, stavitelia vedľa filozofov (ekofilozofov nevynímajúc). Revoluční i tvoriví duchovia, geniálni tvorcovia nástrojov na uskutočnenie svojich plánov i nemenej geniálni autori diagnóz a liečiteľia obetí často megalomanských projektov. Ale boli aj obdobia, kedy sa

za väčšou toleranciou utekalo aj zo Západu na Východ, v časoch protireformačných či počas československej „normalizácie“ po roku 1968.

Ak sa dá hovoriť o spoločnej mentalite tak rôznorodého prostredia, akým je stredná Európa, tak ju zrejme poznamenal fenomén vnútrozemskosti – akéhosi „varenia sa vo vlastnej šťave“ – v 20. storočí ešte umocnený syndrómom ostnatého drôtu. Pogromy, „konečné riešenia“, násilné odsuny i masové emigrácie – ak nie fyzické, tak aspoň duševné, spojené s dotieravou nostalgiou a neraz trýznivou sebareflexiou. Potvrďuje to aj konštatovanie A. Maresa (1998), podľa ktorého „veľa Európanov strediu, odchovaných skúsenosťami vojny a sovietskej éry, nevidí v strednej Európe miesto cirkulácie, ale „kotlík“, „kotel“, miesto, kde sa nedá dýchať, bez akýchkoľvek otvorov, obkolesené veľkými mocnosťami a sústavne s nimi konfrontované“. Vo vnútri priestoru musela k takémuto vnímaniu reality prispievať i tradične hypertrofovaná až prislovečná byrokracia

L. Grendel (1997) hovorí, že po roku 1945 sa stredoeurópska zóna, rozprestierajúca sa medzi Sovietskym zväzom a neskoršou Európskou úniou a tvorená sústavou prevažne malých a zároveň multietnických štátov posunula ešte väčšmi na východ a ocitla sa v sovietskej záujmovej zóne, resp. stala sa trpným, pasívnym subjektom marxistickoleninského pokusu a vo vzťahu k západnej Európe sa naďalej zväčšovala jej hospodársko-technologická zaostalosť. Pre túto oblasť je podľa citovaného autora príznačný multikulturalizmus, dakde tlejúci, inde v krvavých konfliktoch prejavovaný nacionalizmus, nejestvujúca moderná národná a spoločenská sebadefinícia, chronicky ustálená kríza identity a s tým súvisiaci hodnotový zmätko alebo priamo hodnotový nihilizmus, prerušenie prirodzeného historického vývinu, ktorý vychádza a prispôsobuje sa danostiam priestoru. Jedným z dôsledkov je práve likvidácia občanov (ako vrstvy i ako postoj) a vylúčenie občianskych hodnôt z tradície. Pritom tento problém umocňuje fakt, že proces sa uskutočňuje poväčšine v takých štátoch, kde sa rozvoj občianskej spoločnosti začal pomerne neskoro a bol násilne prerušený skôr, ako sa mohol zavŕšiť.

Na druhej strane sa pre strednú Európu, možno práve v snahe čeliť hroziacim absolutizmom a konečným riešeniam, zdá byť príznačné aj neustále kriesenie mravných imperatívov a kánonov v protiklade so vzťahujúcim sa mravným a gnozeologickým relativizmom, sprevádzaným prejavmi a pocitmi absurdnosti a dekadencie. Poryvy číreho idealizmu tu stále znova a znova „prevalcúva“ hrubý materializmus – či už „dialektický“ alebo jednoducho konzumný, aby sa jeho odporcovia znova skúšali zjednotiť pod zástavou ideálov za pomoci mýtu spoločnej kultúry, idealizácie minulosti a odkazu početných skvelých rodákov.

Záver tretí: Stredoeurópsky priestor sa vyznačuje mimoriadnou pestrosťou prírodno-krajinných typov rovnako ako kultúrnych, etnických či náboženských fenoménov. V strednej Európe sa vo vzájomnom pôsobení stretlo množstvo neraz protichodných vplyvov a impulzov, ktoré v istých historických obdobiach viedli k vzájomnému obohacovaniu sa, vyvažovaniu, akémusi stavu harmónie v rôznosti v iných ku krvavým konfliktom náboženského, rasového, etnického či triedneho pôvodu. Duchový odkaz strednej Európy je preto pestrý, rôznorodý, nejednoznačný, znepokojujúci, ale aj inšpiratívny, pričom hľadanie ciest neutralizácie napätí a úsilie o zmysluplnú kooperáciu, či už medzi štátmi, alebo pohraničnými regiónmi v rámci konceptu euroregiónov v tomto priestore je vážnou výzvou.

Zdá sa, že rokom 1989 hlavné doktríny, podľa ktorých sa riadilo usporiadanie strednej Európy v 20. storočí, strácajú svoju aktuálnosť. Týka sa to nielen jaľtského systému, deliaceho Európu v zmysle Západ – Východ, ale aj systému versailleského. Čo ich na-

hradí? Aký „organizačný poriadok“ sa pri novom usporiadaní tejto časti Európy presadí? Na akých princípoch bude vybudovaný? a nakoľko budú tieto princípy v súlade s princípmi trvalej udržateľnosti?

J. Rupnik v rozhovore z roku 1993 (Nová Európa – Prehľad, II/3–4) hovorí o strednej Európe, že sa zatiaľ (v porovnaní s chaosom na juh a východ od nej) zdá byť oázou stability, z celého postkomunistického bloku je tu, podľa neho, najúspešnejší prechod k demokracii a trhovému hospodárstvu. No jej problémy mu pripomínajú situáciu po roku 1919, kedy versailleský systém umožnil na troskách Rakúsko-Uhorska na základe wilsonovských princípov sebaurčenia národov vznik malých štátov s veľkými národnostnými menšinami. Otázka národnostných menšín nielenže oslabuje demokratické inštitúcie, ale vytvára napätie medzi susednými krajinami. Pre západnú Európu je stredná Európa strategickou zónou, ktorej hrozí destabilizácia jednak z Balkánu, jednak z periférie bývalého Sovietskeho zväzu. Ak by sa tak stalo, tvrdo by na to doplatilo nielen Slovensko ale aj Česká republika, lebo nikto by nechcel do ES importovať konflikty strednej Európy.

Podľa Rupnika je náhrada jaltského a versailleského systému otázka v prvom rade bezpečnostná. Štáty strednej Európy preto predovšetkým musia byť demokraciami, lebo demokracie medzi sebou nevedú vojnu. Ale vybudovať demokraciu, udržať demokratické inštitúcie na hospodárskom (a dodajme že ani na environmentálnom) debakli nemožno.

Utváranie ES išlo od hospodárskej k politickej integrácii – voči strednej Európe bude podľa Rupnika treba pravdepodobne obrátiť tento postup a začať integráciou politickou a bezpečnostnou a na nej zakladať podmienky integrácie hospodárskej. Ak sa tak nestane, vznikne nebezpečenstvo, že desatabilizácia z juhu a východu zasiahne strednú Európu a bude mať dopad aj na Západ. Bude riešením nová Železná opona? i tá je iluzórna: predstava, že je tu západná Európa (resp. západná časť strednej Európy), idúca cestou integrácie do nadnárodnej liberálnej občianskej spoločnosti na jednej strane, a na druhej východná Európa (vrátane „stredovýchodnej“) s hospodárskym úpadkom, fragmentáciou a dezintegráciou, ktorá sa vracia k ideológiám národného štátu z 19. storočia, je zjednodušená. Prvky krízy integrácie možno napokon vidieť i na Západe. Na základe vyššie uvedeného dospieva Rupnik k záveru, že oddeliť tieto dve Európy už nemožno. Buď sa integrácia bude postupne šíriť zo západu do strednej Európy, možno i ďalej na východ, alebo dezintegrácia postúpi z východu na západ.

Záver štvrtý: Zmysel stredo európskeho diskurzu v nových podmienkach, hľadanie ciest nového politického a bezpečnostného usporiadania, otázky hospodárskej integrácie ako aj stále znovaoživovaných snáh o prehĺbenie kultúrno-spoločenskej spolupráce, pestovanie vzájomnej solidarity a vzájomnej tolerancie, či dokonca spoločnú vývojovú stratégiu možno vidieť aj v hľadaní paradigmy pluralizmu, ako aj v podpore prechodu či tvorbe vývojového spojovacieho článku pri budovaní spoločnej Európy. Takto chápaná stredná Európa je aj prostriedkom rezistencie voči oživej vlne nacionalizmu, čo tvárou v tvár Bosne či Kosovu je výzva navýsost' aktuálna a dôležitá.

V strednej Európe nebolo nikdy k vojne ďaleko, a tak sa tu zbrojilo. Po II. svetovej vojne na túto zbrojársku tradíciu v tomto priestore nadviazalo sovietske impérium a išlo to tak ďaleko, že okrem závodov ťažkého či špeciálneho strojárstva, čo bol krycí názov pre zbrojovky, sa so záujmami „obrany“ štátu a systému priamo či nepriamo spájala väčšina aktivít národného hospodárstva – od výrobcov dielcov na šijacie stroje, z ktorých sa nedalo poskladať nikdy nič iné ako samopal (známy aforizmus 70-tych rokov – pozn. aut.) až po družstevníčky, ktoré vo voľnom čase neúrody šili aspoň braš-

ne na plynové masky. Tam, kde sa veľa zbrojí, tam sa minie veľa ocele, hliníka a iných produktov ťažkej a farebnej metalurgie. Zídu sa pritom aj produkty ťažkej chémie. Veľkoobjemové substráty treba stále transportovať – a tak sa rozvíja nákladná doprava. Keď už na nič iné, tak na cesty, letiská, kasárne a protiletadlové kryty treba veľa betónu. Cement na jeho výrobu vzniká z vápenca – v strednej Európe je ho relatívny dostatok. Všetko to, o čom hovoríme, je nesmierne náročné na energiu. A tak sa stavajú elektrárne – klasické, jadrové i vodné. Čím väčšie – tým lepšie. A opäť sa uplatní cement i oceľ. Tam, kde sa buduje vojnový komunizmus a zároveň sa „dobieha Amerika“, treba všetkého veľa: na kvalite spotrebného tovaru nezáleží, podobne ako nie veľmi záleží na zdraví ľudí a tým menej na zdraví prírody či prirodzenej štruktúre kultúrnej krajiny. Keďže ľudí pribúda a súťaž v zbrojení je čím ďalej tým náročnejšia, treba stále viac a viac vyrábať, viac a viac čerpať a následne viac a viac produkovať odpady.

Navyše, štáty strednej Európy sú po väčšinu 20. storočia viac objektmi než subjektami dejín, prinútenými produkovať raz pre 3. Ríšu, inokedy pre socialistický tábor. Okrem toho, vyššie uvedený spôsob výroby (a spotreby) výborne korešponduje s predstavami centrálne plánovanej i realizovanej ekonomiky, založenej oveľa viac na ideológii, na politických záujmoch či záujmoch vojensko-priemyselných komplexov, než na ekonomickej efektívnosti, uspokojovaní ľudských potrieb či dokonca environmentálnej šetrnosti.

Záver piaty: v strednej Európe sa postupne vytvoril jeden z najväčších zbrojnopriemyselných komplexov na našej planéte, čomu sa podriadilo nielen národné hospodárstvo (ťažký priemysel, extenzívne narábanie so surovinami a priestorom, podceňovanie environmentálnych problémov, poddimenzované služby a pod.) v jednotlivých krajinách (s určitou výnimkou Rakúska), ale aj celková atmosféra v regióne.

Proti tomuto všetkému počas totality, ovládajúcej päť desaťročí väčšinu strednej Európy, stojí historická pamäť ľudí, ktorá siaha do demokratickejšej medzivojnovnej histórie i do poriadkumilovného starého Rakúska, aklimatizácia na nepohodu a prežívajúca schopnosť (aspoň) pasívnej rezistencie, solídna vzdelanostná úroveň, aký-taký tok informácií zo zahraničia, kontakty s mnohomiliónovým exilom, čiastočne možno vplyv náboženskej výchovy i ľudových tradícií, vzájomné vyvažovanie sa tendencií k nacionalizmu a kozmopolitizmu a v neposlednom rade zmysel pre čierny humor – taký príznačný práve pre strednú Európu.

Nezanedbateľným spôsobom sa do tohto prúdu pozitívne orientovaných, protitotalitných, nezávislých a nenásilných vystúpení zapojili, a zvlášť v tejto časti Európy, ekologicky či environmentálne orientované alternatívne hnutia, ktoré okolo pre ne primárnych otázok životného prostredia sústreďovali čím ďalej tým viac otázok a aktivít sociálneho, kultúrneho, ale i ekonomického a politického charakteru. Za všetky spomeňme aspoň protestné pôvodne ekologické hnutie Dunajský kruh, ktoré okolo odporu voči antiekologickým vodným dielam na Dunaji medzi Bratislavou a Budapešťou sústredilo v druhej polovici 80-tych rokov prakticky celú maďarskú rodiaču sa politickú opozíciu.

Záver šiesty: v strednej Európe sa postupne vytvorili obranné mechanizmy, ktoré zabránili úplnej duchovnej a kultúrnej genocide. Významnú rolu v ich rámci hrali aj hnutia iniciatívy orientované často na veľmi široko chápanú problematiku životného prostredia.

V roku 1968 je to ešte predčasné, ale v 80-tych rokoch už sovietsky blok očividne začína strácať dych. Chvíľu to ešte beží v zajatí predstavy povinného rastu – takpovediac zo

zotrvačnosti, potom však postupne začína zlyhávať ekonomika, životné prostredie, zdravotný stav populácie a napokon i politický systém. Zároveň pribúda analýz a dokumentov, ktoré túto skutočnosť pregnančne reflektujú a napriek obmedzeniam a zákazom sa tabuizované skutočnosti ozrejmuju nielen odbornej ale aj časti laickej verejnosti. Vyššie uvedené ochranárske a ďalšie nezávislé iniciatívy hrajú v tomto procese na jednej strane úlohu katalyzátora a na druhej rastúce environmentálne povedomie obyvateľstva im dodáva reálnu spoločenskú autoritu, silu a vplyv. Z objektívnych i subjektívnych príčin tak neustále rastie vedomie, že zmena je nevyhnutná, ako aj pripravenosť, túto zmenu podstúpiť, ba dokonca ju i realizovať.

Záver siedmy: Zlyhanie sovietskeho bloku vo sfére ekonomickej a politickej, sprevádza v 80-tych rokoch aj jeho zlyhanie vo sfére životného prostredia a zdravotného stavu obyvateľov.

Keďže všetko ostatné je ešte väčšie tabu a životné prostredie sa dotýka každého, ťažšie sa ideologizuje a je pomerne transparentné, stalo sa (ako uvádzame vyššie) prakticky vo všetkých východo-stredoeurópskych krajinách relatívne tolerovaným ventilom rastúceho politického napätia a zároveň platformou, na ktorej sa bez prílišného politického rizika mohli združovať nielen profesionálni environmentalisti, či zánietení ochrancovia životného prostredia, ale aj ostatní spoločensky angažovaní a nezávisle mysliaci ľudia. V niektorých krajinách, vrátane Slovenska, sa tak hnutie dobrovoľných ochrancov životného prostredia stáva aspoň čiastočnou náhradkou za chýbajúcu politickú opozíciu. Zhodou okolností v tom istom čase doterajšieho vrcholu dosahuje hnutie Zelených v Nemecku a vzmáha sa v Rakúsku. Rakúsko navyše zažíva práve v 80-tych rokoch dve svoje dosiaľ pravdepodobne najväčšie environmentálne kampane: referendum o jadrovej energetike a za záchranu hainburských lesov. So skutočnosťou, že životné prostredie nepozná umelé hranice, súvisí i fakt rozvíjajúcej sa medzinárodnej spolupráce pri jeho ochrane. Ovzdušie – napr. tzv. Čierny trojuholník, jadrové elektrárne – najmä po havárii v Černobyle, Dunaj – od Hainburgu po Gabčíkovo-Nagymaros, Tatry, Krkonoše, Beskydy, znečisťovanie medzinárodných riek... Za pomoci medzinárodných environmentálnych organizácií vzniká prvá východoeurópska ochranárska sieť Greenway a stále viac sa o túto časť Európy začína zaujímať prestížna medzinárodná ochranárska organizácia Friends of the Earth.

Záver ôsmy: Jedným z vyššie uvedených obranných mechanizmov bolo aj environmentálne hnutie v širokom ponímaní, zahŕňajúce aj nezávislých či relatívne nezávislých expertov a alternatívne uvažujúcich občanov rôzneho razenia, ktoré sa najmä v 80-tych rokoch 20. storočia stalo jednou z najvýznamnejších platforiem, umožňujúcich nenásilný prechod od budovania komunizmu k post-komunizmu.

Hneď po roku 1989 sa členskými organizáciami Friends of the Earth začínajú stávať jednotlivé významné environmentálne organizácie v tomto regióne. Možno i to viedlo k predstave, že na organizačnej báze práve Friends of the Earth – Europe sa bude dať realizovať ambiciózne celoeurópska kampaň, ktorá rozšíri poznanie o miere efektívnosti narábania s environmentálnym priestorom zo západnej Európy i do jej strednej a východnej časti. A tak sa od roku 1994 darí postupne zapojiť do realizácie tohto zámeru všetky stredoeurópske krajiny, bez ohľadu na to, aké kritérium územného vymedzenia strednej Európy zvolíme.

Kľúčovým pojmom celého konceptu je environmentálny priestor, definovaný ako celkové množstvo (kapacita) zdrojov, vrátane priestoru, využiteľných daným subjektom

(krajinou, spoločnosťou, jednotlivcom) a v danom priestore a čase trvalo udržateľným spôsobom.

Východiskovým referenčným časovým horizontom je rok 1990 a cieľovým rok 2010, pri niektorých komoditách je konečným cieľovým horizontom rok 2050.

Pre spotrebu environmentálneho priestoru na osobu a rok vychádza pri jednotlivých spoločne vybraných ukazovateľoch nasledujúce poradie:

Čo sa týka CO₂, o prvenstvo medzi najväčšími producentami týchto emisií (resp. konzumentov environmentálneho priestoru – EP) sa delia Česká republika (ČR) s Ukrajinou (U). Na 3. mieste je Slovensko (SR), nasleduje Poľsko (PR), Maďarsko (MR) a Rakúsko (R).

V primárnej spotrebe energie jej v priemere najviac spotrebuje obyvateľ Ukrajiny, za ním nasleduje obyvateľ ČR a SR, pričom spotreba v ostatných troch krajinách je výrazne nižšia (v poradí R, PR, MR).

V spotrebe fosílnych palív vedie U, pred ČR a SR, za nimi nasleduje PR a R a výrazne nižšia je spotreba v MR.

V miere využívania jadrovej energie je na 1. mieste U pred SR, ktorá má však, pri paralelnej prevádzke JE Jaslovské Bohunice a JE Mochovce a odstavení JE Černobyl', šancu prepracovať sa na 1. miesto. Nasleduje MR a ČR. Zvyšné dve krajiny energiu z jadra nezískavajú.

Vo využívaní obnoviteľných zdrojov je na tom najhoršie PR a SR s MR sa delia o 2. miesto, po nich nasleduje ČR a U. Výrazne to kontrastuje s R, ktoré už v súčasnosti dosahuje odporúčanú cieľovú hodnotu pre rok 2010.

Evidentne najväčšiu spotrebu environmentálneho priestoru na obyvateľa a rok má Ukrajina. Po nej nasleduje Slovensko s minimálnym náskokom pred Českou republikou. Stredné hodnoty spotreby environmentálneho priestoru v rámci regiónu vykazuje Rakúsko. Citeľne nižšiu hodnotu vykazuje Poľsko a evidentne najnižšiu Maďarsko.

Celý postup má pochopiteľne celý rad metodologických nedostatkov, o. i. v tom, že ukazovateľom, a tým aj poradiu krajín v rôznych ukazovateľoch pripisuje rovnakú váhu, ale aj a možno najmä v tom, že výber ukazovateľov nie je natoľko reprezentatívny, aby umožňoval komplexný obraz reality.

Napriek uvedeným nedostatkom umožňuje vyššie uvedený postup urobiť si orientačnú predstavu o spotrebe environmentálneho priestoru v jednotlivých stredoeurópskych krajinách v regióne ako celku. Umožňuje tiež určité ďalšie implikácie.

Záver deviaty: Stredoeurópsky región v roku 1990 mnohonásobne prekračoval limity spotreby environmentálneho priestoru v jednotlivých komoditách.

Týkalo sa to najmä spotreby neobnoviteľných surovínových zdrojov. V prípade energetických zdrojov je táto spotreba vyššia, než je priemer za ES, v prípade neenergetických porovnateľná. Podstatne nižšia než v ES bola spotreba obnoviteľných energetických zdrojov (s výnimkou Rakúska, kde bolo toto využívanie už v r. 1990 na úrovni cieľových odporúčaní pre rok 2010).

Oveľa lepšia je situácia v sektore využitie zeme, kde výmera zastavanej plochy bola v regióne výrazne nižšia a výmera chránených území výrazne vyššia než v priemere za ES.

Predstava o celkovej (ne)efektívnosti národného hospodárstva v jednotlivých krajinách vynikne, keď sa „vtiahnu do hry“ aj ukazovatele o tvorbe HDP, čo však v prípade Ukrajiny bude – pre nedostupnosť hodnoverných údajov – iluzórne. Faktom však je, že Rakúsko so strednou hodnotou spotreby environmentálneho priestoru v rámci regiónu malo v r. 1990 4–6krát vyšší HDP na obyvateľa a rok v porovnaní s krajinami vtedajšej

Višeградской trojky (dnes štvorky). Naopak Ukrajina, s výrazne najvyššou mierou spotreby environmentálneho priestoru, mala tvorbu HDP na obyvateľa a rok rádo nižšiu.

Významným ukazovateľom kvality života v tej-ktorej krajine je očakávaná dĺžka života. Podobne ako v predchádzajúcom prípade, aj tu výrazne zaostávali krajiny V-4 za Rakúskom. Konkrétne o 5–6 rokov, na Ukrajine, ak vychádzame z priemeru za bývalý ZSSR, až o 9 rokov.

Záver desiaty: Neefektívnosť hospodárenia s prírodnými zdrojmi a miera znečistenia životného prostredia v stredoeurópskom regióne vystúpiť zvlášť do popredia, keď ukazovatele spotreby environmentálneho priestoru konfrontujeme s ukazovateľmi HDP a očakávanej dĺžky života, kde jedinou pozitívnu výnimku v celom stredoeurópskom priestore predstavuje Rakúsko, s ukazovateľmi blízky západoeurópskemu priemeru.

Doslova katastrofálne táto konfrontácia dopadá pre Ukrajinu, ale veľmi zle aj pre SR a ČR. PR a najmä MR vykazovali relatívne lepšie ukazovatele v spotrebe environmentálneho priestoru na obyvateľa a rok.

Záver jedenásty: Stredná Európa predstavuje, čo sa týka devastácie životného prostredia i miery neefektívnosti využívania prírodných zdrojov jeden z najnegatívnejších príkladov na mape súčasného sveta. Na druhej strane reprezentuje určité hodnoty, ako prírodné, tak aj kultúrne, vďaka ktorým smerovanie k trvalo udržateľnejšiemu spôsobu existencie má v tomto regióne opodstatnenie a určitú nádej na úspech. Môže sa tak však stať len pri šťastnej konštelácii náhod a za uvedomelého spolupôsobenia všetkých zložiek spoločnosti v stredoeurópskych krajinách a v prípade strategicky zameranej zahraničnej pomoci (pozri napr. (quasi)Maršallov plán environmentálnej obrody regiónu z dielne Al Gora).

2. Hľadanie východísk

Iný projekt (IEP, 1997), explicitne zameraný na problémy trvalo udržateľného rozvoja pre strednú Európu, uvažuje 7 krajín: Českú republiku, Maďarsko, Nemecko, Poľsko, Rakúsko, Slovensko a Slovinsko. Pozostáva z charakteristiky súčasného stavu životného prostredia, energetickej a dopravnej problematiky. V rámci týchto troch sfér si obzvlášť všima otázky koncepčné, plánovacie a inštitucionálne, otázky verejného povedomia, vzdelávania a motivácie, situáciu vo vede a technike ako aj vo sfére regionálnej spolupráce.

Konštatuje sa, že v niektorých regiónoch, napríklad v Rakúsku a Nemecku, jestvujú určité koncepty trvalo udržateľného rozvoja. Je predčasné analyzovať dopad týchto programov na praktickú politiku. Všeobecne sa predpokladá, že spolu s očakávaným ekonomickým rastom v tomto regióne bude opätovne rásť množstvo emisií, znečistenia vypúšťaného do vôd či priemyselných odpadov. Najviac sa bude tento nárast týkať emisií z dopravy. V regióne sa plánuje výstavba stoviek kilometrov nových diaľnic v priebehu nasledujúceho desaťročia a tento program má plnú politickú i ekonomickú podporu miestnych vlád. Potreba rekonštrukcie železníc, naopak, výrazne zaostáva. Trendy v mestskej hromadnej doprave vykazujú sústavný pokles.

Kooperácia medzi západnou a východnou časťou strednej Európy sa po páde Železnej opony celkovo zintenzívnila, čoho dôkazom je okrem rozvoja hospodárskej, politickej či kultúrnej spolupráce aj podpísanie viacerých multilaterálnych či bilaterálnych dohôd o ochrane životného prostredia, zväčša pod egidou Európskej komisie. Tieto dohody, v prípade naplnenia, môžu skutočne citeľne posilniť environmentálnu spolu-

prácu medzi krajinami regiónu. Avšak, ako konštatujú autori citovanej štúdie, tieto nádeje sa dosiaľ nenaplnili. Naopak, v dôsledku vlny nacionalizmu na jednej strane a nezdravej súťaživosti na strane druhej vznikli nové zdroje nepochopenia i napätia medzi štátmi regiónu, čo sa môže ešte posilniť vznikom novej deliacej čiary medzi štátmi, ktoré budú skôr prijaté do európskych a transatlantických štruktúr a tými ostatnými. Preto je asi realistickejšie očakávať zlepšenie starostlivosti o životné prostredie v súvislosti s prístupom týchto štátov k medzinárodným dohodám, resp. s prijatím medzinárodných štandardov.

Záver dvanásty: Vývojové trendy smerovania k, resp. od trvalej udržateľnosti v regióne strednej Európy vykazujú nejednoznačný charakter. Na jednej strane je to zlepšenie v rovine väčšiny environmentálnych ukazovateľov, odstavenie nemalej časti environmentálne závadných a ekonomicky stratových výrobných zariadení, čiastočné zvýšenie energetickej a surovinovej účinnosti, predĺženie očakávanej dĺžky života a v neposlednom rade i zlepšený prístup k informáciám. Na druhej strane, v súvislosti s preberaním konzumných vzorcov spotreby, kompenzáciou frustrácie z desaťročí prežitých s pocitom relatívneho materiálneho nedostatku, nadradovaním individuálneho nad spoločenské, postupným odumieraním sociálneho štátu a pod. pribúda nových hrozieb a rizík. Vo sfére environmentálnej to súvisí najmä s intenzívnym rozvojom individuálneho automobilizmu a rastom množstva komunálnych odpadov vo sfére sociálnej s rozvojom sociálno-patologických javov i rastom sociálnych nerovností a vo sfére ekonomickej napríklad s rastom zahraničnej zadĺženosti.

3. Nástroje na zlepšenie

Za uplynulých desať rokov sa stredná Európa v pozitívnom i negatívnom zmysle v mnohom priblížila svojim západným susedom.

Došlo k prijatiu novej legislatívy, viac-menej kompatibilnej s environmentálnou legislatívou Európskej únie. Vybuďovala sa inštitucionálna sféra starostlivosti o životné prostredie charakterizovaná najmä vznikom príslušných ministerstiev, agentúr, parlamentných výborov či štátnych fondov životného prostredia.

V koncepcnej sfére uzreli svetlo sveta štátne environmentálne politiky, národné environmentálne akčné programy a postupne sa rodia i národné stratégie trvalo udržateľného života. Právo občana na zdravé životné prostredie sa stalo súčasťou niektorých ústav. Na papieri všetko vyššie uvedené pôsobí optimistickým dojmom. Skutočnosť, ako to už v strednej Európe býva, je podstatne menej optimistická. Environmentálne právo sa v praxi uplatňuje len veľmi nedostatočne. Navyše, metódy jeho uplatňovania zostali nedotiahnuté aj v novej environmentálnej legislatíve. Inokedy sa sankcie neuplatňujú z dôvodu korupcie či nedostatku odvahy, ale asi najčastejšie preto, lebo prednosť dostanú argumenty tzv. ekonomického či tzv. sociálneho charakteru. Pravdepodobnosť, že sa podarí vymôcť pokuty za nedodržanie prípustných limitov znečisťovania od priemyselného podniku, ktorý nemá na mzdy pre svojich zamestnancov, je iluzórna. Z podobných dôvodov je aj snaha oddaľovať prijatie nových právnych noriem či oddaľovať začiatok účinnosti už prijatých. Intenzívne sa to pociťuje najmä vo sfére, kde by ochrancovia životného prostredia a ekonómovia mohli a mali intenzívne spolupracovať v duchu zásad trvalej udržateľnosti, čiže vo sfére ekonomických nástrojov v prospech životného prostredia.

Veľmi silné lobby, pôsobiace vo sfére veľkých prevažne štátom dodnes úplne či čiastočne vlastnených veľkoznečisťovateľov, sú často „zárukou“ pokračovania neudržateľných vývojových trendov v celých odvetviach, či aspoň v ich dôležitých zložkách. K

tomu sa pripájajú záujmy zahraničných podnikateľských trhov, ktorým vyhovuje „mäkšie“ legislatívne prostredie postkomunistických krajín strednej a východnej Európy pri uplatňovaní svojich produktov či výrobných technológií.

Inštitúcie poverené starostlivosťou o životné prostredie majú stále klesajúcu autoritu, aj keď príležitostné výnimky potvrdzujúce pravidlo z času na čas dokážu, že by tomu mohlo byť aj inak, a tak otázka úlohy osobnosti v dejinách zostáva aj v tejto sfére naďalej aktuálna. Projekty typu Smerovanie k trvalo udržateľnej Európe či Faktor 4 názorne ukazujú, aké rezervy ponúka sféra úspor a celkovo efektívnejšieho využívania energie a surovín. Samotní autori týchto projektov však upozorňujú, že samotné zvýšenie eco-efficiency nebude postačovať, ak zároveň nedôjde k zvýšeniu úrovne eco-sufficiency, teda dobrovoľného vzdávania sa zbytočnej a neraz priam škodlivej nadspotreby. Zvládnuť túto úlohu bude však zrejme ešte oveľa náročnejšie, ako zvládnuť tzv. efektívnosťnú revolúciu v technologickej oblasti. Ide tu totiž o výzvu, ktorá sa týka doslova všetkých zložiek spoločnosti: od špičiek decíznej a podnikateľskej sféry cez osvetu a vzdelávanie, mimovládne organizácie a cirkvi až po samotného občana – spotrebiteľa. Je to zároveň jedna z najväčších výziev pre liberálne trhové ekonomiky, aby hľadali odpoveď na otázku, ako znižovať zbytočnú nadspotrebu a teda i nadvýrobu bez toho, aby došlo k ekonomickej recesii. Metódy Least cost planning (teda plánovania podľa najnižších nákladov) či Negawattovej revolúcie (nahradzajúcej vyrobené watty elektrickej energie ušetrenými) sú dôkazom toho, že investície do úspor a znižovania spotreby môžu byť tým najlepším obchodom.

Záver trinásty: Aj keď na papieri sa mnohé zlepšilo, v praxi je to horšie. V strednej Európe sa dosiaľ všeobecne nepresadilo presvedčenie, ktoré je už v západnej Európe všeobecne prijímanou axiómou a zároveň strategickým zámerom, a to, že bez zásadného zlepšenia stavu životného prostredia nie je ďalší pozitívny vývoj jednoducho možný, ako aj to, že tá krajina či región, ktorý túto stratégiu dokáže najlepšie uplatniť v praxi, získa pre ostatnými náskok nielen vo sfére environmentálnej, ale aj ekonomickej, sociálnej a politickej. A zároveň, že zásadné zvýšenie „eko-efficiency“ je len jednou stranou mince. Tou druhou je zásadné posilnenie prístupu „eco-sufficiency“.

Literatúra

Friends of the Earth (1995): Towards Sustainable Europe – Summary. Brussels, Amsterdam, 28 s.

Grendel, L. (1997): Dilemy stredoeurópskeho občana. OS 2/1997, s. 13–15.

Huba, M., Hanušin, J., Ira, V., Lacika, J., Szollos, J. (1995): Towards Sustainable Slovakia. National Report. STUŽ/SR, Bratislava, 34 s.

Huba, M. (1997): Východiská pre hľadanie stredoeurópskej dimenzie trvalo udržateľného rozvoja. In: P. Nováček (ed): Perspektivy trvale udržiteľného spôsobu života. Sborník přednášek. Olomouc. s. 113–119.

Institute for Environmental Policy (1997): Sustainable Development for Central Europe. Praha, 151 s.

Mares, A. (1998): Stredná Európa francúzskymi očami. OS. Bratislava. s. 12–15.

Nováček, P. (1997): Křížovatky budoucnosti. Vzpomínky na 21. století (manuscript), Olomouc, 174 s.

Kol. (1991): Zborník zo Stredoeurópskeho seminára o životnom prostredí. SZOPK, Bratislava, 100 s.

Rupnik, J. (1993): Oddeliť dve Európy už nemožno. Nová Európa, s. 15–16.

Štatistický úrad Slovenskej republiky (1990–1995): Štatistické ročenky Slovenskej republiky 1990–1995, VEDA, Bratislava.

Zapojení České republiky do činnosti mezinárodních organizací

Mgr. Robert Stojanov

Fakulta sociálních studií MU Brno

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Centrum interdisciplinárních studií UP Olomouc

Olomouc 2000

Konec 20. století se vyznačuje směřováním k neustálému dialogu, k hledání společných postojů nejen v rámci národních států, ale v regionálním a globálním měřítku, aby byly nalezeny optimální způsoby ochrany životního prostředí. Ochrana životního prostředí se na konci 20. století stala nedílnou součástí nejen politických, ale do jisté míry i hospodářských mezinárodních vztahů, majících dopad na sociální a kulturní rozvoj obyvatel.

Vztahy České republiky k vybraným mezinárodním organizacím:

1. Evropská unie (EU)

Česká republika se již několik let připravuje na vstup do Evropské unie. Při Ministerstvu životního prostředí ČR byl v roce 1998 zřízen Úřad zmocněnce ministra pro přijetí do Evropské unie. Byla zpracována kapitola týkající se životního prostředí pro Národní program přípravy České republiky na členství v Evropské unii, který stanoví harmonogram přibližování i jeho finanční náročnost. k výběru nejvhodnějších postupů při harmonizaci přispěly studie právní, ekonomické a institucionální povahy zpracované v letech 1996–1998 z prostředků Phare. Ukázalo se, že dosažení plné shody s právem Evropských společenství si vyžádá poměrně vysoké náklady, zejména v oblasti ochrany vod, ovzduší a nakládání s odpady. Byly shromažďovány podklady pro prověrku shody českého a evropského práva (tzv. screening).

Evropská rada na svém zasedání v Helsinkách (10.–11. prosince 1999) posuzovala pokrok kandidátských zemí. Počátkem roku 2003 se mohou otevřít jednání o vstupu vybraných kandidátských zemí do Evropské unie. Rozhodnutí, se kterou kandidátskou zemí bude zahájeno vyjednávání, závisí na splnění těchto podmínek:

- prokázání plné právní transpozice celého *acquis communautaire*;
- zajištění plné implementace celého *acquis communautaire* s výjimkou přechodných období;
- prokázání nutnosti přechodných období a splnění časového harmonogramu jejich naplnění.

Transpozice legislativy proběhne k 1. 1. 2003, což je referenční datum vstupu České republiky do Evropské unie. Ministerstvo životního prostředí připravilo novou verzi Národního programu přípravy České republiky na členství v Evropské unii – kapitola „životní prostředí“. Tento program stanoví harmonogram přibližování (aproximace) a jeho finanční náročnost. První verze byla schválena vládou v březnu 1998, druhá revidovaná verze byla vypracována v prosinci 1998. Zajištění plné implementace environmentálního *acquis* je pro kandidátské země obtížným úkolem. Proto komisařka Margot Wallströmová vybídla přidružené státy k vypracování tzv. implementačních plánů pro jednotlivé položky environmentálního *acquis*. Východiskem pro jejich zpracování je Návod pro implementaci environmentální legislativy Evropských společenství.

2. Organizace severoatlantické smlouvy (NATO)

Po přijetí České republiky do NATO (North Atlantic Treaty Organisation) se Ministerstvo životního prostředí (MŽP) podílí na aktivitách Výboru pro výzvy moderní společnosti (CCMS), který má rovněž environmentální dimenzi. Ve dnech 1.–3. 12. 1999 se uskutečnil v Rožnově pod Radhoštěm pod záštitou NATO, USA a MŽP ČR seminář „Prevence velkých havárií a připravenost v NATO a partnerských zemích“.

3. Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD)

Mezi priority mezinárodních styků ČR patří plnění závazků vyplývajících z členství ČR v Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development) se sídlem v Paříži. ČR byla do OECD přijata 21. 12. 1995. Oblast životního prostředí spadá do působnosti Direktorátu OECD pro životní prostředí (OECD Environment Directorate), který je výkonným orgánem Výboru pro politiku životního prostředí (Environmental Policy Committee – EPOC). EPOC odpovídá za usměrňování a koordinaci politik životního prostředí členských států OECD a metodicky vede odborné pracovní útvary:

- pracovní výbor pro chemické látky a jeho pracovní skupiny;
- pracovní výbor pro hodnocení stavu životního prostředí a jeho pracovní skupinu pro stav životního prostředí;
- pracovní výbor pro integraci ekonomické politiky s politikou životního prostředí a jeho expertní skupinu pro ekonomické aspekty biologické rozmanitosti;
- pracovní výbor pro prevenci a omezování znečišťování životního prostředí a jeho pracovní skupinu pro politiku nakládání s odpady;
- fórum pro klimatické změny;
- Task Force k implementaci Akčního programu životního prostředí pro střední a východní Evropu.

MŽP ČR a jím řízené organizace se účastní práce všech uvedených orgánů, činnost resortu v OECD koordinuje odbor globálních vztahů.

V letech 1997–1999 proběhlo podle pravidel OECD hodnocení politiky životního prostředí ČR (Environmental Performance Review, EPR). V roce 1999 Ministerstvo zahraničních věcí ČR organizovalo důslednou prověrku plnění závazků, které pro jednotlivé resorty (včetně životního prostředí) plynou z členství v OECD. Výsledky obou hodnocení, prezentované 6. 4. 1999 za účasti ředitelky OECD pro životní prostředí J. Waller-Hunterové a vedení MŽP v Průhonicích u Prahy, byly pro sektor životního prostředí příznivé. Zároveň přinesly další náměty na zkvalitnění implementace nástrojů OECD v oblasti životního prostředí a na zlepšení péče a ochrany životního prostředí obecně. Řada doporučení již byla uplatněna při aktualizaci Státní politiky životního prostředí v roce 1999 a respektována při tvorbě nových právních předpisů souvisejících s přípravou ČR na vstup do Evropské unie. O tom byl informován generální tajemník OECD D. J. Johnston ministrem životního prostředí ČR při jejich setkání 14. 6. 1999 v Praze.

Obecným dlouhodobým strategickým cílem účasti ČR na činnosti OECD v environmentální oblasti je integrace hledisek životního prostředí do rozhodování jiných resortů jako významné cesty k realizaci principů udržitelného rozvoje. Pro MŽP to bude v následujících letech znamenat především aktivity spojené:

- 1) s účastí na tvorbě koncepčních nadnárodních dokumentů zpracovávaných v OECD jako východisko k hledání vyváženosti mezi ekonomickými, sociálními a environmentálními aspekty vývoje členských států OECD (participace na řešení projektu „Environmental Outlook and Strategy“, účast na řešení „Tříletého projektu OECD k udržitelnému rozvoji“, do něhož jsou zapojeny prakticky všechny struktury OECD);

- 2) s účastí na formování nové organizační struktury pracovních orgánů OECD v oblasti životního prostředí, která by lépe odpovídala potřebám intenzivní spolupráce s jinými resorty;
- 3) s účastí na snahách OECD prohlubovat účinnost mezinárodních koordinačních a monitorovacích mechanismů, jež by měly předejít negativním vlivům ekonomických činností (včetně multilaterálních obchodních dohod a investičních programů) na životní prostředí a lidské zdraví (především v oblasti nakládání s chemickými látkami a s odpady);
- 4) s uplatňováním a dalším rozvojem nástrojů ovlivňujících rozhodování jiných resortů (hodnocení vlivů koncepcí, politik a programů na životní prostředí – SEA, podpora dobrovolných aktivit průmyslu, příprava a realizace meziresortních programových dokumentů a projektů, prosazování výkonu veřejné správy šetrné vůči životnímu prostředí – tzv. „Greening the Government“ – apod.);
- 5) s uplatňováním a dalším rozvojem ekonomických nástrojů založených na principu „znečišťovatel platí“ a stimulujících výrobce i spotřebitele k chování šetrnému vůči životnímu prostředí (zejména k úsporám energie a k racionálnímu využívání přírodních zdrojů);
- 6) s intenzivnějším přenosem zkušeností a znalostí do nečlenských zemí OECD (především do států střední a východní Evropy a do zemí bývalého Sovětského svazu – tzv. „East-East transfer of know-how“).

ČR vytvoří věcnou a finanční strategii aktivit ČR v rámci nově ustavených pracovních výborů a skupin (včetně aktivní participace ČR jako nositele pilotních projektů, hostitelské země vybraných zasedání, seminářů apod.).

S členstvím ČR v OECD rovněž souvisí **zahraniční rozvojová pomoc České republiky**, která má napomoci řešení hospodářských, sociálních, humanitárních a environmentálních problémů méně vyspělých zemí. V roce 1999 tato pomoc dosáhla 326 mil. Kč, tj. zhruba 0,017 % HDP (průměr členských zemí EU je 0,2 % HDP, členských zemí OECD 0,25 % HDP, doporučení OSN je 0,7 %). Na základě usnesení vlády č. 455 z 10. 5. 1999 realizovalo Ministerstvo životního prostředí z tohoto objemu dvoustranné (7) a mnohostranné (3) projekty ve výši 28,9 mil. Kč (tj. 9 %). Na rok 2000 bylo navrženo celkem 8 projektů, z nichž je 5 dvoustranných (z toho 4 pokračují z předchozích let) a 3 mnohostranné (z toho 2 pokračující z předchozích let) v celkové výši 31,36 mil. Kč. Zodpovědným za tuto agendu na MŽP je odbor globálních vztahů. V této oblasti má mezinárodní společenství zájem na tom, aby podíl environmentálně orientované pomoci postupně narůstal, podobně jako je tomu u skandinávských zemí (až 30 %).

4. Evropská hospodářská komise OSN (EHK OSN)

Důležitou oblastí mezinárodní činnosti je plnění smluvních environmentálních závazků ČR v rámci systému OSN. Prioritou je spolupráce s Evropskou hospodářskou komisí OSN (European Economic Commission United Nations), která byla založena v roce 1947. Problematika životního prostředí spadá do působnosti Divize pro životní prostředí a lidská sídla (Environment and Human Settlements Division), která je výkonným a současně servisním orgánem Výboru pro politiku životního prostředí (Committee on Environmental Policy, CEP). CEP (obdobně jako EPOC v OECD) odpovídá za usměrňování a koordinaci politik životního prostředí členských států a metodicky vede odborné pracovní útvary, na jejichž činnosti se podílejí i zástupci České republiky. Za koordi-

naci zastoupení ČR v environmentálních orgánech EHK OSN je zodpovědná sekce zahraničních vazeb MŽP.

Význam aktivit spojených se členstvím v EHK spočívá jak v měřítku zahraničně-politickém (vývoj mezinárodních právně závazných nástrojů k ochraně životního prostředí, spoluvytváření strategických trendů v evropské nadnárodní politice životního prostředí), tak v měřítku vnitrostátním (ovlivnění dlouhodobých záměrů státní politiky životního prostředí, koncepční rozvoj a zpřesňování národního právního rámce v oblasti životního prostředí). EHK OSN hraje důležitou úlohu i při propojení na další aktivity s environmentální dimenzí (UNCTAD, UNIDO, UNDP, WTO apod.).

Strategické úkoly lze zjednodušeně rozdělit do dvou hlavních skupin:

- úkoly ve vztahu k mezinárodním právně závazným nástrojům (úmluvám, protokolům);
- úkoly ve vztahu k mezinárodní (evropské) politice životního prostředí.

Významnou oblastí v rámci EHK OSN jsou **environmentální úmluvy** a související protokoly. Přístup ČR k nim je jako výraz spoluodpovědnosti za kvalitu a vývoj životního prostředí v celoevropském kontextu zvláště pozorně sledován v souvislosti s přípravou na vstup do EU. Ratifikace úmluv, resp. jimi zastřešovaných klíčových protokolů, je EU deklarována jako předpoklad pro přijetí ČR. Za koordinaci postojů ČR k těmto úmluvám a protokolům, za koordinaci přípravy sjednávání, formální předkládání materiálu do vlády a do Parlamentu ČR je zodpovědný odbor globálních vztahů ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí ČR, za věcnou stránku přípravy včetně vytvoření vnitrostátních předpokladů pro plnění závazků vyplývajících ze smluv příslušné odborné útvary MŽP.

Pro každou z ratifikovaných smluv je nezbytné připravit dlouhodobou implementační strategii, zahrnující legislativní, institucionální, procedurální (funkční) a „technická“ opatření nutná ke splnění požadavků smlouvy v ČR; výhledy aktivní role ČR v eventuálním dalším rozvoji smlouvy; předpokládaný vývoj personálního zastoupení v institucionálních orgánech smlouvy; odhad finančních nákladů na administraci smlouvy, na implementaci jejích požadavků a na realizaci předpokládané úlohy ČR v ní.

K nejsledovanějším patří tzv. Aarhuská úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a právní ochraně v záležitostech životního prostředí, jejíž vnitrostátní implementační strategie je zpracovávána za pomoci Dánské agentury ochrany životního prostředí. Současně ČR zastává významnou úlohu v mezinárodní přípravě implementace této úmluvy (tzv. vedoucí země v účelové pracovní skupině pro přípravu registrů zdrojů a přenosů znečištění – Pollution Release and Transfer Registers, PRTR; spolupráce v účelové pracovní skupině pro rozvoj nástrojů k prosazování Aarhuské úmluvy). ČR hraje významnou úlohu v oblasti vývoje mezinárodního právně závazného dokumentu upravujícího hodnocení vlivu koncepcí, programů a plánů na životní prostředí (Strategic Environmental Assessment, SEA).

Role ČR v rámci EHK OSN je do jisté míry determinována skutečností, že v roce 1991 první ministr životního prostředí ČSFR Ing. Josef Vavroušek inicioval vznik dlouhodobého programu „Životní prostředí pro Evropu“, který se od té doby stal hlavním fórem celoevropských koncepčních úvah v oblasti politiky životního prostředí. Přes citelný útlum aktivit v letech 1993–1996 je uvedený program stále spojován se jménem ČR. Významnou měrou tomu napomohlo zapojení MŽP do přípravy konference v Aarhusu (Dánsko, 23.–25. června 1998), která se stala nejzávažnější událostí evropského významu na poli ochrany životního prostředí. Byla to v pořadí již čtvrtá ministerská konference EHK „Životní prostředí pro Evropu“ (po Dobříši v roce 1991, Lucernu

v roce 1993 a Sofii v roce 1995). Na její přípravě se podílel především Výbor pro politiku životního prostředí EHK, do jehož činnosti byli zapojeni zástupci Ministerstva životního prostředí ČR. Konference byla zaměřena na hodnocení změn v životním prostředí v Evropě od předcházející konference v roce 1995 a na opatření směřující ke zlepšení současné situace. Přijaty byly významné dokumenty, především: Úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí, Protokol o těžkých kovech a Protokol o perzistentních organických znečišťujících látkách k Úmluvě o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států, dále Celoevropská strategie postupného vyřazení olovnatého benzínu, Deklarace k postupnému vyřazení olovnatého benzínu, Směrnice o šetření energie v Evropě, Politické prohlášení k energetické účinnosti, Prohlášení k biologické a krajinné rozmanitosti, Prohlášení signatářů Úmluvy o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí. Projednána byla Druhá hodnotící zpráva o životním prostředí v Evropě, úloha financování a ekonomických nástrojů, vztah podnikání a životního prostředí, jakož i naplňování a úloha Celoevropské strategie biologické a krajinné rozmanitosti.

Z dalších aktivit politicko-koncepčního charakteru, spadajících do gesce CEP, musí MŽP soustavně věnovat pozornost především problematice strategií podporujících udržitelný rozvoj (integrace aspektů životního prostředí do politik jiných resortů – s důrazem na aplikaci SEA a ekonomických nástrojů) a také úspor energie a využívání obnovitelných zdrojů energie (v návaznosti na implementaci Směrnice pro šetření energií v Evropě, přijaté účastníky Aarhuské konference).

V této souvislosti je nutno důkladně upozornit na výrazný vzrůst závažnosti tzv. „průřezové problematiky“, zahrnující oblast životního prostředí, lidského zdraví a ekonomického (sektorového) rozvoje. Nejrychlejší je vývoj v oblasti dotýkající se dopravy. Po přijetí Charty o dopravě, životním prostředí a zdraví na konferenci evropského regionu Světové zdravotnické organizace (WHO) „Životní prostředí a zdraví“ (Londýn, 1999) lze očekávat zahájení rozhovorů o vypracování mezinárodního právně závazného nástroje upravujícího vzájemný vztah uvedených resortů. Naléhavost systémového řešení není dána jen situací v EHK, ale obdobným vývojem v OECD a WHO. Za této situace nebude postačovat dosavadní řešení – společné zastupování resortu životního prostředí a resortu dopravy delegátem z Ministerstva dopravy a spojů ČR.

Relativně málo využitou oblastí potenciální spolupráce (realizované ve formě vysílání českých expertů) jsou hodnocení politik životního prostředí členských států EHK, které jsou již lépe než v dřívějších letech mezinárodně koordinovány s obdobně zaměřenou činností OECD.

Úspěšné dovršení již probíhajících a zahájení nových ratifikačních procedur je významnou prioritou pro rok 2000:

1. Úmluva EHK OSN o účincích průmyslových havárií přesahujících hranice států
2. Úmluva EHK OSN o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer
3. Úmluva EHK OSN o posuzování vlivů na životní prostředí přesahujících hranice států
4. Úmluva EHK OSN o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a právní ochraně v záležitostech životního prostředí
5. Protokol o těžkých kovech k Úmluvě EHK OSN o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států

6. Protokol o persistentních organických polutantech k Úmluvě EHK OSN o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států
7. Protokol o omezování acidifikace, eutrofizace a tvorby přízemního ozónu k Úmluvě EHK OSN o dálkovém znečišťování ovzduší přecházejícím hranice států

K prioritním úkolům pro rok 2000 a léta následující náleží udržení a další posílení pozice ČR v obsahové přípravě v institucionální struktuře tohoto programu, a to nejen v období přípravy následující konference v Kyjevě v září 2002 na úrovni ministrů životního prostředí.

5. Program OSN pro životní prostředí (UNEP)

Významné místo v environmentální politice České republiky má spolupráce Ministerstva životního prostředí s Programem OSN pro životní prostředí (United Nations Environment Program) se sídlem v Nairobi a plnění smluvních závazků ČR v environmentálních úmluvách v rámci UNEP (např. Úmluva o ochraně ozónové vrstvy, Montrealský protokol o látkách, které porušují ozónovou vrstvu, Úmluva o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodnění, Úmluva o biologické rozmanitosti, Úmluva o ochraně stěhovavých druhů volně žijících živočichů). Za koordinaci styků s UNEP a s úmluvami je zodpovědný odbor globálních vztahů, za vnitrostátní provádění úmluv věcně příslušné útvary MŽP.

V roce 1998 se ČR (MŽP) intenzivně podílela na činnosti související s Úmluvou o mezinárodním obchodu ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin (CITES), a to jak na mezinárodní úrovni, tak v ČR. Ve dnech 27. února až 6. března 1998 zasedal Stálý výbor CITES (Velká Británie) a 25.–29. května 1998 Výbor pro faunu (Caracas, Venezuela) za účasti zástupců ČR. V České republice se konalo 10. zasedání podskupiny Interpolu pro nezákonnosti v zacházení s volnou přírodou (Praha, 2.–4. června 1998), mezinárodní školení pro celní orgány o CITES (Jíloviště, 8.–10. června 1998) a evropské regionální zasedání CITES o rostlinách (Jizerské hory, 5.–7. října 1998). Seminář o uplatňování úlohy CITES byl uspořádán v rámci technické pomoci EK přidruženým zemím (TAIEX – Praha, 12.–13. listopadu 1998).

Mezi priority MŽP v roce 2000 patří ukončení ratifikačního procesu a přístup k následujícím environmentálním smlouvám spadajícím pod UNEP:

1. Úmluva OSN o boji proti dezertifikaci v zemích postižených velkým suchem nebo dezertifikací, zejména v Africe – UNCCD.
2. Úmluva o postupu předchozího souhlasu v mezinárodním obchodu s některými nebezpečnými chemickými látkami a přípravky na ochranu rostlin.
3. Změna Basilejské úmluvy o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování.
4. Protokol o odpovědnosti a náhradě škod vzniklých v důsledku přeshraničních pohybů nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování k Basilejské úmluvě o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování.
5. Pekingský dodatek k Montrealskému protokolu o látkách, které porušují ozónovou vrstvu.
6. Protokol o biologické bezpečnosti (přijat zvláštním zasedáním Konference smluvních stran Úmluvy o biologické rozmanitosti 29. 1. 2000).

ČR byla v letech 1993–1999 členkou Řídící rady UNEP (2 volební období), na období 2000–2003 znovu nekandidovala. Avšak spolupráce s UNEP, který zastřešuje veškeré

celosvětové environmentální aktivity, patří mezi priority zahraničních vztahů MŽP (zodpovědným za koordinaci je odbor globálních vztahů).

UNEPu byla přiznána vedoucí úloha při koordinaci **environmentální obnovy Balkánu** v souvislosti s kosovským konfliktem. Byla vytvořena Balkánská pracovní skupina UNEP/HABITAT pro životní prostředí a lidská sídla v čele s bývalým finským ministrem životního prostředí P. Haavistem. Na doporučení MŽP ČR bylo za ČR poukázáno do Všeobecného fondu na podporu činnosti této pracovní skupiny 2 000 USD v rámci zapojení se ČR do obnovy Kosova a pomoci postiženým okolním zemím jihovýchodní Evropy. MŽP poskytlo tuto částku koordinátorovi pomoci za ČR, Ministerstvu zahraničních věcí a příslušným rezortům (Ministerstvo průmyslu a obchodu, Hospodářská komora) adresář českých firem specializujících se na odstraňování ekologických škod s nabídkou možných projektů.

UNEP prosazuje integrační principy při ochraně životního prostředí a jednoznačně podporuje princip trvale udržitelného rozvoje. Přispěl k vypracování strategie trvale udržitelného rozvoje obsažené ve zprávě Komise G.H. Brundtlandové a v dokumentu OSN „Perspektivy pro rok 2000 a dále“, které se staly základem akčního programu tzv. Agendy 21, přijaté na konferenci OSN „Životní prostředí a rozvoj“ v roce 1992 v Riu de Janeiro. UNEP vyzval na regionální i globální úrovni k větší míře projevování ducha společné odpovědnosti za ochranu životního prostředí a solidarity mezi hospodářsky vyspělými zeměmi a rozvojovými zeměmi. Česká republika se zapojuje podle svých možností do systému mezinárodní vládní pomoci. Téměř 10 % české pomoci směřuje i do oblasti životního prostředí. Tato pomoc vytváří prostor pro uplatňování nejen českých zkušeností, ale i odborníků, technologií a pro další český vývoz a působení v daných zemích. Česká republika poskytuje např. pomoc při budování kapacit pro čistší výrobu v Chorvatsku, pořádá výcvikové kurzy v oblasti meteorologie a ochrany ovzduší pro odborníky ze zemí východní a jižní Evropy, Afriky, Asie a Latinské Ameriky, podílí se na projektu ochrany biologické rozmanitosti na Ukrajině, v Bělorusku, Bulharsku, Moldávii a Chorvatsku, na vyřazování látek poškozujících ozónovou vrstvu na Ukrajině, na provádění geologického a tefrochronického výzkumu v Nikaragui, na geologickém a technologickém ocenění vybraných zdrojů surovin v Jordánsku a podílí se i na dalších projektech.

V součinnosti s Organizací pro potraviny a zemědělství (FAO) a dalšími organizacemi UNEP hraje podstatnou úlohu v úsilí o ochranu lesů. UNEP poskytuje odborné podklady Mezivládnímu panelu o lesích, který působí v rámci Komise pro trvale udržitelný rozvoj a participuje i na problematice bezpečného užívání biologických technologií i trvale udržitelného rozvoje zemědělství. Společně se Světovou meteorologickou organizací je spoluzakladatelem Mezivládního panelu o klimatických změnách, s UNDP je hlavní agenturou podílející se na boji s dezertifikací, především v Africe. 20. zasedání Řídící rady UNEP probíhající ve dnech 1.–5. února 1999 v Nairobi vyzvalo mezinárodní společenství k mnohem větší pomoci Africe při řešení environmentálních problémů a při prevenci dalších problémů v souvislosti s globalizací ekonomiky. V tomto směru se nabízí českým odborníkům široké pole uplatnění v rámci mezinárodních projektů.

Česká republika aktivně participuje na organizování školicích kursů či seminářů společně s UNEP. V roce 1998 se uskutečnily ve spolupráci MŽP a UNEP v Praze semináře „Národní strategie ochrany biodiverzity“ a „Úloha botanických zahrad v ochraně biodiverzity“, regionální konference o biologické bezpečnosti, školicí a konzultační seminář CITES pro střední a východní Evropu.

V roce 1994 UNEP ve spolupráci s odborem pro humanitární záležitosti OSN vytvořil společný útvar pro environmentální katastrofy a krizové situace se sídlem v Ženevě.

Útvar má napomáhat co nejrychlejšímu a nejefektivnějšímu poskytování pomoci postiženým oblastem. UNEP ve spolupráci s dalšími organizacemi by měl intenzivněji pracovat na systému prevence a na zajišťování její vědecké a informační základny. UNEP přebuduje a posílí svůj odbor pro environmentální informace, hodnocení a včasné varování. Česká republika se snaží v souladu s možnostmi své ekonomiky o zapojení se do systému této humanitární pomoci. V roce 1998 poskytla na tyto účely po vládní linii 39,2 mil. Kč, z toho nejvíce Slovensku na likvidaci následků povodní (10 mil. Kč). Poskytovala však pomoc i vzdálenějším zemím, jako např. Ekvádoru, Bolívii, Guatemale, Hondurasu, Nikaragui a Salvadoru na likvidaci následků přírodních katastrof (Mitch, El-Niño apod.). Naposledy schválila v lednu vláda ČR pomoc zemětřesením postižené Kolumbii.

6. Světový svaz ochrany přírody (IUCN)

Rok 1998 byl rokem 50. výročí založení IUCN. Střediskem hlavních oslav se stalo francouzské Fontainebleau, kde byl svaz pod názvem Mezinárodní unie na ochranu přírody (International Union for Protection of Nature) v roce 1948 ustaven (v roce 1956 došlo ke změně názvu na *Mezinárodní unie pro ochranu přírody a přírodních zdrojů* – International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, od roku 1991 působí pod názvem Světový svaz ochrany přírody – World Conservation Union, při zachování zkratky IUCN).

Na základě rozhodnutí 1. světového kongresu ochrany přírody, který se konal v roce 1996 v kanadském Montrealu, bylo ve dnech 18.–22. března 1998 uspořádáno v České republice (Průhonice) 1. celoevropské fórum IUCN za účasti vedoucích představitelů IUCN a ministra životního prostředí ČR. Projednávalo akční plán pro evropská chráněná území, činnost Evropské unie v oblasti ochrany přírody a otázky spojené s Celoevropskou strategií biologické a krajinné rozmanitosti a s Evropskou ekologickou sítí.

IUCN ve spolupráci s Evropským střediskem ochrany přírody a Ústavem ochrany přírody Polské akademie věd uspořádal konferenci „Zelená páteř střední a východní Evropy“ (Krakov, Polsko, 24.–28. února 1998) věnovanou prvnímu z jedenácti hlavních témat Celoevropské strategie biologické a krajinné rozmanitosti – vytváření Evropské ekologické sítě (EECONET). Za ČR se jí zúčastnili zástupci resortu životního prostředí a nevládních organizací.

IUCN se rovněž podílela se Švédskou zemědělskou univerzitou, britskou nevládní organizací Plantlife a Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR na organizaci 2. celoevropské konference PLANTA EUROPA (Uppsala, Švédsko, 9.–14. června 1998) zaměřené na ochranu rostlin.

České koordinační středisko IUCN vydává čtvrtletní bulletin IUCN Newsletter Central and Eastern Europe.

7. Komise OSN pro trvale udržitelný rozvoj (CSD)

Prioritou v roce 2000 byla účast ČR na práci Komise OSN pro trvale udržitelný rozvoj (UN Commission for Sustainable Development). V souvislosti s přípravou konference Rio+10 (Životní prostředí a rozvoj) bude nutná koordinace postojů nejen v rámci zemí Visegrádské skupiny, ale celé východoevropské regionální skupiny, neboť je v jejím zájmu prosazení vhodného kandidáta v rámci rotace na funkci předsedy 10. zasedání CSD na období 2001–2002. Proto musí resort životního prostředí věnovat zvýšenou

pozornost vypracování Národní strategie trvale udržitelného rozvoje, která by mohla být prezentována na konferenci v roce 2002.

MŽP ve spolupráci s dalšími resorty musí věnovat mimořádnou pozornost plnění závazků **Rámcové úmluvy OSN o změně klimatu (UNFCCC)** a přípravě na 6. zasedání konference jejích smluvních stran v listopadu 2000 v Haagu. Především bude stěžejním úkolem vytvoření potřebných finančních podmínek pro kvalitní a včasné zpracování Třetího národního sdělení o plnění závazků. MŽP podle závěrů haagské konference smluvních stran a v součinnosti s členskými zeměmi EU mělo zahájit ratifikační proces Kjótského protokolu tak, aby byl ukončen do konce roku 2002. V tomto směru má významnou roli Český hydrometeorologický ústav, který rovněž plní nezastupitelnou úlohu při plnění smluvních závazků ČR ve Světové meteorologické organizaci. V 1. polovině roku 2000 bude předložen vládě ke schválení „Návrh na sjednání smlouvy o spolupráci mezi ČR a Evropským centrem pro střednědobou předpověď počasí“.

8. Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO)

Resort životního prostředí se podílí na spolupráci ČR s Organizací Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Ve dnech 26. 10.–17. 11. 1999 se uskutečnilo 30. zasedání Generální konference UNESCO. Předsedkyní zasedání byla zvolena senátorka Jaroslava Moserová, předsedkyně České komise pro UNESCO. Nově zvolený generální ředitel UNESCO K. Matsuura navštívil ČR 8.–9. 2. 2000.

Generální konference schválila program činnosti na léta 2000–2001, v němž je zahrnuta i oblast přírodních věd zaměřených na ochranu životního prostředí, tedy hydrologie, geologie a oceánografie. Důraz je kladen i na Světový solární program. Mezi kulturní výročí UNESCO bylo zařazeno i 700. výročí vydání horního zákona (*Ius Regale Montanorum*). Zástupce ČR byl zvolen do Mezinárodní koordinační rady programu Člověk a biosféra. V současné době probíhá v rámci UNESCO diskuse k úloze této organizace v 21. století.

Aktivně participuje na činnosti UNESCO Český geologický ústav, který uspořádal ve spolupráci s Mezinárodním geologickým korelačním programem – IGCP – kurs GEOCHIM (4.–18. 9. 2000 v Praze a v Dolní Rožince) zaměřený na geochemické explorační metody a jejich environmentální využití pro zájemce ze zemí východní Evropy a z rozvojových zemí. Záštitu nad touto akcí přebírá vedle České komise pro UNESCO tradičně i MŽP.

V tomto kontextu je významná spolupráce Českého geologického ústavu a Geofondu ČR s evropskou sítí geologických služeb a s partnerskými organizacemi v SRN, Rakousku, Polsku, Slovensku a dalších evropských zemích, která bude podle objemu finančních prostředků v roce 2000 aktivně podporována. Tato spolupráce by měla napomoci realizaci hlavních cílů Surovinové politiky ČR.

Česká komise pro UNESCO společně s MŽP převzala záštitu i nad mezinárodní konferencí biosférických rezervací „Třeboňsko 2000“, která se konala ve dnech 12.–14. 4. 2000. UNESCO poskytne finanční příspěvek i na projekt „UNESCO Trace Element Satellite Centre and UNESCO Laboratory of Environmental Electrochemistry at Charles University, Prague“ 1. 5. 2000–31. 12. 2001.

V roce 1999 byl na základě rozhodnutí porady vedení MŽP přijat záměr usilovat o zařazení některého z národních parků ČR, prioritně nového NP České Švýcarsko společně s německým NP Saské Švýcarsko, do seznamu přírodního dědictví UNESCO (v

rámci plnění Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví z roku 1972). O tomto návrhu jednala ve dnech 9.–11. 11. 1999 česko-německá pracovní skupina pro spolupráci při ochraně přírody. Bylo dosaženo dohody, že tato otázka bude předmětem jednání na jaře 2000, kdy obě strany analyzují nutná opatření a připravenost k podání oficiální žádosti. Středisko UNESCO pro světové dědictví je ochotno v případě zájmu ČR a SRN poskytnout finanční podporu pro zpracování podkladů k podání žádosti do výše zhruba 5 000 USD. V roce 2000 by mělo dojít ke konečnému vytypování potenciálního výjimečného národního parku či přírodní lokality k podání žádosti individuálně či společně se sousedním státem. Tomu musí předcházet analýza podmínek a předpokladů, co se týče jednotlivých národních parků či dalších přírodních lokalit, a zaujetí jednotného stanoviska resortu.

Německé a české nevládní organizace v prosinci 1999 vystoupily s iniciativou, aby přírodní a kulturní krajina Labe byla rovněž v budoucnu zařazena do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. MŽP ČR a MŽP SRN musí v roce 2000 k této iniciativě zaujmout společné stanovisko.

ČR je smluvní stranou Úmluvy o mokřadech majících mezinárodní význam, především jako biotopy vodního ptactva (tzv. Ramsarské úmluvy), jejímž depositářem je generální ředitel UNESCO. Do celosvětového Seznamu mokřadů mezinárodního významu bylo již zařazeno deset mokřadních stanovišť na území ČR. Zkušenosti z těchto aktivit by bylo možné využít i při zpracování žádosti o zařazení do seznamu přírodního dědictví UNESCO.

Ministerstvo životního prostředí se stalo členem příbuzné organizace Wetlands International, jejíž konference se uskutečnila v senegalském Dakaru ve dnech 8.–14. listopadu 1998.

Česká republika je členem mezivládního programu UNESCO „Člověk a biosféra“ (**Man and Biosphere – MAB**), který je věnován teoretickým, praktickým a výchovným otázkám setrvalého rozvoje a ochrany životního prostředí. Reprezentantem ČR v této mezinárodní organizaci je „Český národní komitét programu MAB“.

Komitét vyvíjí činnost ve spolupráci s Českou komisí pro UNESCO, Mezinárodní koordinační radou programu MAB UNESCO a sekretariátem programu MAB při Oddělení ekologických věd UNESCO v Paříži. Komitét též koordinuje své aktivity s jinými vládními i nevládními organizacemi, které se zabývají problematikou životního prostředí.

Gestorem programu MAB v České republice je na základě doporučení Ministerstva zahraničních věcí Akademie věd České republiky.

9. Rada Evropy (CE)

Rok 1998 se stal významným tím, že v něm vstoupila pro Českou republiku v platnost nejdůležitější úmluva RE v oblasti životního prostředí – Úmluva o ochraně evropské fauny a flóry a přírodních stanovišť (tzv. Bernská úmluva), podepsaná Českou republikou v říjnu 1997. První zpráva o naplňování úmluvy v ČR byla přednesena na zasedání Stálého výboru úmluvy (Štrasburk, 30. listopadu – 4. prosince 1998).

V roce 2000 se ucházely Národní park Podyjí a chráněné krajinné oblasti Bílé Karpaty a Křivoklátsko o udělení Evropského diplomu pro chráněné oblasti Rady Evropy (Council of Europe). Tato organizace sídlí ve Štrasburku. Udělení diplomů slavnostně proběhlo v červnu 2000 na hradu Karlštejn.

10. Světová banka (WB)

V oblasti životního prostředí byla spolupráce s ČR rozvíjena od roku 1990 a byla zaměřena na studie a zprávy o životním prostředí a na programy k nápravě nepříznivých vlivů.

V 90. letech se Světová banka podílela v České republice v oblasti životního prostředí na šesti analytických a realizačních projektech:

1. Projekt ochrany biodiverzity rozvržený do let 1993–1998 v celkové hodnotě 2 mil. USD a financovaný GEF (GEF – globální grantový fond Světové banky na financování neinvestičních ekologických projektů v rozvojových zemích a „chudších“ ekonomikách v transformaci).
2. Projekt GEF Ozónová vrstva.
3. Projekt Využití odpadního tepla v Kyjově rozvržený do let 1997–2001 v celkové hodnotě 20 mil. USD v rámci projektu GEF v oblasti klimatických změn.
4. Národní strategická studie zaměřená na klimatické změny a možnosti České republiky v obchodování s emisními poukázkami podle Protokolu z Kjóto. Je rozvržena na léta 1997–1998 a projekt byl financován švýcarskou vládou v hodnotě 100 tis. USD.
5. Projekt zaměřený na vlivy spojené se vstupem ČR do EU v oblasti odpadních vod. Projekt byl rozvržen na léta 1998–1999, v hodnotě 1 mil. USD, za spolufinancování Dánska a Lucemburska.
6. Národní studie zaměřená na úspory energie a obnovitelné zdroje energie v České republice rozvržená na rok 1999 a financovaná nizozemskou vládou v hodnotě 200 tis. USD.

Resort životního prostředí věnuje v roce 2000 pozornost spolupráci se Světovou bankou (World Bank), a navazuje tak na předchozí kontakty. V roce 1999 pokračovala realizace dvou projektů s podporou grantů GEF (Global Environmental Facility)/Světová banka („Využití odpadního tepla v Kyjově, „Ochrana biodiverzity v ČR – příprava Národního programu“). V roce 2000 se sjednává příprava nových projektů, zaměřených zvláště na ochranu Země před klimatickými změnami (grant do výše 20 % celkových nákladů projektu). V přípravném řízení je zatím vytypováno 7 projektů (např. zplynování hnědého uhlí ve Vřesové – Sokolovská uhelná, a. s., výstavba spalovny tuhého komunálního odpadu ve Chvaleticích).

11. Mezinárodní agentura pro atomovou energii (IAEA)

Na základě usnesení vlády ČR č. 319 ze dne 5. června 1996 byla ve Vídni 18. září 1996 podepsána Dohoda mezi vládou ČR a Mezinárodní agenturou pro atomovou energii (International Atomic Energy Agency) o uplatňování záruk na základě Smlouvy o nešíření jaderných zbraní a odvolání výhrad k Dohodě o výsadách a imunitách Mezinárodní agentury pro atomovou energii.

IAEA je sekretářem Úmluvy o jaderné bezpečnosti, jež byla podepsána 20. září 1994 ve Vídni. Vláda ČR smlouvu schválila usnesením č. 494 ze dne 7. září 1994.

S Mezinárodní agenturou pro atomovou energii spolupracuje na vládní úrovni Státní úřad pro jadernou bezpečnost, zejména v technické oblasti.

12. Program Spojených národů pro rozvoj (UNDP)

Československo se zapojilo a přispívalo do UNDP od samého počátku. ČSSR přijímala technickou pomoc do roku 1986, poté bylo přijímání technické pomoci pozastaveno. V souvislosti s politickými a ekonomickými změnami po listopadu 1989 předložila v roce 1990 ČSFR žádost o technickou pomoc UNDP. Pro 5. programový cyklus UNDP (1992–1996) získalo Československo, resp. Česká republika, statut příjemce technické pomoci. Zároveň se však postupně zvyšovaly dobrovolné příspěvky ČR do UNDP.

Po rozdělení federace podepsala ČR dohodu o spolupráci s UNDP, vycházející z principů původní dohody federální. Pro léta 1993–1996 byl vypracován 1. národní program České republiky, v němž byly rozpracovány možnosti spolupráce ČR s UNDP zaměřené na následující oblasti:

- restrukturalizace průmyslu, podpora investic a rozvoj soukromého sektoru;
- rozvoj managementu, výcvik v oblasti personalistiky;
- životní prostředí a environmentální management;
- rozvoj telekomunikací;
- rozvoj turistického ruchu;
- budování kapacit pro rozvojovou pomoc.

Za ČR je garantem spolupráce s UNDP Ministerstvo zahraničních věcí ČR. ČR vystupuje v současné době ve vztahu k UNDP jako příjemce a zároveň jako poskytovatel pomoci (ve smyslu poskytování dobrovolných příspěvků). V souvislosti s přijetím do OECD se bude zmenšovat přijímaná pomoc a zároveň bude větší důraz kladen na poskytování rozvojové pomoci, avšak nejen ve smyslu poskytování příspěvku, ale především ve smyslu účasti na projektech pomoci jiným rozvojovým zemím. Zároveň s tím je třeba zvýšit podíl ČR na zakázkách zboží a služeb. ČR se snaží hlouběji proniknout do mechanismů UNDP a zkoumá možnosti poskytování rozvojové pomoci jak v regionálním rozsahu (regionální projekty), tak i globálním měřítku. Tímto způsobem by se mohl otevřít prostor pro české experty a podniky s proexportními důsledky po celém světě.

13. Organizace Spojených národů pro průmyslový rozvoj (UNIDO)

Česká republika je členem UNIDO (United Nations Organization for Industrial Development) od roku 1993 (Československo od roku 1967).

Na základě společného projektu UNDP (United Nations Development Program) a UNIDO se v ČR uskutečňuje **Program na podporu mezinárodní hospodářské spolupráce v průmyslu**. Jeho realizátorem je Svaz průmyslu a dopravy ČR (SP ČR). Program podporuje přímé zahraniční investice do českého průmyslu a přímou průmyslovou spolupráci s partnery ve vyspělých i rozvojových zemích.

Základním posláním Programu je pomoc českým průmyslovým podnikům nalézat vhodné partnery ve vyspělých i rozvojových zemích pro rozvíjení přímé hospodářské spolupráce na základě konkrétních projektů. Program je určen především pro malé a střední podniky ze všech odvětví průmyslu. Účast větších podniků však není vyloučena, mohou se zapojit jak existující české firmy, které chtějí rozšířit nebo modernizovat výrobu, tak i podniky nově vznikající.

Program využívá mezinárodní síť OSN/UNIDO na podporu investic a spolupráce v průmyslu, jejíž hlavní součástí jsou tzv. Kanceláře UNIDO na podporu investic (IPSO

= Investment Promotion Service Office), sídlící např. ve Švýcarsku, Rakousku, Francii, Jižní Koreji, Itálii, Řecku, Turecku, a národní střediska pro podporu investic.

V roce 1997 zahájilo svou činnost při SP ČR **Subdodavatelské centrum Svazu průmyslu a dopravy ČR**. Tento projekt vznikl v rámci programu Phare na podporu exportu v České republice. Je uskutečněn za spolupráce Organizace spojených národů pro průmyslový rozvoj (UNIDO). Cílem projektu je vybudování databáze technologií a produktů zainteresovaných českých podniků a fungujícího distribučního systému relevantních informací subdodavatelských příležitostí pro potenciální zahraniční dodavatele a české subdodavatele. Vyhledávání vhodných obchodních příležitostí a partnerů se děje prostřednictvím provádění odborných technických auditů a mezinárodního marketingu. Členství v Subdodavatelském centru je otevřené všem českým podnikům a institucím, které mají zájem exportovat.

V přímé návaznosti na činnost centra je vytvoření sedmi specializovaných výborů, které se zabývají identifikací alternativních trhů pro export, zpracováním exportních plánů a koordinací s dalšími českými institucemi, které se zabývají exportem.

14. Organizace Spojených národů pro výživu a zemědělství (FAO)

Česká republika je členem FAO (Food and Agriculture Organisation) od roku 1993 (Československo od roku 1945).

ČR byla zvolena do Rady FAO pro období 1. 1. 2001–listopad 2003 a v letech 1998–1999 předsedala Výboru pro ústavní a právní záležitosti. Odpovídající je i reprezentace ČR v aparátu FAO: v současnosti máme dva pracovníky v Římě a občan ČR je představitelem FAO pro střední a východní Evropu.

V odborných výborech FAO se naše spolupráce odvíjí především v oblasti vědecké a výzkumné, kde jsou zapojeny výzkumné ústavy, vědecká pracoviště, Akademie věd a vysoké školy. Jedná se především o výbor rybářský, lesnický a výbor pro rostlinné genetické zdroje. Za prioritní jsou považovány následující úkoly:

- aktivně se zapojit do mezinárodní sítě budování genových bank;
- v rámci výboru FAO pokračovat v mezinárodní spolupráci na programech genetiky slunečnice a lnu;
- zapojit se do V. fáze programu výzkumu a uchování genofondů kulturních rostlin (ECP/GR);
- přihlásit se k programu výzkumu a uchování genofondu lesních dřevin (EU-FORGEN);
- zvýšenou aktivitou na domácí i mezinárodní úrovni se snažit o širší zapojení výzkumných týmů z ČR do mezinárodních výzkumných projektů na úseku genofondů;
- uspořádat odborný kurs na úseku sladkovodního rybářství, termín konání podzim 1994 nebo jaro 1995;
- zapojit se do práce na úseku sociologie venkovských žen.

Dlouhodobé výhledy spolupráce předpokládají širší zapojení v oblasti personální (zvýšení uplatnění našich expertů v orgánech FAO a při realizaci projektů FAO), v oblasti školicích zařízení FAO (využití našich špičkových středisek pro potřeby školení expertů FAO), v systému předběžného varování (Early Warning System) a jeho propojení na oblast marketingu, v oblasti projektů.

V letošním roce (2000) se uzavírá poslední rozpracovaný projekt a pracuje se na přípravě nových projektů, u kterých se předpokládá regionální působnost (např. v rybářství využití řek střední Evropy pro rybářství) nebo které souvisejí se strukturální přeměnou v našem zemědělství a potravinářství (např. ověření a přizpůsobení modelu CAPPa pro analýzy a plánování zemědělsko-potravinářského sektoru, bankovníctví a úvěrování zemědělských aktivit pro podporu strukturálních změn v zemědělství ČR).

Odrážem dobrého postavení ČR ve FAO je skutečnost, že představitelé ČR byli zvoleni do následujících řídicích odborných orgánů FAO :

- zastoupení evropského regionu v Konzultativní skupině pro mezinárodní zemědělský výzkum (CGIAR);
- členství v sedmičlenném Výboru pro legislativní a právní záležitosti;
- členství ve Výkonném výboru Evropské komise pro kontrolu slintavky a kulhavky.

Z mezinárodních akcí organizovaných ČR lze uvést např. seminář k problematice geneticky modifikovaných rostlin, účast odborníků FAO na výcvikových kursech rozvojové pomoci apod. Na národní úrovni proběhly semináře zaměřené např. na vyhodnocení statistických dat u zemědělských komodit, světovou situaci v oblasti obchodu u obilovin a olejnin apod. Řada našich odborníků spolupracuje v oblasti živočišných genetických zdrojů, v oblasti evidence půdy a katastrálních záležitostí, na tvorbě půdních map apod.

V rámci dalších forem spolupráce se české instituce aktivně zapojily do Evropského systému kooperativních výzkumných sítí (SCORENA), v jehož rámci působí 86 evropských i mimoevropských zemí a 450 národních a regionálních institucí. SCORENA má 17 sítí a ad hoc výzkumných skupin. Naši odborníci jsou zapojeni především v problematice lnu, slunečnice, nových zdrojů energie ze zemědělských produktů aj.

V oblasti rostlinných genetických zdrojů, která je jednou z prioritních oblastí programu FAO, se ČR v letech 1996–1997 aktivně podílela na V. fázi evropského programu uchování rostlinných genetických zdrojů (ECP/GR). Naše zapojení se týká především genofondů obilovin, ovocných dřevin, píce, trav a zeleniny. Naše odborné pracoviště je koordinátorem mezinárodního programu uchování genofondů pšenice. Naše instituce jsou zapojeny i do programu uchování genofondů lesních dřevin (EUFORGEN) a připravují v ČR mezinárodní odborný seminář k dané problematice.

Oblast uchování genetických zdrojů navazuje na závěry Konference OSN pro životní prostředí a rozvoj (UNCED) v roce 1992, kde se FAO zavázalo sladit aktivity v oblasti genetických zdrojů s Úmluvou o biologické rozmanitosti. K této úmluvě přistoupila i ČR.

V roce 1996 byly postupně ukončovány dříve zahájené „Projekty technické spolupráce“. Jedná se o následující projekty :

- Projekt zaměřený na statistické modelování rozvoje zemědělství a venkova systémem CAPPa. Projekt byl financován francouzskou vládou. Celkový rozpočet činí 106 742 USD.
- Projekt zaměřený na zvýšení kvality zpracování sladkovodních ryb s cílem zvýšit formou netradičních výrobků spotřebu ryb a rybích produktů, která je v ČR v porovnání se světem velmi nízká. Celkový rozpočet projektu je 121 000 USD.
- Projekt s účastí ČR, Maďarska a Polska, zaměřený na výcvik ve veterinárních biotechnologiích, aby se zlepšila kontrola nemocí hospodářských zvířat. Celkový rozpočet projektu je 315 000 USD.

Na základě požadavku Ministerstva zemědělství se připravuje projekt zaměřený na problematiku našeho vstupu do EU a jeho vliv na vývoj v zemědělství. Zahájení se

očekává v blízké budoucnosti, v současné době probíhá schvalování na úrovni FAO. Předpokládaný celkový rozpočet se pohybuje ve výši cca 250 000 USD.

Naším vstupem do OECD se naše postavení ve FAO změnilo a naše aktivity přecházejí především do oblasti poskytování pomoci. V rámci mnohostranné **rozvojové pomoci** prostřednictvím FAO byl vládním usnesením pro rok 1996 schválen projekt „Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství“ ve výši 2 milióny Kč (za finanční spoluúčasti FAO), který byl po dohodě s FAO adresován zemím bývalého Sovětského svazu. Aktivity byla přijata s velkým ohlasem, protože jsme jako první země střední a východní Evropy začali poskytovat mnohostrannou rozvojovou pomoc prostřednictvím FAO.

Celkově úspěšná rozvojová pomoc byla poskytována prostřednictvím Trust fondu FAO (pokračující projekt „Zapojení mladých odborníků na projektech FAO“ a ukončený projekt „Ekologicky vhodné využívání lesů – Maroko“) a navázání spolupráce se Světovým potravinovým programem (**World Food Program – WFP**) a příspěvní na jeho aktivity v KLDŘ částkou 20 tisíc USD v roce 1998, v Čechensku částkou 9 tisíc USD a na Balkáně částkou 570 tisíc USD (obojí v roce 1999).

V roce 1999 byl ukončen projekt technické spolupráce (TCP) „Posouzení konkurenceschopnosti českého zemědělství a potravinářského průmyslu v kontextu integrace do EU“, jehož rozpočet činil 330 tisíc USD. V současnosti se jedná o navázání na tento projekt a jeho subregionální distribuci formou pracovního semináře. Financování pokračování projektu se předpokládá z rozpočtu rozvojové pomoci ČR a finanční účasti FAO.

Další mezinárodní organizace, v jejichž programech se objevuje orientace na životní prostředí a udržitelný rozvoj a s nimiž Česká republika navázala spolupráci v této oblasti:

15. Mezinárodní měnový fond (IMF)

Česká republika je členem od roku 1993 (Československo od roku 1945).

16. Multilaterální rozvojové banky

Česká republika je členem **Evropské banky pro obnovu a rozvoj (EBRD)** od roku 1993 (Československo od roku 1990).

17. Světová meteorologická organizace (WMO)

Česká republika je členem od roku 1993 (Československo od roku 1950).

18. Mezinárodní námořní organizace (IMO)

Česká republika je členem od roku 1993 (Československo od roku 1963).

O spolupráci se jmenovanými organizacemi lze mluvit pouze ve smyslu realizace několika konkrétních projektů. Přímé spolupráci se systematicky nevěnuje nikdo. Do budoucna by se měla tato agenda do určité míry sjednotit – zejména s ohledem na hledání možností jak projekty financovat, zda ve spolupráci s UNDP, Světovou bankou, Globálním fondem životního prostředí (Global Environmental Facility) či UNEP.

Česká republika patří ke státům, které by měly mít eminentní zájem na co nejlepším fungování mezinárodních organizací. Hlas malých a středních států se právě ve sféře multilaterální diplomacie posiluje, a pokud tyto státy jednají ve shodě, mohou dosáhnout relativního posílení své pozice i vůči hlavním mocnostem. Česká republika nemůže

na bilaterální úrovni konkurovat ani evropským, natož pak světovým velmocím. Ale jako malý aktivní stát může dát o sobě slyšet a případně i účinně prosazovat své požadavky a představy o řešení světových problémů na půdě mezinárodních organizací, kde hlasy zemí mají stejnou váhu, bez ohledu na výši domácího produktu, počtu obyvatel či na velikosti státu. K tomuto cíli ovšem vede pouze aktivní a dlouhodobě orientovaná zahraniční politika. Pilířem takové politiky může být pouze společnost orientovaná nejen na domácí problémy, ale společnost otevřená k problémům jiných zemí, kultur a civilizací a ochotná je řešit na globální úrovni. Taková společnost a **její politika** může pozitivně přispět k udržitelnému pojetí rozvoje světa a života vůbec.

Prameny:

http://www.env.cebin.cz/_nav/_index_hp.html

http://www.env.cebin.cz/publikace/3_priorities00/04.html

http://www.sujb.cz/mezinarodni/seznam_mez_smluv.htm

http://www.env.cebin.cz/publikace/3_zprava98/zp_99cz.htm

<http://wwwold.mpo.cz/f/ffa/ffan.htm>

Zpravodaj MŽP č. 8, 9/1999

Členství ČR v mezinárodních organizacích, Mezinárodní politika č. 4/1998, str. 17.

KHOL, Radek: Mezinárodní organizace a Česká republika. Mezinárodní politika č. 4/1998, str. 4–6.

<http://mab.kav.cas.cz/komitet.html>

<http://www.mze.cz/fao>

<http://www.crr.cz/crr/pomoc/undp1.htm#craundp>

Zahraniční rozvojová a humanitární pomoc České republiky 1995–2000

Mgr. Robert Stojanov

Fakulta sociálních studií MU Brno

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Centrum interdisciplinárních studií UP Olomouc

Olomouc 2000

Rozvojová pomoc „jako způsob kompenzace negativních dopadů nerovnoměrného vývoje světa (dnes především ekonomické globalizace) je výrazem jak solidarity rozvinutých zemí se zeměmi rozvojovými, tak jejich vlastních zájmů“.⁵ i přes dosavadní poskytnutou pomoc, existuje skupina nejméně rozvinutých zemí, zejména v subsaharské Africe, „které čelí zhoršující se sociální a ekonomické situaci“.⁶ Rozvojová pomoc se tak prakticky stává „jediným zdrojem prostředků zvenčí, které těmto zemím mohou pomoci nastoupit cestu vlastního trvale udržitelného rozvoje a zabránit jejich další nebezpečné marginalizaci“.⁷

1. Východiska⁸

Jednou z důležitých součástí mezinárodních politických a ekonomických vazeb v současném světě je pomoc, kterou poskytují vyspělé země zemím rozvojovým. Tato pomoc má řadu forem (finanční, technická, humanitární apod.) a jejím hlavním cílem je přispět ke zmírnění rozdílů v úrovni rozvoje různých zemí; proto se také nejčastěji o takové pomoci hovoří jako o oficiální rozvojové pomoci (ODA – Official Development Aid). Vedle principů solidarity a sdílené odpovědnosti tato pomoc sleduje zpravidla i zájmy politické a obchodní a často připravuje půdu pro rozšíření exportu a obchodní spolupráce, pro soukromé investice, zakládání společných podniků apod. Poskytování rozvojové pomoci je zakotveno mezi základními závazky členských zemí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD, Organization for Economic Co-operation and Development), přičemž všechny významnější donorské státy OECD jsou sdruženy ve Výboru pro rozvojovou pomoc (OECD/DAC). Česká republika je od roku 1995 členem OECD, ale jednání výboru se dosud účastní pouze jako pozorovatel.

Rozvojová pomoc je fenoménem několika posledních desetiletí a obecně odráží úroveň zahraničně politických a ekonomických vazeb. Velkými změnami prochází systém rozvojové pomoci na sklonku 20. století, a to jak co se týče objemu a skladby pomoci, tak jejího zeměpisného obrazu a v neposlední řadě i její „filozofie“. Celkový objem oficiální rozvojové pomoci přitom spíše klesá, což je dáno zejména rychlým pokrokem, který řada rozvojových zemí zaznamenala, a prudce narůstajícími soukromými investicemi směřujícími do rozvojových zemí. Oficiální pomoc má také tendenci soustřeďovat se do menšího počtu nejméně rozvinutých zemí. Neochota většiny donorských zemí plnit již počátkem 70. let na půdě OSN deklarovaný cíl (0,7 % HDP na rozvojovou pomoc) však zůstává jednou z hlavních příčin nedůvěry mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi, mezi „Severem“ a „Jihem“.

Česká republika patří mezi země, které se mění z příjemců zahraniční pomoci na donory. Takovou přeměnou přitom prochází řada zemí, mezi jinými i některé země střední Evropy. Tyto země bývají někdy nazývány „vynořujícími se“ donorskými zeměmi (emerging donor countries) a alespoň některé z nich se již víceméně systematicky na donorskou roli připravují.

⁵ Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str. 7–9.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž.

⁸ Zpracováno za použití projektu podporovaného UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou pomoc a spolupráci“ – Ústav mezinárodních vztahů – <http://www.czechia.com/iir/>

2. Dosavadní zahraniční pomoc ČR⁹

V minulosti Československo poskytovalo rozvojovým zemím významnou pomoc, jakkoli tato pomoc nebyla plně kompatibilní s pomocí poskytovanou „západními“ donorskými zeměmi. V 80. letech naše oficiální zahraniční pomoc dosahovala 0,7–0,9 % národního důchodu (podle tehdejší metodiky RVHP). ČSSR poskytovala tehdy pomoc celkem 124 zemím, z toho 36 z kategorie nejméně rozvinutých zemí (LDCs, Least Developed Countries). Například v roce 1985 téměř jedna čtvrtina pomoci (1,226 mld. Kčs, tj. 0,22 % HNP) směřovala do afrických zemí. V té době studovalo v ČSSR 5387 studentů z rozvojových zemí a v zahraničí působilo 2278 československých expertů, z toho 157 prostřednictvím Spojených národů. Jakkoliv byla tyto „bratrská socialistická pomoc“ ideologicky podmíněna a často využívána i k jiným účelům, nemálo potřebným lidem skutečně pomohla. Zároveň byly vytvořeny podmínky pro další spolupráci a získány důležité zkušenosti.

Tato situace se výrazně změnila v roce 1990 s ohledem na četné problémy provázející přechod k demokracii a tržní ekonomice – ČSFR omezila své donorské aktivity na minimum a stala se sama příjemcem zahraniční pomoci. Zejména v souvislosti se vstupem do OECD a procesem přibližování k Evropské unii začala Česká republika znovu uvažovat o rozvojové pomoci jako o možné součásti zahraniční politiky. V roce 1995 přijala vláda ČR usnesením č. 153/1995 zásady poskytování zahraniční pomoci a stanovila střednědobou perspektivu zapojení ČR do mezinárodní rozvojové spolupráce s cílem postupně se úrovní poskytované pomoci přiblížit dalším zemím OECD. Záměr předpokládal postupné zvyšování objemu prostředků na rozvojovou pomoc ČR až na 1,6 mld. Kč v roce 2000. Koordinací zahraniční rozvojové a humanitární pomoci bylo vládou ČR pověřeno Ministerstvo zahraničních věcí. V návaznosti na dosažený stupeň ekonomické transformace České republiky je rozvojová pomoc chápána i jako forma přenosu služeb a zboží českého původu, které na rozmanité formy pomoci navazují, a ty je možné na komerčním základě rozvíjet.

Rozvojová pomoc probíhá ve formě dvoustranné (bilaterální) i mnohostranné (multi-laterální) pomoci.

Dvoustranná pomoc je poskytována na základě mezivládní, případně meziresortní dohody s přijímací zemí a její financování a provádění zajišťuje příslušný resort. Tento druh pomoci posiluje vzájemné vazby a vytváří potenciál ekonomické spolupráce.

Mnohostranná pomoc je poskytována formou dobrovolných příspěvků do mezinárodních vládních organizací (fondů) a agentur OSN (UNDP, UNICEF, UNFPA, WB), regionálních institucí (EU, CEI) a též specificky zaměřených projektů, které jsou realizované prostřednictvím světeckých fondů. Jejím základem je koordinovaná spolupráce více zemí na rozsáhlejších a systematictějších projektech v nejpotřebnějších zemích. Velkou předností této formy pomoci je její větší účinnost v boji proti globálním hrozbám, jako jsou chudoba, přelidnění, ekologické katastrofy atd. Koordinovaně může být financováno více a větších projektů, které mají větší naději významněji řešit komplexní, dynamické a rozsáhlé globální problémy. Podporou mezinárodních organizací se výrazně zvyšuje dopad využití limitovaných prostředků jednotlivých menších dárců.

⁹ Zpracováno za použití Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str. 7-9 a <http://www.UNDP.org> (materiál MZV)

Humanitární pomoc je poskytována zemím, které tuto pomoc potřebují (rozvojové země) nebo jsou postiženy živelnými pohromami, přírodními katastrofami, hromadnými epidemiemi apod.

2.1 Rok 1996¹⁰

Realizace programu zahraniční (rozvojové) pomoci ČR byla zahájena v roce 1996. V tomto roce bylo na projekty rozvojové pomoci ze státního rozpočtu vyčleněno 530 mil. Kč (cca 13,3 mil. USD – 0,025 HDP). V tom byly zahrnuty jak projekty bilaterální, tak multilaterální (UNIDO, UNDP, WHO, ICAO, FAO) a malá část byla určena i na humanitární pomoc. Vzhledem ke školicím kapacitám v ČR se od tohoto roku začala projevovat tendence v maximální míře poskytovat zejména technickou pomoc (např. vysílání expertů) a pomoc ve formě stipendií, krátkodobých studijních pobytů, postgraduálních kurzů a výchovy učňů, školení a výcviku odborníků z rozvojových a transformujících se zemí. Přes určité problémy s realizací projektů lze zahájení programu charakterizovat jako nadějně.

Příklady mnohostranné rozvojové pomoci:

Výcvikové programy v oblasti ekonomiky, managementu, bankovníctví a informací pro země SEI (celkový rozpočet 6,5 mil. Kč rozvržený do let 1996–1999)

Účast na projektu UNIDO při zavádění technologických postupů v subsaharské Africe (15 mil. Kč, 1996–2000(pok.))

Příklady dvoustranné rozvojové pomoci:

Pomoc při rozvoji energetické soustavy Palestiny, podpora malého a středního podnikání (74,3 mil. Kč, 1996–2000 (pok.))

Účast na výstavbě a provozu střediska pro zdravotně postiženou mládež ve Vietnamu (45 mil. Kč, 1996–2000 (pok.))

Stipendijní místa na VŠ v ČR pro krajany a vysílání českých učitelů ke krajanským komunitám (50,69 mil. Kč, 1996–2000 (pok.))

Zahraněční studenti přijatí ke studiu na VŠ v ČR (711,482 mil. Kč, 1996–2000(pok.))

Pomoc při rozvoji obuvnického průmyslu Pákistánu (19 mil. Kč, 1996–1999)

¹⁰ Zpracováno za použití:

Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str.7-9

Projekt podporovaný UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou pomoc a spolupráci“ – Ústav mezinárodních vztahů – <http://www.czechia.com/iir/>

<http://www.mze.cz/fao/czech/> – tabulka

2.2 Rok 1997¹¹

V následujících letech se bohužel plánovaný nárůst objemu české pomoci nepodařilo zajistit: ten dokonce ve srovnání s rokem 1996 díky různým faktorům (ekonomické problémy, rozpočtové škrty, povodně) reálně i nominálně poklesl – v roce 1997 o 50 % (na částku 325 mil. Kč, což odpovídá 0,022 % HDP ČR). Z této částky bylo v rámci mnohostranné pomoci poskytnuto

UNDP (Program UN pro rozvoj)	14 mil. Kč
UNIDO (Organizace UN pro průmyslový rozvoj)	14 mil. Kč
UNICEF (Dětský fond UN)	4 mil. Kč
UNEP (Program UN pro životní prostředí)	3 mil. Kč
UNFPA (Populační fond UN)	2 mil. Kč
HABITAT (Komise UN pro lidská sídla)	2 mil. Kč
UNITAR (Institut UN pro výcvik a výzkum)	0,5 mil. Kč
UNRWA (Humanitární a pracovní agentura UN pro palestinské obyvatelstvo)	0,5 mil. Kč

Příklady mnohostranné rozvojové pomoci:

Podpora rozvoje informačního systému UN/EDIFACT a jeho využití ve vybraných zemích východní Evropy (celkový rozpočet 15 mil. Kč rozvržený na léta 1997–2000 (pok.))

Cyklický výcvikový kurz odborníků z vybraných rozvojových zemí na stroje a technologie kožedělného průmyslu ve spolupráci s UNIDO (15 mil. Kč, 1997–2000 (pok.))

Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství ve spolupráci s FAO (35 mil. Kč, 1997–2000 (pok.))

Příklady dvoustranné rozvojové pomoci:

Pomoc při ustavení společného montážního závodu na výrobu nákladních automobilů v Uzbekistánu (7 mil. Kč, 1997–2000 (pok.))

Účast na poválečné obnově v prioritní oblasti uhelných dolů a energetiky (15 mil. Kč, 1997–2000 (pok.))

Geologické práce v Mongolsku (31 mil. Kč, 1997–2000 (pok.))

¹¹ <http://www.mze.cz/fao/czech/> – tabulka

Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str.7-9.

2.3 Rok 1998 ¹²

V roce 1998 došlo ve srovnání z rokem 1996 ke snížení částky vyčleněné na rozvojovou pomoc dokonce o 60 %.¹³ Výsledná částka odpovídala 0,017 % HDP ČR (326 mil. Kč a 40 mil. Kč na pomoc humanitární). Vyčleněná částka na humanitární pomoc v tomto roce umožnila České republice reagovat ve většině případů pouze symbolicky ve formě finanční pomoci.

Příklady mnohostranné rozvojové pomoci:

Principy radarového řízení letového provozu pro země střední a východní Evropy (celkový rozpočet 9,5 mil. Kč) rozvržený do let 1998–2000 (pok.)

Zapojení mladých odborníků na projektech FAO v rozvojových zemích (7 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Technická pomoc v oblasti meteorologie, hydrologie a ochrany ovzduší v zemích střední a východní Evropy (9 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Kurzy v oblasti strojírenství a dalších vybraných odvětví v rámci UNDP (35 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Kurzy v oblasti silikátového průmyslu a průmyslu stavebních hmot v rámci UNDP v zemích střední a východní Evropy (35 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Příklady dvoustranné rozvojové pomoci:

Modernizace železniční tratě Almaty – Astana v Kazachstánu (celkový rozpočet 10 mil. Kč. je rozvržen na období 1998–2000 (pok.))

Pomoc při rekonstrukci čerpacích stanic pohonných hmot českými technologiemi a zařízeními na Ukrajině (17 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Pomoc při modernizaci atomových elektráren na Ukrajině (15 mil. Kč., 1998–2000 (pok.))

Zpracování studie a projektu na rekonstrukci a částečného vybavení 1. lékařské kliniky v Ulánbátaru (17 mil. Kč, 1998–2000)

Pomoc při dovybavení technického školicího střediska v Číně (17 mil. Kč, 1998–2000 (pok.))

Odborná stáž vietnamských expertů na Ministerstvu financí ČR (800 tis. Kč, 1998–1999)

¹²<http://www.mze.cz/fao/czech/> – tabulka

Halaxa, Petr; Fukan, Josef: Česká republika a zahraniční pomoc. PRAHA 1999.

Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str.7–9

Dodaný dokument z MZV „Humanitární pomoc poskytnutá MZV v roce 1998“.

¹³ Zkrácení rozpočtu rozvojové pomoci na rok 1997 o 50 % si vynutilo přesun některých nákladů do roku 1998, čímž de facto došlo k dalšímu zkrácení rozpočtu na letošní rok. Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str.7–9.

2.4 Rok 1999¹⁴

Také objem rozvojové pomoci schválený na rok 1999 dosahuje pouze úrovně roku 1996 (326 mil. Kč, necelých 10 mil. USD, tedy 0,017 % HDP). Tento fakt samozřejmě značně kontrastuje s častou prezentací České republiky jako země „západní“ Evropy, člena OECD a NATO a jako země ucházející se o vstup do Evropské unie. Vláda České republiky se ve svém programovém prohlášení ze srpna roku 1998 sice k poskytování zahraniční pomoci jednoznačně přihlásila, výraznější úsilí v tomto směru však vyvinuto nebylo.

V rámci dvoustranné rozvojové pomoci bylo vyčleněno 279 mil. Kč na 47 projektů. Skutečné čerpání prostředků nakonec činilo 260,5 mil. Kč, protože nebyla realizována částka 18,5 mil. Kč u projektu „Zahraníční studenti přijatí ke studiu na vysokých školách ČR“ z důvodu snížení neinvestičních prostředků přidělovaných vysokým školám na výuku stipendistů. Tento objem prostředků umožnil jen pokračování již schválených víceletých projektů (například vládní stipendia, projekty směřující ke krajanským komunitám) a přesuny krácených projektů z roku 1997 a 1998. Největší podíl dvoustranné technické pomoci se realizoval do oblastí Balkánu, Blízkého východu a Asie.

Na mnohostrannou rozvojovou pomoc bylo vyčleněno 47 mil. Kč (17 projektů). Ty se realizovaly ve spolupráci s mezinárodními organizacemi se zaměřením na rozmanité problémy rozvojových zemí a tranzitních ekonomik. Projekty navazovaly na projekty z předešlých let.

V roce 1999 nebyly navrženy nové projekty, pokračovalo se v dříve započatých, kromě projektu „humanitární krize v Kosovu“ probíhajícího v Kosovu, Albánii a Makedonii v celkové výši 7,75 mil Kč (viz humanitární pomoc ČR v roce 1999).

Humanitární pomoc České republiky poskytnutá do zahraničí v roce 1999¹⁵

Celková hodnota humanitární pomoci poskytnuté MZV v roce 1999 do zahraničí převýšila 56 mil. Kč.

MZV využívalo při poskytování humanitární pomoci do zahraničí dvou základních zdrojů:

- 1) Finanční rezervu ve výši 31,5 miliónu Kč vytvořenou ve státním rozpočtu pro rok 1999 na poskytování zahraniční humanitární pomoci Českou republikou. Tyto finanční prostředky byly zcela vyčerpány.
- 2) Prostředky alokované na financování řešení důsledků kosovské krize na základě usnesení vlády č. 765 ze dne 21. července 1999. Tyto prostředky v celkové výši 2 mld. Kč (určené pouze z menší části na humanitární pomoc) byly na základě zmíněného usnesení rozděleny mezi resorty zahraničních věcí, obrany, vnitra, zemědělství a průmyslu a obchodu.

¹⁴ <http://www.mze.cz/fao/czech/> – tabulka

Projekt podporovaný UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou pomoc a spolupráci“ – Ústav mezinárodních vztahů – <http://www.czechia.com/iir/>

Dodaný dokument z MZV „Hodnocení usnesení vlády České republiky č. 455 ze dne 10. 5. 1999 o zahraniční rozvojové pomoci ČR na rok 2000“

¹⁵ http://www.mzv.cz/_obecne/kulturhum/souhrn1999.html

V roce 1999 byla z prostředků alokovaných MZV na základě zmíněného usnesení poskytnuta do postiženého regionu humanitární pomoc v celkové hodnotě téměř 20 mil. Kč, z prostředků MZe téměř 60 mil. Kč a MPO převyšující 13 mil. Kč (ve formě přímé materiální pomoci i finančních příspěvků mezinárodním organizacím).

Balkánský region

MZV pravidelně svolávalo porady pracovní skupiny pro humanitární pomoc balkánskému regionu (součástí organizační struktury Bezpečnostní rady státu), a to na dvou úrovních: vládních resortů a vládních resortů s účastí nevládních organizací. Tato pracovní skupina zaujímalá stanoviska k novým návrhům na využití prostředků alokovaných jak resortu zahraničních věcí, tak resortům zemědělství a průmyslu a obchodu. Zároveň byla základní platformou pro výměnu informací a koordinaci.

MZV z prostředků alokovaných usnesením č. 765/99 hradilo náklady spojené s realizací následujících projektů materiální humanitární pomoci v přibližné celkové výši 7,5 mil. Kč: projekt humanitární pomoci obyvatelům (včetně českých krajanů) v jižním Banátu, projekt „Střechy pro Kosovo,“ projekt „Kamna pro Kosovo,“ projekt materiální humanitární pomoci nemocnici Dragiši Mišoviče v Bělehradě, mise experta obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni a na jejím základě vypracování analýzy humanitárních a naléhavých rozvojových potřeb v Kosovu a Černé Hoře. Kromě těchto projektů lze zmínit dva rozpracované projekty: vyslání mobilní stomatologické ordinace a rekonstrukce školy v Kosovu, jejichž konečná realizace spadá do roku 2000.

Významným rysem poskytování naší humanitární pomoci regionu jihovýchodní Evropy je posilující se spolupráce s národním kontingentem v KFOR a rovněž s nevládními organizacemi. Spolupráce MZVa rovněž MPO a MZe se soustředila na tři nevládní organizace – Člověk v tísni, Česká katolická charita a ADRA, které v průběhu roku předkládaly na jednáních pracovní skupiny pro humanitární pomoc balkánskému regionu projekty humanitární pomoci a podílely se rovněž na jejich realizaci zajištěním dopravy a distribuce pomoci na vlastní náklady. V závěru roku se v návaznosti na vzájemnou spolupráci při zmírňování následků ničivého zemětřesení v Turecku zintenzivňuje rovněž spolupráce s Českým červeným křížem.

Z prostředků na příspěvky mezinárodním humanitárním organizacím pro činnost v regionu jihovýchodní Evropy byly uhrazeny finanční příspěvky v celkové výši převyšující 12 mil. Kč (Svěřeneckému fondu OSN pro obnovu civilní správy /UNMIK/, Úřadu vysoké komisařky OSN pro uprchlíky /UNHCR/, Mezinárodnímu výboru Červeného kříže /ICRC/, zvláštního fondu Programu OSN na ochranu životního prostředí /UNEP/, Mezinárodnímu svěřeneckému fondu na odminování Kosova.)

Na humanitární pomoc balkánskému regionu byly využity rovněž jiné finanční zdroje (finanční rezerva ve státním rozpočtu pro rok 1999 na poskytování humanitární pomoci ČR v 1. pololetí roku 1999 a veřejná sbírka Češi Kosovu). Konkrétně se jednalo o finanční a materiální humanitární pomoc kosovským uprchlíkům v Albánii, Černé Hoře a Makedonii v celkové výši 7 mil. Kč (ze zdrojů finanční rezervy) a humanitární pomoc ve formě hygienického přípravku Lactac /315 000 Kč/ a dodání 10 obytných buněk /1,5 miliónu Kč/ (z veřejné sbírky).

Pro úhradu dalších příspěvků mezinárodním organizacím i mimo balkánský region – UNMIK, UNMBIH, UNOMIG, UNOMSIL, UNMOP, UNAMET, UNMOT, UNIKOM, Mezinárodnímu svěřeneckému fondu na odminování Kosova, byly využity rovněž zdroje odboru OSN/MZV ve výši 2,7 mil. Kč (upřesněno v příloze).

Turecko

Jednou z největších katastrof uplynulého roku bylo zemětřesení v Turecku, které postihlo severozápadní oblasti země v okolí měst Izmit, Gölçük, Adapazari. Lidské oběti čítaly téměř 20 000 a materiální škody na obytných budovách dosáhly stamiliónů USD. Česká republika vyslala na pomoc Turecku 22členný záchranný tým se třemi kynology, dále se do oblasti přemístily dvě skupiny kynologů o 5 až 6 členech s 5 psy.

Kromě této pomoci byla přemístěna do postiženého regionu část 6. polní nemocnice z Albánie. MZV poskytlo pro potřeby nemocnice léky, očkovací látky a zdravotní materiál v hodnotě cca 1,5 mil. Kč.

MZV rovněž pořídilo ve spolupráci s ČČK obytné buňky za 3,5 mil. Kč, stany, zásilku hovězích konzerv a přispělo částkou 2,1 mil. Kč na rekonstrukci škol ve městě Izmit. Celková finanční i materiální pomoc Turecku činila 13,8 mil. Kč.

Humanitární pomoc z prostředků alokovaných ostatním resortům na základě usnesení vlády č. 765/99

Ministerstvo zemědělství

Celkově je z prostředků alokovaných MZe předpokládána realizace potravinové humanitární pomoci prostřednictvím nevládních humanitárních organizací ve výši 60 mil. Kč. Rozhodující část pomoci směřuje do Kosova (30 122 154 Kč) a dále do Makedonie, Černé Hory a Srbska. Na celkovém množství 1 046 tun potravin se významně podílely masové konzervy, máslo, olej, cukr, sýry, dětská výživa a další položky. Navíc MZe poukázalo na konto Světového potravinového programu (WFP) příspěvek ve výši 20 mil. Kč.

Ministerstvo průmyslu a obchodu

Prostředky alokované MPO byly rovněž z části využity na financování humanitární pomoci. Konkrétně na úpravu vody v uprchlickém táboře v Albánii a na zřízení transportní jednotky (5 automobilů TATRA) pro potřeby obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni.

Ministerstvo obrany

Ministerstvo obrany pokrylo přidělenými prostředky provozní náklady letadla AN-26, 6. polní nemocnice a činnosti české jednotky KFOR, a to v celkové hodnotě 224 mil. Kč.

Ministerstvo vnitra

Ministerstvo vnitra z alokovaných prostředků mj. vytvořilo v ČR dočasné útočiště pro kosovské uprchlíky, zajistilo jejich dopravu do ČR a zpět do Kosova. Uprchlíky při návratu vybavilo částkou 1 000 DEM.

Přehled humanitární pomoci poskytnuté do zahraničí v roce 1999

Balkán

Projekty materiální humanitární pomoci (Kamna a Střechy pro Kosovo, bělehradská nemocnice, Jižní Banát).....7,5 mil. Kč

Dobrovolné příspěvky mezinárodním organizacím v regionu JVE (UNMIK, UNHCR, ICRC, UNEP, UNMBIH, Mezinárodní svěřenecký fond na odminování).....14 mil. Kč

Finanční a materiální humanitární pomoc kosovským uprchlíkům (v Albánii, Černé Hoře a Makedonii).....7 mil. Kč

Ostatní

Turecko – vládní usnesení 869/99, 1180/99, jiné zdroje MZV (záchranáři, kynologové, léky, potraviny, obytné buňky, stany, finanční příspěvek na rekonstrukci školy).....13,8 mil. Kč

Řecko (stany, příkrývky).....1,5 mil. Kč

Tchaj-wan (záchranáři, kynologové, finanční pomoc)....1,6 mil. Kč

KLDR – (jabloňové podnože).....0,5 mil. Kč

Vietnam – záplavy (zdravotnické potřeby a finanční pomoc).....1 mil. Kč

Finanční pomoc:

Kolumbie – záplavy.....0,8 mil. Kč

Filipíny – záplavy.....1,5 mil. Kč

Východní Timor – oběti válečného konfliktu – prostřednictvím ICRC.....1,6 mil. Kč

Mexiko – zemětřesení – předáno předsedkyní Senátu.....1 mil. Kč

Ghana – záplavy– prostřednictvím NADM a ICRC.....0,7 mil. Kč

Ukrajina – následky Černobylské havárie.....0,7 mil. Kč

Rusko/Čečensko oběti ozbrojeného konfliktu – OCHA, UNICEF, INHCR, WFP, UNFPA, WHO.....2,1 mil. Kč

Další finanční příspěvky v USD:

Gruzie -UNOMIG.....10 000,-

Sierra Leone – UNOMSIL.....5 000,-

Prevlaka – UNMOP..... 5 000,-

Tádžikistán – UNMOT.....5 000,-

Irák – UNIKOM5 000,-

Humanitární pomoc z prostředků alokovaných ostatním resortům usnesením 765/99:

Ministerstvo zemědělství

Projekty potravinové humanitární pomoci.....60 mil. Kč

Příspěvek Světový potravinový program (WFP).....20 mil. Kč

Ministerstvo průmyslu a obchodu

Materiální humanitární pomoc (5 x Tatra, úpravna vody).....13,5 mil. Kč

2.5 Rok 2000 ¹⁶

Projekty navrhované Ministerstvem průmyslu a obchodu v podílu 36,23 % z celkového objemu pomoci pro rok 2000 jsou orientovány především na podporu znovuotevření našich obchodních vztahů či vytváření nových. Projekty zahrnují vlastní projekční práce, technickou odbornou pomoc, stáže a výuku odborníků, drobný pogaranční servis s dodávkou náhradních dílů do dodaných investičních celků, dodávky vybraných strojů, včetně technologií atd.

Projekty navrhované ministerstvy životního prostředí, zemědělství, dopravy jsou rovněž zaměřeny na technickou odbornou pomoc poskytovanou exportem českých technologií a výrobků, na výuku odborníků do přijímajících zemí. Tyto projekty tvoří 15,16 % z celkového objemu dvoustranných projektů pro rok 2000.

Druhý největší podíl rozvojové pomoci 31,36 % má v gesci Ministerstvo školství. Peníze slouží zejména na poskytování stipendií studentům z rozvojových zemí ke studiu v bakalářských, magisterských a doktorandských studijních programech na veřejných vysokých školách v České republice.

Projekty navrhované Ministerstvem zahraničních věcí v podílu 12,06 % jsou určeny krajanským komunitám v místě jejich usídlení. Napomáhají ke zlepšení životních podmínek krajanských enkláv, zmírnění škod v oblastech zničených válkou atd.

Projekty navrhované Ministerstvem vnitra v podílu 2,03 % jsou zaměřeny především na vytváření podmínek pro prevenci vnější migrace (materiální vybavení uprchlických zařízení, zajištění lékařských služeb, zdravotního materiálu).

Navrhované projekty Ministerstva zdravotnictví (podíl 1,91 %) jsou zaměřeny na poskytování zdravotní péče v Africe (Etiopie, Zambie) v souladu s programy Světové zdravotnické organizace (WHO) a na poskytování zdravotní péče studentům z rozvojových zemí, kteří studují na vysokých školách v České republice.

Z hlediska regionálního členění je největší podíl dvoustranné pomoci realizován v Asii (33,90 %), v zemích Blízkého východu (20,58 %), ve východní Evropě (11,68 %) a na Balkáně (11,68 %).

Rozpočet na projekty zahraniční rozvojové pomoci ČR pro rok 2000 činí 345 mil. Kč.

Příklady mnohostranné rozvojové pomoci:

Budování kapacit pro zavádění čistší produkce v Makedonii (celkový rozpočet 8 mil. Kč, 2000 (pok.))

Zapojení ČR do technické pomoci poskytované Arménii (5 mil. Kč, 2000 (pok.))

Příklady dvoustranné rozvojové pomoci:

Na projekty dvoustranné rozvojové pomoci bylo vyčleněno 300 mil. Kč.

Podpora obnovy vozového parku městské hromadné dopravy v Litvě (700 tis. Kč, 2000)

Zpracování Feasibility Study pro obnovu části železniční infrastruktury Libanonu (7 mil. Kč, 2000 (pok.))

¹⁶ Dodaný dokument z MZV „Humanitární pomoc České republiky v roce 1999 a v prvním pololetí roku 2000“

Dodaný dokument z MZV „Předkládací zpráva“

Didaktický materiál a výpočetní technika pro české školy v Chorvatsku 1,2 mil. Kč, 2000)

Pomoc při likvidaci poliomyelitidy (dětské obrny) v Etiopii přeočkováním kmene Tsamaiů (600 tis. Kč, 2000)

Zavedení systému biologické ochrany rychlené zeleniny v Maroku (7,8 mil. Kč, 2000 (pok.))

Humanitární pomoc financovaná Ministerstvem zahraničních věcí ČR v první polovině roku 2000 se orientovala na projekty mobilní stomatologické ordinace pro Kosovo (ve spolupráci s ADRA), navazující projekt vyslání dvoučlenného stomatologického týmu Ministerstva obrany na půl roku, léky a zdravotnický materiál prostřednictvím české jednotky KFOR, základní obnova obydlí v Kosovu (ve spolupráci s Člověk v tísni, o.p.s.), humanitární pomoc handicapovaným občanům v obci Gjilane v Kosovu (ve spolupráci s Českou katolickou charitou). Dále byly rozpracovány projekty rekonstrukce školy v obci Gornji Šibovac a obci Balovac, základní obnova vybavení nemocnice v Podujevu v Kosovu. To vše v celkové hodnotě 8 mil. Kč.

MZV disponuje s roční částkou 45 mil. Kč na humanitární pomoc. Kromě toho má k dispozici 20 mil. Kč na příspěvky mezinárodním humanitárním organizacím pro činnost v regionu jihovýchodní Evropy. Z těchto prostředků byly uhrazeny v roce 1999 finanční příspěvky v celkové výši převyšující 12 mil. Kč pro UNMIK, UNHCR, ICRC, UNEP, Mezinárodnímu světeckému fondu pro odminování Kosova.

Zahraníční rozvojová pomoc v gesci Ministerstva životního prostředí ČR¹⁷

MŽP se do poskytování zahraniční rozvojové pomoci zapojilo v roce 1997. Projekty ZRP v gesci MŽP jsou převážně víceleté a jsou zaměřeny na hydrogeologický průzkum, geologický průzkum surovinových zdrojů, geologický průzkum seismicky aktivních oblastí, ekologizaci zemědělství, čistší produkci a ochranu ozónové vrstvy Země. Projekty jsou realizovány v zemích východní Evropy a bývalého Sovětského svazu, na Blízkém východě, v Africe a Střední Americe.

V roce 1999 realizovalo MŽP roční etapy deseti projektů zahraniční rozvojové pomoci o celkovém finančním objemu 28,9 mil. Kč. Jednalo se o následující projekty:

Geologický průzkum zdrojů surovin – Mongolsko

Projekt v Mongolsku probíhá od roku 1997 a zahrnuje několik dílčích projektů geologických prací. V roce 1999 byla realizována etapa Geologické a geochemické mapování Zaaltajské Gobi. Tento projekt byl vypracován na základě požadavků Úřadu minerálních zdrojů Mongolska.

Geologické a technologické ocenění vybraných zdrojů surovin – Jordánsko

Projekt je realizován od roku 1997 a jeho cílem je poloprovozní ověření kvality vybraných nerudných ložisek (tavný čedič, křemenný písek, jíly, diatomit, bentonit, zeolit a živce) včetně návrhu úpravárenské technologie a nejvýhodnějšího průmyslového využití těchto surovin. Kromě ložiskově-geologických prací byla součástí projektu i odbor-

¹⁷ Informace poskytnuty od MŽP elektronickou poštou

i odborná praxe experta jordánského Úřadu přírodních zdrojů v České republice v oboru průzkumu ložisek a výpočtu zásob.

Geologický a tefrochronologický výzkum v oblasti městské aglomerace Managua a Masaya – Nikaragua

Cílem projektu realizovaného od roku 1997 je zpracování celé pacifické zóny Nikaraguy z hlediska geologických rizik. V roce 1999 byl realizován etapový projekt Výzkum geologických rizik pro města León a Chinandega. V rámci projektu byl pro tuto oblast zpracován vulkanologický výzkum, geologické mapování, geomorfologický a geodynamický výzkum, pedologická dokumentace a příprava map geologických rizik (vulkanických a exogenních – sesuvy, záplavy). Projekt byl přednostně zpracován pro areál vulkánu Casita, kde došlo na podzim 1998 k tragické katastrofě vyvolané hurikánem Mitch.

Průzkum ložisek ropy a zemního plynu – Kamerun

Cílem projektu byla podpora aktivit příjemce projektu při průzkumu ložisek ropy a zemního plynu v pánvi Garoua v severním Kamerunu. Řešitel se zaměřil na proměření 400 km regionálních seismických profilů a jejich numerické zpracování do seismických řezů. Prostředky zahraniční rozvojové pomoci byly vynaloženy na dodávky know-how, speciálních technologií a školení místních odborníků.

Využití biologických prostředků pro ochranu vinic a sadů – Moldávie

Cílem projektu bylo modelové zavedení systému biologické ochrany ovoce a vinné révy na ploše cca 800 ha sadů a vinic. Projekt se zaměřil na snížení vstupů cizorodých pesticidů do ekosystému, zvýšení biodiverzity, a tím i stability agroekosystému sadů a vinic, snížení finančních nákladů vynakládaných na ochranu vinic a sadů, zvýšení konkurenceschopnosti moldavských vín, registrace mikrobiálních preparátů české provenience. Výsledkem je zvýšení zdravotní nezávadnosti plodů a snížení provozních nákladů na nákup a použití agrochemikálií.

Rozvoj skladování zemědělských produktů a potravin v chladicích komorách – Litva

Projekt pokračoval v návaznosti na úspěšnou realizaci zahraniční rozvojové pomoci v roce 1998 a byl zaměřen na seznamování uživatelů, technických a montážních pracovníků Litevské republiky s přínosem použití bezfreonové technologie pro skladování zemědělských produktů a potravin v chladicích komorách. Ve spolupráci s Ministerstvem zemědělství Litvy a technickým koordinátorem na základě výběrového řízení bylo rozhodnuto o dodávce vzorové chladírenské dvojkomory pro podnik Pagiriai Šiltnamiai, který je významným producentem zeleniny pro hlavní město Vilnius. Dále byl uspořádán seminář pro litevské odborníky z oblasti skladování v chlazených prostorech vyrobených bezfreonovou technologií. Kladně hodnoceny byly i praktické poznatky z montáže polyuretanových izolačních panelů včetně související technologie.

Zhodnocení geopotenciálu území v okolí Muyombe – Zambie

Projekt byl zahájen v roce 1999 první etapou zaměřenou na rešeršní a rekognoskační terénní vyhodnocení. Projekt byl na žádost zambijské strany situován do severovýchodní oblasti Zambie v okolí města Myombe, kde nebyly v minulosti krystalinické horniny nikdy mapovány. Další vývoj a hospodářská prosperita této odlehle a těžko dostupné

oblasti je přímo závislá i na zjištění a zhodnocení ekonomického potenciálu nerostných surovin. Projekt je zaměřen na získání primárních terénních geologických, strukturních a metamorfních dat.

Budování kapacit pro čistší produkci – Chorvatsko

Tento tříletý projekt byl realizován na základě vícestranné dohody mezi UNIDO (v roli odborného garanta), Českou republikou a chorvatskou vládou. Cílem projektu bylo vybudování domácích kapacit pro čistší produkci (prevenci znečištění), které by zabezpečily pokračování aplikace této strategie i po ukončení projektu. Projekt se skládal z těchto hlavních aktivit: vyškolení expertů v metodice čistší produkce, realizace demonstračních projektů v průmyslových podnicích a ustavení chorvatského centra čistší produkce v rámci sítě těchto center pod záštitou UNIDO/UNEP.

Vyloučení látek poškozujících ozónovou vrstvu Země – Ukrajina

Projekt byl realizován jako multilaterální projekt ve spolupráci s UNIDO. Projekt probíhající od roku 1998 je zaměřen na předání zkušeností ČR v oblasti bezúnikové technologie zacházení s chladicí směsí – látkami poškozujícími ozónovou vrstvu Země. ČR disponuje v této oblasti potřebnými znalostmi a zkušenostmi a vyrábí i potřebná technologická zařízení. V roce 1999 byla realizována druhá etapa pomoci, jejímž příjemcem se stal ukrajinský Svaz uživatelů a dodavatelů chladicích směsí. V rámci projektu byly realizovány školicí semináře pro servisní techniky (technologické aspekty, legislativa a systém odběru chladicích směsí v ČR, technologie práce, zařízení sloužící k manipulaci, praktické cvičení realizované dle přednášených postupů) a byla realizována dodávka potřebných technologických zařízení české výroby.

Výcvikové kurzy v oblasti meteorologie a ochrany ovzduší – rozvojové země

Projekt probíhá od roku 1997 formou multilaterální spolupráce na základě dohody MŽP se Světovou meteorologickou organizací. V rámci projektu realizuje Český hydrometeorologický ústav řadu výcvikových kurzů v oblasti meteorologie a klimatologie, hydrologie a ochrany čistoty ovzduší. Projekt je zaměřen na státy východní a jižní Evropy, Afriky, Asie a Jižní Ameriky.

Průběh i dílčí výsledky všech projektů jsou velice dobře hodnoceny přijímajícími státy. Poskytovaná rozvojová pomoc má význam nejen pro přijímající země, ale zároveň zpětný příznivý dopad – otevírá cestu zapojení českých organizací a odborníků do práce mezinárodních organizací a řešení ochrany životního prostředí v různých státech. Zvyšuje nejen mezinárodní prestiž České republiky, ale podporuje i přenos českého know-how, technologií a výrobků.

Pro rok 2000 byly vládou ČR schváleny k realizaci následující projekty MŽP:

Název projektu	Rozpočet (v tis. Kč)
Budování kapacit pro zavádění čisté produkce v Makedonii	3 000
Technická pomoc v oblasti meteorologie, hydrologie a ochrany ovzduší – SVE	2 200
Vyloučení látek poškozujících ozónovou vrstvu země – Ukrajina	3 500
Geologické a technologické ocenění vybraných surovinových zdrojů Jordánska	500
Zavedení systému biologické ochrany rychlené zeleniny v Maroku	2 000
Geologické práce v Mongolsku	9 600
Geologický výzkum přírodních rizik v oblasti města Leónu a masívu El Hoyo-Cerro Negro – Nikaragua	3 800
Zhodnocení geopotenciálu na území v okolí Muyombe – Zambie	5 900
Celkem	30 500

Rozvojová pomoc v gesci Ministerstva zemědělství ČR¹⁸

Ministerstvo zemědělství se jako resort zapojilo do poskytování rozvojové pomoci již v roce 1996. Z celkového rozpočtu se podílí na rozvojové pomoci částkou ve výši 8,5 – 13,5 mil. Kč, to je cca 3 % celkového rozpočtu (příloha). Mnohostranná rozvojová pomoc MZe je realizována prostřednictvím Organizace spojených národů pro výživu a zemědělství (FAO).

Návrhy projektů v gesci zemědělství jsou koordinačním pracovníkům (odbor 4010) předkládány odbornými útvary MZe, Agrární komorou, zemědělskými univerzitami nebo MZV či zastupitelskými úřady. Návrhy dvoustranné rozvojové pomoci se projednávají s odbornými útvary MZe, mnohostranná rozvojová pomoc je pravidelně jedním z bodů zasedání Českého výboru pro spolupráci s FAO.

Realizace projektů dvoustranné rozvojové pomoci se provádí podle zákona č. 199/94 Sb., o veřejných zakázkách. Mnohostranná rozvojová pomoc je poskytována prostřednictvím rozvojových fondů a trust fondů mezinárodních vládních organizací na základě uzavřené smlouvy mezi ČR a danou mezinárodní vládní organizací.

Realizované projekty v rámci zahraniční rozvojové pomoci ČR:

Rok 1996

Dvoustranná rozvojová pomoc:

Kamčatka – Kronockoj Zapovednik 580 tis. Kč

Mnohostranná rozvojová pomoc:

Výcvikové kurzy v zemědělství, 2 mil. Kč prostřednictvím FAO, kurzy v ČR určeny pro země střední a východní Evropy

¹⁸ <http://www.mze.cz/fao/czech/>

Rok 1997

Dvoustranná rozvojová pomoc:

- 1) Zpracování modelu vzdělávání veterinárních odborníků (Uganda) 2 mil. Kč
- 2) Systém komplexního státního veterinárního dozoru (Mosambik) 3 mil. Kč
- 3) Studie o možnostech zajištění vakcinačních programů (Pobř. slonoviny) 3 750 mil. Kč
- 4) Pomoc zemědělství v oblasti chovu hospodářských zvířat (Mali) 300 mil. Kč
- 5) Kamčatka – Kronockoj Zapovednik 700 tis. Kč

Mnohostranná rozvojová pomoc:

- 1) Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství FAO 3 mil. Kč
- 2) Zapojení mladých odborníků do projektů FAO 1 mil. Kč
- 3) Ekologicky vhodné využívání lesů v Africe (Maroko) – FAO 2 mil. Kč (projekt veden v gesci MZV)

Rok 1998

Dvoustranná rozvojová pomoc:

- 1) Kamčatka – Kronockoj Zapovednik 700 tis. Kč
- 2) Pomoc zemědělství v oblasti chovu hospodářských zvířat (Mali) 800 tis. Kč
- 3) Křížení dovezených masných plemen ovcí s místní ovcí Awassi (Jordánsko) 500 tis. Kč

Mnohostranná rozvojová pomoc:

- 1) Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství FAO 3 mil. Kč
- 2) Zapojení mladých odborníků do projektů FAO v rozvojových zemích 1,5 mil. Kč
- 3) Ekologicky vhodné využívání lesů v Africe (Maroko) FAO 2,5 mil. Kč

Rok 1999

Dvoustranná rozvojová pomoc:

- 1) Pomoc zemědělství Mali v chovu hospodářských zvířat (závěr projektu) 800 tis. Kč
- 2) Křížení dovezených masných plemen ovcí v Jordánsku 690 tis. Kč
- 3) Využití systému PATRIK při zalesňování And v Ekvádoru 200 tis. Kč
- 4) Tvorba ekologické sítě a agro-lesnická východiska trvale udržitelného rozvoje ostrova Sokotra (Jemen) – doplněn za zrušený projekt „Chov drůbeže ve Vietnamu“ 1,1 mil. Kč

Mnohostranná rozvojová pomoc:

- 1) Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství – FAO 3,5 mil. Kč
- 2) Zapojení mladých odborníků na projektech – FAO 1,5 mil. Kč

3) Ekologicky vhodné využívání lesů – FAO 2 mil. Kč

Návrh projektů rozvojové pomoci pro rok 2000

Dvoustranná rozvojová pomoc:

1) Křížení dovezených masných plemen ovcí s místní ovcí Awassi v Jordánsku (pokračování projektu – 3. rok) 700 tis. Kč

Projekt byl vypracován v listopadu 1996 po uzavření bilaterální smlouvy o spolupráci mezi JUST (Jordan University of Science and Technology) v Jordánsku a ČZU v Praze. V roce 1997 byl v gesci Ministerstva školství ČR uspořádán čtrnáctidenní seminář k danému projektu křížení různých plemen ovcí pro jordánské odborníky. O projektu bylo informováno Ministerstvo zemědělství Jordánska, které schválilo jeho pokračování.

Od roku 1998 projekt pokračuje praktickou částí v gesci Ministerstva zemědělství ČR, která je navržena na 4 roky z důvodu získání nezbytných tří generací potomstva.

2) Využití systému PATRIK při zalesňování ekvádorských And 1,3 mil. Kč (pokračování projektu – 2. rok)

Cílem projektu je zalesnění lokalit v ekvádorských Andách pomocí systému obalovaných sazenic, který je patentován v České republice pod obchodním názvem PATRIK. Stálé odlesňování And je značný ekologický problém, na jehož řešení se podílíme naší novou technologií spolu s dalšími zeměmi a mezinárodními organizacemi. Při úspěšnosti bude pravděpodobně možné tuto technologii využít v jiných oblastech (Chile, Peru). Systém PATRIK umožňuje produkovat milionová množství sazenic přímo v Ekvádoru a dopravit je do těžko přístupných lokalit. Výhodou je opakovatelné využití sdružených kořenáčů, pomocí kterých je zabráněno poškozování životního prostředí.

3) Tvorba ekologické sítě a agro-lesnická východiska trvale udržitelného rozvoje ostrova Sokotra – Jemen 2,6 mil. Kč (pokračování projektu – 2. rok)

Projekt řeší vypracování podkladů pro vytvoření trvale udržitelného rozvoje ostrova Sokotra a je výsledkem zájmu Jemenu o rozvojovou pomoc v této oblasti. Čeští experti mapují současný stav biotopů ostrova, vymezují ekologicky významná území a na základě výsledků vypracují návrh územních systémů ekologické stability. Pro regeneraci původních druhů rostlin budou vytyčeny plochy, bude zřízena reintrodukční školka, ověřena možnost biologicko-chemické ochrany endemické flóry proti spásání a bude doporučen návrh využívání alternativních zdrojů. Projekt byl zařazen na základě doporučení MZV jako příspěvek ČR k ochraně světové biodiverzity a zejména jako možnost uplatnění našich odborníků a technologií s výsledným efektem prezentace České republiky v Jemenu.

4) Podpora revitalizace soukromých zemědělských farem na Ukrajině 200 tis. Kč (nově navrhovaný projekt)

Projekt navazuje na již vytvořené kontakty v letech 1996–98, kdy v ČR proběhl výcvik ukrajinských specialistů prostřednictvím FAO. V projektu se počítá s uspořádáním dvou týdenních výcvikových kurzů v roce 2000 a 2001 na Ukrajině za spolupráce Centra pro ekonomické aplikace při Akademii zemědělských věd Ukrajiny. Součástí kurzu bude i představení služeb a výrobků českých podnikatelů.

5) Management farem pro chov vepřů v Číně 340 tis. Kč (nově navrhovaný projekt)

V rámci projektu bude uspořádán v Číně kurz pro vedoucí pracovníky farem pro chov prasat. Kurz bude určen pro farmy v Šanghajské oblasti a bude zaměřen na vedení

farem, veterinární podmínky, výživu vepřů, plemenitbu, podmínky ustájení a technologii chovu. Při návštěvě podnikatelské mise Agrární komory projevila Šanghajska oblast (15 mil obyvatel, ekonomické centrum Číny) zájem o spolupráci s českými partnery. Projekt je jednoletý, náklady jsou určeny na týdenní kurz vedený čtyřmi českými lektory.

Mnohostranná rozvojová pomoc:

1) Výcvikové kurzy v oblasti zemědělství 4 mil. Kč (pokračující projekt – 5. rok)

Projekt byl zahájen v roce 1996, plánován je jako 10letý, určený pro země střední a východní Evropy. Projekt se realizuje v České republice na základě smlouvy s Trust fondem FAO a byl prvním projektem rozvojové pomoci poskytovaným zemí střední a východní Evropy prostřednictvím FAO. Jednotlivé kurzy v rámci tohoto projektu jsou hodnoceny FAO a účastníky kurzů jako velmi dobře zajištěné jak materiálně, tak odborně. Témata kurzů se volí po dohodě s FAO a jsou směřována jednak do oblasti výrobní, dále do oblasti státní správy a akademické oblasti. Zatím proběhly kurzy se zaměřením na marketing v zemědělství, restrukturalizace agrárního sektoru, vyučování ekonomiky zemědělství, uchování přírodních zdrojů a na téma evropských dohod. V současné době se projednává se zástupci FAO finanční podpora kurzů i ze strany FAO.

2) Zapojení mladých odborníků do projektů FAO 1,5 mil. Kč (pokračující projekt – 4. rok)

Projekt byl zahájen v roce 1997 a realizuje se na základě smlouvy s Trust fondem FAO. Je plánován jako 5letý. Cílem projektu je zapojit naše mladé odborníky do projektů rozvojové pomoci, které jsou organizovány vedením FAO. Odborníky pro projekty navrhuje ČR s tím, že konečné rozhodnutí o zařazení je v pravomoci FAO. Z tohoto projektu se hradí nejdéle tříměsíční pobyt pro jednotlivce. Celkem se zatím prezentovalo 5 našich odborníků na projektech v Namibii, Číně, Mali a v Thajsku. Předpokládáme, že někteří z těchto odborníků se budou podílet na projektech technické spolupráce FAO jako mezinárodní experti. Na základě zkušeností ČR připravují obdobné projekty i další země střední Evropy.

3) Příspěvek Světovému potravinovému programu (WFP) 3 mil. Kč (nově navrhovaný projekt – návrh je uplatňován již potřetí)

Projekt je navrhován k realizaci již potřetí jako 10letý. Důvodem k zařazení je především politický zájem zapojit se do poskytování rozvojové pomoci prostřednictvím Světového potravinového programu, dalším cílem je uplatnit naše odborníky a naše výrobky v projektech WFP. Možností zapojení je více, od poskytnutí finančního obnosu WFP až po samostatné projekty, při kterých se uplatní naši odborníci i naše výrobky. Mezi návrhy bylo např. využití nadbytečných inseminačních dávek a skotu pro Bosnu a Hercegovinu, uplatnění nadvýroby sušeného mléka, obilovin a luštěnin, poskytnutí polních laboratoří pro diagnostiku nález hospodářských zvířat. V případě vyšší částky (100 000 USD a výše) můžeme uvažovat o zařazení našich odborníků do aparátu WFP.

3. Nedostatky v zajištění zahraniční rozvojové pomoci ČR¹⁹

Rozhodnutí vlády České republiky z roku 1995 (usnesení 153/95) o poskytování zahraniční pomoci také nastínilo koncepci rozvojové spolupráce ČR a specifikovalo základní kategorie a principy této aktivity, jejíž koordinace byla svěřena Ministerstvu zahraničních věcí. Pro účely plánování, organizování a monitorování projektů pomoci však nebyla ustavena žádná specializovaná instituce (což je praxe naprosté většiny zemí, které významnější měrou rozvojovou pomoc poskytují) a celý systém pomoci byl v podstatě postaven na iniciativách jednotlivých ministerstev.

Zkušenosti s dosavadní rozvojovou pomocí ČR, srovnání s ostatními donorskými zeměmi a poznatky získané v rámci výzkumných úkolů vedly k závěru, že současný institucionální rámec představuje jeden z hlavních nedostatků celého systému rozvojové pomoci ČR. Nedostatky stávajícího modelu se projeví již při realizaci programu pomoci v roce 1996. Přílišná decentralizace mezi různé resorty a nevýrazná koordinační role Ministerstva zahraničních věcí bez odpovídajících kapacit a pravomocí (legislativa, kontrola nad zdroji, kapacity) pak činí rozvojovou pomoc ČR křehkou a obtížně obhájitelnou tváří v tvář ekonomickým a dalším problémům, kterým země v posledních dvou letech čelí. Pomoc se snáze stává obětí rozpočtových škrťů a úsporných opatření, přičemž zrušení již dojednaných či avizovaných projektů může mít značné negativní zahraničně politické dopady. **ČR v takovém případě riskuje ztrátu věrohodnosti nejen u partnerských zemí, ale v rámci OECD a dalších mezinárodních organizací.**

Přes úsilí a prostředky, které byly vynaloženy během několika posledních let, se tak česká rozvojová pomoc nadále potýká s problémy, které podlamují její efektivitu. Jedním z klíčových problémů je již zmíněná nedostatečnost a slabost institucionálního zabezpečení rozvojové pomoci ČR, mezi další pak například patří skutečnost, že rozvojová pomoc ČR dosud není – až na výjimky – předmětem politických úvah a je jí věnována malá nebo žádná publicita. Chybí také jasná strategie a alespoň střednědobá perspektiva. Plánování pomoci na roční bázi a nestálost financí určených pro program rozvojové pomoci vytváří pro většinu zainteresovaných subjektů vysoce riskantní prostředí. Jedním z nejpalčivějších problémů je ovšem nedostatek profesionálních kapacit pro zajištění pomoci, a to jak v rámci „řídících“ vládních institucí, tak mezi potenciálními partnery vlády pro realizaci konkrétních rozvojových projektů.

Rozvojová pomoc může být nákladnou aktivitou s těžko vyčíslitelnými výsledky a přínosy pro Českou republiku. Avšak její zanedbávání či podceňování, k němuž svým nezájmem přispívají i česká média, se může nevyplatit. Nepřispívá k obrazu České republiky jako vyspělé země a plnohodnotného člena západních struktur. **Připravuje tak stát o možnost aktivně se bránit akutním a vzdálenějším hrozbám globálního světa.**

V současnosti probíhají v rámci projektu UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou spolupráci“ práce na přípravě podkladů pro novou, aktualizovanou koncepci české rozvojové pomoci, které by snad mohly vyústit v ucelenější a lépe financovanou

¹⁹ Projekt podporovaný UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou pomoc a spolupráci“ – Ústav mezinárodních vztahů – <http://www.czechia.com/iir/>

Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str.7–9.

vaný systém rozvojové pomoci, včetně založení specializovaného, koordinačního pracoviště.

4. Prameny

<http://www.mze.cz/fao/czech/>

Informace poskytnuté Ministerstvem životního prostředí – úředníky

Lebeda, P., Halaxa, P.: Mnohostranná rozvojová pomoc České republiky. Mezinárodní politika č. 4/1998, str. 7–9.

Projekt podporovaný UNDP „Posílení kapacit České republiky pro rozvojovou pomoc a spolupráci“ – Ústav mezinárodních vztahů – <http://www.czechia.com/iir/>

**Analýza dosavadního zapojení ČR do
mezinárodního úsilí o prosazování
udržitelného rozvoje**

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Centrum interdisciplinárních studií UP Olomouc

Olomouc 2000

1. Shrnutí

Zahraniční politika bývalého Československa nepůsobila v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje aktivně. Před listopadem 1989 byl hlavním faktorem nedemokratický politický režim, který vytvořil uzavřenou společnost. Na přípravě zprávy Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj *Naše společná budoucnost* se podílelo celkem 998 lidí, avšak nikdo z Československa. Protože se však na přípravě zprávy podíleli odborníci z bývalého Sovětského svazu, Polska, Maďarska, Jugoslávie a dalších bývalých socialistických států, je zřejmé, že byl silně podceněn význam aktivní účasti Československa na mezinárodních aktivitách v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje.

Po změně politického režimu v r. 1989 se situace postupně zlepšuje, i když má stále daleko k žádoucímu stavu. Např. na konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro (červen 1992) vyslalo sice Československo vlastní delegaci, vedenou však pouze ministrem životního prostředí, a ne prezidentem či premiérem, jak učinilo více než sto zemí.

Dnes je naše zahraniční politika v oblasti životního prostředí určována úsilím o vstup do Evropské unie. To má řadu pozitivních důsledků – např. na konferenci o snížení emisí skleníkových plynů v japonském Kjótu jsme se zavázali ke stejným omezením, jako Evropská unie (snížení hladiny emisí CO₂ do roku 2010 o sedm procent oproti hladině z roku 1990), a patříme tak mezi nejvýznamnější státy (s podmínkou, že budeme schopni a ochotni závazek splnit). Na druhou stranu dodnes např. nebyla v České republice ustavena Národní komise pro udržitelný rozvoj, což nás na mezinárodní scéně rozhodně nestaví do dobrého světla.

Česká zahraniční politika trpí, jako i celá česká společnost, jistým komplexem nevýznamnosti. Ať už vědomě, či nevědomě se stále považujeme za příliš malý stát na to, abychom mohli reálně ovlivnit mezinárodní dění v kontinentálním či globálním rozsahu. Ale např. Nizozemsko či skandinávské země jsou co do počtu obyvatel s námi srovnatelné, a nikdo nepochybuje o přínosu jejich četných aktivit (např. Komisi OSN pro životní prostředí a rozvoj vedla bývalá ministryně životního prostředí, později ministerská předsdkyně Norska Gro Harlem Brundtlandová, aktivity a štěrnost zmíněných zemí v oblasti rozvojové pomoci jsou všeobecně známé).

Dalším problémem české zahraniční politiky (stejně jako celé společnosti) je nedotahování věcí do konce. Několikrát jsme se pokusili o významnější a viditelnou mezinárodní iniciativu (např. česko-řecká iniciativa k urovnání konfliktu v bývalé Jugoslávii, podepsaná v Pekingu!, pozdě zorganizovaná a poskytnutá pomoc lidem postiženým zemětřesením v Turecku, velmi sporné zřízení vojenské polní nemocnice v severní Albánii), která však, protože nebyla organizačně zvládnuta a dotažena do konce, působila spíše kontraproduktivním dojmem. Všechny těchto omylů by se měla snažit česká zahraniční politika v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje vyvarovat.

Obecně by se tedy měla Česká republika snažit pozitivně a aktivně ovlivňovat směřování mezinárodního společenství k udržitelnému rozvoji a převzít adekvátní díl odpovědnosti za vývoj ve světě, především vůči rozvojovým zemím.

Další dlouhodobé cíle české zahraniční politiky v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje by měly být následující:

- dodržovat pečlivě všechny závazky, které ČR v rámci mezinárodních dohod na sebe vzala;

- přicházet aktivně s iniciativami na podporu udržitelného rozvoje a působit v tomto směru v mezinárodních organizacích, zejména v rámci systému OSN a regionálně především v rámci střední Evropy (Visegrádská čtyřka);
- pomáhat vytvářet stabilní a spravedlivý mezinárodní ekonomický systém, který by pomohl rozvojovým zemím vyběhnout z bludného kruhu zadluženosti, bídy a chudoby (viz např. návrh „výměny dluhů za přírodu“);
- rozvinout český program rozvojové pomoci a spolupráce na úroveň srovnatelnou s průměrem zemí EU;
- podporovat mezinárodní programy a projekty udržitelného rozvoje na úrovni přeshraniční spolupráce (euroregiony) a podporovat spolupráci mezi partnerskými městy.

Za krátkodobý, ale velmi naléhavý cíl by mělo být považováno ustanovení Národní komise pro udržitelný rozvoj. Její zřízení je léta odkládáno, což v době, kdy ve většině zemí světa takové komise pracují, je neudržitelné. Do jisté míry suplují práci komise Rada vlády pro sociální a ekonomickou strategii (RASES). Nicméně neexistence Národní komise pro udržitelný rozvoj je jasným signálem, že význam udržitelného rozvoje je v naší zemi rozhodovací sférou stále ještě podceňován a bagatelizován. Není také dosud zpracována národní zpráva o realizaci Agendy 21.

V České republice je zdůrazňován především environmentální aspekt udržitelného rozvoje, což není správné. Udržitelný rozvoj má stejně významný rozměr ekonomický, kulturně–historický a institucionální (tento přístup je uplatňován např. ve Slovenské republice).

Důsledkem zdůrazňování environmentálního rozměru na úkor jiných je přiřazení aktivit v oblasti udržitelného rozvoje pod Ministerstvo životního prostředí. Toto ministerstvo je však stále ještě vnímáno jako „méně významné“ ve srovnání s tzv. ekonomickými resorty (viz např. existence „vlády ve vládě“ – porad ekonomických ministrů za premiéra Václava Klause). Podobně v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR existuje pouze podvýbor pro životní prostředí; udržitelný rozvoj a česká rozvojová pomoc nemá žádné zařazení. Jako možné řešení se nabízí vytvořit z podvýboru pro životní prostředí výbor pro udržitelný rozvoj a životní prostředí (a případně také pro rozvojovou pomoc a spolupráci, jejíž význam i finanční zajištění významně vzroste v souvislosti s naším očekávaným vstupem do EU).

Za velmi důležité považujeme posílení a institucionální i legislativní zajištění českého programu rozvojové pomoci. Prohlubující se propast mezi životní úrovní rozvojových a rozvinutých zemí je dlouhodobě neudržitelná. Rozvinuté země se snaží podpořit rozvoj neindustrializovaných zemí již čtyři desetiletí. Výsledky bývají diskutabilní a u některých donorů se projevuje tzv. „únava z pomoci“ (aid fatigue). Navíc řada bilaterálních i multilaterálních projektů nebyla v minulosti zdaleka environmentálně přátelská (např. stavba velkých vodních děl).

Česká republika poskytovala před rokem 1989 rozvojovou pomoc ve výši 0,8–0,9 % hrubého domácího produktu, což by dnes představovalo asi 12 miliard Kč ročně. Tehdejší pomoc byla ovšem velmi problematická – byla orientována na spřátelené komunistické země, často se jednalo o vojenskou pomoc. Po roce 1989 byl program české rozvojové pomoci zrušen, obnoven byl rozhodnutím vlády až v roce 1995 (v souvislosti s blížícím se přijetím ČR do Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj – OECD). Na rok 1996 byla na český program rozvojové pomoci vyčleněna částka 350 mil. Kč, na rok 1997 bylo plánováno 700 mil. Kč a v roce 2000 měla částka dosáhnout 1,6 mld. Kč. Kvůli povodním na Moravě v roce 1997 a ekonomickým „balíčkům“ na

sklonku Klausovy vlády však částka nedosahuje ani 350 mil. Kč ročně. Ve schváleném rozpočtu na rok 2002 se dokonce tato částka snižuje až na úroveň pouhých 200 mil. Kč.

Nejde však jen o finanční objem. Český program rozvojové pomoci není dobře institucionálně a legislativně zajištěn. Neexistuje agentura pro rozvojovou pomoc nebo alespoň odbor pro rozvojovou pomoc v rámci Ministerstva zahraničních věcí, který by se o český program rozvojové pomoci systematicky staral a dohlížel na efektivní využití prostředků přidělených na jednotlivé rozvojové či humanitární projekty.

Česká republika má velkou šanci, i přes velmi rozpačitý začátek, rozvinout svůj program rozvojové pomoci tak, aby byl environmentálně přátelský a podporoval projekty, které napomohou směřování k udržitelnému rozvoji v rozvojových zemích.

V současné době se pracuje v rámci projektu UNDP *Posílení kapacit ČR pro rozvojovou pomoc a spolupráci* (Promotion of National Capacities for International Development Cooperation) na nové koncepci české rozvojové pomoci, která by snad měla vyústit, kromě jiného, v založení agentury pro rozvojovou pomoc.

Součástí zmíněného projektu je výzkum priorit české rozvojové pomoci, jehož cílem je formulovat návrhy v šesti klíčových oblastech českého rozvojového programu: analýza komparativních výhod ČR v oblasti zahraniční rozvojové pomoci a spolupráce, výzkum efektivnosti bilaterální a multilaterální rozvojové pomoci, stanovení teritoriální struktury a priorit zahraniční pomoci, právní rámec české rozvojové pomoci, plánování a management české rozvojové kooperace, vzdělávání v oblasti zahraniční rozvojové pomoci.

Pro formulaci konečných, syntetických návrhů mezinárodních aktivit České republiky v oblasti udržitelného rozvoje bude potřebné využít nejen poznatků a závěrů práce jednotlivých modulů projektu k *udržitelnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek*, ale také poznatků a návrhů projektu UNDP *Posílení kapacit ČR pro rozvojovou pomoc a spolupráci*. Spolupráce mezi členy obou řešitelských kolektivů (např. formou semináře či workshopu) je tedy vhodná a žádoucí.

2. Návrh pilotního projektu: Výměna dluhů za přírodu

Před osmi lety senátor a dnes viceprezident USA Albert Gore přišel s ideou tzv. globálního Marshallova plánu. V říjnu 1999 se finančník a filantrop George Soros přimlouval na konferenci Forum 2000 v Praze za nový „Marshallův plán“ pro Balkán. Bývalý prezident Jihoafrické republiky Frederick William de Clerk navrhoval projekt „Marshallova plánu“ pro Jihoafrickou republiku, která by se mohla stát katalyzátorem pozitivních změn v celé subsaharské Africe. Další účastník Fora 2000, ekonom Jeffrey Sachs, vyzýval k zásadním činům v boji proti chudobě v rozvojových zemích.

Mezinárodní měnový fond, Světová banka a Pařížský klub věřitelů navrhuje odpustit nejchudším zemím dluhy ve výši alespoň 100 miliard dolarů. Je to obrovská částka, rovnající se šestinásobku ročního rozpočtu České republiky. Jeffrey Sachs navrhuje odpustit alespoň 200–300 miliard USD. Přitom jenom zadlužení afrických států činí neuvěřitelných 300 miliard USD (samotná Nigérie dluží 30 miliard USD). Splátky nestačí často ani na poskytnutí úroků a například Zambie na počátku devadesátých let vynakládala na splácení dluhu a úroků pětaticetkrát více prostředků než na vzdělávání. Je to past, ze které není úniku, protože dluh neklesá.

Samotné odpuštění dluhů však není řešením. V minulosti si nezodpovědné vlády půjčovaly na nesmyslné projekty a zbrojní výdaje a není záruka, vzhledem k charakteru, nedemokratičnosti a zkorumpovanosti mnoha dnešních vlád v rozvojových zemích, že

se situace nebude opakovat. Mohlo by tedy jít o vyhozené peníze, vyvolávající navíc mezi zeměmi řevnivost – kolik, komu a proč má být odpuštěno.

Odpuštění dluhů se ale může stát příležitostí významně pomoci rozvojovým zemím, pokud podmíníme odpuštění části dluhů nastartováním dlouhodobých, životnímu prostředí přátelských rozvojových programů, které by rozetnuly bludný kruh chudoby a zoufalství.

T. Lovejoy ze Smithsonian Institute ve Washingtonu již na přelomu osmdesátých a devadesátých let přišel s myšlenkou „výměny dluhů za přírodu“. Jde o to, že zadlužené zemi se dluh (nebo část dluhu) neodpustí, ale věřitelé souhlasí, že země bude dluh splácet v místní měně formou financování rozvojových programů, na kterých se obě strany dohodnou. Lovejoy konkrétně navrhoval odpustit Brazílii část dluhu, který by byl použit na projekty podporující záchranu amazonského pralesa, který je nepostradatelný pro fungování celé biosféry (produkce kyslíku, pohlcování oxidu uhličitého atd.). Není však důvod nerozšířit tuto myšlenku na projekty v oblasti školství a zdravotnictví, podpory rozvoje venkovských oblastí aj.

Projekt oddlužení skýtá velikou příležitost pro Českou republiku v oblasti zahraniční politiky. Současný roční rozpočet programu české rozvojové pomoci představuje zhruba 350 mil. Kč (tj. 0,02 % hrubého domácího produktu; země Evropské unie poskytují na rozvojovou pomoc 0,2–0,4 % HDP, ale Nizozemsko či skandinávské státy ročně věnují téměř jedno procento z HDP, což by se v našich podmínkách rovnalo 15 miliardám Kč).

České republice dluží Rusko a rozvojové země téměř šest miliard USD (Rusko samotné 3,5 mld. USD) a dluhy jsou dlouhodobě prakticky nedobytné. Česká republika by tedy mohla velice výrazně posílit svůj poddimenzovaný program rozvojové pomoci. Mohla by jednat s vybranými dlužníky (Nikaraguou, Vietnamem, Etiopií, Sýrií aj.) o vytvoření rozvojových projektů, které by přispěly k udržitelnému rozvoji a eliminaci chudoby. Výhody jsou zřejmé. Dluhy jsou stejně z velké části nedobytné a vytvořením společných programů by byla posílena česká rozvojová pomoc, která by výrazně posílila renomé naší země v zahraničí, aniž by byl zatížen státní rozpočet. Na straně dlužníka by se objevila šance dluh postupně snižovat, ale splácením ve vlastní měně (zisky „tvrdé měny“ z exportu by nebyly odsávány do zahraničí), na projekty prospěšné vlastní zemi a navíc by na těchto projektech byli zaměstnáni místní obyvatelé (nebo by se na jejich realizaci podíleli pracovníci z věřitelské i dlužnické země). Pro nás by to navíc znamenalo vynikající šanci proniknout alespoň částečně zpět na ztracené, avšak do budoucna velmi perspektivní trhy.

V případě, že by byla Česká republika ochotna tento přístup experimentálně odzkoušet, třeba jen v malém měřítku, a zkušenosti by byly povzbuzující, mohla by tento model nabídnout mezinárodnímu společenství jako svoji iniciativu. Nebo se může na experimentu podílet s několika věřitelskými zeměmi, aby tak byly získány na rozvojové projekty větší prostředky a v případě úspěchu by iniciativa měla větší mezinárodní ohlas a váhu.

Za optimální považujeme začít s pilotním projektem finančně nevelkého rozsahu (cca 150 tis. USD). Věřitelská země by měla k financování projektu přispět zhruba dvěma třetinami, jednu třetinu by jako motivační pobídku poskytla Česká republika (např. prostřednictvím prostředků vyčleněných pro rozvojovou pomoc na Ministerstvu životního prostředí).

**Institucionální rámec k zajištění trvale
udržitelného rozvoje v ČR jako kontext
pro novou verzi
státní politiky životního prostředí**

Doc. JUDr. Eva Kružíková, CSc.

Doc. JUDr. Václav Mezřický

Ústav pro ekopolitiku, o. p. s.

JUDr. Eva Tošovská, CSc.

Národohospodářský ústav AV ČR

Praha 2001

MOTTO:

Instituce nelze tvořit dřív, než se o nich začne hovořit. Institucím musí předcházet diskuse.

Jean-Pierre Chevènement, bývalý francouzský ministr vnitra, v rozhovoru s Joschkou Fischerem, německým ministrem zahraničí o reformě EU

1. Úvod

Nastolování vztahů trvalé udržitelnosti v rámci České republiky je determinováno řadou vnitropolitických i zahraničněpolitických okolností, které je třeba v úvodu zaregistrovat. Stejně tak je nutné pojednat o základních teoretických východiscích.

Zcela zásadní význam bude mít forma a rychlost uskutečňování myšlenek trvalé udržitelnosti v rámci Evropské unie, případně v rámci zemí OECD, neboť jen v tomto kontextu se může tato myšlenka uskutečnit v rozměru národním.

Volání po změnách institucí, nové regulaci chování nejrůznějších subjektů v souvislosti s environmentální výzvou zaznívá stále častěji jak na mezinárodní, tak na národní úrovni. Nepožadují je jen environmentalisté, ale i ekonomové, filozofové, politologové, stejně jako představitelé nejrůznějších nevládních organizací, obcí a široké veřejnosti vůbec.²⁰

Toto volání je tím intenzivnější, čím zřejmější se stávají vzájemné souvislosti globálních environmentálních, sociálních a ekonomických problémů. I když jejich příčiny jsou často velmi různorodé, jednu z hlavních představuje ničím neregulované působení tržních sil.

Efektivnost trhu jako sociální instituce využívající produktivitu lidské energie, která vede k uspokojování lidských potřeb, se ovšem všeobecně uznává. Nebere se však až příliš často v úvahu, že tržní síly mívají i nebezpečné důsledky. Jejich příčina spočívá v tom, že trh se nezakládá na obecném, veřejném zájmu.

Idea trvale udržitelného růstu jako „úběžník“ lidských aktivit, který má orientovat jednotlivce, jejich organizace i celé společnosti, představuje významný návod k překonání současných problémů. Je přitom zřejmé, že přechod k trvale udržitelnému rozvoji bude komplexní, stejně jako byly změny započaté neolitickou zemědělskou revolucí, kdy člověk začal na prostředí působit systematicky a v širokém měřítku. Také v tomto případě se bude jednat o zásadní změny, které zahrnou každou část společnosti.²¹

Proces nastolování vztahů trvalé udržitelnosti se bude odehrávat v podmínkách informační společnosti. Vliv komunikačních prostředků je nejen jedním z hlavních hybatelů planetární změny, ale bude i jedním z nejdůležitějších nástrojů trvalé udržitelnosti.

Jedním z důsledků proudění informací je rostoucí produktivita – a zároveň rostoucí nezaměstnanost. Jde především o informace zahrnující distribuci a lokalizaci stále efektivnějších technik a o distribuci a lokalizaci kapitálu. To však zároveň vede k růstu nezaměstnanosti. Vzájemná závislost jednotlivců i zemí v důsledku proudění informací bude dále narůstat. To jistě povede k větší komplexitě institucí i společnosti. Může to

²⁰ Lester R. Brown, *State of the World 1999*, Worldwatch Institute, W. W. Norton & Company, New York, London, 1998; Alexander King, Bertrand Scheider, *The first Global Revolution. a report by the Council of the Club of Rome*. Simon, Schuster, London, Sydney, New York, 1991, str. 142

²¹ Lester R. Brown, op. cit.; Alexander King, Bertrand Scheider, op. cit.

ovšem vést i k většímu soustředění moci a rozhodování, a tedy v případě sociálních a politických tenzí ke snadnějšímu výkonu politické moci soustředěné v rukou poměrně malé skupiny politických lídrů. Zkušenost s minulými totalitními systémy potvrzuje, že taková možnost byla realitou v technicky daleko méně rozvinutých podmínkách.

Informační společnost rovněž charakterizuje **rychlost změn organizačních struktur, funkce a využívání kapitálu, struktur výroby, struktur společenského uspořádání**. Tyto změny jsou natolik rychlé, že je politika nestačí reflektovat. To ovšem jen zvyšuje nebezpečí, že překračování ekologických limitů, ať jimi rozumíme vyčerpání přírodních zdrojů, nebo znečištění životního prostředí, se budou nadále přehlížet jak v praktické politice, tak při rozhodování ekonomického a finančního managementu.

Za této situace platí závěr autorů zprávy pro Římský klub nazvané „*První globální revoluce*“, kteří říkají, že „...úkol je vskutku strašlivý, avšak pokud nevidíme znamení o přijetí této výzvy, lidé mohou podlehnout panice, ztratit víru ve své vůdce, podlehnout strachu a začít podporovat ty extremisty, kteří dovedou využít obecnou obavu ve svůj prospěch prostřednictvím štvavých charismatických projevů“.²²

To je o to víc znepokojující, že současné formy demokracie nejsou nadále schopny řešit problémy a výzvy dneška. Demokraticky nelze rovněž organizovat všechny vztahy a demokracie sama si také není vědoma svých vlastních limitů. Komplexnost a technická náročnost současných problémů nedovoluje vždy voleným zástupcům přijímat včas komplexní rozhodnutí. Málo politiků si v dostatečné míře uvědomuje povahu světových výzev a má jen malou, pokud vůbec nějakou, představu o jejich vzájemných souvislostech. Aktivita politických stran jsou soustředěny hlavně na volební soutěžení a mezistranické konflikty a jejich rivality spíše oslabují demokracii, které mají sloužit. **Vzniká tak potřeba „revitalizace“ demokratických institucí.**

1.1 Nadinstitucionální rámec (organizace) trvalé udržitelnosti

Fakt, že představa, případně definice trvalé udržitelnosti je rámcem a zároveň úběžníkem, který má orientovat lidské aktivity, vyžaduje bližší konkretizaci. Jen v té souvislosti lze definovat kompetence institucí a především jejich organizační formy. Stejně tak jen ve vztahu k tomuto „úběžníku“ lze orientovat návrhy právní regulace i formy a funkce ekonomických nástrojů.

Není předmětem této studie ani pro vlastní potřebu definovat podobu tohoto „rámce“. Nicméně je nutné blíže vysvětlit, jakými koncepcemi se autoři studie nechali inspirovat.

Předně to jsou soubory indikátorů, které Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) užívá jako doporučená kritéria sledování environmentálního a sociálně ekonomického vývoje a která přispívají k měření pokroku při sledování trvalé udržitelnosti. Do první skupiny patří environmentální indikátory sledující pokrok dosahovaný při zlepšování stavu životního prostředí. Do druhé skupiny náležejí indikátory zařazované do sektorových politik, jako jsou indikátory environmentální dopravy a energetiky a environmentálního zemědělství. Konečně třetí skupina indikátorů se odvozuje od environmentálního účetnictví. Jejich smyslem je působit na zohledňování životního prostředí v ekonomických politikách a při trvale udržitelném užívání a managementu užívání přírodních zdrojů.²³

Druhou koncepcí je teorie environmentální stopy, chápané jako ekvivalentní ekologicky produktivní země, kterou jak jednotlivý člověk nebo lidské společenství, město

²² Alexander King, Bertrand Scheider, op. cit., str. 78

²³ Towards sustainable development, environmental indicators. OECD, 1998, zejména str. 106

nebo stát, tak i konkrétní odvětví průmyslu, zemědělství aj. spotřebuje k zajištění své spotřeby a k likvidaci odpadů. Podmínkou udržitelnosti pak je, že ekologická stopa pro danou jednotku nepřevyšuje dostupnou plochu.²⁴

Konečně třetí inspiraci představovala koncepce environmentálního prostoru. Tím je maximální množství přírodních zdrojů, které člověk a lidská společnost může užívat setrvale bez porušení přírodní rovnováhy.²⁵

1.2 Obtíže spojené s definováním právních, ekonomických a institucionálních nástrojů trvalé udržitelnosti

O těchto problémech je třeba se zmínit alespoň stručně, neboť vypovídají o pragmatické relevanci navržených nástrojů, resp. o možnostech a mezích jejich zavádění, uplatňování a konečně i o jejich účinnosti.

První komplikující skutečnost představuje **dynamika společenských změn**, vyvolávaných jak v rámci společnosti, tak zejména mimo ni. Na prvním místě je to zdaleka ne dokončená privatizace a restrukturalizace výroby se všemi z toho plynoucími sociálními i kulturními důsledky.

Druhou determinantu představují **vlivy globalizace**, které se uplatňují stále zřetelněji. Předně je to fakt, že o řadě významných investic se rozhoduje nikoliv v národních, ale v nadnárodních, resp. mezinárodních souvislostech. To vyvolává nutnost přizpůsobovat se takovému „danostem“.

Zároveň platí z hlediska cílů trvalé udržitelnosti významný fakt, že ani velké národní společnosti při sledování ekonomických cílů, tj. zisku na prvním místě, nejsou při proměnách trhu schopny dlouhodobě plánovat. Paradoxně se tomuto úskalí lépe vyhýbají velké nadnárodní společnosti vyrábějící poměrně úzký sortiment zboží, ale ovládající podstatné části světového trhu. Jejich rozhodovací centra jsou ovšem příliš vzdálena od lokálních důsledků svých rozhodnutí.

Nadnárodní společnosti tak rozhodují nejen o investicích, ale i o druhu zboží, které se bude vyrábět, které technologie se budou užívat a které budou vyřazeny, jaké prostředí znečišťující látky se v těchto souvislostech objeví atd.

Fúze, které umožňují vznik takovýchto rozhodovacích center, státy ve světovém měřítku podporují. Není to tedy politika, která vytváří tlak na ekonomiku, ale naopak. Hrozba odchodu ze země je hlavním donucovacím nástrojem namířeným proti politikům nadnárodními společnostmi, který vede k tolerantním opatřením daňové, subvenční politiky, uvolnění imigračních omezení apod. Nežádá se tento postoj promítá také do měkkých norem regulace ochrany životního prostředí.

Jinou determinantou je **chystané připojení k Evropské unii**. Navzdory řadě prohlášení a odkazům k původním ideovým základům Evropského společenství, zůstává Evropská unie ve své podstatě stále především hospodářským společenstvím a její hlavní starostí je hladké fungování tohoto světově největšího společného trhu.

²⁴ M. Wackernagel, W. Rees, Our Ecological Footprint, Reducing Human Impact on the Earth. Gabriola Island, BC, New Society Publishers 1996; M. Wackernagel et al., Ecological Footprints of Nations: How Much Nature Do they Use? How Much Nature Do They Have? Toronto, International Council for Local Environmental Initiatives 1997

²⁵ M. Butenkamp et al., Action Plan for a Sustainable Netherlands. Milieudefensie, Amsterdam 1993; Wuppertal Institute, Sustainable Germany, BUND, Misereor 1996; J. Hille, Sustainable Norway. The Project for an Alternative Future, Oslo 1995

Reprezentanti evropské politiky jsou si zároveň vědomi, že mezi Evropskou unií a národními státy dochází v současnosti k přerozdělování odpovědnosti a moci, a to v okamžiku, kdy „demokratický standard“ v EU je srovnatelně nižší než v rámci národních států.

Tyto vztahy mají své pozadí v **hodnotových orientacích populace**. Její většina je na jedné straně nesporně orientovaná tržně, spotřebitelsky. Na druhé straně opakující se výzkumy veřejného mínění potvrzují, že jak v evropském, tak v národním měřítku je většina lidí nespokojena s řízením a řešením problémů životního prostředí a regulací spotřeby zdrojů. Tato nespokojenost nemá oporu v odpovídajících organizacích, a nemůže proto vykonávat podstatný vliv na další vývoj. Jak praktická politika, tak teoretici jsou si zároveň vědomi, že lidé jsou sebevědomější a více jisti svými názory jak ve vztahu ke státu, tak zejména k bankovnímu světu.²⁶

Na národní úrovni nelze pominout, že politicky aktivní je jen zlomek společnosti, zatímco „mlčící většina“ je buď lhostejná nebo v zajetí stereotypů konzumerismu. Paradox nespokojenosti se stavem životního prostředí na tom nic nemění: většina očekává, že problém vyřeší někdo za ni a zejména, že řešení bude z hlediska jí vyznávaných preferencí bezbolestné.

Významný světový finančník G. Soros se setkává se souhlasem pro svůj názor, že není úplná identita mezi občanskou a otevřenou společností. Zatímco občanská společnost představuje vztahy jen mezi občany a státními institucemi, je otevřená společnost založena na reflexi celku své existence, která je tváří v tvář environmentální výzvě hluboce problematická. Beckova kvalifikace, že žijeme v rizikové společnosti, to dokládá nejtransparentněji. Otevřená společnost je v této souvislosti ve vztahu k trvalé udržitelnosti důležitější kvalita společenského života než občanská společnost.²⁷

1.3 Jaké jsou problémy státu

Tvrdí se, že dnešní zejména evropský stát už není státem, tj. nemá vrchnostenské postavení. Předně nemůže být už v původním slova smyslu sociálním státem, protože naráží na meze této funkce. Není také již národním státem, neboť v rámci Evropské unie vzniká nové pojetí státnosti, které sotva odpovídá dosavadnímu pojetí státu.

Existuje zároveň značný kompetenční zmatek mezi mezinárodními organizacemi, Evropskou unií, národními státy, regiony, obcemi – zaostřuje se krize politické dělby práce.

V minulých desetiletích se zvyšovaly požadavky na stát, který přejímal stále více úkolů, takže se přetížily jeho schopnosti a stát se rovněž zadlužil. Tím se zúžil jeho manévrovací prostor.

Konečně vzniká mediální demokracie; o ní zatím nelze říci, zda stát upevňuje nebo oslabuje.

A závěrem: státní moc dnes znamená méně než moc hospodářská. To mj. vyplývá ze zužujících se možností volby, pokud jde o daňovou či dokonce sociální politiku jako důsledek závislosti státu na globálních hospodářských procesech. Tyto možnosti volby se zužují i na regionální a místní úrovni, např. i pokud jde o takové otázky, jako je rozhodování o druhu infrastruktury, která se zde má vytvářet.

²⁶ IVVM, 13. 6. 2000

²⁷ Issues of democracy, Electronic journals of the US Department of State, May 2000, vol. 5, no. 1, str. 18

Funkcí státu nicméně zůstává provádění, prosazování zákonů, zajišťování výchovy a vzdělávání nebo sociálních systémů. Nelze ovšem zapomenout ani na roli státu v privatizačním procesu. Naproti tomu se podstatně oslabila funkce zajišťující obranu a v některých směrech i ochranu životního prostředí (klimatická změna, poškozování ozónové vrstvy apod.).

Deregulace neznamená odstranění norem. Naopak, stát je tu proto, aby normy vytvářel, dbal na jejich dodržování. Tyto úkoly však může plnit, jen ztotožňuje-li se, v právním rámci Evropské unie, se stejnými aktivitami ostatních států. Znamená to, že nejde jen o koordinaci mezi státy, ale o právo společenství a společné jednání.

Závěr těchto úvah lze charakterizovat výrokem francouzského filosofa Paula Ricoeura, že „...stát se jeví jako skutečnost nestálá, nestabilní, nebezpečná. Stát nemůže být jednoduše zřízen, nýbrž je třeba ho stále znovu odbourávat a znovu zřizovat, zároveň překonávat i udržovat“.²⁸

1.4 Problémy politického systému

Lze přijmout tvrzení, že do politiky se vkládalo více očekávání, než mohla splnit. Lechnerův soud, že politika jako privilegovaná autorita zaujala místo vytrácejících se božských principů a po předcích zděděných tradic, je zřejmě správný.²⁹ Politice a ideologiím, o něž se opírala, se přisoudila schopnost garanta morálních hodnot i kulturního uspořádání života komunity. Pomineme-li dnešní výzvy, před nimiž stojí politické systémy národních států, je zřejmé, že na ně ve stávající podobě nemohou dát odpověď. Pro politiky národních států platí, že se ospravedlňovaly prostředky ukazujícími k lepší budoucnosti, k extrapolaci dosaženého stavu blahobytu k stavu ještě lepšímu. Politika byla nástrojem změny. To je však v rozporu s tím, co představuje ekologická výzva, které je imanentní požadavek zachování – ve vztahu k životnímu prostředí, k přírodě jako celku. To je však v rozporu s expektacemi „mlčící většiny“ občanů, kteří požadují změnu – k lepšímu nebo v rozvinutých průmyslových zemích zachování stávajícího stavu. Potvrzuje se, že odlišovat stát od politiky a *vice versa* je stále obtížnější. Navíc se proměňuje role politických subjektů. Průmysl, kapitalisté a trh se stávají konzervativními silami, třebaže v minulých dvou stoletích byly silami revolučními. Zácílenost na stálý růst a spotřebu je v zásadním rozporu se stále limitnějším světem, a tedy i s požadavky trvalé udržitelnosti. Proces globalizace spolu s modernou způsobuje mizení jasně definovaných tříd a vede k individualizaci společnosti. To má za následek, že stále amorfnější společnost není schopna projevovat konkrétní individualizované zájmy a postoje.

Politika sice bude stále důležitá, avšak její chápání se změní, pokud se tak již nestalo. Problémy spojené s geneticky modifikovanými organismy nebo se životním prostředím se nebudou již řešit výhradně formou zákonů, nařízení a smluv. Budou vznikat nové formy politických diskusí, vznikne nová politická dynamika.

Podstatná není proto otázka, zda stát je či není impotentní. Důležitější je, zda se politika dovede postavit čelem k novým problémům a výzvám a zda nalézá metody jak je řešit a odpovídat na ně. Rozhodování se bude muset přiblížit občanům, více než dosud se ho budou účastnit nevládní organizace. To rozhodně změní formu a obsah politických debat, protože stát tento vývoj nemůže kontrolovat.

²⁸ Paul Ricoeur, *Stát a moc*, samizdat, přel. D. Plichta, str. 10

²⁹ N. Lechner, *Politics in retreat: redrawing our political maps: The end of politics?*, ed. by A. Schedler, Macmillan Press Ltd., London 1997

V takové situaci zůstává pravdou, že vést znamená vždy rozhodovat proti někomu. Kdo chce vést, musí riskovat konflikt. Konflikt předchází každému kompromisu a konsensu. To zůstává podstatou politiky, právě v demokracii.

Heslem „dobré vlády“ (good governance) musí být trvalá udržitelnost. To je – ne však pouze – ekologický cíl. Týká se všech oblastí politiky. Přitom krize, která se projevuje v současných nejistotách o formách a obsazích budoucího vývoje, není především krizí státu, přemíry nebo nedostatku jeho moci. Je to krize základních lidských hodnot, očekávání a postojů.

2. Právní rámec pro trvale udržitelný rozvoj

Právo je jedním z nejdůležitějších nástrojů environmentální politiky. Jeho význam pro vytváření podmínek trvalé udržitelnosti vyplývá z povahy práva jako souboru pravidel chování, pravidel upravujících vztahy mezi jednotlivými subjekty ve společnosti. Právo obecně je do značné míry nástrojem reaktivním, řeší vzniklé problémy. Především takto bylo právo v České republice chápáno na počátku 90. let. Právo však může působit i „perspektivně“, může být proaktivní, tj. může předjímat budoucí vývoj, vytvářet potřebné instituce. Tato role práva vystupuje výrazněji do popředí právě v případech ochrany životního prostředí a naplňování požadavků trvale udržitelného rozvoje obecně.

Uvažujeme-li dnes o právním rámci pro trvale udržitelný rozvoj České republiky, je třeba brát v úvahu řadu determinant, které jsou pro podobu tohoto právního rámce rozhodující. První z nich je dnešní stav právní úpravy ochrany životního prostředí, a to nejen z hlediska předpisů upravujících tuto problematiku výslovně, ale z hlediska širšího, z hlediska vztahu k takovým otázkám, jako je reforma veřejné správy, institucionální uspořádání na všech úrovních, reforma soudnictví, problematika právní odpovědnosti apod.

Dalším důležitým faktorem jsou požadavky, které na nás klade Evropská unie, její právní řád a pravděpodobný další vývoj této nadnárodní organizace.

Jinou úroveň, rovněž překračující hranice našeho státu, je spolupráce zemí visehradského regionu (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko), která se zejména v poslední době výrazněji rozvíjí.

České právo musí nutně respektovat rovněž požadavky vyplývající z mezinárodních právních dokumentů, jež jsou pro naši republiku závazné.

Některé z těchto determinant lze již dnes poměrně detailně předvídat a snažit se reflektovat je v koncepci vývoje českého právního řádu. To platí především o prvních dvou i o závazcích mezinárodně právních. Další vývoj EU, jejích institucí, vazeb mezi členskými státy a orgány EU, stejně jako vývoj spolupráce zemí Visegrádu lze však předvídat jen s obtížemi; je ale nutné s ním počítat.

2.1 Současný stav české právní úpravy

Ochrana životního prostředí je řešena v různé míře podrobnosti ve značném množství právních norem. Uvedený soubor předpisů v zásadě pokrývá celou oblast ochrany životního prostředí. Je však **založen na koncepci resortní environmentální politiky a jeho ingerence dotýkající se trvale udržitelného rozvoje jsou v současnosti pouze formální a deklaratorní.**

Podle běžné kategorizace práva životního prostředí upravuje tuto problematiku několik skupin právních předpisů. Průřezová právní úprava je obsažena v tzv. horizontálních nebo průřezových právních předpisech, tj. v předpisech vztahujících se na celé životní

prostředí obecně, nikoli jen na některou jeho část nebo složku. Do této kategorie předpisů patří především:

- zákon č. 17/1992 Sb., o životním prostředí,
- zákon č. 244/1992 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí,
- zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí,
- zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon).

Druhou kategorií předpisů jsou předpisy upravující ochranu složek životního prostředí, tedy ovzduší, vody a půdy. Patří sem zejména:

- zákon č. 309/1991 Sb., o ochraně ovzduší před znečišťujícími látkami (zákon o ovzduší),
- zákon č. 86/1995 Sb., o ochraně ozónové vrstvy Země,
- zákon č. 138/1973 Sb., o vodách,
- zákon č. 58/1998 Sb., o poplatcích za vypouštění odpadních vod do vod povrchových,
- zákon č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu.

Do třetí kategorie předpisů se řadí předpisy upravující ochranu ekosystémů. Jde především o:

- zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny,
- zákon č. 16/1997 Sb., o podmínkách dovozu a vývozu ohrožených druhů volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin a dalších opatřeních k ochraně těchto druhů,
- zákon č. 289/1995 Sb., o lesích a o změně a doplnění některých zákonů (lesní zákon).

Čtvrtou kategorií jsou předpisy upravující ochranu životního prostředí před některými druhy ohrožení. Jde především o tyto zákony:

- zákon č. 125/1997 Sb., o odpadech,
- zákon č. 18/1997 Sb., o mírovém využívání jaderné energie a ionizujícího záření (atomový zákon),
- zákon č. 157/1998 Sb., o chemických látkách a chemických přípravcích,
- zákon č. 147/1996 Sb., o rostlinolékařské péči,
- zákon č. 156/1998 Sb., o hnojivech, pomocných půdních látkách, pomocných rostlinných přípravcích a substrátech a o agrochemickém zkoušení zemědělských půd (zákon o hnojivech).

Pátou kategorií jsou předpisy upravující organizační zajištění ochrany životního prostředí. Patří mezi ně zejména:

- zákon č. 389/1991 Sb., o státní správě ochrany ovzduší a poplatcích za jeho znečišťování,
- zákon č. 130/1974 Sb., o státní správě vodního hospodářství,
- zákon č. 282/1991 Sb., o České inspekci životního prostředí a její působnosti v ochraně lesa,
- zákon č. 388/1991 Sb., o Státním fondu životního prostředí ČR.

Ústavně právní základ ochrany životního prostředí je upraven v ústavním zákoně č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky a v Listině základních práv a svobod, ústavní zákon č. 2/1993 Sb.

Z uvedeného stručného přehledu je zcela zřejmý výrazně odvětvový charakter práva životního prostředí. Odvětvovost má za následek některé negativní rysy tohoto mladého právního odvětví. Jde především o **nedostatečnou provázanost** mezi právní úpravou jednotlivých oblastí ochrany životního prostředí. Právní předpisy neberou v potřebné míře na zřetel vazby věcně souvisejících složek (oblastí) životního prostředí, právní úprava se mnohdy **překrývá** nebo v ní existují **neodůvodněné rozdíly, případně mezery**.

V existujícím souboru předpisů jsou nejednotně nebo nedůsledně uplatněny základní **principy ochrany** životního prostředí (jako je např. princip předběžné opatrnosti, princip integrovaného předcházení a omezování znečištění životního prostředí a další), které by sjednocovaly postup při prosazování ochrany životního prostředí a umožnily přistupovat k životnímu prostředí jako k systému vzájemně se ovlivňujících jevů. **Nejednotnost** se projevuje rovněž v úpravě řady **institutů, procedur** apod., jež jsou společně celé oblasti životního prostředí. Tato skutečnost v mnoha případech ztěžuje průběh správního procesu. Příkladem jsou různé druhy **souhlasů, vyjádření, stanovisek** atd., která mají podle právních předpisů upravujících jednotlivé složky ochrany životního prostředí různou povahu, což vyvolává stav právní nejistoty.

Roztříštěnost právní úpravy a množství předpisů, které je nutné v konkrétním případě aplikovat, rovněž znesnadňuje orientaci v právních předpisech o ochraně životního prostředí, a to nejen u široké veřejnosti, ale u odborníků. I tato skutečnost přispívá k oslabování právní jistoty.

Důsledkem uvedených základních nedostatků platného českého práva životního prostředí je, že právo životního prostředí postrádá jednotnou koncepci, která je nezbytná pro dobře fungující systém. To je problém, který se v tomto oboru vytvořil v průběhu několika let, od té doby, kdy se začaly přijímat nové zákony o ochraně životního prostředí počátkem 90. let. Nevyřešilo ho ani vydání zákona č. 17/1992 Sb., o životním prostředí. Původně měl zajistit určitou jednotu celé právní úpravy ochrany životního prostředí, zejména zakotvením základních pojmů, principů a povinností. Tuto roli však nesplnil. Protože má stejnou úroveň právní síly jako ostatní zákony na tomto úseku, zákonodárce v podstatě nezavazuje k jednotnému, koordinovanému postupu.

Určitou příležitostí k vytvoření systematictější právní úpravy na tomto úseku mohlo být sblížení českého práva životního prostředí s požadavky práva komunitárního. V důsledku tohoto procesu dochází z podstatným změnám téměř všech předpisů na tomto úseku. Byla šance v rámci těchto zásadních legislativních změn uspořádat celý obor nově, na jednotných principech a systematicky.

Právo životního prostředí ES samo o sobě není ovšem právě nejlepším příkladem systémového přístupu. Je poměrně značně roztříštěné, jeho jednotlivé předpisy upravují často velice dílčí otázky, jsou značně nepřehledné. Pouhou, víceméně automatickou, implementací těchto norem se nedostatky českého práva životního prostředí v žádném případě neodstraní. Uvedené problémy se spíše ještě dále vyostří. Česká republika bohužel, pod časovým tlakem, zvolila cestu, při níž se do stávajícího systému implementují požadavky systému jiného, často požadavky, na které tento systém není vůbec připraven, aniž by se snažila o jakousi jeho zásadnější přestavbu (např. problém správního řádu, správního soudnictví, úzce odvětvové orientace orgánů veřejné správy a povolovacích procesů apod.).

Jedním z významných problémů našeho platného práva životního prostředí je jeho orientace především na ochranu životního prostředí. České právo zatím nereflektuje v potřebné míře požadavky trvale udržitelného rozvoje. To však není pouze úkolem

práva, ale výchozích hodnot a smyslu ekonomiky. Teprve za této podmínky může právo plně sehrát úlohu regulátoru společenských vztahů směřujících k trvalé udržitelnosti.

V této souvislosti jde o nové nástroje či instituty, jejichž cílem je naplnit takové požadavky koncepce trvalé udržitelnosti, jako je třeba co nejširší účast občanů na rozhodovacích procesech, v nichž jde o ochranu životního prostředí, ale především také o začlenění environmentálních požadavků do ostatních politik, rozhodnutí apod. V právu ES se tak objevila například integrovaná prevence a omezování znečištění životního prostředí (IPPC) nebo celková demokratizace environmentální politiky a práva životního prostředí projevující se např. formou práva na svobodný přístup k informacím o životním prostředí, zavedením procesu posuzování vlivů na životní prostředí, posilováním účasti veřejnosti na rozhodování ve věcech životního prostředí apod. nebo environmentální management a auditing a některé další. Pro právo životního prostředí ES jsou to nové nástroje, ačkoliv v řadě členských států jsou poměrně běžné již delší dobu. Již nyní je však také nepochybné, že komunitární právo bude v tomto vývoji pokračovat. Přípravuje se např. směrnice o posuzování vlivů plánů a programů na životní prostředí, které už tak běžné v členských státech není.

Nové instituty a nástroje, které reflektují koncepci trvale udržitelného rozvoje, se objevují nejen v právu životního prostředí ES, ale přináší je i poslední vývoj mezinárodního práva životního prostředí. Nejvýznamnější je v této souvislosti jedna z nejnovějších mezinárodních úmluv, tzv. Aarhuská úmluva (Úmluva o svobodném přístupu k informacím o životním prostředí, o účasti veřejnosti a přístupu k právní ochraně ve věcech životního prostředí). Tato úmluva patří ke zcela nové generaci mezinárodních úmluv a jde i nad dnešní požadavky práva životního prostředí ES. Bude proto vyžadovat i některé úpravy práva komunitárního.

Česká republika by proto měla přistupovat ke zpracování odpovídající právní úpravy nejen ve snaze o pouhé téměř „otrocké“ plnění požadavků platného práva ES, ale rovněž s dost jasnou představou o tom, jak se v nejbližší době bude toto právo vyvíjet v důsledku rychlého vývoje na mezinárodní scéně. Z povahy ES i komunitárního práva vyplývá, že ES od členských států nevyžaduje určitou formu právní úpravy. Důležité je jen to, aby se příslušné závazky vyplývající z komunitárního práva staly součástí práva vnitrostátního a aby měly obecně závazný charakter. Na čem však ES zájem má, je to, aby komunitární právo bylo skutečně prosazováno. To znamená, že vnitrostátní právní úprava musí být taková, aby její prosazování práva bylo možné a účinné. A to samozřejmě rovněž závisí na tom, zda je tato právní úprava rozumná, transparentní, srozumitelná a aplikovatelná.

Shrneme-li to, co bylo výše uvedeno, měl by náš právní řád řešit co nejdříve tyto problémy:

- a) odstranit nekonzistentnost a roztržitost právní úpravy ochrany životního prostředí;
- b) vytvořit systém právní ochrany životního prostředí, který bude založen na jednotné koncepci a principech a který bude rozumně propojen s ostatními oblastmi právní úpravy (zejména s územním plánováním, občanským právem a trestním právem,);
- c) upravit instituty a nástroje, které budou reflektovat požadavky trvale udržitelného rozvoje, včetně integrace environmentálních požadavků do ostatních sektorů;
- d) zajistit účinný systém prosazování práva životního prostředí, a tím i racionální systém orgánů, jež toto prosazování budou zajišťovat, včetně orgánů soudních.

Tyto požadavky se vztahují jak na naši současnou právní úpravu, tak na předpisy nově navrhované, včetně těch, jimiž se do našeho práva transponují předpisy práva komunitárního.

2.2 Návrh možného přístupu k novým problémům stojícím před právem v souvislosti s požadavky trvale udržitelného rozvoje

Vyhovět výše uvedeným požadavkům není úkol krátkodobý a snadný. Možným řešením, jež se k tomu nabízí a k němuž přikročila již řada států, je zpracování komplexního zákona o životním prostředí, který bude mít formu kodexu/zákoníku (např. Velká Británie, Švédsko, Nizozemí, Maďarsko, v Německu, v Belgii a v Polsku se podobné zákony připravují). Zpracování komplexního zákona o životním prostředí patří mimo jiné mezi opatření, jež jsou součástí Státní politiky životního prostředí z roku 1999. Návrh kodexu se v současné době připravuje za finanční podpory nizozemské vlády.

2.2.1 Návrh struktury kodexu životního prostředí

Kodex by měl mít dvě základní části, obecnou a zvláštní. Obecná část definuje základní pojmy, principy a další obecné otázky (nástroje a instituty) ochrany životního prostředí.

Základní struktura obecné části kodexu:

a) základní pojmy

- životní prostředí,
- ekosystém,
- přírodní zdroje,
- ekologická stabilita,
- nejlepší dostupná technika,
- únosné zatížení životního prostředí,
- standard kvality životního prostředí,
- ohrožování životního prostředí,
- poškozování životního prostředí,
- znečišťování životního prostředí.

Kromě uvedených pojmů se počítá s vymezením některých dalších v rámci zvláštní části tak, jak to vyplývá z potřeby té které věcné oblasti právní úpravy obsažené ve zvláštní části kodexu.

Většina zmíněných pojmů se již v platném právu vyskytuje, ať již v zákoně č. 17/1992 Sb., nebo ve složkových právních předpisech. Bude však třeba některé z nich definovat jasněji a přesněji. Výběr pojmů reflektuje rovněž terminologii a požadavky práva životního prostředí ES (např. nejlepší dostupná technika) a mezinárodních smluv.

Z hlediska trvalé udržitelnosti mají klíčový význam pojmy životní prostředí, ekosystém, ekologická stabilita, únosné zatížení životního prostředí. Proto uvádíme jejich definice:

Životním prostředím je vše, co vytváří přirozené podmínky existence organismů včetně člověka a je předpokladem jejich dalšího vývoje. Jeho složkami jsou zejména ovzdušší, voda, horniny, půda, organismy, ekosystémy a energie.

Ekosystém je funkční soustava živých a neživých složek životního prostředí, jež jsou navzájem spojeny výměnou látek, tokem energie a předáváním informací a které se vzájemně ovlivňují a vyvíjejí v určitém prostoru a čase.

Ekologická stabilita je schopnost systému vyrovnávat změny způsobené vnějšími činiteli a zachovávat své přirozené vlastnosti a funkce.

Únosné zatížení území je takové zatížení území lidskou činností či v jejích důsledcích, při kterém nedochází k ohrožování životního prostředí, zejména jeho složek, funkcí a ekosystémů a lidského zdraví.

b) principy

- princip trvale udržitelného rozvoje
- princip prevence
- princip předběžné opatrnosti
- princip vysoké úrovně ochrany životního prostředí
- princip odpovědnosti původce
- princip integrace
- princip integrované ochrany životního prostředí
- princip účasti veřejnosti na ochraně životního prostředí.

Uvedené základní principy jsou obecně uznávanými zásadami ochrany životního prostředí, které jsou obsaženy ve vnitrostátních i mezinárodních právních úpravách. Většina principů je zakotvena ve Smlouvě o Evropském společenství jako základní principy environmentální politiky ES.

Z hlediska trvalé udržitelnosti je nejvýznamnější princip trvale udržitelného rozvoje, princip integrované ochrany, princip integrace, princip účasti veřejnosti. Proto je nezbytné definici těchto principů uvést:

Trvale udržitelný rozvoj společnosti zachovává současným i budoucím generacím možnost uspokojovat jejich základní životní potřeby. Sladuje požadavky ekonomického a sociálního rozvoje s ochranou životního prostředí.

Spočívá v:

- šetrném využívání obnovitelných přírodních zdrojů,
- usměrňování spotřeby neobnovitelných přírodních zdrojů,
- minimalizaci zatížení životního prostředí a
- předcházení nebezpečím a rizikům pro životní prostředí a zdraví člověka.

Princip integrované ochrany životního prostředí – opatření na ochranu životního prostředí a člověka musí brát v úvahu dopady na životní prostředí jako celku.

Princip integrace – požadavky ochrany životního prostředí se musí promítat do všech sektorových politik, plánů, programů a hospodářských činností, a to jak při jejich přípravě, tak realizaci.

Princip účasti veřejnosti na ochraně životního prostředí – každý má právo účastnit se projednávání záležitostí souvisejících s ochranou životního prostředí nebo rozhodování o nich za podmínek stanovených právním předpisem.

c) nástroje a instituty ochrany životního prostředí:

- plánování (základní požadavky na postupy z hlediska ochrany životního prostředí pro územní plánování, popř. strategické a regionální plánování);
- posuzování vlivů na životní prostředí (EIA – jak tzv. strategické, tak projektové);
- standardy kvality životního prostředí (vymezení základních požadavků na postupy při stanovení standardů);
- povolování v oblasti životního prostředí (zvláštní environmentální povolení v souvislosti s integrovanou ochranou životního prostředí – IPPC, základní zásady povolování obecně);
- prosazování (rozhodování, monitoring, kontrola a dozor, ukládání opatření a sankcí);
- veřejnoprávní smlouvy v ochraně životního prostředí (ujednání mezi zástupci veřejné správy a znečišťovateli životního prostředí, která mají závaznou povahu);
- systém environmentálního managementu a auditingu (založený na příslušném nařízení ES);
- základní zásady odpovědnosti v ochraně životního prostředí;
- informace v oblasti ochrany životního prostředí;
- ekonomické nástroje (nástroje pozitivní i negativní stimulace);
- veřejná správa (základní struktura veřejné správy, tj. státní správy a samosprávy v ochraně životního prostředí, orgánů dozoru, podílu odborných organizací, včetně institucí ze soukromé sféry a jejich základní úkoly);
- implementace práva ES (základní kompetence veřejné správy a pravidla implementace práva ES v oblasti ochrany životního prostředí);
- mezinárodní spolupráce (základní zásady pro zajištění mezinárodní spolupráce v ochraně životního prostředí).

Některé z uvedených institutů či nástrojů jsou již upraveny platným právem (např. posuzování vlivů na životní prostředí, přístup k informacím o životním prostředí). Jiné jsou pro českou právní úpravu nové (integrovaná ochrana životního prostředí ve smyslu směrnice ES o integrované prevenci a omezení znečištění životního prostředí, environmentální plánování, podniková ochrana životního prostředí). Vzhledem k tomu, že vycházejí z práva životního prostředí ES, je jejich začlenění do kodexu nezbytné.

Základní struktura zvláštní části kodexu:

- ochrana ovzduší
- ochrana vody a hospodaření s vodou
- ochrana půdy
- ochrana lesů
- ochrana přírody a krajiny
- ochrana horninového prostředí
- nakládání s odpady
- nakládání s chemickými látkami
- prevence havárií
- nakládání s geneticky modifikovanými organismy
- ochrana před hlukem.

2.2.2 Základní charakteristika obecné a zvláštní části kodexu

Zvláštní část kodexu upraví hlavní pravidla, instituty, práva a povinnosti na tom kterém úseku ochrany životního prostředí. Nemůže obsahovat detailní úpravu, která bude vyhrazena prováděcím předpisům podzákonné povahy, k jejichž vydání kodex zmocní příslušné orgány veřejné správy. Hlavní význam této části musí spočívat v tom, že zajistí vzájemnou provázanost právní úpravy na zmíněných úsecích; tato právní úprava bude rovněž navazovat na principy, nástroje a instituty upravené v části obecné.

Obecná část kodexu bude mít obzvlášť velký význam z hlediska vytvoření jednotného právního rámce ochrany životního prostředí, resp. trvale udržitelného rozvoje. Její význam vyplývá z toho, že především:

- sjednotí řadu dosud nepřehledných a komplikovaných procedurálních pravidel (také v souladu a v návaznosti na nový správní řád a nové pojetí správního soudnictví);
- zjednoduší správní procesy v ochraně životního prostředí;
- zajistí návaznost na „vnější prostředí“ a nástroje popř. instituty, jež významně ovlivňují celou oblast ochrany životního prostředí i perspektivy dosažení trvalé udržitelnosti;
- začlení do systému práva životního prostředí nové nástroje a instituty, jež souvisejí s požadavky trvale udržitelného rozvoje a organicky je propojí s dosud známými a využívanými postupy a pravidly.

Z těchto důvodů je také důležité věnovat více pozornosti právě této obecné části kodexu životního prostředí.

Do obecné části kodexu bude kompletně převedena právní úprava některých otázek, jež jsou již dnes upraveny zvláštními samostatnými zákony. Jde především o právo na informace o životním prostředí, o posuzování vlivů na životní prostředí a o integrovanou prevenci a omezování znečišťování (IPPC), kde se nový zvláštní zákon připravuje. Podrobnosti, zejména pokud jde o EIA a IPPC, upraví prováděcí právní předpisy. V případě práva na informace kodex v podstatě bude moci převzít platnou právní úpravu ze zákona č. 123/1998 Sb., s tím, že odstraní některé nedostatky, které tento zákon má (i ve vztahu k požadavkům Aarhuské úmluvy).

Podstatné změny vnese kodex do oblasti povolování na úseku životního prostředí. Hlavním cílem je sjednotit a zpřehlednit celý tento komplikovaný systém. Kodex rozliší především zvláštní druh environmentálního povolení, který je identický s integrovaným povolením ve smyslu IPPC, jak ho upravuje směrnice 96/61/ES. Pro toto povolování platí to, co bylo uvedeno předchozím odstavci, tj. kodex do sebe začlení právní úpravu obsaženou v připravovaném zvláštním zákoně o IPPC. Bez integrovaného povolení není možné vydat stavební povolení pro dané zařízení.

Integrovaná povolení se však vztahují jen na zařízení, jež mohou mít z hlediska ochrany životního prostředí zvlášť závažné negativní důsledky. Splnění zvláštních požadavků ochrany životního prostředí, a tedy i specializovanou pozornost správních úřadů však vyžadují i další aktivity, pro které takovéto povolení ve smyslu směrnice o IPPC není nutné. Tyto činnosti nebudou vyžadovat individuální zvláštní povolení vydávaná orgány ochrany životního prostředí. K tomu, aby mohly získat potřebné povolení podle stavebního zákona, budou muset splňovat předepsané technické podmínky. Tyto podmínky budou stanoveny Ministerstvem životního prostředí prováděcím právním předpisem pro jednotlivé kategorie těchto činností, budou respektovat požadavek integrované ochrany a princip nejlepší dostupné techniky. Jejich respektování musí pomoci zajistit orgány ochrany životního prostředí v průběhu řízení podle stavebního

zákona. V této souvislosti je třeba zdůraznit význam dozorové činnosti ČIŽP, jejímž úkolem bude sledovat dodržování technických podmínek stanovených právním předpisem.

Zvláštní kapitola obecné části kodexu bude věnována posuzování vlivů na životní prostředí (EIA). Tato kapitola jednak upraví kompletně posuzování záměrů, jak bylo uvedeno výše. Tzn. že převezme právní úpravu, jež je dnes obsažena v zákoně č. 244/1992 Sb. Kromě toho podrobněji než dnes upraví posuzování vlivů koncepcí, programů a plánů na životní prostředí neboli tzv. strategické posuzování (SEA). V obou případech bude upraveno jak posuzování vnitrostátní, tak mezistátní. V případě SEA bude právní úprava v kodexu vycházet především z navrhované směrnice ES o posuzování programů, plánů a politik.

Kodex však dnešní právní úpravu posuzování záměrů pouze automaticky nepřevzme. Protože cílem zpracování tohoto právního předpisu je zpřehlednit i zjednodušit dnes uplatňované nástroje a instituty a zajistit jejich skutečnou účinnost, změní se dosud zavedené zařazení procesu posuzování vlivů na životní prostředí do systému administrativních činností předcházejících realizaci příslušných záměrů, na něž se EIA vztahuje. Základem je, že EIA se stane integrální součástí správních řízení, v nichž se o daném záměru rozhoduje. V našem případě je to řízení územní. Tato koncepce odpovídá jednak dosavadním zkušenostem z aplikace zákona č. 244/1992 Sb., jednak je běžná ve státech, kde se EIA používá již delší dobu (např. USA, Nizozemí, Německo, Rakousko, Velká Británie, Švédsko). Toto řešení vyplývá z povahy tohoto nástroje jako odborného podkladu, který poskytuje orgánu veřejné správy příslušnému k rozhodnutí o daném záměru komplexní informace o možných důsledcích jeho realizace v konkrétním území. Zároveň umožní naplnit snadněji požadavky na veřejnost správních řízení, v nichž se o aktivitách nebezpečných pro životní prostředí rozhoduje, použití případných opravných prostředků, včetně přezkoumání soudem, i kontrolu plnění podmínek, jež z posuzování vlivů na životní prostředí vyplynou a stanou se součástí územního rozhodnutí.

Významným cílem kodexu je vytvořit účinný systém prosazování práva životního prostředí. Tento systém nepředstavují pouze tradiční nástroje vynucování právem stanovených požadavků, ale patří do něj i řada nástrojů a opatření, která jsou zaměřena na tzv. podporu shody. Jde v podstatě o nástroje a opatření, jež používají orgány veřejné správy, aby zajistily shodu chování adresátů ekologických požadavků s těmito požadavky. Za součást tohoto systému se proto považuje např. i proces povolování a v jeho rámci stanovení takových povinností, které jsou reálně splnitelné, soustava nástrojů dobrovolné regulace, jako je např. EMAS, veřejnoprávní smlouvy, dále stanovování ukazatelů (standardů) v životním prostředí. Mezi nástroje prosazování patří jednoznačně monitoring, kontrola a dozor. V rámci vynucování pak je součástí prosazování odpovědnost v oblasti životního prostředí, ukládání nápravných opatření a sankcí. Protože širší pojetí prosazování zahrnuje téměř celou obecnou část kodexu, nebude v něm uvedeno jako samostatná kapitola; jednotlivé nástroje a metody prosazování však kodex upraví tak, aby tvořily ucelený systém a přispěly k dosažení co nejvyšší účinnosti jeho ustanovení.

Součástí prosazování je i problematika odpovědnosti. Občanskoprávní a trestněprávní odpovědnost je a bude i nadále upravena občanským zákoníkem a trestním zákonem. Kodex by pak měl stanovit pouze obecná pravidla odpovědnosti za porušování právních předpisů o ochraně životního prostředí (tzv. správní delikty). Samostatná kapitola se bude zabývat odpovědností za zvláštní případy znečištění životního prostředí,

kam spadá především problematika kontaminace životního prostředí, včetně tzv. minulých škod na životním prostředí.

Z celého souboru nástrojů a metod prosazování upraví kodex ve své obecné části některé, pro něž dnes právní úprava neexistuje. Jde především o problematiku plánování, proces stanovování ukazatelů (standardů) v životním prostředí, environmentální management a auditing, základní pravidla pro uzavírání veřejnoprávních smluv. Pokud jde o plánování, ustanovení kodexu musejí zajistit návaznost na územní plánování. Kromě toho stanoví základní pravidla pro zpracovávání různých druhů plánovacích nástrojů, které v právu životního prostředí už existují (např. Směrný vodohospodářský plán, plány odpadového hospodářství) nebo které budou muset být zavedeny, zejména na základě požadavků komunitárního práva. Tato pravidla zajistí provázanost plánovacích dokumentů, účast veřejnosti i dalších zájmových skupin při jejich zpracovávání a schvalování apod.

Environmentální management a auditing (EMAS) je upraven nařízením ES, které se dnem vstupu ČR do EU stane automaticky součástí českého právního řádu. Kodex proto stanoví pouze základní institucionální rámec pro fungování celého systému, základní kompetence příslušných orgánů, popř. sankce za nedodržování stanovených povinností.

Postup pro stanovování ukazatelů v životním prostředí (emisní a imisní limity, nejvyšší přípustné koncentrace škodlivin, parametry kvality výrobků apod.) u nás dosud právně upraven není. Způsob jejich stanovování je zcela v rozporu s principy právního státu a trvalé udržitelnosti. Na jedné straně o nich rozhodují technokratické instituce, na straně druhé, pokud jsou v rukou zákonodárných sborů, neodborníci. Nalézt vyváženou institucionální a procesní formu, která by umožnila maximální objektivizaci rozhodování, je rovněž jedním z požadavků trvalé udržitelnosti, a musí být proto předmětem úpravy práva životního prostředí. Kodex proto upraví formalizovaný postup přijímání těchto ukazatelů, zejména účast různých zájmových skupin, včetně environmentálně orientovaných nevládních organizací. Tato pravidla se významně dotknou například i postupů při přípravě a přijímání vyhlášek. Zajištění účasti zástupců zájmových skupin v těchto postupech ostatně pomůže naplnit jedno z ustanovení již tolikrát zmiňované Aarhuské úmluvy (čl. 8).

Samostatnou kapitolou kodexu bude kapitola věnovaná organizaci veřejné správy ochrany životního prostředí. Kodex naváže na systém orgánů veřejné správy vytvořený posledními zákony, jež upravují proces její reformy. Upraví především druhy orgánů veřejné správy, které budou vykonávat úkoly na tomto úseku, jejich základní působnosti podle úrovně veřejné správy. Zvláštní pozornost věnuje zvláštním orgánům, jejichž případné zřízení si vyžádají specifika problematiky životního prostředí, resp. trvale udržitelného rozvoje, a působnosti České inspekce životního prostředí, která je hlavním orgánem prosazování. Podrobnější úvahy o tomto aspektu jsou však obsahem kap. 3. věnované institucionálnímu, resp. organizačnímu rámci trvale udržitelného rozvoje.

2.3 Odras principů trvalé udržitelnosti v právní úpravě

2.3.1 Kodex životního prostředí

Dosavadní právní úprava ochrany životního prostředí je, jak už bylo uvedeno výše, orientována spíše k naplňování resortní, tj. odvětvové environmentální politiky. Úkolem kodexu životního prostředí je zakotvit nejen nástroje odvětvové environmentální politiky, ale zároveň upravit i ty instituty a nástroje, které reflektují požadavky trvalé udržitelnosti.

Zásadním požadavkem, který se objevil v Agendě 21 jako jeden z hlavních principů trvale udržitelného rozvoje, je co nejširší účast veřejnosti v různých druzích rozhodování, jimiž jsou dotčeny zájmy životního prostředí. Mezinárodní právo upravilo tento aspekt v již mnohokrát zmíněné Aarhuské úmluvě. Kodex životního prostředí věnuje pozornost všem třem pilířům úmluvy, tj. právu na environmentální informace, účasti veřejnosti i přístupu k právní ochraně.

Kodex bude obsahovat samostatnou kapitolu o přístupu k informacím o životním prostředí. Považujeme za potřebné, aby byl zachován dosavadní stav, kdy je tato otázka upravena zvlášť, nikoli aby byla součástí obecné úpravy práva na informace. Přístup k informacím o životním prostředí je dost specifický, a vyžaduje proto i zvláštní právní režim, který vyhoví požadavkům Aarhuské úmluvy a následně i připravované, resp. novelizované právní úpravě komunitární. Jde zejména o taková specifika, jako je definice informací o životním prostředí, důvody pro odmítnutí informace, formy poskytování informací apod.

Druhý pilíř úmluvy se týká účasti veřejnosti v řízeních týkajících se životního prostředí. V této části se jedná především o účast veřejnosti:

- a) v řízeních, v nichž se povolují určité činnosti, jež mají výrazně negativní vliv na životní prostředí,
- b) při přípravě politik, plánů a programů a
- c) při přípravě prováděcích právních předpisů.

V případech uvedených pod (a) jde v podstatě o režim posuzování vlivů na životní prostředí (EIA), které bude předmětem úpravy samostatné kapitoly obecné části kodexu. Z hlediska trvalé udržitelnosti je však především významné zakotvení tzv. strategického posuzování vlivů na životní prostředí (SEA), tj. posuzování vlivů politik, programů a plánů. Je jedním z nejdůležitějších nástrojů zajišťujících aplikaci principu integrace, tj. promítnutí požadavků ochrany životního prostředí do ostatních politik a jejich nástrojů na všech úrovních veřejné správy. Rovněž SEA bude součástí kapitoly kodexu o posuzování vlivů na životní prostředí. Zvláštní pozornost bude v jejím rámci věnována účasti veřejnosti při přípravě a schvalování politik, plánů a programů. Protože kodex bude obsahovat ve své obecné části i kapitolu věnovanou environmentálnímu plánování, vztáhne režim SEA i na přípravu těchto plánovacích nástrojů.

Aarhuská úmluva ukládá stranám, aby se snažily zajistit účast veřejnosti také v procesu přípravy prováděcích předpisů, které se týkají životního prostředí. Tato problematika bude součástí kapitoly o posuzování vlivů na životní prostředí. Kodex počítá nikoli s posuzováním návrhů zákonů, ale pouze nařízení vlády a vyhlášek ústředních správních úřadů, jejichž aplikace může mít významný vliv na stav životního prostředí.

První dva pilíře, které jsou základem Aarhuské úmluvy, se promítnou i do zvláštní části kodexu.

2.3.2 Vztahy mezi právem životního prostředí a systémem práva

Na závěr této části je nezbytné zmínit se o některých dalších otázkách, které nepatří do práva životního prostředí, ale úzce souvisejí s vytvořením účinného právního rámce pro trvale udržitelný rozvoj a v podstatě determinují jeho fungování a prosazování požadavků stanovených právem.

Především bude nezbytné ústavně upravit koncept trvale udržitelného rozvoje jako hlavní princip určující rámec a cíle dalšího směřování české společnosti. Tento princip by měl být explicitně vyjádřen buď v preambuli, nebo v úvodních ustanoveních Ústavy

ČR. Dosavadní znění čl. 7 Ústavy je zcela nedostatečné a neposkytuje širší rámec pro přechod k trvale udržitelnému rozvoji.

Již na začátku této právní části bylo uvedeno, že problematika ochrany životního prostředí úzce souvisí s právem občanským a trestním. Jde především o odpovědnost za škody na životním prostředí a o trestní odpovědnost za porušování předpisů na tomto úseku. Tyto otázky neupraví kodex životního prostředí. Musejí být naopak součástí právní úpravy obsažené v občanském zákoníku a v trestním zákoně. Je však nezbytné, aby oba kodexy v těchto částech vycházely z terminologie, zásad a pravidel stanovených kodexem životního prostředí. Platí to především pro vymezení škod na životním prostředí, ohrožení životního prostředí, pro charakter odpovědnosti na tomto úseku. Skutkové podstaty trestných činů musejí navazovat na povinnosti stanovené na jednotlivých úsecích zejména zvláštní části kodexu.

Klíčový význam pro naplnění požadavků trvalé udržitelnosti má územní plánování, které je rozhodujícím nástrojem určujícím další rozvoj území a naplnění jeho funkcí. Z toho důvodu musí vycházet ze základních požadavků trvalé udržitelnosti. V současné době je nevhodnější okamžik pro úvahy o začlenění těchto požadavků do základního právního předpisu upravujícího územní plánování. Během následujícího cca roku a půl musí být totiž zpracován návrh nového zákona o územním plánování. Tento návrh by měl vycházet z nejnovějších poznatků a koncepcí trvalé udržitelnosti.

Výchozím předpokladem územního plánování musejí být především limity území dané jeho ekologickou únosností nebo kapacitou. Tyto limity by měly vycházet z koncepce ekologické stopy i environmentálního prostoru. Veškeré zásadní územně plánovací dokumenty musejí být zpracovávány za účasti veřejnosti, v souladu s požadavky Aarhuské úmluvy a s největší pravděpodobností i budoucí směrnice ES zakotvující základní pravidla strategického posuzování vlivů na životní prostředí. Účast veřejnosti formou rozšíření okruhu účastníků řízení se musí stát součástí rovněž územního i stavebního řízení. Podrobnosti budou uvedeny v kapitole 3.2 (Návrhy institucionálního uspořádání).

Dalšími oblastmi, které budou vyžadovat základní reformu a které rovněž úzce souvisejí s prosazováním práva na úseku životního prostředí, jsou správní řízení a správní soudnictví. Do jisté míry jsou to otázky, jež nemůže upravovat kodex životního prostředí. Jde o problematiku širší, zasahující do řady dalších oblastí.

Pokud jde o správní řízení, bude nutné změnit v souvislosti s požadavky trvalé udržitelnosti, například jeho dosud platná pravidla pro zpřístupňování řízení, včetně dokumentů předkládaných v jeho rámci, širšímu okruhu zájemců než pouze účastníkům řízení, dále rozšířit práva účastníků řízení ve věcech, jež souvisejí s životním prostředím, na veřejnost, resp. alespoň na určitým způsobem definované zástupce veřejnosti – dotčená veřejnost (občanská sdružení, popř. obecně prospěšné společnosti). S tím souvisí i požadavek větší otevřenosti správních řízení na těchto úsecích, lhůt, zveřejňování správních rozhodnutí, změny na úseku opravných prostředků apod. Nutnost větší otevřenosti správních řízení, v nichž se rozhoduje o otázkách životního prostředí, vyplývá navíc z požadavků mezinárodního práva i práva komunitárního. V oblasti mezinárodního práva jde především o již výše zmiňovanou Aarhuskou úmluvu, v komunitárním právu o řadu směrnic upravujících některé požadavky na otevřenost řízení a účast veřejnosti v nich, zveřejňování informací o životním prostředí v širokém slova smyslu (např. směrnice o IPPC, připravovaná rámcová směrnice o vodě).

S Aarhuskou úmluvou, ale i s implementací komunitárního práva obecně souvisí nutnost reformy českého správního soudnictví. V oblasti, již se tato studie týká, jde především o následující aspekty, které musí být v rámci reformy vzaty v úvahu:

- zavést plnou jurisdikci správních soudů;
- umožnit *actio popularis*, pokud jde o podávání žalob proti správním rozhodnutím ve věcech životního prostředí ke správním soudům;
- umožnit žalobu proti nečinnosti orgánů veřejné správy v případech, kdy jim právní předpis ukládá jednat;
- učinit řízení před správními soudy finančně méně nákladné (v souvislosti s požadavkem zavedení *actio popularis* a s rozšířením okruhu účastníků správních řízení na nevládní organizace požadovaným v předchozím odstavci).

K těmto otázkám bude podrobnější výklad obsažen v části 3.2 (Návrhy institucionálního uspořádání).

3. Organizační rámec trvalé udržitelnosti

3.1 Prakticko teoretické problémy

Jak na národní, tak na mezinárodní úrovni či na úrovni korporací mají problémy rozhodování novou podobu i dimenze. Rostoucí komplexnost světa a jeho vztahů vyžadují co možná kompletní znalost hrozivého objemu informací, než se přijme konečné rozhodnutí.

Jinou komplikací představuje rostoucí míra inerce byrokracií, které prolínají centry moci a zpomalují nebo paralyzují jak přijímání rozhodnutí, tak jejich implementaci a prosazování.

Komplexnost problému způsobuje počet a komplexnost subjektů, které se podílejí na jejich iniciaci svými aktivitami: politické strany, odbory, zájmové svazy, nevládní organizace, průmyslové a finanční organizace, ale i neformální skupiny, které sice mohou mít jen časově omezené trvání, nicméně často intenzivně a účinně zasahují do jednotlivých záležitostí.³⁰

Zastaralé jsou ovšem i instituce tvořící struktury vlády/veřejné správy států. Byly vytvořeny většinou před nejméně stoletím, a často i dříve, k účelům odpovídajícím požadavkům společností nesrovnatelně jednodušších, než jsou společnosti dnešní.

Integrace politiky je ovšem především funkcí vlády. Snad jen s výjimkou zahraniční služby však vlády při plnění tohoto klíčového úkolu selhávají.

Dalším nedostatkem je odvětvová roztříštěnost veřejné správy. Rozhodování se pak často děje odděleně, nekoordinovaně, po vertikální linii. To vyžaduje, aby političtí lídři byli nejen schopni chápat současné problémy, ale dovedli zároveň rozpoznávat jejich horizontální i vertikální souvislosti. Typicky to platí např. při reflexi environmentálních souvislostí energetických, dopravních koncepcí, ale i při řešení otázek řádově nižšího význam, jakými může být rozhodnutí o zastavení dotací do environmentálně nepříznivých aktivit či poskytování dotací na aktivity environmentálně příznivé (např. do znovuzalesňování, na ochranu orné půdy před erozí apod.).

Vytváření „velkých ministerstev“ nepředstavuje řešení, protože pouhé zastřešení dříve odvětvových zájmů nepřekonává bariéry mezi jednotlivými, dříve odděleně působícími součástmi nového úřadu. Nehledě na obtíže spojené s řízením úřadu nadaného

³⁰ Alexander King, Bertrand Scheider, *The first Global Revolution. a report by the Council of the Club of Rome*. Simon, Schuster, London, Sydney, New York, 1991, str. 142

příliš širokým spektrem kompetencí a vybaveného odpovídajícím vysokým počtem pracovníků.

Dalším kritickým bodem je vhodná úroveň rozhodování. Současná situace je poněkud paradoxní. Komplexní a vysoce technicistní povaha problémů vede k centralizaci, kterou je obtížné zavést na regionální nebo místní úrovni. Na druhé straně se ozývá stále silnější volání po decentralizaci, regionální autonomii a větší účasti i jednotlivých občanů na rozhodování, zejména pokud se jich navrhované řešení přímo týká.

Inerce veřejné správy tak představuje důležitou překážku při hledání nových institucionálních řešení. Povaze „globálního rozhodování“ i překážkám, které je třeba překonávat, proto odpovídá potřeba vzniku flexibilních a dynamických, často provizorních nebo dočasných institucí. Požadavkem je, aby tyto instituce byly ve vysoké míře transparentní a aby se snížila distinkce mezi přísně oficiálním a neoficiálním. Proto výchova a výcvik budou mít stále větší význam.³¹

Z toho plyne, že rozhodování v současném světě nemůže být jen záležitostí vlád a úřadů veřejné správy, ale musí zahrnovat stanoviska zájmových sdružení (průmyslu, obchodu, zemědělců, finančních institucí apod.). Podpora širokého spektra veřejnosti je ovšem rozhodující – ale zároveň je obtížněji dosažitelná, zejména tam, kde je cílem rozhodnutí omezení dosud samozřejmých aktivit (např. omezení osobní automobilové dopravy ve vnitřní části měst apod.).

Významné – i když nikoliv neproblematické – místo připadá vědeckému výzkumu. I nadále si svůj význam podrží základní výzkum, jehož hlavními zájmy by se měly stát studium lidského druhu, jeho přirozenosti, motivací, schopností a omezení, stejně jako sociálních a jiných společenských struktur, které chrání lidské kvality a hodnoty.

Souvisejícím aspektem stávající situace je silící ztráta významu národních států v silícím proudu globalizace. Závislost jedněch zemí na surovinách a zdrojích energie, jiných na potravinách, investicích, technologiích a výcviku techniků vytváří nové druhy „solidarity“, kterým se dosud ne zcela rozumí.

Na druhé straně vzniká potřeba nalezení nové identity jednotlivců. Tyto dva protichůdné trendy – oživení specifických kulturních identit a vznik regionálních organizací jako nástupnických institucí národních států – jsou ve skutečnosti slučitelné. Zřejmý konflikt vzniká z neshodnosti jejich sladění se stávajícím politickým systémem, rigidně omezeným modelem národních států a politických stran, který není uzpůsoben pro současnou situaci a vyžaduje nahrazení novou, solidní kulturní komunitou.

3.2 Návrhy institucionálního uspořádání

3.2.1 Parlament – reforma Senátu

Obě sněmovny Parlamentu ČR by obligatorně měly projednávat a schvalovat zprávu o stavu životního prostředí, projednávat státní politiku životního prostředí, resortní politiky jednotlivých ministerstev a strategické plány (strategie trvalé udržitelnosti).

Současné uspořádání zákonodárných institucí potřebě trvalé udržitelnosti nevyhovuje. To se zatím netýká Poslanecké sněmovny, ale v plné míře Senátu.

Druhé komory parlamentu jsou v jiných zemích často vytvořeny ze zástupců regionů (zemí v SRN). Účelem je zajistit respektování územních zájmů při projednávání a přijímání zákonů.

³¹ Alexander Kind, Bertrand Scheider, op. cit. Str. 145-147

Požadavky trvalé udržitelnosti budou vyžadovat reformu i této v zásadě perspektivně funkční podoby senátu. Odborná náročnost rozhodování o opatřeních, koncepcích, zákonech zajišťujících přechod k trvalé udržitelnosti bude vyžadovat podstatnější změnu poslání, a tedy i struktury Senátu.

Předně by Senát měl posuzovat opatření, koncepce, zákony jako problémové otázky, o nichž je třeba jednat pod zorným úhlem odbornosti. Při současném problematickém postavení vědy bude tedy třeba, aby v Senátu byly zastoupeny odborné, vědecké instituce, případně, aby v něm zasedali nezávislí odborníci národního či mezinárodního věhlasu. Stoupající vliv nevládních organizací a jejich účast na rozhodování předpokládá jejich zastoupení v tomto zákonodárném sboru.

Potřeba respektování vzájemných vazeb triády dimenzí, tj. ekonomické, sociální a environmentální, jejichž sladčováním je jediné možné nastolovat vztahy trvalé udržitelnosti, bude vyžadovat také zastoupení reprezentantů hlavních ekonomických aktivit, tj. průmyslových svazů, organizací zemědělců, lesnictví, dopravy, služeb. Sociální zájmy musí zajišťovat zástupci odborů, ale také organizací mládeže, žen apod. Všechny tyto problémy mají svůj etický aspekt a aspekt zachování kulturní identity. Proto je zapotřebí, aby byly zastoupeny představitelé církví a kulturní obce.

Do jisté míry půjde tedy o zákonodárný sbor korporativního charakteru. Je třeba přiznat, že způsob jeho vytváření bude nutno teprve promyslet tak, aby na jedné straně nebyl pod přímým vlivem politických organizací/stran, na druhé straně, aby proporcionalně zastupoval spektrum nejvýznamnějších nepolitických korporací, svazů, spolků atd.

Základní kompetenci Senátu v této jeho podobě by mělo být odborné posouzení opatření, koncepcí, zákonů pod zorným úhlem postulátů trvalé udržitelnosti na straně jedné, a jejich sladění se sociálními a ekonomickými požadavky na straně druhé.

Vztah k Poslanecké sněmovně by měl být stejný jako v současnosti, alespoň v nejbližší časové perspektivě; odmítnutí nebo přijetí opatření, koncepcí, zákonů by muselo být široce publikováno, aby veřejnosti bylo zřejmé, jaké odborné, environmentální, ekonomické a sociální zájmy se do přijatého rozhodnutí Senátu promítly.

Lze si ovšem představit, že pro rozhodování o všech těchto aspektech nebude stačit prostá většina hlasů. Cílem musí být dosahování co nejširšího konsensu, a tedy podpory zastoupených korporací. Takovému pojetí rozhodování ovšem odpovídá jediné **kvalifikovaná většina hlasů**. Velmi pravděpodobně by vyžadovalo *demonstrative* vyjmenovat záležitosti vyžadující takovou kvalifikovanou většinu a zároveň ponechat na vůli Senátu rozhodnout předem o tom, jakým způsobem se o projednávané otázce bude rozhodovat. Pro takové rozhodnutí by ovšem prostá většina postačovala.

3.2.2 Nezávislá Rada ochrany životního prostředí

Inspirativní je instituce zřízená ve Slovinské republice, a to Rada ochrany životního prostředí (Environmental Protection Council)³².

Jde o orgán zřizovaný Parlamentem. Jeho členy jsou odborníci z oblasti ochrany životního prostředí jmenovaní rovněž Parlamentem. Rada je nezávislým expertním orgánem, který informuje, zaujímá stanoviska, vyslovuje názor a formuluje návrhy a informuje veřejnost v následujících otázkách:

- stav a trendy v oblasti ochrany životního prostředí;

³² Zákon o ochraně životního prostředí, kapitola IX.

- strategie národní politiky životního prostředí a její koordinace s mezinárodními trendy;
- právní regulace ochrany životního prostředí;
- aktivity státu a místních orgánů veřejné správy v oblasti ochrany životního prostředí;
- jednotlivé naléhavé problémy ochrany životního prostředí;
- iniciativy veřejnosti;
- jiné úkoly vyplývající ze Statutu Rady.

3.2.3 Vláda

V souladu s doporučeními Agendy 21 je třeba vytvořit při Vládě ČR Radu pro trvale udržitelný rozvoj (dále jen Rada) jako její poradní orgán. Působností Rady by mělo být projednávání státní politiky životního prostředí a programů a koncepcí na ni navazujících. Výsledkem jednání Rady by měl být návrh stanoviska vlády.

Další kompetencí by mělo být projednávání resortních koncepcí z hlediska principu integrace, tzn. z hlediska vtělení kritérií ochrany životního prostředí.

Konečně by Rada měla projednávat opatření týkající se státní environmentální politiky či problémy přesahující její rámec vždy znovu s doporučením stanoviska, jež by k věci měla zaujmout vláda.

Konkrétně by Rada měla projednávat závěry strategického posuzování vlivů na životní prostředí, zejména v oblasti energetiky, těžby, dopravy, průmyslu, zemědělství, lesního a vodního hospodářství, odpadového hospodářství a cestovního ruchu, jakož i územně plánovací dokumentace velkých územních celků a sídelních útvarů a velkých měst a vyjadřovat se k jejich hodnocení.

Rada by se měla skládat z ministrů Vlády ČR, a to zejména z ministrů životního prostředí, pro místní rozvoj, průmyslu a obchodu, zemědělství, zdravotnictví, dopravy a spojů a financí. Z dalších orgánů by měl být zastoupen Státní úřad pro jadernou bezpečnost. Ostatní ministři by měli být přizváni k projednávání otázek bezprostředně se dotýkajících jejich resortů.

Rada by měla projednávat podkladové materiály zpracované jednotlivými ministerstvy. K jejímu jednání by obligatorně byli přizváni odborníci z Akademie věd ČR nebo univerzit, případně zástupci nevládních organizací.

Kompetence a funkce Rady nebude kolidovat s funkcí a kompetencí Senátu, protože Rada bude pouze konzultačním orgánem vlády a vláda, pokud půjde o otázku projednávanou Senátem, bude toto své stanovisko předkládat jednak poslanecké sněmovně, jednak Senátu k zaujetí konečného stanoviska, rozhodnutí.

3.2.4 Ministerstva

V souladu s Agendou 21 by ministerstva měla sledovat 135 ukazatelů trvale udržitelného rozvoje, jež byly přijaty Komisí OSN pro trvale udržitelný rozvoj (CSD), a to v souladu s kompetencemi jednotlivých ministerstev.

Každé ministerstvo či jiný ústřední správní úřad zřídí sekci ochrany životního prostředí, resp. sekci pro trvale udržitelný rozvoj. Sekce bude posuzovat přípravu koncepcí, programů, popř. významných věcných rozhodnutí (včetně připravovaných zákonů) z hlediska ochrany životního prostředí a trvale udržitelného rozvoje vlastního úřadu. V této souvislosti bude odpovědná za přípravu stanovisek ministra pro jednání Rady pro

trvale udržitelný rozvoj. Stanoviska budou sloužit ministrovi jako podklad i projednání v orgánech ministerstva/úřadu.

Zaujetí konečného stanoviska k návrhům environmentální sekce, které by byly v rozporu se stanovisky ostatních útvarů ministerstva, je věcí politické odpovědnosti a rozhodnutí ministra samého.

3.2.5 Strategické plánování

Koncepce trvale udržitelného rozvoje bude rezolutně vyžadovat nějakou formu plánování rámce trvalé udržitelnosti (viz I., zejména indikátory životního prostředí, ekologická stopa, environmentální prostor). Odpovědnost za koordinaci prací na tomto rámci by měla nést specializovaná instituce – Komise nebo Ústav pro strategické plánování – nesprávného charakteru, která by pracovala na vytváření dokumentů pro jednání vlády a parlamentu. Její materiály by projednávala před předložením vládě a parlamentu Rada pro trvale udržitelný rozvoj.

Ve zřejmě se zužujících podmínkách nabídky zdrojů (energie, potraviny, voda, suroviny) bude základním smyslem rozpoznávat tyto limity, hledat náhradní řešení a případně upozorňovat na nutnost omezení spotřeby nedostatkových zdrojů a odpovídající ekonomické a sociální důsledky, případně navrhopvat využití zdrojů náhradních. Součástí této činnosti by mělo být i navrhování redistribuce omezených zdrojů, aniž by to znamenalo zasahování do funkčně nenahraditelné tržní ekonomiky.

Rovněž bude třeba vymezovat rámec trvalé udržitelnosti spotřebou ekologických kvalit území (znečištění, produkce odpadů, zejména odpadů nebezpečných, ochrana biodiversity, prostoru atd.). I když může být vytvořena základní idea konkretizovaného „environmentálního prostoru“, bude zřejmé, že takový prostor se bude v souladu s vývojem společnosti měnit, ať už ve smyslu svého zužování, nebo rozšiřování. Nicméně půjde zřejmě o to stanovovat alespoň programy dosahování nebo zachovávání limitů tohoto prostoru v rozmezí dvou až šesti let.

Třebaže projednání těchto dokumentů by mělo být úkolem vlády, je nepochybné, že konečné zaujetí stanoviska k nim musí mít v rukou parlament. Protože ovšem půjde také o vymezování vztahů například v rámci subnárodních regionů, na projednávání odpovídajících částí programů by se měly podílet také regionální instituce (rady pro trvale udržitelný rozvoj a zastupitelstva) a nevládní organizace.

Vláda ČR zamítla v roce 2000 návrh zákona o strategickém plánování. Z dokumentů, které tento návrh předpokládal jako nástroje strategického plánování, byla zřejmě nejdůležitější Vize udržitelného rozvoje. Má vycházet z dlouhodobých koncepcí sociálního a ekonomického rozvoje, obsahovat celistvou, společně sdílenou představu o budoucím stavu společnosti a stanovit priority dlouhodobého udržitelného rozvoje.

I všechny ostatní nástroje bude v té či oné míře nutno realizovat prostřednictvím územního plánování. Jak bylo již výše uvedeno, pracuje v současné době Ministerstvo pro místní rozvoj na návrhu nového zákona o územním plánování. Součástí této nové právní úpravy se mají stát principy udržitelného rozvoje.

Výchozí myšlenkou nové právní úpravy se zřejmě bude muset stát definice udržitelného rozvoje. I když existují stovky definic a principů, pravděpodobně všechny mají základní podobu, kterou je možné nalézt například v kanadském projektu z Ottawy nebo ve výsledcích jednání o přípravě amerického zákona o udržitelném rozvoji.

Podle ottawského projektu musí veškeré rozhodování o trvalé udržitelnosti vycházet z úcty k přírodě, včetně práv ostatních druhů a práv budoucích generací. Všichni lidé by měli mít možnost účastnit se na transformaci k udržitelnosti. Tento proces musí být

založen na předvídání a prevenci. Spory týkající se udržitelnosti nemohou být vyhrány nebo prohrány, pouze vyřešeny. Poučené rozhodování musí brát v úvahu celkové náklady opatření (tj. včetně externalit). Proces musí vycházet ze sociální, meziregionální a mezigenerační rovnosti.

Z jednání o přípravě amerického zákona o trvale udržitelném rozvoji vyplynula celá řada návrhů principů a nástrojů.

PRINCIP	VYŽADUJE
1. Integrace environmentálních a ekonomických rozhodnutí	Ekonomická rozhodnutí odpovídajícím způsobem reflektují dopady na životní prostředí včetně lidského zdraví. Iniciativy na ochranu životního prostředí musí brát v úvahu ekonomické dopady.
2. Správcovství	Řízení životního prostředí i ekonomiky ve prospěch současných i budoucích generací. Nalezení rovnováhy mezi dnešními rozhodnutími a budoucími dopady.
3. Sdílená zodpovědnost	Všichni lidé jsou odpovědní za chod ekonomiky a životního prostředí, každá bytost se zodpovídá za svá rozhodnutí a činnosti, v duchu partnerství a otevřené spolupráce.
4. Prevence	Předvídání, předcházení a zmírňování výrazně nepříznivých dopadů politik, plánů a rozhodnutí na životní prostředí (včetně lidského zdraví) a ekonomiku.
5. Ochrana	Zachování základních ekologických procesů, biologické diversity a životodárných systémů. Obezřetné a efektivní využití obnovitelných a neobnovitelných zdrojů, sklizeň znovu využitelných zdrojů podle klíče udržitelných výnosů.
6. Minimalizace odpadů	Omezení vzniku, znovuvyužití, recyklace a obnova odpadních produktů.
7. Zlepšování	Zlepšování dlouhodobé produkční schopnosti, kvality a kapacity přírodních ekosystémů.
8. Obnova a rekultivace	Obnova zničených nebo poškozených ploch pro opětovné využití. Obnova a rekultivace vyžadují zmírnění škod z minulosti. Budoucí politiky a plány musí brát v potaz potřebu budoucí obnovy a rekultivace.
9. Vědecká a technologická inovace	Výzkum, rozvoj a implementace technologií nezbytných k dalšímu zlepšení kvality životního prostředí (která zahrnuje lidské zdraví a ekonomický rozvoj).
10. Globální odpovědnost	Mysli globálně, jednej lokálně.
NÁSTROJ	VYŽADUJE
1. Efektivní využívání zdrojů	Podporu rozvoje a využití systémů správného ocenění zdrojů, řízení poptávky a alokace zdrojů a zahrnutí komplexní environmentální ceny do rozhodování a rozvoje.
2. Účast veřejnosti	Založení vhodných platform, které umožní a podpoří smysluplné zapojení veřejnosti do rozhodovacích procesů. Veřejnost musí být o možnostech zapojit se do rozhodování včas a náležitě informována, proces musí být spravedlivý ke všem stranám a musí být otevřený pro všechny, kterých se dotýkají projednávané politiky, rozvojové programy, plány a rozhodnutí.
3. Porozumění a respekt	Vědomí toho, že sdílíme společné přírodní, sociální a ekonomické prostředí. Porozumění a respekt pro odlišné sociální a ekonomické pohledy, hodnoty, tradice a aspirace je nezbytné pro spravedlivý management těchto společných zdrojů. Musí být uznána a respektována různorodost jednotlivých regionů a skupin.
4. Přístup k odpovídajícím informacím	Zlepšování a prohlubování informační báze v oblasti životního prostředí a ekonomiky. Všichni občané musí mít rovný a včasný přístup k těmto informacím.
5. Integrované rozhodování a plánování	Podpora otevřených, efektivních a aktuálních rozhodovacích a plánovacích procesů, které jdou napříč sektory. Zahrnutí časového horizontu, který zohledňuje dlouhodobé důsledky záměrů.
6. Náhrada	Podpora vzácných zdrojů náhradními zdroji všude tam, kde je to environmentálně vhodné a ekonomicky přijatelné.

Z úvah o trvalé udržitelnosti a o komplexnosti plánování trvalé udržitelnosti a tedy z úvah o základních kritériích územního plánování vyplývají tyto závěry/principy³³:

Princip 1: Plánování jako odpověď na lidské potřeby

Prvním aspektem plánování udržitelného rozvoje je uspokojení základních lidských potřeb, tj. střechy nad hlavou, tepla, zdraví, pracovní příležitosti, přístup ke službám a život v příjemném prostředí. Hospodářský systém – trh a stát, formální i neformální – poskytuje mechanismy k uspokojení těchto potřeb, zatímco životní prostředí poskytuje zdroje sloužící k uspokojování uvedených potřeb. Úkolem územního plánování je nalézt vhodné přístupy a navrhnout řešení, která dají do vzájemné rovnováhy sociální, hospodářské i environmentální priority. Pokud se taková řešení najdou, mohou získat širokou podporu, protože v sobě spojují celou škálu rozdílných zájmů. Například nalezení energeticky efektivního modelu využití území doprovázené opatřením na využívání veřejné dopravy místo osobních aut může pomoci snížit znečištění výfukovými plyny, zlepšit životní prostředí a ozdravit střed města.

Ochrana životního prostředí bývá často chápána jako omezování svobody, ale udržitelný rozvoj se pohybuje v rovině výběru. Dobré plánování si neklade za úkol nucovat určitý model chování, ale zprostředkovávat a podporovat ekologické chování a otevírat možnosti, které jsou v současnosti vytlačovány dominantními tržními trendy a politickými zásadami. Zatímco většina poválečných projektů bytové výstavby měla charakter velkých „monokulturních“ sídlišť (tj. unifikované vlastnické vztahy, 100% osídlení jednou společenskou vrstvou atd.), stávající princip podporuje v každé lokalitě různorodý bytový fond. Lidé tak budou mít větší možnost rozhodnout se, kde chtějí bydlet (a odkud budou muset nejméně dojíždět). Sociálně diverzifikované obce obvykle nabízejí širší škálu místních služeb a zaručují větší sociální stabilitu.

Rozvíjející se přístup k využití území v Evropě v našem motorizovaném věku systematicky redukuje možnost volby způsobu dopravy. Nákupní a administrativní centra na okrajích měst jsou běžně dostupná auta, ale cestovat do nich veřejnou dopravou, na kole či pěšky bývá problém. Hlavním principem udržitelného rozvoje je umisťovat nové podniky a instituce do míst dosažitelných běžnou hromadnou dopravou. Je stále jasnější, že politika zaměřená na dosažení větší rovnoprávnosti přístupu ke zdrojům (například bydlení v bytech s malou spotřebou energie nebo pracovní příležitosti) rovněž podporuje a zajišťuje trvalou udržitelnost životního prostředí a může přispět k hospodářskému rozvoji.

Princip 2: Princip prevence

Tam, kde se dají čekat velké škody způsobené škodlivinami nebo kde jsou budoucí zdroje velmi nejisté, je třeba se snažit problémům předcházet. Na globální úrovni tato prevence probíhá na mezinárodních fórech o globálním oteplování. I když vědci v současné době nemohou přesně určit, jak vážné budou klimatické změny, je zde velké riziko, a je třeba ho minimalizovat. Na místní úrovni se prevence provádí pomocí územního plánování se zaměřením na „otevřené možnosti“ všude tam, kde to jde. Současný vývoj však možnosti omezuje na jeden sektor trhu, jeden dopravní prostředek, jednu

³³ Principy jsou převzaty z publikace ICLEI (Mezinárodní rada pro místní environmentální iniciativy) nazvané „Územní plánování a rozvoj hospodářství a cestovního ruchu“ (svazek 17 série příruček pro řízení záležitostí životního prostředí určených organům veřejné správy – ICLEI, 1999)

možnost využívání území atd. Komplexnější přístup schopný pružně reagovat na změny by se měl zaměřit například na dostupnost všemi dopravními prostředky, kdy nebude problém s hospodařením, i když se ceny paliv několikrát zvýší. Budovy mohou být navrženy tak, aby se jejich funkce mohla v budoucnosti měnit v závislosti na společenských nebo hospodářských potřebách. Projekty obytných domů by měly umožňovat přístavby a adaptace v případě, že vznikne potřeba ubytovat více lidí.

Prevence v územním plánování je důležitá pro dlouhodobý ekonomický rozvoj a existenci lidských sídlišť s ohledem na možný vývoj naší planety. Znamená to, že i když se ceny paliv ztrojnásobí, bude obec schopna dále existovat.

Princip 3: Zvýšení místní soběstačnosti

Jedním z přístupů k udržitelnému rozvoji je plánování na základě myšlenky, že každá obec, každý projekt jsou malými samostatnými organismy nebo ekosystémy. Dům, čtvrť, město nebo region jsou ekosystémy v tom smyslu, že poskytují ubytování lidem, kteří v nich žijí ve svém mikroklimatu. Lidský ekosystém poskytuje svým obyvatelům pohodlí a živobytí. Jeho schopnost reprodukce (lidé a příroda) nebo obnovy z něj dělá živý organismus, který přijímá „potravu“ (jídlo, paliva, vodu, kyslík a jiné suroviny) a „vyměšuje se“ (odpadové vody, pevné odpady, emise).

Efektivní systém územního plánování sleduje vstupy a výstupy ekosystému a kvalitu života v něm. Dobré plánování a projektování mohou značně snížit vstupy i škodlivé výstupy. Teorie ekosystému je použitelná pro jednogenerační domek, obytný komplex i region. Na každé úrovni by se orgány, které rozhodují o investicích, měly snažit maximalizovat autonomii každého ekosystému a zlepšovat kvalitu života v něm. Znamená to snížit závislost na dodávkách ze vzdálených míst a omezit ničení globálního životního prostředí „vyvážením“ odpadů za hranice ekosystému.

Územní plánování musí sledovat princip soběstačnosti obcí, ale je zde nebezpečí uplatňování uměle zjednodušené koncepce. Vzorec lidského chování je velice složitý a rozmanitý a nelze ho jednoduše vměstnat do administrativně ohraničeného území. Například pro pracovní příležitosti a náročnější služby by měla být měřítkem vzdálenost při dojíždění, a ne zastavěné území. Otázka využití pozemků a dopravy ve vztahu k zaměstnání se proto musí řešit na úrovni města a příslušného regionu. Místní obchody, školy a služby by měly být dostupné pěšky, čtvrť by se měly navzájem prolínat a přecházet jedna v druhou, a nikoliv být odděleny pevně danými hranicemi.

Větší soběstačnost na jakékoli úrovni je odklonem od stávající monokulturní situace. Uniformita je nahrazena různorodostí: místo zónování široká škála využití pozemků, místo závislosti na autech výběr dopravních prostředků, monolitní typ vlastnictví domů nahrazen širokou škálou vlastnictví, prostředí bez flóry a fauny nahrazeno místní a regionální biodiverzitou.

Princip 4: Holistický přístup

Územní plánování s cílem prosazovat udržitelný rozvoj je založeno na integrovaném a komplexním přístupu k prostředí, ve kterém lidé žijí. Jedná se o propojení společenských, hospodářských a ekologických aspektů, protože už není možné (pokud to kdy vůbec možné bylo) izolovaně plánovat dopravu, nebo bytový fond, nebo vodu, nebo místní hospodářský rozvoj. Potřeba komplexního plánování se bude stále více odrážet v hodnocení plánů podle nové praxe EU, kterou již přijalo několik dalších zemí. Obecně lze říci, že vliv územního plánování na globální životní prostředí musí být posuzován už ve stadiu přípravy a pečlivě sledován při vlastní realizaci. Niže uvedené faktory jsou

převzaty z britského vládního dokumentu „Hodnocení vlivu rozvojových plánů na životní prostředí“ (1993).

ŠIROKÉ ASPEKTY	HLAVNÍ SLOŽKY
Zachování globální ekologické rovnováhy	1. atmosféra a klima 2. biodiverzita – místní i globální
Hospodárné nakládání s přírodními zdroji	3. vzduch 4. voda 5. půda 6. minerály a zdroje energie 7. flóra, fauna a stanoviště
Zlepšení kvality výstupů z lidské činnosti	8. budovy 9. infrastruktura 10. otevřený prostor 11. zemědělství
Zlepšení kvality místního životního prostředí	12. estetické hodnoty 13. kulturní dědictví
Sociální stabilita	14. bezpečnost a jistota 15. kontinuita a obnova komunity
Ekonomická životaschopnost	16. pracovní místa a jejich vznik 17. hospodářská regenerace
Sociální aspekty	18. bydlení 19. zdraví 20. vzdělání 21. zboží a služby 22. rekreace a volný čas

Princip 5: Spolupráce a účast

Dosáhnout holistického přístupu je těžké. Znalosti i praxe jsou roztrženy. Podnikatelský sektor a vládní instituce sledují rozdílné cíle, které jsou často protichůdné. Nehledě na možné negativní důsledky se snaží uspokojit jenom své vlastní zájmy nebo voliče. V mnoha zemích je například sektor dopravy nezávislý na plánovacích orgánech a energetika a ukládání odpadu obvykle rovněž nespádají pod jeden orgán. Udržitelný rozvoj ale vyžaduje propojení strategie dopravy, územního plánování, energetiky a ukládání odpadů. V oblasti ochrany životního prostředí se často objeví navzájem si konkurující názory a vzniká napětí mezi jednotlivými zájmy – ochranou přírody, efektivním využíváním energie, zachováním rázu krajiny, archeologií, kvalitou vody a ovzduší – , kdy každý odborník hájí svoji oblast.

Propojení těchto zdánlivě neslučitelných složek je tvrdým oříškem. Ale holistického přístupu nelze dosáhnout spoléháním se na názor odborníků. Jde spíše o spojení jednotlivých zájmů zastupovaných orgány a lidmi na všech úrovních, získání jejich podpory a jednotného postoje k akcím. Například plánovaná úspora energie nebude efektivní, pokud ji nebude podporovat sektor dopravy a hodnota „zeleného“ plánu se může drasticky snížit nevhodnou výstavbou a následnou nedbalostí uživatelů.

Při strategickém plánování je důležitá nejenom spolupráce státního a soukromého sektoru, ale i lidí. Udržitelný rozvoj je závislý nejenom na technických aspektech, ale i na změnách chování lidí a jejich chápání hodnot. Aktivní spolupráce veřejnosti na přípravě plánů přispěje k jejich oživení. Lidé jako konzumenti, zaměstnanci a voliči mohou vyvíjet tlak na vládní orgány a podnikatelský sektor. Efektivní výměna myšlenek

mezi tvůrci plánů a veřejností je mostem k přizpůsobení plánu požadavkům životního prostředí či sociálním problémům.

3.2.6 Ministerstvo životního prostředí

Nevyřešenou otázkou stále zůstává rozsah věcných kompetencí Ministerstva. Z hlediska principů trvalé udržitelnosti si lze představit, že všechny ústřední správní úřady se jimi budou řídit. Nicméně bude třeba institucionálně zajistit kontrolu nad dodržováním principů trvalé udržitelnosti v práci jednotlivých resortů navzdory tomu, že se výše doporučuje zřídit v nich sekce ochrany životního prostředí. Takové institucionální zajištění představuje vrchní státní dozor Ministerstva životního prostředí. Třebaže z ústavního hlediska z hlediska výkonu státní správy může jít o řešení poněkud problematičké, je třeba postupovat co nejpružněji a umožnit, aby Ministerstvo mohlo přinejmenším kontrolovat výkon běžné praxe správních úřadů jednotlivých resortů.

S tím ovšem souvisí i nutnost chápat Ministerstvo životního prostředí stále jako resort, který v souladu s potřebou celistvé ochrany životního prostředí a regulace využívání přírodních zdrojů musí mít plnou odpovědnost za rozhodování o těchto otázkách, zejména pokud jde o hospodaření v lesích a vodní hospodářství. To znamená, že je třeba, aby působnosti v těchto oblastech přešly zpět na Ministerstvo životního prostředí.

V souvislosti s implementací komunitárního práva, zejména předpisů horizontální povahy, jež se dotýkají životně důležitých otázek ochrany životního prostředí, bude třeba reformovat systém státní správy ochrany životního prostředí.

V souladu s provedenými studiemi v rámci programu Phare, zejména v rámci projektu věnovaného institucionálnímu zajištění prosazování práva životního prostředí (CR-108), je třeba vytvořit koncentrovaný státní orgán podřízený sice Ministerstvu životního prostředí, ale rozhodující ve svěřených kompetencích v prvním stupni. Vyplývá to z požadavku na vysokou odbornou způsobilost pracovníků, kteří budou rozhodovat o nejzávažnějších otázkách v kompetenci resortu. Jde mimo jiné také o to omezit rozhodování ministerstva v 1. stupni a zaručit zásadu objektivit správního rozhodování.

Takovým orgánem by se měl stát Český úřad ochrany životního prostředí (ČÚOŽP), do jehož kompetence by spadalo rozhodování podle připravovaného zákona o integrované prevenci a omezení znečišťování (IPPC), o předcházení průmyslovým haváriím, kompetence vyplývající ze zákona o chemických látkách a přípravcích, některé kompetence týkající se nakládání s nebezpečnými a zvláště nebezpečnými odpady a ochrany ovzduší, pokud jde o velké zdroje znečištění, a rozhodování na úseku ochrany přírody a krajiny, které je dnes v působnosti MŽP.

Protože posuzování vlivů na životní prostředí (EIA) by se mělo stát součástí územního rozhodování, ale protože na druhé straně je třeba zachovat určitou kontrolu z hlediska ochrany životního prostředí, bude třeba ČÚOŽP svěřit kontrolu nad dodržováním podmínek, které z procesu EIA vyplynuly.

ČÚOŽP by měl zajišťovat celkový monitoring stavu životního prostředí a monitoring emisí. Měl by zajišťovat také komunikaci s Agenturou ochrany životního prostředí EU.

Úřad by se měl skládat z ústředí a z regionálních úřadů, které by kopírovaly strukturu ústředí, jako je tomu u České inspekce životního prostředí (ČIŽP). V čele ČÚOŽP by měl stát ředitel jmenovaný ministrem životního prostředí. Jemu by byla podřízena ČIŽP a vydělené součásti ČHMÚ, Výzkumný ústav vodohospodářský a Česká agentura ochrany přírody a krajiny.

3.2.7 Regionální a místní veřejná správa

Všeobecná tendence vývoje kompetencí na úrovni regionálních a místních orgánů směřuje ke zvyšování jejich role a samostatnosti. Na předním místě tento vývoj zahrnuje kompetence v oblasti ochrany životního prostředí, mimo jiné v souladu se závěry „Konference OSN o životním prostředí a rozvoji v roce 1992“.

To ovšem vyžaduje vzít v úvahu současnou strukturu veřejné správy a její kompetence na jednotlivých úrovních, včetně samostatné působnosti místních orgánů. Teprve tyto rozborů mohou ukázat, kde je již dnes bez dalšího možné decentralizovat rozhodování právě na místní a regionální úroveň, buď z vyšších orgánů veřejné správy (okresy), nebo zejména z ministerstev.

Na vytváření programů v intencích doporučení Agendy 21 je třeba na regionální a místní úrovni klást zvláštní důraz. Zejména na místní úrovni je třeba, aby se programy nedotýkaly pouze městských/obecních obvodů – intravilánů, ale aby zahrnovaly také širší okolí, z něhož místa čerpají nejrůznější zdroje (voda, potraviny apod.) a kam ukládají odpady. Cílem má být maximalizace spoléhání na tento prostor a omezování závislosti na vnějším příkonu zdrojů.

Na obou úrovních, tj. obecní i regionální, je třeba zřídít jako poradní orgány rad komise pro trvale udržitelný rozvoj. Jejich kompetence by měly být obdobné a přiměřené úkolům a kompetencím Rady pro trvale udržitelný rozvoj vlády.

Na úrovni krajů bude ovšem třeba definovat podobný rámec trvalé udržitelnosti jako na úrovni celostátní. Ten budou muset respektovat obce při vytváření programů Místní agendy 21. V této fázi nelze určit orgán, který by tento úkol zajišťoval spolu s vytvářením programu regionálních a místních agend 21, a to ani na úrovni krajů, ani na úrovni obcí. V krajích i ve statutárních městech to bude zřejmě vyžadovat vytvoření speciálního útvaru nebo přenesení těchto úkolů na komise pro trvale udržitelný rozvoj. V ostatních obcích majících statut měst by mohly stejnou funkci vykonávat odbory životního prostředí ve spolupráci s komisemi pro trvale udržitelný rozvoj. Pokud by Místní agendu 21 vytvářely menší obce, dělo by se tak zřejmě ve spolupráci s pověřenými obcemi, pokud vůbec.

Ze **zákona č. 128/2000 Sb., o obcích**, plyne, že pro nastolování vztahů trvalé udržitelnosti jsou zvláště relevantní tato ustanovení:

- § 46, podle něhož obce mohou při výkonu své samostatné působnosti vzájemně spolupracovat. Z odstavce 2 tohoto ustanovení je důležité písm. b), podle něhož mohou obce vytvářet svazky obcí;
- § 50 v této souvislosti zvláště zdůrazňuje, že předmětem činnosti svazku obcí může být zejména ochrana životního prostředí a dále řada otázek, včetně nakládání s komunálními odpady, zásobování vodou a odvádění a čištění odpadních vod. Toto jistě zužující pojetí nevylučuje, ale naopak předpokládá vytváření programů trvalé udržitelnosti se širším rámcem a dosahem. Nevylučuje proto ani zpracovávání místních agend 21 pro celý svazek obcí;
- § 55 umožňuje spolupráci s obcemi jiných států, což má zvláštní význam, pokud jde o vytváření euroregionů a spolupráci v jejich rámci.

Postuláty trvalé udržitelnosti zajišťují zejména kompetence zastupitelstva obcí podle § 84 odst. 2 písm. a), podle něhož zastupitelstvo schvaluje program územního rozvoje obce, a písm. b) zákona, podle něhož zastupitelstvo schvaluje územní plán obce a regulační plán a vyhláší jejich závazné části obecně závaznou vyhláškou. Podle ustanovení § 84 odst. 2 písm. j) zastupitelstvo vyhláší místní referendum.

Tento zákonný rámec poskytuje dostatek kompetenčního prostoru pro nastolování vztahů trvalé udržitelnosti, případně vytváření místních programů trvalé udržitelnosti.

Řada ustanovení **zákona č. 129/2000 Sb., o krajích**, vytváří rámec, který lze využít v zájmu principů trvalé udržitelnosti:

- § 35 odst. 2 – zastupitelstvo koordinuje rozvoj územního obvodu, schvaluje programy rozvoje územního obvodu kraje (písm. d/), schvaluje územně plánovací dokumentaci pro území kraje (písm. e/), stanoví rozsah základní dopravní obslužnosti pro území kraje (písm. g/), rozhoduje o spolupráci kraje s jinými kraji a o mezinárodní spolupráci (písm. h/);
- § 24 odst. 1 – kraje mohou při výkonu své samostatné působnosti spolupracovat;
- § 28 – kraje mohou spolupracovat i s územními samosprávnými celky jiných států a zejména vstupovat do regionálních seskupení se zahraničními partnery. Obsahem této spolupráce mohou být jen činnosti patřící do samostatné působnosti krajů. To vytváří plně předpoklady pro spolupráci v rámci euroregionů a pro tvorbu na této bázi založených programů trvale udržitelného rozvoje.

3.2.8 Soudy

V části pojednávající o právním rámci trvale udržitelného rozvoje byla zdůrazněna nutnost zásadně reformovat systém správního soudnictví. V oblasti životního prostředí tento aspekt souvisí s implementací požadavků 3. pilíře Aarhuské úmluvy, tedy s přístupem k právní ochraně, jehož podstatou je přezkoumávání rozhodnutí správních úřadů nezávislými, objektivními orgány zřízenými na základě zákona. Tento pilíř je zároveň nejproblematictější z celé úmluvy. Nejasnosti spojené s nedokonalostí české právní úpravy i institucionálního rámce mohou vést ke zpomalení procesu její ratifikace.

V současné době se v České republice připravuje zásadní reforma správního soudnictví. Měla by být dokončena k 1. 1. 2003. Její potřeba vyplývá z požadavků komunitárního práva i např. z nezbytnosti zajistit naplnění Evropské úmluvy o právech a základních svobodách.

V 2.3.2 byly uvedeny ty požadavky, jež by měla reforma správního soudnictví naplnit z hlediska ustanovení Aarhuské úmluvy. Je třeba připustit, že reforma správního soudnictví neumožní tyto požadavky splnit. Zejména mohou být problematická ta její ustanovení, která se dotýkají aktivní legitimize k podávání návrhů k přezkumu i rozsahu přezkumu vyplývajících z požadavku plné jurisdikce přezkumných orgánů. S tím souvisí potřeba odborné fundovanost těch, kteří budou členy takovýchto orgánů.

Z tohoto důvodu se jeví jako vhodná varianta ustavení nezávislých správních tribunálů zřízených na základě zákona. Za nejvhodnější legislativní základ pro zřízení takovýchto orgánů lze považovat i připravovaný a výše zmiňovaný kodex životního prostředí, který počítá s účastí veřejnosti na rozhodování ve smyslu Aarhuské úmluvy v tom nejširším slova smyslu.

Návrh, který je předkládán v následujícím textu, je poměrně podrobný. Hlavním důvodem je skutečnost, že navrhované řešení je zásadní novinkou v českém institucionálním rámci a vybočuje z dosud obecně přijímaných a právem upravených pravidel.

Správní tribunály pro otázky životního prostředí (dále jen „správní tribunály“) by měly být nezávislé na správních úřadech. Jejich působnost by měla být omezena územním obvodem kraje.

Správní tribunály by měly mít následující kompetence:

- a) přezkoumávání rozhodnutí správních úřadů ve věcech životního prostředí,

- b) přezkoumávání jiných opatření správních úřadů ve věcech životního prostředí,
- c) rozhodnutí o uložení povinnosti správnímu úřadu vydat rozhodnutí,
- d) určení, zda existuje nebo neexistuje právní vztah nebo zda je správní akt nicotný.

Velice důležitou otázkou je složení správních tribunálů. Správní tribunály musejí rozhodovat ve správních senátech. Počet členů senátů bude odlišný podle druhu rozhodování. Předsedou senátu by vždy měl být soudce jmenovaný ke správnímu tribunálu prezidentem republiky. Dalšími členy senátu by měli být komisaři. Ty by jednak jmenoval ministr životního prostředí a jednak by je volilo zastupitelstvo kraje.

Komisaři, kteří by se stali členy senátů, by museli splňovat určité požadavky, které by je kvalifikovaly k plnění jejich funkce:

- a) vysokoškolské vzdělání odborného nebo právního směru,
- b) správní praxe u správních úřadů po dobu nejméně deseti let,
- c) neměl by zastávat žádný veřejný úřad

Bylo by vhodné, aby u správních tribunálů působili asistenti, které by ustanovoval předseda správního tribunálu. Asistenti by měli mít vysokoškolské vzdělání právního směru a vykonávat úkoly dle pokynů soudce.

Jak bylo výše uvedeno, je důležité vyřešit otázku aktivní legitimace, neboli práva podávat návrhy na přezkoumání rozhodnutí správního úřadu. Tyto návrhy by měl mít právo podávat:

- a) účastník správního řízení, v němž bylo vydáno napadené rozhodnutí,
- b) ten, kdo tvrdí, že byl rozhodnutím, opatřením nebo nečinností zkrácen na svých právech,
- c) obec, jejíž územního obvodu se věc týká, resp. jejíž životní prostředí může být rozhodnutím ovlivněno,
- d) ministr životního prostředí,
- e) občanské sdružení nebo obecně prospěšná společnost (dále jen sdružení) za předpokladu, že působí nejméně pět let v oblasti ochrany životního prostředí a že je registrováno Ministerstvem životního prostředí jako sdružení, jež má aktivní legitimaci.

Správní tribunál by měl přezkoumávat rozhodnutí správních úřadů v plné jurisdikci. To znamená, že by měl mít možnost sám zjišťovat skutkovou podstatu, provádět a samostatně hodnotit důkazy.

Pokud by tribunál pro to shledal důvody, mohl by rozhodnout následovně:

- a) změnit nebo zrušit napadené rozhodnutí,
- b) návrh zamítnout a rozhodnutí potvrdit.

Při zrušení rozhodnutí by vrátil věc k novému projednání správnímu úřadu. Ten by byl právním názorem a skutkovým stavem, jak ho zjistil správní tribunál.

Řízení o přezkoumání jiných opatření správního úřadu by se mělo zahajovat na základě návrhu.

Pokud by správní tribunál zjistil, že opatřením byl porušen zákon, opatření by zrušil a podle okolností by nálezem přikázal správnímu úřadu, aby něco konal nebo se něčeho zdržel.

V případech nečinnosti správního úřadu by návrhatelem měl být ten, kdo tvrdí, že byl na svých právech přímo zkrácen tím, že bezvýsledně podal návrh nebo podnět ke správnímu úřadu, který měl povinnost o něm rozhodnout.

3.2.9 Mezinárodní spolupráce

Třebaže například vztahy k EU jsou předmětem příslušných mezinárodních úmluv, zůstává neupravena užší spolupráce mezi regionálními uskupeními států. Je zřejmé, že to bude záležitost spolupracujících států. Objevuje se názor, že země Visegrádu by z mnoha důvodů mohly a měly vytvořit podobné uskupení, jaké dnes představují v rámci EU státy Beneluxu.

Pro institucionální zajištění spolupráce států Visegrádu bude vhodné vytvořit institucionální rámec, ovšem širší než jen pro životní prostředí. Takovou instituci by mohla představovat mezivládní konference pro obecné i zvláštní otázky společných zájmů a politiky.

Pokud jde o otázky životního prostředí a trvalé udržitelnosti, společné zájmy zřejmě představují otázky dopravy, energetiky, ochrany přírody, ochrany ovzduší, hospodaření s vodními zdroji a ochrana čistoty vod, turismus a spolupráce v rámci euroregionů (například zejména při zpracovávání společných programů Agendy 21).

4. Ekonomické nástroje pro trvale udržitelný rozvoj

4.1 Úvod

Převedení současných trendů ve výrobě, spotřebě a ostatních aktivitách na trajektorii trvale udržitelného rozvoje bude v České republice – stejně jako ostatních zemích – vyžadovat využívání mnohem širšího rejstříku nástrojů ekologické politiky, než tomu bylo dosud. Jádrem české ekologické politiky přitom zůstávají regulační nástroje efektivně doplňované ekonomickými nástroji, mechanismem finanční podpory a horizontálně působícími nástroji. Relativně pomalejším tempem než v ostatních zemích EU se začínají rozvíjet dobrovolné přístupy k ochraně životního prostředí ze strany průmyslové sféry.

Plné rozvinutí potenciálu jednotlivých nástrojů ekologické politiky, respektující specifické podmínky české ekonomiky, umožní dosáhnout ekologických cílů na základě efektivní kombinace administrativního řízení s širokým spektrem tržních i netržních nástrojů a opatření. Důležitým rysem nového přístupu k nástrojům ekologické politiky je tvůrčí hledání nejvhodnější kombinace nástrojů, která nejlépe vyhoví povaze řešeného ekologického problému a charakteru adresáta, resp. cílové skupiny, kterým je nástroj určen. Takovýto přístup eliminuje aplikaci standardních všeobecně platných řešení. Předpokládá jak těsnější meziodvětvovou a mezioborovou spolupráci, tak spolupráci s rostoucím počtem veřejných a soukromých organizací. V odborné literatuře bývá označován jako „třetí fáze regulace“.³⁴

Zjednodušenou charakteristiku tohoto přístupu je možno považovat za nejobecnější nárys trendu v rozvoji nástrojů ekologické politiky směrem k trvale udržitelnému rozvoji.

Předložená studie se zaměřuje na dílčí tematickou oblast koncepce trvale udržitelného rozvoje, kterou je „...účinné využívání ekonomických a tržních nástrojů a dalších stimulů“ v ekologické politice (viz Agenda 21, 8. kapitola). Cílem studie je naznačit, do jaké míry může zařazení ekonomických nástrojů do nástrojového mixu ekologické politiky ČR přispět k naplnění kritérií trvale udržitelného rozvoje.

³⁴ Viz např. Bill L. Long: Environmental Regulation: The Third Generation, The OECD Observer, No. 206, June, July 1997, pp. 14–18.

4.2 Místo ekonomických nástrojů v „nástrojovém mixu“ ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj (obecná část)

Ekonomickými nástroji budeme v dané kapitole rozumět takové nástroje ekologické politiky, které využívají k dosažení ekologických cílů cenový mechanismus: finančně zatěžují ekologicky negativní aktivity ekonomických subjektů a naopak zvýhodňují jejich ekologicky šetrné chování.³⁵ Praxe potvrdila, že tato internalizace ekologických požadavků do rozhodovacího procesu jednotlivých znečišťovatelů ekonomickou formou, která je důslednou realizací principu „platí znečišťovatel“, je v mnoha případech účinnější a ekonomicky efektivnější než pouhá přímá regulace. Ta je v rostoucí míře statická, neflexibilní a suboptimální z hlediska ekologické a ekonomické efektivity. Přímá regulace je rovněž náročná na informační zabezpečení kontroly plnění.

Ekonomické nástroje je možno klasifikovat podle různých kritérií. Ve vztahu k trvale udržitelnému rozvoji bude praktické rozlišit ekonomické nástroje ovlivňující znečištění jednotlivých složek životního prostředí, kam patří především poplatky (emisní, produkční, uživatelské), daně, systém obchodovatelných povolení, zálohový systém, odpovědnostní platby a podpory na ochranu životního prostředí. Do této skupiny patří i nástroje, které mají ambice ovlivnit znečištění životního prostředí v nadnárodním rámci.

Do druhé skupiny pak lze zařadit ekonomické nástroje zaměřené na oblast řízení přírodních zdrojů, včetně ochrany přírody a biodiverzity.

Ve velmi zjednodušené podobě je možno říci, že kritéria trvale udržitelného rozvoje³⁶ vyžadují, aby ekonomické nástroje přispívaly k:

- minimalizaci nároků na čerpání neobnovitelných a šetrné využívání obnovitelných přírodních zdrojů, surovin, energie a minimalizaci záboru území,
- minimalizaci negativních vlivů na prostředí, emisí do ovzduší a vod, kontaminace půd, produkce odpadů i hlukové zátěže a minimalizaci potenciálních rizik a havárií,
- důsledné ochraně případně zmnožení a zkvalitnění základního přírodního a lidského kapitálu.

Ekonomické nástroje ekologické politiky mohou tyto požadavky naplnit – v závislosti na konkrétních podmínkách a na jejich konkrétním zařazení do systému dalších nástrojů – realizací svých potenciálních funkcí. Jde především o:

- internalizační funkci, kdy ekonomický nástroj představuje způsob jak alespoň částečně zohlednit ve výrobních nákladech znečišťovatele negativní externality jeho aktivit (znečištění);
- stimulační funkci, kdy ekonomické nástroje stimulují znečišťovatele ke snížení úrovně jeho znečištění nebo k omezování spotřeby přírodních zdrojů;
- stimulace může současně vytvářet účinný tlak na rozvoj ekologicky šetrných technologií a inovací;

³⁵ Užší definice ekonomických nástrojů vyžaduje, aby tyto nástroje vytvářely, simulovaly nebo využívaly tržní mechanismus. Naopak širší definice OECD pouze vypočítává některé komponenty ekonomických nástrojů: přítomnost finančního stimulu, volnost ekonomického subjektu při reagování na tento stimul, účast orgánů státní správy při formování nástroje a především snaha zachovat nebo zlepšit využitím ekonomického nástroje kvalitu životního prostředí.

³⁶ Viz kritéria udržitelnosti ve vztahu k ochraně životního prostředí, jak je formuluje Státní politika životního prostředí Ministerstva životního prostředí ČR z dubna 1999.

- finanční funkci, kdy primárním cílem ekonomického nástroje je dosáhnout určitého finančního výnosu, který je dodatečným zdrojem financování opatření na ochranu životního prostředí;
- redistributivní funkci, kdy je prostřednictvím ekonomického nástroje změněn nebo zmírněn finanční nebo nákladový dopad nástroje na různé typy subjektů;
- vyrovnávací funkce, kdy ekonomický nástroj usiluje o vyrovnání rozdílných ekonomických podmínek znečišťovatelů, které jsou důsledkem minulého vývoje nebo působení normativních nástrojů;
- využití některých ekonomických nástrojů (především obchodovatelných emisních povolení) může vést k výraznému snížení celkového objemu nákladů na snížení znečištění životního prostředí.

Do jaké míry plní nejčastěji využívané nástroje ekologické politiky ČR výše uvedené funkce a přispívají (či nepřispívají) k naplnění kritérií trvale udržitelného rozvoje, podrobněji analyzuje 2. kapitola.

Zůstaneme-li v obecnější rovině, vyžadují principy trvale udržitelného rozvoje respektovat ekonomické, environmentální a sociální cíle rozvojových programů. Mají-li být ekonomické nástroje s těmito cíli kompatibilní, znamená to neusilovat pouze o nákladově efektivní způsob dosažení normativně stanovených ekologických cílů, ale zvažovat současně i míru jejich ekologické účinnosti a ekonomické a sociální dopady. Jinými slovy, kombinace nástrojů ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj musí zajistit, že nebude respektováno pouze ekonomicky definované optimum ochrany životního prostředí³⁷, ale především optimum ekologické a sociální. Musí trvale zabezpečit, že nedojde k překročení prahu, který znamená vznik nevratných škod na lidském zdraví a přírodním prostředí.

Ekonomická dimenze trvale udržitelného rozvoje v širším pojetí současně požaduje, aby zařazení ekonomických nástrojů do systému nástrojů ekologické politiky bylo – pro jejich finanční komponentu – posuzováno nejen z hlediska cílů ekologické politiky, ale z hlediska cílů rozpočtové, fiskální a finanční politiky.

Na rozdíl od situace ve vyspělých zemích EU naráží systematická příprava nástrojového mixu ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj v transformující se ekonomice ČR v tomto smyslu na absenci dlouhodobějších a alespoň relativně stabilních pravidel v oblasti rozpočtové či fiskální politiky.

Současná situace je charakterizována tím, že určitá pravidla existují pouze v měnové politice ČR. Jde o tzv. cílování inflace, které platí od r. 1998. Ve fiskální politice však jakákoliv závazná pravidla, s nimiž by bylo možno konfrontovat navrhované ekonomické nástroje ekologické politiky, dosud absentují. Jediným významnějším pokusem o vytvoření těchto pravidel byla idea „zákona o vyrovnaném rozpočtu“, která byla politicky neprůchodná. Z obecnějšího pohledu je z hlediska kritérií trvale udržitelného rozvoje za těchto okolností závažné především to, že řadu rozpočtových výdajů je možno relativně snadno přesouvat do budoucnosti nebo mimo rozpočet (mimorozpočtové fondy), a tím zatěžovat budoucí generace. Cílevědomou přípravu dalšího vstupu ekonomických nástrojů do ekologické politiky by usnadnilo zavedení pravidel fiskální politiky, která by pracovala alespoň se střednědobým časovým horizontem a která by pokrývala celý veřejný sektor, nikoliv pouze státní rozpočet. Přesnější posouzení udržitelnosti

³⁷ Minimum celkových nákladů na ochranu životního prostředí se nalézá v bodech, kde se mezní absolutní hodnoty škod a nákladů vyrovnají.

(neudržitelosti) vývoje veřejných financí v delším časovém horizontu nabízí pravidla založená na generačním účetnictví (např. v USA tvoří generační účty přílohu k rozpočtu). V ČR není dosud ani náznak akceptování této cesty. V období příprav na vstup do EU je možno označit za jakési pomocné fiskální pravidlo platné pro ČR tzv. maastrichtské kritérium, podle kterého by deficit státního rozpočtu neměl překročit 3 % hrubého domácího produktu.³⁸

Sociální dimenzi trvale udržitelného rozvoje můžeme ve vztahu k ekonomickým nástrojům ekologické politiky interpretovat z dvojího pohledu. První vyžaduje zvažovat dopad ekonomických nástrojů ekologické politiky na široký okruh zájmových skupin, neomezující se tradičně pouze na skupiny obyvatelstva podle výše jejich příjmů. Do úvah je nutno zahrnout podrobnou analýzu dopadu ekonomických nástrojů např. na malé či střední podniky, na podniky diferencované podle odvětví, na rozmanitá geografická, regionální či mezinárodní seskupení. Pokud dopady daného ekonomického nástroje nadměrně zatěžují nejslabší skupiny, je sociální aspekt důvodem pro přijetí kompenzačních a zmírňujících opatření, které doplňují zavedení daného nástroje.

Kritéria trvale udržitelného rozvoje současně vyžadují konstruovat takové ekonomické nástroje, které berou zřetel na zájmy budoucích generací – jako nositele negativních externalit soudobých hospodářských aktivit. Rozvoj takových nástrojů vyplývá ze závazku ke spravedlivější distribuci zdrojů a práva budoucí generace na kvalitní přírodní prostředí, což jsou klíčové principy trvale udržitelného rozvoje (ekonomické nástroje v ochraně ozónové vrstvy Země, při omezení emisí skleníkových plynů aj.).

Druhým aspektem propojení ekonomických nástrojů ekologické politiky se sociální dimenzí je otázka využití výnosů poplatků či jiných ekonomických nástrojů v ochraně životního prostředí ve prospěch řešení problémů v sociální sféře, včetně nezaměstnanosti. V kapitole 2 je uveden příklad využití výnosů ekologických daní pro snížení zatížení pracovní síly, které přispívá ke snížení nezaměstnanosti.

Ekonomické nástroje ekologické politiky – při dalším rozvoji jejich typů a rostoucím počtu jejich aplikací – budou v období přechodu na trajektorii trvale udržitelného rozvoje efektivně doplňovat nástroje regulační. Jejich váha v nástrojovém mixu ekologické politiky však bude vzrůstat.

Rozvoj ekonomických nástrojů ekologické politiky je ve větší míře než regulační nástroje kompatibilní s tendencí omezovat přímé vládní intervence do národního hospodářství, ať ve smyslu finančním (rozsáhlá privatizace), nebo ve smyslu regulačním (rozsáhlá deregulace v řadě oblastí). Jsou považovány za vhodnější nástroj ekologické politiky, pokud v jejím rámci převažuje důraz na prevenci. Oproti přímé regulaci se oceňuje i možnost jejich využívání v těch sférách, kde přímá fyzická regulace není proveditelná, např. ve vztahu k rozptýleným či mobilním zdrojům znečištění.

Ekonomické nástroje mají potenciál vyhovět stále sílící potřebě integrovat jednotlivé dílčí politiky, která se v oblasti ochrany životního prostředí odráží v úsilí o jeho integrované řízení.

Při zařazení ekonomických nástrojů do mixu nástrojů ekologické politiky budou kvalifikovaněji vážena i jejich negativa (např. zvýší-li se v důsledku daného nástroje ceny, bude zvažován jejich vliv na inflaci, bude-li mít nástroj negativní distribuční dopad, bude zvažována únosná míra zmírňujících a kompenzujících opatření, bude-li nástroj

³⁸ Zpracováno za pomoci stati M. Čiháka: Pravidla v české hospodářské politice, v "Ekonomika, právo a politika", sborník textů ze seminářů, CEP č. 1/1999.

generovat výnosy, bude se zvažovat, do jaké míry jde o nejistou veličinou, a tudíž nejistý příjem státního rozpočtu nebo státního účelového fondu apod.).

4.3 Vývoj ekonomických nástrojů ekologické politiky České republiky k trvale udržitelnému rozvoji

Česká republika využívá k dosažení cílů v ochraně životního prostředí srovnatelný mix nástrojů jako většina zemí EU. Ekonomické nástroje přitom doplňují nástroje normativní. Tradičně však mezi nimi dominují poplatky, jejichž prostřednictvím je řešen větší okruh ekologických problémů, než je tomu v jiných zemích. V souladu s vývojem v zemích EU se v ekologické politice ČR odráží tendence k vyššímu uplatnění daní ve spektru jejich nástrojů.

V dané kapitole budeme analyzovat nejvyužívanější ekonomické nástroje ekologické politiky ČR z hlediska jejich dalšího možného rozvoje ve směru cílů trvale udržitelného rozvoje.

4.3.1 Poplatkové systémy

Ovzduší

Ochranu kvality ovzduší je možno zajistit alternativními nástroji ekologické politiky, resp. jejich různě strukturovaným mixem.

Většina zemí EU řeší problematiku ochrany kvality ovzduší výhradně normativní cestou, především zavedením emisních limitů, přípustné tmavosti kouře, event. pachového čísla. Jsou doplněny stanovením emisních stropů a redukčních cílů v čase. Plnění těchto normativů je důsledně kontrolováno a jejich neplnění sankcionováno. Vedle toho je vyvíjen tlak na aplikování nejlepších dostupných technologií, přičemž se uvažuje o normativní úpravě v této oblasti.

Ochrana ovzduší v České republice je založena na kombinaci normativního přístupu (především emisních limitů) s poplatkovým systémem. Poplatky za znečišťování ovzduší jsou tradičním, dlouhodobě využívaným nástrojem. Funkce, které jsou z hlediska trvale udržitelného rozvoje žádoucí, plní však velmi omezeným způsobem. Sazby poplatků ze znečišťování ovzduší jsou v ČR natolik nízké, že nestimulují znečišťovatele ke snížení objemu znečištění, a nemají tudíž žádoucí ekologický efekt. Nevytváří ani tlak na rozvoj nových technologií, protože jsou zaměřeny spíše na opatření „u zdroje“ než na žádoucí prevenci znečištění. V současné realitě ČR plní tyto poplatky pouze svou fiskální roli. Výnosy poplatků za znečišťování ovzduší jsou z rozhodující části využity k financování investic na ochranu ovzduší (v posledních letech šlo především o plynofikaci měst a obcí).

Poplatkový systém zahrnuje velký počet znečišťujících látek a těžkých kovů (cca 100 látek), což klade vysoké nároky na jejich monitoring a zvyšuje celkové náklady spojené s tímto poplatkovým systémem.³⁹ Nelze jej efektivně využít ve vztahu k malým rozptýleným zdrojům.

Je evidentní, že plnění potenciálně možných funkcí poplatkového systému v oblasti znečištění ovzduší je při přechodu na trajektorii trvale udržitelného rozvoje nedostatečné a neudržitelné. Při úvahách o modifikaci tohoto ekonomického nástroje je nezbytné rozlišit krátkodobý, střednědobý a dlouhodobější časový horizont.

³⁹ Podobně vysoký počet látek znečišťujících ovzduší zpoplatňuje Polsko (cca 62 látek). V Itálii jsou zpoplatňovány pouze emise SO₂ a NO_x.

V krátkodobém horizontu převažují pragmatické důvody pro zachování stávajícího kombinovaného systému ochrany ovzduší v ČR, který je – i přes nízké sazby poplatků – proti pouhé normativní úpravě přísnější a náročnější. V jeho rámci jsou znečišťovatelé nuceni vydávat nejen náklady na investice a technologie, které sníží znečištění do úrovně stanovené emisním limitem, ale platit navíc poplatek za každou emitovanou tunu znečištění (bez ohledu na to, jde-li o nadlimitní či podlimitní znečištění). Tato úprava vede znečišťovatele ke snížení emisí i pod stanovené limity, což ve svém souhrnu výrazněji přispívá k minimalizaci celkových emisí do ovzduší než uplatnění pouze normativních nástrojů. Velmi vážným argumentem pro zachování systému poplatků za znečištění ovzduší v krátkodobém časovém horizontu je nenahraditelnost jeho finanční funkce. Přejímání legislativy ES v oblasti ochrany ovzduší bude spojeno se značnými finančními nároky na nutná opatření v této sféře (např. naplnění emisních limitů, snižující koncentrace znečišťujících látek pod práh zdravotního rizika podle příslušných směrnic ES) a bude nevyhnutelně třeba, aby se na nich podílel i stát prostřednictvím Státního fondu životního prostředí. Podpůrným argumentem pro krátkodobé zachování emisních poplatků je i to, že přes výrazné snížení znečištění ovzduší za posledních deset let v ČR stále přetrvává vysoká energetická náročnost na jednotku hrubého domácího produktu a s tím spjatý vysoký objem emisí na jednotku HDP.

Ve střednědobém a dlouhodobém časovém horizontu se bude stále ve větší míře uplatňovat nástrojový mix, zahrnující nejen normy, limity a pokuty, poplatky a daně, ale i vzrůstající počet dobrovolných dohod na snížení znečištění ovzduší pod stanovené emisní limity ze strany průmyslové sféry. V souladu s postupem ekologické daňové reformy budou některé poplatky nahrazeny daněmi z paliv a energie (podrobněji viz kap. 2.2.). Poplatkový systém i daně budou po určité období koexistovat vedle sebe zejména proto, že ekologická daňová reforma (ve své prvotní podobě) pokryje především zdroje z oblasti energetiky. Další průmyslové zdroje znečišťování ovzduší budou mimo dosah daňové reformy a budou vyžadovat specifickou úpravu. V této souvislosti se nabízí rozšířit mix nástrojů ekologické politiky ve větší míře o tzv. produkční poplatky. Ty mohou být stanoveny buď na obsah některých nežádoucích látek ve výrobku, nebo na výrobek jako takový.

V závislosti na konkrétních problémech v ochraně ovzduší České republiky se může ukázat účelné zachovat v dlouhodobější perspektivě jako součást nástrojového mixu ekologické politiky emisní poplatky pro tuhé emise, vztažené na těžké kovy, které jsou v nich obsažené. Předpokladem je, že výnosy poplatků budou využity způsobem, který nenarušuje rovné podmínky hospodářské soutěže.

V dlouhodobém časovém horizontu nelze vyloučit požadavky na zavedení některých specifických – v našich podmínkách nových – ekonomických nástrojů ochrany ovzduší, které budou vyplývat z mezinárodních smluv či konvencí. Nejpravděpodobnější je zavedení obchodovatelných emisních povolení na nadnárodní úrovni, tj. nástroje, který v ochraně ovzduší ČR – kromě některých teoretických simulací – dosud absentuje a k jehož efektivnímu zavedení nejsou dosud podmínky. Dalším imperativem pro fungování jakéhokoliv ekonomického nástroje v ochraně ovzduší v ČR budou harmonizační pravidla ES pro tuto oblast, která jsou vedena cílem dosáhnout jak kvalitativních cílů v ochraně ovzduší, tak zlepšeného fungování jednotného trhu Unie.

Ochrana ozónové vrstvy Země

Obdobně při ochraně ozónové vrstvy Země dominují v ČR regulační nástroje. Ty podrobněji rozvíjí návrh zákona o ochraně ovzduší a ochraně ozónové vrstvy Země.

Látky, které ozónovou vrstvu narušují⁴⁰, je zakázáno vyrábět, dodávat na trh a používat. Pro základní použití těchto regulovaných látek jsou stanoveny kvóty. Obdobně jsou stanoveny roční limity pro dovozy a vývozy jednotlivých regulovaných látek.

Regulační nástroje pro ochranu ozónové vrstvy Země jsou od r. 1996 doplněny o poplatky za spotřebu látek poškozujících ozónovou vrstvu země. Poplatek plnil vyrovnávací funkci (zhruba vyrovnával ceny škodlivých a ekologicky šetrných „freonů“), stimulační funkci (stimuloval k využívání recyklovaných freonů) a finanční funkci (výnosy poplatků jsou příjmem Státního fondu životního prostředí a spolufinancují vybudování a provoz recyklačního systému pro freony). Poplatek se ve svých funkcích osvědčil a minimálně do doby, než bude aplikováno harmonizované celoevropské řešení, jej doporučujeme ponechat (při podstatném zvýšení jeho sazeb). Poplatek by byl nadále příjmem Státního fondu životního prostředí ČR a účelově využíván k ochraně ozónové vrstvy Země, zejména při financování projektů „freonového programu“.

Obdobný systém je využíván v Maďarsku, kde jsou poplatky za těžké a lehké freony příjmem Centrálního fondu na ochranu životního prostředí. Na Islandu jsou poplatky za látky narušující ozónovou vrstvu Země součástí poplatků za nebezpečné odpady. Austrálie využívá poplatky pouze na dovozy látek narušujících ozónovou vrstvu Země a z výnosů financuje mj. kampaně o významu ochrany ozónové vrstvy Země.

Ze zhodnocení zahraničních zkušeností s využíváním ekonomických nástrojů v oblasti ochrany ozónové vrstvy vyplývá, že dosud nevyužitý potenciál leží v aplikaci obchodovatelných povolení. Tento systém, je-li dobře nastaven, zaručuje jak výrazné snížení výroby a dovozu látek narušujících ozónovou vrstvu Země, tak výrazné snížení celkového objemu nákladů na toto snížení. Tím přibližuje řešení tohoto problému principu trvalé udržitelnosti.

V dané sféře využívá tento nástroj pouze Kanada a USA. V Kanadě se vztahují obchodovatelná emisní povolení na látky znečišťující ozónovou vrstvu Země na zpracovatele, distributory a uživatele, v USA na výrobce a dovozce těchto látek.

Česká republika se připojila k zemím, které využívají poplatky za znečišťování hlukem. V podmínkách ČR však tento poplatek, zavedený interním předpisem České správy letišť, neplní své hlavní poslání, tj. vytvoření ekonomického stimulu pro snižování množství obyvatel vystavených nadměrné hlukové zátěži. Plní pouze roli fiskální s tím, že dosud neexistuje uspokojivý mechanismus umožňující České správě letišť financovat protihluková opatření a odškodňovat hlukem postižené obce. V současné době je poplatek omezen pouze pro letiště Praha-Ruzyně.

Voda

Relativně stabilnější pozici je možno v nástrojovém mixu ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj připsat poplatkům v oblasti vodního hospodářství, které působí spolu s emisními a imisními limity při ochraně jakosti povrchových vod. Jde především o poplatky za vypouštění odpadních vod do vod povrchových z bodových zdrojů znečištění, kde je možno flexibilně – na základě reálné potřeby – zpoplatňovat větší či menší počet znečišťujících látek. Obdobně je možno ekonomicky, tj. vyšší sazby poplatku a poskytováním či omezováním úlev z placení poplatku, stimulovat čištění odpadních vod v sídlech s menším počtem ekvivalentních obyvatel. Z dlouhodobějšího hlediska, kdy kritéria trvale udržitelného rozvoje budou stále výrazněji přesouvat důraz na prevenci, se stane diskutabilní dosavadní konstrukce těchto poplatků, která vychází z úrovně výrobních nákladů na jednotku odstraněného znečištění u typické čistírny.

⁴⁰ Jde především o plně substituované chlorfluorderiváty uhlovodíků, halony, tetrachlormetan aj.

Dosud bílým místem je vhodný rejstřík ekonomických nástrojů pro ochranu jakosti povrchových vod před znečištěním z plošných zdrojů. Komunitární legislativa ES nabízí v této sféře především administrativní řešení, jako je zavedení „správné zemědělské praxe“ spolu s vysokými cenami hnojiv, pesticidů a ostatních chemických inputů.

Pokud bude v masovějším měřítku docházet k vypouštění či průniku odpadních vod do vod podzemních, nabízí se možnost zavést speciální poplatek v této sféře.

Odpady

Principy trvale udržitelného rozvoje ve vztahu k odpadům vyžadují minimalizovat objem produkovaného odpadu, maximalizovat využití látek v odpadu obsažených a pouze nespalitelný odpad řízeně ukládat na skládky. Dobře skloubený systém ekonomických nástrojů v odpadovém hospodářství může významně přispět ke plnění těchto principů. Správně nastavenou výší poplatků za ukládání odpadu na skládky je možno výrazně stimulovat jeho původce ke zmenšení objemu odpadu či k jinému způsobu jeho využití. Tento poplatek je v ČR diferencován pro nebezpečný, komunální a ostatní odpad. Ekonomicky je stimulováno (slevou z poplatku) i žádoucí třídění nebezpečné a využitelné (recyklovatelné) složky odpadu. Poplatkový systém doplňují pokuty za porušení povinností v odpadovém hospodářství.

Zvýšení účinnosti ekonomických nástrojů v oblasti odpadového hospodářství vyžaduje progresivní růst poplatků za ukládání odpadu na skládky, především za ukládání nebezpečných odpadů. Stávající „základní složku“ poplatku za uložení odpadu, která je příjmem obce, na jejímž území skládka leží, pokládáme za racionální přetransformovat do podoby místní daně. Rizikovou složku poplatku, která se platí za uložení nebezpečného odpadu, ponechat příjmem Státního fondu životního prostředí do doby, do níž se existence tohoto fondu ukáže jako smysluplná. Přejít k trvale udržitelnému rozvoji bude klást požadavky na další podrobnější rozpracování klasifikace odpadů. To se promítne i do sofistikovanějších způsobů třídění a dalšího využití co největšího počtu komponent komunálního odpadu. V této sféře se nabízí rozšířit mix nástrojů v odpadovém hospodářství o zavedení místní daně z netříděného odpadu, která by stimulovala obyvatelstvo třídit ve větší míře komunální odpad.

Stále většího rozměru dosahuje spalování odpadů, které je často spojeno se vznikem dalších znečišťujících látek. Z tohoto důvodu se jeví výhledově jako racionální obohatit nástrojový mix v odpadovém hospodářství o poplatky za spalování odpadů v závislosti na způsobu jejich spalování. Primárním cílem tohoto poplatku by byla stimulační funkce podněcující recyklaci odpadů, sekundární by byla funkce finanční, kdy by výnosy poplatků spolufinancovaly ekologicky šetrné způsoby spalování odpadu.

Mix nástrojů, jehož cílem je podpořit recyklaci odpadů, je možno rozšířit i opatřeními v daňové soustavě. Oproti stávajícímu stavu doporučujeme podstatně rozšířit okruh výrobků vyrobených z recyklovaného materiálu, na něž se bude vztahovat nižší (5%) sazba daně z přidané hodnoty. Obdobně je možno ve větší míře daňově zvýhodnit provozovatele třídících a úpravárenských zařízení na zhodnocení druhotných surovin (zvýšením procenta ze vstupní ceny těchto zařízení, které si mohou odečíst od základu daně z příjmu).

4.3.2 Daně a daňová ekologická reforma

V r. 1992 přešla ČR na novou daňovou soustavu, v podstatě kompatibilní s daňovými soustavami v ostatních zemích EU. Příslušný zákon (č. 212/1992 Sb.) zavedl osm typů

daní,⁴¹ z nichž osmý titul „daně k ochraně životního prostředí“ nebyl dosud realizován. Do některých typů daní byla vnesena ekologická kritéria v podobě zvýhodnění ekologicky šetrných produktů nebo aktivit. Šlo především o:

- nižší sazbu daně z přidané hodnoty (5procentní sazba u bioplynu a bionafty, u solárních zařízení, u strojů a přístrojů pro filtrování a čištění vzduchu, katalyzátorů pro motorová vozidla aj.),
- osvobození určitých aktivit z placení daně z příjmu (např. osoby provozující malé vodní či větrné elektrárny) nebo
- diferenciaci sazeb spotřební daně ve prospěch ekologicky šetrných výrobků (o 12 % nižší sazba spotřební daně u benzínu se sníženým obsahem olova aj.).

V současné době je v rámci dalšího rozvoje ekonomických nástrojů ekologické politiky ČR přenesena v mnohem větší míře váha na roli daní. Daní přitom rozumíme platbu, jejíž výnos je odváděn do státního rozpočtu. Je to plně v souladu se situací v ostatních zemích EU a s tezí o nutnosti vzájemné podpory ekologické a fiskální politiky. Tento posun vyžaduje realizovat v ČR v mnohem větší míře tři komplementární způsoby respektování cílů ochrany životního prostředí v daňové soustavě:

- **Restrukturalizaci současných daní.** V mnohem vyšší míře než dosud zdaňovat další produkty, které zatěžují životní prostředí především daňovou diferenciací (např. v 16 zemích OECD je zavedena rozdílná daň na motorová vozidla – ať již při jejich nákupu, nebo jako roční daň – stimulující využívání méně ekologicky náročných typů motorových vozidel aj.). Potenciálně nevyužité možnosti jsou v oblasti restrukturalizace daní v energetice, např. benzín je možno nezdaňovat plošně za litr, ale v závislosti na obsahu uhlíku a dalších znečišťujících látek apod.
- **Zavedení nových ekodaní,** jako jsou daně na pesticidy, hnojiva, nevratné kontejnery aj. Stejně jako je tomu v některých zemích EU, je možno zavést v odůvodněných případech daň k řešení konkrétního vážného ekologického problému na ad hoc bázi.
- **Odstranění a restrukturalizace protisměrně působících podpor a daní.** V tomto směru je urgentním úkolem přehodnocení ekonomických podpor zejména v oblasti energetiky, dopravy, zemědělství a zpracovatelského průmyslu. Je nutno analyzovat, zda podpory směřují do oblasti výrobních vstupů nebo do výsledného produktu, stejně jako dopady podpor realizujících se prostřednictvím dotace tržních cen, event. přímou podporou příjmů.
- **Přípravu výnosově neutrální daňové reformy ve prospěch ochrany životního prostředí.**

Radikální krok v ochraně životního prostředí s výraznými aspekty sociálními představuje úsilí mnoha zemí EU o zavedení tzv. ekologické daňové reformy. Její podstata spočívá v postupném zdanění základních ekologicky náročných vstupů do ekonomiky (fosilní paliva, voda aj.), které – za předpokladu uplatnění principu rozpočtové neutrality – vytvoří prostor pro financování ekologických programů, pro snížení rozpočtového deficitu státu nebo pro snížení ostatních plošných daní. Mezi členskými státy EU vzrůstá v současné době konsensus využít výnosů ze zdanění ekologicky náročných vstupů do

⁴¹ 1/ daň z přidané hodnoty včetně daně při dovozu, 2/ daň spotřební, 3/ daň z příjmů, 4/ daň z nemovitostí, 5/ daň silniční, 6/ daň z dědictví a darování, 7/ daň z převodu nemovitostí, 8/ daň k ochraně životního prostředí.

ekonomiky ke snížení plošných daní, které zatěžují pracovní sílu (příspěvky na sociální a zdravotní pojištění, daně z přidané hodnoty aj.).

Ekologická daňová reforma povede k žádoucím strukturálním změnám v celé ekonomice, k úspoře zdrojů a zvýšení efektivnosti průmyslu. Vedle pozitivních ekonomických a ekologických dopadů má výrazný dopad sociální, protože přispívá ke snížení nezaměstnanosti. Je plně kompatibilní s požadavky trvale udržitelného rozvoje, protože slaďuje jeho ekonomické, ekologické i sociální aspekty.

V současné době pracuje Ministerstvo životního prostředí ve spolupráci s Ministerstvem financí na základních obrysech ekologické daňové reformy v ČR. Vzhledem k pozici ČR jako asociované země a kandidáta na vstup do EU jsou tyto obrysy shodné s přístupem EU s respektováním specifík české ekonomiky. Jedním z těchto specifík je skutečnost, že v ČR nebyla dosud ukončena deregulace v oblasti paliv a energií (konečným rokem je 2003) či příprava oddělení účtů důchodového pojištění (později i sociálního pojištění) od státního rozpočtu, které znamená značný zásah do soustavy veřejných financí. Všechny tyto kroky je nutno harmonizovat s jednotlivými kroky ekologické daňové reformy.

Principem ekologické daňové reformy navrhované pro ČR⁴² je zvýšení nebo zavedení spotřebních daní u tří základních skupin produktů (motorová paliva, motorová paliva využívaná pro taxativně vymezené průmyslové a komerční účely, topná paliva a elektřina). Z hlediska ochrany životního prostředí je nejpodstatnější zdanění konečné spotřeby paliv a energie. Na obnovitelné zdroje energie se daň vztahovat nebude. Předpokládá se, že elektřina bude zdaněna na výstupu. Tento přístup je v souladu s principem nepřímého zdanění spotřeby, který je výraznou charakteristikou ekologické daňové reformy. Umožňuje diferencovat elektřinu užívanou finálními spotřebiteli a průmyslem pomocí rozdílných sazeb, neumožňuje však diferenciaci daní podle míry zátěže životního prostředí. Proto se uvažuje o doplňkovém zdanění v podobě zdanění na vstupu (toto doplňkové zdanění návrhy EU nepředpokládají). Eventuální doplnění nepřímého zdanění na výstupu o zdanění na vstupu by představovalo specifický příspěvek ČR k ochraně životního prostředí, reagující na domácí podmínky.

Výnosy daní budou příjmem státního rozpočtu a v souladu s principem daňové neutrality vytvoří prostor pro plošné snížení daní a plateb v oblasti zatížení pracovní síly. V úvahu připadá především snížení daně z příjmu fyzických osob a příspěvku na sociální a zdravotní pojištění. Předpokládá se, že zvolená finální sazba daně u výše uvedených skupin produktů bude dosažena na základě postupných kroků v delším časovém horizontu. Navrhovaný systém bude paralelně doplněn systémem osvobození a refundací placené daně. Jeho smyslem bude především udržet konkurenční schopnost českého průmyslu v porovnání se zeměmi, které podobnou reformu nerealizují. Vážným momentem je nalezení vhodného způsobu kompenzací ve vztahu k ekonomicky nejslabším domácnostem.

Hladkému průběhu realizace ekologické daňové reformy v ČR by výrazně napomohlo co nejrychlejší vytvoření Rady pro trvale udržitelný rozvoj jako poradního orgánu vlády, sekci pro trvale udržitelný rozvoj na jednotlivých ministerstvech, příslušných výborů v Poslanecké sněmovně a Senátu, stejně jako orgánů odpovědných za koncipování programu trvale udržitelného rozvoje na úrovni regionální a místní, jak je navrhováno v první části submodulu 2b.

⁴² Podle Chmelík, T.: Ekologická daňová reforma v České republice, v Ekonomické nástroje v ochraně životního prostředí IV., ČSŽP a IEEP, Praha, červen 2000

4.3.3 Ekonomické nástroje v ochraně přírodních zdrojů

Do ekonomických nástrojů v ochraně přírodních zdrojů je možno zahrnout několik poplatků, jejichž funkce však je z hlediska kritérií trvalé udržitelnosti dosud značně diskutabilní.

Ve vodním hospodářství mezi ně patří především **poplatky za odběr povrchových vod**. Dosavadní podoba tohoto poplatku však nemá s ochranou vody jako přírodního zdroje žádnou spojitost. Poplatek sloužil k úhradě nákladů správy povodí spojených se správou a údržbou vodních toků a zajišťováním dodávek povrchové vody. Poplatek za odběr povrchových vod je nutno přetřansformovat do podoby poplatku za využití přírodního zdroje a úhradu nákladů na správu vodních toků řešit jiným způsobem.

Sazba poplatku by měla brát zřetel jak na kvalitu odebírané vody a vodohospodářskou bilanci v oblasti jejího odběru, tak na účel odběru vody, tj. zda jde o využití v průmyslu, zemědělství, pro výrobu pitné vody atd. Pokud by výnosy takto koncipovaného poplatku plynuly do státního rozpočtu, měl by podobu zdanění vstupu (obdoba daně na vodu v Dánsku). Takto přetřansformovaný poplatek by stimuloval k racionálnímu hospodaření s vodou jako přírodním zdrojem a motivoval přechod k technologiím méně náročným na vodu jako vstup.

Analogickým způsobem je žádoucí přetřansformovat do podoby poplatku za využití přírodního zdroje **poplatek za odběr podzemních vod** a jeho sazby diferencovat podle způsobu použití. Z hlediska rovných podmínek hospodářské soutěže není nadále únosné vyloučení odběrů podzemních vod pro pitnou vodu z poplatkové povinnosti, protože jsou tím vytvářeny asymetrické podmínky pro výrobce pitné vody z povrchových a podzemních zdrojů.

V oblasti ochrany vod nejsou v české ekologické politice dosud využity možnosti, které skýtají výrobní poplatky. Měly by zatížit takové výrobky, které zhoršují kvalitu povrchových (a někdy i podzemních) vod a není možné – technicky ani ekonomicky – zajistit paralyzování jejich negativních vlivů. Patřily by sem některé prací prášky, některé biocidy, umělá hnojiva apod. V této oblasti se současně otevírá prostor pro uzavírání dobrovolných dohod příslušných výrobců na eliminaci škodlivých komponent, kterými by bylo možno předejít zavedení ekonomického nástroje, event. administrativního opatření.

Při ochraně půdy je v ČR využíván – vedle řady normativních opatření – systém **odvodů za odnětí pozemků ze zemědělského půdního fondu**. Tento systém nepůsobil dostatečně stimulačně na omezování záborů nejkvalitnějších zemědělských půd, navíc pozemky, klasifikované jako „ostatní plochy“ odvodům nepodléhaly. Výše odvodů za zábor půdy je nízká a nevychází z koncepce hodnoty půdy jako složky životního prostředí a vzácného přírodního zdroje, který plní vedle produkčních funkcí i široký rejstřík funkcí mimoprodukčních. Přitom ekologické funkce vyžadují zvýšenou ochranu.

Volba nástrojového mixu při ochraně půdy je z hlediska kritérií trvale udržitelného rozvoje obzvláště náročná. Nenahraditelnou roli budou nadále hrát normativní nástroje, jako jsou povinnosti při hospodaření a nakládání s půdou, limity rizikových látek v půdě apod. Volba optimálních ekonomických nástrojů, které by normativní nástroje doplňovaly, je otevřená. Nabízí se **poplatek za trvalou nebo dočasnou ztrátu ekologických a produkčních funkcí půdy**, který by posílil přístup k půdě jako k nespasitelnému přírodnímu zdroji, jeho možnou alternativou je využití koncepce daně z nemovitosti. Vychází z předpokladu, že by nově koncipované daně z nemovitostí vycházely z cenových map, jež by braly zřetel na řadu kritérií ochrany půdy, včetně její environmentální kvality. Součástí nástrojového mixu na ochranu půdy jako přírodního

zdroje budou – zejména v období ekonomické transformace – účelové dotace na udržitelnost a obnovitelnost půdy jako přírodního zdroje.

Analogicky náročná bude volba nástrojového mixu ve vztahu k ochraně lesů. Jejím finálním cílem je zachování lesa i pro příští generace, a to nejen z hlediska jeho produkčních funkcí, ale především funkcí mimoprodukčních. Přitom je zřejmé, že pro dosažení optimálního a trvale udržitelného plnění funkcí lesů v různých přírodních podmínkách budou přístupy k hospodaření v lesích nezbytně diferencované. To nároky na vhodnost nástrojového mixu dále zvyšuje. Současně je nutné nalézt určitou rovnováhu mezi oprávněnými zájmy vlastníků lesů a veřejným zájmem na ochranu lesů. Je bezpochybné, že při ochraně lesů budou nadále dominovat nástroje normativní, včetně pokut za přestupky na úseku lesního hospodářství a pokut za porušení zákona o lesích, kterého se dopouští podnikatelé.

Z ekonomických nástrojů doplňují v České republice normativní nástroje v lesním hospodářství pouze poplatky za trvalé nebo dočasné odnětí lesní půdy. Jejich výpočet vychází jak z průměrné roční potenciální produkce lesů ČR a průměrné ceny dřeva na odvozním místě, tak z hodnoty tzv. faktoru ekologické váhy lesa. Ta je odstupňována podle kategorie lesů. Vzhledem k významu lesů jako stabilizačního elementu přírodního prostředí, který vzrůstá spolu s intenzitou zemědělského, průmyslového, urbanizačního a rekreačního využívání krajiny, bude faktor ekologické váhy lesa postupně vzrůstat a budoucí konstrukce tohoto poplatku by na tuto skutečnost měla brát zřetel. Výnosy poplatku jsou v současné době příjmem Státního fondu životního prostředí (60 %) a obcí (40 %) a měly by být využity výhradně pro zkvalitnění lesa.

V mnohem větší míře než dosud bude nutné zapojit ekonomické nástroje do ochrany nerostného bohatství země. Z hlediska kritérií trvale udržitelného rozvoje půjde především o zminimalizování čerpání neobnovitelných zdrojů, o uplatnění kritérií ochrany životního prostředí při vlastní těžbě, o kompenzaci negativních dopadů těžby, včetně nápravy škod těžbou způsobených. Ve vztahu k prvnímu požadavku sehrává svou roli **poplatek za využívání přírodních zdrojů**. Jde o svého druhu ekologickou platbu, která zohledňuje širší negativní externí efekty těžby na jednotlivé složky životního prostředí. V současné době je stanovena ve výši 10 % z tržní ceny dobývaných nerostů a může ovlivnit zamýšlený rozsah či objem těžby. Výši poplatku je možno jemněji diferencovat podle vzácnosti a významu jednotlivých nerostů. Výnos tohoto poplatku je z poloviny příjmem obcí, z poloviny státního rozpočtu s tím, že jsou z něj hrazeny především rekultivace dobývacích prostor. Tento ekonomický nástroj, resp. zvyšování poplatku, může působit prohibitivně, a má tudíž značný potenciál při ochraně nerostného bohatství ve prospěch příštích generací. Rolí ekonomického nástroje, který kompenzuje vlastní negativní dopady těžby na okolní obce, může sehrát buď místní daň z těžby, anebo poplatek za dobývací prostor. Ekologická politika ČR využívá druhý z výše uvedených nástrojů. Alternativa tohoto nástroje, tj. místní daň z těžby, umožňuje však ve větší míře přihlídnout ke specifickým lokálním podmínkám místa těžby.

Ochrana přírody a biodiverzity

Jedním z významných cílů trvale udržitelného rozvoje je ochrana přírodního bohatství v celé jeho rozmanitosti, ochrana diverzity rostlinných a živočišných druhů a ochrana volné přírody. Současná generace by měla předat budoucím generacím přírodu neochuzenou o jednotlivé rostlinné a živočišné druhy a typy ekosystémů.

Biologická rozmanitost zvyšuje stabilitu a vyváženost ekosystémů, včetně jejich schopnosti odolávat dalším exogenním vlivům, jako je stupňující se znečištění. Z biologického hlediska je rozmanitost druhů proto jakousi „pojistkou“ proti nepředví-

datelným změnám v biosféře. Z ekonomického hlediska je podstatné, že redukce diverzity znamená i redukci druhů, jejichž funkcí je asimilovat znečištění. To vede ke snížení asimilační kapacity přírodního prostředí a k tomu, že škody ze znečištění vznikají již při nižší úrovni zatížení prostředí ekonomickou činností.

Nástroje v ochraně přírody a biologické diverzity mají v České republice téměř výhradně normativní povahu. Podmínky pro ochranu přírody jsou stanoveny zákonem a uplatňují se ve všech kategoriích zvláště chráněných území především cestou zákazů. Vedle toho je uzákoněna odpovědnost za poškození, zničení nebo nedovolené zásahy do přírody a krajiny, resp. povinnost uvést přírodu do původního stavu, je-li to možné a účelné, nebo provést přiměřená náhradní opatření. Smyslem je kompenzovat alespoň částečně škody na přírodě.

Významnou roli v ochraně přírody, včetně ochrany zvláště chráněných živočišných a rostlinných druhů, sehrávají pokuty v rámci přestupkového řízení. U fyzických osob jsou odstupňovány od 5 000 do 50 000 Kč. Vyšší pokuty platí právnické a fyzické osoby, pokud k nedovolenému zásahu do přírody dojde při výkonu jejich podnikatelské činnosti (500 000 Kč až 1 000 000 Kč). Výnosy pokut jsou příjmem rozpočtu orgánu, který je uložil, tj. jak obecních nebo okresních úřadů, tak Státního fondu životního prostředí.

Z ekonomických nástrojů jsou v ochraně přírody v ČR využívány především poplatky za vstup do národních parků a za vjezd motorových vozidel do národních parků. Stanoví je orgán ochrany přírody. Zhodnocení zkušeností zemí OECD vede k doporučení využívat v ochraně přírody a biodiverzity mnohem flexibilnějším a diferencovanějším způsobem i **poplatky od návštěvníků chráněných území**. Výnosy těchto poplatků přitom je třeba přísně vázat na financování ochranných opatření v daných územích a opatření k ochraně chráněných živočišných a rostlinných druhů. Úpravu těchto poplatků v ČR je vhodné realizovat v rámci cílevědomé strategie trvale udržitelného turismu pro chráněné oblasti.

Myslivost, velmi úzce související s ochranou živočišných druhů, je v ČR regulována výhradně normativně (doby lovu, způsoby lovu, povolené množství zvěře k odstřelu atd.). Z ekonomického hlediska je žádoucí věnovat větší pozornost kritériím určujícím výši „ceny“ loveckého lístku, diferencovaně podle doby jeho platnosti.⁴³ Tato platba má charakter správního poplatku.

Právní úprava myslivosti v České republice neumožňuje využití takových ekonomických nástrojů, jako jsou např. „licenční lovy“ nebo vydání obchodovatelných povolení k odstřelu některých atraktivních živočišných druhů, organizované orgány státní správy s cílem využít získaných prostředků k ochraně přirozeného prostředí živočišných druhů (Kanada, Mexiko). Právo lovu a právo vydávat povolenky k lovu mají v ČR vlastníci honebních pozemků, ať již jde o privátní subjekty, lesní závody, či myslivecká sdružení. V jejich pravomoci je i „prodej lovu“ v rámci jejich honitby (např. cestovním kancelářím, privátním osobám), jehož výnosy mohou využít k financování ochranných opatření (např. prodej lovu v bažantnici, jehož výnosy jsou využity k nákupu tetřevích kuřat jako chráněného živočišného druhu aj.). Vyvážené a cílevědomé využívání tohoto nástroje může v budoucnosti napomoci k efektivní systematické ochraně přirozeného prostředí v rámci honebních pozemků. Analogické principy platí pro oblast rybaření.

⁴³ Např. V Kanadě se cena loveckého lístku pohybuje od 8 do 310 kanadských dolarů, vydání vlastního povolení k lovu se pohybuje mezi 13 a 252 dolary v závislosti na typu lovu. Část výnosů obou poplatků je určena k ochraně přirozeného prostředí živočišných druhů.

V případě zdůvodněné vyšší potřeby ochrany přírody se nabízí i využití mimořádných ekonomických nástrojů v této sféře, jako je např. myslivecká nebo rybářská daň, která má charakter daně z luxusu. Tento nástroj mohou uplatnit v současné době v diferencované podobě např. municipality v Německu.

4.3.4 Účast veřejných rozpočtů na financování přechodu na trajektorii trvalé udržitelnosti

Do mixu ekonomických nástrojů, které mohou ovlivnit ekologické chování mikrosféry, patří i přímá účast veřejných rozpočtů na financování opatření směřujících k trvalé udržitelnosti. V České republice jde o finanční pomoc ze státního rozpočtu, Státního fondu životního prostředí a rozpočtu okresních úřadů, měst a obcí. Dotace ze státního rozpočtu jsou poskytovány přísně účelově, a to na konkrétně vymezené ekologické akce či programy. Spolu s decentralizací státní správy bude nabývat na významu úloha místních rozpočtů. Na úrovni regionu, města či obce je možno optimálněji umístit finanční prostředky v těsném souladu s potřebami těchto územních celků.

Státní pomoc má v jednotlivých oblastech ochrany životního prostředí diferencovanou podobu. Zkušenosti zemí EU naznačují její zvýšené užití především při ochraně přírody a biodiverzity. Zde je určena obvykle na zachování ohrožených druhů, ochranu přírody včetně kompenzace škod způsobených ohroženými druhy (Polsko), efektivní kontrolu chráněných oblastí (Nizozemí), vápnění jezer a vodních toků (Švédsko), programy zachování biodiverzity (Švýcarsko), zlepšení a rozšíření přirozeného prostředí živočišných a rostlinných druhů (Anglie). Specifický titul je možno uvést z Nizozemí. Jde o finanční podporu soukromým ochrannářským organizacím při nákupu ekologicky vzácných lokalit.

Diferencované poskytování státní pomoci na ochranu životního prostředí z veřejných rozpočtů může mít podobu grantů, subvencí, zvýhodněných půjček či daňových úlev. Je obecně známo, že adresnost těchto podob státní pomoci – na rozdíl od všeobecně platných opatření, z nichž mají prospěch všechny hospodářské subjekty – zvýhodňuje podniky, kterým byla poskytnuta. Zhoršená konkurenční pozice podniků, které čelí stejným ekologickým problémům, ale analogickou pomoc neobdržely, otevírá prostor pro narušení rovných podmínek hospodářské soutěže a potenciálně ohrožuje vnitřní trh ES. Z tohoto úhlu jsou veškeré formy státní pomoci přísně sledovány. Poskytnutí státní pomoci musí být navíc kompatibilní s pravidly ES pro státní pomoc na ochranu životního prostředí.⁴⁴ Přes tato omezení představuje státní pomoc z veřejných rozpočtů důležitý stimulační nástroj pro přechod na trajektorii trvalé udržitelnosti a může vhodně doplnit mix nástrojů ekologické politiky.

4.4 Kombinace nástrojů ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj

Z výše provedené analýzy vyplývá, že ekologická politika ČR sice využívá relativně velký počet ekonomických nástrojů – jako doplněk normativních nástrojů –, ty však v mnoha případech postrádají „environmentální náplň“ a nestimulují své adresáty ani ke snížení úrovně znečištění ani k omezování spotřeby přírodních zdrojů. Jejich příspěvek k trvale udržitelnému rozvoji je nedostatečný a diskutabilní. Uspokojivěji je možno

⁴⁴ Viz Community Guidelines on State Aid for Environmental Protection, Official Journal of the ES, 1994, No. C 72/3/.

hodnotit plnění jejich finanční úlohy, která umožňuje využít výnosy na financování ekologických opatření. Perspektivní možnosti v rozvoji ekonomických nástrojů v souladu s kritérii trvale udržitelného rozvoje nabízí větší propojení ekologické a fiskální politiky a harmonizované zdanění ekologicky náročných produktů.

Vstupní podmínkou pro volbu vhodně strukturovaného mixu nástrojů ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj bude proto přehodnocení jednotlivých ekonomických nástrojů a jejich transformace v nástroj, který opravdu slouží k minimalizaci negativních vlivů na složky životního prostředí a k minimalizaci čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů a šetrné využívání obnovitelných přírodních zdrojů. Pouze takové nástroje mají oprávnění vstoupit do nástrojového mixu pro trvale udržitelný rozvoj. Připravované novely některých složkových zákonů je možno hodnotit jako první kroky České republiky tímto žádoucím směrem. V České republice je dosud nevyužitý potenciál zejména v oblasti poplatků z výrobků zatěžujících životní prostředí (pesticidy, hnojiva v závislosti na obsahu fosforu, prací prášky, baterie a akumulátory aj.) a v dalším rozšíření depozitně-refundačních systémů.

Pro efektivní strukturu nástrojového mixu ekologické politiky, který by byl příznivý z hlediska přechodu na trajektorii trvale udržitelného rozvoje, neexistují žádná univerzálně platná doporučení. Každý nástrojový mix musí být posuzován ad hoc stejně jako jednotlivé ekonomické nástroje. Kritéria jsou všeobecně známa.⁴⁵ Jde o:

- nástrojový mix musí vést ke splnění daného ekologického cíle (musí být environmentálně efektivní) a přitom pečlivě zvažovat poměr normativních a ekonomických řešení v návaznosti na charakter problému. Je-li např. třeba co nejrychleji zamezit průniku nové nebezpečné látky do životního prostředí s vážnými dopady na zdraví obyvatelstva, je efektivnější zvolit formu zákazu než na danou látku uvalit daň nebo poplatek,
- struktura nástrojového mixu musí umožnit dosáhnout stanovených ekologických cílů s minimálními náklady pro společnost (musí být ekonomicky efektivní),
- zvolený nástrojový mix musí dlouhodobě podněcovat znečišťovatele ke snižování znečištění a technickým inovacím (musí být dynamicky efektivní),
- nástrojový mix musí být flexibilní v tom smyslu, že umožní znečišťovatelům zvolit si investiční či adaptační strategii a další prostředky ke splnění ekologického cíle na základě zvážení vlastních ekonomických podmínek,
- mix nástrojů musí být natolik jednoduchý, že vyloučí interpretační problémy s plněním jeho požadavků a nadměrně nezvýší administrativní náklady,
- mix nástrojů ekologické politiky musí být integrován s ostatními sektorálními politikami, především energetickou, dopravní a zemědělskou a nepůsobit protisměrně,
- nástrojový mix musí minimalizovat své regresivní distribuční dopady, v případě jejich vzniku musí být doplněn o kompenzační a zmírňující opatření vůči nejslabším článkům,
- nástrojový mix musí být v souladu se stávajícím institucionálním zázemím, musí být transparentní a umožnit přístup veřejnosti,

⁴⁵ Volně adaptováno podle Barde, J. Ph.: Douze critères pour choisir un instrument de politique environnementale, in: Ecodécision, January 1994.

- nástrojový mix musí být hodnocen v makroekonomických souvislostech, zejména z hlediska jeho dopadu na ekonomický růst, cenovou hladinu, zaměstnanost aj.
- skladba nástrojového mixu musí vzít v úvahu dopady nástrojů na mezinárodní obchod a konkurenční schopnost ekonomických subjektů,
- nástrojový mix musí být v souladu s mezinárodními úmluvami a konvencemi.

Z hlediska vnitřní logiky některých nástrojů je evidentní, že některé kombinace je nutno předem vyloučit. Např. obchodovatelná povolení nemohou být kombinována s obecně platnými regulačními požadavky na prevenci znečištění.⁴⁶ Podobně nelze kombinovat emisní poplatky s prodejem emisních práv. Ve stejný moment by na firmu působily jak cenové signály, tak signály spojené s objemem emisí.

Z praxe vyspělých zemí EU jsou známy mnohé příklady úspěšně fungující kombinace nástrojů ekologické politiky. I když vždy vychází z daného legislativního, institucionálního a ekonomického rámce dané země a nejsou z tohoto důvodu přenosné do jiných podmínek, jsou inspirující. Nejčastěji jsou propojeny emisní standardy či limity se systémem poplatků. Přitom jako stimulační prvek působí možnost snížit poplatek v závislosti na stupni plnění předepsané standardy (např. praxe německá při ochraně vodních zdrojů). Podobně jsou známy příklady kombinace regulativů a dobrovolných přístupů či regulativů a daní.

Vstup dobrovolných dohod do nástrojového mixu ekologické politiky je v současné době nejdále v Nizozemí. Tyto dohody jsou úzce propojeny jak s kvantitativními cíli v ochraně životního prostředí stanovenými v Národním plánu environmentální politiky, tak se systémem povolování, které je v kompetenci provinčních orgánů státní správy. Dobrovolné dohody dodávají výše uvedeným regulačním prvkům určitou flexibilitu a významně se podílí na poklesu administrativních nákladů spjatých s celým nástrojovým mixem ekologické politiky.

Méně častá je kombinace dobrovolných dohod s ekonomickými nástroji ekologické politiky. Jedním z mála příkladů této kombinace jsou ve Francii a Německu dobrovolné dohody týkající se recyklace obalů. Možnosti propojení dobrovolných dohod se systémem obchodovatelných povolení jsou testovány v chemickém průmyslu Nizozemí.

Nový rozměr dostaly úvahy o nástrojovém mixu ekologické politiky v souvislosti s problémem klimatických změn. V některých zemích uzavřela průmyslová sféra s kompetentními orgány státní správy dobrovolné dohody o snížení skleníkových plynů. Přijetí Kjótského protokolu otevřelo diskusi o možném propojení dobrovolných dohod se systémem obchodovatelných povolení na mezinárodní úrovni

4.5 Hospodářsko-politické klima pro rozvoj ekonomických nástrojů pro trvale udržitelný rozvoj

Efektivnost nástrojového mixu ekologické politiky pro trvale udržitelný rozvoj, která je závislá jak na konstrukci a výši sazeb jednotlivých nástrojů, tak na volbě jejich vhodné kombinace, nemůže být posuzována odděleně od celkového hospodářsko-politického prostředí, ve kterém působí.

⁴⁶ Fungování tohoto nástroje předpokládá, že v daném regionu existují firmy, pro které jsou opatření na snížení emisí na hladinu požadovanou povolením příliš nákladné, a naopak firmy, jež mohou část svých "emisních práv" prodat jiné firmě. Pokud by regulativ vyžadoval na všech firmách maximální úsilí ve snížení znečištění, prostor pro prodej emisních práv by zanikl.

Přechod k trvalé udržitelnosti bude v transformujících se zemích, jako je Česká republika, dlouhodobým a velmi náročným procesem. Na rozdíl od kontinuálně se rozvíjejících zemí EU, s dlouhodobě fixovanými mechanismy v právní i ekonomické sféře, přinesly teprve základní kroky ekonomické transformace ČR k tržní ekonomice (především privatizace, liberalizace podnikání, liberalizace cen a zahraničního obchodu) zásadní změnu systémových podmínek pro fungování jednotlivých nástrojů ekologické politiky (stejně jako nástrojů jiných politik).

Postupná právní úprava principů tržní ekonomiky umožnila plně rehabilitovat oddělení sféry veřejnoprávní od sféry soukromoprávní, vymezit vlastnická práva a legislativně a institucionálně zajistit jejich ochranu. Pro oblast ekonomických nástrojů ekologické politiky to mělo principiální význam. Pouze existence různých vlastníků totiž umožňuje účinnou internalizaci ekologických škod (externalit) do nákladů jejich původců, a tím vytváření tlaku na změnu ekologického chování ekonomických subjektů.⁴⁷ V reálné hospodářské praxi však nejsou vlastnická práva dosud v ČR ve všech případech finálně definována. Masivní privatizaci, která se v České republice realizovala paralelně více metodami, je možno interpretovat pouze jako rychlé odstátnění a otevření prostoru pro dlouhodobější hledání stabilní a efektivní vlastnické struktury. To platí zejména o kupónové privatizaci. Pro oblast ekonomických nástrojů to znamená, že nelze dosud vyloučit situace, kdy adresáti těchto nástrojů nejsou z hlediska vlastnických práv jasné definováni. Dosud nestabilní je i fungování mnoha transformačních institucí.

Z makroekonomického pohledu je podmínkou přechodu ekonomiky ČR na trajektorii trvalé udržitelnosti provedení výrazných strukturálních změn, které již většina států EU – v té či oné míře – realizovala. Tyto změny musí proběhnout ve dvou základních polohách. V první jde o restrukturalizaci ekonomiky směrem ke zdrojově a ekologicky méně náročným odvětvím a oborům, resp. o změnu relačních podílů mezi primárním, sekundárním a terciárním sektorem, který přináší tzv. gratis ekologické efekty. V této oblasti již v ČR k radikálním změnám došlo a relace hlavních sektorů ekonomiky se do značné míry přiblížila makrostruktuře vyspělých ekonomik. Tento pohyb byl bezpochyby spjat s pozitivními dopady na kvalitu životního prostředí.

Druhou – z hlediska přechodu na trvalou udržitelnost – zásadní polohou je systémová dimenze strukturálních změn. Plné využití liberalizovaného prostředí pro podporu preventivních přístupů a opatření kompatibilních s trvalou udržitelností předpokládá odstranit v co nejvyšší možné míře dotační a subvenční opatření, která uměle snižují soukromé náklady dotovaných aktivit. Předpokládá odstranit další bariéry fungování tržního mechanismu, především distorzi mezi tržními cenami a ekologickými náklady. Předpokládá dlouhodobě stabilní institucionální a systémové zázemí v rámci celé ekonomiky a sladění opatření v oblasti daňové, úvěrové, úrokové, licenční a jiné. Zapojit potenciál systémové strukturální transformace ve prospěch trvale udržitelného rozvoje představuje jeden z velmi náročných úkolů, který bude úzce souviset s celkovou hospodářsko-politickou atmosférou v České republice.

Důraz na systémovou transformaci však primárně vyžaduje názorovou shodu hlavních politických a ekonomických sil na řazení dalších kroků transformace a shodu na nutných korekcích jejího dosavadního průběhu. Jde především o dokončení cenových narovnání, liberalizaci a s ní spojené kroky v regulaci a demonopolizaci dosud monopolních odvětví, korekci chybně koncipované či vytvoření dosud absentující regulace,

⁴⁷ Na tomto místě abstrahujeme od faktického průběhu privatizace a problémů, které její zvolený model přinesl.

kteřá v řadě klíčových oblastí nahradila liberalizací zrušené vertikální vazby centrálně plánované ekonomiky, doprivatizování tzv. strategické části ekonomiky, dobudování a zkvalitnění některých institucí tržní ekonomiky, stejně jako vytváření některých kontrolních a regulačních orgánů. Institucionální prostředí České republiky je dosud velmi křehké a zvýšeně citlivé na vhodně zvolenou makroekonomickou politiku, především měnovou a rozpočtovou.

V řazení a časovém fázování výše uvedených korekcí transformace není však v ČR mezi dvěma nejsilnějšími stranami, tj. vládnoucí stranou a smluvní opozicí, základní shoda. Ta má kořeny již v diametrálně odlišné interpretaci příčin současné ekonomické deprese v ČR⁴⁸ a v rozdílném přístupu ke způsobům jejího řešení. Nic na tom nemění ani první známky ekonomického oživení (viz HDP za první čtvrtletí 2000).

Vládnoucí strana⁴⁹ vidí vnější nerovnováhu jako důsledek nezvládnutí základních transformačních systémových změn realizovaných předchozími vládami. Předpokládá, že nerovnováze bylo možno zabránit mj. lepším fungováním různých státních i nestátních institucí a aktivnější státní průmyslovou či proexportní politikou. Opoziční ekonomové⁵⁰ vychází z přesvědčení, že vnější nerovnováha souvisí s nerovnováhou investic a domácích úspor a s tempem ekonomického růstu. Akcelerace růstu zvyšuje dovoz a pohlcuje část vývozu na domácí trhy.

Diametrálně odlišné jsou též přístupy k řešení vnější nerovnováhy. Česká národní banka ve snaze řešit narůstající vnější ekonomickou nerovnováhu prudce snížila od r. 1996 množství peněz v ekonomice, a tím ekonomiku výrazně přibrzdila. Současně tím do značné míry zablokovala přístup podniků – zejména malých a středních – k úvěrům (tzv. credit crunch). To výrazně omezilo možnosti podniků dosáhnout na ekologicky šetrnější technologii. Politiku peněžní a úvěrové restrikce později dále prohloubila vyhlášením „inflačního cílování“. Opoziční ekonomové tento postoj kritizují a prosazují kombinaci rozpočtové restrikce a měnové expanze. Předpokládají, že měnová expanze sníží úrokové sazby (a úvěr se stane pro soukromý sektor dostupnější), což povede k nominálnímu snížení kurzu. Rozpočtová restrikce potlačí růst mezd a poptávky a zabrání růstu inflace. Tím udrží reálný pohyb kurzu v rovině stimulující vývoz a omezující dovoz.

Tím se v hospodářsko-politické oblasti vytváří určitá institucionální bariéra a nestabilní klima pro systematické zavádění reformy nástrojů pro trvale udržitelný rozvoj. Tato politizace ekonomiky je v určité míře průvodním jevem všech posttotalitních ekonomik.

⁴⁸ Jak je obecně známo, relativně úspěšně se transformující ekonomika ČR, charakterizovaná růstem hrubého domácího produktu (5,9 % v r. 1995, 3,9 % v r. 1996), nízkou nezaměstnaností a pozvolným růstem mezd, narazila na konci roku 1996 na bariéru vnější nerovnováhy. Přes řadu přijatých opatření (tzv. balíčky) růstová dynamika vymizela (r. 1998 – 2,3 %, r. 1999 – 0,4 %), prudce se zvýšila nezaměstnanost a česká ekonomika se dostala do ekonomické deprese.

⁴⁹ Viz „Zpráva vlády o stavu české společnosti“, 1999

⁵⁰ viz např. Klaus V.: „Země, kde se již dva roky nevládne“, CEP, 1999

K UDRŽITELNÉMU ROZVOJI ČESKÉ REPUBLIKY:
VYTVÁŘENÍ PODMÍNEK

Sborník vychází v pěti svazcích
Svazek II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce

Náklad: 500 výtisků

Vydání první

Editoři: Bedřich Moldan, Tomáš Hák, Hana Kolářová

© Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí,
Praha 2002

ISBN 80-238-8378-X (soubor)

Sazba: Jiří Dlouhý

Tisk: Tiskárna Kleinwachter, Frýdek-Místek

